

100 év

A trianoni Magyarország képes története

Kossuth

PRITZ PÁL

100 év

A trianoni Magyarország képes története

PRITZ PÁL

100 év
A TRIANONI MAGYARORSZÁG KÉPES TÖRTÉNETE

Kossuth

A könyv a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

A könyv kiadását támogatta a
Nemzeti Kulturális Alap
Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága

Szerkesztette és a névmutatót összeállította: Vértesi Lázár
Képbeszerzés: Török Ágnes
Borító: Veres Ildikó
Könyvterv és tördelés: Filakowszky György

ISBN 978-963-09-9805-5

© Pritz Pál 2020
© Kossuth Kiadó 2020

Felelős kiadó Kocsis András Sándor,
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Műszaki vezető: Papp Miklós
Korrektor: Török Mária
Képkidolgozás: Filakowszky György
www.kossuth.hu / kiado@kossuth.hu

magyar nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

Nyomta és kötötte a Pauker Holding Kft.
Felelős vezető Vértes Gábor ügyvezető igazgató
studio@pauker-holding.hu

Tartalom

INVOKÁCIÓ 7

„HOSSZÚ" AVAGY „RÖVID" VOLT-E A HUSZADIK SZÁZAD? 11
Jó dolog, ha egy társadalomnak van önbizalma 11
Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát 15
Amit biztosan tudunk 16
A nemzet történeti kategória 16
A dinasztizmus volt a külpolitika motorja 17
Külügyi szolgálat és külpolitika 18
1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek 19

ÖSSZEOMLÁS, FORRADALMAK, ELLENFORRADALOM (1918–1920) 21
A polgári demokratikus forradalom és köztársaság (1918. október 31. – 1919. március 20.) 22
A Monarchia öröksége 32
A Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21. – augusztus 1.) 47
Európa és Magyarország 57
A keresztény nemzeti kurzus időszaka (1919. augusztus 1. – 1920. június) 58
Trianon 68
Európa és Magyarország 71

A KONZERVATÍV-LIBERÁLIS BETHLEN-KORSZAK 73
A politikai és gazdasági konszolidáció feltételei 73
Az elszigeteltség esztendei 75
Az aktív külpolitika évei 90
A revíziós törekvések természetrajza 92
A gazdasági válság szorításában 94

A GÖMBÖS-KORMÁNY (1932–1936) 101
„Tojástánc" Berlin és Róma között 105
Küzdelem a revízió lehetőségének megmentéséért 117
Európa és Magyarország 120

DARÁNYITÓL TELEKIIG (1936–1941) 121
Kiel és Bled kapcsolata: a magyar diplomáciai bravúr 125
Európa és Magyarország 128
A Teleki-kormány 129
A második bécsi döntés 138

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN 143
Sodródás a világháború örvénye felé 143
A Kállay-kormány (1942–1944) 145
Előzetes fegyverszüneti puhatolózás és az ország német megszállása 151
A holokauszt és a háborúból kiugrás kudarca 158

A nyilas diktatúra (1944. október 16. – 1945. április) ... 162
Az ellenállás és a magyarországi háború ... 164

1945: A NAGY VÍZVÁLASZTÓ ... 171
A koalíció évei ... 171
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány ... 174
A németek kitelepítése és a felvidéki magyarok betelepítése ... 184
A párizsi békeszerződés ... 187
Az elérhetetlen Marshall-terv ... 194
A Tájékoztató Iroda megalakulásától a koncepciós perek rémületéig ... 196

RÁKOSI MÁTYÁS TERRORRENDSZERE ... 199
Sztálin halála után ... 205

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ... 211

A KÁDÁR-RENDSZER ... 217
A forradalom eltiprása és a Kádár-rendszer megszületése ... 217
A Hruscsov–Brezsnyev-váltás próbatétele ... 230
1968 és a világgazdasági válság kihívása ... 232
Látványos külpolitikai sikerek; a kisebbségi magyarság mostoha sorsa ... 238
Európa és Magyarország ... 245

ÚT A RENDSZERVÁLTÁSBA – ÉS ANNAK HISTÓRIÁJA ... 247
A „tárgyalásos forradalom” ... 249
Ismét szabad választások és a három tengely körül forgó új magyar külpolitika ... 267

SZEMÉLYISÉG ÉS TÖRTÉNELEM ... 273
Európa és Magyarország ... 280

EPILÓGUS ... 283

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ (HELYETT) ... 287

A KÉPEK JEGYZÉKE ... 289

NÉVMUTATÓ ... 291

Jonathan András unokámnak

Invokáció

A történetírás egyfajta kollektív emlékezet. A történész munkája ugyan a tudomány mai, sok szempontból tudásiparrá vált világában is leginkább egyéni teljesítmény, ám messze nem lehet önkényes. Az egyéni publikációk a szakirodalom vájta mederben, annak anyagából építkeznek, és abba épülnek bele, tehát a kollektív emlékezet részeként fogalmazódnak meg. Ám míg az egyéni emlékezet – figyelmeztetnek a bölcsek – akkor lehet csak valóban pontos, amikor már a lényegtelen emlékek kihullottak elménkből, addig a historikus számára a memória megroggyanása a vég. Mert témájában minden addig felhalmozott ismeretet birtokolnia kell. A fogas kérdés mindig az, hogy ebből a hatalmas anyagból miként kell és lehet a megadott szűk terjedelemben elférő, újat adó mondanivalónkat összegezni?

A *Trianoni Magyarország* témája – ha el akarjuk kerülni sorsunk önmagában történő szemlélésének veszedelmét, hiszen azt döntően a külvilág szabta meg – magyar s egyben egyetemes is. A végtelenségbe való elveszést elkerülendő tehát el kell döntenünk, hogy mi is az iránytűnk?

Polübiosz a Római Birodalom és az akkori egyetemes világ történetéből a politikai intézmények és a katonai szervezetek történetére összpontosította előadását. A középkorban Szent Ágoston Isten államáról értekezett, a földinek és az éginek az ellentétével operált. A tőlünk már nem is oly távoli Georg Wilhelm Friedrich Hegel nézőpontja is lényegében hasonló: hogyan halad a természetnek és a transzcendens Istennek alávetett ember a szabadság tudatáig.[1]

A 20. századi egyetemes história szenvedésözönének világában, az első világháború őskatasztrófája, majd a még pusztítóbb, még többszörösen több emberáldozatot követelő második világégés közben és nyomán kiterebélyesedett tömegtársadalom embere a demokráciáért vívta, és szakadatlanul ma is azért vívja a harcát.

Még az állagőrző liberális gróf Tisza Istvánnak sem volt semmi kétsége a tekintetben, hogy „a demokrácia felé haladunk". „Csak" azt a feltételt szabta, hogy arra akkor kerüljön sor, „amikor a tömegnek is van már minősége"[2].

A forradalmak bukása után a nemzetének – *nota bene* a maga felfogása szerinti nemzetének[3] – sorsát jobbító gróf Bethlen István is a demokrácia hívének vallotta magát. Ám a két háború közötti Európában, abban az időben, amikor a világ utolsó ízben figyelt a kontinensünkre az első helyen, úgy alakultak a dolgok, hogy a demokrácia jelszava bár számtalanszor szerepelt a közéletben, érdemes lehetett arra hivatkozni, esetenként annak tógájában is tetszelegni, ám ténylegesen a demokratáknak többnyire csak vert pozíció jutott. A liberalizmus akkori totális csődjének árnyékában, a szélsőségek korában nem is lehetett ez másként.

Francis Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* című munkájában azt állította, hogy a szovjet típusú rendszerek bukásával az emberiséget nagy szerencse érte. Elérkezett a *demokratikus liberalizmus* korának egyetemessé válásához. Ezáltal a történelem addigi hatalmas katasztrófáinak okai kiküszöbölődtek, s a történelemnek ebben az értelemben vége lett.

---

1 Az ívet Benedetto Croce komponálta meg A történelem mint az egyetemesnek a története. Az „egyetemes történelem" kritikája c., 1913-ban készült, először 1915-ben, németül megjelent írásában. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet. I–II.* Osiris, Bp., 2006. Az idézet helye: I, 421.

2 Tisza István: A választójog és az ipari munkások. In: *Tisza István Összes Munkái I,* 200. Idézi Tőkéczki László: Tisza István a magyar politikában. *Kommentár* 2011. 5. sz. (A második idézet tőle való – P. P.)

3 Hiszen a nemzet jelentős mértékben *elképzelt* közösség, a nép feletti közösség, ráadásul a magyar históriában – Erdei Ferencnek az 1943-as szárszói konferencián mondott előadása óta (Lásd a 65., 155. és 156. oldalon írottakat) tudjuk – végletesen kettéhasított közösség.

A gondolat magva messze nem új. Georg Wilhelm Friedrich Hegel Bonaparte Napóleon Poroszországot 1806-ban tönkreverő jénai csatájában vélte felfedezni a történelem végének bekövetkeztét, hiszen a polgári liberális Franciaország küldte ezzel a győzelemmel az európai feudalizmus bástyáját a sírba. 1848-ban pedig a *Kommunista kiáltvány* szerzői mondtak hasonlót annyiban, hogy ők a proletárforradalom győzelmétől remélték az emberiség előtörténetének végét, az igazi történelem kezdetét.

A történelem egyiket sem igazolta-igazolja, ám a szélsőségek korának bukása nem csupán a demokratikus rend győzelmét hozta meg számos országban. A kommunista mozgalomban az Olasz Kommunista Párt vezetője, Palmiro Togliatti fogalmazta meg először a népi demokratikus átalakulás programját. Azt a programot, amely akkor érdemben segítette a fasizmus legyőzését. Manapság rengetegen hangsúlyozzák, hogy a német nemzetiszocializmus merőben különbözött az olasz fasizmustól. Visszatekintve természetesen jól láthatóak a markáns különbségek. Ám nem szerencsés, ha a különbségtevés elmossa annak valóságosságát, hogy azok, akik Hitler és szövetségesei ellen harcoltak, azok számára nem a különbség, hanem a lényeg volt a lényeg. És ennek a küzdelemnek a harcosai nagyon is szem előtt tartották azt a tényt, hogy a szélsőjobboldali totális rendszerek a kapitalizmus talaján jöttek létre. Ezért is akarták, hogy a győzelem utáni új világ demokráciája minőségileg legyen más a korábbi polgári demokráciáknál.

Ezek a törekvések a legvilágosabban Olaszországban mutatkoztak meg. Széles körök várták el az új demokráciától, hogy az a lakosság gazdasági és szociális törekvéseinek is teret adjon. Az 1948. január 1-jén megszületett, lényegében ma is hatályos alkotmány kimondja, hogy a demokratikus köztársaság „a munkán alapszik".

A kommunisták csak 12 szavazattal maradtak alul azzal a javaslatukkal, hogy az alkotmányban a „dolgozó köztársasága" kitétel szerepeljen, de a munka fentiek szerinti beemelése egyes nem marxista szemléletű alkotmányjogászok szerint valójában azt jelenti, hogy az alkotmányba lényegileg bekerült a proletariátus emancipációjának marxista célkitűzése.

Az alkotmány a munkához való jogot is deklarálja, tehát elismeri a teljes foglalkoztatottság követelményét. Az olasz alkotmánybíróság 1965-ben ennek alapján mondta ki: az alkotmány az államot arra kötelezi, hogy beavatkozzon a gazdaságba a munkahelyek számának növelése érdekében, mert senki nem akadályozhatja meg az állampolgárokat abban, hogy munkához jussanak.

A Szovjetunió gyakorlata, a hegemóniája alatt kiterebélyesedett ún. népi demokráciák – népet és demokráciát egyaránt megcsúfoló – rendszereinek históriája alaposan lejáratta a népi demokrácia fogalmát. Mindez azonban nem emelt áthághatatlan akadályt azon törekvések elé, hogy a világkapitalizmus hatalmas erényeit lerontó irdatlan bűnei egyszer a valódi népi demokratikus fejlődés útján legyenek kiküszöbölhetőek. A könyvünkben elbeszélt korszak küzdelmeinek értelmét ebben látjuk.

❖

Az ember leginkább a vérözönnel járó tragédiákból tanul. Aztán elfeledi a tanultakat. Mindkét nagy világégést nemzetállamok szabadították az emberiségre. 1945, a nagy vízválasztó, a „nulladik év" után felgyorsultak a már korábban is látható szupranacionális törekvések. Ezek vezettek el az Európai Unióhoz. Ezen ugyan bőven lenne mit fejleszteni, ám a nagyok, az erősek (hogy nevesítsük őket: nagy nemzetek és multik, vagyis nemzeteknél erősebb tőkés birodalmak) mind jobban kiütközött önzése súlyos kételyeket ébresztett. A Szovjetunió megszűntével, a bipoláris világrend elenyészése nyomán ugyancsak megerősödtek a nemzetállami törekvések. Európát a népvándorlás újabb hullámai fenyegetik, s közben erejét az Európai Egyesült Államok eszméje körüli meddő vitákra fecsérli. Meglehet, még akkor is így lesz ez, amikor bedőlnek a kapuk…

❖

A történész a lezárt korszakok bemutatásának a mestere. A honi históriában jelenleg a Kádár-korszak vége ez a határ. Az utána következő évtizedekről is minden bizonnyal ő képes – ha a rokonszakmák eredményeit jól összegzi – a leghitelesebben írni, ám produktuma bizonyosan elmarad a lezárt korszakok ábrázolásának mélységéhez képest. Ezért szólunk az elmúlt évtizedekről oly szűkszavúan.

A politikatörténet műfaját ellenben éppen ellenkezőleg, igen összetetten szemléljük. Mivel a politika *akarati viszony*, ezért a korszerű politikatörténet figyelme minden olyasmire kiterjedt, amely a politikumot befolyásolja. Így például az 1918-as polgári demokratikus forradalom elbeszélésénél meg kell említenünk a spanyolnáthának nevezett pusztító influenzát. Mivel 1918/1919 forradalmait jelentős mértékben az a szellemi erjedés alapozta meg, amelyet a *Nyolcak* festőcsoportjának munkássága, annak Ady Endre költészetével, Bartók Béla zenéjével, a Társadalomtudományi Társaság és a *Huszadik Század* című folyóirat munkásságával való összefonódása okozott, ezért néhány fényképpel és tömör mondattal itt is kell szolgálnunk. A történet vége felé tekintve pedig ugyanúgy szólunk az Ikarus autóbuszok sikertörténetéről, mint Hofi Gézáról, akinek tűpontosan előadott paródiái úgy szórakoztattak hatalmas tömegeket (sőt ma is szórakoztatnak), hogy közben stabilizálták a roskadozó rendszert.

❖

Így érthető, hogy bár lehet bizonyos fanyalgást tapasztalni a politikatörténettel szemben, valójában irigylés övezi. Hiszen a történelem iránt érdeklődők leginkább a politikum iránt érdeklődnek. Ez a figyelem magával a históriával egyidős: Homérosz *Iliász*a vagy a *Nibelung-ének* tartalmaz ugyan szép szerelmi motívumokat, megható lírai részleteket, ám túlnyomó hányadukban az eseménytörténettel messze nem azonos, a szó komplex értelmében felfogott politikumról szólnak. A történetírás a 19. században vált tudománnyá, előzményei azonban egészen az írásbeliség előtti időkbe nyúlnak vissza. Az etnikumok történetét, történelmi tudatát a szájhagyomány útján terjedő regék, mondák tartották fenn.

Az elmúlt évtizedek igen sokban gazdagították a történetírás eszköztárát és módszertanát. Önmagában a számítástechnikai forradalom is szerteágazóan gazdagító hatást gyakorolt a szakmára. Főleg az Amerikai Egyesült Államokban váltak sokan – a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben – az ún. *kliometria* híveivé és művelőivé. A kliometria helyét azóta a struktúratörténet és mikrotörténet különböző változatai foglalták el, ám (természetesen módszertanán túlmenően) mindegyiknek az a hit, konok meggyőződés a lényege, hogy a számok, végtelen statisztikai adatok feldolgozásával a dolgok mélyére lehet ásni, az eseménytörténet kétségtelen gyarlósága okozta problémát orvosolni lehet. Nem lehet.

A politikatörténet-írás nagy tehertétele, hogy a 19. században, a nacionalizmus korában vált potenciálisan – létrejövő eszköztára, kialakuló módszertana révén – tudománnyá, amikor az egyes nemzetek, nemzetté váló etnikumok nacionalizmusa a legkeményebben feszül egymásnak. A nacionalizmus igényli a történetírás segítségét, és ezt a segítséget úgy alkalmazza, hogy közben magát a történetírást (amely ekkortájt lényegében még a politikai történetírással azonos) szolgálólányává degradálja. A történetírás kifejezetten ideológiai funkciót kapott. A népszerűség nagy dolog, a történetírásnak nagy presztízst hozott, ennek ellenben az volt az ára, hogy a tudománnyá váló történetírás tudományos volta ezen ideológiai tehertétel miatt ilyen-olyan mértékben csorbult. A szó szigorú értelmében tudomány az, amelynek definiált fogalmait minden nemzet fiai annak veszik. Ha ugyanazt merőben másként értelmezik – például Bécsben és Budapesten, vagy Berlinben és Párizsban, vagy Moszkvában és New Yorkban, sőt ugyanabban a városban, *horribile dictu*, tudományos intézetben, tanszéken –, akkor az a szó teljes értelmében aligha tudomány.

Vegyük például a holokauszt kérdését magyar és román relációban. A magyar történetírás azt szokta hangsúlyozni, hogy az ország német megszállásáig háborítatlanul élt itt egy 800 ezres

zsidó közösség. A zsidóság tragédiájára a német megszállás nyomán került sor, ám a budapesti zsidóság (és velük azon sokak, akik a külső zónákban kicsúszva a begyűjtők markából ide érkeztek) megmenekült, mert *Horthy Miklós* 1944. július derekán a deportálásokat leállította. A nemzetközi kitekintés jegyében ehhez még azt is hozzá szokták fűzni, hogy mindeközben a szomszédos országokban az *Endlösung*ot már végrehajtották. A román történetírás ellenben arról szeret beszélni, hogy míg 1944-ben Magyarország a németek kezére adta félmilliós zsidóságát, addig Romániában ilyen tömeges deportálásra 1944-ben nem került sor. A magyar történetírás szinte a legutóbbi időkig nem beszélt arról, hogy Romániában az *Endlösung* nem vált totálissá, a román történetírás pedig mélyen hallgat arról, hogy mily hatalmas zsidó tömegek pusztultak el Romániában 1944-ig.

A példatár *elméletileg* határtalanul bővíthető lenne, ellenben a terjedelmi korlátok arra intenek, hogy most már fogjunk témánk elbeszélésébe.

Ám három dolgot még meg kell említenünk.

1. A ma emberének – nézzen bár filmet vagy olvasson regényt – nem okoz problémát az időfelbontás. A történészek ellenben nemigen élnek ezzel a lehetőséggel. Magunk ellenben igen. Ha az előadott téma természete megkívánja, akkor felbontjuk az időt.

2. A történész teljesítményét komolyan veszélyezteti az a tény, hogy ő már ismeri azt az eredményt, amelyet a küzdő szereplő jó esetben is csak sejt, ám bizonyosan nem tudhat. Úgy is mondhatnánk, hogy a legostobább történész is többet tud e tekintetben, mint a nála sokkal okosabb kortárs. Valamirevaló történész tehát e veszedelmet elkerülve alkot.

3. Az internet korában élünk. Amikor egy-egy adatért, valamilyen kérdésben való eligazodásért az íróasztal mellől már fel sem kelünk, hogy könyvtárunkban tájékozódjunk. Helyette a világhálón keresgélünk. Ezért elbeszélésünkből számos dolgot tudatosan elhagytunk, vagy a szükségesnél rövidebbre fogva említjük meg. Mert jól tudjuk, hogy ezek hiányát az Olvasó könnyen pótolja. Akár annak okán is, hogy fejből tudja. A pártpolitikai civakodások feletti történelemszemléleten, az elemzéseken és az összefüggések bemutatásán van a hangsúly. A fentiek magyarázzák, hogy jelen munkámban alig-alig talál jegyzeteket az Olvasó. Mert az elmondottak hitelességét fél évszázados történetírói munkásságom szavatolja. Ha az kevés lenne, akkor lábjegyzetek garmadája sem bizonyíték. Egyébként honlapomról, a Magyar Elektronikus Könyvtárban és más egyéb helyeken könnyen elérhető publikációimból, melyek zöme lábjegyzetekkel bőven ellátott, az ilyen irányú olvasói érdeklődésnek is vélhetőleg megfelelek.

Et nunc venio ad fortissimum.[4]

4 Csapjunk a dolgok közepébe.

„Hosszú" avagy „rövid" volt-e a 20. század?

Vélhetjük akár „hosszúnak", akár „rövidnek" ezt a századot, egy bizonyos: a tovatűnt három-négy emberöltő mérhető a *hosszú időtartam* követelményével. Úgy gondoljuk, hogy egy-egy évszázad „rövid", illetve „hosszú" volta mellett is szólnak érvek; a kétfajta nézőpont (amennyiben a történelmet a lehető legteljesebb összetettségében vizsgáljuk) összesimítható.

A politika világában azért indokolt az elbeszélés fonalát a 19. század végével, a 20. század elejével elkezdeni, mert nagyon sok jel szerint erre az időre eltűnik Deák Ferenc, Eötvös József, id. Andrássy Gyula generációjának az 1867. évi kiegyezést magyar oldalról megalkotó judíciuma, s velük szemben a századforduló generációja nemhogy a dualista épület erősítésén, sokkal inkább annak átépítésén (értsd: tönkretételén) munkálkodik.

Jó dolog, ha egy társadalomnak van önbizalma

Jó dolog, ha egy társadalomnak s tagjainak van önbizalma, önbizalmuk, hisz csüggedt fővel nem lehet nagy dolgokat véghez vinni. Ám azoknak az időknek a túlcsorduló öntudata a másik véglet felé kormányozta az elméket. A túlzottan nagy magabiztosság jegyében döntött úgy a kormány, hogy honfoglalásunk ezredik évfordulóját 1896-ban ünnepeljük, holott az illetékes történészek egyértelműen a döntéshozók tudomására hozták: bejövetelünk hosszú folyamatának a döntő időpontja 895. Nem lett volna semmi tragédia, ha 1895-ben szerényebb keretekben ünnepel az ország, ám a nagyság igézetében inkább a „dátumigazítás" útját választották.

A fent lévők oly mértékben feledték közös kincsünk, a nyelvünk üzente bölcsességet: gyűjtsük a híreket, mert különben majd *hír-telenül* nagy fekete dolgok szakad(hat)nak ránk, hogy amikor 1920. június 4-én abban a számunkra oly rossz emlékű (egyébként az életet szeretni tudók számára oly szépséges) Nagy-Trianon-palotában alá kellett írni azt a szörnyű dokumentumot, olyan megrendülés vágott végig a nemzeten, amit mai ésszel már a témában járatos historikus sem tud felfogni. Jól mutatja ezt – például – a honfitársainál messze képzettebb, tájékozottabb Barcza György gondolkodása is. Ő a békekötés pillanatában éppen Dániában dolgozott, ahol a velünk szemben korántsem ellenséges beállítottságú beszélgető partnerei pőrén megmondották, hogy azt kaptuk, amit a németek oldalán megérdemeltünk. Mégis a diplomatának „egész meggyőződése és politikai érzéke" azt sugallta, hogy „ezt a békét magyar embernek aláírnia sohasem lenne szabad". Minden szakmai tudását, józanságát feledve így „gondolta tovább" diplomataképzettségével összeegyeztethetetlen álláspontját: „Az entente persze visszautasításunk esetében katonailag megszállt volna, szabad kezet engedett volna bosszúra vágyó szomszédainknak, kik a hatalmukba került területeinken eléggé megmutatták, hogy mily érzelmekkel viseltetnek irántunk, és mily módszereket alkalmaznak, s éveken át a legnehezebb sors várt volna ránk. De minden szenvedést inkább vállaltam volna, mintsem hogy egy ily diktátumot aláírásommal szentesítsek, és önként egyezzem bele […] Az entente megszállás nem tartott volna örökké, sőt sokáig sem, legfeljebb néhány évig, hiszen az entente is kimerült volna […] és látva elhatározásunkat *talán* revideálta volna álláspontját […] ha kibírtunk egy százötven éves török uralmat, úgy kibírtunk volna egypár éves entente vagy cseh–szerb–román uralmat is azzal a tudattal, hogy ezzel az ország jövőjét *talán* mégis megmentjük, és az egész világ becsülését *biztosan* elnyerjük." (Kiemelések – P. P.)

Ma és a jövőben is nagyon helyesen tesszük, ha külföldi barátainknak büszkén mutatjuk meg az 1885 és 1906 között a Duna-parton épült szépséges gótikus palotánkat, az Országházat.

1. Feszty Árpád: A magyarok bejövetele
A második világháborúban bombatalálat érte, a millecentenáriumi ünnepségre felújított hatalmas körkép ma az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban látható. A honfoglalás korának valóságához nem sok köze van.

Azt ellenben jól tükrözi, hogy a 19. század végén hogyan képzelték el a honfoglalást. A szakma ma sem nagyon töpreng el – például – azon, hogy a bejövő törzsek (egységes magyar nyelv hiányában) miképpen beszéltek egymással. Valamiképpen bizonyosan, s ami a leglényegesebb: eredménnyel…

Tudnunk kell azonban, hogy ez az épület már a saját korában sem számított egy megalapozott birodalmi öntudat megtestesülésének. Az egész kontinensen nem emeltek ehhez fogható méretű parlamentet, s londoni párja csupán néhány centiméterrel nagyobb, miközben a brit impériumnak annak idején még az egész világon szava volt.

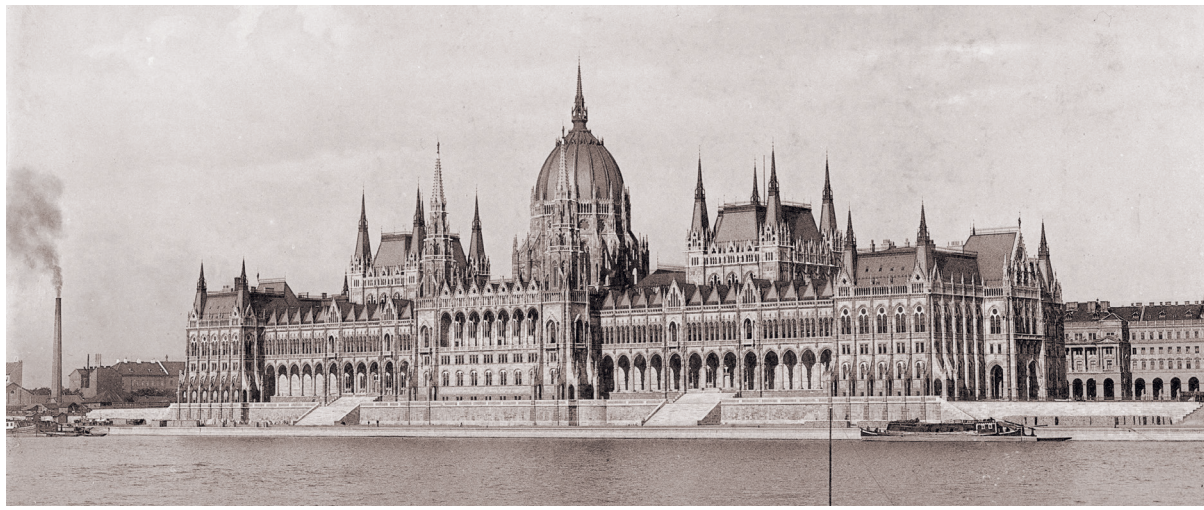

2. Az Országház a századelőn
Ady Endre zsiványtanyának tartotta…

A Duna másik oldala fölé magasodó királyi palota is a századfordulón újult meg úgy, hogy közben méretében, tömegében megkétszereződött. Megkétszereződött, miközben funkcionális értelme nemigen volt, hiszen a közös uralkodó Bécsből irányította birodalmát.

3. A királyi palota a századelőn

Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát

Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát, a baj az volt, hogy urainak legtöbbje mindeközben nemigen volt tisztában a mind kedvezőtlenebb nemzetközi körülményekkel, s itthon nemhogy nem tettek szinte semmit a nép nemzetbe emelésének érdekében, hanem éppen az áldatlan állapotokat akarták mindenáron konzerválni.

4. Révész Imre: Panem
A 19. század végén a Viharsarokban forrpontra hevültek az agrárszocialista mozgalmak. Az Alföldön és a Dunántúl számos megyéjében 1897-ben jelentős aratósztrájk volt. Földreform helyett az 1898: II. tc. büntetést és erőszak alkalmazását helyezte kilátásba. Darányi Ignác földművelésügyi minisztert szociális érzékenysége miatt a birtokosok, a földbirtokviszonyok változatlansága miatt pedig az agrárszocialisták támadták.

Az Országházat a szorgos és ügyes kezek bámulatosan széppé varázsolták, ám amit a honatyák benne műveltek, az bizony messze nem volt méltó ezekhez a külsőségekhez. A fajtájáért jajongó, sokszor valóban szertelenül szélsőségesen fogalmazó Ady Endre minden bizonnyal túloz, amikor „szép zsiványtanyának" nevezi az épületet, ám bizonyosan messze több volt ott az üres szócséplés, meddő közjogi vita, mint az országépítés. Ez utóbbi szó kapcsán természetesen sokkal inkább Tisza István nevét helyes említeni, mint mondjuk a hosszú éveket hamis magyarkodással eltöltő nemzeti koalíciót, ám a jeles államférfi ereje jobbára az állagőrzésre, mint a korszerűsítésre összpontosult. A korabeli panaszokkal szemben a magyarságnak társnemzeti pozíciója volt a Monarchiában, s annak külpolitikájára ennek megfelelő befolyást is gyakorolt. A nagyhatalmi mércének

hagyományos értelemben (terület, népesség, mozgósítható hadsereg létszáma) igen, modern értelemben (a gazdaság dinamizmusa, tőkeexportáló képessége, a társadalom berendezkedésének milyensége, civilizációs mutatói) ellenben már megfelelni képtelen dunai monarchiának külpolitikája igazából csak a Balkánon volt, s amikor felvette a harcot a századelőn ott ismét megelevenedő nemzetfelszabadító és -egyesítő törekvésekkel, akkor valójában minden beavatkozási lépésével és kísérletével saját jövőjét akarta garantálni, nemzetiségeinek centrifugális energiáit pedig elemészteni. A magyar miniszterelnöknek megvolt a lehetősége rá, hogy ebben a külpolitikában saját akaratát érvényre juttassa. Tisza István tevékeny közreműködésével iparkodott a Monarchia diplomáciája Szerbiát elszigetelni, ellenerőként, szövetségesként Bulgáriát gazdasági, katonai tényezővé tenni, Romániát pedig szövetségesi hűségében megerősíteni.

5. Ady és Léda
Az asszonynak döntő szerepe volt abban, hogy 1906-tól Ady az a költő lett, aki bevéste nevét a históriába.

Amit biztosan tudunk

1. A hatalom birtokosának mindig több lehetősége van a cselekvésre, a jó megoldás megtalálására, mint a birtokon kívülieknek.
2. Tisza Istvánnak (joggal szűkíthetjük le a kérdést az ő személyére) bizonyosan lett volna lehetősége jobb politikát folytatni, mint amit folytatott. Ha hírhedten nevezetes 1918. szeptemberi, szarajevói szavaira gondolunk – „ha komolyan akarunk beszélni, hagyják a nemzeti önrendelkezési jog jelszavát békén! […] Azért jöttem én ide, hogy ezt a butaságot meghallgassam?" –, jól látható a politikai hiba.
3. Messze nem felesleges a múlt faggatása, mert a történelemben semmi sem történik feleslegesen, semmi sem vész el nyomtalanul. Teljesen bukott ügyeknek is lehet egyszer hatása, foganatja, míg magukat (véglegesen) győztesnek hitt személyek, rendszerek, helyzetek illannak el az idő retortáiban a semmibe, hogy azután ilyen-olyan módosulásokkal újjászülessenek.

A modern korok külpolitikájának a nacionalizmusok adják a motorját. Nacionalizmuson roppant egyszerűen nemzeti érzületet értünk, s innentől vizsgálhatjuk, hogy ez a nemzeti érzület mennyiben volt jogos, mennyiben jogtalan, mennyiben védett jogos nemzeti érdeket, mely esetben volt „haladó", s mikor szolgált „reakciós" hatalmaknak. Hol volt olyan helyzet, hogy jogos nemzeti érdekek csaptak egybe, s hol adódott mindeközben alkalom harmadik (kisebb vagy nagyobb) hatalomnak mindebből hasznot húzni, vagy miképpen kellett emiatt sérelmet elszenvednie.

Egy ország, egy birodalom politikája/külpolitikája akkor (lehet) erős, ha mögötte erős a nemzeti gondolat, ha úgy tetszik, erős nacionalizmus hajtja.

A nemzet történeti kategória

A nemzet – sugallják bár ellenkezőjét nagy hangerővel politikusok pátoszos ünnepi beszédei – történeti kategória, annak tartalmát jelentős mértékben a hatalmat gyakorlók szabják meg. Így lehet megérteni a haza(nemzet)árulózás körüli számtalan történet tragikomikus értelmét: korábbi nagyságok váltak (törvényben is rögzítetten) „hazaárulóvá", majd (változván az idők) ugyancsak törvényben rögzítetten a „nemzet nagy fiává". Kizárólag a hosszú időtáv adja a kezünkbe

a megfelelő eszközt, hogy világosan láthassuk: a pillanatnyi hatalom által oly harsányan hirdetett nemzeti érdekből végül is mi bizonyult valóban nemzeti érdeknek. Tehát olyasminek, ami érdemben segítette a nagy közösség (vagyis a nemzet) sorsának kedvező alakulását.

Mivel tájainkon a hazaárulózás jelensége messze nem a múlt szomorú rekvizituma csupán, ezért szükségesnek tartjuk leszögezni: a kriminális esetektől eltekintve (amikor valaki személyes anyagi haszonszerzés okán államtitkot ad el és így tovább) nincsenek, nem voltak és nem lesznek a jövőben sem hazaárulók. A kérdés „csupán" annyi: az illető jól vagy rosszul képviselte/képviseli a nemzet érdekét. Az átmenetek sokaságát természetesen egyáltalán nem vitatjuk, ám a lényeget minden bizonnyal a fenti módon lehet a legvilágosabban megfogalmazni.

A dinasztizmus volt a külpolitika motorja

A modern nemzeti gondolat megszületése előtt a dinasztizmus volt a külpolitika motorja. Magyarország államfői a 19. század derekától 1918-ig Habsburg-uralkodók (I. Ferenc József, majd IV. Károly) voltak, ám ez a kor már jó ideje a nacionalizmus kora volt, ebből következőleg a dinasztia szava ugyan érvényesült a külpolitikai döntésekben, ám a nemzeti erők egymást segítő vagy éppen gyengítő összjátéka volt a külpolitikai mozgások alapmeghatározója.

Az 1867. évi kiegyezés adta lehetőségeket kihasználva a korabeli külpolitika sokat tudott tenni nemzeti érdekeink érvényesítése érdekében. Id. gróf Andrássy Gyula a másik féllel elfogadtatta: a közös külügyi szolgálaton belül a magyar honosságú tisztviselők aránya annyi legyen, amennyi a közös ügyek viteléhez megszabott magyar hozzájárulás, korabeli kifejezéssel élve: a kvóta. S bár ezt nem tudtuk elérni, az idők során rendre megközelítettük.

Jól tudjuk: a politika/külpolitika vitele, a megfogalmazott célkitűzések megvalósítása szempontjából az apparátus jelentősége mindenkor számba veendő.

6. Johann Lukas von Hildebrandt építette palota Bécsben a Ballhausplatzon. Eredetileg a Habsburg-dinasztia kancelláriájának, majd 1867-től a közös Külügyminisztériumnak adott otthont. Később az önálló Ausztria kancelláriájának épülete lett. 1938-ban itt, a volt kancellárok, külügyminiszterek termében dolgozott illő szerénységgel Edmund Veesenmayer.

Külügyi szolgálat és külpolitika

A dualista Monarchia közös külügyi szolgálata színvonalas apparátussal dolgozott, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a bukás után ennek az állománynak a tagjai minden utódállamban szívesen látott szereplőivé váltak az egyes nemzeti külügyi szolgálatoknak. Mentesek voltak a nemzeti elfogultságoktól, képesek voltak szupranacionális szinten és keretekben gondolkodni; nemzeti és társadalmi hovatartozás szempontjából való tarkaságuk az olyannyira szükséges és számos területen akkor és később még inkább hiányzó tolerancia terjesztése tekintetében töltött be kedvező szerepet. A testületen belül létezett egyfajta demokratizmus, amely az egyes beosztások közötti láthatatlan falakat jelentősen vékonyította, ámbátor ez a nyitottság nem terjedt addig, hogy a diplomáciai és a konzuli terület között hagyományosan létező vastag falakat is gyengítse, felszámolásukról pedig szó sem lehetett. Az apparátusok mindenkor meglévő önmozgása itt korántsem vált olyan jelentőssé, hogy a Monarchia külpolitikáját érdemben módosítsa. Egészében jó eszköze volt a Monarchia külpolitikájának, azt módosítani akaró ambíciókkal azonban nem rendelkezett.

Andrássy bukása után a magyar állampolgárságú tisztviselők ballhausplatzi térfoglalása nemhogy lassult volna, inkább tovább erősödött. (Bécsben – lásd képünket – a Ballhausplatz egyik palotájában működött a közös külügyminisztérium. S ahogy a Wilhelmstrasse a német, a Quai d' Orsay a francia, a Palazzo Chigi az olasz, a két háború közötti korszakban a Dísz tér a magyar Külügyminisztérium megjelölésére szolgált, hasonlóképpen a Ballhausplatz a Monarchia külpolitikájának lett a szimbóluma.) 1897-ben a magyar honosok az összlétszám 26%-át, 1917-ben pedig már 32%-át adták. A delegációk tanácskozásain – tehát a dualizmus épületének sajátos intézményében, amelynek az volt a feladata, hogy mintegy parlamentáris ellenőrzést gyakoroljon a közös ügyek felett – a magyar delegátusok nem hatódtak meg e gyors növekedéstől, hanem azt kérték számon, hogy miért nem éri el a magyar honos tisztviselők létszáma a kvóta arányát. A kvóta, mint említettük, az a kialkudott kulcs volt, amelynek megfelelően a magyar állam – nemzetgazdasági teherbíró képességének megfelelően – hozzájárult a közös költségek viseléséhez. Tény és való, hogy a magyar kvótától (amely kezdetben 30, idővel 36,4%-ot tett ki) a magyar honosságú tisztviselők aránya elmaradt, ám a higgadt mérlegeléshez igen lényeges szempont kell legyen a magyarság összbirodalmi népességen belüli aránya, amely alig érte el a 20%-ot. Másfelől viszont az elemzés nem lehet megfelelőképpen körültekintő, ha nem vizsgálja, hogy miképpen festett a magyar honosok identitástudata. Erre a kérdésre pedig nagyon nehéz megnyugtató feleletet adni. Hiszen a nevek igen gyakran nem magyar hangzásúak. Az idegenül csengő nevek ellenben korántsem lehetnek perdöntőek. Igaz, számos esetben az asszimilálódás befejeződését a névmagyarosítás jelentette, ám nem kevés példáját ismerjük annak is, amikor a magyarság ügyével való azonosulás egy-egy személyes életút során a névmagyarosítás elmaradása nélkül vált teljessé. Ezért inkább annak kiemelését tartjuk lényegesnek, hogy a ballhausplatzi mentalitás jegyében az adott nemzethez való kötődés az összbirodalmi – tehát szupranacionális – tudattal harmonikusan ötvöződött. Ezek a tisztviselők nem osztották azt a magyarországi politikai eliten belül a századforduló tájára felülkerekedő meggyőződést, amely szerint a dualista keretek nemhogy nem hasznosak a magyarság érdekei számára, hanem kifejezetten ellene hatnak. A századforduló tájékára azonban a magyar politikai elit pont azoknak a gazdasági és politikai sikereknek a bűvöletében vesztette el egyre inkább a realitásérzékét, amelyeket nem csekély mértékben éppen a dualizmusban rejlő előnyök kiaknázása érlelt meg. Ezért követelte mind hangosabban a magyar parlamentben és a delegációs üléseken ez az elit, hogy a közös külügynek a német mellett a magyar is a hivatalos nyelve legyen. Amikor 1905-ben a kormányzópárt a választásokon – az egész első polgári korszakban példátlan módon – vereséget szenvedett, s helyére a '48-as velleitású koalíció jutott, akkor kiharcolták, hogy a magyar kormány bevezethesse a követségi szaktudósítói rendszert. Ez azt jelentette, hogy a Kereskedelmi és a Földművelésügyi Minisztérium a Monarchia diplomáciai képviseleteire

elküldhette delegáltjait annak érdekében, hogy a tárca munkáját a nemzetközi ismeretek révén javítsák. A konkrét célon túl lényeges szempont volt az is, hogy a teljes állami függetlenség majdani elnyerésének pillanatában a magyar államnak megfelelő szakemberei legyenek az önálló külszolgálat kiépítésére. Rómában, Londonban, Bukarestben tűntek fel ilyen szaktudósítók, tevékenységük azonban csak szerény sikereket hozott. A követségen dolgozók betolakodóknak érezték őket, akiket aztán nem túl szívesen fogadtak, s később „trágyadiplomatáknak" csúfoltak. Maguk a szaktudósítók sem voltak helyzetükkel elégedettek, helyenként „ötödik keréknek" érezték magukat. Tény, hogy a trianoni Magyarország diplomáciájában alig tucatnyian voltak, s közülük csupán Hory Andrásnak jutott később nevezetesebb szerep. (Ő szervezte meg a bukaresti követséget, később belgrádi, római, varsói követ, közbülsően a külügyminiszter állandó helyettese, s 1940-ben, a második bécsi döntés előtti közvetlen magyar–román tárgyalásokon a magyar delegáció vezetője volt.)

Ugyanakkor eredményes volt e külpolitika a nemzeti érdekek szempontjából, amennyiben 1868-ban elhárította a dualista épület trializmussá formálását. Az Oroszországhoz való viszonyban, a Balkánon a magyar érdekek a realitás határáig érvényesülhettek.

A Monarchiát 11, majd Bosznia-Hercegovina okkupálása, később annexiója után 12 nemzet, nemzetiség lakta, s ezek érdekei oly mértékben voltak széttartóak, hogy hiába volt Bécs–Budapest egy nagyhatalom feje, e külpolitika dinamizmusa nem eredményezett gyarmatokat, s hatóköre nem ért el a tengerekig, s főleg nem terjedt azokon túl – márpedig annak idején a nagyhatalmi léttel ilyesmi járt együtt. A dinasztia ugyan dinamikusabb külpolitikát szorgalmazott, ám annak eredményessége a fent jelzett strukturális gyökerek miatt csak igen csekély lehetett.

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek a világháború kirobbantásában vállalt meghatározó szerep (a dualista berendezkedésből következően a magyar miniszterelnök ellenjegyzése nélkül nem születhetett ilyen horderejű kérdésben döntés), ám azt még egy olyan robusztus államférfi, mint Tisza István sem tudta elhárítani. A kérdésnek óriási az irodalma, s a betűtenger azért dagadhatott ilyen hatalmasra, mert a polémia aligha volt több a süketek, a tényeket tendenciózus módon csoportosítók, fontos összefüggéseket tudatosan/tudattalanul elhallgató párbeszédénél.

Tisza István tudta, hogy ebből a háborúból még az addigra kiharcolt pozíció megtartásával sem lehet kikerülni: ha győzünk, akkor a németek szava lesz a meghatározó, ha veszítünk, akkor az antant szabad folyást enged majd a nemzetiségek önállósodási törekvésének.

Ebben a helyzetben nem lehetett a végzetet elhárítani. „Ennek így kellett történnie" – mondja majd halála előtt, 1918. október végén utolsó szavaival a mélyen vallásos, kálvinista hitű államférfiú.

7. Mednyánszky László: Szerbiában *(1914)*

ÖSSZEOMLÁS, FORRADALMAK, ELLENFORRADALOM (1918-1920)

Az emberiség „őskatasztrófája”, az első világháború sok évszázados birodalmakat, köztük a Szent István-i Magyarországot is sírba tette. A háború elvesztése egy sor, a helyzetet megoldani nem tudó forradalmat robbantott ki. A „trianoni Magyarország” ellenforradalomban született.

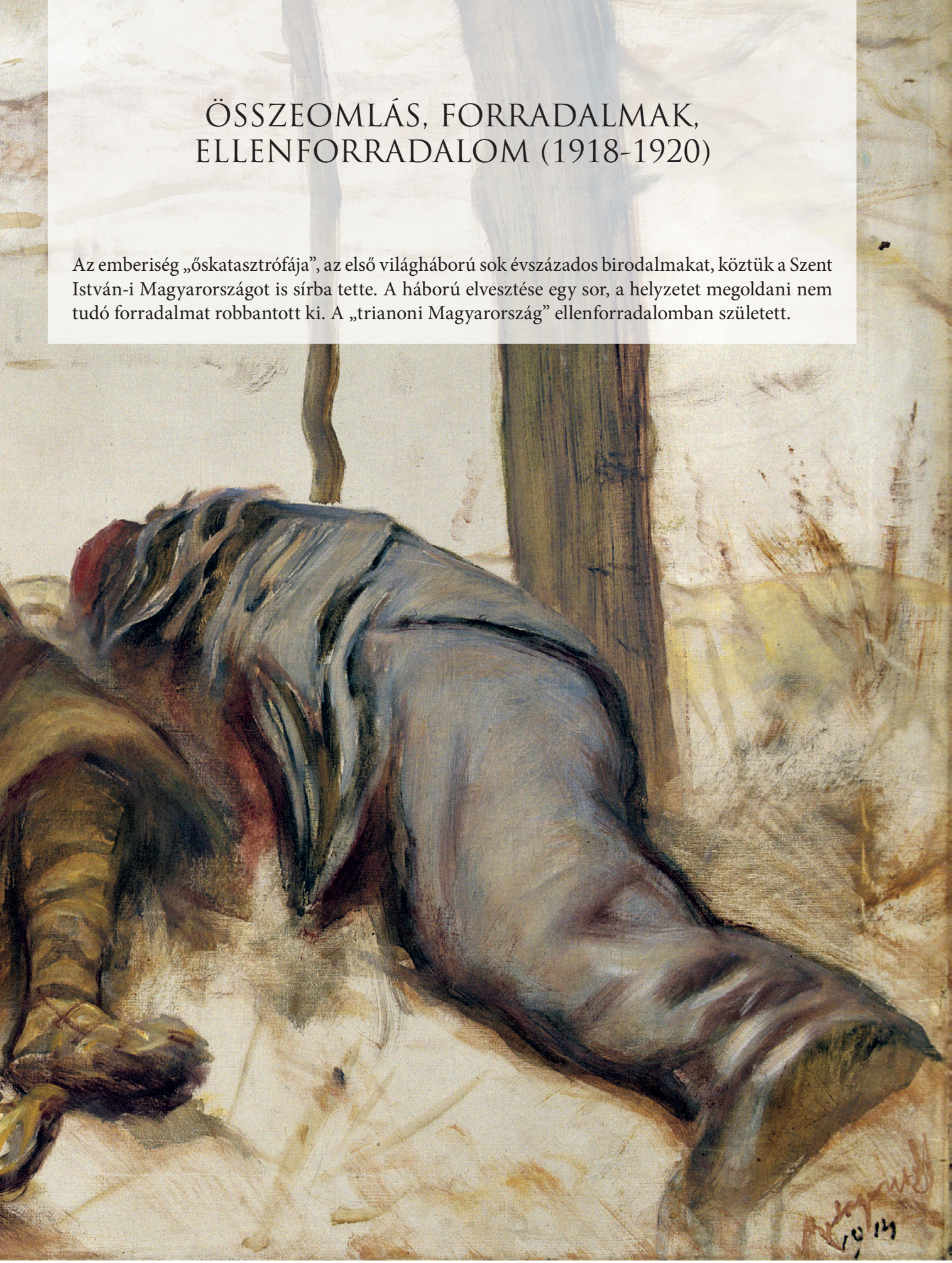

A polgári demokratikus forradalom és köztársaság (1918. október 31. – 1919. március 20.)

A korszellem a kelet-közép-európai térségben nemzeti tanácsokat szült. A Magyar Nemzeti Tanács 1918. október 24-én alakult meg. Első elnöke a parlamenti ellenzék elismert vezetője, Károlyi Mihály gróf lett. Támogatottságának igen széles volt a társadalmi bázisa. „Mindenki" tőle remélte ugyanis a megvalósíthatatlant: a határok megtartását. A Tanács programja „igazságos" békét követelt: polgári szabadságjogokat, általános, egyenlő és titkos választójog alapján történő választásokat, alkotmányozó nemzetgyűlést. A nemzetiségeknek (a wilsoni elvek szerint) kulturális autonómiát ígért. Attól az irreális vágytól hajtva, hogy a soknemzetiségű Magyarország megőrizhető. Az ígért földreformmal a parasztság sok évszázados vágyát akarta valósággá formálni.

8. Szabó Ervin (1877–1918) a Fővárosi Könyvtárat modern társadalomtudományi könyvtárrá fejlesztő igazgatója. Radikális forradalmi gondolkodó, a Társadalomtudományi Társaság alelnöke. Nevéhez fűződik Marx és Engels válogatott műveinek magyarra fordítása, kiadása. A háború alatt az antimilitarista mozgalom szellemi vezérévé vált.

Szabó Ervin nagy hatású felfogása szerint 1848–49-ben rendi nemesi küzdelem és nem polgári forradalom zajlott hazánkban. Ez a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását is késleltette, mert a legnagyobb erőt képviselő MSZDP a készülő forradalmat a polgárság ügyének tartotta. „A Nemzeti Tanács megalakulása körüli káros késedelemért – írja visszatekintve Jászi Oszkár 1920-ban – a felelősség elsősorban Garami Ernőt terheli. Ő volt az, aki a szocialisták részvételét heteken át megakadályozta Kunfi Zsigmonddal szemben, aki kezdettől fogva a tömörülés mellett harcolt […]." A dolgok logikája szerint azonban abból a szociáldemokrácia természetesen nemhogy nem maradhatott ki, hanem éppen a forradalom döntő ereje lett. A kétszázezres pártot hónapokon belül a napos oldalra tartók milliós tömegpárttá duzzasztották. Az ötvenes évek elején Rákosi Mátyás tömegpártja csak a harmadik ebben a sorban. Közbülsőn miniszterelnöksége idején Gömbös Gyulának sikerül – igaz: zömmel csak a kartotékokban és kérészéletűen – a második milliós pártot előállítani.

Jászi Oszkár október 2-án Szabó Ervin sírjánál gyújtó hangon, de tévesen jövendölte: „Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad."

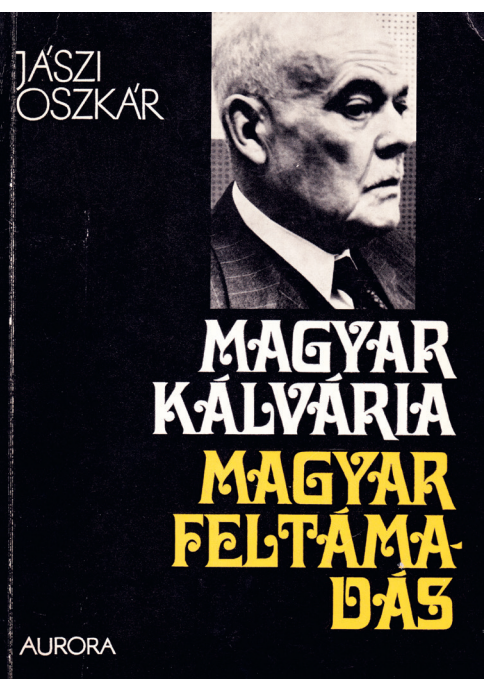

9. Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. *Címlapfotó Először 1920-ban Bécsben, másodszor 1969-ben Münchenben jelent meg (képünk). Magyar földön csak 1989-ben látott napvilágot.*

A polgári demokratikus forradalomnak két emblematikus arca volt. Károlyi Mihály és Jászi Oszkár. Azzal, hogy Károlyi Mihály idővel a kommunizmus társutasa lett, még az októbrista emigráció is kifakította emlékét. Amikor a müncheni *Új Látóhatár* önálló számmal ebben a szellemben tisztelgett 1955-ben a 80 esztendős Jászi munkássága előtt, akkor az ünnepeltnek kellett a történelmi igazságot kimondania. (Már az 1920-ban publikált *Magyar kálvária, magyar feltámadás* című munkájában Károlyi megkapta tőle: „[...] van benne valami Dosztojevszkij Idiótájából, aki tudvalevőleg azért nevezte-tik így, mivel elveket és jellemeket a gyermek naivitásával komolyan vesz".)

A történelem számos kérdésében mélyen és hitelesen tájékozódó Illyés Gyula a hazai arisztokrácia szerepe kapcsán azt is hiányolja, hogy tájainkon Miskin hercegek – akikkel, mondja, „a külföldi irodalom tele van" – nem voltak. Erre partnere nem alaptalanul említi a szemorvos Batthyány-Strattmann Lászlót, ám a költőnek ekkor sem ötlik fel Károlyi nemes alakja.[5] – Pedig a gróf ott volt vitájukban. Illyés más vonatkozásban éppen Károlyira hivatkozva említi meg azt az arisztokrata körökben lépten-nyomon gyakorolt szörnyűséget, hogy kocsizás közben szivarjukat a kocsis nyakán nyomták el. A sok mindenben Illyéssel élesen vitatkozó grófnak itt nemhogy ellenvetése lenne, hanem még rá is dupláz: az volt a szóbeszéd – folytatja –, azért kellett így tenni, mert szárazság idején az eldobott szivar tüzet okozhatott volna. Innen is látszik, sok víz fog még a Dunán lefolyni, míg az első köztársaság elnöke méltó történelmi helyére kerül. De meglesz.

És ennek a jegyében bizony az sem maradhat szó nélkül, hogy Miskin herceg hasonlatával Jászi Oszkár is bizonyosan tévedett. Mert Károlyi messze több volt Miskin hercegnél. Természetesen voltak rokon vonásaik. Mégis egészében egyszerűen más volt. Mert számos ízben két lábbal állt a realitás talaján. 1918. október 22-én (hol vagyunk még attól a pillanattól, amikor már a forradalom miniszterelnökének hatalmas terhe nehezedik rá; hiszen ezután nemhogy naponta, de számos alkalommal óránként is iszonyút ütött a rohanó história órájának mutatója) a Képviselőházban – ez volt egyébként a régi törvényhozás utolsó napja – így jövendölt: az lesz itt hamarosan a legnépszerűtlenebb ember, aki az ország élére mer állni. Mert képtelenség lesz jó békét szereznie.

Nem nehéz meglátnunk Jászi túlzásának, tehát ha úgy tetszik, tévedésének az okát. Ő, akin manapság is gyakran szeretik az egyik politikai égtájon azért is elverni a port, mert meg merte írni nevezetes cikkét a *Huszadik Század* 1919. márciusi számában. Arról a cikkről beszélünk, amelyben azt írta: ha már így alakultak a dolgok, akkor bizony ki kell próbálni a kommunizmust. Aztán mi történt? Már áprilisban torkig lett neveltjei Magyarországi Tanácsköztársaságot igazgató működésének bornírtságaival. (Fogjuk vissza magunkat, s mondjuk úgy: túlzásaikkal, igazgatási gyengeségeikkel.) Holmiját összerakta, s éppen a mágikus május elsején végleg elvonatozott az országból. Bécsig jutott, ahol az egyik nagy törekvése az lett, hogy tételesen ízzé-porrá zúzza a marxizmust. Hiszen, ha messze nem áttételek nélkül – mert igen nagy bornírtság kell Marx tanai és az oroszországi bolsevik gyakorlat közé egyenlőségjelet tenni –, de aligha tagadhatóan a proletárdiktatúra állama bizony a marxi tanokra, leginkább azoknak a kommunisztikus elemeire épült. Jászi ellenben – ismételjük – nemes hevületétől hajtva a marxizmust akarta a sutba vágni. Dinamizmusát magánélete is izzította. Az történt ugyanis, hogy 1913-ban nőül vette Lesznai Annát. Ő, aki különben a házasság intézményének konok s addig ugyancsak eredményes ellenzője volt. Neje azután (mily' fájdalmas) minden előfeltevését fényesen beigazolta. 1919-re annyira az idegeire ment férjének, hogy az – bár nem csupán szerette, hanem tisztelte, sőt intellektuálisan (adott keretek között) nagyra is tartotta – válásukról döntött. A körükben Málinak nevezett, akkor már kétgyermekes asszony – bizonyosan meglevő kételyeit zárójelbe téve – nem csupán lelkes híve, de központi igazgatási tisztviselőként üzemeltetője is lett a diktatúrának.

Közben pedig Károlyi Mihály gróf, az első magyar (nép)köztársaság bukott elnöke hamarosan a szociáldemokrácia világánál is tovább ment. A kommunista tanok világába jutott.

Így született meg 1920-ban Jászi Károlyiról leírt heves verdiktje.

Mivel a történetnek soha nincs vége, az elbeszéléseknek – bizony nem mindig helyeselhető önkénnyel – a történész tesz a végére(?) pontot. Epizódunkat azzal zárjuk, hogy Jászi nem tudta a marxizmust tételesen bíráló nagy művét tető alá hozni. Kudarcán annyira elbúsult, hogy amit írt, azt íróasztala fiókjába süllyesztette, majd el is feledte. De az elfeledett dolgok nem mindig feleslegesek. 1988-ban a *Századvég Füzetek* első darabjaként jelent meg egy válogatás Jászi politikaelméleti írásaiból. A kötet élére az Anti-Marx került, s a könyv címe is erre összpontosult. *Jászi Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja.*

5 Illyés Gyula: *Ebéd a kastélyban*. Bp., 1982, 140–141.

10. Ülésezik a Magyar Nemzeti Tanács.

11. Batthyány Ilona grófnő. „A jelszó: Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus" – írja november első napjaiban gróf Andrássy Gyulának.

12. Hadikórház kórterme

13. Így temettek 1918 őszén.

A 19. század végétől 1918-ig már legalább nyolc influenzajárvány pusztított Magyarországon. A legsúlyosabb éppen a lakosságra legtöbb terhet hozó 1918-ban tarolt. Spanyol betegségnek, spanyolnáthának nevezték. Az első megbetegedések nyáron történtek, aztán szeptemberben robbanásszerűen gyilkolt. Egész családok kerültek a sírba. Szeptember 18-án a Fővárosi Közgyűlés bezáratta a színházakat, mulatókat és mozikat, a kávéházaknak este kilenckor kellett lehúzniuk a rolót, nők és gyermekek oda napközben sem mehettek be. E rendelkezést Károlyi Mihály egyik első intézkedéseként október 31-én – hivatkozással a politikai és társadalmi változásokra, valamint a járvány alábbhagyására – hatálytalanította. Az átmeneti visszaesés után a járvány a következő hetekben ismét fellángolt. Éjszaka is temetni kellett. Ebben halt meg Kaffka Margit, valamint a későbbi kormányzó, Horthy Miklós Magdolna nevű leánya is. Nem voltak ritkák a pokoli jelenetek. Az infrastruktúra rossz állapota miatt éjszakára a vízvezetéket elzárták. Aki nem tartalékolt, az a betegét nem tudta borogatni, hűtőfürdőbe tenni. 53 201 fő halálának okaként jegyezték be 1918-ban e betegséget, ám a szám bizonyosan ennél sokkal magasabb, a betegséget túlélőké pedig természetesen még több volt. Aztán 1919 elején, ahogy jött, oly gyorsan el is tűnt, hogy azután 1920-ban – a már megedzett társadalommal szemben kevésbé hatékonyan – ismét felüsse fejét...

Kozma Miklós majd az ellenforradalmi Magyarország egyik kitűnősége, az MTI-t nemzetközileg is komoly hírügynökséggé fejlesztő, a magyar rádiózás megindulásában fontos szerepet betöltő és sok más országos dologban is szavát hallató személyiség lesz. Másfél évtizeddel később közölt naplója szerint 1918. november 15-i dátummal ezt írta: „Feljebb azt írtam, hogy a háború és nem a vesztes háború következményét kellene levonni. Sajnos, az ország levonta máris a vesztett háború tanulságait és forradalmat csinált. Ez a legborzasztóbb, ami velünk történhetett. Ez borzasztóbb, mint maga a háború."

Ez az a hang, amelyen Tormay Cécile (alias Krenmüller Szészil – Szabó Dezső után szabadon) aratja majd elsöprő sikerét a maga *Bujdosó könyv*vel. Azzal a munkával, amelyet napjainkban új meg új kiadásaiban bárki maga is tanulmányozhat. (A kiábrándult Babits Mihály majd azt kérdi 1919 nyarán a szocializmus évtizedeiben mélyen elásott versében, hogy szittál-e lassú mérgeket. A rezignált történész nem kérdi, csupán

mondja, aki lassú mérgekre vágyik, nosza, rajta.) Kozma Miklósnak 1918 novemberében valójában merőben más volt a véleménye. S, hogy e vélemény még foszlányaiban se legyen későbbi időkben jelen, ezért a derék szerző a hamisítás ősrégen szélesre taposott országútjára lépett. Mert 1918. november 14-én – öccséhez írott levele a tanúság erre – valójában az alábbi módon látta a helyzetet: „Az első perctől kezdve világos volt, hogy minden komoly ember kötelessége ezt a kormányt és a nemzeti tanácsot teljes erővel támogatni, hogy fenn tudja tartani a rendet. Bűnösebb dolog, mint ellenállás és ellenforradalom nem is képzelhető. – Hála Istennek ilyenre nem is került sor." Valóban nem került rá sor. Mert akkoron a fenn lévők is világosan látták, hogy számukra a robusztus férfiú, gróf Tisza István totális bukása után már csak egyetlen remény maradt.

A Károlyi Mihály kabátja szélébe kapaszkodás.

14. Kozma Miklós 1918-ban (jobbra, csokornyakkendővel)

1909-es felhívása nem csupán 1918-ban maradt időszerű. Az elmúlt száz esztendő során a paraszti osztály jószerével megszűnt, ám a bírált mentalitás ma sem ismeretlen. „Mikor a földmívelő nép […] hallja, hogy ha valaki buta, azt mondják rá, hogy paraszt; ha valaki durva, azt mondják, hogy paraszt; mikor a földmívelő nép tapasztalja, hogy úri emberre is, ha illetlenül viselkedik, azt mondja a társa, hogy paraszt; […] akkor […] nem lehet rajta csodálkozni, ha azt, aki ezt neki mondja, nagyobb parasztnak tekinti, mint akire alkalmazza. Legyenek meggyőződve, hogy a nép, legalább az, amelyet én ismerek, arról az emberről, aki vele ezt a szót alkalmazza, egyáltalában nem tételezi fel, hogy képes legyen érte valami jót tenni."

15. Nagyatádi Szabó István családja körében

A forradalom vezetői nem voltak forradalmárok. Október 31-én József főherceg *homo regius*-ként Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek. A tömegek ellenben köztársaságot akartak, s november 16-án kikiáltották a „népköztársaságot". A fiatal magyar demokrácia születésének percétől kezdve két tűz között harcolt a jövőjéért. Kezdetben a baloldali radikális forradalmi törekvések veszélyeztették. Balkezes politikájával az antant akaratlanul is őket segítette hatalomra. Így született meg 1919. március 21-én a Magyarországi Tanácsköztársaság. Annak bukásában – saját hibáin kívül – az antant is ügydöntő szerepet vitt. Ezért diadalmaskodhatott később a jobboldali radikalizmus.

Egy divatos, sokszor hangoztatott, szellemesnek tűnő, valójában felszínes megállapítás szerint nehéz a múltat előre látni. E relativizáló felfogást a posztmodern életérzés – melynek megvan a részletesen taglalt, a hagyományos módszertanú történetírásokat illető, indokolt kritikáján túl a történelmet megismerhetetlennek tartó történelemfelfogása is – szintén erősíti. Tény, hogy a múlttal kapcsolatban gyökeresen ellentmondó történelemképek szoktak egymással feleselni. Mai öldöklő küzdelmükben sincs semmi rendkívüli. A harc középpontjában a 20. század, s az azóta eltelt közel két évtized elbeszélése, a korábbi rendszereket gyökeresen felforgató rendszerváltások bemutatása, azok megítélése áll. Sok szempontból egyszerűen arról van szó, hogy térségünkben igen erős hadállásai vannak az antikorszakos gondolkodásnak. E gondolkodáson a megelőző rendszer/korszak valóságának a befeketítése, leminősítése értendő. Messze nem csupán magyar, s természetesen nem kizárólag mai gyakorlat. Mindezzel szemben fő vonásaiban a múlt igenis megismerhető. Nekünk bőven elegendő azoknak a megtisztelő figyelme, akiknek a demokratikus értéktételezés adja világlátásuk alapját. Ami – hadd nyomatékosítsuk – természetesen messze több és mélyebb a parlamenti, képviseleti választási demokráciát igenlők felfogásánál. (Akik csupán ezt tartják demokráciának, azoknak szíves figyelmükbe ajánljuk Jászi Oszkárnak a Martinovics Páholyban 1947 októberében mondott – munkánk 189–192. oldalán is olvasható beszédét. Kiváltképpen azt a passzusát, hogy hová vezet a demokrácia megfelelő erkölcsi alapzat nélkül.) Olyan normarendszerben gondolkodunk, amely – majd egyszer, munkánkkal magunk is ezért küzdünk – a társadalom minden pórusát átitatja, s megszabja tagjai mentalitását. Vagyis e felfogás jegyében a politikának a nemzeten túl a nép életére, mindennapjainak alakulására, érdekeire nem csupán szavakban, hanem ténylegesen is tekintettel kell(ene) lennie.

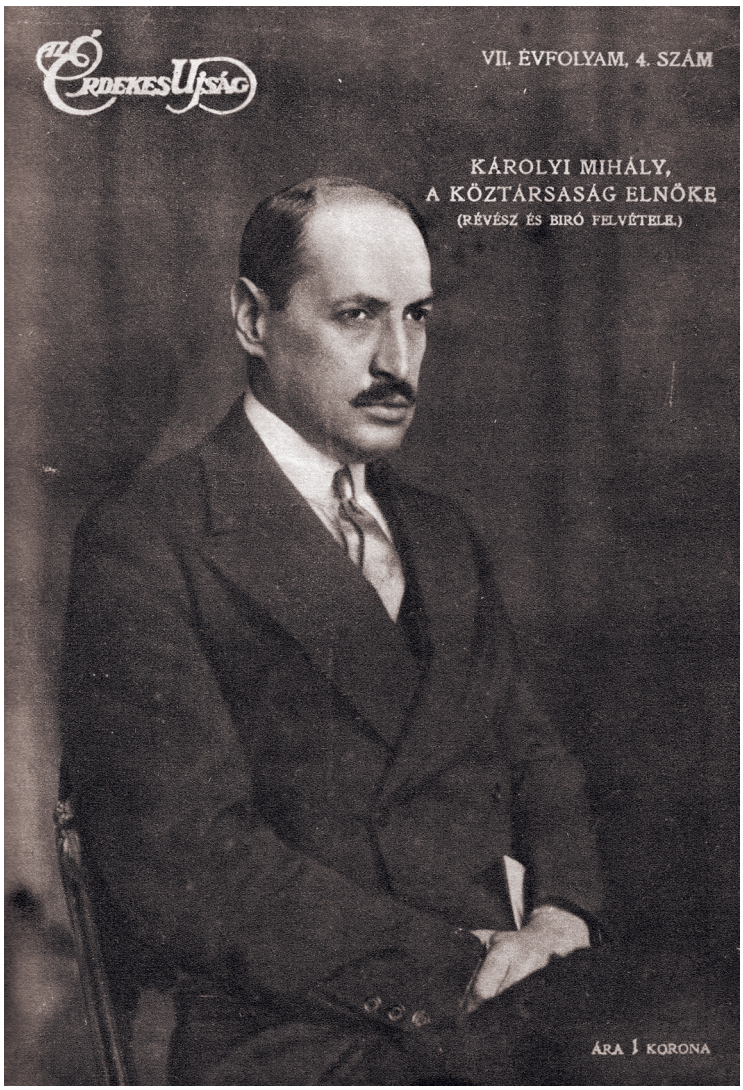

16. Károlyi Mihály
Nagyszerű lett volna, ha a szobra helyén marad a Parlament mellett, és Tisza István szobrát vele szemben helyezik el.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalomnak semelyik utána következő rezsimmel nem volt szerencséje. Illyés Gyula úgy látta, hogy „az 1918–1919-es esztendőkről tárgyilagosan írni Magyarországon jóformán csak két évtized múlva lehetett". E lehetőséggel élve 1939-ben kezdte írni visszaemlékezéseit a *Pesti Napló*ban – a korszak egyik legolvasottabb napilapjában. Ám messze nem tehette szabadon. „Az események nagyjából ott fejeződnek be – írta visszatekintően 1972-ben –, ahol a cenzor végül is állj-t mondott." Ez konkrétan azt jelentette, hogy a proletárdiktatúra időszakáról már csak nagyon vázlatosan emlékezett, az utána következő időkről pedig, igazmondó igénnyel, semmit sem beszélhetett el. Amit megírt, abból 1942-ben *Kora tavasz* címmel lett könyv. Elbeszélését akkor így zárta:

„Bár nem egy kedves ismerősének vonásait rajzolgatta, az író megjegyzi, hogy könyve nem saját talajáról, nem saját személyéről szól." A kádári Magyarország életműsorozattal tisztelte meg a költőt – és saját magát, teszi hozzá a ma történésze. Abban 1972-ben jelent meg e mű másodszor. Ekkor Illyés Gyula azt is elmondhatta, hogy „ez a korlátozás önkéntes volt, de szigorúbb – s kötelezőbb a hivatalosnál is. A valódi nevek közreadásával élő személyeket, eleven érdekeket sérthetett volna. Kötelességemnek éreztem, hogy a helyzetet a fölismerhetetlenségig – a kinyomozhatatlanságig – átrendezzem."

A ma történésze – már nem csupán a még nagyobb időtávval, hanem a merőben megváltozott világ sok szempontból szabadabb lehetőségeivel is élve – elmondja, elmondhatja: a nagy író valójában úgy írt, hogy abból sok minden mindenfajta nyomozás nélkül, más esetekben a feltárt történeti forrásokkal, feldolgozásokkal egybevetve fölismerhető. Helyenként messze jobban, mint az egyes, magukat történetinek mondó munkákban olvasható. Bár a kádári Magyarországon is működött a cenzúra és az öncenzúra, ám annak nem volt akadálya, hogy a nép 1918-ban elemi erővel fellángolt forradalma megismerhető legyen. Annál is inkább, mert az 1968-ban a polgári forradalmat monografikusan ábrázoló műben a vidék és a város forradalmáról részletesen lehetett tájékozódni.

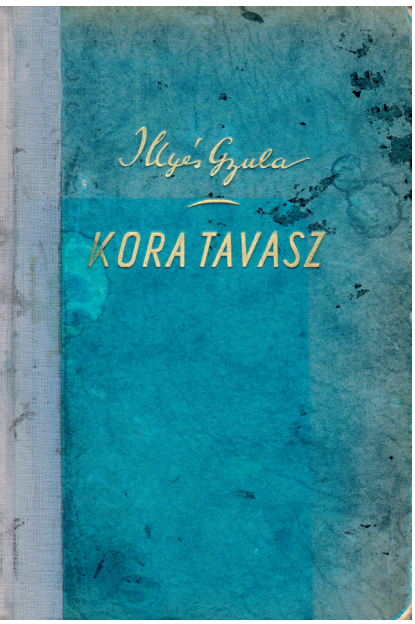

Közvéleményünk széles köreiben Trianonért (a határon túlról főleg) a franciákat okolják ma is. Ennek döntően az az oka, hogy 1526 után a magyarság elvesztette a közép-európai térségben addig vitt hegemón szerepét, külpolitikai horizontja erősen beszűkült, voltak időszakok, amikor elveszett. Holott a teljes horizont megmutatja, megmutatná, hogy a győztesek a németektől való félelem miatt engedtek az utódállamok féktelen nacionalizmusának. Mert csalfa hitükben azt remélték, hogy Németországot így tartósan féken tarthatják. A szocialista korszakban főleg a proletárhatalomról alkotott kánon tette lehetetlenné, hogy a tulajdont vérrel-vassal védő őszirózsás forradalom valós helyére kerüljön. Mindebből következően a történetpolitikai gondolkodásban erős pozíciója lett a bűnbakképzésnek. Rendszerek jöttek és mentek, s a bűnbakképzés váltógazdasága is kialakult. A világháború elhúzódásával akkor széles körben Tisza István vált bűnbakká, a forradalmak bukása után pedig – szinte gombnyomásra – Károlyi Mihály került a helyére.

17. Illyés Gyula Kora tavasz *című könyvének címlapja*

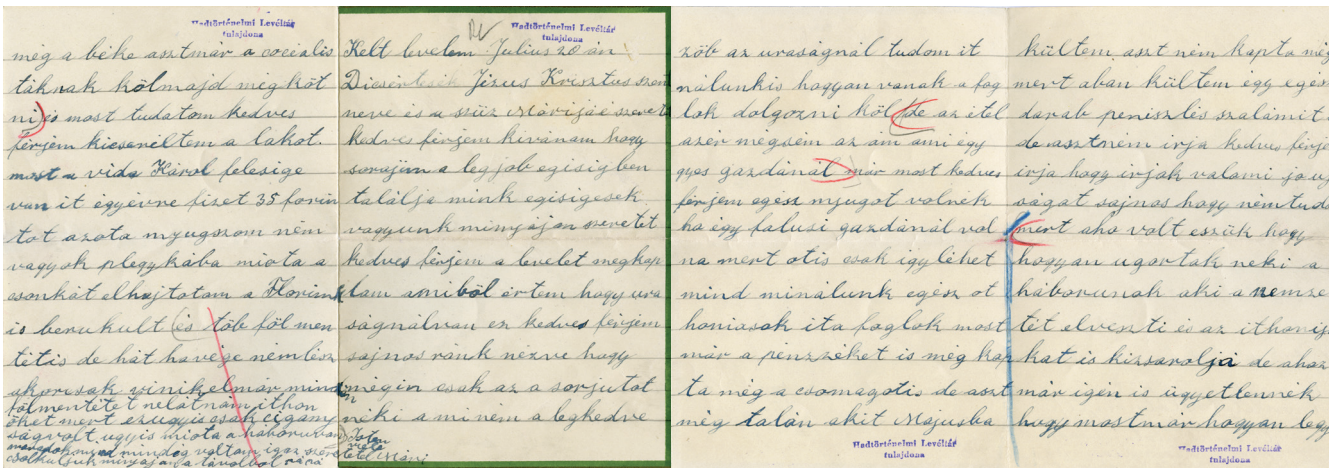

18. Oross Ignácné levele férjének a frontra 1917. július 20-án: „[…] kedves férjem írja, hogy írjak valami jó újságot. Sajnos, hogy nem tudok, mert aho volt eszük, hogy hogyan ugortak neki a háborúnak, aki a nemzetét elveszti és az itthonijakat is kizsarolja, de ahhoz már igen is ügyetlenek, hogy most már hogyan is legyen meg a béke, aszt már a cocialistáknak köl majd megkötni […] (Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság *1973. 3. sz.)*

A szarajevói merénylet utáni mély nemzetközi válságból Tisza István nem a háborúban látta a kilábalás lehetőségét. Államférfiként tudta, hogy abból a magyarság – legyen bár nyertes – jól nem kerülhet ki. Ám a világ újrafelosztására készülő Németország a pillanatot kedvezőnek ítélte, s volt ereje ahhoz, hogy akaratát az Osztrák–Magyar Monarchia vezetésére erőltesse. Tisza Istvánnak – miután Berlintől garanciát kapott arra, hogy a szövetséges Románia várható pálfordulása esetén Erdély megvédésében nem marad egyedül – meg kellett változtatnia álláspontját. Ferenc József birodalma alkotmányos monarchia volt, a magyar miniszterelnök ellenjegyzése nélkül nem mehetett Belgrádba ultimátum. Tisza István megadta a beleegyezését.

Tisza István életét 1918. október 31-én erőszakos halál oltotta ki. Megölték, de nem meggyilkolták. Akik gyilkosságról beszélnek, azok öntudatlanul azt állítják, hogy a katonák millióit bevonultató államhatalom esztendőkön át milliókat gyilkolt halálra. Károlyi Mihály is tudta, hogy nagy ellenfele életét veszély fenyegeti, s ezért üzent neki, vonuljon vidékre. A gőgösen büszke politikus számára azonban ez elfogadhatatlan volt. Kálvinista, predesztinációs hite is akadályozta ebben. „Ennek így kellett történnie" – voltak az utolsó szavai. „Emberi megilletődéssel fejezem ki részvétemet legnagyobb politikai ellenfelem tragédiája fölött" – volt olvasható a Károlyi Mihály által küldött koszorún. Ám az utca hangulatát nem a gyász jellemezte, hanem az elégtétel kiváltotta öröm. 1920-ban aztán hasztalan kutatták a népharag jegyében cselekvőket, a halál pillanatában ellenben többen valótlanul a tett elkövetésével hencegtek.

19. Tisza István Benczúr Gyula 1915-ben készült festményén
„Most leszámolunk! Te vagy az oka ennek a rettenetes háborúnak, öt gyermekem rongyos és éhezik, a feleségem pedig kurva lett" – mondotta az egyik katona, mielőtt tüzet nyitott volna a volt miniszterelnökre – olvasható Tisza István komornyikjának esztendővel későbbi rendőrségi vallomásában.

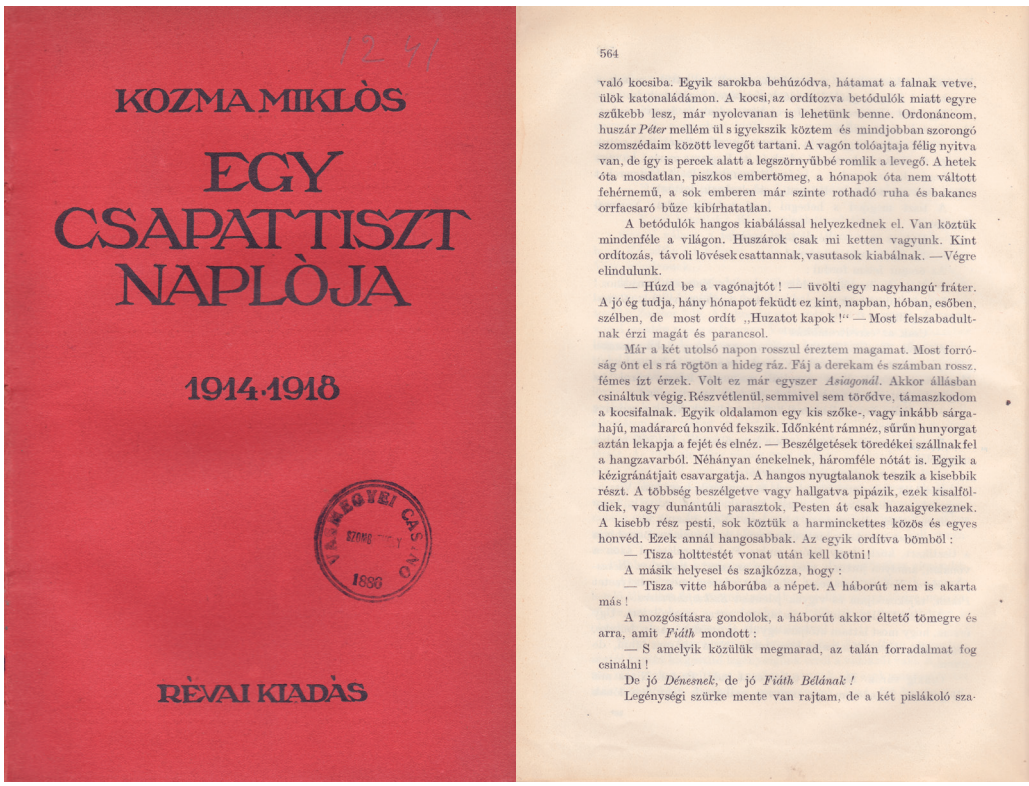

20. „Tisza holttestét a vonat után kell kötni" – követelték katonák a Keleti pályaudvaron, amikor megtudták, hogy az egyik vonaton van a volt miniszterelnök teteme. Kozma Miklós: Egy csapattiszt naplója *címoldala és az 564. oldal.*

21. Ritoók Emma (1868–1945) írónő. Visszaemlékezései is megerősítik, hogy Tisza István halála a felsőosztály széles köreiben is elégtételt vagy legalábbis közönyt váltott ki.

22. Tisza István egészen apró fejjel, előnytelen testalkattal. A Szamár *című élclap 1917. december 5-i számában közölt karikatúra (Kober Leó rajza) mutatja, hogy Ritoók Emma megfigyelésének mély gyökérzete volt.*[6]

Volt, aki Tisza halálának súlyát a majdani holnapban is mérlegelte. Károlyi Mihály Szladits Károlyt kérte fel igazságügyi miniszternek. Már a *homo regius*, vagyis Habsburg József főherceg előtti eskütételre tartottak, amikor megjött Tisza halálának a híre. A tudósnak nagyszerű, ám a történelmi idők formálására alkalmatlan férfiú félelmében azonnal visszalépett. De becsületére váljék, hogy tudta, maga helyett legalább megfelelő személyt illik ajánlania. Egy másik jeles jogásszal, Vámbéry Rusztemmel a minisztériumban annak egyik osztályvezetőjét, a vasidegzetűnek tartott Berinkey Dénest környékezték meg. Az ő asszonya ugyan rögvest az elhárítás mellett kardoskodott, a férj mégis igent mondott. Mert elfoglalandó magas állása révén jobbítani akarta az igazságszolgáltatásban dolgozók – egyébként teljesen szokványos – nyomorúságos életkörülményeit is. Az egyik kúriai bíró cipőtalpalással egészítette ki jövedelmét, s amikor az kitudódott, akkor orvoslás helyett főnöki dicséretet kapott.

6 Az itt közölt karikatúrát, hasonlóan a 60., 61. és 82. sz. alatti rajzokhoz, Buzinkay Géza gyűjtése alapján közöljük.

23. Babits Mihály az első világháború idején. A Nyugat *1916. március 26-i jótékonysági matinéján a* Húsvét előtt *című versét szavalta.*

Részlet a versből

[…] Én nem a győztest énekelem,
nem a nép-gépet, a vak hőst,
kinek minden lépése halál,
tekintetétől ájul a szó,
kéznyomása szolgaság,
hanem azt, aki lesz, akárki,
ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani,
kiáltani, bátor, bátor,
azt a varázsszót, százezerek
várta lélekzetadó szent
embermegváltó, visszaadó,
nemzetmegmentő, kapunyitó,
szabadító drága szót,
hogy elég! hogy elég! elég volt!
hogy béke! béke!
béke! béke már!
Legyen vége már!
Aki alszik, aludjon,
aki él az éljen,
a szegény hős pihenjen,
szegény nép reméljen.
Szóljanak a harangok,
szóljon allelujja!
mire jön uj március,
viruljunk ki ujra!
egyik rész a munkára,
másik temetésre
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!
Ó béke! béke!
legyen béke már!
Legyen vége már!
Aki halott, megbocsát,
ragyog az ég sátra,
Testvérek, ha tul leszünk,
sohse nézünk hátra!
Ki a bünös, ne kérdjük,
ültessünk virágot,
szeressük és megértsük
az egész világot:
egyik rész a munkára,
másik temetésre:
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!

Míg a második világháborúba vonakodva mentek az emberek, az elsőnél bizony szinte megittasodtak a várható harctól. Németországban már szeptemberben a háborús versek számát másfél millióra tették. Ehhez mérve a hazai hasonló „költemények" egésze szinte eltörpült, ám tízezer vers is félelmetes hipnózis mutatója. Hatalmas bátorság kellett ezzel az áradattal szembemenni. Babits Mihály kezdettől fogva ezt tette. Elméleti írásokkal s bátor költeményekkel küzdött. 1915. augusztus derekára már sokan kigyógyultak a háborús mámorból, ám továbbra is nagy bátorság kellett a háborús gépezet érdekeinek megsértéséhez. Babits Mihály ezt cselekedte. Ekkor publikált *Játszottam a kezével* című versének záró soraival – „nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért" – az akkori sokak a poklok poklára akarták küldeni. „A nemzetölés céltudatos kitervezői" között láttatták. Őt, a kifogástalan hazafit. Igaz, Ady Endrével, Móricz Zsigmonddal jó társaságban volt.

A háború elhúzódása lassan, de megváltoztatta az erőviszonyokat. Mind többen ismerték fel, hogy az élet a legfőbb jó. És ennek a jegyében a *Húsvét előtt*ben, majd a *Fortissimó*ban már akkora tömegek békevágyának adott hangot, hogy az őt is védte. Babits kapcsolatba került a háborút ellenzők szűk körével. Szabó Ervinnel, Jászi Oszkárral való viszonya barátsággá mélyült. 1918 késő nyarán felhívást fogalmaztak, európai államszövetségért küzdöttek. Huszonöten írták alá. Októberben Babits Petőfi szellemét élesztve, sokak követelésére – összetolt asztalokra felugorva – a költő forradalmi verseit deklamálta. „A forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek" – írja mélybe látóan Jászi Oszkár. – „[…] rejtelmes mágneses mezők képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket, s az úgynevezett 'egyéniségeknek' is túlnyomó többségét hatalmukba kerítik". E mágneses erők hatására Babits Mihály szintén tömegek élén találta magát. A kormánytól eredménnyel követelték a köztársaság kikiáltását.

A rejtelmes mágneses mezőket leginkább a fenn lévők, a forradalmak vezetői szokták érzékelni. Alulról nézve messze másként, sokkal egyszerűbben festett, fest, s a jövőben is egyszerűbben fest majd a történet. Valahogyan úgy, hogy már mindenből elegük van. Elegük van a nyomorból, a nélkülözésből. Abból, hogy nincs meleg a lakásban, délig sorban kell állni az élelmiszerjegyért, azután azzal a kézben másik sor végére magáért az élelemért kellett kerülni. Majd számos ízben kiderült, mire sorra kerültek, elfogyott

az aznapi szállítmány. Amikor akkora lett a keserűség, hogy az istenfélő nép leánya is – mint Piti Istvánné írta 1917. szeptember 20-án, fronton lévő férjének – úgy érezte: „még az isten is gazember”.[7] Az istenkáromlás súlyát csak az érzi át igazán, aki tudja, hogy Magyarországon 1900-ban az iskolák közel 80%-a az egyház kezében volt, a 10% állami iskola mellett a maradék másik 10% községi iskola felett is az egyház gyakorolta a felügyeletet, a nép rendszeres templomjáró volt. Így alakult ki 1918 nyarára a harag vetése. Másként szólva a forradalmi helyzet, amelyből a háború elvesztésének szikrája forradalmat lobbantott lángra.

24. A népköztársaság kikiáltása az Országház előtt 1918. november 16-án

A Monarchia öröksége

A történelmi Magyarország felbomlását az első világháború elvesztése és két, vele összefüggő tényező tette elkerülhetetlenné. Az egyik az antant akarata volt, a másik pedig az, hogy a soknemzetiségű magyar állam a nemzetiségeit nem tudta megnyerni. Azok már nem a magyar birodalomban keresték jövőjüket. Az antanthatalmak 1918 nyarára jutottak arra az álláspontra, hogy a Habsburg Birodalomtól a jövőben már nem várható az a kiegyensúlyozó szerep, amelyet a korábbi évszázadokban a térségben betöltött. Úgy vélték, ha teret engednek az itt élő kis népek önálló államiságának, illetve területi aspirációinak, akkor az erősítheti nagyhatalmi törekvéseiket. A forradalomnak – nyomatékosítjuk – kezdetben széles belpolitikai bázisa volt, mert szinte az egész társadalom azt várta tőle, hogy külpolitikai lépéseivel képes lesz megőrizni az ország történelmi kereteit. Ezzel szöges ellentétben viszont a győztesek Párizsban még azt sem akarták tudomásul venni, hogy Magyarországon legitim hatalom létezik.

7 Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. *Valóság* 1973. 3. sz. 70. o.

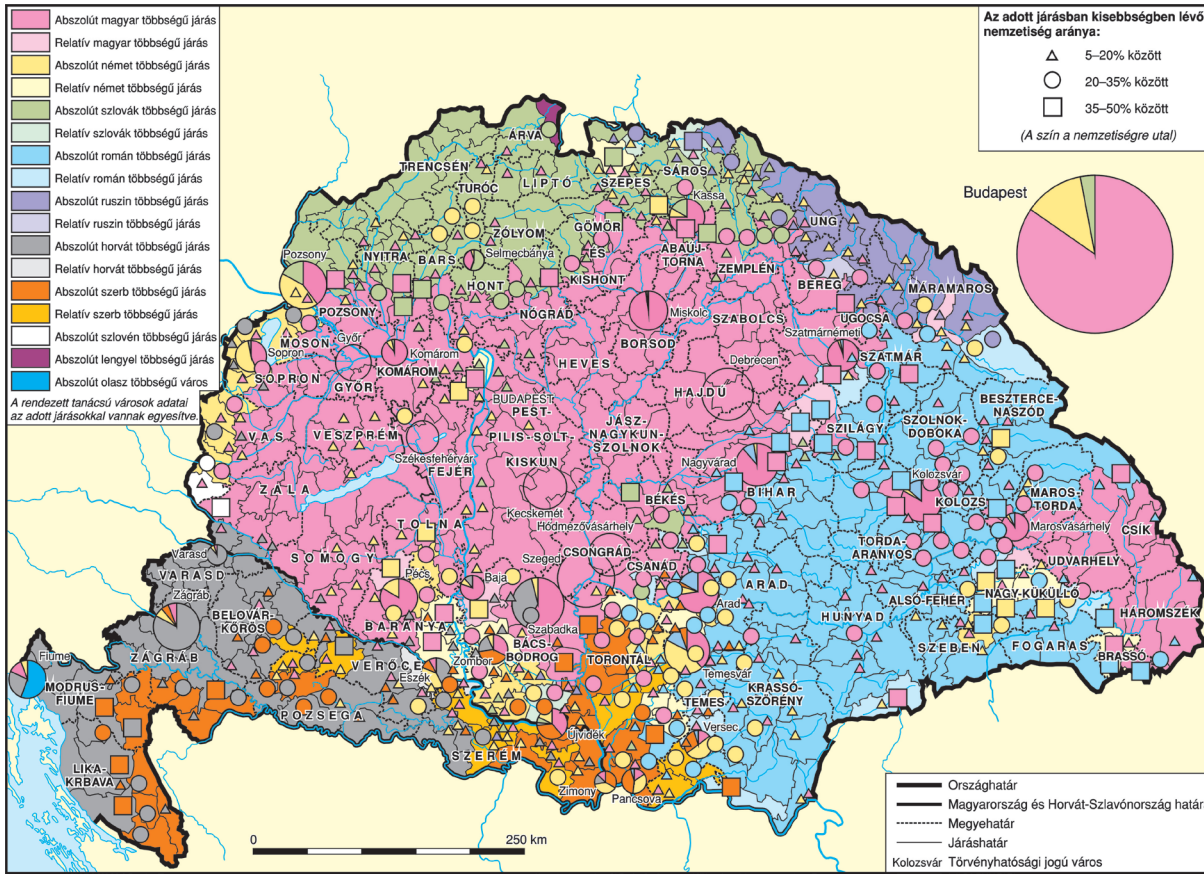

25. Magyarország etnikai térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján
Nagy-Britannia, Franciaország már 1918 nyarán elismerte a Cseh Nemzeti Tanácsot hadviselő félként.

26. A történelmi Magyarország felbomlása, 1918–1920

1918. november 3-án az antant Padovában (német nevén Páduában) fegyverszünetet kötött a már nem is létező Monarchiával. Mivel a fegyverszünet a balkáni antanthaderő mozgását nem korlátozta, ezért Károlyi Mihály miniszterelnöknek elodázhatatlan feladata lett, hogy Louis Félix Franchet d'Espèrey tábornokkal, ezen haderő parancsnokával tárgyalásba bocsátkozzon. A Belgrádban november 13-án megkötött katonai konvenciót Párizsban nem akarták elismerni. A későbbi ellenforradalmi magyar propaganda pedig – teljesen hamisan – azt állította, hogy a trianoni tragédia útjára „balkezes" vezetői miatt itt lépett a nemzet.

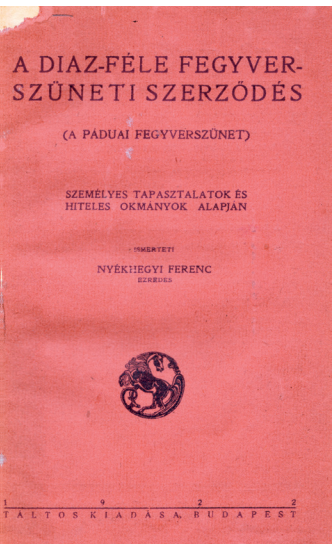

27. Nyékhegyi Ferenc ezredes: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés (a páduai fegyverszünet) – *bal oldalon az 1922-es, mellette a 2003-as kiadás címlapfotója*

Nyékhegyi Ferenc katonai vonalon került a páduai fegyverszüneti tárgyalásokra, az osztrák–magyar delegáció egyetlen magyar tagja volt. Nem a magyar állam delegálta, hiszen ezekben a napokban zajlott a magyar forradalom. Visszaemlékezése – amelynek megírására a kötet előszava szerint „közóhajnak" tett eleget – 1922-ben jelent meg először. 2003-ban – messze nem véletlenül, némi magyarázattal, némi átszerkesztéssel, hatalmas hamisításáról hallgatva – ismét napvilágot látott. Mert Trianon oly mély sebet vágott a nemzeten, az egymást váltó rendszerek oly mértékben nem segítették a nemzetet a múlt hiteles feltárásában, olyan mértékben működött, működik a bűnbakképzés váltógazdasága, hogy nem kevesek ma is meggyőző magyarázatot találnak a hamisításban. Az ezredes fegyverszünet és békekötés közötti evidens különbséget elmosó meséje az egyik ősforrása annak a magát ma is konok módon tartó szellemi kútmérgezésnek, ami szerint Károlyi Mihály belgrádi útja nemhogy felesleges, hanem kimondottan ártalmas lett volna. Állítása szerint a belgrádi megállapodás vált Magyarország történelmi határai megmaradásának az akadályává.

28. Csernyák Imre százados, a Katonatanács tagja – itt még nem a maga alkotta katonai maskarában

A belgrádi találkozó elhíresült eleme szerint, amikor a francia tábornok meglátta a delegációt, ezekre a megvető szavakra ragadtatta magát: „Vous êtes tombés bien bas?" – Ilyen mélyre süllyedtek? A kifakadásra Csernyák maskarájának megpillantása adott okot. Károlyi Mihály bölcsen cselekedett, amikor magukkal vitte a századost. Régóta bevált, keletről tanult hatalomgyakorlási módszer, hogy veszedelmes ellenfelünket környezetünkben, szemünk előtt kell tartani. A Katonatanács kezében a tömegekben felgyülemlett hatalmas keserűség a kormány létét fenyegető dinamit volt. Ha a történetírás joggal – márpedig joggal – fogalmaz úgy, hogy a ma embere számára már felfoghatatlan a Trianon pillanata kiváltotta megrendülés, akkor hasonlóan felfoghatatlan az a szenvedésözön, ami a nagy háborúkkal, az első, majd a második világháborúval szakadt a népekre, népünkre.

A forradalom vezetői csak nagyon késve szabadultak meg a wilsonizmussal kapcsolatos illúzióktól. Nem figyeltek arra, hogy 1918. november 5-én az Amerikai Egyesült Államok nyilatkozatban ismerte el Romániát szövetségesének. Ezzel területi igényeit is akceptálta. E lépés vetítette előre a későbbi békeszerződés diktátum jellegét. Az önálló magyar külügyi igazgatásról december 13-án rendelkeztek (V. néptörvény). Az addigi nemzetközi gyakorlatnak megfelelően e törvény a létrejövő szolgálatot Külügyminisztériumra, diplomáciai képviseletekre és konzuli hivatalokra osztotta. A kiépülő külügyi szolgálatban 1919 februárjában a kinevezett tisztviselők közel fele korábban a bécsi Ballhausplatzon, tehát a közös külügyi szolgálatban nevelődött. A magyar közvélemény ezt kritizálta, „magyarabbakat" szeretett volna ott látni. Az ország vezetői ellenben tisztában voltak azzal, hogy szakemberekre van szükség. Ezért később a Tanácsköztársaság külügyi népbiztossága is nagymértékben azokból tevődött össze, akik már a polgári demokratikus forradalomnak is a szolgálatába szegődtek.

29. Egy német szükségpénzérmékkel díszített tálca, amely az amerikai elnök zsonglőrködését mutatja be a pontjaival.

30. Harrer Ferenc (1874–1969), Magyarország bécsi követe, a Külügyminisztérium megszervezője, majd ideiglenes külügyminiszter

31. Bánffy Miklós gróf (1873–1950), a két világháború között Erdély leggazdagabb magyar főura

Vagyoni helyzete megnyomorította a gróf magánéletét, apja ugyanis megtiltotta, hogy választottját vegye nőül. 1921–1922-ben magyar külügyminiszter volt, majd Románia javára optált. 1950-ben Budapesten halt meg, nyomorban. Sokoldalú tehetségét főleg

a diplomáciában, regényírásban, színházigazgatásban kamatoztatta. A háborút vesztett Magyarországnak a békekötésig egy-két kivételtől eltekintve nem volt joga, lehetősége diplomáciai képviseletek létesítésére. E nagy hátrányt Károlyi Mihály azzal kísérelte meg enyhíteni, hogy egyes személyeket diplomáciai misszióra kért fel. Ilyen szerepet vállalt például Bánffy Miklós, Sigray Antal gróf, Fülep Lajos, Ignotus (Veigelsberg Hugó), akkor a *Nyugat* főszerkesztője, Kéri Pál publicista és Miklós Ödön is. Ilyen szerepre kérte fel Károlyi Mihály Barcza Györgyöt, a később méltán jó nevet szerző vezető diplomatát is. Ő ellenben nemet mondott. Visszaemlékezése meg nem jelent, 1924-ben németül írt része szerint „válaszom az volt, hogy nemcsak mint őfelsége kamarása, de mint cs. és kir. külügyi tisztviselő, aki esküt tett, nem állhatok mások szolgálatába". Természetesen Barcza Györgynek emlékeznie kellett arra, hogy Károlyi Mihály a miniszterelnöki kinevezést az uralkodótól kapta, az esküt pedig Habsburg József *homo regius* kezébe tette le. Az elutasítás döntő oka az volt, hogy az arisztokratikus beállítottságú diplomata mélységes ellenszenvet érzett a forradalommal szemben. Budapesti tartózkodása során teljes felfordulást látott. „[…] olyan ár zsilipjét nyitotta meg Károlyi, mely el fog pusztítani, özönleni mindent az országban, ami érték, ami becsület, ami magyar. Tehetetlen undor és utálat érzése vett erőt rajtam. Egy gondolatom volt már csupán, az, hogy el, el innen, mert ebben a hazában már úgy sincs mit keresnem!"

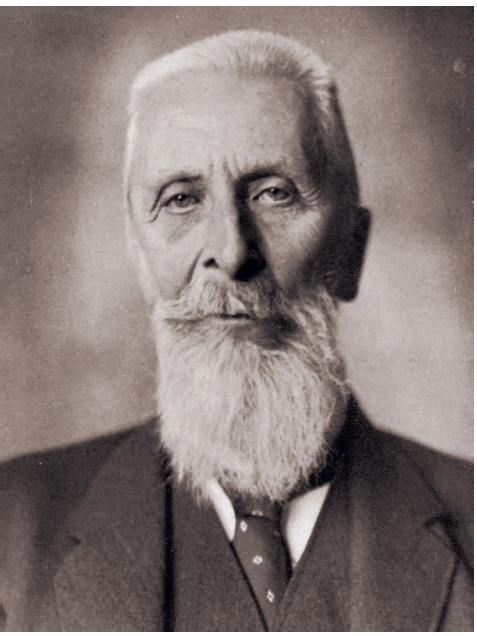

32. Apponyi Albert gróf 1918-ban

A jeles férfiú nem csupán történelmi családneve, hanem a dualista Magyarország politikai csatározásaiban elért eredményei révén is széles körű társadalmi tekintélyt élvezett. Egész élete a konzervatív világnézet jegyében telt el. 1918 karácsonyán az alábbi sorokat intézte a miniszterelnökhöz: „Nem akarnék félreértetni: reakcióról, a régi rendszerhez való visszafordulásról szó sem lehet. Benne vagyunk a nagy szociális világforradalomban, ami nálunk történik, csak ennek a világprocesszusnak egy helyi részlete." Ezért a szocialistáknak a kormányzatban való részvételét szükségesnek tartotta. A forradalom vezetőit ellenben óvta a wilsonizmus iránti illúzióktól, s helyette azt ajánlotta, hogy a győztesek közül elsősorban Olaszországot, másodsorban pedig Angliát próbálják megnyerni. Egyértelmű fellépést sürgetett a bolsevizmussal szemben, a diplomáciában pedig a pacifista álmodozók helyett – „tekintet nélkül korábbi elhelyezkedésükre" – szakembereket szeretett volna látni.

A belgrádi konvenciót Párizsban végül a „*helyi hatóságokkal kötött megállapodásként*" tudomásul vették. A Felvidék megszállására ellenben a cseh csapatok már november 13. előtt megindultak, november 20-tól a románok nyomulnak előre. December 1-jén a gyulafehérvári gyűlés Erdély Romániával történő egyesülése mellett szállt síkra, másnap pedig a franciák lépték át a belgrádi konvencióban rögzített vonalat. A Károlyi-kormányzat december 6-án elrendelte az ellenállás beszüntetését, azt remélve, hogy így az ország majdani békekötési esélyeit javíthatja. Az eredmény azonban a forradalom egységének megbomlása lett. Bel- és külpolitikai támasz nélkül a forradalom vezetése mind reménytelenebb helyzetbe került.

33. Kratochvil Károly ezredes
Fehér hollóként képes volt arra, hogy a magyar–román vegyes legénységű 4. honvéd gyalogezredet november derekán teljes fegyelemben hazahozza Nagyváradra.

Az ezredes azért volt fehér holló, mert a hazaözönlött egymilliónál is több katonának semmiféle fegyverforgatáshoz nem volt kedve. Sorsukat saját kezükbe akarták venni. Ha másként nem, akkor a kezük ügyében lévő fegyverrel. Ezt értette meg a kitűnően képzett Linder Béla tüzérezredes is. Azért kapott hadügyminiszteri kinevezést, mert tudták róla, háromévi frontszolgálat tapasztalatával a tarsolyában ért a katonák nyelvén. Azért mondotta – katonai vezetőként természetesen elképesztő módon –, hogy nem akar többé katonát látni, mert tudta, ha nem szerelik le a katonákat, akkor zendülés, polgárháború és bolsevizmus várható. Ezért rendelte el a fegyverek, katonai felszerelések és a lőszer beszolgáltatását. És a leszerelés – bár a katonák kezében így is rengeteg fegyver maradt – megtörtént.

34. Linder Béla katonák előtt szónokol (középen, profilból látható)

1918. november első napjaiban a kormány a hazaözönlő fegyveresek leszerelésének Szküllája és háborút vesztett, a békekötésig várni képtelen, az ország területébe beleharapni akaró mohó szomszédok Kharübdisze között hajózott. Kijelentésével ezért Linder túl messzire ment. Szavait a kormányfő azonnal helyesbítette. Majd napokon belül fel is mentették hadügyminiszteri tisztsége alól, de december derekáig tárca nélküli miniszterként még a kormány tagja maradt. Ő kapott megbízást arra, hogy november 13-án Belgrádban aláírja a katonai konvenciót. Utódai a hadügyi tárca élén (Bartha Albert, majd Festetics Sándor gróf) akartak katonát látni. De azok csak nem jöttek. E miniszterek hiába tették a hadseregszervezésre a hangsúlyt. Kudarcuk törvényszerű volt. Bartha Albert parancsának Erdélyben, tehát az egyik közvetlenül veszélyeztetett térségben az első két hétben kevesebb mint négyszázan tettek eleget. 310 legénységi állományú katona és 66 tiszt. 1916 nyarán a románok háromszázezer katonával sem tudták Erdélyt elfoglalni. Most november 20-át követően tizedannyi katonával is sikerre mentek. Hiszen lényegében nem volt ellenük magyar katonai ellenállás. És ami még lényegesebb: a győztesek Erdélyt Romániának ítélték.

35. Zilah város főtere
Az impérium 1918–1919-ben számos helyen még az országosnál is többször változott. Így volt ez itt is. A románok által már elfoglalt várost februárban egy környékbeli nemzetőrökből szervezett csapat a táncmulatságba merült románoktól visszafoglalta. A főtéren csapra vert hordók mellett lerészegedett katonák ellenben nem szerveztek őrséget, s a várost a hamarabb kijózanodott románok már másnap visszafoglalták.

36. Benyomuló cseh csapatok a pozsonyi hídon

37. Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert. *A második kiadás címlapfotója*

Pavlik, a volt községi kondás fia nemrég érkezett haza orosz fogságból. „Görnyedt hátú, öreget mutató parasztember, pedig csak harminc éves. »Nem volt rossz sorom Oroszban – meséli Málinak, vagyis a regény írónőjének, Lesznai Annának –, ott is, csak úgy, mint itt, dolgozni muszáj. Ahová engem vittek, a veteményes kertből hoztam zöldséget a kastélyba. Olyan volt ott a konyha, mint a miénk itt, de kétszer annyian dolgoztak benne, mindig énekeltek. A földön sorban állt sok szakajtó, tele kenyérrel, kaláccsal, oldalassal, abból kapta ki a külső cselédség a maga heti részét. Vodkát is kaptunk, azt mondták, ha már fogoly vagy, legalább egyél, igyál. Jó népek voltak. Mikor nem gondoltam haza, víg voltam. De vasárnap délután eszembe jutott az asszony meg a kis cselédek meg a gondok. Igazán rossz akkor lett, mikor eljött a nagy felfordulás.«" Vagyis 1917 forradalmai.

„Pavlik az ostor hegyével lepiszkált egy böglyöt a ló hátáról. […] Azok a muszkák felgyújtották saját uruk kastélyát. Együtt csinálták a katonákkal, úgy hívták őket, hogy vörösök. Továris! mondták nekem, tarts velünk, te is proletár vagy. Fenét, mondom én, kondás vagyok odahaza. Kiszöktem a kamra ablakán, mentem, amerre a szemem ellát. Mindenütt öldösték egymást az emberek. Kerestem a lágert, amelyből küldtek, mert még az is jobb. De már nem volt láger sem. Addig mentem, míg elértem a ruszin hegyekbe. Onnan már könnyű volt, haza jöttem. – Keservesen sóhajtott."

Máli/Lesznai Anna a sóhajtozás okát tudakolta. Megkapta a választ.

„Húzott a szívem vissza az asszonyhoz, különben tán ott is maradtam volna."

Mint ahogy sok hadifogoly ott maradt, és orosz asszonnyal kezdett új életet.

„… Mire hazaértem, az asszony gyerekágyban volt. Épp jött a kicsi, akit egy orosz csinált neki.

És te, Pavlik?

Hát leültem az ágya mellé, és fogtam az asszony fejét, hogy könnyebben jöjjön a gyerek. Azt mondják, az segít. Szép kis fiú lett.

És aztán, Pavlik?

Aztán semmit. Megvagyunk békésen, hála Istennek … csak éppenhogy semmi sem olyan szép, mint azelőtt."

Máli/Lesznai Anna a maguk úri világának kisszerű összecsapásaira, gyilkolódásaira gondolva a kondás karjára teszi a kezét, s nagyon jó embernek mondja.

„Azért, hogy nem gyilkoltam velük" – vagyis a kezeivel, kérdezi vissza a kondás. És megadja a választ. „Eleget gyilkoltam a fronton én is, már émelygett a gyomrom a sok halottól." (Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert.* II. kötet, 421–422.)

38. Lesznai Anna – 30 évesen (1885–1967). Költő, kritikus, meseíró, festő. Fő műve a Kezdetben volt a kert *című, nagy társadalmi tablót festő családregénye (a német nyelvű, Német Szövetségi Köztársaságban erősen csonkított kiadás után) 1966-ban jelent meg. 2015-ben újra kiadták.*

A hazatérő, milliónál is több fős katonatömeg jelentős része orosz hadifogságból jött vissza. Pavlikhoz hasonlóan ők is látták, amikor azok a muszkák saját uruk kastélyát gyújtották fel. És mivel itthon nekik is bőven volt elszámolnivalójuk, hol a jegyzővel, az intézővel, hol más falubeli nadrágos emberrel, ezért a látottak is hasonló cselekedetekre ösztönözték őket. Ha ilyen tapasztalataik nem voltak, akkor is volt bőven a génjeikben hordozott indulat. 1918 novemberében lángokban állt a magyar vidék. A Károlyi-kormány pedig tűzzel-vassal fékezte meg a vidék forradalmát.

39. A mezősámsondi Bethlen-kastély

1932 májusában a Magyar Revíziós Liga pesti Vigadóban megtartott reprezentatív nagygyűlésén Bethlen István beszédet mondott. Azért tehette meg, mert birtokáról, Mezősámsondról 1918. november 3-án szerencsésen megmenekült az őt és családját felkoncolni akaró tömeg elől. Az embereket nem a többségi helyi románok valamelyike, hanem az egyik cigány kocsisa heccelte fel.

1932 májusában Bethlen már hónapok óta bukott kormányfő volt. A Liga nemrégiben választotta meg tiszteletbeli elnökének. A volt kormányfő e rendezvényen köszönte meg a bizalmat. Beszéde a tudatos történelemhamisítások tárháza. S ezzel – a külpolitikai realitásokra egyébként sem fogékony – hallgatóságának hamis történelemszemléletét tovább csontosította.

Állítása szerint „hosszú gyaloglás után egy hegyre értünk, ahonnan az éj sötétjéből még egy utolsó pillantást vetettem otthonomra […] leültem utoljára az erdélyi rögökre, s úgy éreztem, hogy otthonommal együtt Erdély is elveszett. Az volt az érzésem, hogy magam előtt látom Károlyi sötét alakját, magam előtt látom a vérző csonka országot, amelyet az ő tehetetlensége, az ő gonosz hiúsága tett tönkre."

Bethlennek ennél a kijelentésénél újra tomboló tapsorkán támadt. Hogyne tomboltak volna. Bethlen pedig így folytatta: „Sok százan, akik ma is itt ülnek és sok ezren, akik az országban vannak, hasonló élményeken mentek keresztül. Sokan vannak, akik érzik, hogy Magyarország feldarabolását nem a nemzeti érzés, nem a wilsoni pontok igazságos végrehajtása, hanem magyar emberek gonoszsága és szomszédaink részéről ezen gonoszságnak fenékig való kihasználása idézte elő […] Tizennégy év telt el azóta, keserves nyomorúságokkal, szenvedésekkel teljes tizennégy év, olyan tizennégy év, amilyent a magyar nemzet talán ezeréves történelmében sohasem élt még át."

Mindezzel szemben a grófi család nem egy hegyre, hanem a közeli nádasba menekült. Bethlen pedig messze nem borús gondolataival, hanem saját és családja életének megmentésével foglalkozott: nehogy meglássák őket. Aztán az éj leple alatt Marosvásárhelyre, onnan pedig Budapestre tartott. Ott pedig azt gondolta helyesnek, hogy részt vegyen november 11-én a Károlyi Mihály kormányfő vezette tanácskozáson. Amelyen (a szalmaszálba kapaszkodó kétségbeesett ember hitével) felhatalmazták Jászi Oszkárt, hogy Aradra utazzon. Azért, hogy az ottani románokkal Erdély kantonális átszervezéséről tárgyaljon.

Közben azok már rég a Romániával való egyesülésben látták a jövőt.

40. Károlyi Mihály parádi kastélya
A környék szegényparasztjai a forradalom első napjaiban fosztották ki.

41. A Boncza család (tehát Ady Endre feleségének) kastélya Csucsán, 1918 novemberében kirabolták. A kép előterében Ady Endre és Boncza Berta

Grassalkovich (I.) Antal a hatvani vár romjain nagyszerű barokk kastélyt építtetett. Az uradalom nagy része és vele a kastély 1867-ben a Deutsch család birtokába került. A család a magyarországi zsidóság 19. századi felemelkedésének, a hazai kapitalizmus megerősödésének s vele a felemás hazai polgárosodás történetének az egyik leglényegesebb eleme, tündöklő sikertörténete. A család nemességet, magyar nevet, 1910-ben pedig bárói címet nyert. Így lettek Hatvany-Deutschok, majd hatvani Hatvanyak. (A vagyont gyarapítók, a hazai cukorgyártás felfejlesztői egy gazdaságtörténeti munkában önálló fejezetet érdemelnének.) Hatvany Ferenc festő és káprázatos gyűjteményre szert tevő képgyűjtő. A képek a budai Várban lévő, szintén a család tulajdonába kerülő Erdődy-palotában (ma Táncsics Mihály utca 7.) leltek otthonra a két háború között, ahonnan azután 1944-ben az SS elrabolta azokat. Hatvany Lajos Ady Endre, majd József Attila mecénása volt.
A hatvani palota ma a város egyik nagy gonddal rendben tartott, látogatható, értékes vadászati kiállítással büszkélkedő ékessége. Egyben (ahogyan ott az épület és egyben a család történetét mutatják/nem mutatják) a múltunkkal történő kissé kancsal szembenézés – messze nem egyedüli – deliktuma is.

42. A Hatvany-Deutsch cukorgyáros família kastélya Hatvanban, 1918 novemberében szintén kifosztották.

43. Az Andrássy-kastély Tiszadobon, 1918 novemberében szintén kirabolták.

44. Bozovics (Bozovici – Krassó-Szörény vármegye), ahol dél-amerikai módra a községi jegyzőt földbe ásták. Ám a fejét nem a hangyák étvágyára hagyták, hanem halálra rugdosták. A főszolgabírót megnyúzták. Országosan a jegyzők zöme életben maradt, ám a népharag tombolását mutatja, hogy november 8-án küldöttségük kért védelmet a Belügyminisztériumban. Azt állították, hogy csupán néhány száz jegyző maradhatott a helyén. Jászi Oszkár egyharmados arányról tudott. A 3200 jegyzőségből ez is ezernél magasabb számot jelent.

45. Facsád (Făget – Temes vármegye)

A falu lázongóit – Bartha Albert honvédelmi miniszter parancsára – repülőgépről géppuskázták le. Több mint száz halottat hagytak a helyszínen. Bartha Albert (1946. augusztus 21-től – Tombor Jenő halála után – 1947. március 14-ig volt honvédelmi miniszter az újból újakra készülő Magyarországon) azt indítványozta a parlament költségvetési vitájában, hogy ne legyen többé hadügyi költségvetés, ne legyen többé hadsereg. Az erre a célra szánt összeget a felsőoktatás és a kutatás céljaira fordítsák. „[…] a múlt tapasztalata – indokolta – azt mutatja, hogy nekünk a katonaság mindig csak a magyar nép ellen kell, idegen érdekek szolgálatában". Biztos, hogy nincs fejlődés a történelemben? Bizonyos, hogy nem lehet a történelemből, saját elkövetett hibáinkból, bűneinkből tanulni? E példa is cáfolja a pesszimistákat…

46. Kaposvár főtere 1918-ban

A vidék forradalmát november 11-re megfékezték, de el nem nyomhatták. Kaposvárott éppen egy hónappal később tombolt a népharag. Illyés Gyula Somszéknek nevezi elbeszélésében a várost, váltig erősítgeti, hogy nem a történelem eseményeit mondja el, hanem „csak a lélekéit", de azután mégis arról beszél, hogy ott folyt körülötte a város kifosztása. A véres rendteremtés elhúzódott, mert amikor Pestről megérkezett a rendcsináló csapat, s rendfenntartókat toboroztak, akkor maguk a fosztogatók jelentkeztek tömegesen, hogy azután fegyveresen raboljanak tovább. Nem sokkal később újabb rendcsináló csapat érkezett, gépfegyverkattogás hallatszott, s így meglett a rend. (Illyés Gyula: *Kora tavasz*. Bp., 1972. 126–144.)

Az ország soknemzetiségű összetételéből következően a katonák hazaözönlése ellentétes mozgásokat is szült. Illyés Gyula írja idézett visszaemlékezésében: „A vidék elvadult. Elvadult vagy felszabadult? Egy hét alatt ezer esztendő fejlődését érzékeltette, játszotta el visszafelé, ahogy a szervezett állam kötelékeiből kibújt s visszavedlett – ördög tudja, mivé is vedlett vissza, nehezen lehetett követni. Azon az emlékezetes éjszakán az erdő például ledobta magáról a hercegi vadászterület fogalmát, reggelre csak erdő lett, erdő an sich, hogy a még mindig legkísértőbb olvasmányom szavaival fejezzem ki magam. A környező puszták végtelen dűlői a vérszerződés előtti korba ugrottak vissza, szabad települési területek lettek, legalábbis a parasztok szemében. A folyó hídján azelőtt vámot kellett fizetni, fogatonként négy fillért, az uradalomnak.

A hidat ez fellegvárszerűvé tette: megilletődve hajtottunk rá. A vám eltörlésével a híd közönséges faalkotmány lett.

A szárnyvasúton, melynek távoli síneit kertünk végéből látni lehetett, egy délelőtt a nyílt pályán megállt egy vonat. Mindnyájan kifutottunk a csodára, az állam szervezetének e váratlan csuklására. A sín mintha vért eresztett volna: a töltés két oldaláról fekete tömeg csorgott le, s áradt szét a puszta birkalegelőre. A vonat hazatérő bosnyákokat szállított. A falu határában gépfegyverek várták őket, egy perc alatt termett parancsnokok vezérlete alatt. Gépfegyvert állítottak fel az eltévedt népvándorlók is, parlamentereket küldtek. Csak a szenük fogyott ki. Estére tovább ment a vonat; kilométerenként saját talpfáját fogyasztva vánszorgott el a muzulmán tájak felé s mintegy a történelem ködébe." (Illyés Gyula: *Kora tavasz*. Bp., 1972. 100–101.)

47. Sátoraljaújhelyi szlovák család a XX. század elején

48. Bosnyák katonák
Ebben a végtelenül felbolydult világban teljesen reménytelen vállalkozás volt a nemzetiségi kérdésben a győztes szomszédokkal megegyezésre jutni. A cselekvő politikus azonban nem teheti meg, hogy ne kísérelje meg akár a lehetetlent is.

49. Iuliu Maniu (1873–1953) román politikus
Jászi Oszkár vele folytatta le elhíresült, kudarcos tárgyalását Aradon 1918 novemberében. Ám az már nem köztudott, hogy Jászi nem a maga szakállára, kollektív döntés végrehajtására ment oda. A Károlyi Mihály elnökletével tartott budapesti tanácskozáson pedig ott volt – nyomatékosítjuk – Bethlen István is.

50. A gyulafehérvári gyűlés, 1918. december 1. Jászi rendelkezésére a magyar hatóságok szállítóeszközökkel segítették a románok megérkezését. Ha azt nézzük, hogy az ott hozott határozatok egyike autonómiát ígért Erdélynek, az ottani magyaroknak, akkor helyes döntés volt. Ha azt mérlegeljük, hogy száz esztendő múltán is konokul akadályozott, végre nem hajtott határozat született, akkor az igenlő véleményben nem lehetünk olyan biztosak.

51. Ady Endre temetési szertartása a Múzeumkertben

Azt mondják, ha sok mindenhez nem is, ám nagy temetésekhez ért a magyar. (Van ebben, sajnos, valami lehangoló. Inkább nézünk a múltba, mint a jövőbe. Ráadásul e temetések koreográfiája – miközben az elhunytak merőben más világot képviseltek, más világot akartak – sokszor zavarba ejtően hasonló.) 1919. január 29-én a Múzeumkertben búcsúzott nagy fiától, Ady Endrétől a nemzet. Ódry Árpád és Beregi Oszkár szavalt. Kunfi Zsigmond a kormány és pártja nevében, Jászi Oszkár a Társadalomtudományi Társaság nevében beszélt. Búcsúzott Móricz Zsigmond és Babits Mihály. A barát Kernstok Károly a szépművészeti ügyek kormánybiztosaként is búcsúzott. Stoki – ahogy sokan becézték – később a proletárdiktatúrát is támogatta. Az ellenforradalom alatt emiatt letartóztatták, az őrizetben ütlegelték. Márffy Ödön leleménye segítette szabadlábra. Bölcsen tette, hogy Berlinbe emigrált, ahonnan 1926-ban tért vissza a konszolidált rendszerbe. A Magyarországi Tanácsköztársaság sem volt rest, hogy potenciális ellenfelei közül többeket internáljon, de a megveretésüktől tartózkodott.

Jászinak abban teljesen igaza volt, hogy a forradalom bukásának egyik oka a megfelelő adminisztráció hiánya volt. A döntő motívum azonban – újból és újból ismétlendő – a háború elvesztése és az antant saját érdekei szempontjából is kétbalkezes politikája volt. A belpolitikai okok pedig a hatékony adminisztráció hiányánál sokkal mélyebben gyökereztek. Eleve szűk volt az új hatalom párttámogatása. A Nemzeti Tanácsban már megalakulásakor – eltérő jövőképek, kölcsönös ellenszenvek okán – a mérsékelten haladó Vázsonyi Vilmos és pártja sem volt benne. Tehát roppant vékony volt a forradalom polgári bázisa. Decemberre maga a szűk koalíció is mély válságba jutott. Károlyit saját pártja jelentős része sem követte.

Majd a párt szétesett. Jászi Oszkár már novemberben lemondott. A szociáldemokratákat a mind erősebb magyarországi kommunistákhoz való viszony osztotta meg. A parasztság megnyeréséhez (amely a szomszédok falánkságát megfékező zsoldos hadsereg megteremtése szempontjából is üdvös lett volna) a földosztás azonnali megkezdése kellett volna. Ettől a kormányfő azért riadozott joggal, mert azonnal aláásta volna azt a pillanatnyi támogatottságát, amelyet az integritás megőrizhetőségének illúziója táplált. A földosztást sokáig a nagyüzem fenntartása mellett voksoló, megcsontosodott szociáldemokrata felfogás is akadályozta. A forradalmas napokban azonban az ő felfogásuk is rugalmasabb lett.

52. Jászi Oszkár: Magyar kálvária… *Fakszimile, 35. o. Arról, hogy miért bukott meg a forradalom*

egyetértettünk, hogy a forradalom legnagyobb gyöngesége a megfelelő emberanyag hiánya lesz. A magyar demokráciának nem volt semmi előiskolája. Törvényhozás, vármegye, község mindvégig hermetice el volt zárva előle. Volt egy csomó agitátorunk, publicistánk és szakszervezeti hivatalnokunk, de nagyon kevés olyan emberünk, akik élő kontaktusban lettek volna a közélet mindennapos feladataival. És ismerve a régi magyar közigazgatás feneketlen kultúrálatlanságát és korrupcióját, nyilvánvaló volt előttünk, hogy a forradalom csakis akkor lehet sikeres, csakis akkor lehet alkotó, csakis úgy akadályozhatjuk meg a mob és az útszéli demagógia felülkerekedését, ha sikerülni fog máról-holnapra egy új adminisztrációt teremteni — a főispánoktól a községi jegyzőkig — olyan emberekből, akik úgy szellemileg, mint erkölcsileg a nagy feladat színvonalán állanának. Az alkotandó *néptanácsnak* (a „nemzeti tanács" elnevezés helyett kezdetben erre a demokratikusabb jelszóra gondoltunk, de később épp szocialista részről a „nemzeti tanács" cégérét tartották megfelelőbbnek, azzal az indokolással, hogy a felszabaduló félben lévő többi nemzetek is mindenütt nemzeti tanácsokat szerveznek) épp abban láttuk volna egyik legfontosabb feladatát, hogy mielőbb egy *személyi katasztert* készítsen mindazokról az emberekről az országban, akikre a reorganizáció munkájában a régi hivatalnokok, a szabad értelmiség és a tartalékos tisztek soraiból számítani lehet. Persze, a „reálpolitikusok" nagyétvágyú és bornírt hada ezt a javaslatunkat, mint túlságosan elméletit vagy doktrinért, lemosolyogta! Csak később vették észre, mikor már az emigráció keserű kenyerétették, hogy voltaképp mindkét forradalom azért bukott meg, mert nem volt ilyen személyi kataszterünk, mert nem ismertük azt a 2—3000 magyar kultúrembert, akikre a forradalom irányító munkáját bízni lehetett volna, mivel a komoly és tisztességes emberek rendszerint szerények és félrevonulnak, ellenben az elvtelenek és ragadozók az első perctől kezdve megrohanják az üres állásokat!

A magyar demokráciának ez a kétségbeejtő szervezetlensége különben a forradalom minden fázisában ólomsúllyal nehezedett ránk, s mint látni fogjuk, tulajdonképpeni oka volt a bolsevizmus eljövetelének. A nemzeti tanácsot épp ezen okból heteken át nem lehetett megcsinálni s az igazán az *utolsó percben* született meg, amikor katonaság és diákság már félig a barikádokon állt. Pedig óriásit veszítettünk ezzel a többhetes késedelemmel, mert ha a *Nemzeti Tanács* négy héttel hamarabb alakult volna meg, nemcsak jobban felkészülhettünk volna a kormányzásra, de a benne megnyilatkozó óriási közvélemény bizonyára döntő erkölcsi nyomást gyakorolt volna a habozó királyra is.

A Nemzeti Tanács megalakulása körüli káros késedelemért a felelősség elsősorban Garami Ernőt terheli. Ő volt az, aki a szocialisták részvételét heteken át megakadályozta Kunfi Zsigmonddal szemben, aki

35

A diplomata Barcza György 1924-ből való (kiadatlan, német nyelvű) visszaemlékezése is alátámasztja: Károlyi joggal tartott attól, hogy a földosztás (abban az esetben is, ha az kárpótlással, s úgy történik, hogy a birtokosok kezében jelentős föld marad) alaposan aláássa majd támogatottságát. Egy alkalommal önkéntelenül kibuggyant belőle, hogy számára nem a várható béke milyensége, hanem egzisztenciájának várható megroppanása okozta az 1918/1919 fordulója körüli hónapokban a legnagyobb félelmet. Az 1919. februári, márciusi hetek kapcsán írja: még az addiginál is nagyobb bizonytalansággal, gondokkal teli jövővel számol, „most már nem a többé vagy kevésbé elfogadható békefeltételekről, hanem otthonunk megmaradásáról és létlehetőségeink elvesztéséről volt szó". Mindennek kiváltója a földreformtörvény kibocsátása volt. „Ha felosztják a földbirtokokat – írja teljes kétségbeesésében a sulykot alaposan elvetve –, akkor a magam és feleségem magánvagyona minimumra olvad és vége az eddigi jólétnek." Pedig egyáltalán nem kellett attól tartania, hogy földönfutó lesz. Hiszen a polgári demokratikus forradalom kárpótlás mellett és 250 hold felett rendelkezett a földosztásról. Ezekből a sorokból – súlyuk okán ismételjük – az világlik ki teljes egyértelműséggel, hogy Barcza valójában éppen nem tartotta olyan gyenge hatalomnak Károlyi Mihály rendszerét, mint aminek egyébként lépten-nyomon beállítja. Bizony nagyon is el tudta képzelni, hogy ilyen világra kell készülnie.

53. Barcza György a forradalmak korában

54. Károlyi Mihály földet oszt saját birtokán, Kál-Kápolnán. A földosztásra későn került sor, ám az irdatlanul sok ellentmondás sűrűjében nem lehetett gyorsabban haladni. És ugyancsak erősen méltánylandó szempont, hogy az államfő a maga birtokának felosztásával kezdte. Ekkor elmondott beszéde – komoly politikus beszéde volt. Megmondta, hogy elvárja az új birtokosoktól: keményen, az ország javára dolgozzanak. A föld korábbi, korabeli és későbbi felfogás szerint is maga volt az élet. Nem csupán a földet akaró, a földet adó is így érezte. A történelmi eseményen részt vevő Móricz Zsigmond írta meg, hogy cselekedete magát Károlyi Mihályt is leverte. Hazafelé bezárkózott a vasúti kupéjába és senkivel nem volt hajlandó beszélni.

Párizsban természetesen az orosz forradalom volt a fő kérdés. A szerveződő nemzetközi intervencióban a román királyi hadseregnek lényeges szerepet szántak, ezért Bukarestet meg akarták nyugtatni, hogy magyar részről semmiféle veszedelem nem fenyegeti. Így 40–50 km széles semleges zóna tervéről döntöttek. Azt Ferdinand Vix francia alezredes jegyzékként adta át Károlyi Mihálynak március 20-án. Végtelenül rossz döntés volt. Mert semmi sem indokolta a Károlyi-kormány külpolitikai jámborságának megkérdőjelezését. Komoly magyar katonai erő híján pedig az oroszországi román intervenció Budapest részéről történő megzavarása sem lehetett reális veszély. A Vix-jegyzék néven elhíresült lépés a polgári demokratikus forradalom bukásához és a Tanácsköztársaság kikiáltásához vezetett.

Aki megnézi, a nagyon sokáig bűnjelként lefoglalt, csupán 2019-től elérhető Vörös Híradókat, konkrétan a *Népszava* székházának kommunista feldúlása utáni, kormány melletti hatalmas tüntetés képsorait, az aligha állíthatja elfogulatlanul, hogy ne lett volna még ekkor is komoly társadalmi támogatottsága a polgári demokratikus forradalomnak. Innen nézve is erőteljesen látható, hogy milyen nagy – saját érdekeiket is mélyen sértő – hibát követett el az antant a Vix alezredes nevén elhíresült jegyzékével.

55. A Vix-jegyzék követelte semleges zóna

A Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21. – augusztus 1.)

A hatalom megszületéséhez kevés lett volna a létező néhány tízezer kommunista szimpatizáns akarata. Ahhoz az kellett, hogy a tényleges tömegerőt jelentő szociáldemokrácia – a korszellem igézetében – az „orosz példa" követését vállalja. A tényleges vezető Kun Béla és társai is tudták: a diktatúra hosszú távon csak külső támogatással létezhet. Kun a Budapesti Munkástanács előtt megfogalmazta: „Mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk." A *Mindenkihez* kezdetű kiáltvány is a magyar kommün jövőjét az európai szocialista forradalom, a világforradalom kibontakozásától várta. Közismert, hogy a világforradalomra az orosz bolsevikok erőfeszítései ellenére sem került sor.

56. Kun Béla gyújtó hangon hadsereget toboroz

A Magyarországi Tanácsköztársaság történetének megítélése az elmúlt több mint kilenc évtized során szélsőségek között mozgott. Az egyik (manapság nem divatos) felfogás szerint az 1945 előtti magyar história csúcspontja, a másik (manapság igen divatos) felfogás szerint egyszerűen kisiklás. Tehát nem szerves része a magyar történelemnek. Kun Béla, a kommunisták vezetője a Gyűjtőfogházban ült, onnan irányította a hatalomátvételt. Azért tehette ezt meg, mert a működő hatalom nem szigetelte el foglyát a külvilágtól. A kommunista hatalomátvételnek valóban volt valamiféle puccsszerű jellege, ám az mégsem volt puccs. A kommunistákkal való szövetkezést a szociáldemokrata tömegek nyomása kényszerítette ki. Az új hatalom nem magyar, hanem magyarországi tanácsköztársaság volt. A hivatalos neve is ezt tükrözte: Magyarországi Tanácsköztársaság. A marxizmus és a leninizmus között – a mai (tanult) idősek számára ismeretesen, a mai fiatalok számára ismeretlenül – nagy különbségek voltak, de mindkettő egy volt abban a felfogásban, hogy nem nemzeti, hanem szupranacionális dimenzióban gondolkodott. Saját terminológiája szerint internacionalista volt. A párt neve is hajszálpontosan mutatta ez: Kommunisták Magyarországi Pártja. Vezetői a legtermészetesebben beszéltek arról, hogy ők kommunisták, s csak véletlenül magyarok. Tehát az elnevezés nem Magyar Kommunista Párt. Ezt a nevet 1943-ban vette csak fel a párt. És e tekintetben nem különböztek a szociáldemokratáktól. E párt neve: Magyarországi Szociáldemokrata Párt. A szociáldemokrata párt ellenben jelentős mértékben az ország soknemzetiségű jellege miatt is ezt a nevet viselte.

A szociáldemokraták a kommunistáknál messze többen voltak. Nekik volt több hazai tapasztalatuk is. És ők voltak azok, akiket a lakosság is sokkal jobban ismert. Ezért kezdetben a csekély számú kommunista vezető kifejezetten szorgalmazta a szociáldemokrata káderek széles körű alkalmazását a Tanácsköztársaság államában. A szociáldemokraták számbeli fölénye még a diktatúra kormányában is megmutatkozott. Ezt népbiztosok tanácsának nevezték. E testületnek kezdetben 13, később 34 tagja volt. (A helyettesek számának növelése következtében.) Nos, közöttük 13 volt kommunista, 21 pedig szociáldemokrata.

A szociáldemokrata káderek pedig híven szolgálták ezt a rendszert. Természetesen csak addig, amíg annak sikerei, széles tömegbázisa volt. Az pedig – mindenfajta ellentétes állítással szemben – ténylegesen

létezett. Kezdetben e bázisba tartozott a munkásosztály zöme, azon belül is első helyen az ipari munkások és a bányászok. Mellettük komoly tömeget adott a szegényparasztság, s azon belül természetesen az uradalmi cselédek. De ott volt a középrétegek egy része is. Úgyszintén komoly jelentősége volt annak, hogy a tudományos és művészvilág számos kiemelkedő személyisége is kiállt az új világ mellett.

Amikor március 20-án a postás szerepét betöltő alezredes átadta azt az átkozott jegyzéket, akkor Bethlen István az alezredesen keresztül alternatívát állított Párizs elé. Maradjon meg a demarkációs vonal, és küldjön az antant 15 ezres sereget Budapestre. Igenlő válasz esetén hazája szövetségre lép az antanttal és harcot kezd az „orosz bolsevistákkal". De ha nem hallgatnak a jó szóra, akkor „a bolsevikokkal kötnek szövetséget".[8]

Nem nehéz átlátnunk, hogy a helyzet félreismerésében ekkor (a később államférfivá növekedett) Bethlen mágnástársával vetekedett.

Azzal, akit évtizeddel korábban, 1909-ben eredménnyel kapacitált az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület – a nagybirtokosok csúcsszervezete) elnöki székének elvállalására. Akivel együtt folytatott nemes obstrukciós küzdelmet Tisza István ellen. Volt pillanat, amikor Bethlen nadrágjánál fogva húzta vissza a parlamenti őrök által előrehúzott Károlyit, s ezért lehúzta a nadrágját.

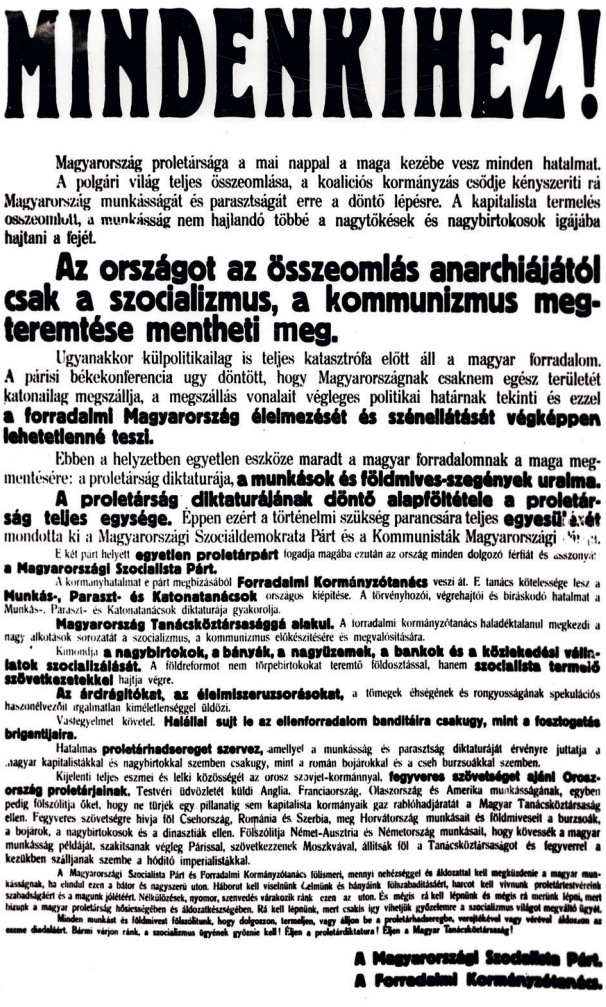

MINDENKIHEZ!

Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat. A polgári világ teljes összeomlása, a koalíciós kormányzás csődje kényszeriti rá Magyarország munkásságát és parasztságát erre a döntő lépésre. A kapitalista termelés összeomlott, a munkásság nem hajlandó többé a nagytőkések és nagybirtokosok igájába hajtani a fejét.

Az országot az összeomlás anarchiájától csak a szocializmus, a kommunizmus megteremtése mentheti meg.

Ugyanakkor külpolitikailag is teljes katasztrófa előtt áll a magyar forradalom. A párisi békekonferencia ugy döntött, hogy Magyarországnak csaknem egész területét katonailag megszállja, a megszállás vonalait végleges politikai határnak tekinti és ezzel **a forradalmi Magyarország életmezését és szénellátását végképpen lehetetlenné teszi.**

Ebben a helyzetben egyetlen eszköze maradt a magyar forradalomnak a maga megmentésére: a proletárság diktatúrája, **a munkások és földmives-szegények uralma.**

A proletárság diktaturájának döntő alapföltétele a proletárság teljes egysége. Éppen ezért a történelmi szükség parancsára teljes **egyesü**[illegible]**t** mondotta ki a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi [illegible]. E két párt helyett **egyetlen proletárpárt** fogadja magába ezután az ország minden dolgozó férfiát és asszonyát **a Magyarországi Szocialista Párt.**

A kormanyhatalmat e párt megbizásából **Forradalmi Kormányzótanács** veszi át. E tanács kötelessége lesz a **Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok** országos kiépitése. A törvényhozói, végrehajtói és biráskodó hatalmat a Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok diktaturája gyakorolja.

Magyarország Tanácsköztársasággá alakul. A forradalmi kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészitésére és megvalósitására.

Kimondja **a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását.** A földreformot nem törpebirtokokat teremtő földosztással, hanem **szocialista termelő szövetkezetekkel** hajtja végre.

Az árdrágitókat, az élelmiszeruzsorásokat, a tömegek éhségének és rongyosságának spekulációs haszonélvezőit irgalmatlan kiméletlenséggel üldözi.

Vastegyelmet követel. **Halállal sujt le az ellenforradalom banditáira csakugy, mint a fosztogatás brigantijaira.**

Hatalmas **proletárhadsereget szervez,** amellyel a munkásság és parasztság diktaturáját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokkal szemben csakugy, mint a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben.

Kijelenti teljes eszmei és lelki közösségét az orosz szovjet-kormánnyal, **fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak.** Testvéri üdvözletét küldi Anglia, Franciaország, Olaszország és Amerika munkásságának, egyben pedig fölszólitja őket, hogy ne türjék egy pillanatig sem kapitalista kormányaik gaz rablóhadjáratát a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Fegyveres szövetségre hivja föl Csehország, Románia és Szerbia, meg Horvátország munkásait és földmiveseit a burzsoák, a bojárok, a nagybirtokosok és a dinasztiák ellen. Fölszólitja Német-Ausztria és Németország munkásait, hogy kövessék a magyar munkásság példáját, szakitsanak végleg Párissal, szövetkezzenek Moszkvával, állitsák föl a Tanácsköztársaságot és fegyverrel a kezükben szálljanak szembe a hóditó imperialistákkal.

A Magyarországi Szocialista Párt és Forradalmi Kormányzótanács fölismeri, mennyi nehézséggel és áldozattal kell megküzdenie a magyar munkásságnak, ha elindul ezen a bátor és nagyszerü uton. Háborut kell viselnünk Csehország és Románia ellen. Célunk és hányánk fölszabaditásáért, harcot kell vívnunk proletártestvéreink szabadságáért és a magunk jólétéért. Nehézségek, nyomor, szenvedés várakozik ránk ezen az uton. És mégis rá kell lépnünk és mégis rá merünk lépni, mert bizunk a magyar proletárság hősiességében és áldozatkészségében. Rá kell lépnünk, mert csakis igy vihetjük győzelemre a szocializmus világot megváltó ügyét.

Minden munkást és földmivest fölszólitunk, hogy dolgozzon, termeljen, vagy álljon be a proletárhadseregbe, vorojskilovel vagy vörövel áldozatot az ezeme diadalaért. Bármi várjon ránk, a szocializmus ügyének győznie kell! Éljen a proletárdiktatura! Éljen a Magyar Tanácsköztársaság!

A Magyarországi Szocialista Párt.
A Forradalmi Kormányzótanács.

57. Mindenkihez! *plakát*

Az ekkor 17 esztendős Illyés Gyula visszaemlékezése szerint falujukba két nappal később érkezett meg a pesti fordulat híre. „– Most meglesz a föld?" – ez volt a parasztok első kérdése. „– Most már meglesz" – válaszol a kérdésekre. A sok csalódás okán ellenben visszakérdeztek: „– Igazán meglesz?" A megismételt válaszra rögvest a „Mikor lesz meg?" kérdése rakódott. Az íróval együtt gondolkodó Lali barátja oszlatta tovább a kételyt. – „Talán már holnap. Most a munkások uralkodnak. Ők tudják, mi kell a parasztoknak, hisz a parasztok is munkások." A köréjük gyűlteknél ellenben nem volt sikerük. „A legények nemigen bíztak a munkásokban. A munkás az ő szemükben alig különbözött a kereskedőtől vagy a hivatalnoktól: sárga cipőt viselt, s az eladó lányoknál övé volt a babér."

Majd a faluban nagy tekintélyű István vette át a szót. „Azt mondta, amit akkor egy-két napig mindenki hitt: ebben a forradalomban a szegénység és a haza találkozott. Azt hitte, hogy a pesti munkásság merő nemzeti érzésből vette át a hatalmat; azért, hogy megvédhesse a hazát. Szavai után én magam is egy kicsit lóháton, kacagányosan képzeltem a munkásokat. A legények megenyhültek. […] A túlsó oldalon Schwarcz bácsi boltja előtt Nyerges most a Fördős kisasszonyoknak, Borzának és Latkovicsnak magyarázta a nap jelentőségét. Karmozdulatairól láttam, hogy a magyarázat lelkes volt és helyeslő. Öklének egy-egy fellendülése az utca távoli végéig kiáltóan hirdette: »most majd megadjuk nekik!« Az antantnak, az egész világnak. Aztán észak felé mutogatott. A társaság bólogatott."

8 Bethlen István ajánlatát Ferdinand Vix távirata tartalmazza. Azt már 1942-ben Francis Deák közölte New Yorkban megjelent *Hungary at the Paris Peace Conference* című munkájában a 410. lapon. Magyar nyelven először Hajdu Tibor idézi. (Hajdu Tibor: Adatok a Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez. *Párttörténeti Közlemények* 1972. 3. sz., 148–149.) A történet természetesen olvasható Romsics Ignác Bethlen-életrajzában. (Romsics Ignác: *Bethlen István*. Bp., 1991. 81.)

A 17 éves Illyés így lelkesedik a munkásokról. „Új fajta az, s milyen hatalmas. Az egész világ az övék vagy övék lesz. Ők majd megcsinálják az új világot, az új Magyarországot – milyen büszkeség, hogy Magyarországgal kezdik! Példát mutattunk, megint! A márciusi földekről 48 márciusának melldagasztó illatát szívtuk be – én is megrészegedtem."

Ebben a valóságtól elrugaszkodott hangulatában Pestre készül. „– Hisz már csak a készet kell védeni! […] A nehezén már túl vagyunk." Lali barátja pedig abban biztos, hogy „most már nem lesz pénz; hogy utáltam mindig! […] Milyen öröm, hogy megérhettük … hogy új világban élhetünk. […] Volt még egy szép szava, amelyet csak ifjak érthetnek: – Hogy vége van a múltnak. Pontosan ezt gondoltam én is."

Az új államrendszer végrehajtó hatalmát a Forradalmi Kormányzótanács gyakorolta; tagjait szovjet mintára népbiztosnak nevezték. Posztjukra az egyesült párt (Magyarországi Szocialista Párt) jelölte őket. Formailag a szociáldemokrata Garbai Sándor lett az elnök, Kun Béla, a tényleges vezető (messze nem véletlenül) a külügyek irányítója. Az egypártrendszerű berendezkedés egyetlen politikai szervezete a szociáldemokrata és kommunista párt egyesüléséből létrejött állampárt. Külön hatalmat gyakorló szerepe természetesen nem volt. Kun Bélának és munkatársainak engedelmeskedtek a fegyveres elnyomást gyakorló különítmények és a szerveződő Vörös Hadsereg is.

A Magyarországi Tanácsköztársaság a zsidóság műve volt. Minden bizonnyal ez a diktatúrával kapcsolatos legkártékonyabb nézet. Az alátámasztására leggyakrabban felhozott érv szerint vezetői szinte egytől egyig zsidók voltak. Való igaz, hogy a zsidó származású népbiztosok és népbiztoshelyettesek aránya elérte a 60, sőt valószínűsíthetően a 70–75%-ot. Volt közöttük nagypolgári származású is. Lukács György, a később világhírűvé lett filozófus. De túlnyomó többségük városi, kispolgári származású volt. Ám három dolgot tudni kell. 1. A vidéki vezetők között a nem zsidó magyar és egyéb nemzetiségű munkások, értelmiségiek és szegényparasztok voltak többségben. 2. A zsidó származásúaknak nem volt zsidó tudatuk. 3. A korabeli magyarországi zsidóság túlnyomó hányada jobboldali világnézetű, jobboldali mentalitású volt. Kimondottan ellenszenvvel nézték azt a hatalmat, amely szélsőségesen magántulajdon-ellenes, és szélsőségesen vallásellenes volt. A korabeli magyarországi zsidóság zöme vallásos volt. És nagyon tisztelte a magántulajdont. Ha ilyennel nem rendelkezett, azt igyekezett megszerezni.

58. Kun Béla és Garbai Sándor a tömeg előtt szónokol.

A múlt nem akart befejeződni. Illyés Gyula írja visszaemlékezésében, hogy a faluban felosztották a földet, hozzáfogtak a műveléséhez, mire a volt urasági fogaton megjelent az új hatalom ideges képviselője. István „nem várta meg a támadást:

– Csak nem vagyunk megint felforgatók? – vágott elébe gúnyosan. – Kommunisták?

– Kérem, ne tréfáljanak – hadarta az idegen, s megállt a feljáró előtt. Hátranézett, megvárta, míg társai mellé csatlakoznak; egyik lábát feltette a legalsó lépcsőre. – Kérem – folytatta, már jobban megnyomva

a szót, olvashatta: a kormányzótanács legelső jelentésében elrendelte a földek szocializálását…" (*Kora tavasz,* 367. o.)

Ezzel a tavalyi hónál gyorsabban olvadt el az új hatalom társadalmi bázisa vidéken. Helyi lázadások törtek ki. Az egyházat gyalázó lépések tovább rontották a helyzetet. Szamuely Tibor vidéket járó páncélvonata, statáriális ítéletei, az akasztások, azok híre pedig szakadékokat mélyítettek.

59. Utcakép. Budapest, 1919

60. Tizenhatodik századi karikatúra. (Borgia) VI. Sándor pápát mint a Sátánt ábrázolja.

A proletárdiktatúra fékeveszett egyházellenességének mély történelmi gyökérzete volt. E gyökérzet különösen tovább terebélyesedett a 18. században, a felvilágosodás korában, majd tovább erősödött a 19. század racionalista áramlatai révén is.

A sorra megjelent rendeletek nyomán állami tulajdonba vették – természetesen kárpótlás nélkül – az üzemeket, az áruházakat, a földbirtokokat, az iskolákat, a színházakat, a mozikat, a könyvtárakat, a műkincseket, a gyógyszertárakat, a lakóházakat. Egyes helyeken a kisiparosok műhelyeit és szerszámait, a pénzintézeteket és az ipari, bánya- és közlekedési üzemeket, az ékszereket, a műtárgyakat, az aranyérméket és a külföldi pénzeket, keleti szőnyegeket, bankbetéteket, zongorákat, kerékpárokat, mikroszkópokat és bélyeggyűjteményeket.

Hogyan alakult a lakhatás? Minden felnőtt elvileg egy szobát, egy család maximum 3 szobát tarthatott meg, a lakásingatlan többi része az államnak volt felajánlandó. A házbizalmiak és a házmesterek által leltárba vett lakásokba, lakrészekbe a rendszer hívei költöztek.

61. Jezsuita szerzetes farkasfejjel

A korlátozások a vásárlókat is sújtották. Bútort, edényt, evőeszközt, felső- és alsóruházatot, ágyneműt vagy más tartós fogyasztási cikket csak a házbizalmi írásos engedélyével lehetett megvásárolni. A fürdeni vágyó proletárok előtt a városi polgároknak ajtót kellett nyitniuk.

Az államosított, 100 hold feletti birtokokat továbbra is általában a régi intézők, volt, amikor az addigi tulajdonosok felügyelték. A magánkézben maradt kisbirtokokat szövetkezeti gazdaságokba akarták tömöríteni.

A kávéházak nem lehettek fórumai a nem ellenőrizhető diskurzusoknak. Betiltották a telefonhívásokat, még a segélyhívást is. Tilosak voltak az utcai csoportosulások. Este nem lehetett elhagyni a lakást, le kellett oltani a villanyt. Nem lehetett nemzeti jelképeket használni. Helyettük a vörös szín és a vörös zászló volt mindenütt alkalmazandó.

Nem volt többé megengedett a teológiai és jogi oktatás. Az iskolákban nem volt szabad imádkozni. Természetesen az egyházak földjeit is elvették, és – a templomok kivételével – minden ingatlanukat, iskoláikat államosították. Elkobozták értékpapírjaikat, sőt a készpénzüket is. Állami tulajdonba kerültek nevelési és oktatási intézményeik, kórházaik, szociális otthonaik.

A diktatúra új tankönyveket adott ki. A szerzetes- és paptanárok nem taníthattak, betegeket nem ápolhattak. Felszólították őket, hogy nősüljenek meg, vegyenek részt átnevelő tanfolyamon.

A könyvkereskedések helyett nyilvános gyűléseken propagandisták árusították a diktatúrát igazoló műveket. Szerzői jog helyett az írók – érdemeiknek megfelelően – rendszeres havi fizetést kaptak. Az államosított színházak csak meghatározott darabokat játszhattak. A nézőtereket a gyárakból kivezényelt munkások népesítették be. Madách Imre lehangoló alkotását, *Az ember tragédiáját* nem lehetett játszani. Helyette Pogány József *Napóleon* című művét élvezhette a publikum.

A fővárosban 16 143 fogvatartottból 13 812 elítéltet vagy előzetes fogva tartásban lévő személyt helyeztek szabadlábra. Úgy gondolták, a bűnözésnek a kapitalizmus volt a fő oka, s a bűnesetek „nyilvánvalólag a kapitalista gazdasági rendben rejlő exogén okokra vezethető[k] vissza", így ezután már nem lesznek vagyon elleni bűncselekmények. Ha proletár ölt szándékosan, ő is szabadlábra került.[9]

A történész természetesen szemernyit sem szépít a hazai megtorlások történetén. De az összehasonlítás követelményéről itt sem szabad megfeledkezni. A bolsevizmus oroszországi import volt, ám a magyar társadalom nem importálta az oroszországi infernót. Iszaak Babel novellái, Bulgakov drámái, Ivan Bunyin mellett Makszim Gorkij feljegyzései olyan olvasmányok, amelyek tükrében ismét meggyőződhet az olvasó, hogy hazánk, ha nem is Nyugat, de nem is Kelet. Ahogy a németek mondták, Köztes-Európa. Vagy, ahogy Szűcs Jenő (nem csekély mértékben Oscar Halecki által is inspirálva) nevezetes háromrégiós tanulmányában oly nagy hatásúan megfogalmazta: önálló régió. Messze nem magányosan, hanem szomszédjai által körülvéve.

62. Szamuely Tibor páncélvonata

9 Horváth Attila: Az első szovjet típusú diktatúra: a Tanácsköztársaság (1919. március 21. – 1919. augusztus 1.) alapján. In: Barna Attila – Horváth Attila – Máthé Gábor – Tóth Zoltán József: *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk.: Horváth Attila. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar. Bp., 2014. 197–202.

A budapesti fordulat az antanton belül a francia vonal pillanatnyi veresége volt. A békülékenyebb britek akaratát tükrözte, hogy 1919. március 31-én a Nyugati pályaudvaron megjelent a nagy tekintélyű Jan Christiaan Smuts tábornok. (A marsall prominens dél-afrikai és nemzetközösségi államférfi, katonai vezető és filozófus volt. Számos egyéb kormányzati megbízatás mellett 1919 és 1924, majd 1939 és 1948 között a Dél-afrikai Unió miniszterelnöki tisztét töltötte be. 1917–1919 között a Brit Birodalmi Háborús Kabinet tagja volt.) A két fél álláspontját ellenben komoly szakadék választotta el, így Smuts már a pályaudvarról elutazott. Az antant a területi éhségtől fűtött szomszédokat küldte csatába. Május első napján a csehszlovák és román haderő Máramarosnál találkozott, a románok pedig már Szolnoknál jártak. A Tanácsköztársaság elkötelezettjeit főleg a világforradalom délibábja, katonáinak zömét a betolakodóktól az ősi földek megvédésének, visszafoglalásának dacos akarata tüzelte. E kettő együttes ereje tette lehetővé, hogy május 20-tól ellentámadás bontakozhasson ki. Már 23-án szétválasztották a cseh és a román csapatokat. Május 30-tól a magyar Vörös Hadsereg az egész északi fronton támadásba lendült. Június 6-án felszabadította Kassát, néhány napon belül pedig még egy sor felvidéki várost. A katonai sikerek alapján, tehát magyar befolyással június 16-án kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

63. Fegyverbe! plakát

64. A kép a háborús bűnös Sztójay Döme (1883–1946) második világháború utáni népbírósági tárgyalását, vagyis a véget mutatja. A Stojakovics család gyermeke 1919-ben még a Vörös Hadsereg egyik főtisztje, akinek későbbi pályafutását e szerepvállalása nem deformálta. 1946-ban az állami erőszak vette el életét.

A Horthy-rendszer katonai elitjébe minden további nélkül bekerülhettek a Vörös Hadseregben szolgált főtisztek. Ha mégsem, mint Stromfeld Aurél élete példázza, akkor az „csupán" azért lett így, mert másként látta a világot, mint ahogy azt Horthy Miklós Magyarországa láttatta. Csatay Lajos, Hennyey Gusztáv, Jány Gusztáv, Lakatos Géza, Náday István, Szombathelyi Ferenc, Sztójay Döme, Vörös János és még mások úgy látták. Hogyan látták a világot ők Kun Béla katonájaként? Amit bizonyosan állíthatunk: nem a világforradalom látomása, hanem az ország határainak megvédése sarkallta őket.

Párizsban ismét Clemenceau-é lett a döntő szó. Június 7-én, majd 13-án jegyzéket intézett Budapesthez. A magyar katonai lépések leállításáért, Csehszlovákia kiürítéséért cserébe – csalétekként – a békekonferenciára történő meghívást helyezte kilátásba. Június 16-án Kun Béla igenlően válaszolt. Erre ösztönözte őt a rendszer mély gazdasági, hatalmi és erkölcsi válsága is. Döntése ellenben csak tovább mélyítette a válságot. A hadsereget demoralizálta, hogy a román csapatok nem vonultak vissza. Az ezt kikényszeríteni hivatott (árulás is gyengítette)

65. A román hadsereg bevonulása Budapestre a tavaszi hadjárat összeomlása után

magyar lépés kudarcba fulladt. Ez pedig a kilátástalan nemzetközi helyzetben lévő Tanácsköztársaság bukását eredményezte.

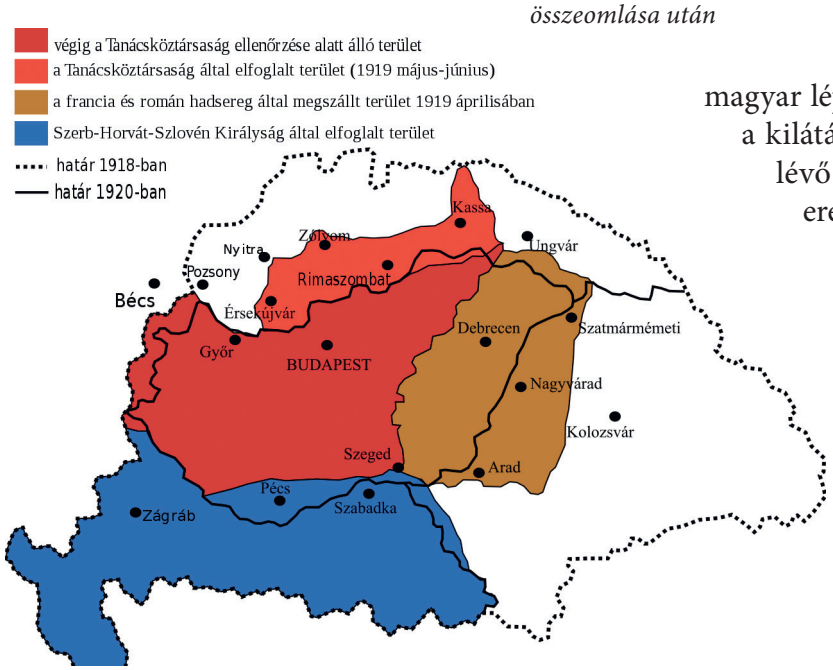

66. Térkép a tavaszi hadjárat sikereiről

Lehet, de nem okos dolog élcelődni azon, hogy Kun Béla mily ostoba volt, amikor 1919 nyarán besétált Clemenceau hazug jegyzékének a csapdájába. „A Clemenceau által Kun Bélának küldött ultimátumra adott választól függ – írja akkor Bethlen István gróf – az egész magyar politikai helyzet eldőlése. Ha Kun Béla nem teljesíti az ultimátumban követelteket, az antant hadiállapotba kerül a szovjet kormánnyal. Ez Magyarországra nézve jobb eset, mert tiszta helyzetet teremt. Következménye lenne a szegedi kormány elismertetése és úgy katonai, mint politikai akciójának nyílt támogatása az antant részéről. Ha azonban Kun Béla elfogadja az antant követeléseit, úgy a szegedi kormány pozíciója tarthatatlanná fog válni, mert ezen esetben a szovjet kormány elismertetése alig kerülhető el. Meghívásuk Párizsba előre látható, ami oly győzelmet jelentene a szovjet kormány részére, hogy a szegedi kormány minden tevékenysége meg kell hogy bénuljon. Erre az eshetőségre számítva, gondoljunk tisztességes visszavonulásra, mert a franciák egész biztosan cserbenhagynak bennünket […] *Mi akartunk szabad elvonulást engedni nekik*, és most majd magunk számára kell szabad elvonulásról gondoskodni. De hová mehetünk mi – extra Hungariam?" (Kiemelés – P. P.)

A Tanácsköztársaság történetéhez tapadt legendákkal szemben a trianoni békében később rögzített határokat a proletárállam – Burgenland kivételével – sem kedvező, sem kedvezőtlen irányban nem befolyásolta. A békekonferencia illetékes albizottsága már 1919. március 18-án meghozta a maga végleges álláspontját a magyar–román határ ügyében, hamarosan kialakult a magyar–csehszlovák és a magyar–jugoszláv határ is, május 12-én pedig a Legfelsőbb Tanács vita nélkül az egész tervre rábólintott. Ezt a határt ismertette Clemenceau az említett június 13-i ultimátumban, és ez került később – kisebb módosításokkal – a békeszerződés szövegébe. Az akkor még Nyugat-Magyarország néven számontartott területet az antanthatalmak (korábbi álláspontjukat megváltoztatva) azért ítélték Ausztriának, hogy a súlyos élelmezési gondokkal küszködő, a kortársak túlnyomó többsége által életképtelennek tartott országot távol tartsák a szovjet típusú kísérlettől, a távolabbi jövőben pedig az anschlusstól, tehát a nagy német testvérhez történő csatlakozástól.

Ha a szomszédos nemzetek ragadozó étvágyú nacionalizmusa érvényesül, akkor az önálló magyar állam szinte csak a főváros környékére, a Duna–Tisza közére és a Délkelet-Dunántúlra szorítkozott volna. A nagyantant ellenben ilyen mértéig nem engedett teret a későbbi kisantant étvágyának.

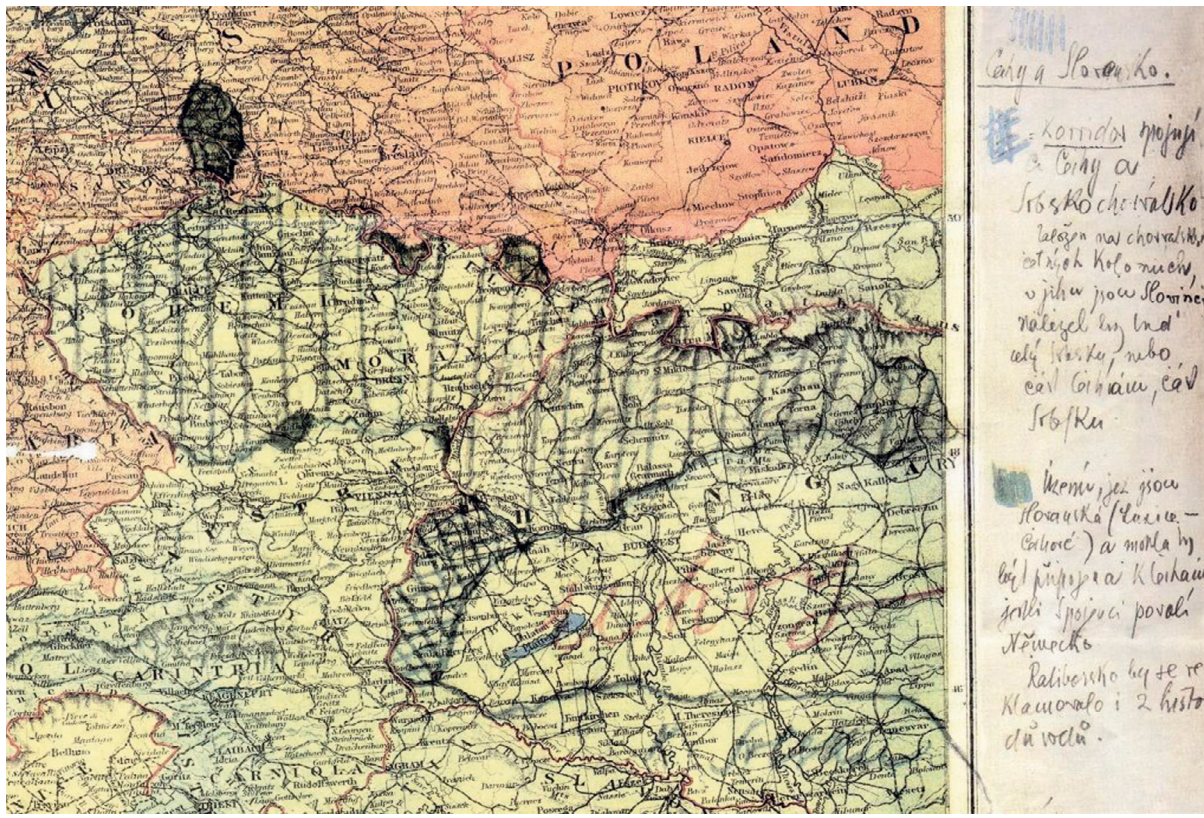

67. T. G. Masaryk 1915-ös elképzelése Csehszlovákiáról és az ún. szláv korridorról

A proletárállam iránt pozitív elfogultsággal aligha vádolható Váry Albert összesen 590 főt sorol fel kiadványában, mint a vörösterror áldozatát. Mivel a halálozás okát is megjelöli, könnyen megállapítható, hogy a tényleges áldozatok száma a felénél nem sokkal több. Mert listájába oda nem tartozó személyeket – például hadiesemények, ismeretlen tettesek, kocsmai verekedések stb. áldozatait – is besorolta.

Képeinken azoknak a szerencsétleneknek a neve olvasható, akik azért pusztultak el, mert a Vörös Hadsereg 5. hadosztályának komisszárja május elsején Poroszlón „gyávaság" okán tizedelést rendelt el. A politikai biztos néhány hónapja még fichte-i idealista volt. A Balázs Béla Naphegy utcai lakásán

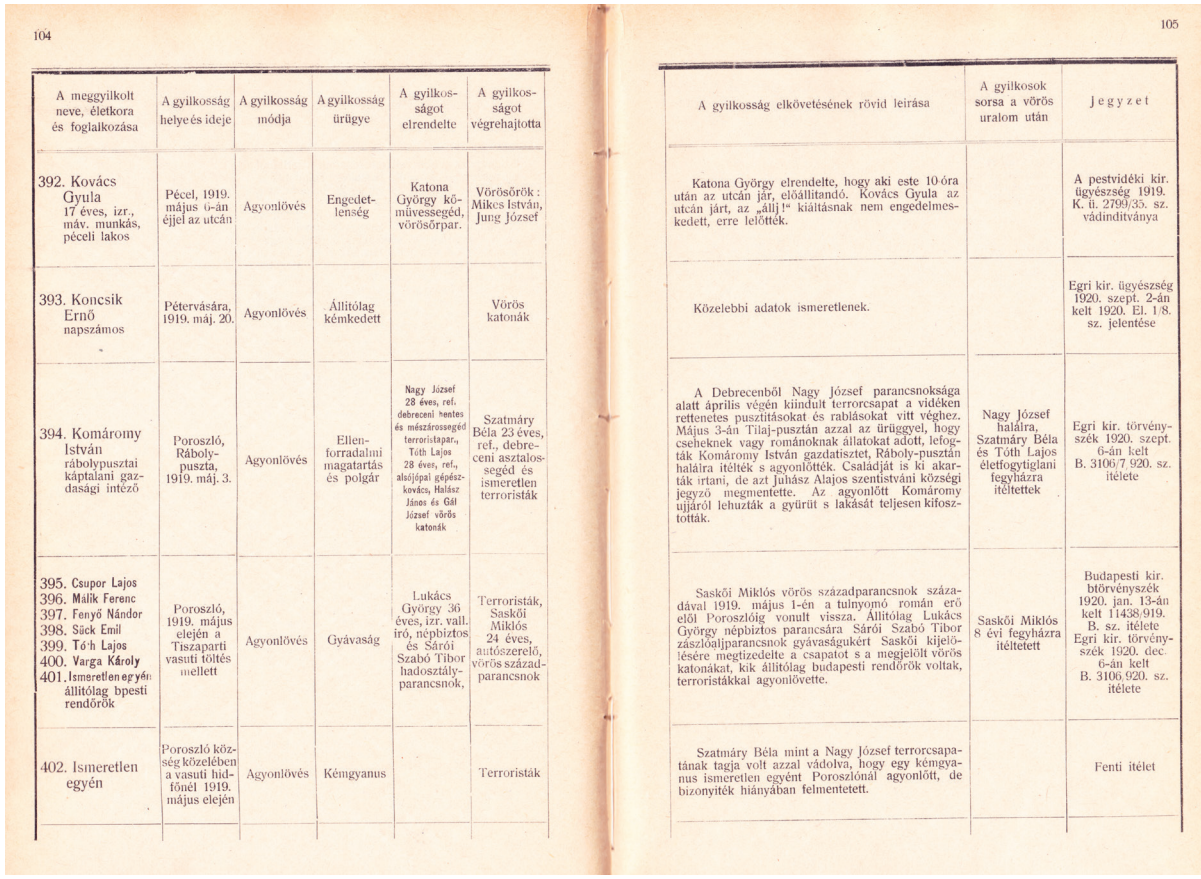

104

A meggyilkolt neve, életkora és foglalkozása	A gyilkosság helye és ideje	A gyilkosság módja	A gyilkosság ürügye	A gyilkosságot elrendelte	A gyilkosságot végrehajtotta
392. Kovács Gyula 17 éves, izr., máv. munkás, pécseli lakos	Pécel, 1919. május 6-án éjjel az utcán	Agyonlövés	Engedetlenség	Katona György kőművessegéd, vörösőrpar.	Vörösőrök: Mikes István, Jung József
393. Koncsik Ernő napszámos	Pétervására, 1919. máj. 20.	Agyonlövés	Állítólag kémkedett		Vörös katonák
394. Komáromy István rábolypusztai káptalani gazdasági intéző	Poroszló, Ráboly-puszta, 1919. máj. 3.	Agyonlövés	Ellenforradalmi magatartás és polgár	Nagy József 28 éves, ref. debreceni hentes és mészárossegéd terroristaparancsnok, Tóth Lajos 28 éves, ref., alsójápai gépészkovács, Halász János és Gál József vörös katonák	Szatmáry Béla 23 éves, ref., debreceni asztalossegéd és ismeretlen terroristák
395. Csupor Lajos 396. Málik Ferenc 397. Fenyő Nándor 398. Sück Emil 399. Tóth Lajos 400. Varga Károly 401. Ismeretlen egyén állítólag bpesti rendőrök	Poroszló, 1919. május elején a Tiszaparti vasuti töltés mellett	Agyonlövés	Gyávaság	Lukács György 36 éves, izr. vall. író, népbiztos és Sárói Szabó Tibor hadosztályparancsnok,	Terroristák, Saskői Miklós 24 éves, autószerelő, vörös századparancsnok
402. Ismeretlen egyén	Poroszló község közelében a vasuti hídfőnél 1919. május elején	Agyonlövés	Kémgyanus		Terroristák

105

A gyilkosság elkövetésének rövid leirása	A gyilkosok sorsa a vörös uralom után	Jegyzet
Katona György elrendelte, hogy aki este 10 óra után az utcán jár, előállitandó. Kovács Gyula az utcán járt, az „állj!“ kiáltásnak nem engedelmeskedett, erre lelőtték.		A pestvidéki kir. ügyészség 1919. K. ü. 2799/35. sz. vádinditványa
Közelebbi adatok ismeretlenek.		Egri kir. ügyészség 1920. szept. 2-án kelt 1920. El. 1/8. sz. jelentése
A Debrecenből Nagy József parancsnoksága alatt április végén kiindult terrorcsapat a vidéken rettenetes pusztitásokat és rablásokat vitt véghez. Május 3-án Tilaj-pusztán azzal az ürüggyel, hogy cseheknek vagy románoknak állatokat adott, lefogták Komáromy István gazdatisztet, Ráboly-pusztán halálra itélték s agyonlőtték. Családját is ki akarták irtani, de azt Juhász Alajos szentistváni községi jegyző megmentette. Az agyonlőtt Komáromy ujjáról lehuzták a gyürüt s lakását teljesen kifosztották.	Nagy József halálra, Szatmáry Béla és Tóth Lajos életfogytiglani fegyházra itéltettek	Egri kir. törvényszék 1920. szept. 6-án kelt B. 3106/7. 920. sz. itélete
Saskői Miklós vörös századparancsnok századával 1919. május 1-én a tulnyomó román erő elől Poroszlóig vonult vissza. Állitólag Lukács György népbiztos parancsára Sárói Szabó Tibor zászlóaljparancsnok gyávaságukért Saskői kijelölésére megtizedelte a csapatot s a megjelölt vörös katonákat, kik állitólag budapesti rendőrök voltak, terroristákkal agyonlövette.	Saskői Miklós 8 évi fegyházra itéltetett	Budapesti kir. btörvényszék 1920. jan. 13-án kelt 11438/919. B. sz. itélete Egri kir. törvényszék 1920. dec. 6-án kelt B. 3106/920. sz. itélete
Szatmáry Béla mint a Nagy József terrorcsapatának tagja volt azzal vádolva, hogy egy kémgyanus ismeretlen egyént Poroszlónál agyonlőtt, de bizonyiték hiányában felmentetett.		Fenti itélet

68. Váry Albert királyi főügyész A vörös uralom áldozatai Magyarországon *című művének (Budapest, 1922.) 104–105. oldala. Fakszimile*

1919 februárjától szerveződő Vasárnapi Kör szellemi vezetője Lukács György. A kör viharos gyorsasággal radikalizálódott, s vált kommunistává. Az átalakulás egyik ösztönzője – amint azt majd 1919. szeptember 16-án bíróság előtt is vallja – Goszthony Mária (1893–1989), egy kétezer holdas keresztény család gyermeke. A proletárdiktatúrát annak bukása után bíróság előtt megtagadó, ám idealista kommunistaságát megőrző ifjú hölgy Kernstok Károly festőiskolájának volt a tagja. 1918 novemberében magánlakásán azért kereste fel Kun Bélát, mert azt tapasztalja, hogy az „újlipótvárosiak” – így fogalmazott – kiszorítják a szegény tehetségeseket az iskolából. A kommunista vezető rendelésére plakátokat készített. Nem kell sok fantázia azok irányultságának elképzeléséhez. Áprilisban Bolgár Elek bécsi követ titkárnője lett. Szervezkedés miatt az ottani rendőrség letartóztatta, májusban itthon már a diktatúra pénznyomtatását felügyelte. Érdemes festészeti, üvegművészeti munkásságát ma a Bárdibükkön (Somogy megye) lévő Goszthony Alapítvány gondozza. A Kieselbach Galéria szakértő véleménnyel segíti azokat, akik a tulajdonukban lévő Goszthony-alkotások hitelességéről akarnak tájékozódni.

A proletárállam történelmi helyének, s általában magának e hatalomnak a megítélése körüli vita ugyan szélső pólusok között ingadozik, ám az aligha kétséges, hogy nem volt jóformán olyan szellemileg kimagasló értelmiségi, aki ideig-óráig ne került volna a befolyása alá. E tény gazdag dokumentációja a József Farkas gondozásában 1959-ben, 1960-ban, 1962-ben és 1967-ben az Akadémiai Kiadó égisze alatt megjelent négykötetes *„Mindenki újakra készül…”* című antológia. Csupán Babits Mihály 1919 nyarára bekövetkező kiábrándultságát ugyancsak erőteljesen kifejező *Szíttál-e lassú mérgeket* című verse hiányzik belőle. Más kivetnivalót nem talált benne a cenzúra. Akinek pedig ma az a vágya, hogy tisztán lásson, ne hassanak rá a rikoltozók, az ezekben a kötetekben biztos támpontokat talál az eligazodáshoz. Természetesen nem a bölcsek kövét fogja megkapni. Olyan nincs.

69. Szekfű Gyula a katedrán – jóval 1919 után. Az egyik legnagyobb, talán a legnagyobb magyar historikus. A romantikus magyar nemzetszemlélet heves ostorozója. 1913-ban megjelent A száműzött Rákóczi *című műve példátlanul heves ellenreakciókat váltott ki. Egyes példányait elégették, az MTA-tól betiltását követelték, volt, aki emiatt a kutyáját nevezte el róla.*

A proletárdiktatúra egyetemi tanárrá nevezte ki. Bécsben élt, mert hosszú évek óta a Haus- Hof- und Staatsarchivnak volt a tisztviselője, 1918 őszétől a megszűnt birodalom ügyeit felszámoló hivatalban tevékenykedett. A magyar fővárosban csak alkalmanként fordult meg. A kommün harmadik hónapjában – amikor az már a végéhez közeledett – Babits Mihálynak azt mondotta: Kun Béla állama „túljutott a válságon, most már meg fog maradni, nem lehet tenni semmit".

1920-ban megjelentette *Három nemzedék* című történetpolitikai esszéjét, amelyet, mint előszavában vallja, meg kellett írnia. 1943-ig e mű hét ízben jelent meg. 1934-ben önálló könyvnyi terjedelemmel bővült. Innen a cím pedig „és ami utána következik" betoldással lett több és más. Szekfű e részben az eltelt másfél évtized okozta kiábrándulásának adott hangot, ám magát az alapszöveget változatlanul hagyta. A mű az ellenforradalmi rendszer szellemi fundamentumainak egyik legfontosabbikává vált.

70. Bartók Béla 1919-ben. A Zeneakadémián is megszervezték a direktóriumot. Bartók Béla zenéje – amint azt a 2012-ben Párizsban, a Musée d'Orsay-ban Allegro Barbaro *címmel bemutatott kiállítás is dokumentálta – együtt lélegzett a Nyolcak festőcsoportjának művészetével. És ekként mindannyian egy valóban új, modern Magyarországért küzdöttek.*

A Zeneakadémia direktóriumának Bartók Béla, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán lett a vezetője. Az elmaradott zenei ízléstől sokat szenvedett, egyébként is különlegesen érzékeny Bartók Béla lelkesen beszélt a zenei diktatúra szükségességéről. Őt később, a forradalmak utáni időkben sem vegzálták fegyelmivel, háborítatlanul dolgozhatott, hazai és külföldi fellépései nyugodt életkörülményeket teremtettek számára. 1931-ben ő is megkapta a Corvin-koszorút, a díjazottak köréből azonban egyetlenként – nem tudni, miért – hiányzott.
A kitüntetés ellenben eljutott hozzá, az a házában, a mai Bartók-emlékházban megtekinthető. 1940-ben ellenben már nem tudta elviselni a légkört, s az Amerikai Egyesült Államokba távozott. Súlyos anyagi gondok közepette éltek, a halálos kór is elhatalmasodott rajta. A háború után haza akart jönni, de ebben halála már meggátolta.

71. Szabó Dezső: Az elsodort falu. *Címlapfotó*
Bár e munkát a szakma joggal sorolja – Szekfű Három nemzedéke *és Bangha Béla* Kereszténység vagy vörös szocializmus*a mellett az ellenforradalmi Magyarország szellemi alapvetéséhez, mégis a proletárállam időszakában jelent meg. Ahol a meggyőződéses kommunista Kassák Lajos folyóirata számára nem volt papír. Szabó Dezső számára ellenben akadt…*

A Közoktatási Népbiztosság március 25-én kelt rendeletében nevezte ki Babits Mihályt – Fülep Lajos, Hevesy György és mások társaságában – egyetemi tanárnak a budapesti tudományegyetemre. A közvélemény ezt már 1918 őszétől sürgette, várta. A kinevezettek április elsején jelentek meg az egyetemen. A *doctus poeta* „Az irodalom elmélete" címmel hirdetett főkollégiumot, mellette stílusgyakorlatot tartott – Ady Endre versei alapján. Április 8-án kezdte a munkát, majd minden szombaton és hétfőn tartott órát.

„Mielőtt ezeknek az elmélkedéseknek a sorozatát megkezdeném, úgy érzem, hogy nem szabad elmulasztanom, hogy […] mi, akik az emberi szellem alkotásairól szóló tudományt akarjuk ezeken az órákon felvonalazni, meg ne hajtsuk a tudomány komoly zászlaját az új szellem vörös lobogója előtt."
Előadásai, szemináriumai nagy hatásúak voltak. Júliusra ellenben kiábrándultan írta meg *Szíttál-e lassú mérgeket* című költeményét.

[…] *Eszmét* neveznek – és a föld bitókkal fölfakad;
jövőt – és viszik halni már a gyönge fiukat
népjavát – s a nép új nyomort lát, újabb szenvedést;
emberközösség: pompa-szó! de kerüld mint a kést;
szabadság: ez még csábosabb; de vigyázz, ki ne mondd,
[…] Ember azért, ha jót akarsz, tanácsom megfogadd
és köpd ki fogaid közül a véres szavakat, –
sőt hogyha érzed, hogy a szó, ez álnok gyűtövény,
ártatlan is, csírázni kezd lelkednek mezején,
égesd föl inkább a mezőt, és legyen kételyed
tikkadt és izzó, mint a láng száraz mező felett.

(részlet)

EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

A zseniális Thomas Mann a nagy háború kirobbanása előtti utolsó békeévben kísérte el feleségét egy svájci tüdőszanatóriumba, s kezdte írni a *Varázshegy*et. E külső cselekményében roppant egyszerű, belső vonulataiban azonban annál gazdagabb nagyregény középpontjában – Szikora János 2012-es rendezésének hangsúlyaitól merőben különbözően – a demokratikus/humanista eszmeiséget védelmező Lodovico Settembrini és az azt opponáló (egyébként köztudottan Georg Lukacs, *alias* Lukács Györgyről megmintázott) Leo Naphta egymással vívott szellemi csatája áll.

Majd évtizedet vitt el a regényfolyam megkomponálása, s mire 1923-ban a mű elhagyta a nyomdát, Adolf Hitler totális diktatúrára törő mozgalma már kinyújtotta kezét a hatalomért. Európa keleti felén pedig szánalmas roncsként élte utolsó hónapjait Lenin, akinek mozgalma (kiváltképpen miután 1917 októberében – kinek káprázatos, kinek vérfagyasztó módon – a hatalom birtokába jutott) azt ígérte, hogy a demokrácia messze több lesz a politikai váltógazdaság világánál. A nép hatalmát jövendölte a hétköznapokban is, olyan hatalmat, amely a tömegek életének minőségét teszi valóban emberivé. Ezzel szemben már az Alkotmányozó Gyűlés sok szempontból érthető, ám messze nem szükségszerű szétkergetése abba az irányba vitte az eseményeket, hogy a nép hatalma helyett egy bürokratikus elit rendezkedhessen be több mint hét évtizedre.

E hatalom árnyoldalairól – leginkább bukása okán – világszerte könyvtárnyi irodalom keletkezett és hízik azóta is, ám minimális distinkcióval is belátható, hogy a manapság unos-untig emlegetett jellemzőkkel szemben minimum két óriási, az emberiség javát szolgáló cselekedetét is számba kell venni.

Roppant nehéz eldönteni, vajon melyik is volt a nagyobb tett. Az egyik azért hatalmas súlyú, mert egyszerűen az emberiséget megmentő jelentőségű. Mert bármennyire is sok ország, nemzet együttes erőfeszítésének az eredménye, bármennyire is rengeteget számított az Amerikai Egyesült Államok szinte kimeríthetetlen anyagi-technikai erejének hasznosítása, mégis a földi létben megismételhetetlen, egyszeri életek millióinak áldozata kellett ahhoz (és a Szovjetunió leginkább ezt adta), hogy az emberi nem megmeneküljön attól a rémálomtól, amelyet a német nemzeti szocializmus akart az akkor még központi jelentőségű Európára ráerőltetni.

Adolf Hitler birodalmával szemben a brit Winston Churchill és az amerikai Franklin Delano Roosevelt – mindketten virtigli demokraták – is kristálytisztán látták és tudták, hogy hol a helyük. A sztálini Szovjetunió oldalán.

A Szovjetunió másik világméretű tette a létező kapitalista világ széles tömegek számára élhetőbbé formálásában mutatható ki. Az eredeti szándék természetesen messze nem ez volt, hanem a világforradalom. És bár így az elgondolás bizonyosan merő utópia, ám annak veszélye, hogy Nyugat-Európa fejlett országainak némelyikében a polgárság kezéből kicsússzon a hatalom, annak a ténye aligha vitatható. A szociáldemokrata pártok hatalomra jutását a moszkvai mumus nem csekély mértékben fermentálta. Aztán a történelem grimasza/paradoxona, hogy ezekben az országokban sok vonatkozásban több valósul meg a nagy álomból, mint ott, ahol a munkásosztály nevében gyakorolták a hatalmat.

A keresztény nemzeti kurzus időszaka (1919. augusztus 1. – 1920. június)

A bolsevizmus bukása nyomán berendezkedő ellenforradalmi rendszer megszületését döntő mértékben az antant, s nem csekély mértékben az itt állomásozó, augusztusban a fővárosba is bevonuló román hadsereg segítette. Az eredeti programjához visszatérő szociáldemokrácia azt tartotta nemzeti érdeknek, ha az antant segítségével polgári demokratikus rendszert valósít meg, az ellenforradalom táborában mindinkább túlsúlyossá váló Horthy Miklós és környezete elutasította a liberális felfogást, katonai diktatúrára épülő rendszerben látta a nemzet érdekének megtestesülését. Bármily eltérő jövőképek is feszültek egymásnak, mindkét tábor képviselői magától értetődőnek vették, hogy vitájukat nem egymás között (ha úgy tetszik: nem nemzeti keretek között) rendezik, hanem azt az antant moderálja.

72. Friedrich István 1919-ben
1918 novemberében Károlyi honvédelmi államtitkára, akinek a Bécsből hazatérő Horthy Miklós hasztalan ajánlotta fel szolgálatait. 1919 augusztusában elszánt ellenforradalmár volt. Az ún. szakszervezeti kormányt román segítséggel távolította el a hatalomból.

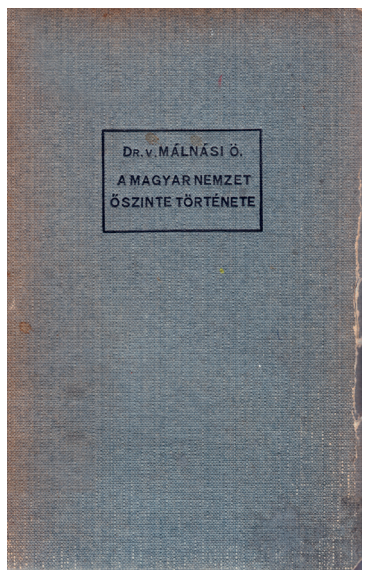

73. Málnási Ödön: A magyar nemzet őszinte története. *(Cserépfalvi, 1937. Címlapfotó; jobbra)*
„[…] A nemzettudatos magyar harcos lelkét a világháború minden szenvedésénél nagyobb fájdalmak érik, midőn azt látja, hogy fényes berendezésű paloták kitárt ablakaiból munkátlanságban elpuhult, zsírpárnás női kezek fehér csipkezsebkendőknek lobogtatásával üdvözlik a 'felszabadítókat'." (195. o.)

A moderátori szerepre 1919 októberében Budapestre küldött Sir George Clerk november elején olyan kompromisszumot formált ki közöttük, aminek jegyében mindkét félnek engednie kellett. Így jött létre az a *korlátozott parlamentáris rendszer*, amelynek épületét a maga részleteiben Bethlen István alakította ki később. A rendszer a kormányfő 1931-es bukása nyomán nem keveset torzult, ám alapvetően egészen az ország 1944. márciusi német megszállásáig mégis működött.

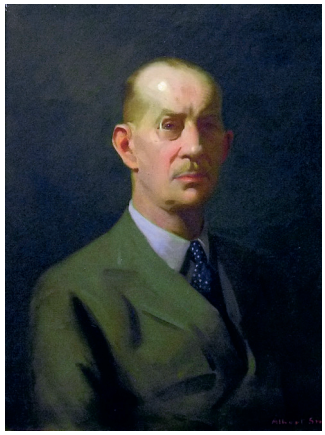

74. Sir George Clerk, az antant által Budapestre küldött moderátor

A Nemzeti Hadsereg főparancsnoka 1919. december 26-án memorandumot intézett a Budapesten állomásozó amerikai katonai misszióhoz, majd 1920. január elején az angol katonai misszió vezetője, Reginald Gorton tábornok előtt is ugyanazért érvelt: a kilátástalanul zavaros helyzetből katonai diktatúra jelenti a kivezető utat.

Részletek Horthy Miklós december 26-i memorandumából: „A háború előtt a magyar tisztek nem juthattak el az őket megillető pozíciókba a nemzet védelme érdekében. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a hajdani Osztrák–Magyar Monarchia katonai szervezete nem felelt meg a nemzet elvárásainak, de azzal is magyarázható, hogy a magyar társadalom nem értette meg a katonai szakma természetét.

Az osztrák–magyar hadsereg, melyet általában külföldi, 'osztrák' intézménynek tekintettek, sohasem tudott népszerűvé válni Magyarországon. Hozzá kell tennünk, hogy a főparancsnokságnak – amelyben Magyarország nagyon alacsony arányban volt képviselve – alig volt fogalma a magyar érdekekről. Ennek következtében folyamatosan a magyar parlamenti ellenzék erőszakos támadásainak célpontjává vált, és tevékenységére mindig gyanakvással és bizalmatlansággal tekintett az egész ország. Az 1848–49-es szabadságharcot követő osztrák elnyomás emlékei is nagy szerepet játszottak ebben.

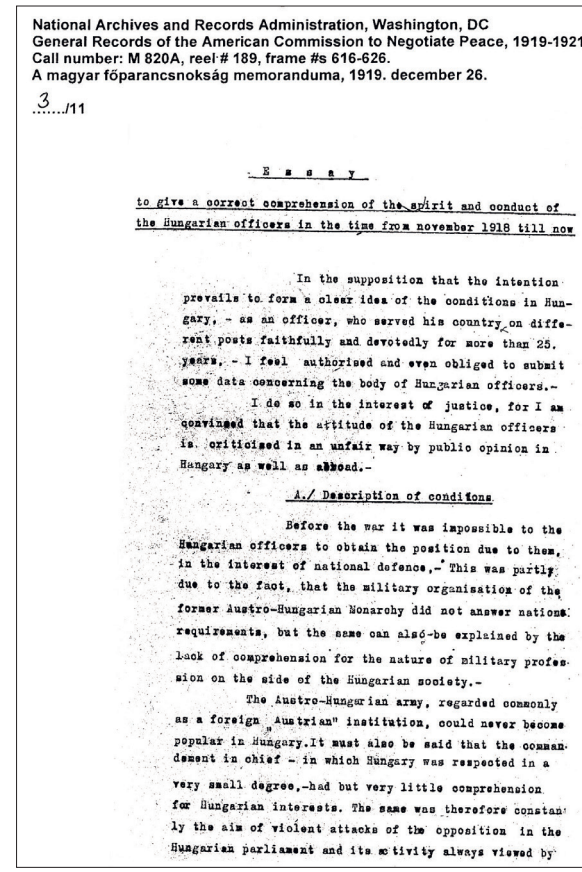

National Archives and Records Administration, Washington, DC
General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1919-1921
Call number: M 820A, reel # 189, frame #s 616-626.
A magyar főparancsnokság memoranduma, 1919. december 26.

3 /11

. E s s a y

to give a correct comprehension of the spirit and conduct of the Hungarian officers in the time from november 1918 till now

In the supposition that the intention prevails to form a clear idea of the conditions in Hungary, - as an officer, who served his country on different posts faithfully and devotedly for more than 25. years, - I feel authorised and even obliged to submit some data concerning the body of Hungarian officers.-

I do so in the interest of justice, for I am convinced that the attitude of the Hungarian officers is criticised in an unfair way by public opinion in Hungary as well as abroad.-

A./ Description of conditions.

Before the war it was impossible to the Hungarian officers to obtain the position due to them, in the interest of national defence.- This was partly due to the fact, that the military organisation of the former Austro-Hungarian Monarchy did not answer nations requirements, but the same can also be explained by the lack of comprehension for the nature of military profession on the side of the Hungarian society.-

The Austro-Hungarian army, regarded commonly as a foreign „Austrian" institution, could never become popular in Hungary. It must also be said that the commandement in chief - in which Hungary was respected in a very small degree,-had but very little comprehension for Hungarian interests. The same was therefore constantly the aim of violent attacks of the opposition in the Hungarian parliament and its activity always viewed by

75. Horthy Miklós memoranduma a budapesti amerikai katonai misszióhoz 1919. december 26-án. Fakszimile az első oldalról

A hajdani császári és királyi hadsereg magyar tisztikarának összetétele szintén akadályozta, hogy megerősödjön iránta a szimpátia. A nagy számban jelen lévő német és szláv tisztek nem értették meg a magyar lelkületet, és képtelenek voltak azonosulni a magyar társadalom érzéseivel és erőfeszítéseivel, nem érezték otthon magukat és idegenek maradtak. Ez utóbbi momentum nem jelentkezett az úgynevezett Honvédség tisztikaránál, de egyrészt az előbbi szervezet fogyatékosságainak, másrészt a magyar társadalom ellenszenvének köszönhetően a honvédtisztek nem tudtak megfelelő pozíciókat elérni.

A Tanácsköztársaság kikiáltása a tekintélynek és a tisztek által korábban élvezett előjogoknak az utolsó maradványait is megsemmisítette. A tiszteket, akik sok éven át teljesítették kötelességüket, és általános megbecsülésre tettek szert, most elidegenítették a legénységi állománytól, amelynek hazája iránti szolgálata kimerült a díszszemlékben és a tisztek inzultálásában.

A vezető pozíciókba éretlen és értéktelen emberek kerültek, akiknek fogalmuk sem volt a katonai szolgálatról, és akik legjobb esetben is csupán a frontvonalak mögötti irodai szolgálatból ismerték a háborút, és politikai megbízottként akadályozták a parancsnoki pozíciójukban megmaradt tisztek minden hasznos tevékenységét. A tisztek egzisztenciája üressé vált, és kilátásaik a legrosszabbak voltak a jövőre nézve.

A Románia és a Csehszlovák Köztársaság elleni háború azonban hirtelen változást hozott. A vezető személyeket az első vereségek hamar meggyőzték arról, hogy a háború sikere elképzelhetetlen a tapasztalt tisztek nélkül. Ezért meg kellett győzniük a tiszteket. Az ellenük folytatott agitáció elcsendesedett,

és mindent megtettek annak érdekében, hogy a Vörös Hadseregbe való belépést vonzóvá tegyék a tisztek számára. Az önkéntes tisztek toborzása sikertelennek bizonyult, ezért olyan parancsokat adtak ki, melyek értelmében minden tisztnek, alezredesig bezárólag, be kellett vonulnia. Egyrészt csábító ígéretekkel, másrészt a legszigorúbb megtorlással való fenyegetéssel néhány tapasztalt, idősebb tisztet rávettek arra, hogy magasabb parancsnoki posztokat fogadjanak el.

A korábbi hónapok összes intézkedését – a tisztek tekintélyének aláásását és parancsnoki hatalmuk korlátozását – megváltoztatták. A hadseregben megszűntek a korábban rendszeres sértegetések és becsmérlések, a politikai megbízottak tevékenységi körét radikálisan csökkentették, visszaállították a jogot a fegyelmi büntetéshez, új jogosultságokat vezettek be a parancsnokok minden szintje számára, ami pusztán a régiek rejtett újbóli bevezetése volt. Egyszóval néhány formalitástól eltekintve helyreállították a régi állapotot.

A siker nem váratott magára. A Vörös Hadsereg csapatai, amelyek a harcok megindulásakor még megfutottak a román fronton, most megdöbbentően rövid idő alatt rendezték soraikat.

A Vörös Hadsereg folytatta a támadást, és döntő sikereket aratott a csehszlovák fronton. Bár ezek a sikerek részben a csehszlovák hadsereg hiányosságainak és szervezetlenségének voltak köszönhetők, minden bizonnyal nem valósulhattak volna meg a háborúban tapasztalatot szerzett tisztek vezetése nélkül. Csak a tevékenységét korábban megfigyelői szerepre korlátozó antant határozott beavatkozása állította meg a Vörös Hadsereg előrenyomulását, nem pedig a csehszlovák csapatok. Úgy tűnt hát, hogy ismét újabb szakasz kezdődött a tisztekkel való bánásmódban.

Ha a harc valóban befejeződött volna, akkor a költő szavai – 'a mór megtette kötelességét, a mór mehet' – kétségkívül valósággá váltak volna, és nehéz idők jöttek volna a tisztek számára.

Egy ideig úgy tűnt, hogy a tanácskormány – kihasználva a június 24-ei ellenforradalmi kísérletet – szigorú intézkedéseket tesz majd minden olyan tiszttel szemben, akik esetleg alkalmatlanná váltak számára. Ennek ellenére mégsem foganatosított drasztikus lépéseket ellenük, mivel elhatározta, hogy a románok ellen indít támadást. Így hamarosan ismét szüksége lett rájuk.

A románok elleni offenzíva összeomlása után kétségtelenül nagy volt a veszélye annak, hogy a tisztek fogják a kudarcot megszenvedni.

A Tanácsköztársaság bukása a legvadabb bolsevikokat is egyértelműen kijózanította, és remélhető volt a tisztek elleni komolyabb túlkapások elkerülhetősége. […]

1. A magyar tisztikar kiválóan megállta helyét a háborúban, és megmutatta, hogy képes megbízható munkát végezni.

2. A hivatásos tisztek többsége tette kötelességét a forradalom és a társadalmi felfordulás nehéz időszakában, és igazolta jó hírnevét, melyre a háború során szert tett.

3. A tisztikarban vannak érdemtelen személyek, akik veszélyeztetik a tisztek jó hírnevét, ezeket, amint lehetséges, el kell távolítani. […]

Magyarország, amely teljesen kimerült az öt évig tartó háborúban, jelenleg emberi hibák, valamint az osztályok iránti gyűlöletről szóló gátlástalan agitáció miatt kaotikus állapotban van, és alapvető újjászületésre van szüksége.

Magyarország aligha képes ezt saját erőből megtenni, csak a szövetséges és társult hatalmak tudják megadni e szerencsétlen országnak a segítséget ahhoz, hogy véghezvigye a szükséges társadalmi reformokat és gazdasági újjáépítést.

Nem érzem magam kompetensnek részletes javaslat előterjesztésére, de úgy vélem, megemlíthetem azt, hogy véleményem szerint csak egyetlen megoldás van: katonai diktatúra, amely az antanthatalmak autoritása alatt áll, de máskülönben az illetékes magyar hatóságok vezetik.

E katonai diktatúra semleges védelme alatt az új alkotmány és a gazdasági újjáépítés megszervezése osztálygyűlölettől és pártharcoktól mentesen mehetne végbe.

Az újjáépítés mérhetetlen tennivalót jelent mindannyiunk számára. A tisztikar nem nélkülözhető ebben az alapozó munkában, és hasonlóképpen nem hiányozhat az újjáépítésből sem.

A hivatásos tisztek nagy többségének változtatnia kell karrierjén a megváltozott körülmények miatt. A kötelesség azt parancsolja, hogy ezeknek a tiszteknek más kereseti lehetőséget kell biztosítani, de a józan ész parancsa is az, hogy kihasználjuk a tisztikarban rejlő lehetőségeket Hazánk javára.

Bármi is legyen szerepük, meg vagyok győződve arról, hogy a tisztikar lelkesedéssel lát majd munkához, és továbbra is megtesz minden tőle telhetőt, amire a legnagyobb szükség van az újjáépítés időszakában, vagyis: hűséggel teljesíti kötelességét."

1919. november közepéig a legerősebb hatalmi tényező Magyarországon a román hadsereg volt. A megszállók számolták fel a Vörös Hadsereget, a Tanácsköztársaság hatalmi szerveit és saját hatáskörükben jártak el tagjaival szemben. Tehát az elharapódzó terrort nemcsak a tiszti különítmények, hanem a román hadsereg is gyakorolta: ellenőrizte a közigazgatást, a kormányt, a sajtót. Az országot – november derekáig tehette – szisztematikusan fosztogatta. Vagonok ezreiben vitte a gabonát, állatállományt, élelmiszert, gyári felszereléseket, műkincseket; mondhatni mindent, ami mozdítható volt. A szabadrablás végeredményét másfél milliárd aranykoronára becsülték. Ennek következtében a békekonferencia magyar–román viszonylatban nem is állapított meg jóvátételt Románia javára.

76. Román katonák Budapesten
Volt, amikor azzal fenyegették meg a lakosságot, ha kell, kartácstűzzel tartják fenn a rendet. Ám volt, amikor emberéletet védtek a fehérterrorral szemben. Lásd erre Beniczky Ödön belügyminiszter vallomásos visszaemlékezését a 79. kép melletti és utáni keretes részben.

A Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg Szegeden tiszti századokból jött létre. Ezer főnél alig nagyobb, amikor az antant engedélyével Siófokra vonul. 1920 márciusára – toborzással, sorozással – mintegy 80 ezer főre gyarapodott. A tiszti különítmények közvetlenül a fővezérségnek, személy szerint Horthynak voltak alárendelve, mozgó alakulatokként karhatalmi funkciót töltöttek be. Gyakorta gyilkoltak. A brutalitásokat nem a fővezér rendelte el, ám érezhetően egyetértett velük. (Emlékirataiban vasseprűt emleget.) A mintegy 1200 embert elpusztító fehérterror visszaadta a tehetősek egy részének nyugalmát. A forradalmi elemeket elüldözte, elnyomta. A lakosság széles köreit alaposan megfélemlítette. (A vörösterror áldozatainak száma annak idején a négyszáz főt közelítette.)

77–78. A fehérterror

A történetet a volt belügyminiszter 1925. május végén *Az Újság* című liberális lapnak elevenítette fel. Vallomása 31-én látott napvilágot. A lapszámot elkobozták, az újságot betiltották. Később *Újság* elnevezéssel jelent meg ismét a lap. „Szeptember első napjaiban Beniczky Ödön belügyminiszter megkérte Andrássy Gyula grófot, hogy a nagytekintélyű államférfi kísérje el őt Siófokra, hogy a fővezérrel történő kényes tárgyalásoknál legyen segítségére. Röviddel ezután Bethlen István gróf, majd Polgárdiban Károlyi József székesfehérvári kormánybiztos és Andrássy sógora, Batthyány Lajos gróf földbirtokos csatlakozott hozzájuk. Siófokon pedig az ott tartózkodó Pallavicini György őrgróf dunántúli kormánybiztos volt a résztvevője a fővezérrel történt tárgyalásnak.

79. Beniczky Ödön belügyminiszter 1919 szeptemberében grófokból álló küldöttséget vezetett Siófokra Horthy Miklóshoz. A terror megzabolázását sürgették.

A megbeszélés tárgyát Andrássy Gyula adta elő, vázolta a bel- és külpolitikai helyzetet. Felkérte a fővezért, hogy a tisztikar, különösen a tiszti századok önkényes garázdálkodásait szüntesse meg, nehogy az országnak ebből kára származzék. Horthy egyre növekvő izgatottsággal hallgatta az előadottakat, amikor aztán Bethlen István gróf vette át a szót, kitörő idegességgel kiáltott rá:

Hát még te is ellenem fordulsz?

Pedig Bethlen csak egy szerény észrevételt tett: kifogásolta, hogy a tisztek néhol népgyűléseket tartanak. Ennek megszűntetését kérte, mert – szerinte – ez a hadsereg tekintélyének árt.

Horthy Miklós ellenválaszát Beniczky Ödön helyes értelemben visszaadni nem tudja. Általában mentette a tisztek eljárását és igazolni igyekezett őket. Látva Beniczky jövetelük elégtelenségét, a következő kérdéssel szakította meg a fővezért:

Ha a nemzeti hadsereg bevonul a fővárosba, lesz-e pogrom, igen vagy nem?

Horthy válasza:

Pogrom nem lesz! De néhányan fürödni fognak!

Most elővette egy budapesti újság cikkét, mely a nemzeti hadsereg dunántúli erőszakoskodásait írta le. Szerzője a Beniczky előtt ismeretlen Roboz Imre volt. Ezt a cikket Horthy felolvasta és hozzátette:

Azok, akik ilyen újságcikkeket írnak, az is, aki ezt a cikket írta, fürödni fognak!

Kellemetlen csend, mire Beniczky felkérte a fővezért, hogy ígérje meg, semmit nem fog cselekedni az ő híre, tudta és megkérdezése nélkül. Ezt habozás nélkül megígérte. Végülis a megbeszélés barátságosabb hangulatban végződött, mint ahogy indult.

Néhány héttel később Hayden István, a siófoki katonai fogda törzsfoglára állomáshelyéről megszökött a fővárosba. A Népszava szerkesztőségében siófoki tapasztalatairól be is számolt, amelyekből két Népszava-cikk került ki: az egyik »A siófoki fehérterroristák foglára«, a másik »Hayden István megszökött Siófokról« (1919. október 30.). Ezek a leleplezések a fővárosban nagy megütközést váltottak ki. Beniczky tudomása szerint a Nemzeti Újság ezekért a cikkekért meg is támadta Somogyi Béla szerkesztőt.

Röviddel ezután néhány nyomozó tiszt Dunaföldvárról, hol ekkor az Ostenburg-zászlóalj állomásozott, polgári ruhában Budapestre utazott, hogy a Roboz-fivéreket felsőbb utasításra 'kiemelje' Siófokra. De az újságírók román védelem alatt állottak, így a tisztek dolgavégezetlenül elhagyták Budapestet. A hajón véletlenül Haydennel és feleségével találkoztak, természetesen azonnal letartóztatták őket.

Midőn megérkeztek Dunaföldvárra, éppen a fővezér szemlét tartott az Ostenburg-alakulat felett. Jelentkeztek nála, azzal, hogy mindjárt el is intézik a letartóztatottakat. Erre tette a fővezér az azóta szinte szállóigévé vált mondását:

Ti már eleget kéjelegtetek odakint, hagyjatok nekünk siófokiaknak is valamit. A foglyokat be kell szállítani Siófokra.

Egy őrnagy autóján elszállította őket Siófokra. Hayden altisztet bajtársai a fogda falának áttörésével megszöktették. Felesége – Beniczky Ödön tudomása szerint – a bántalmazásokba belehalt.

A siófoki tiszti századok a Szombathelyen alakult Lehár-féle gyaloghadosztállyal együtt vonultak be november közepén a fővárosba …"

A volt belügyminisztert a kormányzó megsértése és tiltott közlés miatt két év fogházra ítélték, ahonnan amnesztiával szabadult. 1931. január 20-án hajnalban a Szilágyi Dezső téren lévő református templom előtti egyik padon holtan, átlőtt fejjel találták. A hazai újságok, de a hazai cenzúrától mentes *Prágai Magyar Hírlap* is öngyilkosságról beszélt.

A közjogi kérdés köré rendeződött korábbi pártstruktúra elenyészett. Most a világnézeti szempontok lettek az erősebbek. Főleg a keresztény-nemzeti szempont dominált; a konzervatív, liberális, szociáldemokrata értékrend lett az osztóvonal. A rengeteg kezdeményezés közül két gyűjtőpárt jött létre. Az egyik a számos átalakulás révén született Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP), a másik a szintén sok átalakulás révén keletkezett Országos Kisgazdapárt. A királykérdés is árkot húzott a két párt közé. Az előbbi tagjai zömmel legitimisták voltak. Szerintük a király nem mondott le, „csak" a kényszerítő körülmények miatt nem gyakorolhatja hatalmát.

Ha majd IV. Károly visszatérhet a trónra, a történelmi Magyarország területi egysége is helyreáll. A kisgazdapártiak (régi hagyomány mentén) zömmel azt vallották, hogy a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre.

1919. november 16-án, egy borongós, esős őszi napon darutollas nemzeti hadserege élén, fehér lovon, tengerésztiszti egyenruhájában a Clerkkel kötött kompromisszum alapján Horthy Miklós belovagolhatott Budapestre. November 24-én Huszár Károly vezetésével ún. koncentrációs kormány alakult. Benne a keresztény pártok és a kisgazdapárt többsége érvényesült, de helyet kapott a liberális, demokrata és szociáldemokrata irányzat is. Az antant elismerte e kormányt, és felszólította, hogy küldje el béketárgyalási delegációját. Erre Apponyi Albert gróf elnökletével került sor. A szokásos csodavárás jegyében itthon rengetegen reménykedtek a reménytelenben. Apponyi ellenben tudta, hogy „csak" a jövőnek emel szószéket.

80. Horthy Miklós – miután a mai Bartók Béla úton bevonult a fővárosba – a Gellért Szálló előtt (ahogyan az számtalan könyvben látható) a főváros polgármesterét, Bódy Tivadart hallgatja, majd megdorgálja a „vörös rongyokba" öltözött bűnös várost.

A nemzeti hadsereg fővezére fővárosi bevonulásának november 16-ra időzítése egyben üzenet volt azoknak, akik esztendeje a Parlament előtt a népköztársaság kikiáltásáért lelkesedő tömegben voltak: megváltozott, s még inkább megváltozik majd a világ. Azután majd még számos alkalommal megváltozott. Következőleg számtalan kortárs hol ezt, hol azt a rendszert szolgálta ki, mondta, harsogta annak szólamait. Szociálpszichológusok tanulmányai szólnak arról, hogy a társadalom nem kimondottan jó mentális állapotát jelentős részben ez a sok rendszerváltás magyarázza.

Az 1920 januárjában lezajló első nemzetgyűlési választásoknak a KNEP és az Országos Kisgazdapárt lett a nyertese. (A terror elleni tiltakozás jeleként az MSZDP bojkottálta a szavazást.) A nemzetgyűlés az 1920: I. tc.-kel megalkotta a rendszer alaptörvényét. Ez eltörölte a forradalmak törvénykezését, s visszaállította a királyság intézményét. Mivel a király személyéről nem dönthettek, ezért kormányzó elnevezéssel ideiglenes államfői posztot létesítettek. Hitük szerint a békeszerződés aláírásáig, valójában a rendszer 1944–1945-ben bekövetkezetett bukásáig. 1920. március 1-jén szinte egyhangúlag Horthy Miklóst választották meg. A rá eső 141 szavazat ellenében Apponyi Albertre heten voksoltak.

81. Az 1920: I. tc. Fakszimile, részlet az első és utolsó oldalról

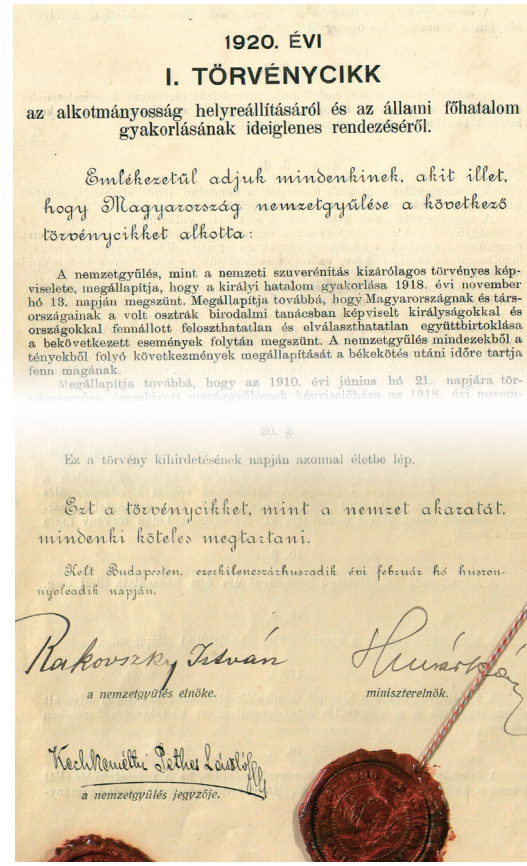

1920. ÉVI

I. TÖRVÉNYCIKK

az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.

Emlékezetül adjuk mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

A nemzetgyűlés, mint a nemzeti szuverénitás kizárólagos törvényes képviselete, megállapítja, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszünt. Megállapítja továbbá, hogy Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal fennállott feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklása a bekövetkezett események folytán megszünt. A nemzetgyűlés mindezekből a tényekből folyó következmények megállapítását a békekötés utáni időre tartja fenn magának.

Megállapítja továbbá, hogy az 1910. évi június hó 21. napjára tör-

20. §.

Ez a törvény kihirdetésének napján azonnal életbe lép.

Ezt a törvénycikket, mint a nemzet akaratát, mindenki köteles megtartani.

Kelt Budapesten, ezerkilencszázhuszadik évi február hó huszonnyolcadik napján.

Rakovszky István
a nemzetgyűlés elnöke.

miniszterelnök.

Kechkeméthi Péthes László
a nemzetgyűlés jegyzője.

„9. § Az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek. Hasonlóképpen érvénytelenek az úgynevezett nemzeti tanácsoknak és szerveiknek mindennemű rendelkezései és határozatai is.

Az Országos Törvénytárból az oda beiktatott úgynevezett néphatározat és néptörvények töröltetnek.

Felhatalmazza azonban a nemzetgyűlés a minisztériumot arra, hogy az úgynevezett népköztársaság szerveinek rendelkezéseit, amennyiben a jogrend és a jogbiztonság érdekében szükséges, az alkotmány keretében saját felelősségére ideiglenesen hatályban tarthassa, vagy helyettük új rendelkezéseket állapíthasson meg. Addig is, amíg a minisztérium [a korabeli szóhasználat a minisztérium kifejezésen a kormányt értette. – P. P.] ebben a tárgyban intézkedik, az úgynevezett népköztársaság szerveinek rendelkezései ideiglenesen alkalmazásban maradnak, amennyiben tartalmuknál fogva az alkotmánnyal, a fennálló törvényekkel és törvényerejű szokásjoggal nem ellenkeznek, vagy törvényes felhatalmazás körében keletkeztek és még megszüntetve nem lettek."

Vagyis az új hatalom semmi, de semmi jót nem volt hajlandó 1918–1919 forradalmaiból elismerni. Hiszen minden engedményt kizárólag az a minimális észszerűség tett lehetővé, hogy a társadalom élete továbbmenjen. Belátóbb kormányzás esetén a károk bizonyosan mérsékelhetőek lettek volna. Ezen engesztelhetetlen felfogásnak a gyökérzete a kettős társadalmi struktúrában találja meg magyarázatát. Ezt a nevezetes teóriát Erdei Ferenc fogalmazta meg először az 1943. évi szárszói találkozón. Elmélete természetesen éppen nem tagadja, hogy itt egy hármas osztatú struktúráról van szó, ahol a nép masszív tömegére épül a kétosztatú nemzet.

82. Magyar glóbusz
A hármas osztat evidenciáját természetesen mindenki tudta. Nem ártana ma is észben tartani.

A *kettős* kifejezés egyszerűen a szociológus mély demokratikus felfogásának a következménye. Ezzel is azt fejezi ki, hogy bár jogilag természetesen a nép szintén része a nemzetnek, ám létfeltételei, életviszonyai abból gyakorlatilag mégis kirekesztik. Így van ez magától értetődően szerte a világban, és az is szokásos, hogy a fenn lévőket is mély, ám mégsem ennyire engesztelhetetlen különbségek szabdalják. A másik szokásos ellenvetés szerint Erdei Ferenc elmélete nem pontos, van abban sok minden hozzáképzelt is. Nos, ezek az ellenvetések ugyan lehetnek akár egytől egyig megalapozottak, ám a meglátás velejét mégsem erőtlenítik el. Mert, ha négy évtized szocialista gyakorlata után az elmúlt három évtizedben a többpártrendszer szinte üres (bár ugyancsak költséges) díszletté degradálódott, akkor annak egészen bizonyosan nem emberi gyatraság csupán az oka. Ott bizony a kettős struktúra

elevenedett meg elementáris módon. Csüggedésre semmi ok. Idővel lesz sokkal másként. Ám ahhoz – mint szokás mondani – hosszú polgári fejlődés szükségeltetik. Meglesz.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Szegeden 1944. december 3-án elfogadott programja is természetesen igen kemény szavakat használt a bukott rendszerre. Ám az I. fejezet 5. pontja nem az 1920: I. tc. kíméletlenségét sugározza. „Hatályon kívül kell helyezni mindazokat a törvényeket és rendeleteket, melyeknek szelleme és rendelkezései ellentétesek a demokráciával."

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek a magyar nemzethez 1944. december 21-én intézett szózata szerint „az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője […]".

Az 1990. évi rendszerváltás bár az előző rendszer alkotmányát alaposan átírta, még formailag sem helyezte hatályon kívül, hanem – módosította. Igaz: minden eresztékében. Ez az 1990: XL. tc.

Ebből számos visszásság és viszály származott, amire Antall József szállóigévé vált fordulattal reagált: „Tetszettek volna forradalmat csinálni." A 2010. évi országgyűlési választások az addigi kormányzó erők földcsuszamlásszerű vereségét hozták meg. A kétharmados győzelem birtokában a Fidesz által megalkotott Alaptörvény formailag a Nemzeti Együttműködés Rendszerére épül. Ám a magasztos szavakat – legtapintatosabban fogalmazva – a nemzet mintegy fele nem tette magáévá. Sőt. Az ok most sem más, mint a kettős társadalmi struktúra. Mely alatt a nép fásultan nézi-hagyja, hogy kik zsákmányolják ki.

A történész ezzel száz esztendő ívét húzta meg. Ám itt is hangsúlyozza, hogy az ellenforradalmi Magyarország nem a Tisza István-i Magyarországot reprodukálta. Számos vonatkozásban modernizált. És ebben az értelemben – ha töredékesen is – mégis egyet s mást megvalósított a forradalmak célkitűzéseiből.

83. Prohászka Ottokár (1858–1927),
1905-től haláláig Székesfehérvár megyés püspöke

A gyújtó hangú főpap erős szociális érzékenységéből következően a magyarországi kapitalizmusban 1944-ig döntő szerepet vivő zsidóság egyoldalúságoktól sem mentes, kérlelhetetlen bírálója volt. Ő ment el a Gellért Szállóban tartózkodó, immáron ideiglenes államfővé választott Horthy Miklósért, hogy a Parlamentbe kísérje. A megválasztott kormányzó ellenben csak akkor fogadta el a kormányzói méltóságot, s vonult a Parlamentbe eskütételre, amikor kötelező ígéretet kapott (ugyancsak szerény) jogkörének bővítésére. A neogótikus palota folyosóján Prónay Pál legényei álltak sorfalat. Természetesen nem azért lett Horthy Miklós Magyarország kormányzója, mert ezek a legények ott erőt demonstráltak. Az sem felel meg a valóságnak, hogy a választásnál csupán az antant, azon belül akkor a britek akarata érvényesült volna.

A kormányzói jogkört bővítő 1920: XVII. tc. 2. §-a kimondja: „Közvetlenül fenyegető veszély esetében azonban a kormányzó a magyar összminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlésnek késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határán kívüli alkalmazását elrendelheti."

Alkalmazására, ha nem is pedáns alkalmazására, 1941-ben került sor. Mert a Szovjetunió megtámadásáról a kormányzó (teljesen megfeledkezve arról, amit saját maga számára 1936 nyarán leírt, s amit a kötet 126. oldalán olvashatunk) a felelős kormány meghallgatása nélkül döntött, a parlament pedig csak október 23-án járult hozzá a Honvédség határon túl történt alkalmazásához. Természetesen nem azért, mert oly sokat töprengett volna rajta. Hanem azért, mert teljesen jelentéktelen formalitásnak tartotta. Vagyis a formai hibák nem takarhatják el a lényeget: a Szovjetunió megtámadására a hivatalos Magyarország akaratából került sor.

84. Az Apponyi Albert tér a húszas években (később Felszabadulás tér, ma Ferenciek tere)
Ritka kivétel volt, hogy a két háború között élő személyről utcát, teret nevezzenek el.

A hatalmas tekintélyű gróf nevét számos utca és tér viselte. Ugyanakkor 1920-ban a kormányzóválasztáson csupán hét szavazatot kapott. Azért oly keveset, mert ő bizony a régi Magyarországot jelentette. Amely elvesztette a háborút. A keresztény középosztály akarta a hatalmat. És azt – húzzuk alá ismét – katonai diktatúrával akarta megszerezni. Horthy Miklós is osztotta ezt a felfogást. Az antant ellenben ezt nem helyeselte.

Többször idézett, 1920-ban megjelent emlékiratában Jászi Oszkár azt állította – vannak, akik ma is azt tartják –, hogy az ország olyan lényhez lett hasonló, akinek agyát részben kiirtották.

Nézzük a tényeket. Lássuk azoknak a nevét, akiket elveszítettünk.

Varjas Sándor filozófus, Meller Simon művészettörténész, Hevesy György vegyész (1943-ban Nobel-díjat kapott), Mannheim Károly filozófus, a tudásszociológia megalapítója, Hauser Arnold művészettörténész, a Polányi testvérek, Károly és Mihály, Kármán Tódor fizikus (a helikopter megszerkesztésében működött közre), illetve Gábor Dénes, Neumann János, Szilárd Leó, Wigner Jenő, Teller Ede. (Mind-mind Nobel-díjasok.) Somló Bódog jogtudós és néprajzkutató édesanyja sírjánál lett öngyilkos 1920-ban a házsongárdi temetőben, Jászi Oszkár bécsi emigráns évei után 1926-tól nyugdíjazásáig az USA-ban, Oberlinben volt professzor. A hazai művészeti élet vesztesége hosszú évekre Balázs Béla, Hatvany Lajos, Reinitz Béla, véglegesen Ék Sándor, Uitz Béla, Biró Lajos, Korda Sándor, Moholy-Nagy László és Lugosi Béla.

Ezután nézzük azokat, akik itthon maradtak, de retorziót szenvedtek. Az MTA tagjai, akiket a testület kizárt tagjai sorából: Alexander Bernát filozófus, Asbóth Oszkár, Schmidt József és Simonyi Zsigmond nyelvész, Beke Manó matematikus, Éber László művészettörténész, Lendl Adolf zoológus. Marczali Henrik történész tagságát nem veszítette el, de nyugdíjazták. A Tanácsköztársaság által kinevezett, katedrájukat elfoglaló egyetemi és főiskolai tanárok állását megszüntették. Így Babits Mihályét is, aki az eljárás után középiskolai állását megtarthatta. Elvesztette állását Laczkó Géza író, Révay József klasszika-filológus, Benedek Marcell irodalomtörténész, Ferenczi Sándor, a hazai pszichoanalitika megteremtője, Vadász Elemér geológus, Hikisch Rezső és Málnai Béla építész.

Jászi helyzetleírása a fájdalmasan valós veszteségek ellenére mégis erősen túlzó. A nép élni akarását jól kiaknázó nemzet az államháztartás egyensúlyát már 1924 októberére helyreállította. Az 1924–1925-ös költségvetési évben 90 millió aranykorona aktívum keletkezett. A gazdasági kibocsátás 1924-ben már megközelítette, 1925-ben pedig lényegesen meghaladta az utolsó békeév szintjét. E sikerekre támaszkodva a Bethlen-rendszer több vonatkozásban modernizálta a társadalmat. Röviden szólva Ady Endre még, avagy már 1914 elején írott, *Az ütések alatt* című verse látnoki jóslatnak bizonyult.

Csatát vesztvén alig csatázva:
Homlokunkat nem ékesíti
Hős, szent bukás vér-glóriája
S daccal nem nézhetünk az Égre:
Kevesen voltunk, buktunk s vége.

S mégis – be különös egy ország –
Megint dacosodnak a szemek,
Keményre száradnak az orcák
S ijesztő, síri némaságban
Megint fölszánt, magyar világ van.

Így volt ez itt századok óta:
Ezt a zúzott, vert fejü magyart
Mindig ütés tartotta, óvta,
Vert hencegések, törött álmok
Után: még konokabban állott.

Gyér seregünket széjjelverték
S ránk rakta a cudar uriság
Az élhetésnek minden terhét.
S mert ránkszabadult minden vétek,
Azért lesz itt újból is élet.

Trianon

1920. június 4-én a versailles-i kastélyrendszerhez tartozó Nagy-Trianon palotában első osztályú ceremónia keretében tették sírba a már 1919 októberében megszűnt magyar birodalmat. Az ország területe egyharmadára, 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre zsugorodott. Az 1910. évi népszámlálás szerinti közel 21 milliónyi lakosságból az új határok közé 7,6 millió került. Különösen fájdalmas volt a több mint hárommilliónyi magyar ajkú elvesztése. (Több mint 1,6 millió Romániában, több mint 1 millió Csehszlovákiában, közel félmilliónyi Jugoszláviában.) A megrázkódtatást fokozta, hogy az elkerült magyaroknak hozzávetőleg a fele zárt etnikai tömbben, a határok mentén élt. Szigorú előírásokkal az ország védelmi képességét minimálisra szorították. Magyarországnak (Ausztriához hasonlóan) kötelezettséget kellett vállalnia arra, hogy nem mond le állami függetlenségéről.

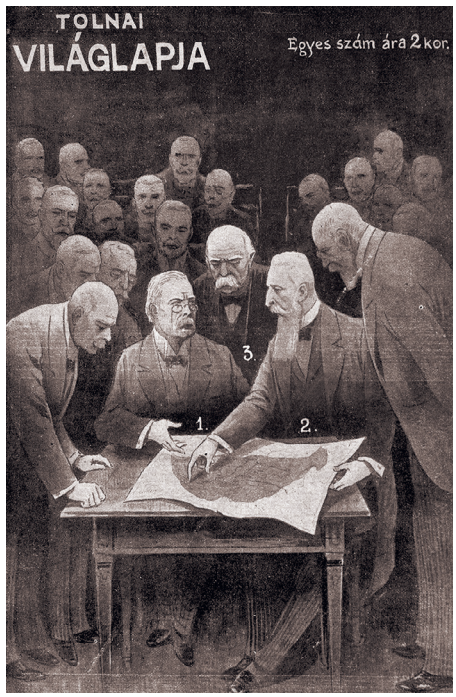

85. Apponyi Albert gróf beszél 1920. január 16-án a békekonferencián Versailles-ban (fantáziarajz)

Részletek Apponyi Albertnek a magyar békedelegációnak átadott békefeltételekre adott szóbeli válaszából. „[…] Olyan közös álláspontot keresünk, amely a kölcsönös megértést lehetővé teszi. […] Ez a nemzetközi igazságosságnak, a népek szabadságának nagy eszméje, amelyet a Szövetséges Hatalmak oly fennen hirdettek, továbbá a béke, a stabilitás és az európai újjáépítés nagy, közös érdekei. […] az ország e szerencsétlen középső része, elszakítva perifériáitól, meg lenne fosztva szén-, érc- és sóbányáinak legnagyobb részétől, épületfájától, olajától, földgázforrásaitól, munkaerejének jó részétől, alpesi legelőitől, amelyek marhaállományát táplálták […] a megtorlásnak […] arányban kellene állnia a bűnösség mértékével […] ezt az ítéletet nem lehet kimondani oly nemzet fölött, amely […] nem bírt teljes függetlenséggel és csak részleges befolyást gyakorolhatott az Osztrák-Magyar Monarchia ügyeire […] (a) következmény a nemzeti hegemóniának átruházása lenne oly nemzetiségekre, amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állnak […] ez a megjegyzésem nem bír senkivel szemben bántó éllel. […] ezek a szomszédos népek történelmük szerencsétlen eseményei folytán később léptek be a civilizált nemzetek családjába, mint mi. […] A románok által megszállt területeken máris több mint kétszázezer gyermek az utca porában nevelődik a tanítóhiány folytán, mivel a magyar tanítók kiutasíttattak, és pótolni őket nem bírják. […]

hivatkozunk a Wilson elnök úr által oly kiválóan szavakba öntött nagy eszmére, mely szerint semmilyen emberi csoport, az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdezése nélkül, mint valami marhanyáj egy idegen állam fennhatósága alá. […] követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozóan, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak […]

abban a végső esetben, ha területi változásokat fognak reánk kényszeríteni, a nemzeti kisebbségek jogainak védelme hatásosabban és részletesebben biztosíttassék, mint azt a nekünk átnyújtott békejavaslat tervbe veszi. […]

Ez a terület, amely Magyarországot alkotja, és amely jogilag ma is Magyarország, századokon át rendkívül fontos szerepet játszott Európában, különösen Közép-Európában a béke és a biztonság fenntartása tekintetében. […] A történelmi Magyarország […] Európában egyedülálló természetes földrajzi és gazdasági egységgel rendelkezik. Területén sehol sem húzhatók természetes határok, és egyetlen részét sem lehet elszakítani anélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvedjék. […]

olyan mesterséges rendelkezésekkel, mint amilyeneket a békeszerződés tartalmaz, Európának ebben az általános béke szempontjából oly fontos és sokat szenvedett részében nem lehetséges békés politikai helyzetet teremteni. […]"

86. A Párizsba utazó magyar küldöttség búcsúztatása a Nyugati pályaudvaron. Útját az országban állandóan csodaváró ceremóniák lassították.

Ady Endre: *A ló kérdez*

Lovamra patkót senki nem veret,
Be szerencse, hogy senki sem szeret:
Kocogok, lógok követlen uton
S hogy merre megyek, nem nagyon tudom.
S a rossz úton, mert minden ellovan,
Felüti néha fejét a lovam
És megkérdi, míg szép feje kigyúl:
Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?

Ady Endre

Ady Endre talán legtalányosabb, 1913-ban írt versének megfejtésére már sokan vállalkoztak. A történész nem terheli az Olvasót a maga megfejtésével. Inkább azt kérdezi, miért kellett az a Párizsba utazó küldöttséget feltartóztató sok ceremónia? Hiszen akik oda tartottak, s akik maguk helyett őket aláírásra odaküldték, mind tudták, hogy ezzel a dolgok beteljesülésén semmit sem lehet változtatni.

87. A békeszerződés aláírása – első osztályú temetés

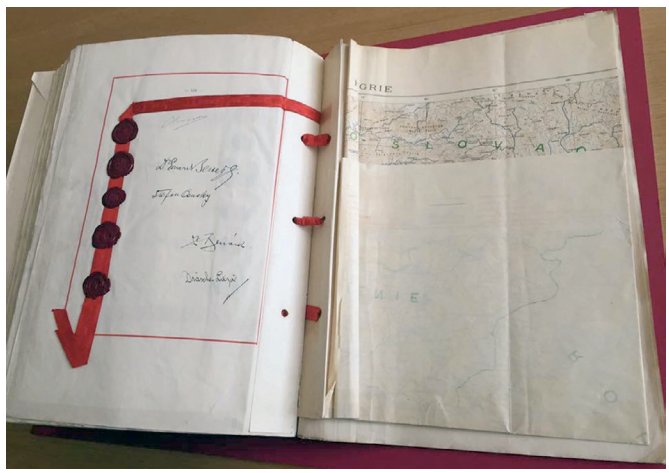

88. A trianoni békeszerződés. A dokumentum ott van nyitva, ahol a Magyarország nevében aláíró Benárd Ágoston és Drasche Lázár Alfréd kézjegye olvasható. A jobb oldalon összehajtogatva az ország térképe. Abban a korban nem volt GPS, a térképeken tűhegyes toll vagy ceruza is a valóságban 200 méteres sávot jelölt. Ezért az érintett országok képviselőiből álló vegyesbizottságok hosszadalmas helyszíni munkával jelölték ki a határt a maga pőre valóságában. E munkálatokhoz sokan óriási reményeket fűztek. Makro méretben alaptalanul, mikro méretben megalapozottan. Mert házak és birtokok, esetenként falvak maradtak Magyarországon. Ellentételezésként viszont kerültek el.

Lehet azt mondani, hogy a nemzet lelki összetartozásának erősítésére kellettek ezek az események. De – joggal lehet ellene vetni – ezzel még inkább kizárták azokat a nemzetből, akik vagy elmentek már régen ebből az országból, vagy ha itthon voltak, akkor belső emigrációban éltek. Mondjuk Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Bartók Béla és még sokan mások. Kitűnőségek. (Csokorba szedett névsorukat, a 84. számú kép utáni keretes részben lehet tanulmányozni.) Lehet erre azt mondani, hogy így is elég volt a nemzet ereje azokra az eredményekre, amelyeket a Jászi agyhalált láttató elbeszélésével perlekedve fentebb írtunk le. A vita a végtelenségig folytatható, de a történelem mázsás súlyú makacs tényein semmit sem változtat. Ez esetben azon, hogy Magyarország a második világháborúból is vesztesen került ki. Erre is lehet replikázni azzal, hogy történelmi útja, geopolitikai adottságai okán az elkerülhetetlen volt. És a higgadtan mérlegelő történész nem mond ellene ennek az állításnak. Ám azt bizonyosan állítja, hogy lehetett volna jobb szaldóval zárni a bukást. Kisebb emberveszteséggel, a nemzeti vagyon pusztulásának kisebb mértékével, s főleg nem azzal a mát és a jövőt is még nagyon sokáig terhelő kolonccal, amit Auschwitz árnyéka jelent…

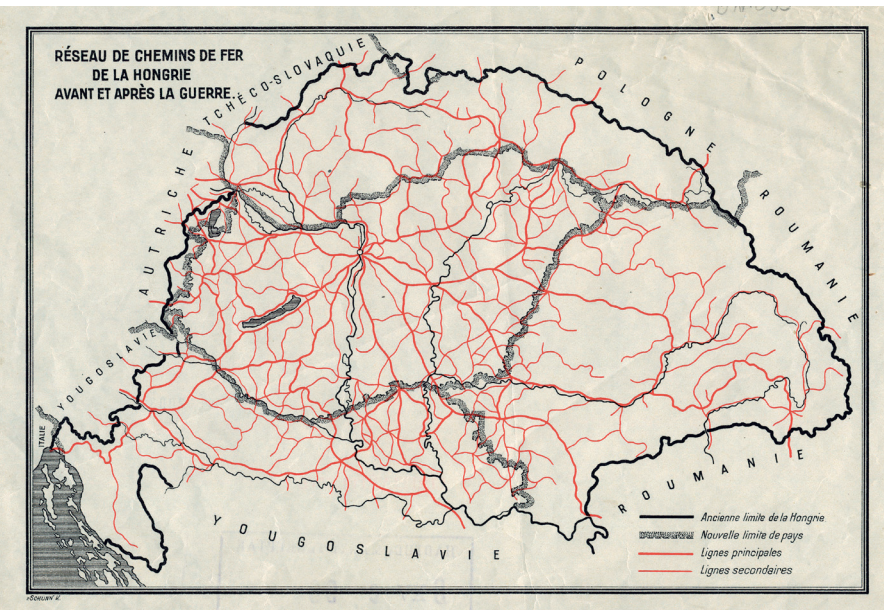

89. Az ország vasútvonali térképe
Az új határok megvonásánál a meglévő vasútvonalak fontosabbak voltak, mint az etnikai szempontok.

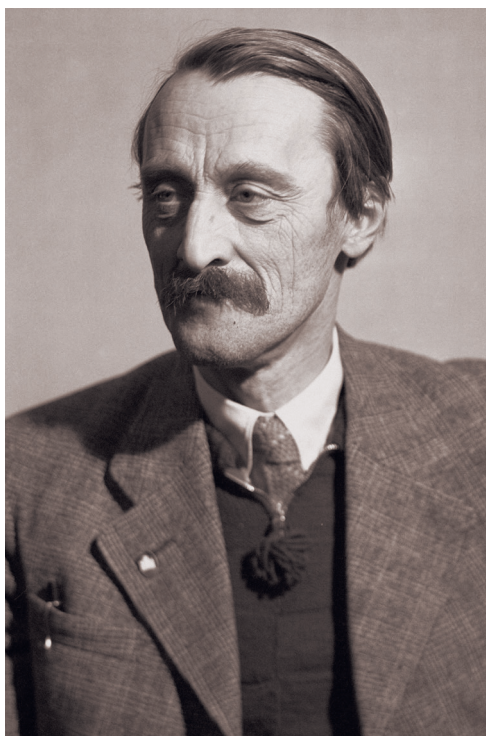

90–91. A sztánai „Varjúvár” és tervezője, a Románia javára optált Kós Károly

„Lám itt körül milyen fehér az egész világ tennap óta. Milyen gyönyörű havas téli idő. Hull a hó. És fúj, dudál az északi szél. A cserepesben lobog a tűz és gyertya ég az asztalon előttem. Én pedig öreg betűket vetek sárga, elavult hártyára. Öreg dolgokat írok elfelejtett ó meséket. Üzenetet írok mindazoknak, akik közülünk valók voltak és elindultak új világba, új emberek közé, mindazoknak, akik új utakat akarnak törni és rombolni akarnak mindent, ami régi. Üzenetet nektek, ti új emberek, én, a régi ember." (Kós Károly: *Régi Kalotaszeg*. Bp., 1988.)

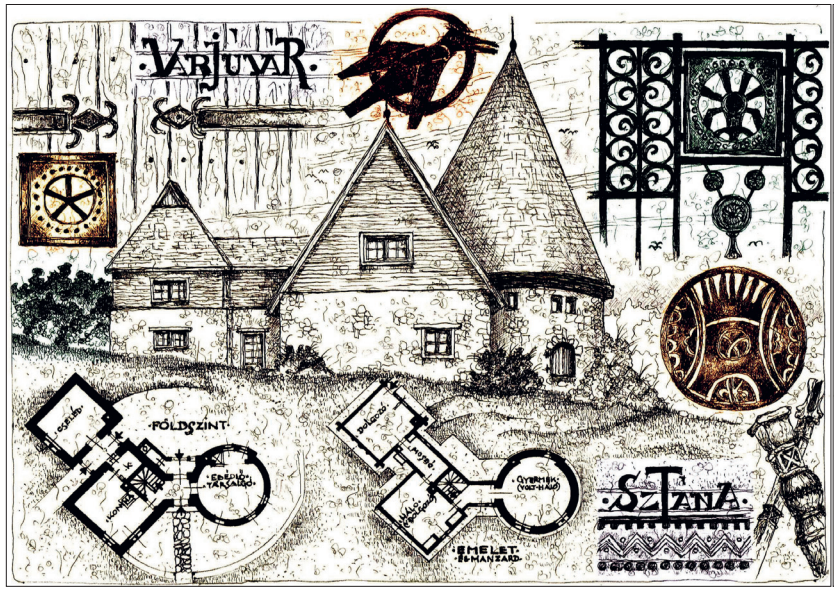

92. A Varjúvár a rajzasztalon...

EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

Bethlen István azt is tudta, hogy a kontinens a győztesek és a legyőzöttek világa, és a győztesek között is számtalan ellentét feszül. Tehát van bizonyos mozgástere. Annyi bizonyosan, hogy az igazodó lépések fedezékében bizonyos határig a nem szalonképes dolgokat elnézzék. És a kormányfő azt is tudta, hogy a korszak vibrálóan ideges, a bizonytalanságok tömkelegével átszőtt világában a győztesek szemében elsőbbsége volt a berendezkedés *stabilitásának* a berendezkedés *milyenségével* szemben. Feltételezve természetesen bizonyos minimumot. A minimumot pedig a bethleni Magyarország bőven teljesítette. Fájdalmasan sokan elmentek, ám a zömük itthon maradt. Bár a Korrobori népe nem született meg,[10] itt maradt és osztozott a magyarság sorsában a zsidóság nagy tömege. Mint ahogy itt élt, és zömében tovább asszimilálódott a németség is. Közte az a Krenmüller Cécile, *alias* Tormay Cécile is, akit Szabó Dezső a nem létező szellemi Zalaegerszegre internáltatott volna. És bár az írónő mostanában ismét nagyra emelkedett ázsiójú munkássága valóban inkább kárt, mint hasznot hozott honunkra, annyit azonban mégsem, hogy Árpád apánk „vereckei strapájának" értelmét el kellene vitatnunk.

A lényeg tehát az, hogy az itthon maradtak segítsége, tehetsége, szorgalma, élni akarása révén Bethlen országot teremthetett a romokból. Ami bizony nagy teljesítmény volt. A számok nyelvén szólva: a magyar gazdaság a nyugat-európai országok átlagos szintjét a legjobban 1913-ban közelítette meg. Ez 60,4%-ot jelentett. A legutóbbi rendszerváltáskor, 1990-ben 37,6%-on álltunk. Az első világháború után az említett 60,4%-ról 52,6%-ra csúsztunk vissza. Innen már 1929-re 57,1%-ra kapaszkodtunk vissza, majd a nagy gazdasági válság pörölycsapásait kiheverve 1939-ben 58,3%-on álltunk. Mindezt a korabeli viszonyokhoz képest egyáltalán nem rossz éves növekedéssel produkálta a gazdaság. A számokkal való visszaélést elkerülendő egymás mellé kell tenni az 1913-as és az 1920-as kiindulópontot. Nos, az első esetben 1939-ig 1,2%, az utóbbi esetben 2,7% az éves átlagos növekedési ütem.[11] És tegyük hozzá: ha a fent lévők együttese jobban teljesít, még jobb lehetett volna. Mert a Bethlen-kormány bizony lazán, pazarlóan bánt a keservesen megtermelt pénzzel.

10 Ady Endre nevezetes cikkét csak halála után, 1924-ben közölte a *Nyugat*.

11 Tomka Béla: Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Gyáni Gábor – Pritz Pál – Romsics Ignác – Szarka László – Tomka Béla: *A mi 20. századunk*. Komp-Press, Korunk, Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. 101–179. A számsorok helye: 168. Lásd kötetünkben a 118. számon közölt táblázatot.

Popovics Sándor, az MNB elnöke – például – az 1929-ben újra jelentkező deficit okát abban jelölte meg, hogy a kormány nem tartja megfelelő ellenőrzés alatt a tárcákat. A kormányfő pedig „nagyon félvállról veszi a kormányzást, tudatlan a közgazdasági és pénzügyi kérdésekben, tehetségtelen emberekkel veszi magát körül, mert azt hiszi, ezek kisebb kárt okozhatnak a kormányban, mint ha ellenzékben vannak". Imrédy Béla, az MNB fiatal igazgatóhelyettese is a kormány felelőtlen pénzügyi politikájáról, pazarlásáról panaszkodott írásban és szóban.

Tehát bizony visszaütött Bethlen demokráciafelfogása. A demokrácia intézményrendszere joggal bírálható gyakori körülményeskedése, lassúsága okán, ám az ilyen rendszerekben – a pluralizmus, az ellenerők szabad játékából adódóan – nincs szükség a Bethlen által is gyakorolt pazarló, a társadalom szerkezetét rongáló praktikákra.

A Tisza által igényelt minőség elérésének, a Bethlen által emlegetett nyerseség meghaladásának *ad calendas Graecas* volt csak esélye. Mert kutatóhelyeken vannak, ám a történelemben nincsenek laboratóriumok. Az uralkodó osztályok sem laboratóriumi zárt térben, hanem a történelem való világában, elkerülhetetlen kudarcok árán tanulták meg a hatalomgyakorlás, a kormányzás művészetét.

A KONZERVATÍV-LIBERÁLIS BETHLEN-KORSZAK

A politikai és gazdasági konszolidáció feltételei

A szomszédos államok elbocsátották állásukból az addigi magyar uralom tisztviselőit. Azok jelentős része Magyarországra menekült, s tovább duzzasztotta az egyébként is meglévő értelmiségi túlkínálatot. Ez jelentős társadalmi feszültséget generált. Levezetésére született meg az 1920: XXV. tc., a *numerus clausus*ként elhíresült törvény. Bevallott célja az értelmiségi túltermelés korlátozása volt a tudományegyetemekre, a műegyetemre és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásával.

93. Vagonlakók

94. Trianon-ellenes tüntetés Szegeden

Thienemann Tivadar (1890–1985), a kiválósága ellenére (szintén) alaposan elfeledett irodalomtudós írja 94 évesen: „A biológiai gondolkodás természetes szülötte a fajkérdés. Aki biológiai fogalmakban gondolkozik, természetesen az embert faji minőségében fogja meghatározni. […] Hogy a biológiai-darwinista faji gondolat eleinte a 'haladó' baloldal, aztán később a 'reakciós' jobboldal fegyvere lett, ez a történelmi folyamat egyik jellemző tünete. Szeretnék itt egy népszerű következtetés ellen óvást emelni. Nem lehet, nem szabad a jelent felelőssé tenni a jövő előre nem látott és kiszámíthatatlan következményeiért. Minden 'jelen' előkészíti a 'jövőt', a 'ma' előkészíti, sőt föltétele a 'holnap'-nak. De ne vádoljuk a mai embert, hogy nem 'látta előre', mit hoz a holnap. Az előrelátás nagyon kétséges, korlátozott emberi képesség. Visszanézni sokkal könnyebb, mint előrelátni. Ezt azért mondom, mert a jó magyar fajvédő gondolkodók nem tudhatták, nem láthatták előre, hogy a fajgyűlölet micsoda szégyent és gyalázatot fog hozni a mai emberiségre. A magyar népfaj apostolai, mint Szabó Dezső, Ady Endre, Horváth János,

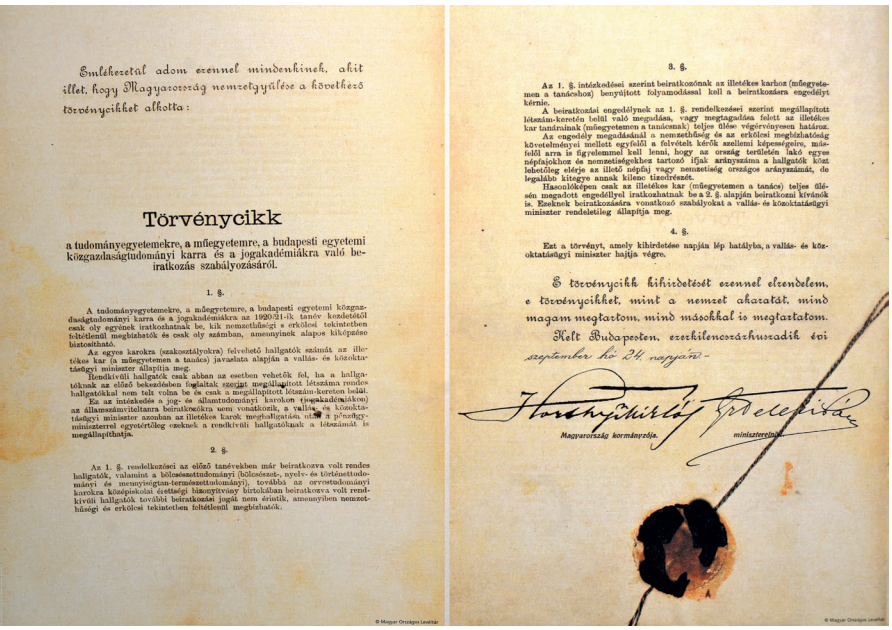

Emlékezetül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

Törvénycikk

a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról.

1. §.

A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzetiségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kilátásuk biztosítható.

Az egyes karokra (szakosztályokra) felvehető hallgatók számát az illetékes kar (a műegyetemen a tanács) javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

Rendkívüli hallgatók csak abban az esetben vehetők fel, ha a hallgatóknak az előző bekezdésben foglaltak szerint megállapított létszáma rendes hallgatókkal nem telt volna be és csak a megállapított létszám-keretén belül.

Ez az intézkedés a jog- és államtudományi karokon (jogakadémiákon) az államsámviteltanra beiratkozókra nem vonatkozik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban az illetékes karok meghallgatása után a pénzügyminiszterrel egyetértőleg ezeknek a rendkívüli hallgatóknak a létszámát is megállapíthatja.

2. §.

Az 1. §. rendelkezései az előző tanévekben már beiratkozva volt rendes hallgatók, valamint a bölcsészettudományi (bölcsészet-, nyelv- és történettudományi és mennyiségtan-természettudományi), továbbá az orvostudományi karokra középiskolai érettségi bizonyítvány birtokában beiratkozva volt rendkívüli hallgatók további beiratkozási jogát nem érintik, amennyiben nemzetiségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók.

3. §.

Az 1. §. intézkedései szerint beiratkozónak az illetékes karhoz (műegyetemen a tanácshoz) benyújtott folyamodással kell a beiratkozásra engedélyt kérnie.

A beiratkozási engedélynek az 1. §. rendelkezései szerint megállapított létszám-keretén belül való megadása, vagy megtagadása felett az illetékes kar tanárainak (műegyetemen a tanácsnak) teljes ülése végérvényesen határoz.

Az engedély megadásánál a nemzetiség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételi kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenc tizedrészét.

Hasonlóképen csak az illetékes kar (műegyetemen a tanács) teljes elégsége megadott engedélyével iratkozhatnak be a 2. §. alapján beiratkozni kívánók is. Ezeknek beiratkozására vonatkozó szabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg állapítja meg.

4. §.

Ezt a törvényt, amely kihirdetése napján lép hatályba, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajtja végre.

E törvénycikk kihirdetését ezennel elrendelem, e törvénycikket, mint a nemzet akaratát, mind magam megtartom, mind másokkal is megtartatom.

Kelt Budapesten, ezerkilencszázhuszadik évi szeptember hó 24. napján.

Magyarország kormányzója.

miniszterelnök.

mind a 'népiesek', Németh László 'tömény' és 'híg magyarjai' nem tudhatták, nem is sejthették, hogy a faji gondolat őrült fanatikusai a gondolatot tömeggyilkosságra fogják fordítani."[12]

95. Az 1920: XXV. tc., közismert nevén a numerus clausus törvény *a társadalom jelentős részének erős nyomása alatt jött létre. A törvény a kormány, az oldalán lévő törvényhozás és e társadalmi erők közötti kompromisszum eredménye volt.*

A kisgazdapárt hatalomba kerülése reálissá tette, hogy a parasztság végre földhöz jusson. A Nagyatádi Szabó István nevével fémjelzett birtokreform (1920: XXXVI. tc.) keretében az ország 16 millió katasztrális holdat kitevő mezőgazdasági területéből egymillió holdat vettek igénybe. Az ezer holdon felüli nagybirtokok nyolcadát sajátították ki kárpótlás mellett. 411 ezer igénylő jutott földhöz, közülük a többség csak egy-két holdas parcellát kapott, esetleg házhelyet, amiből nyilván nem élhetett meg egy család. Az újgazdák és más földhöz juttatottak ezáltal mintegy „röghöz kötöttek" lettek, nem mentek el a faluból, hanem házat, telket magukénak tudva próbáltak megélni. A nagybirtokosok „áldozata" meghozta gyümölcsét: az állandó munkaerő-felesleg a falvakban olcsó munkaerő-kínálatot biztosított az uradalmaknak. A reform csillapította, ám ki nem elégítette a parasztság földéhségét.

96. Szabó Dezső - indokolt öntudatát soha nem rejtette véka alá.

97. Kép a Talpalatnyi föld *című filmből*

12 Thienemann Tivadar: *Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések*. Pro Pannonia, Pécs, 2010. 122–123.

Hogyan is néz ki Európa birtokmegoszlása a Nagyatádi nevéhez kötött, valójában a kormányzat (név szerint Rubinek Gyula) által kidolgozott „földreform" időszakában? Belgiumban az 50 hektáron felüli gazdaságok száma: 0,4%; Bulgáriában az 500 hektáron felüli gazdaságok területe: 2,2%; Dániában a 240 hektáron felüli gazdaságok területe: 11,8%; Franciaországban a 300 hektáron felüli gazdaságok száma: 0,07%; Nagy-Britanniában az 1000 hektáron felüli gazdaságok területe: 2,5%; a Német Birodalomban az 1000 hektáron felüli gazdaságok területe: 1,06%; Hollandiában a 100 hektáron felüli gazdaságok területe: 1,8%; Norvégiában a 100 hektáron felüli gazdaságok területe: 0,0%; Svájcban a 70 hektáron felüli gazdaságok területe: 3,0%; Svédországban a 100 hektáron felüli gazdaságok területe: 0,9%; a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban az 50–300 hektáron felüli gazdaságok területe: 0,3%. Eközben a trianoni Magyarországon a 100 holdon felüli birtokok területe: 57%. A régi Magyarországra gondolva a húszas években Felvidéken, Erdélyben és a Délvidéken egyaránt 90-90% a kisbirtok aránya. Ugyanekkor Burgenlandban, vagyis a régi Nyugat-Magyarországon „csak" mintegy 80%.

Mindezen számokkal éles, s bizony arcpirító arányban nálunk a nagybirtok a teljes földterület 45%-át tulajdonolta. (Forrás: Dr. Dénes István: *Miért pusztul Magyarország?* Budapest, 1925. A szerző kiadása. 10–11. és 123. o.)

A berendezkedő rendszert az internálás 1919 őszétől élő, gyűlölt intézménye mellett az 1921: III. tc., a „rendtörvény" is stabilizálta. Ez szigorú szankciókkal (esetenként halálbüntetéssel) fenyegette, esetenként büntette azokat, akik a rendszer erőszakos megdöntésére szervezkedtek. A törvényt az illegalitásba szorult kommunisták mellett a szélsőséges ellenforradalmárok, a harmincas évektől a szélsőjobboldali mozgalmak ellen is alkalmazták.

98. Zilahy Lajos: Két fogoly *című regényének filmadaptációjából*
A mozi a 20. század elején indult hódító útjára. A mozik száma 1920 és 1938 között duplájára növekedett. Főleg a városokban lett a lakosság kedvenc szórakozása. A számok nyelvén: újságokra és könyvekre egészében nem adtak ki többet, mint mozijegyre.

Az elszigeteltség esztendei

A korabeli magyar közvéleményt aligha lehet azért hibáztatni, hogy az ezeréves történelmi keretek felbomlását sokkhatásként élte meg. Nem nyugodott bele a sok évszázados együttélés révén szerves egységgé vált haza korabeli ésszel felfoghatatlanul durva amputálásába. Nem fogadta el a nagy térségeket szerencsésen összekapcsoló mezőgazdasági és ipari munkamegosztás szétroncsolását. A pénzügyi rendszer szétzilálását, a családi és rokonsági kapcsolatok mindennapos ápolása lehetőségének megbénítását, a nemzettest határokon túlra került részéhez tartozók erőszakos asszimilálását. Ebben a helyzetben a társadalmi elit lehetősége és feladata a múlt és a jelen érzelmi összetevőktől mentes reális elemzése, és mindennek birtokában a kényszerpályán is meglévő mozgástér okos kihasználása.

Nem megalapozott az a közkeletű nézet, amely szerint a Horthy-rendszer revíziós politikájának erős társadalmi támogatottságát döntő mértékben a trianoni csonkulás magyarázza meg. Valójában e támogatottság igen jelentős összetevője az a tény volt, hogy a rendszer elitje tudatosan hamisította meg a forradalmakról annak idején vallott felfogását. Ennek pedig a helyzetfelismerés és a helyzetkihasználás terén is visszahúzó hatása lett. A helyzetfelismerő képesség alapvetően intellektuális teljesítmény: eredménye mutatja meg, hogy mennyi a tudás abból, ami pontosan kirajzolja az adott helyzetet. Azt a helyzetet, amely messze nem merül ki a pillanatnyi állapotban, mert mindig ott van – mint fánál, növénynél a gyökérzet – a történelmi múlt. Maga a pillanatnyi állapot pedig magában foglalja, tényleges adottságain túl, az adott társadalom tudati-érzelmi állapotát is.

Horthy Miklós tevékenységének megítélése szélsőségesen megosztja a társadalmat, de bizarr módon abban egyetértés van, hogy a neve által fémjelzett időszak a Magyarországi Tanácsköztársaság bukásával veszi kezdetét. Divatos kiadványban lehetett olvasni a „Horthy-bíróság"-ról 1919. szeptember dereka kapcsán, holott Horthy még arra sem nyert engedélyt az antanttól, hogy csapatai élén bevonuljon a fővárosba. S még hónapok múltak el, mire ideiglenes államfőnek megválasztották. Olyan szerény jogkörrel – láttuk –, hogy a tisztséget el sem akarta fogadni. A kormányzói hatalom megszilárdulása hosszabb folyamat keretében történt meg. Mutatják ezt az 1920: I. tc.-ben körvonalazott kormányzói jogkör súlyos korlátai, majd szélesítésének későbbi állomásai.

Az is hibázik, aki szerint 1944. október 16-i lemondásával lezárult a Horthy-korszak. Akár ő írta alá Szálasi Ferenc kinevezését, akár egy korábban aláírt üres papírra kerültek a kinevező sorok, bizonyos, hogy a hatalom új urainak Horthy személye nagyon fontos maradt mint jogforrás. Amely mögött bizony ott volt a negyedszázados hatalmi gépezet alkotásra már nem alkalmas, de a pusztításban még mindig hatékony maradványa. A helyzetkihasználásban e negyedszázad külpolitikája egyszerre volt páratlanul sikeres, s ugyanakkor végzetesen eredménytelen. Hiszen az ország területe a trianoni döntéshez képest 1941-re közel duplájára emelkedett, hogy azután (az 1947. évi párizsi békeszerződésben) még az sem maradjon meg, amivel Horthy Miklós hajdan országlását megkezdte.

Nem a vak végzetnek volt ez a következménye. Hiszen ezt a (nagyon is hús-vér emberek formálta) külpolitikát kezdettől fogva hatalmas belső ellentmondás feszítette: e külpolitika irányítói és intézői úgy törekedtek annak megvalósítására, hogy tudták: az ország erőforrásai még sikeres védelemre sem elégségesek külföldi támadás esetén. Miért tették? Mert érdekük ellen szólt, hogy a nemzet széles nyilvánossága elé tárják: a világháború elvesztésének a történelmi haza elvesztése a következménye. Mert a nemzet számukra ténylegesen nem a magyar ajkúak, a más nyelven is magukat magyaroknak érzők egészének közösségét jelentette. Szemükben a nemzet valójában csak azoknak a közösségét jelentette, akik az ő uralmuk fennállására voksolnak. 1918/1919 forradalmai véres komolysággal mutatták meg, hogy ez a közösség vészesen megfogyatkozhat. Ezért aztán hallgattak, s űzték a maguk gyalázatosan hazug színjátékát.

Ez az örökség oly súlyos, hogy a hazai közvélemény széles köreiben még ma sem világos. Ez mutatkozott meg abban a némaságban is, ahogy az ország tudomásul vette gróf Károlyi Mihály szobrának méltó helyéről történt eltávolítását a közelmúltban.

Ez messze nem azt jelenti, hogy Károlyi Mihályt ne terhelné súlyos felelősség abban, hogy a trianoni határok ilyen nyomorúságosan szűkek lettek. Mert azok lehettek volna némileg tágasabbak. Ha jobban, eredményesebben politizál. Ha a földosztást hamarább megkezdi, s azt a zsoldos hadseregbe lépéshez köti. Él a hatalmával és még annak fogyatkozása előtt általános választásokat rendez. Nem tette, mert abban az illúzióban élt, hogy – kantonális átszervezéssel – megtarthatja a történelmi kereteket. Károlyi tévesen hitte azt is, hogy 1919. március 20-án a szociáldemokratáknak adja át a hatalmat. Ám a szarvashibát – itt is aláhúzzuk – nem ő, hanem az antant követte el, az érdekei szempontjából is végtelenül szerencsétlen, nevezetes jegyzék elküldésével. Mindennek későbbi eltagadása az alapzata a későbbi külpolitika imént említett ellentmondásosságának.

Ismerték a helyzetet. Tudva tudták, hogy valótlant állítanak a forradalmak koráról.

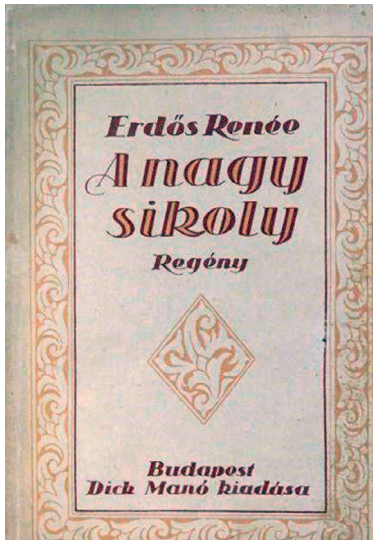

99. Erdős Renée: A nagy sikoly. *Címlapfotó*

Erdős Renée *A nagy sikoly* című regénye 1923-ban jelent meg először. Nagy botrányt kavart, mert kihívóan „erotikus" regénynek tartották. A szerzőnek a századelőn valóban voltak kihívóan erotikus versei, amelyek Ady Endrét is inspirálták. E könyv azonban egyáltalán nem volt olyan. Mégis a két háború között számos kiadása révén összesen harmincezer példányban kapkodták el. Az eladósorban lévő kisasszonyok a családi könyvtár eldugott helyeiről halászták elő. Majdani házasságuk kalauzaként pironkodva, nagy reményekkel lapozgatták. A múltkutató a korabeli úri asszonyok nem csekély részének e téren létező tudatlansága, félreneveltsége, színlelt orgazmusai szomorú látleleteként említi, és hozzáfűzi, hogy a regény az 1989-es rendszerváltás óta újabb kiadások révén is forgatható.

100. Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban. *Címlapfotó*

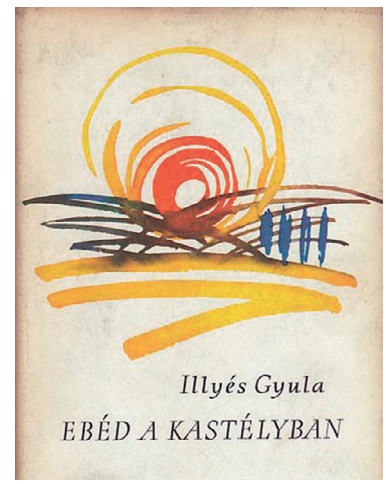

Általános, egyedi, különös – három kategóriája a hazai tájainkon is évtizedekig uralkodó, leegyszerűsített alakjában erőltetett, manapság alig ismert, inkább csak gyalázkodóan emlegetett filozófiai iránynak. Illyés Gyula is tudta, hogy az egyedi felmutatásában számos ízben valami igen lényegeset lehet elmondani. Ezért teszi, hogy részletesen ír vitapartnere házasságáról, feleségéről, a volt hercegnőről. „[…] a környék egyik városának egy annyira jobb, hogy már majdnem valójában jó családjában, a vacsora utáni társalgás alatt, ahol tizenhat éves lánykák is voltak" hallott történetet beszél el. „E társaságban az került nyilvános beszédbe, hogy valahányszor a gróf úgynevezett férji jogait vágyta gyakorolni, azt feleségével még a délelőtt folyamán kellett közölnie, mert a hercegnő ilyen napokon külön is meggyónt, megáldozott – tehát misét hallgatott, tehát a bejelentésnek legkésőbb délelőtt tíz óráig kellett megtörténnie –, a nap hátralévő részét pedig imádkozással és (ezt a kifejezést hallottam) középböjtöléssel töltötte. Ezen az enyhén elpirult lánykák is pukkadoztak. A hercegnő az akkor divatozó arisztokrata anekdotáknak szobormintajaként, vagyis az arisztokretenizmus holmi primadonnájaként jelent meg a képzeletben azzal az igen érthető s respektálandó, mert hisz a vallásilag igen logikus hitével, hogyha az est folyamán netán új lélek száll beléje, azt az ő testében tiszta lélek fogadja. […] (*Ebéd a kastélyban*, 42–43.)

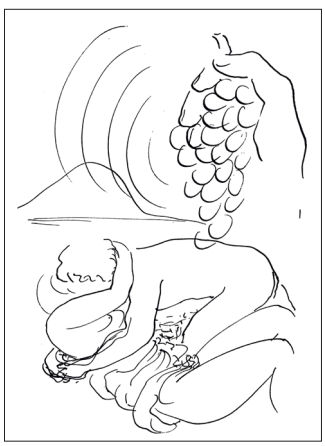

101. Borsos Miklós rajza az Erato *1970-es kiadásából (19. o.)*

Babits Mihályt – mint jeleztük – alaposan meghurcolták a forradalmakban, főleg a proletárdiktatúrában vállalt szerepéért. A pellengérre állításból anyagi gondok sarjadtak, s azok még a lakásuk fűtését is akadályozták. A hideg miatt napközben is ágyban maradt. Ott fordította le (néhány versnél Tóth Árpád és Szabó Lőrinc közreműködését is hasznosítva) – a bécsi Hellas kiadóval történt szerződése alapján – az *Erato*t, az erotikus világköltészet gyöngyszemeit. A Kádár-rendszer korifeusai – prűdségüket cáfolandó – 1970-ben megengedték (ráadásul 19 200 példányban) a kötet újbóli kiadását. Összevetés gyanánt nem felesleges elmondani, hogy a bécsi kiadás

1921-ben összesen 500 sorszámozott példányban, előzetes aláírások nyomán látott napvilágot. Akkor Bécs volt a szabadabb szellemű, ellenben a századfordulón még sokkal inkább Budapest. Az 1921-es bécsi kiadás magyar földre került példányait – erkölcstelenség vádjával – elkobozták. Aztán az újabb rendszerváltás nyomán az Officina Kiadó 1947-ben bilingvisként tette közzé. Változó korok, változó emberek…

Martialis

Phyllis

Ketten mentek a szép Phyllishez, s meztelen érték:
mindenik elsőnek vágyta ölelni a lányt.
„Mindenik első lesz!" – szólt Phyllis. – Jánus a szép nő,
és kétarcú a kéj: hátra és előre tekint.

1920. augusztus 14-én Prága és Belgrád az esetleges magyar revíziós törekvések megakadályozására kötött egyezményt. Ezzel a megállapodással kezdett szerződéses formát ölteni a kisantant. 1921. március 14-én az ausztriai Bruckban gazdasági közeledésről, preferenciális vámrendszer megalkotásáról kezdődtek magyar–csehszlovák tárgyalások. A tanácskozást a volt uralkodó, IV. Károly hatalomátvételi kísérlete megszakította. Az első királypuccs sokat rontott az ország nemzetközi helyzetén. Április 23-án román–csehszlovák védelmi szerződést kötöttek, és a június 27-én aláírt román–jugoszláv szövetségi szerződés révén teljessé vált a kisantant. (Formális politikai blokká csak 1933 februárjában alakult, amikor létrehozták a kisantant állandó tanácsát, a külügyminiszterek testületét.) A kisantant együttműködésének hatékonyságát mutatta, hogy Magyarország a Nemzetek Szövetségébe – közszájon forgó elnevezéssel: a Népszövetségbe – csak 1922. szeptember 18-án nyert felvételt.

102. A kisantant tanácsa – Milan Sztojadinovics jugoszláv kormányfő és külügyminiszter, Nicolae Petrescu-Comnen román és Kamil Krofta csehszlovák külügyminiszter – ülésezik 1938-ban Sinaiában.

103. Edvard Beneš (1884–1948)
Sokáig nagy hatalmú, sokak által államférfiként tisztelt politikus. Ám azzá, nacionalista, leginkább bennünket sújtó gyűlölködése miatt nem válhatott. A kisantantnak Csehszlovákia, személy szerint ő volt a motorja. Amelyet 1933 februárjában, akkor szerveznek blokká, mikor a Führer már Németország kancellárja. Következőleg elkésett. Látszólag időben cselekedett, amikor 1943-ban Kárpátalját felajánlotta Sztálin generalisszimusznak. Ám az 1948-as prágai fordulat ténye ezt cáfolja. A tárgyilagosságra törekvő történész ellenben elismeri: az irgalmatlanul nagy korabeli erőkkel szemben államférfiúi alkat sem diadalmaskodhatott...

1921. április 14-én gróf Bethlen István alakított kormányt. Ezzel vette kezdetét valójában a rendszerváltás. Bethlen rendszere hosszú távon is életképesnek bizonyult. A kormányfő úgy modernizált, hogy közben nyomasztó mozdulatlanság jellemezte a „neobarokk" társadalmat.

104. Bethlen István az Egységes Párt értekezlete után erős emberei, Wekerle Sándor pénzügyminiszter és Vass József népjóléti miniszter társaságában a párt társalgójában. A kép is igazolja a korabeli mondást: azt, hogy mi van a fejében, ugyanúgy nem lehetett tudni, mint azt, hogy mi van a Pick szalámiban.[13]

A politikai konszolidáció fontosabb állomásai. *1.* Horthy kormányzóságának stabilizálása a királykérdés megoldásával. (A volt uralkodó 1921 őszén ismét sikertelen kísérletet tett a visszatérésére. A győztesek nyomására ezt trónfosztás követte, a keresztény párt széthullott.) *2.* A kormányfő a szociáldemokrata párttal kötött paktum révén a munkásságot és munkásmozgalmat a rendszerbe integrálta. *3.* A Nagyatádi Szabó Istvánnal történt „kézfogásával" pedig valójában szétverte a kisgazdapártot, a parasztságot politikailag semlegesítette, stabil kormánypártot teremtett. *4.* 1922-ben alkotmányellenesen olyan választójogi rendeletet adott ki, amely garantálta, hogy nem lesz politikai váltógazdaság. *5.* 1926-ban régi (konzervatív) és új (korporatív) elemek kombinálásával ismét létrejött a Felsőház, s ezzel a kétkamarás országgyűlés.

105. Bethlen István az ablakból a terhek alatt görnyedező Teleki Pálon sajnálkozik:
– Szegény Pali, ha majd ezt a sok kacatot eltakarítottad, szívesen átveszem tőled a kormányzás súlyos terheit.

Valóban megkönnyítette a kormányalakító Bethlen István dolgát, hogy elődje, Teleki Pál gróf kormánya már jelentős mértékben megfékezte a különítményeket, a fehérterror tobzódását.
– Gáspár Antal (1889–1959) a dolgok lényegét roppant egyszerűen megragadó karikaturista. Hihetetlenül termékeny volt. Képes volt egyszerre több lapnak és élclapnak dolgozni. 1945 után is megőrizte népszerűségét. Vezető rajzolója az 1945-ben indult *Ludas Matyi*nak. A Rákosi-rendszer is elviselte. Haláláig dolgozott.

13 A képet Gyurgyák János: *Magyarország története képekben* című háromkötetes, nagyszerű munkája (Osiris, Bp., 2008.) nyomán közöljük. Itt jelezzük, hogy a 114., 124., 174., 194–197., 225. és 228. szám alatti képet szintén e kiadvány nyomán közöljük.

Az egymást váltó kormányoknak 1919 ősze és 1921 ősze között nem sikerült a marxista (vagyis osztályharcot hirdető, internacionalista) szociáldemokrata pártot szétverniük. Bethlen István nem csupán ezt vette tudomásul, hanem azt is, hogy a nyugati világban számos helyen e politikai erő kormányzati tényezővé vált. Ezért a kiegyezés útját választotta, kereste. A másik oldalról Peyer Károlyt választotta ki tárgyaló félnek. Ennek az volt a magyarázata, hogy az MSZDP ereje a szakszervezetben rejlett, Peyer Károly pedig ott volt igazán erős. Amikor 1920. március elsején megtörtént a kormányzóválasztás, akkor a *Népszava* a „munkásság kérges tenyerét" nyújtotta az államfőnek. Az nem csapott bele. Bethlen most látta elérkezettnek az időt a parolázásra.

106. A második királypuccs. IV. Károly (mögötte Zita királyné) szemlét tart a győri pályaudvaron.

107. Peyer Károly a vádlottak padján. Mert a Bethlennel kötött paktumban vitt vezető szerepe sem mentesítette attól, hogy fülsértő parlamenti felszólalásai miatt számos alkalommal bíró elé ne citálják.

1922. december 22-én írták alá a megállapodást. A paktumban a hatalom tudomásul vette a munkásmozgalomnak a rendszer keretei közötti működését. Vagyis a párt, a sajtója, a szakszervezetek és intézményeik szabadon, de a rendszerbe integrálódva működhettek. A kormányzatnak ez utóbbi volt a nagy nyeresége. A külföld felé felmutathatta, hogy itt politikai szabadság van.

A paktum titkos pontjait később egyik fél sem tartotta be. Ezért annál sokkal lényegesebbek voltak a politikai következményei. Amelyeknek egyértelműen Bethlen volt a nyertese, és az emigrációba szorult elvtársak leginkább azt bírálták keményen. A kései utókor ellenben legalább ilyen súllyal veszi számba azt a tényt, hogy a hatalmat keményen birtokló kormányzat nem csupán azt az addig folyton szorgalmazott igényét adta fel, hogy a párt és munkásjóléti intézményei (biztosítók, szakszervezetek stb.) választassanak szét, de azt is tudomásul vette, hogy az MSZDP a nemzetközi osztályharc alapján áll. Mindezt ugyanakkor erősen csorbította az a tény, hogy a párt a rendszer keretei között folytatott harcot a politikai szerkezet átformálásáért.

Mindennek köszönhetően az MSZDP az 1922-es választásokon 24 mandátumot nyert.

108. Hiába készült relief a kézfogásról, ami megtörtént, azt sokkal inkább a karikatúra fejezte ki.

Nagyatádi Szabó István a terpeszkedő nagybirtokok árnyékában volt 32 holdas kisgazda. A nincstelen és törpebirtokos parasztság tengerében nagygazda. Aki jogos öntudattal beszélt az urakhoz 1909-ben, hogy hagyják abba a parasztozást (lásd a 26. oldalt), ám trágyahordó kocsisának maga sem adott volna választójogot. A másik Szabó Istvánnál, a sokorópátkainál, aki az ellenforradalom első közel másfél esztendejében viselt miniszteri tisztséget, bizonyosan sikeresebb volt, ám a nyers tömegek uralmától irtózó mágnással szemben ő is alul maradt. A gyilkos küzdelem pedig az életébe került. A kiviteli engedélyek körüli panamák miatt ugyan nem kellett golyót repítenie a fejébe – bár, mint titkárának, Esküdt Lajosnak mondogatta, ugyancsak tartott tőle –, ám életét az állandó feszültség korán kioltotta. Az agrártárca éléről 1924. október 14-én kellett távoznia, alig később, november elsején, agyvérzésben meghalt.

109. Esküdt Lajos miniszterének, Nagyatádi Szabó Istvánnak referál.

A Földművelésügyi Minisztériumban valóban visszaéltek a kiviteli engedélyekkel. A széles körű korrupciós ügy (Bethlen István legidősebb fia is szót emelt egyes engedélyért folyamodók javára) leginkább nevesítettje a miniszter személyi titkára, Esküdt Lajos lett. A botrány még a Teleki-kormány idején robbant, tarajos hullámai sokáig fodrozták a nagypolitikát. Bethlen István az ügyet hol altatta, hol dagasztotta. Azért, hogy pozícióját ennek révén is erősítse, Nagyatádi Szabóét (is) gyengítse, a Kisgazdapártot kezessé formálja. Elérte. Az ügyet az 1922. évi választójogi rendelet keresztülverésében is kamatoztatta. Esküdt hol börtönben ült, hol szabadlábon védekezett. 1924. február 17-én 51 oldalas beadvánnyal fordult az Ítélőtáblához. Beadványa végén így ír: „[…] nem kérek a panamaügyben kíméletet, büntessenek meg, mint bűnsegédet […] azonban ebben az ügyben – mely nem egyéb, mint a panama-ügybeni elnémításomra kieszelt és hatalmi eszközökkel végrehajtott alaptalan és törvénytelen hajsza – kérem a nagytekintélyű Kir. Ítélőtáblát, nyújtson törvényes védelmet részemre. […]"

Négy nappal később az igazságügy-miniszter, Nagy Emil lemondott. Március 13-ig Bethlen vette át a tárca vezetését. Ettől a naptól megbízható híve, Pesthy Pál lett a tárca birtokosa egészen 1929. január 8-ig. A volt személyi titkárt 1925-ben ötesztendei börtönre ítélték. November 28-án onnan rohamozza a Táblát újabb terjedelmes beadvánnyal, mellé téve Pesthyhez intézett levelét is. Abban olvasható: „[…] amíg csak fölöttem akarnak pálcát törni és töretni – ki önzetlenebb, becsületesebb voltam és vagyok az ellenforradalom szennyes vízének felszínén úszkáló súlytalan szemét-politikusoknál –, amíg csak közösen panamáztam, és akik a panamapénzt felhasználták, továbbra is miniszterek, államtitkárok, miniszteri tanácsosok, képviselők, bankigazgatók maradnak, amíg mindegyik ide, a jól megérdemelt börtönbe nem jut, amíg az ország a teljes igazságot meg nem tudja és a tőle elpanamázott 10 milliós aranykoronát vissza nem kapja, addig én küzdeni fogok!!! […] amíg Ön az ellenem alaptalanul indított zsarolási per letárgyalását megakadályoztatja, amíg az általam hivatkozott összes tanúkat ott eskü alatt ki nem hallgattatja, míg az összes iratokat be nem szerezteti, míg az összes bűnösöket bíróság elé nem állíttatja, míg az államtól elpanamázott 10 millió aranykoronát vissza nem szerezteti, míg engem börtönnel akar megtörni, hallgatásra bírni, addig én mindig a szemébe mondom Önnek, hogy Ön nem igazságügyi miniszter, hanem hivatalos hatalmával visszaélő, bűnpártoló, zsaroló, politikai szélkakas! […] Isten Önnel Miniszter Úr, kicsiny hazánk nagy keresztény-keresztyén-kisgazda-földműves-polgári-liberális-demokrata-fajvédő-szociáldemokrata-legitimista-köztársasági-szabadkirályválasztó-szabadon úszó politikusa."

Az elítélt kórházba, onnan elmegyógyintézetbe került, 1945-ben szabadult. Ez az esztendő (míg sokakra szenvedések özönét zúdította) számára is felszabadulást hozott. 1957-ben halt meg elfeledetten, Budapesten.

Az a tusakodás, amely a magyar belpolitikai életben egyik oldalon a nagybirtok és a nagytőke, a másik oldalon az élre törő keresztény középosztály között zajlott, az Bethlen István és Gömbös Gyula párharcaként is leírható. A tusakodás azért is tartott sokáig, mert Gömbös és társai szintén tehetséges emberek voltak, akik mögött ott volt a keresztény középosztály széles bázisa, annak szociális nyomora, a nagybirtokkal és a nagytőkével szembeni gyűlölködő, mély utálata.

110. A három falurossza (Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc, Gömbös Gyula)

111. A Bástya (ma Tóth Árpád) sétány a húszas években. A kormányfő Bethlen István ebéd után gyakorta itt végezte egy szál magában egészségügyi sétáját.
Abban az időszakban nem volt szükség rá, hogy a miniszterelnök biztonsága sokaknak legyen a gondja, feladata. Ha Bethlen Genfbe, a Nemzetek Szövetsége ülésére utazott, akkor is elegendő volt, hogy a vonaton egyetlen detektív kísérje. Az sem közvetlen mellette, csupán a vonat végén tartózkodott.

Bethlen István – nyomatékosítjuk – mindenképpen el akarta kerülni a „nyers" tömegek uralmát. Mert – érvelése szerint – „ahol a tömegek uralma vált úrrá az egész nemzet felett, az pusztulásnak van kitéve". Az épületes eszmefuttatásra 1922. március első felében került sor. Abban a helyzetben, amikor az ellenforradalmi rendszeren belüli hatalmi harc még továbbra sem dőlt el, ám az igen, hogy a nyers tömegeknek semmiféle beleszólása nincs és nem is lesz ennek a nemes küzdelemnek a kimenetelébe. Hiszen már hónapok óta érvényben volt az 1921: III. tc., a rendtörvény, amelynek hatálya alatt akár halállal is lehetett büntetni azt, aki a tömegek uralmát akarta volna előmozdítani. Decemberben pedig a Peyer Károllyal megkötött paktum azt garantálta, hogy az ipari munkásság csak az ellenforradalmi törvénykezés kalodájában törekedjen élete jobbítására. Az 1920: I. tc. értelmében még a nemzetgyűlés mandátumának lejárta előtt új választójogi törvényt kellett volna alkotni, amit nem tudtak megtenni; s így az alaptörvény értelmében a felnőtt lakosság 74%-ának jogot adó 1919. novemberi miniszterelnöki rendelet alapján kellett honatyákat választatni. Ha szabad folyást engednek a törvénynek, akkor a parlamentben továbbra is nagy tömegben maradnak a csizmás képviselők, s az ország egy radikális földreformot tető alá hozó agrárdemokrácia felé halad. Bethlen István szerint ez bizony nyers, tehát a nemzetet romba döntő demokrácia lett volna. A miniszterelnök jól ismerte a történelemnek azt a természetét, amely a joggal szemben a hatalmat preferálja. Ezért megcsináltatta a komédiát. A kormányzó elnökletével tartott alkotmányügyi bizottság alkotmányosnak mondta a kormány alkotmányellenes eljárását. Mivel a miniszterelnök államférfi volt, ezért jól látta, hogy a hatalom akkor is szilárdan a kezükben marad, ha csupán 16-17%-kal viszik le a választásra jogosultak körét. Tehát nem 38%-kal, mintha a Vázsonyi-féle törvény mintája szerint intézkedtek volna. A nyílt szavazás olyannyira bevált intézményét azonban vidéken vissza kellett hozni. Így a 245 képviselői helyből 199 sorsáról nyílt jellemességgel lehetett/kellett dönteni.

A választójogi reform, vidéken a nyílt szavazás visszaállítása valóban azzal a komédiával zajlott, hogy az a magyar jellemnek – úgymond – nem felel meg. Miközben a társadalom egyébként is meglévő rendies szellemét az igazodás kényszere magával hozta, a polgári erényekkel oly annyira ellentétes szolgaszellemet erősítette. A formailag létező többpártrendszer valójában olyan pártstruktúra volt, amelyben a kormánypárt gyakorlatilag leválthatatlanná vált. (Csupán egyszer, 1938 őszén fordult elő, hogy a miniszterelnököt, Imrédy Bélát leszavazták. Ám a gépezet akkor is olajozottan forgott tovább. Éppen az őt ugyancsak nem kedvelő Teleki Pál sietett a segítségére. Az államfőnek ismételt megbízását javasolta. Így történt. Imrédy majd csak néhány hónappal később, s természetesen nem parlamentáris úton bukott meg. Ősei között zsidó találtatott. Akkor már az első zsidótörvény után vagyunk. A kormányfő kénytelen-kelletlen benyújtotta lemondását.) Bethlen kiszorította Gömböst a hatalomból, lényegében a partvonalra állította. És ellenfele megtanulta a leckét: 1928-ban pártját otthagyva visszalépett a kormánypártba. Jutalma – megígérve, hogy nem politizál, másként szólva nem áskálódik a Gazda ellen – államtitkári állás lett a honvédelmi tárcánál. És valóban, mindaddig, amíg a rendszer szilárd volt, amíg annak eresztékei nem kezdtek a világgazdasági válság súlya alatt repedezni, Gömbös betartotta ígéretét. Akkor azonban lépett. Lásd erre a 130. rajzot, valamint a 96. oldalon lévő első keretes részt.

112. A magyar ember alaptermészetére annyira jellemző fesztelen, nyílt választási felvonulás

Részlet Kozma Miklósnak a kormányzóval 1923. augusztus 23-án folytatott beszélgetéséről készített naplójegyzeteiből. A kormányzó „mint engem rendesen »Isten hozott kedves druszám« megszólítással igen szívélyesen, kedvesen fogadott. […] Gömböséket éretlennek tartja. Érzelmileg úgy az antiszemita, mint a nacionalista politikát illetőleg teljesen velük érez, de ez csak keresztülcsillan azon sorok között, amit mond, egyébként pedig mondja azt, amin három szó után meglátszik a miniszterelnök igen nagy befolyása és hatása. […] Gömbös legnagyobb tehertétele a kormányzónál mindenesetre a Friedrich és Haller-féle segédcsapat lesz. Kifejezetten mondta, hogy: »ebben az országban rendnek kell lenni, és én rendet is fogok tartani. A rendetlenkedőkbe belelövetek, s ha a rendetlenség a jobboldalról történik, számomra a különbség csak annyi, hogy ezekbe fájó szívvel fogok belelövetni, míg egy esetleg baloldalról jövő rendetlenkedésbe passzióval.« Állítólag ezt megmondta a nála járt diákoknak és ébredőknek is. Nekem meg egészen biztosan azért mondta, hogy tovább adresszáljam Gömböséknek, illetve azoknak, akiket illet. Hangsúlyozta azt, hogy neki Bethlen Istvánnal együtt egy nagy külpolitikai koncepciója van, amelyről természetesen beszélni nem lehet, de amelynek érdekében belül egy posszibilis politikát kell csinálni, azt, amelyet Bethlen István csinált. […]

113. Horthy Miklós kormányzói dolgozószobájában 1923 körül

Kérdezett az én felfogásom felől, amire én a következőket feleltem: Bethlen Istvánnál különb embert a mai kormányra én nem tudok. De az ország állapota olyan, hogy Bethlen Istvánnak mint purifikátornak és mint az országban mindenütt dúló panamák megszüntetőjének kellene fellépni. Ezen az alapon mindent elérhet, mert az ország dörgő tapsai fogják útját kísérni. Ma Magyarország a korrupciók országa. Mindennek és mindenkinek megvan az ára, és a piszok oly nagy, hogy az ember már azt sem tudja, hogy akaratlanul is, mikor keveredik valamibe bele. Alig van szállítás, amit kenés nélkül meg lehet kapni. Az ország prédája egy magánhaszonra dolgozó, vészes banktársaságnak, s ez ellen kell kellő eréllyel fellépnie annak, ki az ország vezetését vállalja. […]

A szakadást Bethlen és Gömbösék között én magam is sajnálatosnak tartom. A legsajnálatosabbnak azt, hogy Bethlen környezetében nem egy olyan ember akad, ki tőle telhetőleg ezen szakadás kiélesítésén munkálkodik. Én eddig is kötelességemnek tartottam közvetítve, tőlem telhetőleg, az ellentéteket enyhíteni. Nézetem szerint Bethlentől is helyes politika lenne a keresztény jobbszárny számára egy ajtó nyitva hagyása, melyen keresztül ők újra összefoghatnak. […]

Furcsa módon keveri össze a politikát a kaszinóval, a társadalmi helyzetet a politikával, s nézetem szerint nem ismeri fel azt az erőt, amelyet neki és az általa képviselt eszméknek nyújthatna az, ha vezetésében az arra hivatott magyar történelmi közép- és újonnan kialakult keresztény intellektuális osztályra támaszkodhatnék. Hunyadi János helyén és hozzá hasonló viszonyok között áll. Nem Hunyadi János politikáját követi, a Garaiak- és Cilleiekre támaszkodik, mágnáspolitikát csinál […]

Tagadhatatlan, hogy Bethlen minden koncepciója és kiválósága mellett az országban több mint, nem népszerű. Veszített azonban a kormányzói presztízs is. […]

A kormányzó már nem az, akit én ösmertem fővezéremül. Sok keserű csalódáson ment azóta át. Sokszor megütötte a kezét. De ez nem ok arra, hogy minden aktivitást feladjon, mert ma, és nemcsak egyórás kihallgatásom impressziója, egy narkotizált bábuvá változott. […]"

A szöveg láthatóan ellentmondásos. Aki habozás nélkül kész belelövetni a rendetlenkedőkbe, az aligha narkotizált bábu. Kozma keserűsége abból táplálkozik, hogy a kormányzó elfordult tőlük. Aki már régen belátta, pedig még a Clerkkel kötött megállapodás után is hónapokig nem látta be a katonai diktatúra célszerűtlenségét. Nem kétséges, hogy a Garaiak és a Cilleiek nem mások, mint a nagybirtokosok és a nagytőkések. Akiknek Bethlen István a vezetője. Horthy pedig mágnáspolitikát csinál. Innen is látható, hogy nem narkotizált bábu.

Az MTI-vezető Kozma Miklós nem lehetett nem a kormány embere. Ezért beszél nagy távolságtartással Gömbösékről. Eltávolodott tőlük, „kötelességének" tartotta a közvetítést a két erő között. Bethlen egyébként „a keresztény jobbszárny számára" igenis nyitva hagyta az ajtót, s ebben Kozmának megvolt a maga szerepe. Így válik majd lehetségessé 1928-ban Gömbös számára a hatalomba történő visszatérés…

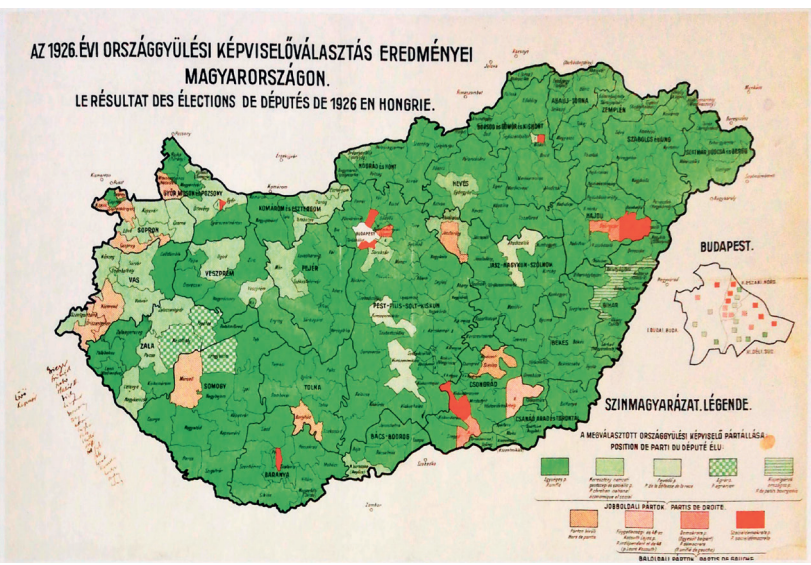

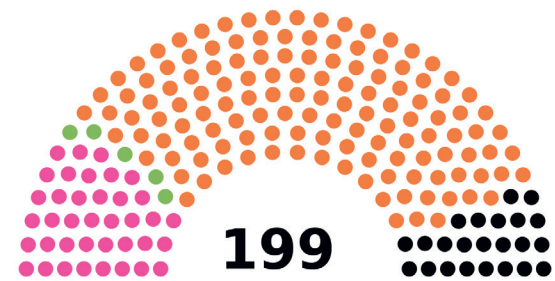

114–115. Az 1926. évi országgyűlési képviselőházi, valamint a 2014. évi országgyűlési választás eredményei. A társadalmi szerkezete – jöhetnek és mehetnek rendszerek – lassan változik.

116–117. A bal oldali képen Horthy Miklós 1920. március elsején a képviselőházi ülésteremben leteszi a kormányzói esküt. A jobb oldali kép a Felsőház termét mutatja négy évtizeddel később.

1921 végén a jövőbeni nagyobb mértékű békés területi revízió lehetőségét is felcsillantotta a soproni – antant által elismert – népszavazás. Ennek révén a város és környéke visszakerült Magyarországhoz. A területi változást az akkoron már Ausztriához tartozó nyugat-magyarországi területeken zajló bandaharcok, s nyomukban az olasz diplomáciai segítség mozdította elő. Az elszigeteltség esztendei az 1927 áprilisában Rómában megkötött magyar–olasz megállapodásig tartottak. Ám a magyar diplomácia természetesen ezekben az esztendőkben sem volt tétlen. Tevékenységét sikerek és kudarcok szegélyezték. *1.* Sikert jelentett a népszövetségi kölcsön felvétele 1924-ben. *2.* Kudarcba fulladt a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvétele. *3.* Sikert jelentett az ország katonai ellenőrzésének enyhítése. *4.* Kacskaringós úton lehetett eljutni az elöljáróban említett római szerződésig.

Nyugat-Magyarország sorsa – mint jeleztük – már 1919 derekán eldöntetett Párizsban, nagyhatalmi szóval. Ám a terület tényleges átadására csak bő két esztendővel később került sor. Hazánknak a nyugati végek elvesztése jelentette a legkisebb területi csonkulást. Mégis – Balassagyarmat kivételével – a végzet beteljesülése ellen itt mozdultak meg a leghevesebben. 1921. július 26-án Párizsban megtörtént a békeszerződés ratifikált példányainak a kicserélése. Ebből következően e naptól fogva Nyugat-Magyarország Ausztriához tartozott. A nagyköveti konferenciának – a békekonferencia jogutódjának – az elnöke augusztus 27-re tűzte ki a terület átadására vonatkozó jegyzőkönyv aláírását. Ez ugyan megtörtént, ám másnap a magyar kormányfő arról tájékoztatta az antanthatalmak budapesti követeit, hogy kormánya felfüggeszti a két zónára osztott terület egyikének a kiürítését. Egyben – a Bethlen-kormány hallgatólagos támogatásával – a hírhedt Prónay Pál vezetésével irreguláris csapatok vonultak be a térségbe. Október elején önálló tartományként kikiáltották a *Lajtabánság*ot.

A taktikai leleményekben kifogyhatatlan Beneš Sopron és környéke Magyarországhoz tartozásának támogatásáról biztosította magyar partnerét. A térségben hegemóniára törő Róma közvetítő szerepe ellenben erősebbnek bizonyult. Az érintett felek október 11–13. között Velencében tartottak megbeszéléseket. Ennek eredményeként Magyarország vállalta, hogy kivonja a bandákat a térségből, az osztrák fél pedig beleegyezett, hogy Sopron és környéke hovatartozását népszavazás döntse el.

TÁBLÁZAT
Az egy főre jutó bruttó hazai termék alakulása Magyarországon és Nyugat-Európában, 1890–2005 (1990-es Geary–Khamis nemzetközi dollár)

	1890	1900	1910	1913	1920	1929	1930	1938	1939	1950	1960	1970	1973	1980	1989	1990	2000	2005
Magyarország	1473	1682	2000	2098	1709	2476	2404	2655	2838	2480	3649	5 028	5 596	6 306	6 903	6 459	7 136	8 909
Nyugat-Európa átlaga	2535	2910	3269	3474	3247	4336	4301	4667	4867	5467	7693	11 117	12 327	14 235	16 979	17 359	21 232	22 947
Magyarország értéke Nyugat-Európa átlagának százalékában	58,1	57,8	61,2	60,4	52,6	57,1	55,9	56,9	58,3	45,4	47,4	45,2	45,4	44,3	40,7	37,2	33,6	38,9
Magyarország értéke Ausztria értékének százalékában	60,3	58,4	60,8	60,5	70,9	66,9	67,0	74,6	69,3	66,9	56,0	51,6	49,8	45,8	42,2	38,2	34,6	40,1

A november 14–16-án lebonyolított voksolás a várt eredményt hozta. 15 343 igenlő szavazattal szemben 8227 fő voksolt nemlegesen. Aligha magyarellenességből. Nem akartak olyan főhatalom alatt élni, ahol a fehérterrornak is szava van. Hivatalosan december 31-től lett a terület hazánk része. A nemzetgyűlés a városnak a „civitas fidelissima", „a leghűségesebb város" címet adományozta.

Nem kétséges, hogy a cseheket fegyverrel kiűző Balassagyarmatot e kitüntetés jobban megillette volna. – Megilletné…

Ám a történelem így működik.

Valóban lehetetlen rajta változtatni?

1. Az egész térség gazdasági alapproblémája a Monarchia gazdasági egységének megszűnéséből adódott. A kölcsönös elzárkózások miatt a magyar mezőgazdaság felvevő piacai is jelentős mértékben bedugultak. Az ország szinte nyersanyagkincs nélkül maradt. A háború, a forradalmak nyomán heves infláció pusztított. Ráadásul (eredetileg mértékében nem konkretizált) jóvátételt is kellett a győzteseknek fizetni. Az elkerülhetetlen kölcsön felvétele külpolitikai feltételektől függött. A britek népszövetségi ellenőrzés, a franciák a francia-kisantant többségű Jóvátételi Bizottság ellenőrzése mellett voltak. Végül mindkét ellenőrzés érvényesítésében egyeztek meg. Magyarország 250 millió aranykorona kölcsönt kapott, a Jóvátételi Bizottság pedig 200 millió aranykorona összegű, 20 év alatt törlesztendő jóvátételre kötelezte az országot. A pénzügyi stabilizáció keretében 1924-ben létrehozták az önálló magyar jegybankot, a Magyar Nemzeti Bankot. Már az év derekán megszűnt az infláció, s a teljesen elértéktelenedett korona helyett 1927. január 1-jétől új fizetőeszköz, a pengő került forgalomba. A kölcsön felvétele tovább stabilizálta a Bethlen-rendszert.

118. A táblázat forrására lásd kötetünk 71. oldalán lévő 11. jegyzetet.

2. Az 1922-ben Rapallóban létrejött német–szovjet megállapodás nyomán – az Amerikai Egyesült Államok kivételével – 1924–1925-ben az összes nagyhatalom, és velük együtt több kisebb állam is diplomáciai kapcsolatba lépett Moszkvával. 1924 szeptemberében Berlinben magyar–szovjet diplomáciai, majd kereskedelmi megállapodást parafáltak. A ratifikálást – a kormányzóval az élen – belpolitikai erők meghiúsították. A sors fintora, hogy a diplomáciai kapcsolatokat 1934 februárjában annak a Gömbös Gyulának a kormánya vette fel, aki akkoron a dühös ellenzők egyik vezére volt. E késői magyar döntés néhány hónappal még mindig megelőzte a hasonló prágai és bukaresti lépést, a szovjet–jugoszláv diplomáciai viszony létesítésére pedig csak 1940-ben került sor.

119. A Rapallóban 1922. április 16-án aláírt német–szovjet szerződés körüli diskurzus – Joseph Wirth német kancellár (balról a második) a szovjet delegáció tagjaival, Leonyid Kraszinnal, Grigorij Csicserinnel és Adolf Jofféval

1922-ben Genovában angol kezdeményezés alapján – Németország, Szovjet-Oroszország, valamint a legyőzött kis országok részvételével – fontos tanácskozás zajlott. Főleg azzal a céllal, hogy a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokban tapasztalható bénultságot feloldják. A tanácskozások hátterében a közeli Rapallóban a legyőzött Németország és a világpolitikától, az európai ügyektől elszigetelt Szovjet-Oroszország diplomatái mindkét fél számára előnyös megállapodást kötöttek. A magyar külpolitika adottságait higgadtan mérlegelő politikusok – főleg Bethlen István és Kánya Kálmán (ő akkor a külügyminiszter állandó helyettese, vagyis az apparátus feje volt) – abból indultak ki, hogy a békerendszerrel Berlin, Róma és Moszkva is elégedetlen. Budapestnek, Bécsnek és Szófiának az az érdeke, hogy együttműködjenek.

Ezt nevezték rapallói szellemnek.

3. Anglia koncepcionálisan törekedett arra, hogy a legyőzöttek elviselhetőnek érezzék helyzetüket. Így nem csupán a német teljesítési politika, Berlin erőteljes nyugat felé fordulása, hanem legalább annyira az angol magatartás is magyarázza, hogy a magyar külpolitika német orientációs korszakaiból a háború utáni évtized kimaradt. A Nemzetek Szövetségében Anglia 1924 derekán javasolta a katonai ellenőrzés enyhítését. A kedvező döntésre ellenben csak 1927. március 31-i hatállyal került sor. A tárgyalások elhúzódását nem csekély mértékben a frankhamisítási botrány is okozta.

120. Nádosy országos főkapitány: – Borzalmas helyre jutottunk.
Windischgrätz herceg: – Ugyan. A Nemzeti Kaszinó sem zárt körűbb társaság ennél.

A frankhamisítás valóban kalandor akció volt. Az ötlet szélsőjobboldali német katonatisztektől származott. Ők legalább annyira gyűlölték a franciákat a békemű megalkotásában vitt szerepükért, mint a magyar fajvédők. Az elvbarátaikkal, valamint az ezen akció céljából velük egyetértőkkel a tervet kivitelező fajvédők olyan nagy mennyiségben akartak hamis bankókat előállítani, hogy az megrendítse a francia gazdaságot. Azt is remélték, hogy a haszonból további felforgató terveiket is keresztülviszik. Technikai segítséget a Térképészeti Intézettől kaptak. Teleki Pál tudta nélkül ez nem történhetett. A volt és későbbi kormányfő természetesen nem volt kalandor, mint ahogy többnyire azok a politikusok sem, akik szintén tudtak az akcióról. Aktív avagy passzív szerepük számos esetben legalább annyira a Trianon okozta helyzetet, mint magukat a szereplőket minősíti. A brit fővárosban is így gondolhatták ez. Mert míg a hazai ellenzék úgy vélte, ütött az órájuk, addig Londonban hatékony segítséget nyújtottak Bethlen Istvánnak. Erre nagy szüksége is volt a miniszterelnöknek. Hiszen már az első hamis bankjegy Hágában megkísérelt beváltása botrányt dagasztott, melynek hullámait aztán minden ellenérdekelt a lehető leghatékonyabban igyekezett kihasználni. Az ügy számos szála a krimik világába ért. A rendőrségi vizsgálatok és a bírósági eljárás színfalai mögött öngyilkosságok és gyilkosságok történtek. Windischgrätz Lajos herceg vállalta a rá osztott főszerepet. Fegyelmezetten, másokat takarva viselkedett. A kiszabott szabadságvesztést sárospataki birtokán töltötte le. A büntetés lejárta előtt szabadlábra helyezték.

4. Magyarországnak kisantant viszonylatban a délszláv állammal való konfliktusos viszonya kínált leginkább lehetőséget a megegyezésre. 1926 nyarán Momčilo Ninčić külügyminiszter Bledben a magyar követ előtt egy „*konciliációs és kölcsönös megnemtámadási szerződés*” lehetőségéről beszélt. Augusztus 29-én Horthy Miklós mondott beszédet a mohácsi mezőn, ahol 1526-ban a török csapás alatt hatalmas vereséget szenvedett el a középkori magyar állam. Abban csakis a magyar–jugoszláv közeledés jeleként értelmezhető melegséggel szólt a déli szomszédról. Pedig a közeledést diplomáciailag nem készítették elő. Ezért – a történeti köztudatban rögzült képpel ellentétben – a beszéd nemhogy segítette, inkább akadályozta a magyar–jugoszláv megállapodás megszületését. Mert Belgrádnak kisantant partnerei előtt kellemetlenek voltak a kormányzói szavak. Szeptemberben Genfben kezdődtek meg, s hamarosan a magyar–olasz megállapodás nyitányává váltak a magyar–jugoszláv tárgyalások. Az egész Délkelet-Európában hegemóniára törő Mussolini megtorpedózta a megállapodást. Bethlen miniszterelnök 1927. április 5-én Rómában a két nemzet közötti „állandó békét és örök barátságot” deklaráló szerződést írt alá. Az „örök barátság” Mussolini bombasztja volt, valójában a szerződést tíz évre kötötték, azzal, hogy újabb tíz esztendőre hatályban marad, ha lejárata előtt fél évvel nem mondják fel. 1937-ben valóban nem mondták fel, 1947-ben pedig már nemcsak mindkét országban volt egészen más világ, hanem népeik közé is válaszfalat kezdtek húzni az új győztesek. A magyar kormányfő kérésére Mussolini visszaadta az egykori Monarchiából származó, zsákmányolt csekély fegyverkészleteket. Ezen túl a felek vállalták, hogy lényeges külpolitikai lépéseik előtt tanácskozni fognak egymással.

A Külügyminisztériumban, mint általában a hazai közgondolkodásban voltak kuruc és labanc felfogásúak is. Ám míg a szélesebb közvéleményben – rendszereken átívelően – a kuruc felfogásnak volt és van több híve, addig a Dísz téren a labanc felfogásúak voltak messze erősebbek. Khuen-Héderváry Sándor ekkor már jó ideje ennek a vonalnak volt a legfőbb letéteményese. A belgrádi követ, Hory András ellenben a kuruc mentalitást képviselte, s a diplomáciai karon belül a magyar–jugoszláv megegyezés fő szorgalmazójának láthatjuk. Khuennek lehetett a döntő szerepe abban, hogy a mohácsi beszéd előkészítetlenül hangzott el, s így a beszéd elmondatásával a megállapodásnak akart elébe vágni. A nagyon töredékesen fennmaradt forrásanyag sok ponton inkább csak közvetett módon, logikai következtetések segítségével teszi lehetővé annak felvázolását, hogy mi történt a magyar politika felső régióiban a mohácsi beszéd után. Maguknak a magyar részről megszületett egyezménytervezeteknek a szövege sem ismeretes.

Csupán annyit lehet megállapítani, hogy míg a Dísz téren a szokványos döntőbírósági szerződés tervezetét készítették el, és „mindig csupán egy lépésről lépésre való haladásra" gondoltak, addig Bethlen István jóval messzebbmenő megállapodásnak a tervezetét vetette papírra, amelynek nem csak semlegességi és megnemtámadási passzusai voltak, de amelyek értelmében vállalták volna, hogy a jövőben nem támogatják a jugoszláviai magyar irredenta mozgalmat. Khuen-Héderváryt a kormányfő javaslata habozás nélküli, azonnali ellenkezésre sarkallta. Walko Lajos külügyminiszterhez szeptember 9-én küldött levelében így írt: „Közölt tervezetet nagyon aggályosnak és több pontban teljesen kivihetetlennek tartom." A levelet Hory András csak az után ismerhette meg, hogy az az *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945* című forráskiadvány-sorozat III. kötetében 1959-ben napvilágot látott. A történész Horyval együtt az mondja, hogy Khuen-Héderváry levelének apodiktikus jellege van. Vagyis ellenvetéseit minden ponton eltúlozza. Ezzel azt is állítjuk, hogy a Dísz tér is hozzájárult a magyar–jugoszláv megállapodás meghiúsításához. Természetesen mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a belgrádi álláspont sem volt az egyezményt kimondottan előmozdító. Hiszen ott meg Bukarestre és főleg Prágára figyeltek erősen.

121. Bethlen István és Benito Mussolini Rómában 1927. április 4-én aláírja az örökbarátsági szerződést (Jobbra)

122. A Hermes-villa Bécsben

A villa anno Sisi nyári rezidenciája volt. Száműzetésében a húszas években azt báró Hatvany Lajos bérelte. Mert bár élete a proletárdiktatúra utáni időkben itthon nem volt biztonságban, vagyona felett a berendezkedő ellenforradalom is őrködött. 1926-ban kérelmezte (sikerrel) hazatérését. Nem egészen másfél évtized múltán ismét az emigrációt kellett – az ismert okokból – választania. Harmadszorra, s immáron véglegesen 1945 után tért haza. Itthon halt meg 1961-ben.

A két háború közötti időszak legjelentősebb irodalmi elismerése a Baumgarten-díj volt. Névadója s egyben a tetemes örökségéről 1923-ban ilyen céllal végrendelkező személy az 1880-ban született Baumgarten Ferenc Ferdinánd történész, író, esztéta. „Örökalapítvány"-ról rendelkezett, ám ilyesmi nincs a történelemben. (Az alapítvány annyiban mégis túlélte pusztulását, hogy vagyona anyagi alapja lett

az 1948: XVIII. tc.-kel létrehozott Kossuth-díjnak, amely az 1990-es rendszerváltás után is létezik.) Az adományozó 1927-ben hunyt el, s így az általa „szeretve bámult költő”-nek [Babits Mihály], akit Baumgarten „irodalmi végrehajtó”-nak, vagyis kurátornak kért fel, hozzá kellett fognia a nem kevés hatalommal, ám bizonyosan annál is több viszállyal, sértődésekkel, feszültségekkel járó munkához. A kurátorsághoz a kulturális életben szokásos anyagiakhoz mérten tisztes honorárium járult. Ez tette lehetővé a szerény, omladozó falú nyaraló megvételét.

123. Babits Mihály esztergomi nyaralója
A meglehetősen szerény épület fala a megvásárlás után nem sokkal beomlott. Ma ellenben szerény, látogatható, látogatandó emlékhely

Az aktív külpolitika évei

A római siker valamit oldott a trianoni traumából. Ugyanakkor tovább csontosította a közvélemény hagyományosan rossz külpolitikai gondolkodását. 1927. június 21-én a londoni *Daily Mail* hasábjain Harold Sidney Rothermere lord „Magyarország helye a nap alatt” című cikkével magyar etnikai revízió mellett érvelt, s a délibábos remények itthon az egekig csaptak. Közben a térségbeli francia befolyás erősebb lett, és az angol hivatalos politika is fékezett. A Magyar Revíziós Liga megalakulása helyes cselekedet volt, ám módszereivel sokszor inkább rontotta a külföldön élő, egyébként is gyakorta kedvezőtlen magyarságképet. A visszaküldött gyatra fegyverekből pedig jelentős diplomáciai botrány támadt. A Népszövetség elé citált ügyet 1929. június elején brit iniciatívára altatták el.

124. Kisfaludi Strobl Zsigmond Rothermere lordot mintázza.

A *Magyar Szemle* 1928. szeptemberi számában Ottlik László tollából „Új Hungária felé” címmel nagy fontosságúnak szánt cikk jelent meg. A minden bizonnyal Bethlen Istvánnal egyeztetett írás föderális alakzatként képzelte el a majdan ismét megszülető Szent István-i Magyarországot, s azt Új Hungáriának nevezte el. A visszhang (illetve annak hiánya) több mint lesújtó volt. Itthon az erősen pozicionált köröknek a föderációs átrendeződésről Jászi Oszkár és annak 1918-ban meghirdetett keleti Svájc elképzelése jutott az eszükbe. Ezért a derék szerzőnek (s mögötte a miniszterelnöknek) az eszmei

rokonság (még kimondani is szörnyű) vállalása helyett a teljes elhatárolódás tűnt célravezetőnek. (Erre a *Magyar Szemle* éppen esztendővel későbbi számában került sor.) Még lehangolóbb volt, hogy a szomszédos országokban semmi jelét nem adták annak, hogy vissza kívánnának térni abba a birodalomba, ahonnan már az 1918-as összeomlás előtt évtizedekkel korábban is (ilyen-olyan határozottsággal) elkívánkoztak. Bő évtizeddel később Németh László maró iróniával emlékezett vissza az elgondolás irrealitására. „Sajnos a cikkíró – írja – ezt a hazát vissza- s nem előrefelé akarja megalapítani. […] Hajlandó 1840-re csavarni az órát; megadni tótnak, horvátnak, románnak, amit akkor meg nem adtunk, s tán hiába is adtunk volna meg, de aztán ők is sétáljanak vissza: Szent István birodalmába. […] A horvátokkal a legkönnyebb, nekik ősi önkormányzatuk van, alig várják, hogy visszatérhessenek. A tótoknak az autonómia sok. Ők nevelésre szorulnak, nekünk kell jó tótokká nevelnünk őket; a visszatérésre azonban ők is csak az alkalmat lesik. A legbajosabb az erdélyi románok dolga; ott még »föl kell nőni az új nemzedéknek, mely nem fogja többé magában fellelhetni az előző nemzedékek élesen magyarellenes hangulatait, viszont illő módon megtelik a regátbeli bitorlók elleni fölháborodással«."

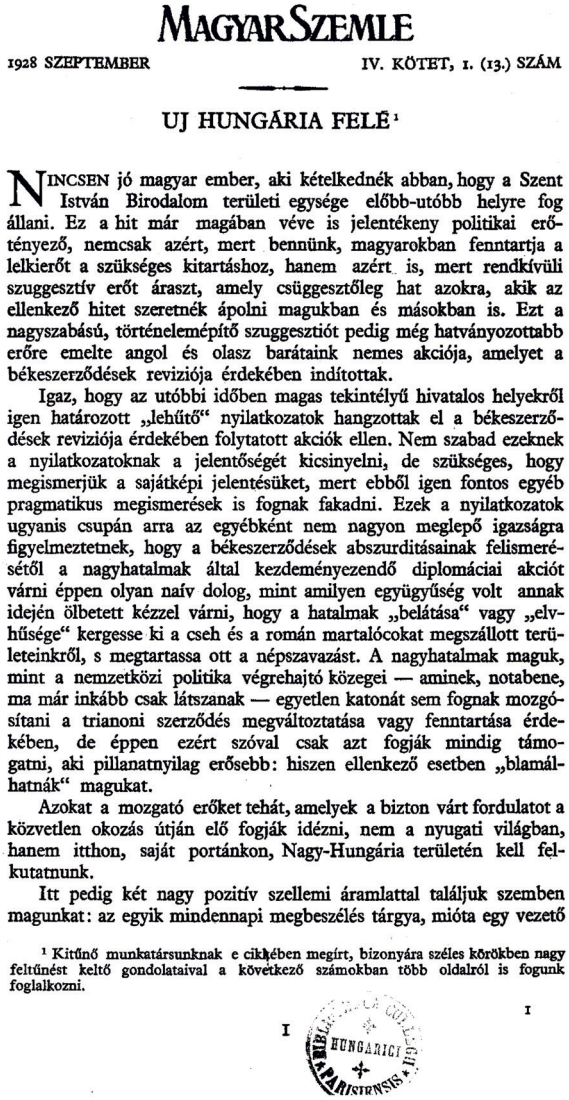

MAGYAR SZEMLE

1928 SZEPTEMBER — IV. KÖTET, 1. (13.) SZÁM

UJ HUNGÁRIA FELÉ[1]

NINCSEN jó magyar ember, aki kételkednék abban, hogy a Szent István Birodalom területi egysége előbb-utóbb helyre fog állani. Ez a hit már magában véve is jelentékeny politikai erőtényező, nemcsak azért, mert bennünk, magyarokban fenntartja a lelkierőt a szükséges kitartáshoz, hanem azért is, mert rendkívüli szuggesztív erőt áraszt, amely csüggesztőleg hat azokra, akik az ellenkező hitet szeretnék ápolni magukban és másokban is. Ezt a nagyszabású, történelemépítő szuggesztiót pedig még hatványozottabb erőre emelte angol és olasz barátaink nemes akciója, amelyet a békeszerződések reviziója érdekében indítottak.

Igaz, hogy az utóbbi időben magas tekintélyű hivatalos helyekről igen határozott „lehűtő" nyilatkozatok hangzottak el a békeszerződések reviziója érdekében folytatott akciók ellen. Nem szabad ezeknek a nyilatkozatoknak a jelentőségét kicsinyelni, de szükséges, hogy megismerjük a sajátképi jelentésüket, mert ebből igen fontos egyéb pragmatikus megismerések is fognak fakadni. Ezek a nyilatkozatok ugyanis csupán arra az egyébként nem nagyon meglepő igazságra figyelmeztetnek, hogy a békeszerződések abszurditásainak felismerésétől a nagyhatalmak által kezdeményezendő diplomáciai akciót várni éppen olyan naív dolog, mint amilyen együgyűség volt annak idején ölbetett kézzel várni, hogy a hatalmak „belátása" vagy „elvhűsége" kergesse ki a cseh és a román martalócokat megszállott területeinkről, s megtartassa ott a népszavazást. A nagyhatalmak maguk, mint a nemzetközi politika végrehajtó közegei — aminek, notabene, ma már inkább csak látszanak — egyetlen katonát sem fognak mozgósítani a trianoni szerződés megváltoztatása vagy fenntartása érdekében, de éppen ezért szóval csak azt fogják mindig támogatni, aki pillanatnyilag erősebb: hiszen ellenkező esetben „blamálhatnák" magukat.

Azokat a mozgató erőket tehát, amelyek a bizton várt fordulatot a közvetlen okozás útján elő fogják idézni, nem a nyugati világban, hanem itthon, saját portánkon, Nagy-Hungária területén kell felkutatnunk.

Itt pedig két nagy pozitív szellemi áramlattal találjuk szemben magunkat: az egyik mindennapi megbeszélés tárgya, mióta egy vezető

[1] Kitűnő munkatársunknak e cikkében megírt, bizonyára széles körökben nagy feltűnést keltő gondolataival a következő számokban több oldalról is fogunk foglalkozni.

I — I

BIBLIOTHECA COLLEGII HUNGARICI PARISIENSIS

Másokhoz hasonlóan Bethlen István is tudta, hogy nem Rómától, hanem Berlintől várható a *status quo*t felforgató dinamizmus. A német–olasz együttműködést előmozdítani akaró akciói eredménytelenek maradtak. Az 1929-ben kirobbanó világgazdasági válság örvényében átrendeződés indult meg Európában. Bethlen 1930 novemberében szívesen látott vendég Berlinben. Előkészíti a következő évi kereskedelmi szerződést, hatékonyabb lesz a magyar revíziós propaganda német támogatása, ám az olasz–német közeledésért most sem tud tenni.

Lengyelország a győztesek táborában volt, Magyarország a legyőzöttekében. Ennek ellenére a mély történelmi gyökerekből táplálkozó barátság okán a lengyel kormány soha nem kötött a kisantanttal mint politikai blokkal megállapodást, s egyes tagállamai közül is csupán Bukaresttel írt alá kölcsönös segítségnyújtási szerződést (amelyet majd 1939-ben a románok nem tartanak be). 1928 novemberében lengyel–magyar döntőbírósági szerződés jött létre.

125. Bethlen hivatalos látogatása Berlinben 1930-ban

A revíziós törekvések természetrajza

A konszolidált rendszer bázisán, az elért külpolitikai sikerek adta bátorsággal és a magyarság járta sok évszázados múlt táplálta öntudattal Bethlen István 1928 márciusában Debrecenben meghirdette a békés revízió jelszavát („*...nekünk más határokra van szükségünk*."). E jelszó alkalmas eszköz volt a *status quo* morzsolására, annak elősegítésére, hogy a remélt jövőbeni történelmi pillanatban mennél kevesebb áldozattal lehessen eredményt elérni. A gazdasági válság a békerendszer elhibázott voltát is mind nyilvánvalóbbá tette. A *status quo* hívei újabb és újabb kísérletet tettek a fennálló viszonyok megszilárdítására, a legyőzöttek megbékítésére. Midőn a kormány ezeket elutasította, azt mindenkor a közvéleményre való hivatkozással tette meg. Közben a revíziós mozgalom is hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzat jobboldali kötöttségei az évek során mind súlyosabbá váltak.

Amiképpen az erőszakos megoldás jövőbeni lehetőségeinek latolgatását elfedte a békés revízió jelszava, azonképpen a történelmi Magyarország visszaállításának célját az általános önrendelkezési jog követelése takarta. Mert annak révén lehetett igényelni a magyarlakta területek visszacsatolását, a vegyes lakosságú területeken pedig a népszavazást. Minthogy az addig való elérkezés eleve a nemzetközi helyzet jelentős átalakulását tételezte fel, remélni lehetett azt, hogy annak légkörében a népszavazás eredménye sem lesz kedvezőtlen. Az egymást követő magyar kormányok mindig gondosan ügyeltek arra, hogy ne szoríttassanak „*a veszélyes konkretizálás terére*". A szomszédos országok vezetői jól ismerték egymást: a kisantant fővárosaiban igencsak tudták, hogy a magyar vezetők alapjában változatlanul mindent vissza akarnak szerezni, Budapesten pedig helyesen gondolták, hogy a szomszédok semmit sem akarnak visszaadni. Az engesztelhetetlenséget az adott körülmények mindkét oldalon tovább erősítették.

126. A római Magyar Intézet
A palotát a neves Francesco Borromini építész tervei alapján a Falconieri család építtette a 17. század derekán. A magyar állam 1927-ben vásárolta meg.

127. A Biológiai Intézet Tihanyban 1928 körül
A fajvédők csiborpatkoldának csúfolták.

A húszas években a kormányfő méltó partnere volt Klebelsberg Kunó gróf, aki közel egy évtizeden át állt a kultusztárca élén. Trianonnal nyilvánvalóvá vált, hogy a térségben szó sem lehet komolyabb katonai, gazdasági szereprőr, ám a megmaradt kinccsel: a magasabb műveltséggel, a „szürkeállománnyal" lehetett valamit tenni. Klebelsberg arra törekedett, hogy a Kárpát-medencében a magyarságnak kulturális és szellemi fölénye legyen. A „kultúrfölény" programja szervesen egészítette ki a bethleni politikai és gazdasági konszolidációt. Úgy tűnt, hogy az kiválóan illeszkedik az 1928-ban meghirdetett békés revízió programjába.

128. Az 5000. népiskolai tantermet befogadó szeged-rókusi népiskola ünnepélyes avatása

Mindketten tudták, hogy a termelésnek és a gazdasági fejlődésnek minden szinten a képzett és bizonyos kulturáltságú munkaerő az előfeltétele. A „nagy társadalmi munkapadnál" csak a kellően felkészült állhat helyt. Ezért a térségben vitt vezető szerep majdani visszaszerzését a népnevelés, a népoktatás fejlesztésével vélték elérhetőnek. Az írni-olvasni tudó, a számtani alapműveleteket alkalmazó, a nemzeti történelem, irodalom és kultúra alapfogalmait elsajátító állampolgár, legyen az a földet művelő paraszt, a gyárban dolgozó munkás vagy éppen állami szolgálatban álló közalkalmazott, munkavégzésében ezeket az ismereteket kamatoztatja, felfogása, mentalitása az állampolgári tudat egy szintjét jelenti, az állampolgári hűség és a nemzeti összetartozás érzetét erősíti. A Klebelsberg által kidolgozott neonacionalizmus koncepciójának ez a veleje.

Az 1926-os népiskolai törvény azt célozta, amit már Eötvös József is akart, de korábban csak töredékesen valósult meg. Most 1930-ig 3400–3500 tanterem és feleannyi tanítólakás megépítése volt a cél. Az új iskolákat elsősorban a tanyavilágban, a városok iskolát nélkülöző peremkerületeiben kellett felépíteni. Honunkban ritka módon a program megvalósult. Az egy tanteremre jutó tanulók száma 60-ról 40-re csökkent. 1930-ban a lakosság 90%-a tudott írni-olvasni. Eközben Lengyelországban 23, Bulgáriában 39, Romániában 42, Jugoszláviában 45%-os volt az analfabetizmus. Az egyharmadára csökkent területű Magyarországon a kultusztárca költségvetése az 1918 előtti Magyar Királyság akkori hasonló költségvetésének nagyságát érte el. Vagyis egy főre számítva megduplázódott.

Klebelsberg a klasszikus európai oktatási struktúrát (népoktatás/elemi iskola/középiskola /gimnázium/ egyetem) több ponton korszerűsítette. Távlatilag volt fontos, hogy törvényileg tegyék kötelezővé: minden 5000 lakost meghaladó település községi polgári iskolát létesítsen. Az elemi iskola négy osztálya után az ugyancsak négyosztályos polgáriba iratkozók magasabb szintű általános műveltséget kaptak, s a polgári mintegy belépőt jelentett a polgárinak tartott társadalom körébe. Visszahúzó vonása volt, hogy sem szakirányú képesítést, sem továbbtanulásra jogosító érettségit nem adott. A polgári iskola kiépítése mintegy megelőlegezte a későbbi 8 osztályos általános iskolát. Ezt később Hóman Bálint miniszterségе idején, 1940-ben iktatták törvénybe. A szakiskolák és ipariskolák többsége községi és állami kézben volt, a tanítóképzést ellenben az egyházak szinte monopolizálták. A középiskolák jól bevált rendszerét Klebelsberg az ún. reálgimnázium felállításával bővítette. A (humán) gimnáziumban latin és görög nyelvből is érettségizni kellett. A reálgimnáziumban csak latinból, a görög helyett pedig modern nyelvet tanultak. A reálérettségivel csak a Műegyetemre lehetett beiratkozni.

A középosztályba, az értelmiségi munkakörökbe a középiskolai érettségi jelenthetett belépőt. Az értelmiségi és államigazgatási elit képzése a főiskolákon és egyetemeken folyt. Klebelsberg idején

épültek ki a már meglévő két tudományegyetem (Budapest és Debrecen) mellett az áttelepült kolozsvári és pozsonyi egyetem intézményei. Az előbbi Szegeden, az utóbbi Pécsett. Szóval a megfogyatkozott országnak négy tudományegyeteme lett. A tudományegyetemek, műegyetem, a közgazdaságtudományi kar, a jogakadémiák, a mezőgazdasági akadémiák, a Ludovika Akadémia, a felső kereskedelmi iskolák, a különböző felekezetek teológiai intézményei európai mértékben is színvonalas, a világban helytálló értelmiségi elitet képeztek. A piramis csúcsaként újabb törvény támogatta a külföldi posztgraduális képzés intézményeit, a Collegium Hungaricumokat. A már meglevő bécsi és római intézet mellett Berlinben, Párizsban, Varsóban létesültek Collegium Hungaricumok. Az ösztöndíjak rendszerével támogatott fiatal tudósok és művészek a magyar kultúra és tudomány követeiként egyben a nemzeti érdekek képviselői is lettek. Itthon pedig az Országos Magyar Gyűjteményegyetem felállításával, az MTA autonómiájának növelésével emelték a tudományra és kultúrára fordítandó összegeket.

Klebelsberg eredményes oktatás- és kultúrpolitikáját jelentős mértékben a hadi kiadások békeszerződésből következő minimális szintje tette lehetővé. Hasonló helyzet Németországban, illetve Japánban alakult ki 1945 után.

Záró gondolat. Az egyébként is meglehetősen hiú Klebelsberg ugyancsak élt nimbuszával. Babits Mihály 1927-ben látta elérkezettnek az időt arra, hogy a proletárdiktatúra után rá rótt büntetést, megvont nyugdíjának újrafolyósítását kezdeményezze. A tárca által kiküldött bizottság ugyan kedvezően foglalt állást, ám az államtitkár (nevét hagyjuk a rá joggal telepedett homályban) vezette fegyelmi tanács nem hagyta jóvá az indítványt. Az ügy Klebelsberg elé került, aki két szót írt az aktára: Felmenteni óhajtom.

A gazdasági válság szorításában

Az 1929-ben kirobbant gazdasági válság – amely a közép- és délkelet-európai térséget késve, ám annál keményebben sújtotta – bénítólag hatott a magyar külpolitika hatékonyságára. A nemrég konszolidálódott magyar gazdaság ismét drasztikus problémákkal, hitelínséggel, a mezőgazdasági cikkek krónikus értékesítési nehézségével küszködött. 1930-ban a Duna-medencei országok, majd Lengyelország és a balti országok agrárblokk létesítésére tettek eredménytelen kísérletet. A hasonló gondokat egymás között egyszerűen képtelenség volt orvosolni, ahhoz hatalmas felvevőpiacnak kellett megnyílnia, ami viszont már messze nem tisztán gazdasági, sokkal inkább gazdaságpolitikai, nem egy vonatkozásban kimondottan politikai kérdés volt. A válság összeroppantotta a nemzetközi hitelrendszert, maguk a győztesek is elemi problémákkal néztek szembe, amelyet szintén nem lehetett csak steril gazdasági eszközökkel kezelni. A legyőzött Németország egyre öntudatosabb politikát folytatott, a jóvátételt nemcsak nem tudta, de nem is akarta fizetni.

129. Derkovits Gyula: Híd télen

A legyőzötteket egyaránt érintő jóvátételt 1929 szeptemberében az úgynevezett keleti jóvátételi konferencián kísérelték meg rendezni. A problémát az úgynevezett optánsperek ügyével kapcsolták össze: vagy elejti követelését a magyar kormány, vagy pedig megnövelik és elnyújtják a jóvátétel fizetését, és abból teremtenek módot a kártérítésre. Súlyos volt a választás tétje. Ha Bethlen elfogadja az ajánlatot, akkor az egyébként is nyomorúságos helyzetben lévő országot maga taszítja tovább a lejtőn, ha elutasítja, akkor a vagyonosok (köztük saját maga) zsebéből veszi ki a pénzt. Néhány hónapos habozás után a kormányfő az előbbi megoldást választotta.

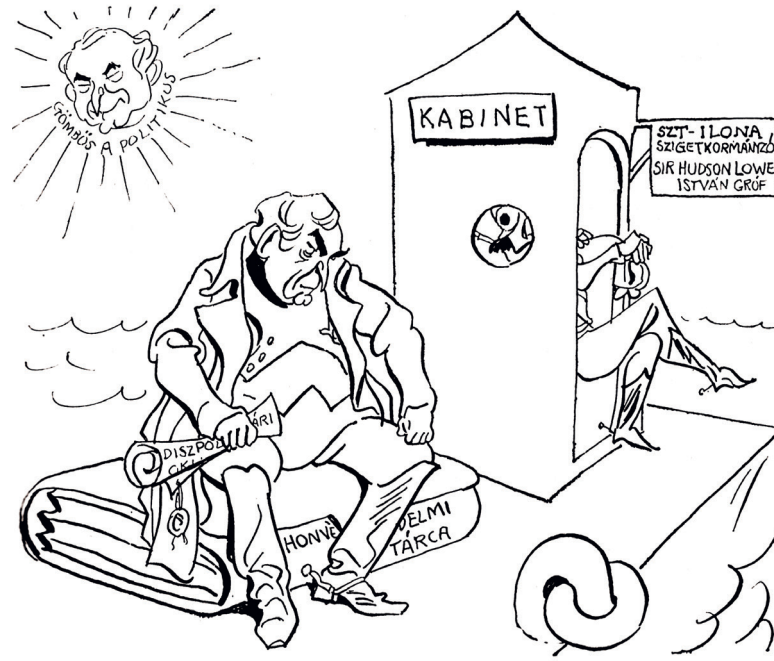

A rajz is mutatja, ismert volt a közvélemény előtt, hogy Gömbös hatalomba történő visszatérésének mi az ára. És az is, hogy a honvédelmi miniszter nehezen viselte a hallgatási tilalmat.

130. A magyar Napóleon
„Hiába kelt fel a napom, némaságra kárhoztatott, száműzött vagyok, mióta honvédelmi miniszter lettem."

131. A kormányzó vitézt avat 1930-ban
Hogyan is írta Ady Endre?
S a rossz úton, mert minden ellovan,
Felüti néha fejét a lovam
És megkérdi, míg szép feje kigyúl:
Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?

A kérdésre ma sincs válasz. De nem sokkal e vers megírása után – igaz: rövid időre – a fürdeni vágyó proletárok előtt a városi polgároknak ajtót kellett nyitniuk. És azután majd 1962-ben a Kádár-rendszer eltörölte a származási megkülönböztetést…

132. Az 1930. szeptember elsejei tüntetés

Hiába jutott be az MSZDP 1922-ben a parlamentbe, a dualista korszakban jelentett nagyobb politikai erőt. Az 1925-ben hazatelepült Garami Ernő továbbra is utcai tömegmozgalmakkal akarta pártja erejét megmutatni. E tüntetés ötlete is tőle származott. A hatalmas megmozdulás az egész korszak legjelentősebb tömegmegmozdulása lett. A százezres tömeget rendőrtámadásokkal oszlatták, a tüntetők barikádokkal védekeztek. Egy személy meghalt, hetvenen súlyosan megsebesültek
1931. február 20-án és március 5-én koronatanács kereste a kiutat. (A kormányzó elnökletével tartott kormányülés neve; ritkán került rá sor.) Gömbös Gyula nyíltan bírálta a helyzet orvoslására – úgymond – erélytelen bethleni rendszert.

Magyarországon számos híve volt a szélesebb körű gazdasági összefogásnak. A jogász végzettségű Hantos Elemér, egyetemi tanár munkásságának homlokterében a regionális és az európai gazdasági együttműködés elmélyítése volt. A magyar hitelszervezet átszervezését főleg azért szorgalmazta, hogy az alkalmassá váljon a Kelet felé történő tőkeközvetítésre. Mivel a gazdasági válság hazánkban (is) leginkább a mezőgazdaságot sújtotta, ezért Hantos számos írásában a mezőgazdaság megmentése érdekében sürgette a nemzetközi összefogást. 1931 őszén egy dunai föderáció megszervezésére irányuló tervét ismertette. Csehszlovák forrásból tudható, hogy Hantos több ízben tárgyalt Gömbössel erről a kérdésről. A budapesti csehszlovák követ Gömbös elejtett megjegyzései alapján „hajlamos volt egy új külpolitikai kurzus előjeleit felfedezni". 1932-ben megjelent munkájában Hantos regionális és európai gazdasági elképzeléseit foglalta össze.

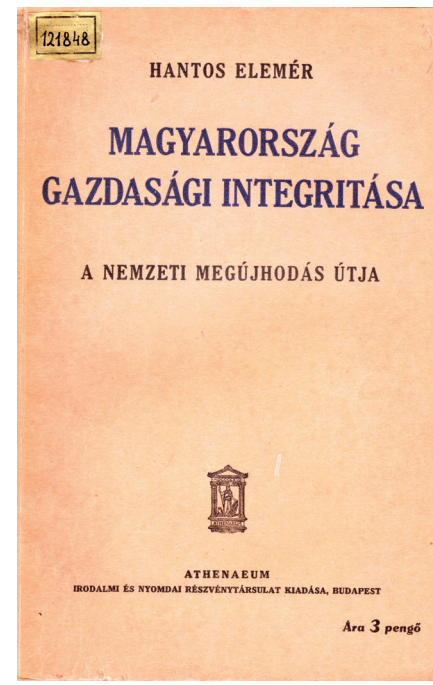

133. Hantos Elemér összefoglaló művének címlapja

1931. március 21-én német–osztrák vámuniós tervet hoztak nyilvánosságra. A nemzetközi közvélemény alaposan felbolydult, hiszen nem lehetett kétséges, hogy a vámunió az első komoly lépés a tiltott anschluss irányába. A magyar külpolitika ténylegesen a terv ellen lépett fel. Ám a német érzékenységre tekintettel úgy tett, mintha várakozó álláspontra helyezkedne. Ezt pedig ügyesen összekapcsolta az olaszok gazdasági célú presszionálásával, s a párizsi hangok iránt is a korábbinál jóval megértőbbé vált.

Hazánkban 1931. június 28–30-án országgyűlési választásokat tartottak. A válság terheitől megtépázott kormánypárt ugyan vesztett 14 mandátumot, de így is fölényesen nyert. A Nemzetközi Fizetések Bankja (Svájc) képviselőjével itthon Bethlen olyan értelmű megállapodásra jutott, ha szükséges, azonnali kölcsönt kaphatott volna az ország. Az alaposan megfáradt kormányfő úgy vélte, ezek után elmehet nyolc-tíz napos pihenésre. Július 6-án elhagyta a fővárost. Környezetében mindenki tudta, kivel tölti a szabadságát, de azt, hogy a Lidóra megy, senkivel nem közölte. Egy hét múlva, 13-án villámként csapott be a hír: Németországban összeomlott a bankrendszer. Az illetékesek vad telefonozásba fogtak, de Bethlent sehol nem találták. A minisztertanács így Klebelsberg Kunó elnökletével kezdett éjszaka munkába. Popovics Sándornak, az MNB elnökének a részvételével hajnali fél háromra döntött. A „nemzetközi gazdasági és hitelügyi eseményekre való tekintettel" elrendelte: a „Pénzintézetek és hitelügylettel üzletszerűen foglalkozó egyéb cégek pénztáraikat az 1931. évi július hó 14., 15. és 16. napján kötelesek zárva tartani". Nem lehetett jogászkodni. A rendelet azonnal életbe lépett, a bankok három napig zárva maradtak. Az indignálódva hazaérkező kormányfő elnökletével 16-án a minisztertanács újabb intézkedéseket hozott. Korlátozta a betétkifizetéseket, s intézkedett a kötött devizagazdálkodás bevezetéséről. Nyilatkozatában a kormányfő azt állította, hogy a kötött devizagazdálkodás „tisztán átmeneti jellegű".

Valójában az 1990-es rendszerváltásig fennmaradt,

Bethlen István pedig augusztus 19-én bölcsen lemondott.

134. Ottlik György (Budapest, 1889 – Párizs, 1966) diplomata, külügyi szakíró, a korszak egyik vezető publicistája, 1935–1939 között a Nouvelle Revue de Hongrie, *1937–1944 között a kormány félhivatalos lapja, a* Pester Lloyd *főszerkesztője (a képen elöl balra, csokornyakkendővel)*

Bethlen bizalmasaként Ottlik „a későbbi korszak kutatói számára" feljegyzést készített a kormányfő lemondása után. Ebben mondja Bethlen: „El kellett mennem, mert egy olyan gyűlölethullám vesz körül engem és rajtam keresztül az egész rezsimet, hogy ha tovább a helyemen maradok és elvégzem azt az igen népszerűtlen feladatot, amely most a kormányra vár, rövid időn belül elsöpört volna nemcsak engem, hanem az egész rendszert. Nekem ki kellett vonnom magamat a forgalomból és olyanra bízni a kormányzást, aki a legközelebbi kormányzási feladatok felelősségét megoszthatja a parlamenti ellenzékkel, mert nem veszi őt olyan gyűlölet körül, mint engem és munkatársaimat. Azért, hogy az általam felépített rendszert fenntartsam és át tudjam menteni, kell, hogy új emberek jöjjenek, legalábbis az élre új embernek kell kerülni, és az én nevemmel nem szabad a kormányzásnak összekötve lennie, mert az én nevem jelenti az egységes pártot is és azt meg kell őrizni. Ha az utánam jövő kormány elvégzi azt a feladatot és szükség van rám, még visszajöhetek. Ezt megbeszéltem a kormányzóval és Károlyival is."

Bethlen már soha többé nem jöhetett vissza, de a korszak végéig a politika nagy öregje maradt. 1945-ben egy pillanatra még Sztálin is mérlegelte kormányfői megbízatását.

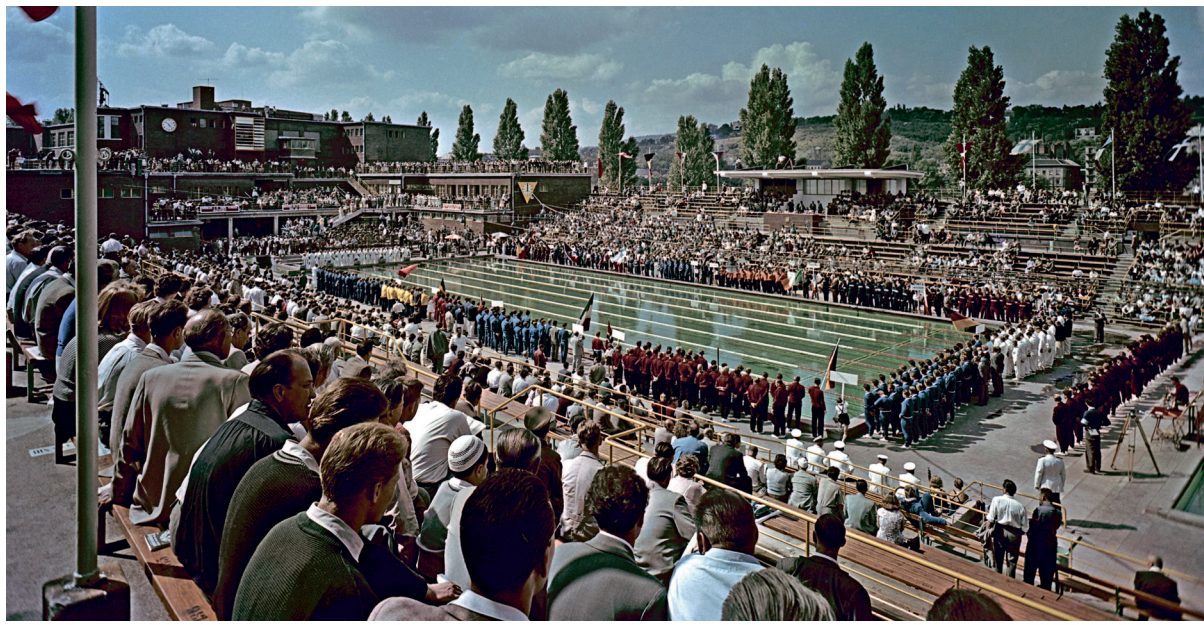

135–136. A margitszigeti, Hajós Alfréd tervezte Sportuszoda

137. Korniss Dezső: Vörös csendélet

A korabeli, nagyrészt konzervatív festészettel szemben Korniss Dezső (1908–1984) azt akarta megvalósítani, amit Bartók Béla a zenében. Tisztában volt azzal, hogy „amit Bartók a művészetében megvalósít, az nem kevesebb, mint Kelet és Nyugat nagy szintézise". A „sajátos nemzeti talajból fakadó megoldást" kereste. Ám a maga európaiságában. Ezért fogott néprajzi gyűjtésbe. Az alapokat keresve jutott el a jelig, a monokrómiáig. Hosszú munkássága egészére az állandó belső megújulás jellemző. Közben a másik nagy újítóval, Vajda Lajossal működött együtt. És miután Vajda korán meghalt, Korniss társa munkásságának egyes elemeivel is gazdagodva dolgozott tovább.

138. Aba-Novák Vilmos: Az utolsó ítélet
a jászszentandrási plébániatemplomban

Az 1894-ben a fővárosban született festő 18 esztendősen vette fel az Aba előnevet. A nagy háborúban három esztendeig teljesített frontszolgálatot. 1929–30-ban a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként festett. 1933-ban készült el a jászszentandrási plébániatemplomban a faliképeivel. Kiugróan erős tehetségét rövid életében sok díjjal ismerték el. Sok esetben hatalmas méretű alkotásaival a római iskola irányzatának lett a vezető festője. Úgy modern, hogy közben erősen tradicionális is. A munkái körül kavargó vitának ez az alapja.

A magyar külpolitika francia kurzusa a Bethlen-kormány 1931. augusztusi bukása után is tovább folytatódott. Az 1931 telén Prágában megfogalmazott csehszlovák–osztrák–magyar gazdasági együttműködési és vámszövetségi javaslatra Budapest kedvezően reagált. Ezt teszi az André Tardieu francia miniszterelnök meghirdette Duna-medencei reorganizációs gazdaságpolitikai tervezetével kapcsolatban is. A térség eltérő érdekeinek, a nagyhatalmak érdekütközéseinek a zónájában azonban egyikből sem lett valóság. A magyar külpolitika pedig úgy látta: vissza kell kanyarodnia az olasz együttműködés vonalára. Azzal a célkitűzéssel, hogy az majdan a Berlinnel való bensőséges viszonyhoz is elvezessen. Ezt a régi-új koncepciót az 1932. október elsején hivatalba lépő Gömbös Gyula kormánya valósította meg.

1931. szeptember 13-án Matuska Szilveszter felrobbantotta a Budapest–Bécs gyorsvonat alatt a biatorbágyi viaduktot. 22 ember halt meg. A merényletet a Károlyi Gyula vezette kormány a jogállamiság további korlátozására, a polgári szabadságjogok ismételt szűkítésére használta fel. (E kabinet átmenetet jelentett Bethlen István és Gömbös Gyula között. Gömbös Gyula miniszterelnök közérzetjavító intézkedéseinek élén megszüntette a statáriumot.)

139. A biatorbágyi merénylet – a viaduktról mélybe zuhant mozdony és hat kocsi maradványai

140. Nekik – nem úgy, mint azoknak a milliónak, akik ott pusztultak a háború mészárszékén, mert az állami terror parancsa elől nem volt menekvésük – legalább az életük megmaradt. Külön szerencséjükre az állami gondoskodás művégtaggal enyhítette életük nyomorát. (A második világháború után a győztes Szovjetunió számtalanszor ezt sem tudta megtenni. A művégtag nélküli katonák tömege botokkal hajtott tákolmányokon tudott csak mozogni. Látványuk az ötvenes, sőt a hatvanas években is falvak és városok mindennapjainak része.)

A GÖMBÖS-KORMÁNY (1932–1936)

1931–1932-től a Bethlen-korszaktól alapvetően különböző változások kezdődtek a politikában, a hatalomgyakorlásban. Rendszerváltozásra azonban nem vezettek. A végbemenő modernizáció mellett sem változott meg az úri Magyarország biztosnak és biztonságosnak látszó rendje. A hatalmi-politikai elitben végbemenő jelentősebb átrendeződés ellenére 1944-ig – ismételjük – a Bethlen-rendszer szerint működött Magyarország.

Az új kormányfő egy falusi evangélikus tanító fia volt. Először tette meg e honban, hogy kabinetjébe nem hívott arisztokratát. Fajvédő múltjától elhatárolódva mondotta parlamenti bemutatkozó beszédében: „... A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvérnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet." Gömbös Gyula kormányzati alapelve az osztályokra tagolódó, mély ellentétektől szétszabdalt magyarság szerves egységként való felfogása volt, amit a nemzeti tudat, a nemzeti öncélúság „homogenizál".

Részlet Antal István visszaemlékezéseiből. (Antal a Gömbös-kormány sajtófőnöke volt, majd 1942. április 17-től 1944. március 22-ig tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminiszter, ha úgy tetszik a magyar Goebbels, akit később, 1945 után Rákosi Mátyás szava mentett meg a kötéltől. Vajon miért? Tudhatta, hogy Antalnak az édesapja Kenderesen kocsmáros volt, s a kormányzó Gömbös előterjesztésére sem volt hajlandó egy ilyen származékot miniszterré kinevezni. 1942-re ellenben nagyot fordult az idő kereke, s ekkor már a kormányzó nem tudott kitérni az akkori miniszterelnök, Kállay Miklós kérelme elől. 1956. október végén Antal előtt is megnyílt a börtönajtó. November 4-én pedig – szemben azon sokakkal, akiknek nem keveset adott e haza, s messze nem mindig a várható kemény megtorlás elől menekülve mentek el – összecsomagolt, s visszament a börtönbe. Letöltötte kiszabott büntetését. Ránki Györgynek, az MTA Történettudományi Intézete akkori igazgatóhelyettesének ajánlatára írta meg visszaemlékezéseit. A terjedelmes memoárból Gergely Jenő válogatott kötetet, amely 2004-ben látott napvilágot. Ebből idézünk.)

„1932. április derekán egy szombat délelőtt Gömbös Gyula honvédelmi miniszter, akinek hosszú idő óta az ügyvédje, illetve bonyolult, szerteágazó jogi ügyeinek – főként a sajtópereinek – az intézője voltam, felhívott telefonon és arra kért, hogy este 7 órakor keressem fel őt az Úri utcában a hadtestparancsnoki palotában lévő lakásán. [A 48–50. sz. alatti palotáról van szó – P. P.] Arra a kérdésemre, hogy melyik ügy aktáit vigyem magammal, azt válaszolta, egyiket sem […] A megbeszélt időben […] már egy szűkebb társaság volt együtt. […] A jelenlévőkről mind tudtam […] bizalmas barátai Gömbös Gyulának […] A dolgozószoba angol bőrgarnitúrájának hatalmas foteljeiben ültek: Gömbös Gyula az íróasztala előtti kanapén, a szokott testtartásában, féloldalt rádőlve a kanapé támlájára, egyik lábával a földön, a másik lábát pedig felhúzva maga alá a kanapé ülőkéjére. A háta mögött egy állványon Colleoninak, a híres velencei zsoldosvezérnek szokatlan nagyságú lovas szobra, Verocchio remekművének kicsinyített másolata állott. […] A kormányzótól tegnap [mondta Gömbös] miniszterelnöki megbízást kaptam […] de facto miniszterelnökké dezignált. […] érthető meglepetést keltett Gömbös Gyula 'dezignálási' bejelentése. […] Nem olyan értelemben [folytatta Gömbös – P. P.], hogy kinevezésem holnap már meg is fog jelenni a hivatalos közlönyben, hanem olyképpen, hogy Károlyinak még néhány hónapig tartó 'fortvurstlizálása' [kínlódása – P. P.] után […] nekem kell majd átvennem az ország kormányzását. […]" *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai.* (Szerk. Gergely Jenő) Palatinus, Bp., 2004. (65–68. o.)

Nagyszabású reformprogramjában Gömbös szinte mindenkinek ígért konkrétumot helyzete javítására. A politikai hangulatot ez valóban megjavította. Gömbös jellemében machiavellista és szentimentális vonások keveredtek, számolt a realitásokkal, meg nem is. Erősen antiliberális

alapon a bethleni rendszer strukturális átalakítására törekedett, a kormányzópártot tömegpárttá akarta formálni. Ellenfelei erősebbnek bizonyultak. A rendszerváltást csak az addig hatalmon lévő csoportok, a nagybirtokosok és nagytőkések, s az ő politikai-gazdasági érdekeiket képviselő konzervatív hivatalnoki, adminisztrációs apparátus rovására lehetett – volna – végrehajtani. Ehhez Gömbösnek valóban diktatúrára, egyfajta „reform-forradalomra" lett volna szüksége. Erre pedig sem ő, sem elvbarátai, de a mögötte álló középosztály sem vállalkozott.

141. Nincs otthon a macska…
…de ha hazajön…

A rajz pontosan adja vissza azt a helyzetet, amibe végül beletörött Gömbös bicskája. A kormányzópárt Bethlenre és nem a miniszterelnökre hallgatott. Amikor pedig sikerült neki a pártot átalakítania, formailag új tömegpárttá szerveznie, addigra a terveivel szembeni ellenállás más helyeken talált magának biztos bázist.

A nagy tervek irrealitása mellett azonban megállapítható, hogy Gömbös négyévnyi kormányzása számos olyan gazdasági és politikai eredményt is hozott, amelyek hozzájárultak a rendszer korszerűbbé válásához és további életben maradásához. Ezalatt – a világgazdasági folyamatok által is támogatottan – kikerült az ország a gazdasági válságból. Javult a lakosság életszínvonala, korszerűsödött a gazdaság, s ismét megmozdult a társadalom lassú modernizálódása. Magyarországon nem került sor polgárháborús válságokra, diktatúrára, hanem a törvényesség és az alapvető emberi jogok megőrzése mellett épültek be az új elemek a rendszerbe.

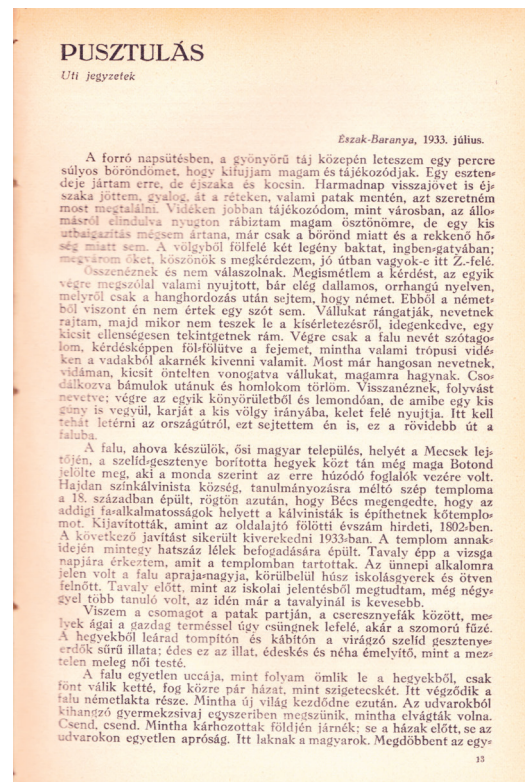

PUSZTULÁS

Uti jegyzetek

Észak-Baranya, 1933. július.

A forró napsütésben, a gyönyörű táj közepén leteszem egy percre súlyos böröndömet, hogy kifujjam magam és tájékozódjak. Egy esztendeje jártam erre, de éjszaka és kocsin. Harmadnap visszajövet is éjszaka jöttem, gyalog, át a réteken, valami patak mentén, azt szeretném most megtalálni. Vidéken jobban tájékozódom, mint városban, az állomásról elindulva nyugton rábíztam magam ösztönömre, de egy kis utbaigazítás mégsem ártana, már csak a börönd miatt és a rekkenő hőség miatt sem. A völgyből fölfelé két legény baktat, ingben-gatyában; megvárom őket, köszönök s megkérdezem, jó útban vagyok-e itt Z.-felé. Összenéznek és nem válaszolnak. Megismétlem a kérdést, az egyik végre megszólal valami nyujtott, bár elég dallamos, orrhangú nyelven, melyről csak a hanghordozás után sejtem, hogy német. Ebből a németből viszont én nem értek egy szót sem. Vállukat rángatják, nevetnek rajtam, majd mikor nem teszek le a kísérletezésről, idegenkedve, egy kicsit ellenségesen tekintgetnek rám. Végre csak a falu nevét szótagolom, kérdésképpen föl-fölütve a fejemet, mintha valami trópusi vidéken a vadakból akarnék kivenni valamit. Most már hangosan nevetnek, vidáman, kicsit öntelten vonogatva vállukat, magamra hagynak. Csodálkozva bámulok utánuk és homlokom törlöm. Visszanéznek, folyvást nevetve; végre az egyik könyörületből és lemondóan, de amibe egy kis gúny is vegyül, karját a kis völgy irányába, kelet felé nyujtja. Itt kell tehát letérni az országútról, ezt sejtettem én is, ez a rövidebb út a faluba.

A falu, ahova készülök, ősi magyar település, helyét a Mecsek lejtőjén, a szelíd-gesztenye borította hegyek közt tán még maga Botond jelölte meg, aki a monda szerint az erre húzódó foglalók vezére volt. Hajdan színkálvinista község, tanulmányozásra méltó szép temploma a 18. században épült, rögtön azután, hogy Bécs megengedte, hogy az addigi fa-alkalmatosságok helyett a kálvinisták is építhetnek kőtemplomot. Kijavították, amint az oldalajtó fölötti évszám hirdeti, 1802-ben. A következő javítást sikerült kiverekedni 1933-ban. A templom annak idején mintegy hatszáz lélek befogadására épült. Tavaly épp a vizsga napjára érkeztem, amit a templomban tartottak. Az ünnepi alkalomra jelen volt a falu aprajа-nagyja, körülbelül húsz iskolásgyerek és ötven felnőtt. Tavaly előtt, mint az iskolai jelentésből megtudtam, még négygyel több tanuló volt, az idén már a tavalyinál is kevesebb.

Viszem a csomagot a patak partján, a cseresznyefák között, melyek ágai a gazdag terméssel úgy csüngnek lefelé, akár a szomorú fűzé. A hegyekből leárad tompítón és kábítón a virágzó szelíd gesztenyeerdők sűrű illata: édes ez az illat, édeskés és néha émelyítő, mint a mezetlen meleg női testé.

A falu egyetlen uccája, mint folyam ömlik le a hegyekből, csak fönt válik ketté, fog közre pár házat, mint szigeteskét. Itt végződik a falu németlakta része. Mintha új világ kezdődne ezután. Az udvarokból kihangzó gyermekzsivaj egyszeriben megszünik, mintha elvágták volna. Csend, csend. Mintha kárhozottak földjén járnék; se a házak előtt, se az udvarokon egyetlen apróság. Itt laknak a magyarok. Megdöbbent az egy-

13

142. Nyugat *1933. szeptember. Illyés Gyula:* Pusztulás *című baranyai útirajza. Első oldal. Fakszimile*

Az útirajz nyomán az irodalmi életben addig is számontartott népiek önálló szellemi-politikai irányzatként léptek színre. Zilahy Lajos 1932-ben az amerikai Egyesült Államokban járt. Azonosulva a „New Deal" eszméjével, lefordítva Roosevelt *Looking Forward* című könyvét azt remélte, hogy a kormányfővé emelkedő Gömbös hasonló reformokat fog bevezetni. 1935. március 4-én Gömbös megalakította második kormányát, majd egy hónappal később – megmutatva, hogy miként vélekedik a parlament szerepéről – április 6–7-én országgyűlési választásokat rendeztek, amelyet a kormányfő fölényesen megnyert. Az ár a győzelem

nagyságával vetekedett. Az ellenzéki jelöltekkel, a másként gondolkodó választókkal szemben a korszakban megszokottnál is durvább eszközöket alkalmaztak. Gömbös megszegte a Kisgazdapárttal kötött paktumát, hajlíthatatlan barátját, Bajcsy-Zsilinszky Endrét legázolta. A szebb magyar jövőt hozó új reformkorszak ígérete nagyon sok híve szemében is üres szólammá silányult. Zilahy ellenben a választási atrocitásoknál fontosabbnak tartja, hogy míg annak idején Tisza István és Ady Endre között „világszemléleti szakadék" volt, addig „a magyar politikai sőt kormányzati gondolkodás egy lassúbb, de bizonyára szervesebb fejlődés és az idők szellemében végbement átalakulás után ma már eljutott oda, ahova az irodalom sokkal előbb megérkezett." Itt az irodalmon valójában „csak" a népi írók mozgalma, s az ő 1932-től kezdődő szerepvállalásuk értendő. A kormányzati gondolkodás pedig közelébe sem érkezett a népi írók radikalizmusának. A nemtelen eszközökkel megnyert választások után egy héttel, 14-én Zilahy Lajos „Új Szellemi Frontot" címmel jelentette meg cikkét. A frontot Kozma Miklós is hatékonyan segítette.

Két nappal később, 16-án Zilahy villájában a miniszterelnök Féja Gézával, Illyés Gyulával, Móricz Zsigmonddal, Németh Imrével, Németh Lászlóval, Szabó Lőrinccel és Tamási Áronnal teázott.

143. Az Áfonya utcai Zilahy-villa. 1942 áprilisában érte Budapestet az első pusztító légitámadás, a villa telitalálatot kapott.

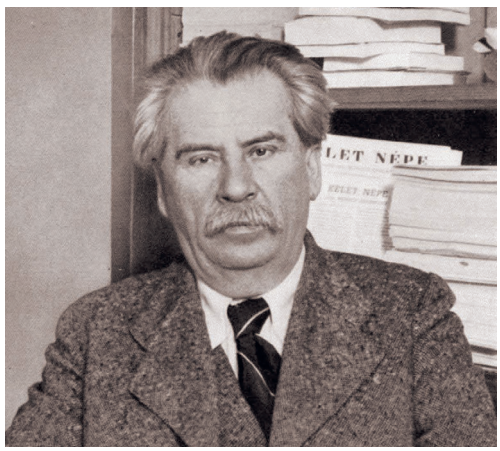

144. Móricz Zsigmond. A harmincas évek budapesti könyvvásárainak sztárja, könyvei hihetetlenül magas példányszámban keltek el.

A találkozóra az írók azért mentek el, mert – mint Illyés megfogalmazta – „a magyar népnek segítség kell, s ha nem is mindegy, kiktől is jön a segítség, mégiscsak másodlagos szempont lehet, első a segítség, különben ez a nép megfullad". Közöttük akkor Móricz Zsigmondnak volt a legnagyobb neve. Könyveit – leírni is elképesztő – 1934-ig összesen egymillió példányban vették meg. Szabó Lőrinc a *Magyarország* olvasószerkesztője, Féja Géza a lap rendszeres cikkírója, Németh László a Rádió irodalmi osztályának vezetője volt. Tamási Áronnak nem volt ilyen szerepe, ám a magyarsága – a „mélymagyarság" szót nem szerető Zilahy szerint – „olyan mély és kristálytiszta volt, mint az erdélyi havasokban a Gyilkos Tó".

Eleve Gömbös malmára hajtotta a vizet, hogy a (Németh Imre kivételével) nagynevű írók egyáltalán eljöttek a találkozóra. Az írók pedig azon a nyomorúságon változtatandó próbálták a gömbösi „reformmozgalmat" sürgetni, amelyet az egyik vidéki útjáról frissiben megérkező Móricz Zsigmond a falusi szegények étkezését ismertetve adott elő. „Hétfő. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este üres krumplifőzelék. Kedd. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este puliszka kis tejjel. Szerda. Reggelire kenyér, zöldpaprika…"

Németh László már a találkozó másnapján lemondott a Rádióban betöltött állásáról, Gömbös Gyula pedig azt mondta belügyminiszterének, Kozma Miklósnak, hogy ezekkel semmit nem lehet kezdeni. A kormányfő mégis hasznot húzott a Frontból. Az írók az esztendő derekára látták be végleg, hogy illúzió volt a hitük. Gömbös ellenben legalább nem tett olyasmit a szellemi élettel, mint Tisza István vagy Kun Béla.

Tisza István Ady Endrét kedves egyszerűséggel a magyar kultúra pálmafáján élősködő tetűnek nevezte, a Nyolcak festőcsoportját s általában a moderneket „a festeni tudást megvető ecsetkezelő"-knek minősítette, Rippl-Rónai József képei láttán sürgősen távozott, nehogy – mondotta – „elrókázza" magát. Számára Szinyei Merse Pál *Majális*a is problematikus alkotás. Kun Béla pedig a kommunizmus költője pozíciójára vágyó Kassák Lajosnak a *Ma* című folyóiratát tiltatta be. Júliusban, amikor rendszere már minden eresztékében recsegett-ropogott. Pedig az egyébként számtalanszor meglehetősen sarkosan viselkedő proletár művész abban a hitében kérlelte a diktátort, hogy „mint politikust a legnagyobbak közül valónak" tiszteli: „a forradalom megbonthatatlan ívelése érdekében […] a művészetről szólását tárgyilagos alapról indítsa el".

(Egyébként a kommunista pártnak Komját Aladár volt a hivatalos költője, aki a diktatúra fennállásának ötödik évfordulóján versében így emlékezett vissza: „Nagyot mertünk! / De bután. / Gyáván. / Lustán. / Hazug 'társaknak' hittünk. / A Bendőnk miatt háborogtunk. / Egymás között sem fogtunk össze. / Nem vertük agyon a burzsoákat. / Nem vertük agyon a szocdemeket." – Azért érdemes, indokolt felidézni e versszakot, mert pontosan jelzi azt, hogy a diktatúra a szociáldemokraták nélkül nem működött volna. Ők pedig a mind kilátástalanabb helyzetben rendre elhagyták a zászlót, aztán a szerepüket a történetből kifakították. A költő azonban nem felejtett. Ezért tartja hibának, hogy nem verték agyon őket. A „burzsoákkal" együtt.)

145. Néprajzi hanglemez a harmincas évek második felében Bartók Béla és Kodály Zoltán felvételeiből

1936-ig Bartóknak és Kodálynak a Magyar Nemzeti Bank elnökétől összesen négy népzenei hanglemez felvételére sikerült támogatást kieszközölnie. 1936-ban Ortutay Gyula (Németh László utóda a Rádió irodalmi osztályának az élén) közbenjárására a Magyar Rádió olyan jelentős forrást nyújtott számukra, hogy a harmincas évek második felében dalok, balladák, mesék kerültek mintegy kétszáz hanglemezre. Egy eltűntnek vélt, archaikus kultúra vált hallhatóvá az újrafelfedezés szinte borzongató élményével.

146. Diplomások téli örömei
– Doktor úr, maga milyen fürge! Már tizedszer fordul.
– Hja, a többéves gyakorlat teszi. De tanár úr is jól forgatja a lapátot.

A gazdasági válság szorításában megnövekedett a munkanélküliség, benne a diplomásoké is. Az Állástalan Diplomások Szövetsége (ÁDOB) a korszak egyik ismert intézménye lett. A diplomások számára fizikai munka lehetőségének a megteremtésével igyekeztek a nyomorukon enyhíteni.

„Tojástánc” Berlin és Róma között

A békés revízió 1928-ban meghirdetett programja hamar a gazdasági válság örvényébe süllyedt, ezért az ezzel azonos gömbösi jelszó is riadalmat keltett a szomszédokban. A német–olasz tengely majdani megszületése természetesen Gömbös számára is evidens program volt. Ám az adott helyzetben a meglazult olasz szálakat kellett erősebbre fonni. Ezt Mussolini is helyeselte, de az ő szélesebb elgondolása – vámunióra alapozott – olasz–osztrák–magyar szövetség volt. Azzal a céllal, hogy a németek előbb-utóbb feléledő délkelet-európai aspirációi előtt az utat elreteszelje. 1932. novemberi római útján Gömbös Mussolinivel egyetértett az osztrák belpolitika jobbra tolásában, ellenben a vámuniós elképzelés elől kitért. Mert az az olaszok melletti túlzottan nagy elkötelezettséget jelentette volna.

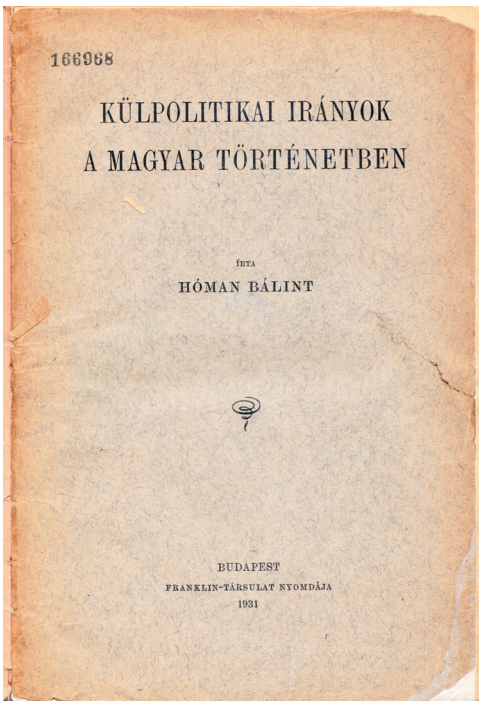

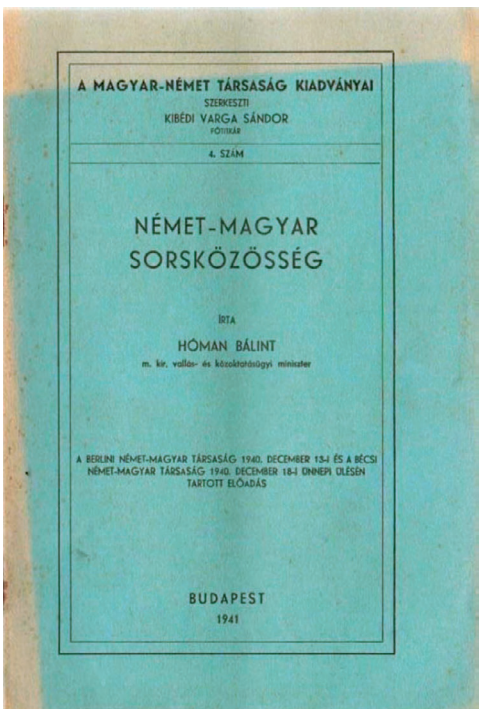

147–148. Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a magyar történetben (1931) és Német–magyar sorsközösség *(1940). Címlapok*

Az első, nevezetes írás 1931-es megjelenésekor a magyar–olasz viszony az 1927-ben aláírt örök barátsági szerződés nyomán már elmélyülőben volt, a magyar–német viszony ellenben messze nem akart a Budapest számára kívánatos nyomvonalra zökkenni. Maga a német–olasz viszony pedig Hóman dolgozata után csak fél évtizeddel később vált – és akkor is csupán *látszólag* – megfelelővé. Mert – itt is hangsúlyozzuk – a tengely soha nem volt két egyenlő erejű nagyhatalom együttmozgása: a kezdetektől fogva a német túlerőtől és az olasz hatalom viszonylagos gyengeségétől szenvedett.

A Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt szellemtörténeti ihletettségű *Magyar történet* kapcsán szokásos megállapítás, hogy míg Szekfű könnyedén alkalmazta e nézőpont sémáit a históriára, addig Hóman nehézkesebben, inkább a források, tények megelevenítésére ügyelve keresi a szellem megnyilvánulásait a történelmi folyamatokban. A *Külpolitikai irányok* című tanulmány azonban, s nemkülönben az 1945-ben szintén bezúzásra ítélt, annak idején számos helyen elhangzott, publikált *Német–magyar sorsközösség* című áttekintés aligha nevezhető olyan alkotásnak, ahol szárnyaló eszmefuttatásaiban a szerzőt különösképpen zavarta volna a történeti tényanyaggal való megfeleltetés akkurátus igénye.

Hóman Bálintnak természetesen igaza volt abban, hogy állami függetlenségünk közel négyszáz évre történő elvesztése „meggátolta az egészséges külpolitikai közvélemény kialakulását”. Bizonyosan szerepe volt e múltnak abban, hogy a nagy háború elvesztése után, ahogy ő mondja, „betegesen fantasztikus koncepciók” termelődtek ki. Az, hogy Trianon „a természetes visszahatás erejével váltotta ki széles rétegekből a nyugatellenes orientáció vágyát”, az hogy „egykori élettársaink mohó étvágya” tovább erősítette egyedülvalóságunk tudatát, az mind-mind igaz. Az is fontos megállapítás, mely szerint a Trianonnal visszanyert függetlenség értéke „nagyon is problematikusnak tetszik”.

Ám abban már jó adag (ismert gyökérzetből táplálkozó) egyoldalúság van, hogy a magyar külpolitika „a kiegyezés óta … a monarchia nagyhatalmi politikájában” olvadt volna fel. Történetietlenül időtlen nemzetfelfogása jegyében bizonyosan egyoldalúan állítja a szerző, hogy „a magyar külpolitikának ezer év óta mindig ugyanazokkal az erőtényezőkkel kell számolnia. A magyar nemzet szomszédságában működő és életére ható erők – népek

és nemzetek folytonos váltakozása, államalakulások bomlása és keletkezése ellenére – mit sem változtak a honfoglalás óta." Ebből következően eleve nem lehet reális az a fundáltnak tűnő állítása, hogy távoli időkben kell keresnünk politikai életünk ma is sorsdöntő nemzetközi problémáinak gyökerét.

Illúziót táplált Hóman Bálint, amikor a *Magyar történet*ben a valóságban soha nem létezett, három tenger által határolt magyar birodalom látomását festette meg. Hasonlóképpen valótlan történeti képet festett a *Külpolitikai irányok*ban, amikor a Habsburg Birodalom 18–19. századi históriájának tengelyében a magyar múlt továbbélését láttatta.

„A XVIII. században, a keleti veszedelem szűnőben lévén, a régi nagyhatalmi koncepció, a déli és keleti expanzió politikája éledt fel. 1718-ban a passzarovici [pozsareváci] békével Bosznia, Szerbia és Oláhország határvidékei, 1772-ben Galícia néven Halics és Ladomér, 1797-ben Dalmácia, 1878-ban Bosznia és Hercegovina e koncepció alapján, sőt a magyar király történeti jogára való egyenes hivatkozással kerültek Habsburg királyaink uralma alá. E tartományok birtokbavétele, az oláh, bolgár, szerb és montenegrói fejedelemségek felett – többnyire az uralkodók személyén át – kéretlenül gyakorolt protektorátus, a beavatkozások ez államok ügyeibe, a hétéves háború idején és III. Napóleon korában a fejlődő porosz hatalom ellen irányuló francia szövetség, az itáliai tartományok megszerzése egytől-egyig a Habsburg-monarchia által kisajátított Nagy Lajos-i koncepció alapján történtek, *aminthogy a múlt század osztrák, majd osztrák–magyar nagyhatalma sem volt egyéb, mint a cseh és osztrák–német tartományokkal bővült és magyar színezetétől megfosztott középkori magyar nagyhatalom új jelentkezési formája.* A monarchia törzse Magyarország volt s külpolitikai problémái is magyar problémák voltak, de – sajnos – ezt a tényt a hatalom birtokosai nem ismerték fel s ezért a monarchia politikája hamis vágányra siklott." [Kiemelés – P. P.]

Mindezzel szemben az Osztrák–Magyar Monarchiát 11, majd a bosnyákokkal együtt 12 nemzet, nemzetiség lakta, s ezek érdekei oly mértékben voltak széttartóak, hogy hiába volt Bécs–Budapest egy nagyhatalom feje, e külpolitika nem eredményezett gyarmatokat, s hatóköre nem ért el a tengerekig, s főleg nem terjedt azokon túl – márpedig annak idején a nagyhatalmi léttel ilyesmi járt együtt. A dinasztia ugyan dinamikusabb külpolitikát szorgalmazott, ám annak az eredményessége a fent jelzett strukturális gyökerek miatt csak igen csekély lehetett.

Az is lényeges, hogy a korabeli panaszokkal szemben a magyarságnak – ismételjük – társnemzeti pozíciója volt a Monarchiában, s annak külpolitikájára valójában (tehát messze másképpen, mint amit Hóman Bálint sugallt) ennek megfelelő befolyást gyakorolt. A nagyhatalmi mércének hagyományos értelemben (terület, népesség, mozgósítható hadsereg létszáma) igen, modern értelemben (a gazdaság dinamizmusa, tőkeexportáló képessége, a társadalom berendezkedésének milyensége, civilizációs mutatói) ellenben már megfelelni képtelen dunai Monarchiának külpolitikája igazából csak a Balkánon volt, s amikor felvette a harcot a századelőn ott ismét megelevenedő nemzet-felszabadító és egyesítő törekvésekkel, akkor valójában minden beavatkozási lépésével és kísérletével saját jövőjét akarta garantálni, nemzetiségeinek centrifugális energiáit elemészteni. A magyar miniszterelnöknek megvolt a lehetősége arra, hogy akarata ebben a külpolitikában testet öltsön. Tisza István tevékeny közreműködésével iparkodott a Monarchia diplomáciája Szerbiát elszigetelni, ellenerőként, szövetségesként Bulgáriát gazdasági, katonai tényezővé tenni, Romániát pedig szövetségesi hűségében megerősíteni.

„Az epizódszerűen feltűnő s mindig irreálisnak, a kétségbeesés politikájának bizonyult keleti orientációval szemben **–** állítja Hóman Bálint **–** történetünk két reálpolitikai értékű, nyugati irányú koncepciót termelt ki:" Hóman Bálint döntően a 11–15. századi magyar história tényeivel operál, s közben az egész magyar históriára terjeszkedően állítja, hogy a magyar történelem „két reálpolitikai értékű, nyugati irányú koncepciót termelt ki", s így mondja „mindig irreálisnak, a kétségbeesés politikájának" bizonyulónak a keleti orientációt.

Csak kissé odébb, a 16–17. századi Erdély politikájára pillantva már aligha lehetne a keleti politikát irreálisnak mondani.

Tehát

„1. a nyugati kultúrközösség keleti határzónáján élő népeket egyesítő lengyel–magyar–horvát–olasz szövetségnek történetünk folyamán a német hatalommal szemben defenzív s kelet felé expanzív érte-

lemben alkalmazott koncepcióját, háttérben a francia szövetséggel (amit a mai világpolitikai konstelláció szerint az angolszász hatalom támogatása helyettesíthet), vagyis a széles front stratégiáját;

2. a német-római birodalommal – mai nyelven: a német és olasz hatalommal – kötött szövetségnek keleti veszedelem esetén időszerű s keleti irányban defenzív természetű koncepcióját, mit katonai fogalomképzéssel a mély front stratégiájának nevezhetünk, s amelynek keretében időnként a mai bolgár és török hatalommal egyenértékű Bizánccal való szövetség is helyet talált."

Mindezzel szemben

a) a „nyugati kultúrközösség keleti határzónáján élő népeket egyesítő lengyel–magyar–horvát–olasz szövetség" még a 11–15. századi valóságban sem volt állandó tényező,

b) mivel azonban Hóman azzal az igénnyel adja elő mondanivalóját, hogy „mai helyzetünkben" „gyakorlati politikusok" döntsenek arról: „ melyik a helyesebb e két koncepció közül, melyik bíztat reális eredményekkel", ezért az egyes elemek történetibb rajzához minimum az alábbiak tartoznak hozzá.

1. Lengyel vonatkozásban azt a pillanatot idézzük, amikor Sobieski János lengyel király a török ellen Bécset védő egyesült keresztény hadak fővezére, miközben a vezénylő fejedelem Thököly Imre a Bécset ostromló török birodalom szövetségese, s ebből következően a korabeli Európa a mi hitünkkel szemben bennünk éppen nem a kereszténység védőbástyáját, hanem éppen ellenségét látta és láttatta. Aztán a történelem későbbi, nem éppen rövid pillanatában a lengyel állam másfél évszázadon át nem is létezett, s amikor végre visszanyerte önálló alakját, azt annak a versailles-i békerendezésnek köszönheti, amely a Szent István-i birodalmat részesítette első osztályú temetésben.

A nagy háború utáni két évtizedben a magyar–lengyel barátság – egyébként természetesen teljes mértékben helyeslendő ápolása – e jelentős különbség negligálása mellett történt, ekképpen a külpolitika realitásainak számbavételét messze nem segítette, s Hóman Bálint effajta eszmefuttatása szintén félrevezető volt.

2. Horvát vonatkozásban vélhetőleg minden részletezés nélkül elégséges Josip Jelačić bán említése. Aztán utalnunk kell az 1868-as magyar–horvát kiegyezésre, amely a horvát politikai elit zömében (bár ne tették volna) ugyanúgy elégedetlenséget keltett velünk szemben, mint ahogy a döntően kurucos beállítottságú magyar közvélemény sem tudta annak idején felmérni az 1867. évi kiegyezés számunkra nyújtotta (utolsó) nagy lehetőségét, s (erről Hóman Bálint 1931-ben értelemszerűen semmit sem tudhatott, ám hatalmas ívű rajzához valamelyest mégis csak illeszkedően mondhatjuk) majd csak a rendszerváltó Antall-kormánytól kapott fegyverküldemény, majd az EU-hoz való csatlakozásukhoz nyújtott magyar politikai-diplomáciai támogatás révén békültek meg velünk.

3. Az „olasz szövetség" kapcsán szinte pironkodva hozzuk fel, hogy az olasz politikai egység igencsak közismerten hosszú évszázadokon át nem létezett, s bár az állammá szerveződött Itália 1883-ban valóban csatlakozott Berlin–Bécs–Budapest szövetségéhez, ám 1914 kritikus esztendejében korábban vállalt kötelezettsége helyett semlegességet deklarált, s 1915-ben már fegyveresen fordult ellenünk. Isonzó és Doberdó szenvedésözöne több mint elégséges az ellenkező képlet érzékeltetéséhez. A további fejleményeket pedig azért lenne helytelen itt megemlíteni, mert azok inkább már a másik „reálpolitikai értékű, nyugati irányú koncepció" tárgyához tartoznak.

A másik „reálpolitikai értékű, nyugati irányú koncepció" kapcsán, a „mai" „gyakorló politikusok"-ig húzott hómani ív okán vélhetőleg minden erőltetettség nélkül emlékeztethetünk arra a szolid történeti tényre, hogy a Német-római Birodalom császári címét azok a Habsburgok birtokolták, akik mellesleg Szent István koronáját is fejükre illesztették.

Hóman Bálint történészhez illő szerénységgel nem foglalt állást e két koncepció dolgában, csupán annak megállapítására szorítkozott, hogy „az első koncepció, a nyugati háttérrel bíró lengyel–horvát–olasz szövetség a német hatalmi aspirációkkal s a közvetlenül szomszédos kisebb hatalmakkal – csehekkel, osztrákokkal, szerbekkel – szemben járt sikerrel, viszont a német–olasz orientáció nagy keleti veszedelem esetén bizonyult egyedül célravezető politikának."

A „keleti veszedelem esetén időszerű s keleti irányban defenzív természetű koncepció" felemlegetésének sugallatát természetesen a tények mentén araszoló történész is látja, ám mást nem mondhat: Hóman Bálint tablói nem állják ki a történeti tények próbáját.

Létezett mindezzel szemben a Szent István-i birodalom visszaszerzésének egyszerre teljesen valós, s ugyancsak teljesen irreális (mert önerőből megvalósíthatatlan) igénye.

Ehhez pedig hozzá kell tenni a szempontunkból roppant szomorú valóságot. Azt, hogy a trianoni Magyarország Klebelsberg Kunó, majd Hóman Bálint nagy ívű, s az állami költségvetésből az egész magyar históriában példátlanul magas arányú kulturális fejlesztések ellenére sem tudott (mert nem tudhatott) soha képessé válni nemhogy a német, de még az olasz hatalommal szemben sem az egyenrangú szövetkezésre. A két háború közötti Németországnak sem a polgári demokratikus, weimari, sem a nemzetiszocialista alakzatában sem volt kimondottan magyar, hanem csupán délkelet-európai politikája. Másfajta leegyszerűsítésekkel szemben hangsúlyozandó, hogy a trianoni Magyarország is jóval több, mint huszadrangú szereplője a berlini sakktáblának, ám az a nagy fontosságú pozíció, amely messze nem csupán Hóman Bálint írásaiban és gondolatvilágában, hanem politikus társai elgondolásaiban is olyannyira karakterisztikusan jelen volt, a valóságban egyáltalán nem létezett.

Róma vonatkozásában pontosan annyival volt kedvezőbb a pozíciónk, mint amennyivel a némethez képest gyengébb volt az olasz államnak a nemzetközi ereje. Ebből következően Mussolini Olaszországának sem létezett kitüntetetten fontos magyar politikája. Duna-medencei politikája volt, amelyben kezdetben franciaellenes éllel a kisantant létrehozásán szorgoskodott, s jóllehet 1926-tól valóban mind több figyelmet fordított a Budapesttel való kapcsolatok elmélyítésére, annak intenzitását nem az 1927-es szerződés neve (örök barátsági), inkább jellege (lényegében a korszakban szokásos döntő bírósági megállapodások egyike) tükrözi hívebben.

Hóman Bálint 1931-es dolgozata tehát a „keleti veszedelem"-re hegyeződött ki, ám még mielőtt ez a veszedelem az ország szovjetizálásában testet öltött volna, a német veszedelem következett be az ország 1944 márciusában történt megszállásával. A történések pedig messze nem a magyar politika tétlenkedése mellett zajlottak le. A Vörös Hadsereg 1944/1945-ben úgy foglalta el az országot, hogy előtte 1941-ben a magyar honvédség támadta meg a Szovjetuniót. A tett akkor és úgy nem volt elkerülhetetlen sors. És az 1944-es német megszállásnak sem kellett volna ebben a formában bekövetkeznie. Hiszen a németek igen könnyedén vihették véghez tettüket. Ráadásul hatalmas erkölcsi kárunk is keletkezett Horthy Miklós (emberileg természetesen teljesen jó szándékú) szerepléséből, amikor változatlanul betöltötte az államfői posztot. Mert mindennek nyomán a leendő győztes hatalmak hazánkban (teljesen megalapozottan) a németeket az addigiaknál is jobban kiszolgáló országot láttak.

Sok-sok áttétellel, ám egészen bizonyosan Hóman Bálintnak a magyar–német sorsközösségről elmondott, elöljáróban említett előadása szintén a végzet majdani bekövetkezését mozdította elő. Az a nemzedék, amelynek igen nagy befolyása volt a két háború közötti Magyarország (kül)politikájának alakítására, a magyar–német kapcsolatokat sorsszerűnek tartotta. És nemhogy nem abban az értelemben, hogy a két nép erőviszonyai között a magyarság számára mutatkozó hátrányokat gondolták volna sorsszerűnek, hanem éppen abban az illúzióban ringatták nem kevesen magukat, hogy ennek (az egyébként sokáig semmifajta paktumban nem rögzített, inkább érzelmi, virtuális) szövetségnek az előnyeit az önálló magyar politika feladása nélkül lehet élvezni. A szellemtörténet korabeli erős hadállásai is magyarázattal szolgálnak Hóman téves állításaira. Joó Tibor – például – az 1939-ben megjelent *A magyar nemzeteszme* című munkájában a még nomadizáló elődeink életérzéséből és közösségi létformáiból vezette le a magyar nemzeteszmét.

A berlini Német–Magyar Társaság 1940. december 13-i és a bécsi Német–Magyar Társaság öt nappal később, 18-án rendezett ünnepi ülésén azonos szöveggel elmondott előadásában Hóman nem csupán azt állította történetietlenül, hogy „a lombard–bajor-szövetség" a „későbbi olasz–német–magyar együttműködésnek" lett volna „első kezdetleges formája", de azt is, mintha ez a szövetség „állandó értékű külpolitikai kapcsolatnak bizonyult" volna. A korabeli magyar propaganda a magyar közvélemény félrevezetésére ugyan sokat szónokolt arról, hogy Gömbös Gyula a „német–olasz tengely" kovácsa lett volna, a későbbi

vulgármarxista történetírás és kommunista propaganda – természetesen lejáratú célzattal – a „Horthy-fasizmus" és német–olasz imperialista–fasiszta blokk közötti szövetségről harsogott, ám a rideg valóságban a hitleri Németország első esztendeiben a magyar külpolitikának „tojástáncot" kellett járnia Berlin és Róma között. Később, Róma végzetes elgyengülése idején a „tojástánc" ugyan elmaradt, de helyette helyzetünk még rosszabb lett: Berlin mind fullasztóbb fölényével való tusakodás lett az osztályrészünk.

A miniszternek, a gyakorló politikusnak nagyon jól kellett tudnia az előadásával szögesen ellentétes valóságot. Tudnia kellett, hogy éppen az előző esztendőben kérte fel Teleki Pál Szent-Iványi Domokost annak a miniszterelnökségen belüli nemzetpolitikai osztálynak a megszervezésére, amelynek kimondottan az volt a célja, hogy ezzel az eluralkodó német világgal szemben a magyar nemzeti érzületet védelmezze, s ekképpen azoknak a magyarországi németeknek is támaszt nyújtson, akik jól érezték magukat a maguk deutschungar mivoltukban, akik nem akartak elbarnulni, akik nem akarták a kormányzó urat a Führerrel felcserélni, s adott esetben abban sem találtak semmi kivetnivalót, hogy a magyarsághoz való tartozásukat német nyelven vallják meg. Azt ellenben ma még a historikus sem tudja, hogy Teleki Pál tragikus halála után Hóman Bálint miért szövetkezett össze Antal Istvánnal és Ullein-Reviczky Antallal, s vették rá Bárdossy László miniszterelnököt az osztály (ahogy Szent-Iványi Domokos írja) „széttörésére".

Ez az előadás is erősíti a „politikailag megszervezett államfenntartó" népek és a volt és „ma is" létező, „szervezkedésre képtelen, kezdetleges népek, sőt fajok" hamis dichotómiáját. Kétségtelen tény, hogy a Kárpát-medencét „határhegységeinek erős övezete és a Duna folyamrendszerének centripetális ereje zárt földrajzi egységgé avatja", ám azt állítani, hogy e földrajzi táj „tartós politikai és művelődési egységét csak a közép-dunai természetes központban megtelepedett s onnét uralkodó nép teremtheti meg" – az bizony vaskos valótlanság volt.

Ez az „uralkodó nép" – mondjuk ki világosan: mi magyarok – az első világháborús vereséggel a Szent István-i birodalommal együtt azt a nagy (és szemmel láthatólag Hóman Bálint által sem becsült) értéket is elveszítette, amelyet az 1867-ben létrehozott dualista állam jelentett. Azt az értéket veszítettük el ekkor, amely értékkel a századelő nemzedéke bizony már messze nem sáfárkodott a szükséges bölcsességgel, mert nemhogy a szerkezet megerősítésén, hanem (mily fintora a történelemnek) éppen a sikereken elbizakodva annak lebontásán, az önállóság megteremtésén munkálkodott.

Egyszóval a magyarság 1918 őszén abba a végtelenül szerencsétlen helyzetbe került, hogy akkor gyürkőzhetett neki egy modern, polgári demokratikus haza megteremtésének, amikor ezek a Hóman szerint államalkotásra képtelen népek a maguk nemzeti forradalmait vitték (kedvező nemzetközi hátszelük szárnyán, jelentős mértékben szükségszerűen a mi rovásunkra) győzelemre, s mindennek nyomán nekünk nemhogy modern társadalom megteremtésére, de a nemzet egy fedél alatt tartására sem futotta.

Hóman Bálint előadásának időpontjában – 1940 decemberében – a fedél nagyobb lett; az augusztus 30-i bécsi döntéssel félországnyi terület, Észak-Erdély ismét a magyar állam részévé vált. Ám messze nem annak okán, mintha azt „a közép-dunai természetes központban megtelepedett s onnan uralkodó nép" teremtette volna meg. A teremtő erőt 1939-től hivatalosan Nagynémet Birodalomnak hívták, s annak Führerét messze nem az irántunk való nagy jósága (ilyennel ő ugyanis egyáltalán nem rendelkezett), hanem a jól felismert érdeke vezette. Mert való igaz, hogy „a közép-dunai természetes központban" a 9. század végén történő megtelepedésünk (hála honfoglaló eleinknek), az évszázados küzdelmek közepette is megmutatkozó életképességünk formálta társadalmi, gazdasági, politikai erőnk olyan tényezővé tette a magyarságot, hogy Adolf Hitler a maga gigantikus céljai (Németország számára európai hegemónia és egyben világpolitikai pozíció) elérése érdekében helyesen kalkulálta: akkor tudja a magyarság erejét birodalma érdekében a leginkább igénybe venni, ha azt ezekhez a területi változásokhoz (volt területei egy részéhez) hozzásegíti.

Ha a korabeli magyar külpolitika irányait Hóman Bálint évszázadok keretében vizsgálta, akkor vélhetőleg a kései utód is megengedheti magának, hogy az azóta elmúlt időszak *nagyon is valóságos* történéseire is figyelemmel legyen. Nos, vegyük szemügyre a „tartós egység" megteremthetőségéről, meg nem teremthetőségéről szóló hómani megállapítást. Miután tehát – minden bizonnyal a számunkra kedvező, jelentős területi változások igézetében – megállapította a mi képességünket a Kárpát-medence „politikai

és művelődési" egységének megteremtésére, szót ejt a határvidékek – értsd: szomszédos népeink – lehetőségeiről. „A határvidékek felől megkísérelt szervezéssel legfeljebb a medence egyes tájait sikerülhet határőrvidékekként a hódító állam keretébe illeszteni, mint a római és frank, bolgár és török hatalom kísérletei *s legutóbb a szomszédos kis népek sikertelen próbálkozásai bizonyítják*." [Kiemelés – P. P.] Az utalás egyértelműen a versailles-i békemű keretében létrehozott Csehszlovákiára és Nagy-Romániára vonatkozik, s nemes egyszerűséggel siklik el az akkor még fennálló Jugoszlávia létezésének ténye felett.

Való igaz, hogy 1940 decemberében Csehszlovákia eltűnt a térképről, s Románia is visszajutott az első nagy háború előtti állapotába. Ám a látszatra impresszív gondolati építmény a makacs történeti tények világában már akkor szükségszerűen porrá mállik, hiszen ezeket az országokat nem „a közép-dunai természetes központban megtelepedett s onnan uralkodó nép" csapásai formálták át, hanem a Kárpát-medence határhegységeinek erős övezetén túli, s annál bizony jóval erősebb, mert akaratát itt is érvényesíteni képes Nagynémet Birodalom.

És még két, messze nem lényegtelen tény és összefüggés. Az egyik a magyar külpolitikai gondolkodás szokásos gyengeségével, a horizont hiányával vagy legalábbis szűkösségével függött össze, a másik fájdalmas demográfiai elerőtlenedésünket érinti.

Hóman Bálint áttekintése ugyan kétségkívül nagy ívű, ám mégis lényegében teljesen hiányzik belőle Nagy-Britannia. Az a birodalom, amely egyfelől éppen a második világháború időszakában élte meg azt, hogy elsőrangú világhatalmi pozícióját elveszíti, ám ezen visszaszorulása közben is olyan tényezője a magyar sorsnak, amelynek semmibevétele súlyos hiba. Bizonyosan feltételezhető, hogy Hóman Bálint is tudomással bírt Winston Churchillnek az angol alsóházban 1940. szeptember 5-én elhangzott beszédéről, amelyben a brit államférfi teljes egyértelműséggel kijelentette, hogy nem tekintik érvényesnek Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását. És még ennél is súlyosabb volt az 1940 nyara óta immáron a szó legteljesebb értelmében véressé váló angol–német antagonizmus ténye. A magyar politikai közvélemény jelentős része „természetesen" nem vonta le ennek következményeit. Ám a politikusként és tudósként egyformán nagy tekintélyű Hóman Bálint szavának volt olyan súlya, amelynek lehetett volna bizonyos jelentősége e közvélemény realitások felé vezetésében.

Azonban – mint látjuk – ezekkel az eszmefuttatásaival éppen az ellenkezőjét tette.

A demográfiai témára térve: a török korban elszenvedett óriási vérveszteségét a magyarság igazából soha nem tudja kiheverni. A 19. századi, s azon belül a dualista kori gyarapodás, illetve az asszimilációs nyereség ugyan számottevő volt, ám – amint az közismert – csak az utolsó, 1910. évi népszámlálás hozta meg azt az eredményt, hogy a Birodalom (Horvátország nélkül) magát magyar ajkúnak valló része enyhe 54,6%-os többségre jutott az összlakosságon belül. Ha azt nézzük, hogy ugyanebben az évben mennyi magyar élt a Kárpát-medencében, és ugyanakkor összesen mennyi szlovák, román és szerb élt itt összesen, akkor azt látjuk, hogy a közel 9 millió magyarral szemben a három szomszédos nép együtt alig volt közel 9,5 millió. A 20–21. század fordulójára ellenben számunkra döbbenetesen előnytelenül alakultak a népesedési mutatók. Míg a Kárpát-medencében 2001-ben a magyarság összlétszáma alig közelítette meg a 12 milliót, addig az említett három szomszédos nép együttesen (s szintén nem lebecsülendő asszimilációs nyereség révén) közel 30,5 millióra gyarapodott.

Hóman Bálint 1940-ben természetesen nem láthatta ezt a számunkra tragikus kifejletet. Ám azt bizonyosan lehetett látni, hogy a demográfiai mutatók sem támasztják alá szárnyaló eszmefuttatásait.

❖

1932-ben Rómában egymással erősen rokonszenvező vezetők találkoznak. Ám a meritumot mindkét oldalról a személyiség akaratának beszűkítése szabta meg. Gömbös bejelentkező táviratában gyerekes öröm érződik. Íme, végre elérkezett a hatalom azon posztjára, ahonnan – reményei szerint – valóra válthatja társadalomátalakító elképzeléseit. És azt immár „egyenrangú félként" adhatja a csodált-irigyelt, rokon nézeteket képviselő Mussolini tudtára.

A találkozó előtt a Duce megkérte Gömböst, hogy győzze meg Engelbert Dollfusst az olasz–magyar–osztrák vámunió célszerűségéről. Gömbösnek tetszett az elgondolás. A titokban a Bakonyba, Király-

szállásra invitált Dolffuss neki is nemet mondott. Azután Gömböst még érzékenyebb vereség érte, amikor saját Külügyminisztériuma oktatta ki a témában. Magyarországot – Ausztriához hasonlóan – nemzetközi kötelezettség szorítja önállóságának megtartására. Kedvező változás Franciaországtól függ, az pedig Róma és Párizs közötti tárgyalás anyaga. „Ebbe mi – Bethlen gróf saját szavai szerint – nem fogunk belefolyni, sőt nem vagyunk hajlandók Párizsban szóba is hozni […] Mindezek dacára az olasz kormány előtt teljes odaadással fel kell karolnunk ezt az eszmét […] Ugyanis a mi értékünk ezen kombináció által az olaszok szemében megnövekedik, ezáltal elesik számunkra egy olasz–jugoszláv vámunió mindig fenyegető lehetősége, végül pedig módunkban van a vámuniós cél érdekében a semmeringi egyezmény fejlesztését követelni és így (az) olasz–magyar gazdasági forgalmat növelni."

149. Gömbös 1932 novemberében Rómában Mussolini társaságában

Rómában a vámuniót konzultációs politikai paktummal is meg akarták erősíteni. A Dísz téren erről már nem is értesítették Gömböst. Megkérdezése nélkül utasították Hory András magyar követet a nemleges válaszra: egy „mellékmondatban" értesse meg a Palazzo Chigiben: „bármilyen instrumentum aláírására sor nem kerülhet, mivel a miniszterelnök(nek) az(t) előzőleg a teljes szövegében jóváhagyás végett be kell kormányzó úrnak mutatnia".

Halkan megjegyezzük: nem kellett. Gömbös nyelt egyet, s igazodott az apparátusi intencióhoz. Rómában már maga is a dollfußi formulával érvelt. Vagyis a vámunió távolabbi cél, a kétoldalú gazdasági kapcsolatokat kell elmélyíteni. Az olasz fél anyagában szerepelt a három ország közötti politikai szerződés terve, a magyarból ellenben hiányzott. És amikor Apor Gábor – akkor a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője – a különbség okát firtatta, Gömbös kurtán csak annyit mondott: „ez helyes, ez kimaradt az ő feljegyzéséből". Mert számára Berlin fontossága okán az olasz–magyar–osztrák politikai paktum elfogadhatatlan volt. A magyarázat roppant egyszerű. Minden Mussolini iránti csodálatával is tudta, hogy a majdani magyar területi revízió Berlin ereje és akarata nélkül elképzelhetetlen.

Hitler 1933. január 30-án kancellárrá történő kinevezését a vezető magyar politikai körök örömteli várakozással fogadták, attól a revíziós törekvések jegyében szövetséges Németország megszületését remélték. Amikor a magyar uralkodó osztályok a náci módszerek miatti viszolygásukat legyűrve azzal áltatták magukat, hogy az új német rezsimet a külpolitika szemszögéből kell megítélni, akkor „csupán" osztoztak a többi európai állam vezetőinek hibájában.

A korabeli európai közvélemény java 1933 tavaszán németellenes volt. Ellenszenvvel fogadta Adolf Hitler kancellári kinevezését, s még inkább azt a folyamatot, amelynek jegyében a demokratikus módon hatalomra jutó kancellár dermesztő gyorsasággal számolta fel országában a politikai demokráciát. Mégis június 7-én Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország képviselői Rómában egyezményt parafáltak Németországgal abban a hitben, hogy a politikai problémákat a Führerrel egyetértésben rendezni lehet. Ez volt a négyhatalmi paktum, amely egyben azt is jelentette, hogy a nagyhatalmak mondják ki a döntő szót a kisebbek felett. Elvileg mindnyájuk, egész Európa javára. Aztán a paktum nem jutott tető alá, a parafált szerződést az egyes országok törvényhozása nem ratifikálta. A ratifikáció ugyan elmaradt, de a paktum szelleme megmaradt, és az majd az 1938. szeptemberi, a Szudéta-vidéket Csehszlovákia feje

felett Németországhoz csatoló müncheni négyhatalmi direktóriumban mégis testet öltött. Abban a reményben cselekedtek így a nyugati demokráciák, hogy ezzel megmentették a békét Európában. Az elgondolás naivnak bizonyult. Esztendőnél is hamarabb a nemzetiszocialista Németország – a Szovjetunióval kötött, lényegében Lengyelországot felosztó megnemtámadási paktum birtokában – rátámadt keleti szomszédjára, s ezzel kirobbant a második világháború. A második világháború után a müncheni döntést ugyan eleve érvénytelennek deklarálták, ám az már az emberiségnek okozott kárt nem tudta meg nem történtté tenni…

150. A köztudat szerint Németországban Dachau volt az első. Valójában már 1933. március 8-án a Worms közelében lévő Osthofenben munkához látott az első szabályos koncentrációs tábor. Anna Seghers Hetedik kereszt *című regényében Westhofent e helyről mintázta. A kép sugallta idillel szemben a hatalom a környék lakossága előtt egyáltalán nem titkolta: bár gyilkosságok a táborban munka közben nem történtek, a rabokat bántalmazták, verték, megalázták. – És ezzel meglett a kívánt társadalmi hatás…*

A négyhatalmi paktum parafálása után néhány nappal Gömbös Hitlerrel találkozott. A tárgyalások előmozdították a magyar mezőgazdasági cikkek elhelyezését, nagy egyetértés mutatkozott az európai rend erőszakos felforgatásának perspektívájában. Ám a Führer azt is megmondta, hogy a magyar revíziós igényeket csak Csehszlovákiával szemben támogatja. E tudását Gömbös magába zárta és tovább harcolt a teljesebb német támogatásért.

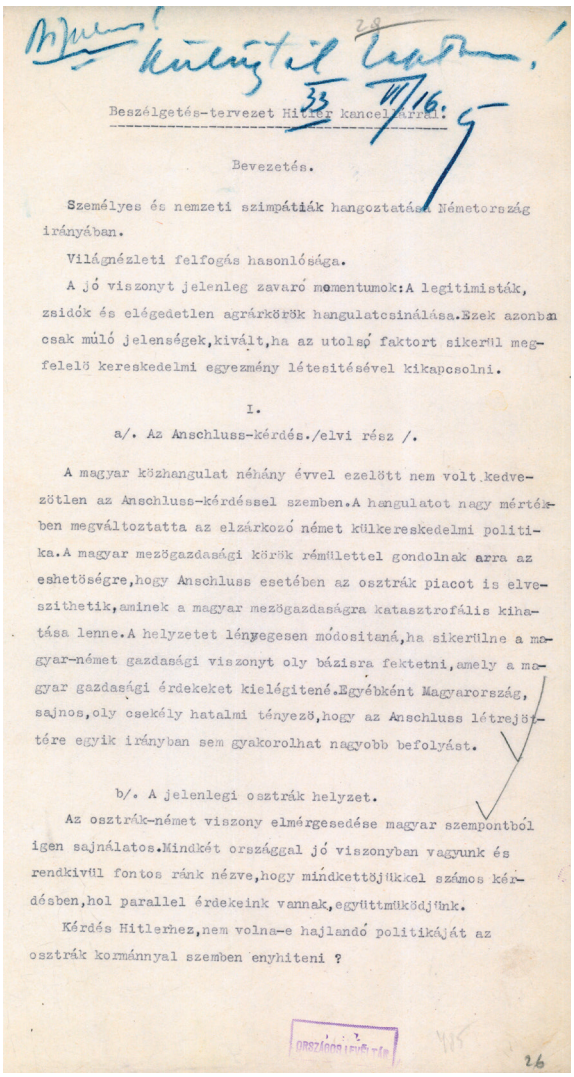

Beszélgetés-tervezet Hitler kancellárral.

Bevezetés.

Személyes és nemzeti szimpátiák hangoztatása Németország irányában.

Világnézleti felfogás hasonlósága.

A jó viszonyt jelenleg zavaró momentumok: A legitimisták, zsidók és elégedetlen agrárkörök hangulatcsinálása. Ezek azonban csak múló jelenségek, kivált, ha az utolsó faktort sikerül megfelelő kereskedelmi egyezmény létesítésével kikapcsolni.

I.

a/. Az Anschluss-kérdés./elvi rész /.

A magyar közhangulat néhány évvel ezelőtt nem volt kedvezőtlen az Anschluss-kérdéssel szemben. A hangulatot nagy mértékben megváltoztatta az elzárkozó német külkereskedelmi politika. A magyar mezőgazdasági körök rémülettel gondolnak arra az eshetőségre, hogy Anschluss esetében az osztrák piacot is elveszíthetik, aminek a magyar mezőgazdaságra katasztrofális kihatása lenne. A helyzetet lényegesen módosítaná, ha sikerülne a magyar-német gazdasági viszonyt oly bázisra fektetni, amely a magyar gazdasági érdekeket kielégítené. Egyébként Magyarország, sajnos, oly csekély hatalmi tényező, hogy az Anschluss létrejöttére egyik irányban sem gyakorolhat nagyobb befolyást.

b/. A jelenlegi osztrák helyzet.

Az osztrák-német viszony elmérgesedése magyar szempontból igen sajnálatos. Mindkét országgal jó viszonyban vagyunk és rendkívül fontos ránk nézve, hogy mindkettőjükkel számos kérdésben, hol parallel érdekeink vannak, együttműködjünk.

Kérdés Hitlerhez, nem volna-e hajlandó politikáját az osztrák kormánnyal szemben enyhíteni ?

151. A Külügyminisztériumban 1933. június 16-án Gömbös számára készített „beszélgetés-tervezet” a Hitlerrel folytatandó tárgyalásokra. MNL OL K 64. 1932-21-303 (284/1933) Karsai Elek már 1962-ben mintaszerűen közölte

Gömbös kereken megmondta Hitlernek, hogy a magyarországi német kisebbség ügye magyar belpolitikai kérdés. Hitler pedig megmondta Gömbösnek, hogy szét fogja zúzni Franciaországot. És valóban 1940-ben majd hat hét alatt megtette azt, amire a vilmosi liberálimperialista Németország négyesztendős erőfeszítéseivel sem volt képes. Aztán az a Hitler, aki lényegében soha nem tette ki lábát kancellárként német fennhatóságú területről, elment Párizsba, hogy órákra bezárkozzék Napóleon sírja mellé. De győzelemre ez sem segítette.

152. Karikatúra a németországi útról
Hitler: – Mi van a kötőben, menyecske?
Gömbös: – Pici piros cseresznye ...

A rajzoló pontosan adja vissza, hogy a hazai ellenzék, illetve külföldön főleg Magyarország szomszédjai, de a Berlinnel akkor még messze nem harmonikus viszonyt ápoló fasiszta Olaszország is éber gyanakvással figyelte a látogatást. Ezért a kormányfő és csapata azt próbálta elhitetni, hogy a magyar mezőgazdaság exportgondjainak enyhítése, konkrétan a friss cseresznye eladása volt a cél.

153. Bajcsy-Zsilinszky Endre

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1933. június 19-én interpellálta a miniszterelnököt a németországi útról. „A magyar közvéleményt rendkívüli nyugtalanság fogta el a Miniszterelnök Úr váratlan berlini útja hallatára. […] Hajlandó-e a t. Miniszterelnök Úr megnyugtatni ezt a megbolygatott magyar közvéleményt aziránt, hogy 1. a berlini látogatás nem jelenti a magyar külpolitika elhajlását egyoldalú német-birodalom-barát irányba, 2. nem jelenti az osztrák nemzet szabadságharcának gyengítését, 3. a látogatás olasz és osztrák barátaink tudtával és helyeslésével, vagy éppen a német birodalmi külpolitika felvilágosítására és kijózanítására történt, 4. a magyar külpolitika szabad kezét semmi irányban nem kötik meg azok az esetleges – amúgy sem döntő jelentőségű – kereskedelempolitikai engedmények, amelyeket a kormány elérni törekszik a német birodalmi piacokon."

Majd a képviselő június 20-i felszólalását az alábbiakkal zárta: „[…] a magyar történelem egyetlen hatalmas védekező gesztus a német imperializmussal szemben, ezt senki sem tagadhatja. Ennek a német imperializmusnak problémája kicsúcsosodik ma Ausztria kérdésében. Nekünk Ausztria mellett van a helyünk mindenáron, minden erővel és minden eszközzel (taps a baloldalon), és ha a miniszterelnök úr mégis tovább akarja folytatni a maga eddigi szerencsétlen politikáját, ha a miniszterelnök úr továbbra is Ausztriával szemben, Ausztria feje felett Berlinnek akar politikát csinálni és ezeknek a veszedelmes dolgoknak, ennek a végzetes impériumnak ő nyit utat, vegye tudomásul a miniszterelnök úr, hogy ebbe nem vagyunk hajlandók belemenni. Tisza István grófnak van egy mondása, hogy vannak idők, mikor el kell menni a golyóig és az akasztófáig. Én kijelentem, hogy nem vagyunk hajlandók a német impériumnak itt utat engedni. Itt német világ nem volt ezer éven át, s itt német világ nem lesz, hogy ezt megakadályozzuk, elmegyünk a golyóig és az akasztófáig!" (Éljenzés és taps a bal- és szélsőbaloldalon.)

Zilahy Lajos a müncheni *Új Látóhatár*ban 1959-ben megjelent nyilatkozatában említi, hogy amikor 1935 tavaszán Gömbös lakásán Bajcsy-Zsilinszkyvel hármasban vacsoráztak, egyszer csak „Gömbös

kinyújtotta a két kezét, egyikkel Bajcsy-Zsilinszky Endre, a másikkal az én karomat fogta meg s azt mondta: »Adjátok becsületszavatokat, hogy amit most mondok, senkinek sem fogjátok elmondani, mert az én életem is kockán forog.« Néma fejbólintással adtuk becsületszavunkat. »Folytassátok támadásaitokat a németek ellen«, mondta Gömbös. »Folytassátok minél szenvedélyesebben. Hivatkozni akarok Hitlernél, hogy az ország közvéleménye nyugtalan.« […] A *Völkischer Beobachter* [a központi német pártlap – P. P.] Bajcsy-Zsilinszky Endrét és engem úgy ünnepelt, mint a két legnagyobb magyar Deutschfressert [németfalót – P. P.]. Ilyen körülmények között titkos és hatalmas fegyvertársat nyertünk a magyar miniszterelnökben, aki így folytatta mondanivalóját: »Én titeket a kormánysajtóban minden egyes németellenes cikketekért véresre foglak fenekeltetni. Mert ez a politika.« Felállt, átmentünk a szalonba feketekávézni. […]"[14]

Mindaddig, amíg az osztrák kérdés Berlin és Róma megegyezésének az útjában állt, a magyar diplomáciának – Kánya Kálmán külügyminiszter szavaival – „tojástáncot" kellett járnia a két főváros között. Ez addig tartott, ameddig Mussolini rá nem kényszerült (etiópiai kalandjának támogatásáért cserébe) az anschluss elfogadására. Ebből a szempontból az 1934-es esztendő volt a legnehezebb. A márciusban a római jegyzőkönyvek néven ismertté váló olasz–osztrák–magyar megállapodással (Mussolini németellenes blokkelképzelésével szemben) Gömbös elérte, hogy a megállapodás ne öltse magára egy kifejezett szerződés alakját, és azt is keresztülvitte, hogy az osztrák függetlenség formális garantálása ne kerüljön be a megállapodásba. A megállapodással ezzel együtt is Budapest az osztrák–német viszályban ténylegesen (ha nem is a partnerei által megkívánt mértékben) Bécs oldalára állott. A jegyzőkönyvek belpolitikailag egyértelműen Gömbös pozícióját erősítették.

1934. október 9-én Sándor jugoszláv király franciaországi látogatásra Marseille-be érkezett. Louis Barthou külügyminiszter fogadta. Egy merénylő mindkettőjüket megölte. Óriási nemzetközi botrány támadt, amelybe Magyarország oly mértékben belekeveredett, hogy az a frankhamisítási botránynál is nagyobb külpolitikai bonyodalmat okozott. Belpolitikailag ellenben Gömbös hasznot húzott belőle. Mert az ország nemzetközi elszigeteltsége széles körökben a „nemzeti elhagyatottság" bús hangulatát érlelte. Sokakban ezt a társadalmi elmaradottság miatti elkeseredés még erősebbé tette. Mivel a hatalmon lévők akarata miatt a politikán belül nem lehetett a hangsúlyt a belpolitikára helyezni, nem lehetett megteremteni azt a modern társadalmat, amely (elvileg) bázisául kínálkozhatott – a külpolitika kedvező csillagállása idején – egy olyan szuverén magyar lépéshez, amely nem engedi a revíziót nagyhatalmi manipuláció eszközévé degradálni, s ezáltal újabb külpolitikai helyzetben a megszerzett területeket elveszni.

A francia kikötővárosban, Marseille-ben 1934. október 9-én az odalátogató Sándor jugoszláv király és a fogadására megjelenő Barthou francia külügyminiszter politikai gyilkosság áldozata lett. Az életüket kioltó fegyvert macedón terrorista sütötte el, segítőtársai pedig a Jugoszlávia felbomlasztására törő horvát usztasa szervezeteknek voltak a tagjai. A Belgráddal szembeni magyar politika egyik arca a megegyezést, a másik a délszláv állam felbomlasztásának útjait kutatta. Kétségtelen, hogy Budapest és a Marseille-ben leleplezett szervezetek között voltak kapcsolatok. Ám ezen turbulens elemeknek – a német nemzetiszocialisták és főleg az olasz fasiszták személyében – jóval hatékonyabb támogatóik is voltak. Az ügy óriási visszhangot váltott ki, hiszen a megölt két politikus a francia biztonsági erőfeszítéseknek volt prominens képviselője, a béke hívei joggal aggódtak, hogy a politikai problémák eldöntésénél ismét a végletes erőszak jut meghatározó szerephez. Politikailag jól tájékozott körökben világosan tudták, hogy az igazi értelmi szerzőket Olaszországban kell keresni. (Itt volt az usztasák főhadiszállása is. Az olyannyira reflektorfénybe állított Somogy megyei jankapusztai tábor főleg a felelősségre vonás elől menekülő hor-

14 *Új Látóhatár.* (München) 1959. 4. sz. 257–258.

vátoknak, sokszor katonaszökevényeknek nyújtott menedéket. Ráadásul a merénylet előtt az illetékes magyar belügyi szervek a tábort kiürítették.) A nyugati hatalmak ekkortájt azonban Rómában véltek olyan ellensúlyt találni, amely megakadályozhatja, vagy legalábbis fékezheti Hitler agresszív terveit, ezért Mussolinit nem lehetett a vádlottak padjára ültetni. A kisantant – élén Benešsel – ismét kapott a kínálkozó alkalmon, és a nemzetközi felháborodás korbácsolásával a magyar revízió lehetőségét akarta hosszú időre eltemetni. Az ügy értelemszerűen a Nemzetek Szövetsége elé került, ahol tisztában voltak azzal, hogy kemény elmarasztalásuk esetén a magyarok nem fogják takargatni a terroristák nemzetközi kapcsolatairól birtokukban levő értesüléseket. A súlyos ellentmondások sűrűjéből ezért olyan megoldás körvonalai bontakoztak ki, hogy legyen a bűnbak Magyarország, ám őt sem szabad nagyon „bántani". Így is lett. Bár a kérdés végleges lezárására csak 1935 májusában került sor, a Népszövetség Tanácsának december 10-i határozata után – amely Magyarországra bízta alárendelt szervei felelősségének megállapítását és megbüntetését – érdemi fordulattól már nem kellett tartani.

154. A marseille-i merénylet

A megölt jugoszláv király temetésén a Birodalom képviseletében Hermann Göring vett részt. A hitleri Németországban gyilkos küzdelem zajlott az alvezérek között. Ez is stabilizálta a Führer hatalmát. A külpolitika vitelén is marakodtak. Göring a balkáni térség feletti politika formálásában volt kiváltképpen erős. A szerb fővárosban arról nyilatkozott, hogy a Birodalom nem támogatja a Szent István-i Magyarország visszaállítását. Pontosan fogalmazott. Arról azonban nem ejtett szót, hogy számukra Magyarország is fontos partner. És ezért hajlandó is tenni. Mint ahogy az 1938–1941 közötti területi változások ezt kézzelfoghatóan meg is mutatják majd…

30

1935

HORTHY MIKLÓS LEVÉLTERVEZETE TOMAŠ GARRIGUE MASARYK CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKHÖZ SZEMÉLYES SÉRELME ÜGYÉBEN

1931 óta a csehszlovák sajtóban nem szerepelt említésre méltó támadás Magyarország vagy Horthy személye ellen. A csehszlovák hivatalos körök — különösen a német fasizmus előretörése után — mindent elkövettek a távolról sem kielégítő viszony megjavítása érdekében. Ugyanez a körülmény az ellenforradalmi Magyarországot Csehszlovákia elleni harciasabb fellépésre sarkallta. A Kárpát-Ukrajnára vonatkozóan Lengyelországgal kötött megállapodás alapján fokozott tevékenységbe kezdtek a magyar kormány szlovákiai és kárpát-ukrajnai legális és titkos szervezetei. Mivel nyílt agresszió számára is kedvezőnek látszott a helyzet, Horthy köre kereste az alkalmat a fegyveres fellépésre. 1934 végén és 1935 elején a csehszlovák sajtóban leleplező cikkek jelentek meg a marseille-i merényletben érdekelt csoportosulásról. Minden valószínűség szerint erre akart Horthy az alábbi levéllel válaszolni.

[a]A háború befejezése óta a cseh sértések és gyanúsítások pergőtüzének vagyunk kitéve; feltehető, hogy ezeket hivatalos személyek sugalmazzák és vezetik. Amikor a prágai magyar követ a személyem ellen irányuló sértések ellen (tudtomon kívül) tiltakozott, azt a választ kapta, hogy sajnos, semmit sem tehetnek, mert Csehszlovákiában sajtószabadság van; ugyanakkor az ellenzéki lapok naponta cenzúrázva jelennek meg, fehér foltokkal. Minthogy az úgynevezett békekötés országunkat nemcsak területe és lakossága 2/3-ától fosztotta meg, hanem népünk felfegyverzését is lehetetlenné tette, nincs lehetőségünk arra, hogy az államok létezése óta szokásos formában követeljünk elégtételt.

Minthogy az utóbbi napokban Magyarország ellen szórt alantas gyanúsítások messze meghaladják a megengedhető határokat, és én felelősnek érzem magam hazám becsületéért, nem marad más kiút számomra, mint hogy személyes elégtételt követeljek az államfőtől.[b]

Ha ön nem lenne hajlandó a kívánt formában bocsánatot kérni, ragaszkodom a fegyveres elintézéshez. Minthogy azonban ön beteg

[a] A levél szövege előtt a következő, utólag áthúzott szavak olvashatók: „Én szakadatlan . . ."
[b] Ezt követően a következő, utólag áthúzott szavak olvashatók: „minthogy ön, kegyelmes uram, aggastyán".

155. Horthy Miklós töredékben maradt levéltervezete T. G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnökhöz, amely szerint párbajra akarta kihívni – saját kezűleg, németül, ceruzával írt fogalmazványtöredék, aláírás nélkül. (A Horthy Miklós titkos iratai *címmel először 1962-ben, majd utána több ízben kiadott dokumentumkötet magyar nyelven gépelt átiratban közölte.)*
A kormányzó joggal háborodott fel a beneši külpolitika magyarellenes machinációin. Ám az 1935 decemberéig a köztársasági elnöki székben ülő Masarykot ezért aligha lett volna helyén való párbajra kihívnia. Szerencsére, amikor leírta, hogy tervezett lépése „középkorias megoldás" lenne, abbahagyta a levél fogalmazását. Azt bizonyára nem fejezte be, tehát több mint valószínű, hogy semmiféle ilyen levél nem ment el Prágába.

Jelen sorok írója szenvedélyes ellenfele minden olyan – egyébként messze nem szokatlan – törekvésnek, amely a múltat relativizálja. Ám azt nagyon is fontosnak tartja, hogy annak sokarcúsága ne sikkadjon el a történelemkönyvek lapjain. Ezért idézzük most ide nagyszerű színészünknek, a sokáig Csehszlovákiában élő Darvas Ivánnak a volt államfőről szerzett, emlékiratában rögzített, személyes emlékét.

„Visszatekintve – szerettem én az embereket? Attól tartok, nemigen. Szerettem vajon a körülöttünk élő cseheket például? Aligha. Hogy is lehetne – így okoskodtam – szimpatizálni egy olyan néppel, amely ilyeneket képes kimondani: »Strš prst skrs krk!« (Akármilyen hihetetlen, viszonylag értelmes mondat, amelyben egyetlen magánhangzó sincs: »Dugd át az ujjadat a torkodon!«) Hát a németeket? Azokat se. Fennhéjázók voltak és önzőek. Hát azt a pár oroszt és magyart, akit közelebbről ismertem? Hát magamat? Magamat aztán legfőképpen nem. Nem, senkit se szerettem. A várost szerettem. A köveket. A kapualjakat, a templomokat, a mozikat. Az ódon Óvárost és Kisoldalt, a nagyvárosias Újvárost.

De igen! Egy csehet mégis szerettem. T. G. Masarykot, az első csehszlovák Köztársaság államelnökét. Igazi úriember volt. Valamelyik vasárnap német pajtásaimmal kirándultunk a várost sűrűn körülvevő erdős hegyekbe. Egy középkori várkastélyt övező gyönyörű, romantikus parkban lesátoroztunk, és amint tábortűznél szalonnáztunk, énekeltünk, tréfálkoztunk, széles jókedvünkben nagyhangúan szidtuk a hülye csehek ilyen-olyan anyját, az erdőből hirtelen két lovas bukkant elő. Egy ősz, kecskeszakállas, cvikkeres, idősebb úr meg egy fiatalember. A szikár öreg megszólított, majd látva, hogy a társaságunk leginkább németül tud, ékes németséggel (gyönyörű kiejtéssel) aziránt érdeklődött, hogy kerültünk ide, mi a tervünk, meddig óhajtunk maradni? Kiderült, véletlenül az államelnök (illetve akkor már csak exelnök) privát rezidenciájának kertjébe tévedtünk. Emlékszem, mennyire megszeppentünk, amidőn tudatára ébredtünk idétlen, sértő viselkedésünknek, hisz ezek szerint minden szavunkat hallotta és meg is értette! Vártuk a rendreutasítást, ehelyett azonban barátságos hangon faggatóra fogott bennünket, német létünkre vajon eléggé ismerjük-e a prágai német irodalom nagyjait? Emlékszem, többek között Rilke, Werfel s (az addig számomra ismeretlen) Gustav Meyrink nevét említette, idézett műveikből. Aztán további jó szórakozást kívánt, és a két lovas – amilyen váratlanul megjelent – el is tűnt a sűrűben. Egy-két óra elteltével megjelent két fehér ruhás alak, és egy targoncáról leemelt egy óriási fatálcát, amelyen legalább száz-százötven csodálatosan puha, ínycsiklandozó lekváros túrós bukta illatozott. Átadták az elnök úr szívélyes üdvözletét, jó étvágyat kívántak, és távoztak. Emlékezetemben máig is őrzöm a bukta felséges ízét s az előkelő jelenség iránt érzett csodálatomat és tiszteletemet. Hosszú ideig T. G. Masaryk testesítette meg számomra az úriembert.

Egy hétre rá halott volt."[15]

156. Prágai utcarészlet a harmincas évek derekán

„Lesz-e reform?" – kérdezte Németh László a *Magyarország* című napilap 1934 karácsonyi számában megjelent írásának már címével is. Abból indult ki, hogy a mély külpolitikai krízistől való megmenekülést belső önvizsgálatra, az eddig követett módszerek elejtésére, jobbak megválasztására kell felhasználni. Kemény szavakkal ostorozta az „ostoba revizionista lármát", melyet az itthon élők meguntak, a kisebbségi sorsban élők pedig megsínylettek.

15 Darvas Iván: *Lábjegyzetek*. Európa, Bp., 2001. 33–34.

„Tessék a bömbölő honfibú táplálására fordított összeget – követeli – okosabb dolgokra fordítani… Az elveszett területet – állítja nem csekély bátorsággal – 'vissza'-szerezni nem lehet, de szívós munkával 'meg' lehet szerezni valami mást a kis népek övében: a magyarság primátusát. Ennek azonban első és egyetlen feltétele: a magyar reform. Magyarországnak egy külpolitikája van ma: a belpolitika. Kifelé hallgatni, befelé tenni: ezzel erősödünk meg kifelé is."

Németh Lászlónak mélységesen igaza van, amikor a hatalom birtokosai által – manipulatív szándékkal – tovább deformált nemzettudatot ostorozza, aminthogy nem kétséges: nem az akkor követett, hanem a belügyekre koncentráló politika felelt volna meg a nemzet tényleges érdekeinek. Írása mégsem mentes az illúzióktól. Belpolitikailag nem veszi tekintetbe, hogy a „bömbölő honfibú táplálásának" a rendszer létébe kitéphetetlenül gyökerező okai voltak, és ilyenformán a külpolitikának nem csupán rendszerstabilizáló, hanem rendszerkonzerváló, a belső megújulás szükségességét elodázó funkciója is volt. El tehát nem halványodhatott, s rovására a belpolitikának nem lehetett nagyobb mozgástere. Ettől függetlenül: a trianoni Magyarország nemzetközi helyzete nem passzivitásra, hanem sokkal inkább aktivitásra serkentett. A határok spiritualizálásának gondolatát – revízió helyett – egy progresszív berendezkedésű ország közvéleménye idővel talán elfogadta volna. De csakis abban az esetben, ha biztos jelei lettek volna annak, hogy a szomszédok ezt a programot magukénak vallják. Nicolae Titulescu román külügyminiszter ugyan többször hangoztatta ezt a spiritualizációt, de – szubjektív szándéka komolyságának az eldöntését függőben hagyva – ennek sem Románia, sem általában a kisantant országok kisebbségi politikájában semmiféle nyoma nem volt. Éppen ellenkezőleg: még a polgári demokratikus Csehszlovákia is türelmetlen, mesterséges asszimilációs politikát folytatott. Ezért a két világháború közötti Magyarországon a revíziós politikának nem volt valóságos alternatívája. Mindez ellenben még korántsem jelenti azt – húzzuk alá itt is –, hogy a revíziós politika szükségszerűen torkollt abba a tragédiába, amelybe a második világháború során az országot sodorta.

Küzdelem a revízió lehetőségének megmentéséért

Ha az 1935. január 7-i francia–olasz megegyezés nyomán valóban létrejött volna a dunai paktum, vagyis a térség országai a fennálló határok mellett kötelezik el magukat, akkor a magyar revízió esélyeinek belátthatatlan időre befellegzik. Kötöttségei miatt a magyar külpolitika „csupán" aláírásának feltételeit fogalmazhatta meg. Alaptétele szolidan hangzott: az ország helyzete ne váljon kedvezőtlenebbé. „Nem működhetünk közre a tőlünk elvett területeknek a harmadik államokkal szemben való megvédésében"– hangoztatta Kánya Kálmán. A dunai paktumért cserébe Mussolini azt remélte, hogy hozzáfoghat Etiópia gyarmatosításához. 1935. október 3-án megtámadta a hatalmas területű, de szegény országot.

157. Mussolini Milánóban szónokol.

Anglia a Népszövetségben egyhangú határozattal akarta agresszornak bélyegeztetni Olaszországot. Az október 9-i szavazáson azonban Albánia, Ausztria és Magyarország tartózkodott a szavazáson. Róma hálátlansággal vádolta a magyarokat, ugyanakkor Londonban is igen nagy visszatetszést váltott ki a brit szándék keresztezése. Távlatilag azonban – és ez volt a sokkal súlyosabb – az olaszok Délkelet-Európából való kiszorulása és a várható német behatolás okozott gondot.

A magyar külpolitika – teljesen irreális – eszménye az „olasz–német–magyar gondolatkörben" élő független Ausztria volt, ezért folyvást azon a lehetetlen feladaton fáradozott, hogy a németeket a római jegyzőkönyvekhez csatlakoztassa. A Berlin–Róma-tengely formálisan 1936. október derekán született meg, amikor Gömbös már nem volt az élők sorában. A német–olasz szövetkezésnek az volt a lényege, hogy a német segítségre szoruló Mussolini feladta Ausztria függetlenségét. Hitler közép- és délkelet-európai hódító terveiben Magyarországnak természetesen megvolt a maga viszonylagos jelentősége. Berlinben azonban bosszúsak voltak a magyarokra, mert az olasz–osztrák együttműködéssel Ausztria bekebelezését, a történelmi Magyarország eszméjéhez való konok ragaszkodásukkal pedig Jugoszlávia megnyerését akadályozták. Ez volt mindennek a lényege, amelyet azután a felszínen kavargó események, azok ellentmondása, nemkülönben a világnézeti motívumok alaposan összezavartak, esetenként kimondottan eltakartak.

Gömbös 1935 őszén belátta, hogy tervezett alkotmányjogi reformjainak, illetve az egypártrendszer megteremtésére irányuló törekvéseinek leküzdhetetlen akadályai vannak. A kormánypárt tömegpárttá szervezése a helyi hatóságok és politikai tényezők határozott ellenállásába ütközött.

1936. március 7-én Hitler a Rajna-vidék megszállásával elütötte a franciákat attól, hogy a közép- és délkelet-európai térséget megvédhessék a jövőbeni német agressziótól. Budapesten az örömbe üröm vegyült. Hitler ugyanis álnok hajlandóságot mutatott nyugaton újabb regionális megegyezés, keleten pedig kétoldali szerződések megkötésére. Ez utóbbi egy csehszlovák–német megállapodás vélt lehetőségét idézte fel. A magyar Külügyminisztériumban hónapokig nem láttak át a szitán. 1936. július 11-én az osztrák–német megállapodásban Hitler elismerte Ausztria függetlenségét. A Führer számos szószegése nyomán az európai közvélemény jelentős része már nem vette komolyan a megállapodást. Magyarországon ellenben számottevően megváltozott a helyzet. Addig az ellenzék a hivatalos külpolitikát a németbarát kurzus miatt támadta. Most ellenben neves képviselői egyetértésüket fejezték ki a kormány külpolitikája iránt.

158. A Rajna-vidék remilitarizálása
Szerencsejátékos húzásai során Adolf Hitler ekkor kockáztatta a legtöbbet. Nyert. A Rajna-vidék ismételt német katonai birtokba vétele Franciaországot megfosztotta Közép-Európában addig élvezett hegemóniájától. 1939 szeptemberéig még sokat beszélnek, konferenciáznak, ám Párizs a lényeget tekintve már eszköztelen…

A magyarországi német kisebbség helyzete a háború elvesztése óta feloldhatatlanul mérgezte a magyar–német viszonyt. Bár a magyar nemzetiségi jogalkotás tulajdonképpen a demokratikus normáknak is megfelelt, azt még töredékesen sem sikerült a gyakorlatba átültetni. Mert a közvélemény zömében az a vélemény járta, hogy a történelmi Magyarország széteséséhez jelentősen hozzájárult a nemzetiségekkel szembeni – úgymond – túlzott engedékenység. Németországban ellenben már jóval 1933 előtt is sokan úgy néztek Magyarországra, mint a németek nagy „temetőjére". Ösztöndíjakkal, majd a náci tanokkal fordították sokszor sikerrel szembe a hazai németség fiait választott hazájukkal. A harmincas évek derekára – minden kormányzati erőfeszítés ellenére – a konfliktus tovább mélyült. 1935-ben törvénytelenül létrejött a Volksdeutsche Kameradschaft. A majd 1938-ban létrejövő Volksbund ennek a szervezetnek a legalizálása.

Jakob Bleyer, alias Bleyer Jakab már 1917-ben sokak szemében gyanússá vált. Mert a német-magyar (deutschungar) tudat az egymásnak feszülő nacionalizmusok világában már anakronizmus. Bleyer 1923-ban megalakította a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet (MNNE), ami tényleges működését azonban csak 1924 augusztusában kezdhette meg. A kormány számára elfogadható Gratz Gusztáv lett az elnök, Bleyernek be kell érnie a második poszttal. A taglétszám 1926-ban sem érte el a 13 ezer főt, miközben a német ajkúak száma bőven félmillió felett volt. Bár a kormány a szervezetet oly erősen támogatta, hogy az éppen 1926-ban megrendezett képviselőházi választásokon az egyesület által jelölt tíz(!) személy mindegyike nyert, ám arra már nem volt ereje, hogy a társadalomnak a magyar nemzeti érdekekre igazából ártatlan MNNE-vel szembeni ellenállását megtörje. Az ellenállás nem volt alaptalan, hiszen a németség a tíz nyertes közül csupán Bleyer mandátumát ünnepelte. A magyar társadalom nem az MNNE-t, hanem az 1907-ben létrejött, 1916-ban már mintegy 310 ezer taggal rendelkező Katolikus Népszövetséget tudta a hazai németség számára elfogadni. A tagságnak mintegy a negyede német ajkú volt, s az egyesületen belül német szekció is működött.

Míg a magyar középosztály a Katolikus Népszövetséggel akarta a hazai németséget kielégíteni, addig a mind nagyobb súlyt mutató öntudatos németeknek nemhogy ez, hanem a nála – kisebbségi szempontból – jóval radikálisabb MNNE sem volt megfelelő. Tehát azok a folyamatok, amelyek már a háború előtt elindultak, majd utána ugyancsak felerősödtek, azt jelentették, hogy a németségnek már nem volt elégséges az anyanyelven történő olvasás. Nekik nemzeti öntudat kellett, amit ellenben a sértett, sebzett, gyanakvó magyar nemzeti-nacionalista érzület elviselhetetlenül soknak tartott. Következőleg a mindkét irányban valójában védekező jellegű MNNE sem tudott gyökeret verni.

Míg Bleyer a népközösség (Volksgemeinschaft) elve jegyében nem hogy megengedhetőnek, hanem kudarca okán mind szükségesebbnek tartotta a magyar állam ügyeibe történő birodalmi beavatkozást, addig Gratz a népközösség elvéből következő bármiféle külső beavatkozást elítélt és elsődlegesen a magyar állammal való kompromisszumokban látta a kisebbségpolitika alakításának eszközét. Bleyer már a húszas évek derekától nem csupán németországi „német népiségpolitikai", hanem birodalmi hivatalokkal is titkos kapcsolatokat ápolt. Mindez ugyancsak súrolta a német-magyar tudat határait. Amikor pedig Bleyer 1928. január 2-án az általa és Gratz Gusztáv által együttesen aláírt, Bethlen István miniszterelnökhöz intézett, a hazai német iskolaügy stagnálását természetesen joggal kritizáló memorandumot még ugyanazon a napon – németül, Gratz háta mögött – a német külügyminisztériumba is eljuttatta, akkor bizony elhagyta a német-magyar tudat világát. Nem csupán lépésével, hanem a magyar kormányfő igaztalan megvádolásával is. Azt állította ugyanis, hogy Bethlen „aktívan vesz részt a magyarországi német mozgalom felbomlasztásának meg-megújuló kísérleteiben".

159. Bleyer Jakab

160. Gratz Gusztáv

1929-ben Bleyer – tudatosan provokatív éllel – kijelentette, hogy a német kisebbségek ügye „az állami szuverenitás keretei fölé emeltetett". Megnyugtatásként pedig hozzáfűzte, hogy Németországnak már nincsenek imperialista céljai. Gratz másként látta. A 70 milliós németség minket is érintő kelet felé gravitálása „tényleg létező valami, és a németségnek ez a gravitációs ereje fokozódhatik, ha netán a jövőben Ausztriának Németországba való beolvasztása sikerrel járna, és Németország közvetlen szomszédunkká válnék". Éppen ezért – tette ismét világossá, hogy e forró témában álláspontja messze nem azonos Bleyerével – nem tartaná helyesnek, „ha abban a hitben ringatnók magunkat, hogy a németség soha, semmi körülmények között veszedelmessé nem válhatik". Az egymásnak feszülő magyar és német nacionalizmus világában Gratz Gusztáv politikája is szükségszerűen alulmaradt. A magyar nacionalizmus pedig döntően szükségszerűen rendelődik majd a német alá, hiszen az 1938–1941 közötti, Adolf Hitler Németországa erejéből megvalósuló területi változásoknak nem lehetett nem megfizetni az árát. A kettejük politikája között mégis az a lényeges különbség, hogy míg Bleyer politikája szította, addig Gratzé enyhítette a magyar és német nacionalizmus egymásnak feszülését.

Politikájának kudarcába Bleyer Jakab már 1933 végén belehalt. Gratz Gusztáv még a Horthy-Magyarország szakadékba hullását is túlélte, ám 1946-ban szintén bukott politikusként szállt a sírba. Bár mindkettejük bukása szükségszerű volt, a különbségek felett a historikus nem siklik el. Míg Gratz Gusztáv örökségének ápolása mind a magyar, mind a német nemzet számára gyümölcsöző lehet, addig Bleyer Jakab örökségének kritikátlan élesztgetése könnyen a múlt valóságának elferdítéséhez vezet, a magyar nemzettudatot pedig bizonyosan károsítja.

EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

Ezekben az esztendőkben Thomas Mann már régen emigránsként élte az életét Svájcban. 1936 végén a csehszlovák állam adott neki állampolgárságot. A dokumentumra mozgásszabadsága érdekében, ha úgy tetszik gyakorlati okokból volt szüksége. Németségét ez csöppet sem korlátozta, hiszen büszke öntudattal mondhatta: „Ahol én vagyok, ott van Németország." Így érkezett 1937 januárjában hazánkba, hogy a Zeneakadémián tartson előadást, felolvasóestet. Erre az alkalomra született meg a mi lángeszünknek, József Attilának a mai köztudatból sem teljesen kifakult verse. A rögtönzésekben is tökéleteset alkotó költő ekkor már – ugyancsak felkérésre – megírta a *Levegőt* című versét. Thomas Mannt üdvözlő verse is csupa komorság.

Nagy szükségük van egymásra, hiszen egymás nélkül sötétben vagyunk. Az emberiségen – egyértelműen utalva a magyar külpolitika számára oly fontos Németországra és Olaszországra is – több „szörny-állam iszonyata rág". Ezért borzadozva kell kérdeznünk: „mi lesz még, honnan uszulnak ránk új ordas eszmék". Költeménye megírásakor mindebből következően attól is kellett tartania, hogy Thomas Manntól maholnap már Németországon kívül is elvonhatják a szót – „meddig lesz hely, hol fölolvashatol?" –, ám a villám nem itt csapott le: az ügyészség megtiltotta az üdvözlő vers felolvasását. Főleg az utolsó strófa miatt, amiben József Attila Thomas Mannban a fehérek közt egy európait látott.

A magyar–német viszonyt sok minden terhelte. A hazai politika nem akarta a revíziós program potenciálisan leghatékonyabb segítőjét még ilyen, számára nemhogy nem fontos, hanem inkább irritáló eseménnyel sem terhelni.

DARÁNYITÓL TELEKIIG (1936–1941)

Gömbös halála után mindegyik kormányfő azzal a programmal kezdte, hogy helyreállítja az egyensúlyt a politikai életben, megfékezi a bal- és jobboldali szélsőségeket, s önálló külpolitikát folytat. Azután az elődjüknél is rosszabbul végezték. Darányi Kálmán idején tömegmozgalommá szerveződtek az extrém jobboldali nyilasok. Betiltották a körükben legnevesebbé váló Szálasi Ferenc Nemzet Akaratának Pártját, Szálasi pedig börtönbe került. A szervezkedésnek ellenben nem lett vége, a pártvezér nimbusza tovább növekedett.

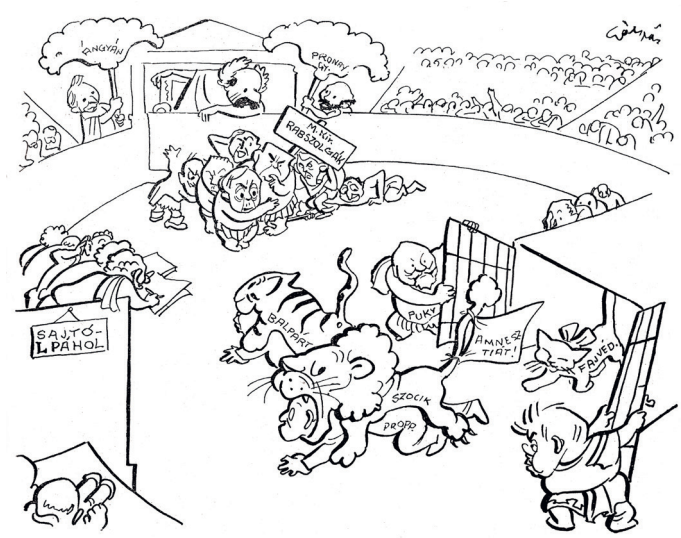

161. A Duna-parti Circus Maximusban
Vass József m. kir. főrabszolga: – Ne féljetek, gyerekek, hiszen ezek csak oroszlánbőrbe bújt … ellenzék

Vass József kalocsai nagyprépost korábbi tárcái után 1922–1930 között volt népjóléti és munkaügyi miniszter, a korszak egyik fontos szereplője. A rajz tehát konkrétan korábbi időszakból való, ám mégis jellemző a Horthy-korszakban működő ellenzéki pártok jelentős részének árnyékbokszoló magatartására. Ellenben nem vonatkozik a Gömbös Bethlen-rendszert lebontani akaró törekvéseivel való ellenzéki szembefeszülésre. És ugyancsak nem érvényes a nyilas jellegű pártokra sem. Azok valóban rendszerváltást akartak. Törekvésüknek ellenben a rendszer sikerrel állt ellen. Szálasi Ferenc 1944. október 15–16-i hatalomra jutása döntően Németország támogatása révén valósult meg.

A Horthy-Magyarország legjelentősebb szellemi teljesítményét a falu felemelésének programjával dolgozó – zömükben a kapitalizmus és a szocializmus közötti harmadik utat kereső – ún. népi írók nyújtották. Mivel mindinkább belátták, hogy irodalmi, szellemi eszközökkel nem érnek el rendszerváltást, ezért 1937. március 15-én Márciusi Front néven politikai mozgalmat indítottak. Áttörést azonban nem értek el. Ahhoz szükség lett volna a kisgazdapárt, illetve a szociáldemokraták megnyerésére.

162. Festetics György valamikor 1937-ben lóversenyen a trénerrel diskurál
Ha valaki kíváncsi arra, hogy hogyan nézett ki egy arisztokrata a két háború között, akkor ezt a képet vegye szemügyre. És tudnia kell: egy demokratikus beállítottságú arisztokratát lát. Édesapja volt az igazi kékvér. Aki a kormányzó fogadásakor a küszöbről centit se mozdult az ország első embere elé ...

1938. május 27-én a Zeneművészeti Főiskola nagytermében rendezett *Kodály kórusai* című énekkari hangversenyen öt új mű szerepelt, köztük a költői magasságokban szárnyaló, nyugalom – nyugtalanság – nyugalom szerkezetén alapuló *Esti dal*, a hangversenytermek napjainkban is gyakran műsorra tűzött ünnepi eseménye.

Erdő mellett estvélédtem,
Subám fejem alá tettem,
Összetettem két kezemet,
Úgy kértem jó Istenemet:
Én Istenëm, adjál szállást,
Már mëguntam a járkálást,
A járkálást, a bujdosást,
Az idegën földön lakást.
Adjon Isten jó éjszakát,
Küldje hozzám szent angyalát,
Bátorítsa szívünk álmát,
Adjon Isten jó éjszakát,
Adjon Isten jó éjszakát.

A népdalt a mester 1922-ben gyűjtötte a ma Nógrád megyei Pásztón, a kórusműben szereplő első két versszakkal együtt. A harmadik versszak ellenben Szeged környékéről való, egy 1878-ban megjelent gyűjteményből.

163. Kodály Zoltán lendületesen vezényel 1938-ban. Ez volt az ő igazi énje. A Rákosi Mátyás születésnapját ünneplő koszorúba a kényszer helyezte...

164. Hóman Bálint a harmincas években

Az első Gömbös-kormány megalakulásától – rövid megszakítással – 1942 tavaszáig, hasonlóan Klebelsberg hosszú hivatalviseléséhez, s egyben az ő formátumosságához komoly szakember állt a kultuszkormányzat élén. Munkássága mégis sokkal vitatottabb. Ennek döntő oka az ő zsidótörvényeket támogató magatartása. És ebből következően – az egyértelműen náci nézeteket valló Orsós Ferencet nem tekintve – az MTA-nak egyetlen olyan volt tagja, akinek visszavételére sem az 1990-es rendszerváltáskor, sem utána nem került sor. Pedig Kosáry Domokossal az élen jeles személyek mentek harcba rehabilitálásáért. A volt tanítvány, 1990-től 1996-ig az MTA élén álló Kosáry elnöki súlyát is latba vetette. Hiába.

Iskolapolitikájában a miniszter a különböző iskolatípusokat közelíteni, a közöttük lévő nemegyszer átjárhatatlan akadályokat felszámolni akarta. Egységes nemzetnevelés volt a célja. Ennek érdekében a nagy autonómiájú egyházi iskolák hatékonyabb állami felügyeletére törekedett. Ösztöndíjak és más kedvezmények révén munkások, parasztok, kisemberek

gyermekei számára nyitott tanulási, továbbtanulási lehetőséget. Ezzel a harmincas évek második felétől szerény társadalmi mobilizáció valósult meg.

Továbbvitte Klebelsberg népiskola-fejlesztési programját. Újabb 3000 objektum építését tervezte. Ebből 1940-ig 2000 megvalósult, a többit a háború akadályozta meg. Az 1940: XX. tc. a nyolcosztályos népiskola megszervezését írta elő, kilenc évig tette volna kötelezővé az ingyenes népoktatást. A közoktatás kiszélesítését célozta. Megvalósítását ugyancsak a háború akadályozta meg.

Az egységes középiskoláról szóló 1934: XI. tc. megszüntette a gimnázium–reálgimnázium–reáliskola szerinti hármas tagozódást. Az új rendszer szélesebb tudásanyagot kínált és megteremtette az esélyegyenlőséget az érettségi utáni továbbtanuláshoz is. A negyvenes évek első felében a középiskolai tanulók mintegy 20%-át a fizikai dolgozók gyermekei tették ki. Tehát valóban javult a társadalmi mobilizáció. A közoktatási igazgatás átszervezéséről rendelkező 1935: VI. tc. az egyházi iskolák állami felügyeletét növelte.

1937 elejétől 1938 augusztusáig magyar–kisantant tárgyalások folytak. A keservesen elhúzódó megbeszélések révén Magyarország fegyverkezési egyenjogúságot akart. Cserében a kisantant azt kívánta, hogy területi revíziós követeléseiért partnere ne nyúljon fegyverhez. 1937 novemberében Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter Hitlernél járt. A német külpolitika „dinamizmusának" kedvező nyugati magatartás láttán a magyar vezetők késznek mutatkoznak arra, hogy adott esetben Csehszlovákia ellen a németekkel karöltve akár fegyverrel is fellépjenek. Az akció kockázatát csökkentendő Jugoszlávia semlegességére német garanciát kívántak. A Belgráddal való jó viszony kialakításában érdekelt Berlin erre nem volt hajlandó. Így Kánya kénytelen-kelletlen tovább folytatta tárgyalásait a kisantanttal.

Azért, hogy a magyar haderő ütőképes legyen, 1938. március 5-én Győrött Darányi egymilliárd aranypengős fegyverkezési programot jelentett be. De a következő években jelentősen kibővülő, az egész magyar gazdasági életet serkentő program eredményei sem tették a magyar haderőt olyan erőssé, hogy ellenséges támadással szemben képes legyen az országot megvédeni.

A miniszterelnök két okból választotta Győrt a bejelentés színhelyéül. Itt volt korábban főispán, a hadiipar-fejlesztésnek pedig ez a város lett a központja és munkásbázisa. A bejelentés nyomán a programot májusban benyújtott törvény szabályozta. Az egymilliárdból 600 millió közvetlenül a honvédségnek jutott, 400 millió pedig az infrastruktúra modernizálását, közvetetten a hadsereg ütőképességét javította. Az 1936–37-ben mintegy 80–85 ezres honvédség a maradéktalanul végrehajtott program révén 1940-re 107 ezer főre erősödött. Mivel a kisantantországok fegyveres ereje mintegy 600 ezer katonát számolt, ennek tükrében a lényeget tekintve a fejlesztés sem hozott az erőviszonyokban természetesen fordulatot. Az ütegek számát megduplázták, megemelték a repülőszázadok számát és létrehozták az ún. gyorshadtestet. Az egymilliárdos összeget példamutatóan vagyonadóból teremtették elő, ám a megadóztatottaknak az MNB kedvező kamatozású hitelt nyújtott. Mindebből következően a program anyagi terheit csupán részben fizették meg a tehetősek. A terhekből e tekintetben is jutott a messze nem tehetős adózóknak. A gyorsan végrehajtott program ezután is folytatódott, ám az a főszövegben írottak érvényét közel sem kérdőjelezte meg…

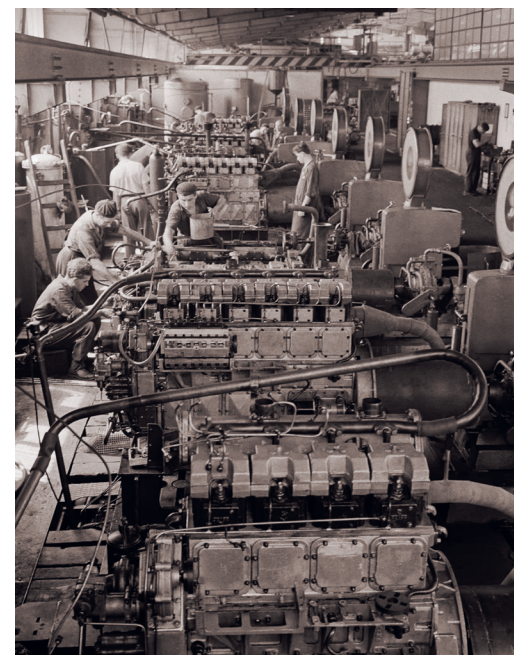

165. A győri MÁVAG

Március 13-án megtörtént az anschluss. Hatására Darányi benyújtotta a parlamentnek a betűjében is a zsidóságot sújtó első törvény tervezetét, s titkos tárgyalások kezdődtek a nyilasokkal. A túlteljesítő premier helyére májusban Imrédy Béla került. Kezdetben ő is kész volt a nyilasokkal való leszámolásra. 1938. május végétől kormányrendelet tilalmazta, hogy a közalkalmazottak szélsőséges pártok tagjai legyenek. Ebbe a nyilas szélsőjobboldal mellett a Szociáldemokrata Párt is beletartozott. Nyáron Szálasi Ferenc megkezdte háromévi fegyházbüntetését. A nyilasok most már továbbszervezkedésükön túl azt hirdették: *1938 a miénk!*

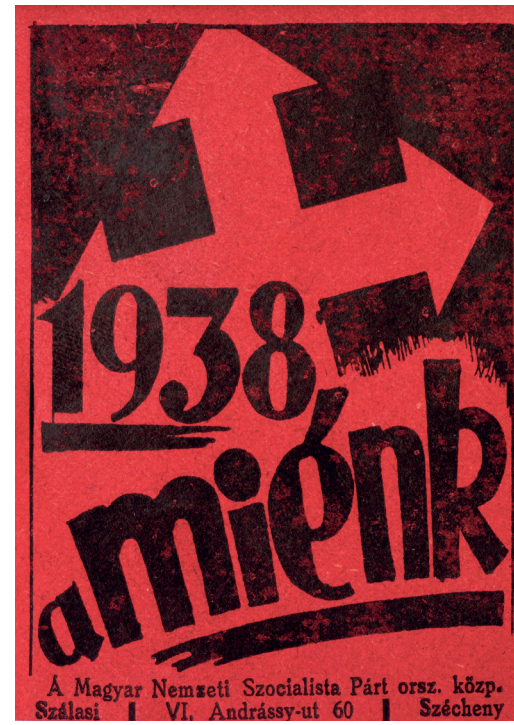

166. Nyilas plakát: 1938 a miénk

Az 1938: XV. tc., az első zsidótörvény felekezeti alapon diszkriminált, szakított az állampolgári jogegyenlőség 1848 óta érvényben levő alapelvével. Ezután a sajtó-, az ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjai között, valamint az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak között legfeljebb 20% lehetett zsidó. A törvény nem hozott megnyugvást. A társadalom egyik része felháborodással, a másik része elégedetlenkedéssel fogadta.

A május végén elfogadott törvény – a közgondolkodás első zsidótörvénynek mondja – „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatékonyabb biztosításáról" címet viselte. Meghatározta a zsidó fogalmát. Eszerint az izraelita vallású személy minősült annak, még akkor is, ha ugyan kikeresztelkedett, ám azt csak 1919. augusztus elseje után tette. Ezzel a magyar állam letért az állampolgári egyenlőség elvéről. Konkrétan az értelmiségi, szabadfoglalkozású pályákon korlátozta az izraelita vallásúak jogait. Az érintettek, valamint az állampolgári egyenlőség töretlen hívei tiltakoztak, a hangos többség ellenben további szigorításokat követelt. E nyomás alatt a kormány szinte már másnap hozzáfogott a második ilyen típusú törvény kidolgozásához.

167. Révai József a harmincas évek második felében

A Komintern – vagyis a kommunista világpárt, amely nem az egyes országokban működő nemzeti kommunista pártokat fogta össze, mert ilyenek nem léteztek, hanem az egyes országokban harcoló kommunistáknak volt a pártja, tehát hazánkban a Kommunisták Magyarországi Pártja – 1935-ben tartott VII. kongresszusán történelmi fordulatot hajtott végre. Másfél évtizednyi vita volt akkor már mögöttük arról, hogy mi is tulajdonképpen a fasizmus. Nem csupán Adolf Hitler Német Nemzetiszocialista Munkáspártjának 1933. január végén történt hatalomra jutása, hanem még inkább az a mód és tempó, ahogyan ellenfeleit legázolta, s ahogy a nemzetközi kapcsolatok átformálásába fogott – amelyhez képest Benito Mussolini pártjának működése kistestvérnek is alig volt mondható –, tette világossá, hogy stratégiai fordulatot kell végrehajtani.

Szakítaniuk kell a bezárkózó politikával. Nem csupán a szociáldemokráciának, hanem minden olyan erőnek kezet kell nyújtani, amely nem akarja, hogy a világ elbarnuljon. Vagyis bizony az egyes országokban működő kommunistáknak jelentős mértékben nemzetivé kellett volna válniuk. Hiszen az olasz fasizmusnál a német nemzetiszocializmus még inkább megmutatta, hogy a nemzeti kártyában milyen óriási erő lakozik.

A Kommunisták Magyarországi Pártja nemigen akarta megérteni a moszkvai parancsot. Mert a fordulat természetesen hajszálnyit sem változtatta meg azt a tényt, hogy a Komintern Moszkvában, a sztálini Szovjetunióban működött. Amely akkor bizony már messze más volt a diktatúránál. Mindinkább saját bázisát is pusztító terrorrendszerként épített egy ugyanakkor mégis kétségtelenül korszerűbb világot. Amelynek mindeközben a szó legmélyebb értelmében voltak bizonyos demokratikus vonásai is. Itt tehát nem tartózkodó kérelemről, hanem utasításról volt szó. Ám az utasítások erejét azért sok minden gyengítette. Magyarországon leginkább a múlt ténye. Az, hogy itt saját erőből jutottak hatalomra 1919 márciusában. Maroknyian voltak képesek erre. Mert a legalább kétszázezres szervezett szociáldemokrata erő (természetesen az átmenetileg hozzájuk csapódott sok százezer karrierista ebből a szempontból nem számított) hosszú hetekig hajlandó volt bolsevik módon viselkedni, a diktatúrát működtetni. A proletárállamot tehát nem a saját hibái, amelyek, úgymond, majd könnyen orvosolhatóak, hanem az ellenséges külföldi túlerő buktatta meg. Legalábbis ez volt a harmincas években is a keményfejű, az 1921: III. tc. árnyékában életüket nap mint nap szó szerint kockára tevő – lásd a felakasztott Sallai Imre és Fürst Sándor példáját – kommunisták alapállása. (Akinek esetleg ezen állítás igazságtartalmával szemben kételyei támadnának, elmondom: az 1970-es években a budapesti bölcsészkaron a diáknak mérlegelnie kellett, hogy mit mond tanárának a vizsgán. Ha nem akart megbukni, akkor fújnia kellett a tételt, mely szerint a Tanácsköztársaság nem megdőlt, hanem megdöntötték.)

Révai Józsefnek volt a legnagyobb tehetsége, hogy írásaival elvtársait jobb belátásra bírja. Az a Révai, aki 1918-ban azt verselte, hogy *„Dögölj meg apám, dögölj meg anyám”*, amivel természetesen nem a szüleit, hanem a múltat akarta egészében sírba tenni, mélyen meg volt győződve – társaival együtt – arról, hogy ezt az, úgymond, ósdi rendszert le fogják váltani. Természetesen már régen tudta, hogy nem saját erőből, hanem a Szovjetunió megérkezése révén. De Révai már azt is tudta, hogy nem lenne szerencsés szovjet szuronyok hegyén ülve országolni. Meglátta a népi írók erejét, tehetségét, szintén minden óságot sírba vinni akaró hevületét. És úgy vélte, lehet és kell is velük szövetkezni. Ezért az 1938-ban, illetve annak környékén született írásaiban nem taktikából írta, amit írt. Távlatos programnak gondolta mindazt.

Aztán majd a világháborús évek iszonyú kegyetlensége beláttatja vele, hogy bizony ez nem fog menni. Ezért mondja azt majd Erdei Ferencnek, amit a maga helyén elbeszélünk…

Kiel és Bled kapcsolata: a magyar diplomáciai bravúr

Csehszlovákia ellen tervezett akciójában a Führer kezdeményező szerepet szánt Magyarországnak. Ajánlatát Horthy Miklós augusztusi, színpompás vizitjén Kielben adta elő. Az akcióhoz azonnali fegyveres támogatást ígért, siker esetén pedig az egész Felvidék (Szlovákia) visszakerülne az országhoz. A magyar vezetők (bármennyire is szívesen megtették volna) az őrülten vakmerő tervre nem mertek vállalkozni. A várható német nyomás elhárítására a magyar fél azt az utat választotta, hogy a kisantanttal 1937 eleje óta folyó tárgyalásokat a hitleri ajánlat napján, augusztus 23-án Bledben feltételes megállapodással lezárta. A parafált egyezmény értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, az pedig lemondott az erőszak alkalmazásáról. Az egyezmény véglegesítése a kisebbségi kérdést szabályozó kétoldalú megállapodásoktól függött. Ezekre a későbbiekben sem került sor, következőleg a bledi egyezmény soha nem lépett életbe. Az adott pillanatban a német szándék keresztezése volt a lényeges. A hír bombaként robbant, és Hitler tombolt a dühtől. A kieli magyar magatartás judíciumra vall, s vélhetőleg ez volt az 1919–1945 közötti korszak legrangosabb magyar diplomáciai teljesítménye.

Horthy Miklós kormányzó 1936. augusztus 20-án, 17 esztendő óta először elhagyta Magyarországot. Ausztriába ment zergevadászatra, s onnan átrándult Berchtesgadenbe, hogy a német kancellárral találkozzék. A fontos eseményre felkészülés jegyében papírra vetette gondolatait. Németül, hiszen anyanyelvi szinten bírta e nyelvet. Legsúlyosabb gondolata a nemzethalál látomása volt. Amelyet a magyar politikai elit a nagy német nyelvtudós filozófus, Johann Gottfried Herder 1791-ben nyomtatásban megjelent jóslatának megismerése óta nem tudott feledni. A jóslat így hangzott: „A mások közé ékelt kisszámú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet fölfedezni." Természetesen nagy hiba lenne azt gondolni, hogy a jövendölésnek letaglózó lett volna a hatása. Vörösmarty Mihály 1825-ben megjelent *Zalán futása* című nevezetes eposza is eredménnyel küzdött a nemzet ismételt felemelkedéséért, s a reformkori küzdelmek meghozták ismert eredményeiket. Ám a jóslat érvénytelenségéről – jó ideje tartó demográfiai fogyásunk tükrében – sajnos elhamarkodott lenne elmarasztaló véleményt mondani.

168. A kieli parádé előtt a Führer a hamburgi pályaudvaron fogadja a kormányzót.

A német fél még szeptember derekán is fenntartotta ajánlatát, de a magyar kormány továbbra sem mert fegyverhez nyúlni. Azután a szeptember 29-i müncheni egyezmény Budapesten csalódást okozott. Hiszen az Magyarországnak csupán a Prágával való, fölöttébb kétes kimenetelű tárgyalásokat kínálta, illetve kudarcuk esetére helyezett kilátásba újabb négyhatalmi direktóriumot. Mindez jól mutatja, hogy a korabeli magyar külpolitikai gondolkodásban az ok-okozati összefüggéseket az érzelmi összetevők ismét elfedték.

169. A négy kormányfő Münchenben – Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini, valamint Ciano az egyezmény aláírása előtt

A formálisan csehszlovák–magyar, valójában azonban szlovák–magyar tárgyalások október 9-én kezdődtek Komáromban, és négy nap múlva kudarccal végződtek. Október végén aztán Prága kész (a városok kivételével) mindazt a területet visszaadni, amit később a bécsi döntőbíráskodás juttatott vissza Magyarországnak. A magyar politika azonban inkább a nagyhatalmi (később csapdának bizonyult) döntést választotta.

A november 2-i bécsi verdikt értelmében 11 927 négyzetkilométer terület, vele Kassa, Ungvár és Munkács városa, 1 millió 50 ezer – túlnyomó többségében magyar – lakos került vissza az anyaországhoz. A nemzeti örömöt a rendszer fényes ünnepségei sugározták szerteszét.

170. A komáromi tárgyalás. Teleki Pál, Kánya Kálmán és velük szemben Jozef Tiso

Prága eleve rosszhiszeműséget tanúsított, hiszen a csehszlovák delegációt úgy állította össze, hogy abban a közvetlenül érintett szlovákoké volt a döntő szó. A magyar magatartást pedig a sértő fölényeskedés jellemezte. Mégis – ha Budapest kihasználja az október végi prágai fordulatot – lett volna lehetőség az első bécsi döntés csapdájának az elkerülésére.

1. Magyarországtól 1920-ban Csehszlovákiához csatolt terület északi határa. 2. Az 1920. évi békeszerződéssel megállapított határ. 3. Szlovák–rutén tartományi határ. 4. A bécsi döntőbírósági ítéletben kijelölt határ. 5. Magyar abszolút többségű községek területe

171. Térkép az első bécsi döntésről

172. Falvédő arról, hogy minden visszakerül. Az ilyen falvédőkkel is tovább rongálták az egyébként sem helyes külpolitikai gondolkodást, amelynek jegyében magasabb körökben pedig az „Egy ló, két ló, három ló. Becsapott a mázoló” buta rigmusa keringett.

Kielben a magyar politika nemet mondott a német ajánlatra, ám Imrédy Béla teljesen kicserélve érkezett haza. Szeptembertől német mintát követő modernizációs programba fogott. Nem csupán az állami szociálpolitikát tette hatékonyabbá, hanem a korporatív hivatásrendiséget is autoriter

diktatúra kiépítésével akarta megvalósítani. Ám a szociáldemokratáktól a legitimistákon és kisgazdákon át egészen a kormánypárt mérsékelt szárnyáig ívelő egységfrontba ütközött. Novemberben történt parlamenti leszavazása még nem vezetett bukásához. Amikor azonban 1939 februárjában egyik dédszülője zsidó eredetét mutató okmány került a kormányzó kezébe, az megpecsételte sorsát.

A látványos német sikerek hatására Imrédy politikai fordulatot hajtott végre. Kaposvárott szeptember elején nagy beszédet mondott, s abban – Gömböstől eltérően nem reformot, hanem forradalmat – „csodás forradalmat" hirdetett. A földkérdés megoldását, a telepítés felgyorsítását ígérte, vagyis a parasztságot akarta megnyerni. A munkásság helyzetét az olasz mintára szervezendő munkakamarák felállításával akarta keresztül vinni. Bejelentette a második zsidótörvény benyújtását. A radikális változások csakis antiparlamentáris úton voltak megvalósíthatóak. Erre a parlamenttől nem remélhetett felhatalmazást. A rendszer történetében először a regnáló kormányfőt megbuktatta a Képviselőház. Ez úgy történt, hogy november végén 62 képviselő kilépett a kormánypártból, és az ellenzékkel összefogva, 115 : 94 arányban leszavazta Imrédynek a házszabály módosítására beterjesztett indítványát. Imrédy azonnal benyújtotta lemondását. A kormányzó ellenben azt nem fogadta el. Teleki érveit fogadta el. Teleki úgy vélte, az Imrédyvel szemben létrejött „koalíció" hatalomra engedése épp úgy kikezdené a rendszert, mint a diktatúra. Így ismét Imrédy kapott kormányfői megbízatást.

Programjáról a kormányfő nem mondott le, parlamenti kisebbséggel a háta mögött más megoldás után nézett. 1939. január elején a Vigadóban megindította a Magyar Élet Mozgalmat. Jelvénye a csodaszarvas, emblémája a halálfej, jelszava az „ősi magyar földön új magyar élet" lett. Úri fasizmusával Imrédy a nyilasokkal kelt versenyre.

A küzdelem ellenben még ki sem bontakozhatott, amikor Rassay Károly, onnan Bethlen István, végül Horthy Miklós kezébe kerültek Imrédy őseinek a papírjai. Azok szerint a kormányfő egyik nagyszülője izraelita vallásban született. A csapdába esett miniszterelnök tudta a dolgát…

EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

Az 1938–1941 közötti, a magyarság számára pillanatnyilag kedvező területi változtatások kapcsán higgadtan mérlegelő történész azt mondja, hogy rossz útra fordult a magyar külpolitika, amikor a Führer területi ajándékait fogadta el. A közvéleményt történetietlen lenne elmarasztalni. Még akkor is, ha tudjuk, Németh László számos alkalommal ajánlotta a kivárásra épülő, a belpolitikai reformokra összpontosító politikát. Az ostoba honfibú táplálta hatalmas revíziós lármában az ő szava is elveszett. Ám az elit tudta, tudnia kellett volna, hogy a történeti jogcímnek a súlya pehelynél is könnyebb az érdekek, az érdekütközések súlyához képest. Tudnia kellett, hogy a területi változásokért előbb-utóbb nagy árat kell fizetni.

Történelmi útja, trianoni tragédiája, geopolitikai adottságai folytán Magyarország természetesen nem kerülhette el, hogy a második világháborúban Németország oldalán álljon. Ám annak hogyanját és mikéntjét a mi szempontunkból még végzetesebbé tették a ki nem használt lehetőségek, majd a Szovjetunió *akkor* és úgy történt megtámadása. A csehszlovák kormány ajánlata birtokában megvolt a lehetőség az első bécsi döntés csapdájának elkerülésére, a második bécsi döntésnél lett volna lehetőség Moszkvának a döntőbírák közé hívására.

Miért nem fogadták el a kudarcba fulladt komáromi tárgyalások nyomán megérkezett csehszlovák ajánlatot? Azt az ajánlatot, amely a városok kivételével lényegében mindannak a területnek az átadására vonatkozott, amelyet azután majd az első bécsi döntés tartalmaz? Miért nem ötlött fel a gondolat, hogy döntőbírónak hívják meg Bécsbe a Szovjetuniót. Megtehették volna, hiszen 1939.

augusztus 23-tól a Molotov–Ribbentrop-paktumtól zengett, háborgott a nyugati világ. Lengyelország sorsát az pecsételte meg nem sokkal később, hogy területén Hitler Sztálinnal megosztozott.

Tehát a magyar politika súlyosan kényszerpályás útján is voltak lehetőségek, melyeket emberi gyengeségből szalasztottak el. Az első bécsi döntésre még lehetett mentség az arra alapot nyújtó 1938. szeptember 28-i, Nagy-Britannia és Franciaország által is aláírt müncheni paktum. Történetietlen lenne utalni arra, hogy a második világháború győztesei majd eleve érvénytelennek nyilvánítják azt a dokumentumot, amelyet közülük két hatalom is kézjegyével látott el. Ám a második bécsi döntést, már attól a Németországtól fogadták el, amellyel akkor már Nagy-Britannia élet-halál harcát vívta.

Ez a politika bizony szerencsejáték volt. Nem a történész utólagos bölcsessége mondatja ezeket a szavakat. A hatalom védte bensőségben élő kortárs, Gratz Gusztáv már a második világháború alatt is így fogalmazott, a füstölgő romok láttán pedig 1945 után is természetesen kitartott. És említhetjük Szabó Dezsőt is, akire aligha lehetett bármifajta idegenszívűséget ráfogni. 1939 januárjában ő – az első bécsi döntés elfogadását is helytelenítve – így írt Imrédy Béla miniszterelnökhöz: „…inkább maradjon Erdély még egy ideig mostani állapotában, mintsem úgy szerezzük vissza, mint a Felvidéket, pláne magyar vér árán! Nekünk már nincs egy csepp elfolyatni való magyar vérünk se … Kímélni a magyar vért minden esetben, minden nehézségek dacára, még az átmeneti szenvedéseket is vállalva: semleges, semleges, semleges lenni: ez az egyetlen magyar kötelesség!”[16]

Ezt a kötelességet a fent lévők – Teleki Pál és szűk köre kivételével – nem ismerték. És ő sem rendelkezett elegendő erővel, hogy a második bécsi döntés elfogadása, Észak-Erdély visszatérte elől kitérjen. 1941 áprilisában pedig, amikor villogni kezdett a zsákutca felirat (ezen azt kell érteni, hogy a Németországgal életre-halálra folyó háborút folytató Nagy-Britannia nem volt hajlandó semmiféle olyan magyar lépést tolerálni, amely – akarva-akaratlan – a németeket erősítette), akkor nem volt ereje az országot az útról visszafordítani.

Az életét ellenben – kétségbeesett figyelmeztetés gyanánt – feláldozta.

A Teleki-kormány

Imrédy Béla utóda Teleki Pál gróf lett. Ő már 1920–1921-ben szerzett kormányfői tapasztalatot. Míg Bethlen liberális, ő antiliberális konzervatív volt. Míg Bethlen szenvtelenül intézte az ügyeket, Telekit mélyen érző humanizmus, szociális érzékenység hatotta át. Geográfusként elméletet dolgozott ki a magyar revízió alátámasztására. Ő is tudta, hogy saját erőből e program nem reális, szükség van Németországra, közben viszolygott a német nemzetiszocializmustól. Az angolszászoktól akkor is megértést remélt, amikor azok már 1940-ben élet-halál harcot vívtak Hitler birodalmával. Életét, politikáját is ez az irreális reménykedés pecsételte meg.

173. Teleki Pál gróf. Az államférfi

„Temetésem a legegyszerűbben, titokban, reggel hét órakor történjék. Azon a papon kívül csak Te végy részt. A Távirati Iroda útján közlendő, hogy koszorút senki ne küldjön és a temetésre senki ne jöjjön el. A cserkészek és az egyetemi ifjak röviden értesítendők,

16 Szabó Dezső: Querelae Magyarorum – Elnök Úr! (Imrédy Bélához). *Magyar Élet*. 4. (1939. jan.) 8. Idézi Péterfi Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. L'Harmattan, Bp., 2011. 73.

hogy maradjanak otthon. Az egyetem értesítendő, hogy nem onnan temetnek. A professzorok is maradjanak otthon. Vigyenek ki mielőbb a halottasházba, hogy itthon ne zavarjak. Gyászjelentés nem nyomtatandó. Síromra sem most, sem később emléket ne tegyenek. A szokványos temetési gondoskodáson kívül másról ne gondoskodjanak. Barátságodat még egyszer szívből köszönöm."

Ezt a végrendeletet gróf Teleki Pál írta egyik depressziós hangulatában, 1929. január 8-án. A címzett személyi titkára, Incze Péter volt, aki azt csak a halál beállta után, 1941. április 3-án bonthatta fel.

A tudós államférfi hallatlanul gazdag életének egyik mélypontjáról tudósítanak e sorok, ahonnan akaratereje, tenni vágyása hamar kiragadta. Ekkor már nyolc esztendeje múlt annak, hogy maga mögött tudhatta első miniszterelnöki időszakát, több éve a Nemzetek Szövetsége felkérésére az ún. moszuli kérdésben, Törökország és Irak területi vitájában tudósi alapossággal foglalt állást, hogy pályája addigi más fontos eseményéről ne szóljunk.

1936 elején elhunyt Berzeviczy Albert, aki több mint három évtizeden át volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Telekinek csak a kezét kellett volna kinyújtania, s tudományos pályája betetőzéseképpen megválasztják a testület elnökének. Ő ellenben nem élt e lehetőséggel, helyette inkább az Országos Közoktatási Tanács elnökségét választotta. „Az Akadémián – mondotta bizalmasának, Fodor Ferencnek – öreg kiforrott tudós urakkal lenne dolgom, akik járják a maguk jól kiépített, biztos utjait. Azok métervastagságú tölgyfák, minden vihart állanak, hajlítani már nem lehet őket." A másik testület vezetését ellenben elvállalta, mert annak népe „a magyar ifjúság. Fiatal csemeték. Hajlíthatók, formálhatók, ezek tulajdonképpen még nincsenek is, majdnem senkik és semmik, de minden lehet belőlük."

Ezek a jellegzetes idézetek Fodor Ferenc évtizedeken át kéziratban lappangó, majd 2001-ben publikált Teleki-életrajzából valók. (Ezek a levelek kerültek 2019-ben, Budapest Főváros Levéltárának elektronikus honlapjára.)

Gróf Teleki Pál a magyar történelem sokat idézett személyisége, akinek munkássága körül nincs konszenzus. Élesen megmutatkozott az egyetértés elemi hiánya a kilencvenes években személyére kihegyezett szoborháborúban. Annak ellenére nem került őt mintázó szobor volt munkahelye, a Sándor palota elé, hogy a helyeslők között ott volt maga az akkori köztársasági elnök, Göncz Árpád is. Sokan a 20. századi magyar história egyik legnagyobb személyiségét tisztelik benne, nem kevesen ellenben messze nem tudnak ezzel az állásponttal azonosulni, s főleg az öncsonkító *numerus clausus*, majd a későbbi zsidótörvények megszületésében vitt szerepét kárhoztatják. A vita mélyén valójában a magyar társadalomfejlődés sajátosságai rejlenek, s ezeket alapjában csak egy harmonikusabb magyar jövő simíthatja el. Ettől még odébb vagyunk…

174. Teleki Pál a Károlyi-palotában megnyitja a Táj- és Népkutató Központ kiállítását 1938 novemberében. Balra tőle Györffy István, jobbra Magyary Zoltán látható.

Teleki ellentmondásos életének fontos dokumentuma a Táj- és Népkutató Központ, amely 1938 októberében az ő rendeletére jött létre. A hangzatos név valójában a Pázmány Péter Tudományegyetem általa vezetett Gazdaságföldrajzi, a Györffy István vezette Néprajzi, és a Magyary Zoltán vezette Közigazgatás-tudományi Tanszékének együttműködését írta elő komplex kutatási céllal. Működésének 1936-ra nyúltak vissza az előzményei. A kialakítandó tiszafüredi öntözőfürt, valamint a tatai járás területén végeztek gazdaságföldrajzi, néprajzi és szociográfiai kutatásokat. Az eredményeket 1938 novemberében a Károlyi-palotában rendezett kiál-

lításon mutatták be. Nagyon is erőteljes politikai céllal. Kovács Imre visszaemlékezése szerint a kiállítás „forradalmi tett volt. Félreérthetetlenül ott volt egy egész falat betöltő részletes katonai térképen kisajátítva minden ötszáz holdon felüli birtok, be volt satírozva, alatta egy polcon az összes elkobzott könyvek. [A *Magyarország felfedezése* sorozat könyveiről van szó – P. P.] Az én könyveim is ott voltak. A nagybirtokosok jöttek, nézték, és nem akarták elhinni: hát már itt vannak a dolgok, itt. 1938-ban, hogy az én birtokom ki van sajátítva? – mert mi azon a térképen kisajátítottunk." Teleki Pál, amikor megnézte a kiállítást, akkor – ugyancsak Kovács Imre visszaemlékezése szerint – azt mondta: „most visszamegyek az osztályomhoz, mert a madár sem piszkít bele a saját fészkébe", a kiállítást pedig bezáratta. Kovács Imre nyílt levélben tiltakozott a kiállítás idő előtti bezárása ellen. A kutatások mégsem álltak le. Már januárban Országos Táj- és Népkutató Intézet néven Györffy István tanszéke mellett létesült új kutatásszervezési alakzat. Györffy István október 3-án meghalt, s ezután az intézetet a Műegyetem Gazdaságföldrajzi Tanszéke mellé telepítették. Nem sokkal később Teleki Pál halt meg. 1941 őszén megszületett a Teleki Pál Tudományos Intézet, s azon belül az Államtudományi Intézet. A hányatott sorsú intézet ekkortól az utóbbi intézet osztályaként működött tovább. Kutatótáborokat szervezett fiatal szakemberek és egyetemi hallgatók bevonásával.

Kormányzását ő is a nyilas mozgalom elleni küzdelemmel kezdte. Pártjukat ismét betiltották, harminc vezetőjüket letartóztatták. Ezzel akarta Teleki megakadályozni, hogy az 1939. májusi képviselőházi választásokon a nyilasok előre törjenek. A veszély azért is nagy volt, mert 1920 óta először lehetett ismét mindenhol titkosan szavazni. Bár a kormánypárt az elérhető 260 mandátumból 183-at megszerzett, e nagy fölényt a 49 nyilas és jobboldali radikális mandátum erősen relativizálta. Velük szemben elvileg taktikai szövetséges lehetett a baloldali és konzervatív ellenzék, ám erőtlenségük nem sok jót ígért. Közben a korszellem a kormánypártot is rongálta.

175-176. Két filmkocka a Hyppolit, a lakáj *című filmből*
Ugyan 1931-ben jelent meg, ám nem csupán az évtized végén, ma is friss, időszerű (nem éppen dicséret ez a magyar társadalomra).

1939 márciusától hatályos a honvédelmi törvény (1939: II. tc.). Ez általános hadkötelezettséget írt elő, lehetővé tette – háborús körülmények között – a személyi szabadság és a vagyonjog korlátozását, a rendkívüli hatalomgyakorlást, a zsidónak minősített hadköteles állampolgárok munkaszolgálatra történő behívását. Még súlyosabb jogsértést jelentett a már a nürnbergi faji törvények szellemében fogant második zsidótörvény. Ez zsidónak minősített mindenkit, akinek két szülője közül egy, vagy négy nagyszülője közül kettő izraelita vallásban született. A mintegy százezer kikeresztelkedett zsidónak minősült vissza. E törvénynek az volt a célja, hogy generálisan szorítsa vissza a zsidókat a gazdasági életben. Máról holnapra mintegy 60 ezer ember vesztette el megélhetését. A nagytőkéseket, a nagypolgárságot e törvény sem mozdította ki gazdasági pozíciójából, az alkalmazottak, kisemberek viszont annál többet szenvedtek.

177. A kutatás ma még nem tud választ adni, hogy hány menedékházban volt ez az eljárás. A bejárat feletti tábla felirata: „Menedékházunkat kizárólag keresztények látogathatják."

Részletek Teleki Pálnak 1939. április 15-én a Felsőházban mondott beszédéből:

„[…] ezt a javaslatot […] meggyőződésből is képviselem, […] ha […] magam által szerkesztett törvényjavaslatot hoztam volna, az ennél a törvényjavaslatnál szigorúbb lett volna. (Élénk helyeslés és taps a jobboldalon.) […] a javaslatot nem opportunizmusból képviselem. […] nem ismerek semmiféle törvényjavaslatnál, de különösen ilyen fontos törvényjavaslatnál semmiféle melléktekintetet, hanem csak a nemzet egyetemes érdekét. (Helyeslés.) […] ez a törvényjavaslat […] az utolsó félévszázad vagy évszázad történelmi fejlődéséből, szinte szükségszerűen következik. […] mintegy visszahatás arra a fejlődésre, amely a múlt század elején megindulva, a század második felében egyrészt nagy gazdasági prosperitást szült és az emberek gondolkodását leginkább ebbe az irányba terelte, másrészt Európának a világ felett való központi hatalma által egy egészen különös, ideig-óráig fennálló gazdasági felfogást, a teljes szabadkereskedelem felfogását teremtette meg, amelyet részben e gazdasági fejlődés, részben a XVIII. és XIX. század filozófiai fejlődése alapján is politikailag a liberalizmus felfogása kísért. […] Prónay György báró azt mondotta a bizottságban és Bezerédj őméltósága itt a mélyen t. Ház előtt, hogy ez a törvényjavaslat szakítás a szentistváni gondolattal. Az urak túl szűk látókörből nézik a szentistváni gondolatot, (Úgy van! Úgy van!) mert a szentistváni gondolatnak nemcsak egy eleme van. Szeretik a szentistváni gondolatként csak azt beállítani, hogy Szent István végrendeletében Szent Imre hercegre azt az intelmet hagyta, hogy jó, ha egy ország sokféle népből, sokféle nemzetiségből, soknyelvűekből tevődik össze. […] Éppen így eleme a szentistváni gondolatnak – még pedig sokkal lényegesebben – az, hogy az ország vezetése olyan kezekben legyen, amelyek az országalkotó és fenntartó gondolatot, eszmevilágot és érzéseket lényük egészével képviselik. (Úgy van! Úgy van!)

S van a szentistváni gondolatnak még egy lényege: az, hogy ugyanolyan bölcsen kell az ország mindenkori helyzetéhez és a nemzet mindenkori szükségleteihez mérni, mint amilyen bölcsen Szent István a maga korára azt megalkotta és elgondolta. Legalábbis erre kell a magunk véges erőivel törekednünk. […] Ez a törvény nem nemzetiségi törvény és nem alkalmazható és nem adaptálható az országban élő német, szlovák, román, ruszin vagy más nemzetiségekre. Ezek a nemzetiségek az európai keresztény életközösség népeiből valók és évszázados, sok tekintetben azonos fejlődés részesei. […] Nem értem tehát ezt az összehasonlítást a nemzetiségi problémákkal. A kettő között – ismétlem – semmi kapcsolat és összehasonlítanivaló nincs. […]

[…] egyesek szerint […] ez a törvény a magyar törvényalkotásba és gondolkodásba a faj és a vér idegen ideológiáját hozza be. Eltekintve attól, hogy én magam ezt az álláspontot tudományosan és társadalmilag már több mint 20 éve vallom, hirdetem és írom, tehát jóval előbb, mintsem hogy itt külső befolyások rám vagy akárkire hathattak volna, meg kell állapítanom, hogy semmi idegenszerűség nincs abban, ha faji összetartozandóságról, faji kapcsolatokról és faji csoportokról beszélünk. A természettudományoknak ma még két misztikuma van: az egyik az, hogy az élettelen és az élő közötti kapcsolatot még nem látjuk tisztán, a másik pedig az, hogy nem látjuk tisztán az anyagi élőnek és a lelkinek kapcsolódását és összeszövődését. Világos azonban, hogy a kettő egymással rokonságban fejlődik: lelki tulajdonságok

kiülnek az arcra, testi formák, lelki habitust tükröznek, embercsoportok biológiailag élesen különböznek és gyakran felismerhetők. […]

Sokszor említették és sok kifogás tárgya volt az is, hogy a törvényjavaslat keresztényeket zsidóknak minősít. A hercegprímás úr őeminenciája beszédében szintén rámutatott arra, amit magam is mondani kívántam, hogy a keresztény ellentéte, a törvényjavaslatban, de egyébként is, nem a zsidó, hanem az izraelita, hogy vannak keresztény zsidók és vannak izraelita zsidók.

Ehhez még csak azt kívánom hozzátenni, hogy egy ember lelkivilága nemcsak vallási meggyőződéséből áll, hanem ezen kívül nemzeti érzésből, mindenféle hagyományoknak lelkünkben hordozásából, velünk bármilyen alapon rokonembereknek és embercsoportoknak szeretetéből, a velük való affinitás érzéséből tevődik össze. A vallási érzés, a vallási rész lelkiségünknek csak egyik eleme. […] Abban tökéletesen egyetértek a hercegprímás úr őeminenciájával – mint különben beszédének legnagyobb részével is –, hogy valamelyes asszimiláció a kereszténység által mindig bekövetkezik. Természetes: a keresztség szentsége hat. De meg kell küzdenie a léleknek egyéb áramlataival is, akaraterő kell hozzá az egyed részéről is, hogy a keresztség szentsége jusson érvényre a maga küzdelmében az ellenséges áramlatokkal szemben, hogy azok felett úrrá legyen. Ezt különben elismeri az indokolás is, amelyet nem szeretnék megismételni, mert nem szeretnék hosszadalmas lenni.

Egy másik pont, amely sokszor tétetett szóvá, a jogfosztás kérdése. Természetesen áll az, hogy igen, ez a törvényjavaslat sok tekintetben jogfosztás az egyedekre nézve. Ez világos. De jogfosztás az egyedekkel szemben a nemzet magasabb érdekéből. […]

Nézzünk azonban szemébe a dolognak. Ez-e az első törvény, akár nálunk, akár külföldön, amely meglévő jogokat korlátoz. Hiszen a háború óta eltelt korszakban, de már a háború előtti korszakban is, már az egész XX. században – azt mondhatnám; amióta az állam mindinkább átalakult nemcsak politikai testté, hanem olyan apparátussá és olyan közösséggé is, amely az egyed életének mindenféle vonatkozásába beleavatkozik – mind jobban és jobban beleavatkoztak az egyed pályaválasztásába, a gazdasági élet rendjébe, a társadalmi élet rendjébe. Igazán nem szükséges, hogy ezt egy történelemfilozófiai fejtegetéssel exponáljam, csak emlékeztetek rá. Azóta folyton jogokat korlátozunk, kompromisszumképpen az emberek között, akik egy területen együtt élnek. És ez mind erősebb és erősebb lesz.

Kivételes idők, amilyen a mai is, kivételes intézkedéseket kívánnak és az ilyen kivételes intézkedések során rengeteg sok jogfosztás történt, hogy csak a nyugdíjasokról, a B-listásokról stb., stb. beszéljek. De már a mai kort megelőző szabadelvű korszaknak is voltak jogmegszigorításai – enyhébben így nevezhetjük –, amelyeket egyes emberek, akiket a jogmegszorítás ért, magukra nézve jogfosztásnak érezhették. […]

[…] milyen jogtól foszt meg ez a törvény. Olyan jogoktól, amelyeket egy gazdasági jólétben úszó korszak adott meg, amely az emberi élet és a megélt történelem nehézségeinek csak csekély hányadát is alig látta. […]

Alig látta ez a korszak – és azt mondhatnám, még vezetői is alig látták – a megért korszak és történelem elméleti és gyakorlati nehézségeit. A XVIII. és XIX. század filozófiájának hatása alatt s a technikai és gazdasági fejlődésből és gazdagodásból származó gondolkodásában, törvényeket alkotott, jogszabályt, jogszokást és ezek nyomán életrendet, életmódot. Főleg városi életszokásokat statuált, amelyek könnyelműen szabadelvűek voltak. (Úgy van!) […]

A liberális törvényalkotásnak következményeit ugyan némelyek már hamarább is meglátták, de egészen természetes, hogy egy-két generáció kellett ahhoz, hogy a nemzet egészében megérezze ennek a következményeit. Majdnem nyilvánvaló természetesség az, hogy a XX. század első negyedében kell, hogy jelentkezzék e törvényalkotásokkal, e jogfejlődéssel szemben annak megérzése a nemzetben, hogy itt hiba történt, amelyet reparálni kell. […]

[…] Az alkotmány nem egy rideg stabil valami. […] néha a meghozott törvény válik hosszabb-rövidebb idő multán a nemzet közfelfogásává, közérzésévé és ezzel az alkotmány részévé. Máskor – és ugyanolyan természetesen – évtizedek alatt kialakult közfelfogásokat, közszükségleteket visszatükröző érzések, mint méreg anyagok elleni védekezésből keletkező antitoxinok, a nemzet testében kiérlelődésükben gyökeres változásokat és következményképpen ezeket szabályozó törvényalkotásokat is kívánnak meg.

[…] a nemzet azon emberek foglalata, akik egész lényükkel beleolvadnak ennek a hazának sokszínű, de összefoglaló érzéseivel a magyar nemzet testébe. Hogy ezt a zsidóság tömegeiről nem lehet elmondani, ezt már a törvény indokolásában elmondottam.

[…] Tisztában vagyok azzal, hogy közgazdaságilag nehéz helyzetet fog ez a javaslat teremteni. […] ezzel a nemzet meg akar birkózni és meg is kell birkóznia. (Úgy van! Úgy van!) […]

Ez a törvényjavaslat elsősorban társadalmi problémát igyekszik megoldani […] A hercegprímás úr őeminenciája említette beszédében azt, hogy a recepciós törvény óta a zsidó szellem 'művészet' ürügye alatt sok mindent diszkreditált, ami a keresztény magyarság előtt szent volt és iparkodott lerombolni a keresztény erkölcsöket. Ez nem más, mint amit én magam is mindig hangsúlyoztam, vallottam, és amit a törvényjavaslatnak és annak indokolásánál, hogy ezt a törvényjavaslatot törvényerőre kell emelnünk, mindenkor hangsúlyoztam. […]

[…] ez a probléma magyar probléma, amely megoldásra vár azért, mert itt egy zárkózottságában való hosszú élete folytán erősen különböző és minden más fajnál, vagy nemzetiségnél asszimilálhatatlanabb, mert sokkal élesebb lelki és testi jelleggel bíró embercsoportról van szó. Megmondottam, hogy nem üldözésről, hanem védekezésről van szó; megmondottam, hogy én voltam az, aki az összeházasodás kérdésének és a tulajdonságok átöröklésének vonalán az előző kabinet tagjai közül a legradikálisabb voltam, de mégsem érzem, hogy ebben bármiféle üldözés, vagy bármely megalázni akaró érzés rejlett volna. […]"

1938. november végén Romániában agyonlőtték Zelea Codreanut, és visszaszorították szervezetét, a fasiszta Vasgárdát. Az események a Német Birodalomban megingatták azok pozícióját, akik Magyarországgal szemben Romániára építettek. Az új külügyminiszter, Csáky István 1939. január 16-án Berlinbe látogathatott. Előtte Magyarország az antikomintern paktumhoz csatlakozott. Erre Moszkva a magyar kormánnyal való diplomáciai kapcsolatainak szüneteltetését rendelte el.

E látogatáson Adolf Hitler minden diplomáciai formaságot félretéve szabályosan lehordta látogatóját a magyarok – szerinte – gyáva kieli magatartásáért. „Ha a magyarok annak idején – mondotta – benne lettek volna a dologban, akkor ő szemébe nevethetett volna Chamberlainnek." Ti. az feleslegesen jött Münchenbe. Csáky István már eleve elkötelezetten németbarát politikusként váltotta fel 1938 végén a Berlinben *persona non grata* Kánya Kálmán külügyminisztert. A jugoszlávokkal kötött – örökbarátságinak mondott – megállapodással a magyar politikának valóban az volt a célja, hogy Berlinnel szemben nagyobb mozgástérhez jusson. Valójában azonban az egyezmény kimondottan belesimult a Szovjetuniót megtámadni akaró hitleri tervekbe. Mert annak sikeréhez arra volt szüksége, hogy a Balkánon nyugalom, s Németország iránt baráti Jugoszlávia legyen. A korabeli belgrádi politika ellenben akkor még a két évtizedes angolbarát vonalon hajózott. Ezzel az egyezménnyel tehát valójában Budapest – akaratán kívül – Berlin kedvében járt. A beteges szervezetű Csáky István nem sokkal később egy vadászaton szerzett tüdőgyulladásban halt meg. Ezért roppant félrevezető az, amit Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című nevezetes regényében, mint mélyen őrzött családi titkot mesél el. E szerint Csáky özvegye „könnyezett, ha első férjéről beszélt, könnyezett és mosolygott, és elég sokat beszélt róla. Józsi bácsi ilyenkor előredőlve figyelt, mintha először hallaná; izgatta, hogy talán egyszer megússza a szerencsétlen sorsú Csáky. De nem úszta meg. Mert az egyik pincér a Gestapo embere lévén, őrölt üveget kevert az aszpikba (ejtsd: ászpik). Azért ilyen bonyolultan tették el láb alól, mert ez vesevérzést okoz, melynek okát így nem lehet kimutatni, tehát szegény Csáky két héttel később »természetes halállal« halt meg a kórházban. (Hitlernek sehogy sem tetszett ez a barátkozás Jugoszláviával…). Hallgattunk, mint a sír(sírású)." (652–653. o.)

A magyar politika intézői ezzel, valamint a Népszövetség gyors elhagyására vonatkozó határozott ígéretükkel alapot reméltek a Kárpátalja bekebelezéséhez szükséges német hozzájárulásra. Jól kalkuláltak. Március derekán Hitler felszámolta a maradék Csehszlovákiát, Szlovákiát névleg

független állammá tette. A nemzetközi felháborodás mérséklésére – addigi álláspontját megváltoztatva – a Führer hozzájárult ahhoz, hogy Kárpátalja „önálló" magyar akció keretében kerüljön vissza Magyarországhoz. Kárpátalja elfoglalása 12 061 négyzetkilométerrel növelte az ország területét. Az ottani közel 600 ezer lakos közül mintegy 40 ezer volt magyar, míg a többség – 480 ezer fő – ruszin. Az ajándékért a németek természetesen benyújtották a gazdasági és politikai számlát.

178. Magyar–lengyel kézfogás a közös határon

Kozma Miklós 1938. szeptember végén írja naplójába: „A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él 9 millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki nem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, az magában véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrecben, valamivel több magyar fog élni. A Ruténföld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Románia és Csehország között megszakítottuk, s megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdés, hogy akkor is folytatnunk kell Németországgal addig folytatott baráti politikánkat, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között, mint értékes ország folytathatjuk. A Róma–Berlin-tengely politikájának nem ellentéte, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-i vonal."

A naplóíró teljes pontossággal adja vissza a korabeli hivatalos magyar külpolitika törekvéseit és homokra épült reményeit. Kárpátalja megszerzését azért akarták elérni, hogy Berlinnel szemben komoly mozgástérhez jussanak. A makacsul élő legendával szemben tény, hogy Kárpátalja 1939 márciusában nem önálló magyar akció, hanem német jóváhagyás után kerül vissza Magyarországhoz.

Az elgondolt Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-vonal, tehát az ún. horizontális tengely nem szerveződött hatalompolitikai erővé, s így természetesen alkalmatlan volt a tengelytől való megkönnyebbülésre.

A Lengyelországnak és Romániának nyújtott brit garancia, a Moszkvával megkezdett tárgyalások még inkább megerősítették Teleki (és a mögötte állók) meggyőződését. Vagyis a németek most sem fognak győzedelmeskedni, ezért nem szabad az oldalukon konfliktusba keveredni. Tehát a végsőkig meg kell őrizni az ország fegyveres semlegességét. És akkor nem ismétlődhet meg az 1918-as összeomlás.

1939. szeptember elsején Németország – tarsolyában a Lengyelországot egymás között felosztó Molotov–Ribbentrop-paktummal – rárontott keleti szomszédjára. Pörölycsapásai alatt a lengyel állam összeomlott, szeptember 17-től a Szovjetunió is megtette a magáét. A magára maradt Lengyelországból északon a tengeren át, délen a nemrég megvalósult 150 kilométeres magyar határszakaszon lehetett menekülni. Sokfajta szám kering, a legvalószínűbb, hogy hetvenezren, többségükben katonák találtak menedéket hazánkban. Zömük a következő év júniusáig elhagyta az országot. Az itt maradtak második hazára leltek. Gyermekeik számára lengyel tannyelvű gimnázium működött Balatonbogláron. A jövő szempontjából volt jelentősége annak, hogy szeptember 3-án Anglia és Franciaország hadüzenettel válaszolt, s így a konfliktus világháborúvá terebélyesedett.

Magyarország közvetlen szomszédságba került a Szovjetunióval.

1939-ben Lajos Iván (1906–1949) legitimista politikus, pécsi tankerületi tanügyi fogalmazó, a pécsi tudományegyetem tanára tollából *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* címmel szürke borítóval egy füzet jelent meg, amely hamarosan még nyolc utánnyomásban összesen negyvenegyezres példányszámot élt meg. (A borító színe alapján sok helyütt *Szürke könyv* elnevezést kapott e munka.) Kiadását a legitimista Sigray Antal gróf, a budapesti angol követség, s – titokban, terjesztése révén – a Miniszterelnökség is támogatta. A példányok jelentős része nem került könyvárusi forgalomba, tisztviselők, ügyvédek, szerkesztők, politikusok sokasága postaládájából ingyen vehette kézhez. A munka számsorai azt sugallták, hogy a következő háborút Németország nem nyerheti meg. Ezzel Lajos Iván becsvágyó célját, hogy hazája letérjen a tengelybarát politikáról, természetesen nem érte el, cselekedete mégis fontos lett. Az akkori Magyarország ugyanis – a Németországtól kapott területi nyereségek okán – abban volt érdekelt, hogy Berlin a háborút kiegyezéses békével zárja. És így itthon ne legyen rezsimváltás.

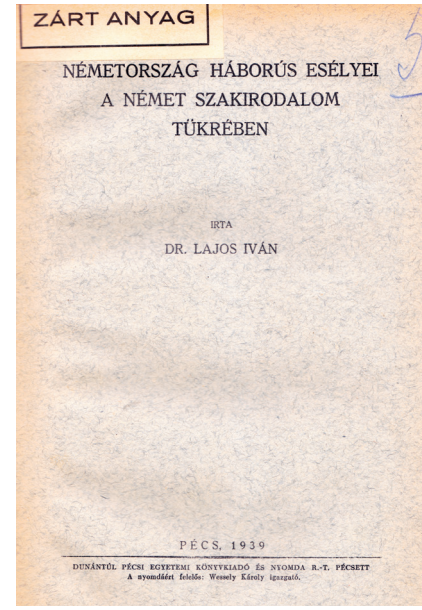
ZÁRT ANYAG

NÉMETORSZÁG HÁBORÚS ESÉLYEI
A NÉMET SZAKIRODALOM
TÜKRÉBEN

IRTA
DR. LAJOS IVÁN

PÉCS, 1939

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

179. Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében. A füzet címlapfotója

Ezért támogatta a kormány titokban, hogy a *Szürke könyv*et mennél több, a közvéleményt befolyásoló személy kapja kézhez. Berlin tiltakozása miatt rákényszerült a füzet betiltására, a szerző ellen pedig – tessék-lássék módon – eljárt. A szélsőségesen legitimista Lajos Iván a francia politikát idealizálta, a várható német vereséget oly közelinek láttatta, hogy azok körében is ellenkezést váltott ki, akik szintén Berlin bukását óhajtották.

A háború befejeződése utáni írásaiban, nyilatkozataiban Lajos Iván jogos elégtétellel nyugtázta gyalázkodó ellenfelei vereségét. Szívesen működött közre a Horthy-rendszer kommunisták vezényelte ahistorikus lejáratásában. Ám közben nem vette észre, hogy a Szovjetunió égisze alatt életveszélyesen hirdet legitimista programot. A szovjet hatóságok elvitték az országból. Naivitásáért életével fizetett.

180. Pelényi János
Egyike azoknak a két háború közötti kitűnő magyar diplomatáknak, akik az osztrák–magyar közös külügyi szolgálatban a konzuli ágon kezdték el pályafutásukat, s akik számára az önálló magyar külügyi szolgálat kiépülése nyitja meg a diplomáciai ágba történő átlépés lehetőségét. Annak idején e két terület között – a konzuli rovására – szakadéknyi volt a különbség. Létező betegség a morbus consularis. *Feleségek teljesületlen becsvágya űzhetett öngyilkosságba szorgos, ám kiemelkedni képtelen konzulokat. Pletykálták, hogy Csáky István külügyminiszter származása miatt küldte 1940 végén ideje előtt a washingtoni követet nyugállományba. Valójában a Dísz tér e tekintetben nagyon toleráns volt. Sőt a csattanós tréfákban nagy kedvét lelő Kánya Kálmán örömmel állomásoztatott Berlinben olyanokat, akiknek származása tüske volt a nemzetiszocialisták szemében. Pelényi Jánosnak természetesen nem tetszett, hogyan is tetszett volna a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatékonyabb biztosításáról hozott törvény. Bizonyosan még borúlátóbb lett a jogegyenlőséget még keményebben korlátozó második törvény nyomán. Joggal lehangolhatta alább részletezendő tervének májusi kudarca, az emigráns kormány tervének kútba esése. Pelényi nem rejtette véka alá véleményét Magyarországnak a német–olasz–japán háromhatalmi szerződéshez november 20-án történt csatlakozásáról. Ezzel szemben Csáky István meggyőződéses híve volt a német orientációnak. Minden bizonnyal ezért következett be a követ korai nyugdíjazása.*

A miniszterelnök – Pelényi János tanácsára is – 1939 nyarától emigrációs kormány megalakításának az esélyeit fontolgatta. 1940. március derekán 5 millió dollárnak az Egyesült Államokba történő kitelepítésével megteremtették a szükséges anyagi alapot. E lépésre azzal összefüggésben került sor, hogy a németek mind több tanújelét adták a román olajmezők megkaparintására irányuló szándékuknak. A Wehrmacht magyarországi átvonulásának engedélyezése ugyan – nem kétséges – meghozta az újabb területnövekedést, ellenben a nyugati hatalmakkal való szembekerülést is. Hitler azonban romániai tervének megvalósítása előtt 1940. május 10-én Franciaországra támadt. Ugyanezen a napon Londonban megbuktak a megbékélők, és Churchill lett a miniszterelnök. Hamarosan üzenetet küldött Budapestre: ha a Teleki-kormány (belföldön vagy külföldön) szembefordul a németekkel, úgy a nemzet törvényes képviselőjének tekinti, és a békekonferencián ennek megfelelő elbánásban lesz része. Teleki nem állhatott belföldi ellenállás élére, hiszen az rendszerváltozás nélkül elképzelhetetlen volt. Külföldre viszont azért nem távozhatott, mert tudta, hogy ez esetben a szélsőjobboldal jutna uralomra, amely viszont majd a németekkel bukna, és akkor olyan baloldali fordulat bontakozik ki az országban, amely az emigráns kormány visszatérését lehetetlenné tenné. A meditációnak gyakorlatilag a bámulatosan nagy nyugati német győzelmek vetettek véget. Május végén Pelényi János visszautalta az említett summát.

181. Német katonák parádéznak az elfoglalt Párizsban Albert Speer, Adolf Hitler zseniális menedzsere, aki a Nürnbergi Katonai Törvényszék előtt csak leleményes hazudozásaival mentette meg életét, kiszabadulása után publikált visszaemlékezéseiben (a jogdíjakból elképesztő vagyonra tett szert) azt írja, hogy ezekben a napokban Berlin levegője a zsákmányolt francia parfümillatban úszott.

Naplójában Ortutay Gyula 1940. június 7-én, tehát a hatalmas német hadisikerek napjaiban, Párizs eleste előtt már nem a brit–francia Európának, hanem magának a kontinensnek a hanyatlását valószínűsíti: „[…] főleg az lesz a következménye ennek a háborúnak, hogy Európa az emberiség történetében nem fog szerepet játszani, hanem Amerika és Oroszország Ázsiával együtt veszik kezükbe a világ további irányítását". Tehát a vén Európa teljesen marginalizálódik. A naplóírónak ez volt az alapmeggyőződése. Három nappal korábban fásultan írta: „Hónapok óta nem írtam már. Nincs kedvem elmélkedni a politika felől, nincs kedvem latolgatni az esélyeket, reménykedni, pánikba esni, kalkulálgatni a három elképzelhető Európa: az orosz, a német és a szövetséges új Európa esélyeit s lehetőségeit, s a mi országunk s még esendőbb egyéni sorsunk eljövendő pillanatait. Olaszország tán már holnap beavatkozik a háborúba, s akkor a mi békés napjaink is megszámláltattak. Már újságokat is alig olvasok, rádiót, híreket is elvétve hallgatok. A háború kitörése óta megadott haladék tán csak arra volt jó, hogy a Fedics-könyvem megjelenjen a könyvnapra…"

Messze nem saját, s nem is hazai tévedése, hogy a Szovjetunió megtámadása utáni napokban néhány hétre ő is a német győzelmet kalkulálók táborában volt. „Igazam volt, Sztálin elszámította magát, és Hitler zseniális fogása, az egyenkénti elintézés módszere ismét győzött. Ennek a háborúnak eddigi vitele […] félelmetes műremek, Isten ne adja, hogy a világ mindörökké ezen a művén keresztül ítélje meg a németséget." Ám igen-igen korán, néhány hét múlva, már augusztus elsején, tehát jóval azelőtt, hogy Hitler csapatainak fergeteges lendülete „Sár tábornok", a végtelen ukrán–orosz sztyeppék úttalan sarába fulladt, a kamenyec-podolszkiji zsidógyilkosságokról haladéktalanul értesülve jegyzi le: „A németek elvesztették a háborút. … Mikor a héten Cs. Szabónak ezt mondom, egészen belesápadt, ő már el sem tud képzelni mást, mint német győzelmet. (Azért persze gyűlöli őket!) De nyugodt állításom mégis meghökkentette, hát még mikor Szegedy-Maszák Alira hivatkoztam, hogy ő is egyetért velem!"

A második bécsi döntés

1940. június 22-én Franciaország letette a fegyvert Németország előtt. Június 26-án a szovjet kormány ultimátumban követelte Romániától Besszarábia visszaadását. A román vezetés engedett, ellenben Erdély megtartása érdekében német orientációra váltott, és július 1-jén felmondta az angol garanciát. A magyar kormány koncessziókat helyezett kilátásba Berlin jóindulatának elnyerése érdekében, ezáltal a Német Birodalom objektíve ismét a döntőbíró pozíciójába jutott. Hitler ekkor már a Szovjetunió elleni támadás előkészítésével foglalkozott, és tudta, hogy a majdani támadás déli szárnyának megalapozásához a magyarországi vasútvonalak is szükségesek. Ezért megváltoztatta addigi elutasító álláspontját. A Turnu Severin-i tárgyalások kudarca után Németországot és Olaszországot Románia kérte fel a döntőbíráskodásra. A második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt és a Székelyföldet 43 104 négyzetkilométer területtel, 2,4 millió lakossal (köztük 1 millió románnal, míg Dél-Erdélyben 400 ezer magyar maradt) visszaadta Magyarországnak. Az eredmény az első döntésnél jóval nagyobb volt, ám a konzekvenciái sem különben. A Volksbund lett a hazai németség egyedüli törvényes képviseleti szerve. Szabadlábra helyezték Szálasit, akinek a vezetésével szeptember 27-én (két pártocska kivételével) megszületett a nyilas pártok egysége. Októberben a német katonai egységek Magyarországon keresztül bevonultak Romániába. November 20-án – néhány nappal Romániát és Szlovákiát megelőzve – a kormány csatlakozott az 1940. szeptember 27-én aláírt német–olasz–japán úgynevezett háromhatalmi egyezményhez. Ezzel a magyar politika formálisan is feladta az elnemkötelezettség elvét, és a fasiszta hatalmak oldalára állt. És akkor még nem említettük az újabb és újabb nyersanyag- és élelmiszer-szállítmányokat.

182. A Turnu Severin-i (magyar nevén Szörényvár) tárgyalások. Az asztal közepén cigarettázó elegáns férfi Hory András, a magyar delegáció vezetője.

A döntési pozícióban lévő Németország nem kimondottan nagystílű, de annál hatásosabb módon (mint tette alig két esztendővel korábban, az első bécsi döntés előtt) a magyar és a román felet közvetlen tárgyalásra sarkallta. A felek augusztus 16-tól 24-ig(!) Turnu Severinben (magyar nevén Szörényvárban) találkoztak. A magyar delegációt a varsói követi posztja után már csupán rendelkezési állományban tartott Hory András vezette, a román küldöttség élén Valariu Pop volt miniszter állt. A két ország közötti ellentét oly mély volt, az álláspontok oly sarkosan különböztek egymástól, hogy eredményes tárgyalásra alig volt lehetőség. A végső soron nem is annyira tárgyalásnak, hanem inkább összejövetelnek az volt a funkciója, hogy előkészítse a második bécsi döntést, amelyre – mint fentebb láthattuk – a román fél már korábban felkérte a Führert.

Teleki hiába tett erőfeszítéseket annak érdekében, hogy az erdélyi bevonulás megbékélést hozzon. Tanfolyamon oktatták előzőleg a tiszteket a tudnivalókra, a miniszterelnök hosszú beszédben intett mérsékletre, kiemelvén a román nép erényeit. Hiába. „*Az 'integritást' kerestük, a haza bérceit, folyóit és kastélyait, s elnéztünk a hozzánk visszakerült emberek, nemzetiségek feje fölött.*" És nem lett jobb a hazai külpolitikai tájékozottság, a revízió valós nemzetközi összefüggéseinek felismerése. „Átmegyek a Királyhágón, ott maradt a huszárcsákóm" – énekelték naiv, túltengő öntudattal katonák és civilek, azzal a meggyőződéssel, hogy Erdély „*ezer évig a mienk volt, örökké a mienk marad*".

183. Románia térképe a döntések nyomán
Nem sok empátiával átérezhető: milyen érzés volt ezekben az években románnak lenni.

1940. december 12-én Belgrádban magyar–jugoszláv „örök barátsági" szerződést parafáltak. Szándék szerint a nagyobb mozgástérért, valójában német jóváhagyással. 1941. március 27-én Belgrádban elsöpörték a németbarát kormányt. Hitler erővel akart a helyzeten úrrá lenni, s a kieli recept szerint tett Horthynak ajánlatot. Teleki látta a szörnyű kockázatot. Ám azt is elképzelhetetlennek tartotta, hogy a délvidéki magyarság ezen túl német hegemónia alatt éljen. Londont tudakolta, s onnan a brit érdek szerinti válasz érkezett. „*Ha … Magyarország e támadáshoz bármilyen indoklással (Jugoszlávia területén magyarok megvédése) csatlakoznék, úgy Nagy-Britannia és szövetségesei (Törökország, esetleg idővel Szovjet) hadüzenetével is kell számolni.*" Összeomlott a fegyveres semlegesség koncepciója. A szovjetekre való utalás pedig megerősítette Teleki rettegését: a háború befejeztével a térségben lényegesen meg fog nőni a Szovjetunió befolyása. Teleki Pál április 3-ára virradóra önkezével véget vetett életének, hogy felrázza a lelkeket, rámutasson politikájának csődjére.

A miniszterelnök halála külföldi hivatalos körökben nagyobb hatást gyakorolt, mint itthon. Április 11-én – miután az usztasák Zágrábban kikiáltották az „önálló" Horvátországot – a magyar csapatok átlépték a déli határt. Tehát hiába volt a kétségbeesett mentő. Bárdossy László, az új kormányfő vitte keresztül az akkori hivatalos Magyarország akaratát.

184. Magyar honvédek Kassán

A mélységesen cinikus Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter széltében-hosszában elterjedt anekdotája kiirthatatlanul valótlan képet fest a korabeli magyar külpolitikai törekvésekről. A mindig mosolyt fakasztó „történet" valójában alkalmatlan a korabeli magyar helyzet sajátosságának a felidézésére.

– Magyarország ugye köztársaság? – kérdi az Egyesült Államok külügyminisztériumának tisztviselője. A derék amerikai diplomata azzal (az egyébként korántsem ritka) tévedéssel indítja kérdéseit, hogy természetesnek veszi, mivel hazája köztársaság, ezért a másik ország államformájának is respublikának kell lennie. – De miért?, kérdezhetjük vissza, hisz' ugyancsak közismert tény, hogy egy adott ország fejlettségének egyáltalán nem bizonyosan jellemzője a pozitív válasz. Voltak, vannak igen kellemesen élhető királyságok, s másfelől fullasztóan élhetetlen köztársaságok.

– Nem, uram, királyság – szól az ismert felelet, mire a király milétére irányul a következő kérdés, s mosolyt fakaszt a tengernagy megvallása.

– De miért?, kérdezhetjük ismételten vissza, mi a bökkenő abban, ha egy kormányzó eredeti tisztességes foglalkozása szerint tengerész, s e pályán egészen az ellentengernagyi méltóságig emelkedett.

Kinek jutna – például – eszébe fennakadni, viccelődni azon a tényen, hogy az 1990 utáni magyar alkotmánybíróság élén egy alkalommal eredeti foglalkozása szerint kárpitossegéd töltötte be az elnöki tisztséget (Bihari Mihály). Hiszen a kérdések kérdése nem az, hogy kárpitozás közben ütött-e, s ha igen, akkor hányszor az ujjára, hanem sokkal inkább az: miképpen, milyen színvonalon, mely hatékonysággal viselte az alkotmányozás szövevényes kérdéseiben helyes eligazodást igénylő tisztét.

A buta párbeszéddel szemben Horthy Miklóssal nem az a baj, hogy 1920-ban kormányzóvá történt megválasztása előtt admirális volt, mert attól még sokkal jobb kormányzó is lehetett volna. Éppen annak okán, hogy Földünk igen nagy térségeit, többek között az angol világbirodalmat megismerve mérlegelhette volna (s egy adott pontig valóban mérlegelte is) az Angliával sarkos szembeállást hozó külpolitikában megbúvó veszedelmeket. Csupán egyetlen példát említve: gondoljunk arra a pillanatra, amikor 1938 augusztusában a *Grill* csatahajó fedélzetén Adolf Hitlernek magyarázta a maritim brit birodalom legyőzhetetlenségét.

Aztán már az elképzelt amerikai diplomata szellemi szintjének siralmas állapotára vall, hogy a logikus gondolkodás alapszabályaira fittyet hányva, tehát nem az államfői tisztség ténye mentén haladva, hanem az eredeti foglalkozás tényébe beleragadva érdeklődik nem létező flottánk felől.

A szomorú párbeszéd egyetlen üdítő, mert logikus darabja, amikor a magyar diplomata azzal magyarázza negatív válaszát, hogy nincs tengerünk. Az amerikai partner erre végre vált, s hazánk területi követelései iránt érdeklődik.

– Romániával szemben – szól az ismert válasz, mire az amerikai egyetlen értelmes kérdésként a hadüzenetet firtatja. A valóságban nem létezett magyar diplomata, aki így felelt volna, ám az elképzelt magyar partner válasza szerint a hadüzenetet az a tény akadályozta, hogy – úgymond – Magyarország és Románia szövetségesek lettek volna.

Holott – nagyon jól tudjuk – nemhogy nem voltak szövetségesek, de (a megmaradt országnál nagyobb mértékű területi veszteségünk, illetve nyereségük okán) a szomszédok között a legnagyobb antagonizmus választotta el e két országot.

Az effajta, valótlan, elképzelhetetlen válasszal szemben egy hús-vér magyar diplomata legfeljebb arról értekezhetett, hogy hazája és Románia egyaránt a hitleri szövetségi rendszer tagja. Ebből következően korrekt párbeszéd esetén legfeljebb Hitler birodalmának kárán lehetett derülni, tehát hogy a Führer csupán olyan szövetségi rendszert tudott összehozni, amelyet ilyen (s tegyük hozzá: hasonló) antagonizmusok szabdaltak, alaposan hozzájárulva a nácizmus majdani bukásához.

Jó tudni, hogy ennek a buta viccnek a második világháború alatti Németországban széltében-hosszában a náci Új Európát lejáratni akaró változatát terjesztették. E szerint egy svájci hotelben egy chilei és egy magyar köt ismeretséget. A chilei meglátja a magyar útlevelét, rajta a magyar címerrel. Erre az az első kérdése, hogy ezek szerint Magyarország királyság? – Természetesen, mondja büszkén a magyar és hozzáfűzi, több mint ezer esztendeje. – És ki a király?, jön az újabb kérdés. A magyar fejét csóválva mondja, hogy nincs királyunk, hanem admirálisunk van, aki kormányzó. – Akkor Önöknek bizonyára van flottájuk, így tovább a derék chilei. – Sajnos azt az olaszok 1918-ban elvették, mondja a magyar. – Akkor Önök Olaszországgal háborúznak?, így az újabb kérdés. A magyar ellenben kijavítja őt, s megmondja, hogy szövetségben Olaszországgal Oroszország ellen háborúzunk. Erre a chilei azt morogja, hogy akkor bizonyára

az oroszok elfoglalták az ország területének egy részét, s most azt akarják a magyarok visszaszerezni. A magyar ellenben most is korrigál. – A románok vették el az ország egy részét. A chilei erre már azt hiszi, megértette a helyzetet, s a Románia elleni hadjáratot gyanítja. Magyar partnere ellenben felvilágosítja, hogy nem erről van szó, mert a románok a magyarok szövetségesei. Erre a chilei nevetve mondja végül, hogy ezt az összevisszaságot csak az ördög érti meg. Mire a magyar rosszkedvűen azt feleli, hogy szó sincs itt összevisszaságról. – Ez az Új Európa.

Nos, láthatjuk, hogy a logika szabályait az olasz változathoz hasonlóan sérti meg rendre a kérdező. Ám a valósághoz mégis ez a változat áll közelebb. Hiszen ha az Új Európát nem is, mert az szerencsére nem született meg, de a hitleri szövetségi rendszer belső ellentmondásait mégis felvillantja.

Hitlernek a magyar támogatás katonailag hasznos, politikailag pedig nélkülözhetetlen volt. A magyar kormány politikáját a közvélemény túlnyomó többsége helyeselte. A Bácska, a baranyai háromszög, a Muraköz és a Mura-vidék (összesen 11 475 négyzetkilométer terület, rajta több mint egymillió lakossal, akiknek 36,6 százaléka volt magyar nemzetiségű) visszakerült az országhoz.

185. Magyarország térképe a Délvidék visszacsatolása után

186. Magyar katonák a szovjet fronton

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Sodródás a világháború örvénye felé

A Barbarossa-terv messzemenően épített a magyar gazdaság teljesítőképességére, ám a hadsereg bevetésével nem számolt. A Wehrmacht azonban többet akart. Alfred Jodl vezérkari főnök szavaival: „*Minden magyar segítséget mindenkor elfogadunk. Semmit sem akarunk követelni, de minden önkéntes felajánlást hálásan veszünk. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk.*" Arra törekedtek, hogy magyar bajtársaik hozzák mozgásba a politikai vezetést.

1941. június 25-én Finnország is hadba lépett Németország oldalán. A „független" Szlovákia és Horvátország már korábban hasonlóan cselekedett. Németország európai szövetségesei közül így csak Magyarország és Bulgária (ez utóbbi részvételére, mint lehetetlenre, a németek eleve nem számítottak) nem volt hadviselő fél. Másnap bekövetkezett a mai napig tisztázatlan kassai provokáció. Ez megadta a végső lökést Horthy számára, hogy a hadba lépés mellett döntsön. A Bárdossy-kormány pedig igazodott. Döntő érv volt, hogy a németek oldalán harcoltak a területi döntéseket megváltoztatni akaró szomszédok. Nagy súllyal esett latba, hogy az uralkodó politikai elit képtelen volt meglátni: ebben a harcban a Szovjetunió szilárd szövetségesekre lel a nyugati demokráciákban.

Hitler korábbi agressziói előkészítése során újabb és újabb ajánlatokkal kereste meg a magyar vezetést, most ellenben nemhogy nem kért semmit, hanem kimondottan szfinxszerű rejtélyességbe merevedett. Mert addigra az ország területe közel duplájára növekedett, s minden gyarapodás mögött döntő volt a kedvező német hozzáállás. Mostanra ellenben olyan helyzet alakult ki, amely nagyon nagy erővel a háborús részvétel felé sodorta az országot. A Führer ez alkalommal is jól kombinált…

Ellenben a sokszor felemlegetett Molotov-üzenetnek valójában nem volt számunkra hasznosítható, a jövőt kedvezően befolyásoló tartalma. A végtelenül szorult helyzetben lévő Szovjetunió taktikai húzásáról van szó, Bárdossy pedig elkövette azt az otromba diplomáciai hibát, hogy nem küldetett egy hasonlóan taktikus, udvarias választ. Aki kicsit is beleéli magát az akkori helyzetbe, az nem gondolja, hogy Bárdossy elhallgatta a táviratot. A korabeli hivatalos Magyarországon nem kellett egy ilyen papírt elhallgatni.

187. Magyar katonák a szovjet fronton

Bárdossy a Képviselőházban június 26-án jelentette be a hadiállapotot a Szovjetunióval. A Szovjetunió elleni támadást mintegy 45 ezer katonával, Szombathelyi Ferenc parancsnoksága alatt 1941. július 1-jén indította meg a magyar haderő. Néhány nap alatt elérte a Dnyesztert, innen csak az úgynevezett gyorshadtest nyomult tovább. Ez a sereg hozzávetőleg ezer kilométert jutott előre, addigra olyan súlyos veszteségeket szenvedett, hogy december 4-én – német jóváhagyással – hazarendelték. A vártnál jóval keményebb keleti front következtében a németek egyre többet kértek, s azok jórészt teljesültek is. A Moszkva alatt 1941 decemberében elszenvedett első jelentős vereség nyomán igényeik már követeléssé fajulnak. 1942. január elején Joachim von Ribbentrop külügyminiszter, majd nyomában Wilhelm Keitel, a Wehrmacht főparancsnoka jár Budapesten azzal a céllal, hogy jóval tevőlegesebb magyar részvételt kényszerítsen ki. A tárgyalások több kérdésben heves vitává, veszekedéssé fajultak, és végül az erősebbnek kedvező kompromisszum született. Ennek értelmében növekednek a Német Birodalomba irányuló olajszállítások, 20 ezer német ajkút – azzal a feltétellel, hogy elveszítik magyar állampolgárságukat – toborozhattak a Waffen-SS-be, és – ami a legfontosabb volt – mintegy 200 ezer katona (a későbbi magyar második hadsereg) hátországba, valamint frontvonalba küldésében állapodtak meg.

Bevezetik a személyi szükségleteket szolgáló cikkekre, élelmiszerekre a vásárlási könyv használatát, ami a jegyrendszer előjele volt. A náciknak tett engedmény a faji megkülönböztetés újabb kiterjesztése, a zsidónak minősített állampolgárok jogainak további korlátozása. A harmadik zsidótörvény (amelyet már a háborúba lépés után, 1941. augusztus elején hirdettek ki) kimondottan fajvédelmi alapon állt. A polgári házasságról szóló törvény módosításával megtiltotta a zsidók és nem zsidók közötti házasságkötést. Amikor egy állam törvényhozása ezzel foglalkozik, megindítva a feljelentések özönét, akkor az erkölcsi lealjasodást ösztönzi. A munkaszolgálat bevezetése, a zsidótörvények, a nem magyar honos zsidóság összeírása teremtette meg azt a hangulatot és feltételrendszert, amely a német megszállás után a magyar holokauszthoz vezetett. A családok széthullása, az emberi, egyéni tragédiák sokasága, a felebaráti szeretet keresztény erényének feledése – párosulva a háború ekkor még elképzelhetetlen méretű szenvedéseivel és rombolásával – a magyar társadalom széteséséhez vezetett.

Moszkva nyomására London 1941. november végén elhatározta, hogy hadat üzen Finnországnak, Magyarországnak és Romániának. November 29-én Bárdossy teljesíthetetlen követelést vett át: ha december 5-ig a magyar kormány nem vonja vissza csapatait szovjet földről, úgy azt *casus belli*nek tekintik. December 7-én – éppen azon a napon, amelyen a japánok Pearl Harbort megtámadták – Magyarország és az Egyesült Királyság között beállt a hadiállapot.

188. A lebombázott Pearl Harbor

A japán agresszió nyomán Németország az Egyesült Államokkal való hadiállapotot deklarálta, és ugyanezt várta el szövetségeseitől is. Bárdossy kibúvókkal kísérletezett, ám amikor országát a háromhatalmi egyezményt aláíró államok közösségéből történő kizárással fenyegette meg a Führer képviselője, feladta a harcot. Az idegileg is összeomlott *premier* nem érezte magát képesnek, hogy szemébe nézzen az amerikai követnek. Ez a magyarázata a hadiállapotot bejelentő nevezetes telefonbeszélgetésnek. Az írásos állásfoglalás ellenben elkerülhetetlen volt.

1941 őszén, 1942 elején számos háborúellenes megmozdulásra került sor. Ezek összekapcsolódtak a nyilasok elleni fellépéssel. A szociáldemokrata és a kisgazdapárt adta a tömegerőt, szervezői antifasiszta értelmiségiek voltak. 1941 szeptemberében megalakult a Magyar Parasztszövetség. A megmozdulások szellemileg a függetlenségi hagyományokra támaszkodtak. A szociáldemokrata *Népszava* 1941. évi karácsonyi számában a kommunista Kállai Gyulától a szociáldemokrata Szakasits Árpádon és a kisgazdának számító Bajcsy-Zsilinszky Endrén át a kereszténydemokrata Barankovics Istvánig és Szekfű Gyuláig, a nagy, konzervatív historikusig terjedő szellemi összefogásból lett az utóbbi elnökletével a Történelmi Emlékbizottság. Szekfű ellenben – észlelve a küldetéstudattal rendelkező kommunisták vezetőszerep-igényét – visszalépett; a március elsején a *Népszavá*ban megjelent felhívás 28 aláírója között már neve sem olvasható. Formális célként az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékeit, ereklyéit gyűjtötték. 1942. március 15-én a Petőfi-szobornál már többezres tömeg skandált háborúellenes jelszavakat.

1941
KARÁCSONY
A NÉPSZAVA MELLÉKLETE
MUNKASANYA

189. A Népszava *karácsonyi száma. Fakszimile*

Idős kora, gyakori betegeskedései időszerűvé tették, hogy legyen helyettese a kormányzónak. Hosszú egyeztetések után idősebb fia, Horthy István személyében alakult ki egyetértés. Személyes bátorságára és erkölcsi tartására jellemző, hogy repülőtisztként önként ment a keleti frontra, ahol 1942. augusztus 20-án hősi halált halt. Tisztségét többé nem töltötték be.

Horthy István váratlan, hősi halála is – hasonlóan Zrínyi Miklós vagy akár az előző esztendőben öngyilkosságot elkövető Teleki Pál tragédiájához – kimeríthetetlenül gazdag, s lényegében megcáfolhatatlan legendáknak lett a forrása. Természetesen a ráció birodalmában bőven megvan halálának a magyarázata. Ám az érzelmekre, főleg, ha azok kompenzációs természetűek, észérvekkel nem lehet hatni.

A Kállay-kormány (1942–1944)

A németek Moszkva alatti veresége végleg bebizonyította, hogy a háborút nem nyerik meg. Közben Magyarország hónapokon belül három világhatalommal került végzetesen szembe. Ezért Bárdossynak mennie kellett. Utóda, Kállay Miklós azt a lehetetlen feladatot kapta, hogy vezesse ki az országot a háborúból. Természetesen nem tudta elérni. Ám nagy eredménye, hogy az ország nem süllyedt el még jobban a háború mocsarában. A máig élő ostoba legendával szemben politikáját nem a kállai kettős (kettőt jobbra, kettőt balra lépésű magyar tánc) jellemezte. Valójában (nagy németbarát szólamok közepette) olyan politikát folytatott, amely 1943. március elejére a magyar politikával szemben olyannyira szigorú Londonban is bizonyos respektust váltott ki.

190. A Siesta Szanatórium (ma Kékgolyó utcai Onkológiai Intézet)
Ide vonult be Bárdossy László, aki a szokásos, egészségügyi állapotára vonatkozó ürüggyel mondott le. Pontosabban szólva ezzel a komédiával leplezték lemondatásának rideg tényét.

A németek – teljesen megalapozottan – nagyfokú bizalmatlansággal fogadták a kormányváltást. Gyanakvásukat csillapítandó Kállay az egész korábbi kabinetet átvette. A külügyminiszteri posztot pedig elődjének ajánlotta fel, aki azt nem fogadta el. „Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy és angolbarát vagy és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszíted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban, és eldőlt Trianonban is."

Kállaynak volt bátorsága 1942 decemberében nemet mondani a zsidóság sorsát megpecsételni akaró berlini sürgetésre; hatalmas tény, hogy az 1944. márciusi német megszállásig a hazai zsidóság élete biztonságban volt. Ám valótlanul terjesztették számosan külföldön annak idején cionista oldalról, hogy honunkban e zsidóság sorsa „paradicsomi" lett volna. 1942 szeptemberében Kállay kormányfősége idején lépett életbe a közvélemény által mindmáig alig számontartott IV. zsidótörvény, amely ugyan létében nem, egzisztenciálisan ellenben tovább nyomorította a zsidóságot. És e törvény nem csupán betű szerinti következményei okán rongálta tovább a nemzet kohéziós erejét, hanem a nyomában még nagyobb mértékűvé dagadó korrupció okán is. A neves írónak, Márai Sándornak a keresztény középosztály elleni korabeli súlyos kifakadásainak jelentős mértékben éppen ez volt az oka.

A második világháború alatt a német diplomáciának értelemszerűen jóval kevesebb dolga akadt a nemzetközi kapcsolatok szokásos ápolása terén. Helyette ugyancsak megerősödött a szerepe az európai zsidóság elleni birodalmi hadviselésben. Ezeket az ügyeket a gátlástalan karrierista, elvakult náci Martin Luther irányította, aki mintegy kinyújtott keze lett Himmlernek és Heydrichnek. Hatalma elvakította, 1943 áprilisában már Ribbentrop helyére tört. Sikertelenül. Főnöke visszavágott, s Luther a sachsenhauseni koncentrációs táborban találta magát. A sors fintora, hogy a Vörös Hadsereg szabadította ki, nem sokkal később – lelepleződése előtt – kórházban halt meg.

Dietrich von Jagow budapesti követhez intézett október 14-i jelentésének a velejét idézzük: „[…] A zsidóságnak ez a befolyása a háború alatt gazdaságilag nyereségéhségével nehezíti meg az ellátási gazdálkodást, közhangulat szempontjából pedig a különféle módon megnyilvánuló pánikkeltő kísérleteivel válik érezhetővé és elviselhetetlenné. Ezért Magyarországon a következő célokat kellene megvalósítani:

1. Haladó törvényekkel különbség nélkül minden zsidót ki kell iktatni a kulturális és gazdasági életből.
2. Valamennyi zsidó azonnali megjelölése megkönnyítené a megfelelő kormányintézkedéseket, és a népnek lehetőséget adna egyértelmű elkülönülésre.
3. Előkészítendő a zsidók kitelepítése és keletre szállítása. […]"

A berlini magyar követségnek a német Külügyminisztériumhoz intézett december 2-i – meglehetősen terjedelmes – feljegyzésének a kulcsmondata: „[…] A magyar kormány sohasem kételkedett a zsidókérdés összeurópai jellegében, de véleménye szerint, akárcsak más általános jelentőségű egyéb kérdések esetében, a megoldás legcélszerűbb módját az egyes szuverén államoknak maguknak kell megtalálniuk. […]"

Márai Sándor kifakadásai naplójában 1943-ban:

„Egy óra a Horváth-kertben, egy padon, a gyermekek homokkal teleszórt játszóterén: apró Hitlerek, Dzsingisz kánok és Timur Lenkek gyilkolják egymást ernyedetlenül a homokban. Nincs is más a színen, csak gyilkosok és áldozatok. Egy hároméves, járni is alig tud, lenyírt fejű, kerek koponyájú, hideg mongol szemekkel, szakszerűen, fáradhatatlanul, komolyan, izzadva, lihegve és szótlanul iparkodik egy kissé hülye, szőke, ötéves fiú arcát belenyomni a homokba, hogy megfulladjon. A szülők a padokon gyönyörködve nézik ezt a bájos küzdelmet a koszban, a homokban. Négy kölyök alkalmi fütyülőt szerkesztett paszujhéjból, s pokoli lármával, vijjogással üldöznek egy menekülő kislányt. A hülyébbek oldalt ülnek, s várják, hogy kínzóik szólítsák őket.

191. Üzletek Budapesten 1942-ben

Mit reméljünk?...

[…] A 'Magyar Csillag'-ot – az egyetlen folyóiratot, mely irodalmi igénnyel szól ma az olvasóhoz – egyetlen kassai könyvkereskedésben, kávéházban, újságpavilonban sem tudom megkapni. »Megrendelhetjük« – felelik vállvonogatva. […]

[…] Magyarország egyik végzete a közhivatalnok bizonyos válfaja, Hungáriának ez a selyemfiúja! Ez a szájaló önkény, nyegle kitartottság, pökhendi önzés, ez a csinovnyik-rémuralom, nemzet és egyén felett! Ezeket levakarni, ezektől fertőtleníteni a nemzet testét, s helyükre embereket ültetni, akik tudják, hogy a hivatal nem előjog, hanem szolgálat! Ezek árultak, adtak el az elmúlt években mindent, amiért élni érdemes, ezek árultak hazát és jogot. Régebben csak úrhatnámok voltak, de pénzdolgokban legalább korrektek; most már – a bíróság kivételével – nagyrészt nem is azok. Ezeken múlik minden, ők az igazi felelősek. […]

[…] Ez a gyökeréig romlott magyar középosztály még mindig nem akarja, nem meri látni a valóságot. Valamilyen titkos, új fegyverről ábrándoznak, mely rendbe hoz mindent, s ők kapnak ajándékba egy új, maradék zsidóbirtokot: ez minden, amit hisznek, értenek, remélnek. […]

[…] Az állam, ez a fennkölt rabló, naponta bekopogtat, s egyszerű tőmondatokban elvesz valamit. Tegnap értesít, hogy kétezer svájci frank ellenértéke gyanánt folyósít részemre 1920 pengőt. Tehát pontosan tízszer kevesebbet, mint amennyit a svájci frank a pengővel szemben ér. Az én életemben kétezer svájci frank ritka tünemény – egy berni kiadó utalta át 'A féltékenyek' című regényem honoráriumát. Ma értesít a 'Honvéd Híradó zászlóalj', hogy autóm hat gumiabroncsát »igénybe veszik«, természetesen valami nevetséges összegért – a mai világban ez annyit jelent, hogy az autót, életem egyetlen örömét és világi gyönyörűségét, el lehet dobni, mint ócskavasat, mert belátható időn belül nem lesz gumiabroncs, akkor sem, ha a béke beköszöntene. […]" (*Teljes napló 1943–1944*. Helikon, Bp., 1998. 45–46, 75, 79, 89, 105.)

Illyés Gyula az *Ebéd a kastélyban* című, eddig is többször idézett remek, a deklasszálódott gróffal a magyarországi arisztokrácia történelmi szerepéről vívott kíméletlen szellemi párbajáról beszámoló könyvecskéjében írja: az első világháborúban vezérkari tisztként szolgáló gróf úgy beszél a hatalom

erejéről, mintha azt csak ő ismerhette volna. Valóban volt hatalma. „Esztendőkig – mondja – rám volt bízva, hogy százezrek közül ki menjen halálba." Ám a költő itt sem maradt adós a magvas felelettel: – „Esztendőkig énrám volt bízva, kinek versét közli az ország első folyóirata, ki megy a halhatatlanságba." (113. o.) Nem kétséges, hogy melyik szerep szolgálta inkább a nemzet javát.

A sztálingrádi fordulat jelentőségét – pártállástól függetlenül – sokan megértették. A hovatartozás a következtetések levonásában mutatkozott meg. A szélsőjobboldal az addiginál sokkal teljesebb háborús teherviselést akart elérni, a Kállay–Bethlen-csoport ellenben a 2. magyar hadsereg maradványainak hazahozását kívánta elérni. A miniszterelnök fokozottabb súlyt helyezett a nyugati hatalmakkal való – korábbi hónapokra visszanyúló – kapcsolatfelvételi kísérleteire, amelyeknek az volt a céljuk, hogy tisztázzák: milyen feltételekkel válhat ki az ország a német szövetségből, ha arra a hadi helyzet lehetőséget kínál.

192. Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988)
1943-tól a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője volt. 1943 tavaszi hónapjaiban a semleges országokban állomásozó magyar követek tájékoztatására készítette el, s egyeztette a miniszterelnökkel azt a memorandumot, amely indiszkréció okán a Foreign Office-ba, vagyis a brit külügyminisztériumba is eljutott. A dokumentum hűen tükrözi a korabeli hivatalos Magyarország magáról, nemzetközi meghatározottságairól alkotott felfogását, vágyott jövőképét. A szerző ugyan feladja az integrális revízió álláspontját, ám a London helyeslésével előző évben született csehszlovák–lengyel, valamint görög–jugoszláv föderációs megállapodással szemben olyan Kárpát-medencei Commonwealth tervét veti fel, amely kimondatlanul is magyar súlypontot képzelt el.

„Ez a leghitelesebb beszámoló – írja D. Allen, a brit külügyminisztérium illetékese –, amely a magyarok reményeiről és félelmeiről eddig birtokunkba jutott." A brit tisztviselő ellenben ezt sem tartja meggyőzőnek. Való igaz, hogy az irattal az angolok meggyőzése volt a cél. (Ám nem úgy, hogy a brit diplomácia lett volna a címzettje. Hanem a velük kapcsolatba kerülő magyar személyek szavainak irányításán keresztül.)

„Jól nézzék meg e csodát, mert utoljára látják: a királyi Vár és körös-körül minden semmivé lesz, itt kő kövön nem marad" – mondta Kállay Miklós néhány héttel a második világháború kirobbanása előtt egy Budapesten ülésező nemzetközi kongresszus elnökeként egy esti, gellérthegyi sétán, a hegyről kitáruló panoráma, a sötétedésbe váltó pillanat igézetében a tanácskozás résztvevőinek.

A memorandumot megfogalmazó Szegedy-Maszák Aladár és kollégája is úgy érezte, amikor átvette a Külügyminisztériumban vezetői megbízatását, mintha szakadékba tartó kocsira ugrottak volna fel. Kállay Miklós attól rettegett, hogy a magyar állam kriptáján a címerpajzsot befelé kell fordítani.

A kapcsolatfelvételt azonban szinte lehetetlenné tette, hogy a budapesti evidenciák és a londoni evidencia között *szakadék tátongott*. Mert itthon abszolút evidens volt, hogy a magyarság, a magyar állam, ha úgy tetszik a magyar rendszer, amely ebben a térségben egyetlenként őrizte meg azokat a vonásait, amelyek (Finnország mellett) igencsak különböztek a hitleri szövetségi rendszerben élő országok belpolitikai sajátosságaitól, szóval mindez együtt olyan értéket képvisel, amely vélhetőleg London számára is méltányolható és méltánylandó. Itthon abszolút evidens volt, hogy Londonban tudják, hogy Magyarország nem velük, hanem a sztálini Szovjetunióval háborúzik. Itthon abszolút evidens volt, ha elbukunk, akkor ebben a térségben a Szovjetunió nem csupán győztesként, hanem a polgári világrend és szabadságjogok felszámolójaként is jelen lesz majd.

És hittel hitték, hogy ez nem lehet brit érdek. És ettől az ő mély meggyőződésüktől azért sem tudtak szabadulni, mert *folyton-folyvást érezték maguk körül a végzet szárnyának suhogását*.

Lisszabon, Sztambul, Stockholm és Svájc volt a sikertelen béketapogatózási tárgyalások színtere. 1943 márciusára Londonban megértőbbek lettek irántunk, ám Moszkva merev elzárkózása miatt nem lett a kapcsolatfelvételnek kedvező folytatása. Molotov június elején azt üzente szövetségesének, hogy „*azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is*".

Részletek a Honvéd Vezérkar 4. osztálya által 1942-ben kiadott *A folyó háború tapasztalatainak ismertetése (Zárult: 1942. IV.) Partizánharcok* című dokumentumból

„A szovjet ellen vívott harc a hadviselés egy különleges és kíméletlen eszközével ismertetett meg közelebbről bennünket: a 'partizán'-mozgalommal. A hadviselésnek ez a barbár módja lényegében nem új számunkra. Megismerkedtünk vele a szerb hadszíntéren már az első világháború idejében és 1941 tavaszán is. Akkortájt 'komitácsi'-nak, illetve 'csetnik'-nek nevezték ennek a harcmódnak a szereplőit. De újdonság volt számunkra ez a mozgalom a békés és passzív természetűnek, jóindulatúnak és mélyen vallásosnak ismert orosz néptömegek részéről: – meglepő volt a fanatizmus, halálmegvetés és szívósság, amellyel eme harcmód keretén belül az orosz népnél találkoztunk; – és megdöbbentett bennünket az az óriás méret, melyben az oroszok ezt az eljárást alkalmazták.

A mind nagyobb keretekben kibontakozott partizánmozgalom immár a népmozgalom méreteit öltötte fel. Az ellene való sikeres védekezés szükségessé teszi, hogy alaposan megismerkedjünk ezzel az aljas, alattomos és kegyetlen harcmóddal, levonjuk a tanulságokat és végül, hogy mindezek ismeretében felkészüljünk a partizánmozgalom csírájában való gyökeres elfojtására.

A partizánmozgalom a szovjet vezetőinek abban az elgondolásában gyökerezik, hogy ezt a romboló és alattomos hadviselési módot alkalmasnak vélik arra, hogy annak mesteri tökéletességre fejlesztett alkalmazásával gátolják a békés termelőmunkát és a hadsereg hadműveleteit, tervszerűen kifárasszák ellenfelüket, végeredményben pedig megvédjék országukat.

A partizánmozgalom népmozgalom-ként lép fel arcvonalunk mögött, de nem csupán közvetlenül a hadműveletekben résztvevő csapatok hátában, hanem több száz kilométernyire mögöttük, a hadtápterületen is.

Célját legtalálóbban az orosz vezetőség részéről a partizánok számára kiadott általános utasítás következő mondatai jellemzik: »A partizánoknak elviselhetetlen helyzetet kell teremteniük az ellenség számára. Minden eszközzel és minden módon meg kell semmisíteniük az ellenséget, bárhol találkozzanak vele. Alá kell ásniuk az ellenség minden rendszabályát, hogy megszabadítsák a szovjetet az idegen betöréstől!«

A vörös vezetőség – mint fentiekből látjuk – igen nagy jelentőséget tulajdonít a partizánmozgalomnak. A mozgalom azonban csak akkor válhatna valójában hatásossá, ha

a/ a legszorosabb összefüggésben állana az orosz haderő műveleteivel, és

b/ ha nem készülnénk fel a mozgalom gyökeres elfojtására. […]

A megszállott területeken szervezetlen és szervezett partizánbandák garázdálkodnak, […]

A szervezetlen bandák olyan személyekből verődnek össze, akiknek bujkálniuk kell […] elsősorban megélhetésükért küzdenek […] Főként a polgári lakosságot sanyargatják, de ha elég erősnek vélik magukat, katonai személyek és raktárak megtámadásától sem riadnak vissza […]

A szervezett partizánok […] egyharmada a partizánharcra különösen rátermett, gondosan kiválogatott, alaposan kiképzett és kitűnően felszerelt személyekből áll […]

A második harmadot az 1941. évi bekerítő csatában arcvonalunk mögött rekedt orosz csapatok képezik […]

Végül a harmadik csoport a mozgalomhoz önként csatlakozott, vagy kényszereszközökkel csatlakozásra bírt személyekből tevődött össze […]

1. A mozgalom lelkét […] kommunista vezetők képezik […]

2. A kommunista párttagoknak hivatalból részt kell venniük a partizánmozgalomban […]

3. Az előbbi két csoportnál nem kevésbé veszélyesek az orosz csapatok elvonulása után ott maradt zsidók. Minden zsidó – nemre és korra való tekintet nélkül – a partizánokkal tart! […] Válogatott kegyetlenséggel, megbecstelenítő kínzások közepette mészároltatják le a szövetséges csapatok ama szerencsétlen tagjait, akik a partizánok kezei közé kerülnek. Ezért zsidókkal szemben semmiféle könyörületnek nincs helye! […]

4. […] tolvaj és rabló martalóc népség, amely nem a kommunista eszmékért […] áll a partizánok közé. […] kellő jutalmazás ellenében könnyen megnyerhető milicszolgálatra […]

5. […] azok […] akiket a partizánok erőszakos toborzás útján […] kényszerítettek soraik közé […]

6. A partizánok összlétszámának kereken egyharmadát, harcos osztagaiknak több, mint felét orosz hadseregbeli katonák képezik […]

7. […] A fiatalabb, kommunista nevelésű női generáció a mozgalom megátalkodott és semmitől vissza nem riadó segítőrétege […]

[…] állandó tartózkodási helyeikül […] mindig a legnehezebben járható és átkutatható […] területrészt választanak […]

Igen nagy súlyt vetnek a biztosítószolgálat alapos megszervezésére. […]"

Sztambulban egyébként még 1943. február elején a demokratikus és liberális ellenzék nevében megjelent Szent-Györgyi Albert, a Nobel-díjas biokémikus is. Az ő akciója nagy és kedvező visszhangot váltott ki. Vele valóban perspektivikus kapcsolatot akartak tartani. Ám a briteknek sokkal nagyobb figyelmet kellett fordítaniuk a minden magyar lépésre gyanakvóan figyelő csehszlovák kormány megnyugtatására. Beneš most sem válogatott eszközeiben, és a tudomására jutott akciót – Szent-Györgyi nevének említése nélkül – kiteregette. Hitler Horthytól április 16-án Klessheimben a béketapogatózásokról birtokába került tények alapján Kállay menesztését követelte. Hiába. A zsidók – egyébként korántsem könnyű, ám viszonylag mégis irigyelt – sorsa sem változott a führeri kirohanás hatására.

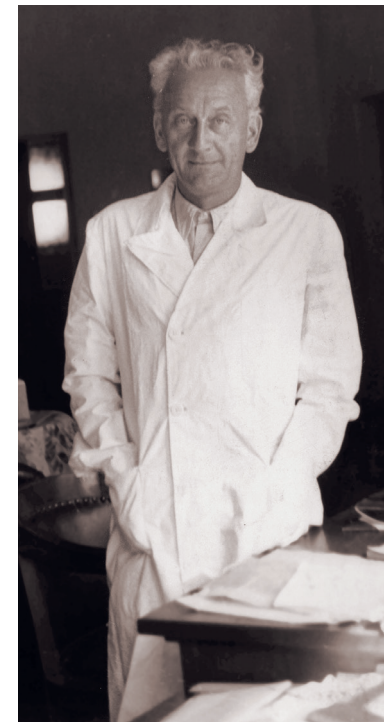

193. Szent-Györgyi Albert 1943-ban

1943 tavaszára a nemzetiszocialista Németország hadi helyzete egyre kedvezőtlenebb lett. A Führer Klessheimbe kérette szövetségeseit, hatékonyabb háborús részvételt, szorosabb együttműködést akart elérni. A Kállay-kormány politikája ebbe nem illett bele. A tárgyalások érthetően nyomott légkörben, a német részről felhozott sok szemrehányás jegyében zajlottak. Hitler nem csupán a béketapogatózásokról birtokába került tények felsorolásával támadta Horthyt, de Kállaynak azt az egyik parlamenti külügyi bizottság előtt elmondott beszédét is felemlegette, amelyben a kormányfő azt hangsúlyozta, hogy hazája nem az angolszász hatalmakkal, hanem csak a Szovjetunióval áll háborúban. Hitler a politikai kalandornak minősített Kállay menesztését követelte, Horthy azonban nem engedett a német nyomásnak. Mivel az előző esztendőben a németek hiába követelték a magyarországi zsidóság deportálását, ezért Horthynak a zsidókérdésben is meg kellett hallgatnia a Führer brutális kirohanásait, azonban amiképpen Kállay továbbra is a helyén maradt, azonképpen a magyarországi zsidók – itt is aláhúzzuk: korántsem könnyű, ám viszonylag mégis irigyelt – sorsa sem változott. A találkozóról kiadott közös közlemény berlini változata arról adott hírt, hogy a két ország elszántan folytatja harcát mind a bolsevizmus,

mind pedig annak angol–amerikai szövetségesei ellen, a budapesti verzió ellenben (Kállay akaratának és korábbi megnyilatkozásának megfelelően) ezen passzus nélkül látott napvilágot. Ezzel Kállay berlini bűnlajstroma tovább bővült. A találkozón a kormányzó egyetlen pontban engedett: nem csupán ahhoz járult hozzá, hogy folytatódjanak a Waffen-SS-be történő toborzások, hanem ahhoz is, hogy az addigiaktól eltérően a honvédség keretéből is át lehessen lépni a halálfejesek közé – azzal a feltétellel, hogy az illetők elvesztik magyar állampolgárságukat, családjuk pedig áttelepülhet a Birodalomba.

Előzetes fegyverszüneti puhatolózás és az ország német megszállása

A szövetségesek szicíliai partraszállása és Mussolini bukása hatására Kállay már kész volt a feltétel nélküli megadás elvének elfogadására, az angolszász hatalmak pedig annyiban váltak rugalmasabbá, hogy tudomásul vették: a kapituláció nyilvánosságra hozására csak akkor kerüljön sor, amikor reális lehetőség nyílik annak keresztülvitelére. A végső formába öntött szöveg szerint „Őfelsége kormánya elvárja, hogy a magyar kormány a megfelelő pillanatban nyilvánosan bejelenti a feltétel nélküli megadás elfogadását." Kállay azonban visszatáncolt és a „*feltétel nélküli*" kitétel nélkül szerette volna a megállapodást értelmezni.

Az előzetes fegyverszüneti megállapodást – sok keserű tapasztalat nyomán szigorú konspirációval, az írásbeliség mellőzésével – kötötték meg. Ami természetesen tág teret nyitott az eltérő értelmezésekre. Szeptember 10-ére virradó éjszakán az ankarai brit nagykövet első beosztottjának márvány-tengeri yachtján – főnöke jelenlétében – olvasta fel a szöveget Kállay Miklós megbízottjának, aki azt megtanulta, majd Budapestre utazva jegyezte le. A hazai politikai eliten belül ugyan volt egy kis csoport (tagjai között Bajcsy-Zsilinszky Endre neve a legismertebb), amely a németekkel való szembeszállást szorgalmazta. A miniszterelnök azonban ezt az utat járhatatlannak tartotta.

A magyar vezető körök szerették volna – részben vagy egészben – megtartani azokat a területeket, amelyek az igazságtalan trianoni döntésen 1938 és 1941 között történt jelentős változtatások révén kerültek vissza az országhoz, de minden visszajelzés szerint ennek nem volt realitása. Szerették volna – a lényeget nem érintő módosításokkal – a rezsimet megőrizni. Közben maguk az angolszász nagyhatalmak is teljes elitcserét szorgalmaztak. A Szovjetuniónak a térségben való megjelenése pedig a polgári rendszer pusztulásának az esélyét is nagy valószínűséggel magában rejtette.

A magyar közélet háborúellenes, demokratikus része 1943-ban már úgy vélte, hogy a küzdelem gyorsan véget ér. Magyarország nagyobb veszteségek nélkül átvészelheti ezt az időszakot. A politikai pártok már a háború utáni szövetségekre gondoltak. 1943 nyarán a kisgazdapárt vezetői Kállayhoz intézett memorandumban sürgették a különbéke megkötését. Ezáltal a kormány az előzetes fegyverszünet tető alá hozásához maga mögött tudhatta a demokratikus pártok támogatását. A kisgazdapárt és a szociáldemokraták 1943-ban pártszövetséget hoztak létre a parasztság és a munkásság politikai érdekeinek jövőbeni érvényesítése érdekében. Ugyanebben a „*politikai optikai csalódásban*" éltek azok az értelmiségiek, népi írók, demokraták és szocialisták, akik 1943. augusztus végén Balatonszárszón folytattak eszmecserét Magyarország jövőjének sorskérdéseiről. A szocialista alternatíva, a kert-Magyarország, a polgári demokratikus berendezkedés hívei egyaránt abból indultak ki, hogy új Magyarországot kell teremteni. „Csak" azzal nem számoltak, hogy még jön a német megszállás, a zsidóüldözés, a nyilas terror, majd pedig a magyar nemzeti érdekek szempontjából semmivel sem kedvezőbb szovjet megszállás. (Vélhetőleg a mai Olvasónak nem felesleges elmondanunk, hogy a két háború közötti Magyarországon, amikor a társadalmat

a nagybirtokok egész Európában szokatlan uralma fojtogatta, akkor fogalom volt a *kert-Magyarország*, mert – messze nem alaptalanul – azt gondolták, ha a monokultúrás nagybirtok helyett zöldséget, gyümölcsöt termelő kiskertek adják meg az ország képét, akkor az már szinte a földi paradicsom lesz. Dániából, Hollandiából jöttek haza ezzel az életérzéssel.)

Részletek a Kisgazdapárt Kállay Miklós miniszterelnökhöz intézett 1943. július 31-i, Bajcsy-Zsilinszky Endre által megfogalmazott memorandumából.

„Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Elmondhatjuk Deák Ferenccel, de sokkal tragikusabb helyzetében hazánknak, hogy »megnehezült felettünk az idők járása«. Az olasz események fel kell, hogy nyissák még a legálmatagabb magyar szemeket is. Nyilvánvaló, hogy itt sokkal mélyebb változásról van szó, mint egyszerűen csak kormány- avagy rendszerváltozásról. A fasizmus bukása mögött jelentkezik az elszánt akarat, hogy Olaszország – szinte bármi áron – kivonuljon a háborúból, revideálja az utóbbi évtizedeket, főleg pedig az utóbbi 5-6 esztendő olasz külpolitikáját, belpolitikáját és visszatérjen egyfelől a demokrácia és parlamentárizmus, másfelől a hagyományos olasz külpolitikai tájékozódás útjára. […]

Az alábbiakban […] olyan pártként kívánunk véleményt nyilvánítani nemzetünk és országunk nagy veszedelmében, mely kezdettől fogva ellenezte a háborút, sőt az egyetlen párt volt, amely három jelen volt tagja útján ellene szavazott a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásunk becikkelyezésének. […]

Az alábbiakban egy külpolitikai és belpolitikai kibontakozás tervét próbáljuk felvázolni. […]

Tisztában kell lennünk mindenekelőtt azzal, hogy nem a háborúvesztés önmagában a legnagyobb katasztrófája egy nemzetnek, egy államnak. […] Az igazi katasztrófa csak ott kezdődik, amikor egy nemzet […] önmagával […] egész emberi és történelmi hivatásával kerül szembe. […]

Három évtized alatt immár másodszor készül szerencsétlen nemzetünkre rázúdulni egy ilyen igazi katasztrófa. Az első világháborúban […] idegen érdekek akaratlan szolgálatában engedtük elpusztulni a gyönyörű szentistváni magyar birodalmat. Benešnek alapjában véve színvonaltalan propagandája sohasem tudta volna elfogadtatni 1918 késő nyarán azt az együgyüséget a szövetséges nyugati hatalmak vezetőivel, hogy a német imperializmus megtörése végett elsősorban Ausztria-Magyarországot kell széjjeltörni, ha a magyar nemzet a kettős monarchia második félidejében csak az idősebb Andrássy Gyula mértékéig is tudta volna magát elkülöníteni a nagynémet céloktól. Egyetlen percig sem lehet ma már kétséges, hogy Magyarországot […] mint a német imperializmus csatlósát és kiszolgálóját darabolták szét. Holott valójában nem volt az. […] A történelmi magyar külpolitikának […] három […] alapvonása […] az egyik: a szigorú önvédelem a német túlsúllyal […] szemben, kelet és délkelet felé való védekezés […] [a másik – P. P.] […] Viszont észak felé, főleg a lengyel királysággal, dél felé a délszláv népekkel […] való szövetség révén igyekszik kiegészíteni a maga erejét. A kettős monarchia félévszázados korszakának második nemzedéke lelkivilágában és politikájában ez az ősi magyar szemlélet homályosult el […]

Belső politikai bajok […] nem oldottuk meg a földkérdést. […] Halálosan elhanyagoltuk az általános szociális kérdést. Nem hajtottuk végre Deák Ferenc lángeszű nemzetiségi törvényét […] holott […] továbbfejleszteni kellett volna […] nem kapcsoltuk magunkhoz […] a derék román népet. […]

És a trianoni katasztrófa után következő évtizedek legnagyobb vétke és tévedése éppen az, hogy gondolkodásban, szemléletben, külpolitikai távlatban ezt a szerencsétlen századfordulói korszakot 'restaurálta' […]

[…] a Kollonicsok, Bárdossyak és Werthek szellemének pusztulnia kell éspedig idejében, hogy élhessen és életkedvét, szabadságát, történelmi rendeltetését visszanyerje Magyarország. […]

[…] Teleki Pál gróf volt az első magyar miniszterelnök az 1918-as összeomlás óta, aki észrevette, hogy az ország szekere újból lejtőre jutott. […]

[…] Bárdossy […] miniszterelnökségével hamarosan összeszűkült a magyar politikának Teleki alatt megtágult szemhatára. […]

[…] néhány tehetségtelen, rövidlátó és könnyelmű s a magyar hivatás útjáról a német-magyar sorsközösség babonája, a magyar ügy ellen rendezett belső lázadás, valamint a német hatalmi nyomás révén elsodort államférfi és a magyar ügy iránt enyhén szólva kezdettől fogva érzéketlen néhány magas rangú katona vétke miatt nem pusztulhat Magyarország;

[…] mert ez a semlegesség valójában csak bátor visszatalálás önvédelmi politikánk s vele európai hivatásunk elhagyott útjára […]

[…] semlegességünk kimondásának nem deklaratív része nehéz […] hanem a belső átállítás erre az irányra […]

[…] Nyilvánvaló, hogy a gyors és határozott belső alapozásnak előbb kell megtörténnie, minden lehetőség szerint, a nemhadviselő, illetőleg semlegességi deklarációnál.

A) Személyi akadályok elhárítása

1. Távozniuk kell azoknak a minisztereknek, akik egész hivatali működésük során, ha jóhiszemű meggyőződéssel is, fenntartás nélkül szolgálták a 'német-magyar sorsközösséget'.

2. Távozniuk kell mindazoknak a magas rangú katonáknak, akik bármi módon osztoznak a felelősségben:

a) háborúba lépéseinkért;

b) katonai felkészültségünk hiányosságaiért, hiányos katonai felszereléssel való kivonulásunkért Szovjet-Oroszország ellen, ott felszerelésünk megígért német kiegészítésének elmaradása melletti, a megfelelő katonai konzekvenciák elmulasztásáért, egész eddigi hadviselésünk vérlázító lelkiismeretlenségeiért;

c) a 'német-magyar sorsközösség' babonája s a német győzelem felháborító szuggerálásáért és propagálásáért;

d) a zsablyai és újvidéki s egyéb kegyetlenkedésekért és törvénytelenségekért nemzetiségeink és a zsidóság ellen,

e) a lengyel testvérnemzet vagy más népek menekültjeinek rovására elkövetett bármily atrocitásért és szabálytalanságért,

f) a zsidó munkaszolgálatosok ügyében bármi kegyetlenkedés elkövetéséért vagy elnézéséért avagy Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter rendeleteinek szabotálásáért,

g) általában a magyar állami önállóság, függetlenség, a magyar katonai eszmény germán szellemű elhomályosításáért tiszti karunkban. […]

[…] Magukat a zsidótörvényeket el kell törölni és a másik két törvényből minden, jogegyenlőséggel összeegyeztethetetlen szakaszt. […]" [Bajcsy-Zsilinszky Endre az első két zsidótörvényt nevezi zsidótörvényeknek, a másik két törvény a honvédelmi törvény és a harmadik zsidótörvény – P. P.]

Ezután a Pax Hungarica fejezetben a szomszédokkal való kiegyezésünk szükségességét részletezi, majd leszögezi, hogy a vázolt program nagy, de feltétlen vállalandó kockázatot jelent. Ír arról, hogy a jelek szerint „a Balkán mégsem válik már döntő jelentőségű hadszíntérré […]

[…] Magyarországnak minden politikai, jogi igazságával és katonai erejével szembe kell szállnia nem egy esetleges német megszállás kísérletével, hanem még egy német katonai átvonulással is. Még akkor is, ha milliós haderőnk hiányos felszerelésében nem volna elég erős az átmeneti német megszállás elhárítására. Egy ilyen német vállalkozás azonban a háborúból való vagy éppen semlegességi deklarációnk után politikailag egyaránt valószínűtlen, sikere pedig komoly magyar ellenállás esetén még reménytelenebb. […]"

Bármily sokat is idéztünk e meglehetősen túlírt memorandumból, az annak csak a jóval kisebbik része. Erényei és hibái így is kellőképpen láthatóak. Ebben az írásműben is – mint sok más esetben is tapasztalható – a mély meglátások és a teljesen irreális gondolatmenetek keverednek egymással. Az egész irat egy hangos kiáltás: ne menjenek így tovább a dolgok. Mert, ha nem változtatunk, az ország szörnyű tragédiába jut. Közben pedig minden, amit elmond, akaratlanul is azt mutatja, hogy erre a második világháború éveiben, *azzal a garnitúrával*, semmi esély nem volt.

És ezért a memorandum sorsa ennek megfelelően az lett, hogy a címzett miniszterelnök azt az iratai közé süllyesztette. Mert nem tudott vele mit kezdeni.

A memorandum súlyos ellentmondásai feloldásának kulcsa annak meglátása, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre reménytelenül romantikus történelemszemlélettel nézett a múltba és idealista hevülettel a jövőbe. Ebből következőleg természetesen számos vonatkozásban (de itt már nagy a kavarodás) a jelenbe is. A memorandum szerzője sok vonatkozásban teljesen racionálisan gondolkodik, közben indulatai, szélsőséges ellenszenvei sodorják. Ennek a képletnek a freudi elfojtódás kulcsával tárul fel az értelme. Bajcsy-Zsilinszky Endre nem csupán ifjúként, de még kora felnőtt korában is nagy híve volt a németségnek. 1943-ban ellenben már jó ideje (mondjuk meg konkrétan: közel másfél évtizede) a németekben, ahogy írja: a „germánokban", semmi kedvezőt nem lát. Így van a sok szóba hozott magyar politikussal is. A Gömböst ért bírálataiból semmit sem idéztünk, annyira félrevisznek. Miközben Szegeden és utána is sok esztendőn át csillaga volt (neki is) a karizmatikus katona. Volt. A Bárdossy-kép kapcsán is fel kell hívnunk a tisztelt Olvasó figyelmét arra, hogy – levelei dokumentálják – nemhogy egy időben, hanem még az előző esztendő januárjában is igen nagy reményeket fűzött a kormányfőhöz. 1942. január 19-én Igen tisztelt Barátom, megszólítással kezdett levelében, bár az utolsó mondat a kételyé, ám az azt megelőző így szól: „[…] az élő viszonyok számbavételével bizonyos megnyugvással láttam, hogy nem Gömbös Gyula politikai dilettantizmusa, hanem Teleki Pál szelleme és szellemében folytatódik a te kormányzatod alatt." Ami pedig Gömbös „dilettantizmusát" illeti, való igaz, hosszú éveken át sok dilettáns volt az induló Gömbösben. Ám Bajcsy-Zsilinszky Endre éppen ezért a dilettánsért lelkesedett. És most ott kiált dilettánst, ahol az már profi politikus. Aki – adott esetben – képes volt Bethlen Istvánt is megvezetni.

A romantikus szemlélet híve alig-alig tér el a rikító színek használatától. Ha már oly sok a fekete, akkor kell lenni valami nagyon eszményinek is. Bajcsy-Zsilinszky számára Teleki Pál az ideális hős. A Gróf úr messze nem szenvedett sertésvészben. (À la Carlyle) Szóval – sokan mások ellenkező végletben gondolkodó látásmódjával szemben – nagyszerű magyar ember, nemes arisztokrata volt. Miközben sok mindenben a rendszer alkotója, működtetője. Amiből Bajcsy-Zsilinszky Endre semmit sem hajlandó meglátni.

Ha nem is feltétlenül úgy, ahogy ő fogalmazza, de lényegében hajszálpontosan látja az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásának okát. Természetesen itt ne a nőket, hanem a németeket keressük. Ellenben a dualista korszak feketére festésében megint szélsőségesen rossz irányba fordul. Könnyen tehette, hiszen olyan nagy nevek is így vélekedtek, mint Szabó Dezső, Németh László, Bibó István stb.

Aztán nézzük meg azt a felsorolást, hogy *a)*-tól *g)*-ig mi mindenben látja zálogát a fordulatnak. „Csak", mondjuk, árva hanggal sem feszegeti az általa szintén idealizált Horthy Miklós szerepét…

Később megint éles szemmel látja meg, hogy a Balkán mégsem lesz az, amiben sokáig – sokan még jóval később is – reménykedtek. Ám a németekkel szembeni ellenállás esélyében megint süppedékeny talajra tévedt...

Fizikai fájdalmánál, amit majd lőtt sebei okoznak neki március 19-én, a lelki kínjai bizonyosan sokkal nagyobbak voltak. Amikor a német fogdmegek a szájtáti budaiak gyűrűjében fogolyként betuszkolták az autóba…

Ne hagyjuk abba. Mert a figyelmes Olvasó, aki fejcsóválva olvasta a precíz tudós Hóman Bálint valóság feletti külpolitikai villódzásait, bizonyára felveti: nos, akkor ki volt itt a többet hibázó: Bajcsy-Zsilinszky Endre vagy Hóman Bálint? A történésznek nincs centimétere, amelyen leolvashatná, összességében melyikük rugaszkodott messzebbre a múlt ténylegesen volt valóságától. Ám azt el tudja mondani, hogy míg Hóman Bálint szárnyalásai egyértelműen a korabeli magyar külpolitikát támogatták történelmi látomásaival, addig Bajcsy-Zsilinszky Endre egy jobb, szociálisan igazságosabb hazát akart. Ennyi. Vélhetőleg ez sem kevés…

Németh László az emberiség jövőjét a szocializmusban látta, ám a Vörös Hadsereg győzelme nyomán várható új berendezkedésről hallgatóinak így beszélt: „Képzeljenek el egy szocialista államot, ahol a szabad parasztságot kolhozokba terelték, a kisiparosságnak nagy műhelyekben kell dolgoznia, az értelmiség a legszorosabb felügyelet alatt áll, s ebben az államban az ellenőrzöttek a magyarok, az ellenőrzök pedig a busmanok vagy tibetiek. Ugyebár ez a szocialista állam aligha lesz jobb a legsötétebb jobbágyságnál…"

194. Balatonszárszó, 1943
A konferencia egyik fő előadását Németh László, a másikat Erdei Ferenc mondta el. Németh László (zakóban) a tanácskozás résztvevői között.

195. Erdei Ferenc a strandolók között. A képen jobbról a második. Balról a második személy Erdei Ferenc későbbi felesége, Majláth Jolán, aki mellett jobbról Püski Sándor, a legendás könyvkiadó látható.

196. A konferencia egyik szünetében (balról) Kovács Imre, Futó Dezső és Veres Péter

197. A résztvevők egyik csoportja borozgatás közben. Balról haladva: Juhász Géza, Simándy Pál, Darvas József, Kádár Lajos, Sinka István, Szabédi László, Szabó Pál és Kovács Imre.

Élesen elítélte a zsidótörvényeket. „Ha a helyzet az marad, ami 1937-ben volt: Magyarországon harminc év múlva nincs zsidókérdés: a zsidóság elillan fölfelé, a gyermektelen jómód retortáin. Azóta minden őket reaktiválta. Elsősorban a zsidótörvények, amelyek nem engedték meg, hogy zsidók legyenek a zsidók, az 'őskeresztény' középosztályból kellett zsidókat bérelniök." Ám mégsem ezek a szavai, hanem az a jövendölése égett bele a köztudatba, amellyel a keresztény közvéleményt a zsidóság bosszújával ijesztgette:

Előadásában szállóigévé vált szavakkal a „harmadik út" lényegét így határozta meg: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, és azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a harmadik oldal."

Míg Németh László antimarxista, Erdei Ferenc marxista szellemiségben beszélt: „A történelmi materializmus, szóval a szocializmus társadalomtudománya az egyetlen nagyszabású szociológiai irány, amely történelmi szemléletű, tehát konkrét történeti társadalomalakulásokat kísér, és mindent a fejlődés összefüggésében magyaráz. Ennek a szociológiának a materialista elmélet a filozófiája, dialektikus a logikája, és az egész szemlélet a modern ipari munkásság nagy történeti élménye és mozgalmai alapján kristályosodott ki."

Nyilvánosan itt fogalmazta meg először nevezetes társadalomelméletét: „A háború végén már szinte két Magyarország állott egymással szemben. Az egyik oldalon a történelmi örökségét védő nemesi, nemzeti rendszer, amely a Monarchia fenntartásához is a végsőkig ragaszkodott, a másik oldalon pedig egy új képződmény: a polgári társadalom, amelyik a modern, demokratikus Magyarország megteremtéséért küzdött…. A forradalom … nem sikerülhetett …, mert az uralomra került polgári politika nem széles és kifejlett polgárságra támaszkodott, hanem mindössze egy polgári kisebbség volt az, amely a társadalomalakító kísérletre vállalkozott … E két társadalomrendszer alatt … helyezkedik el a parasztság világa, a nép társadalma.…Mindenesetre valóság az is, hogy az átalakulás minden belső indokoltsága ellenére is az európai alakulástól is erősen függ."

198. A margitszigeti Palatinus strand 1943 nyarán
1943-ban a hazai lakosság jelentős része úgy látta, hogy a háború közvetlen befejeződése előtt áll, újabb megpróbáltatásokra nem kell felkészülnie. Az idézett szárszói konferencián Németh László – jelentős mértékben erre a hangulatra rímelve – így fogalmazott: „a magyarság ennek a háborúnak a végét sokkal jobb kondícióban érte meg, mint az első világháborúét. Háborús veszteségei kisebbek, jóléte nagyobb, ideológiája kész."

Az év végén ellenben a kevesek között Ortutay Gyula is megérezte a komor jövőt. „Bár csak reménykedtünk, hogy ez az esztendő meghozza a döntést és a békét, ma már félve gondolunk a vérengző, gonosz 1944. évre, s még csak abban sem bízunk, hogy ez az elkövetkezendő év meghozza a békét. Talán, lehet. Talán lehet. A háborúnak vége lehet tavasszal, ősszel, vége lehet akár holnap is, félő, hogy elhúzódhatik, ha így halad, 1945-re is. Ezt verklizzük évek óta – váltakozó évszámmal. A leírt jóslat a pillanatnyilag használatos frázis, és megtörténhetik, hogy véletlenül ez lesz az igazság."

Hitler meg akarta kímélni magát attól, hogy Magyarország is „olasz módra" cselekedjék. Ezért szeptember végére kidolgozták Magyarország megszállásának tervét. Edmund Veesenmayer ellenben Horthy megnyerésével, szélsőjobboldali kormány kineveztetésével politikai megoldást javasolt. Hitler a két javaslat kombinálása mellett döntött. Értesülései ellenére a magyar politikai és katonai vezetés nem hitt a megszállásról szóló híreknek. Kállay is célszerűtlennek találta az ellenintézkedéseket. Jagow német követ 1944. március 15-én este az Operaházban adta át a Führer Klessheimbe szóló meghívását. A 18-i találkozó drámai módon zajlott le. A nap folyamán a tárgyalások többször megszakadtak, és végül a késő esti órákban zajló utolsó megbeszélésen sikerült a Führernek elérnie, hogy az agg kormányzó tudomásul vegye az ország oly módon történő megszállását, hogy ő a helyén marad, Kállayt elejti, az új kormány folytatja a háborút, a belpolitikai életet megváltoztatja. Az országban állomásozó magyar csapatok létszáma ugyan

jóval meghaladta a bevonuló németekét, ám ellenintézkedések híján ekkor már reménytelen lett volna az ellenállás. Az összetört miniszterelnök csak a kormányzat (németek előtt) kompromittáló iratainak megsemmisítését rendelte el, s a budapesti török követségre menekült. A letartóztatási hullámnak sok áldozata lett. Pisztolylövéseivel Bajcsy-Zsilinszky Endre talán nem is az életét, hanem nemzete becsületét védelmezte. A sebesült politikust lakásáról – ismételjük – némán bámuló tömeg szeme láttára vitték el.

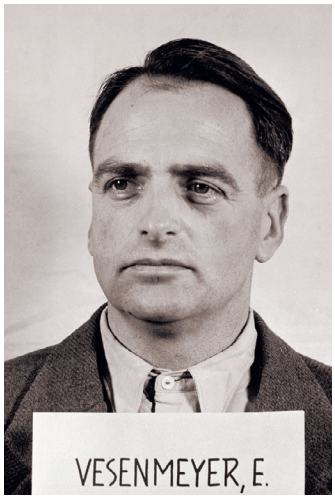

199. Veesenmayer börtönben, nyakában táblával (nevét is elírták)
Jeleztük, hogy a németek tájékozottak voltak a Kállay-kormány béketapogatózásairól. Felkészültek az ellenlépésre. Ennek jegyében helyzetfeltárásra ügynöküket, Edmund Veesenmayert már áprilisban, majd novemberben ismét Budapestre küldték. Jelentései számottevően befolyásolták az ország végül is 1944. március 19-én bekövetkezett megszállásának hogyanját.

Részletek Veesenmayer második, december 10-i dátummal elkészült jelentéséből: [Magyarországnak] „sohasem volt kellő nép ereje és forradalmi lendülete, hogy önálló állammá váljon. Így az 1703–1711. évi, Rákóczi vezette forradalom is csak zendülés volt, nem alapvetően forradalom.

… Csodálatos, hogy milyen jól működik a zsidók hírszolgálata. 24 órán belül mindenről értesülnek, nem utolsósorban a Birodalom legintimebb eseményeiről. … a Birodalom ma a létéért küzd, és nem tudom elképzelni, hogy a háború egyre fokozódó súlya mellett tartósan megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy érintetlenül hagyjon ilyen szabotázsközpontot.

… Ha a kormányzót megszabadítanák környezetétől, és annak helyére a Führer, a Birodalom és a feladatokkal megbirkózni képes birodalmi megbízott kerülne, akkor lényegében gyakorlatilag már meg is oldottuk a magyar kérdést.

… Minden magyar paraszt, munkás vagy katona, akinek bevetése bennünket tehermentesít, erősíti a Birodalomban a Führer tartalékait. Minden értünk vérző magyar a mi véráldozatunkat csökkenti, erősíti tartalékainkat a további hadviseléshez, és segít abban, hogy erőinket megőrizzük a háború utáni nagy feladatok megoldására…"

Miközben Ribbentrop ügynöke így írt, Kállay Miklós a külföldi magyar követeknek 1944. március 1-jén így mutatott irányt: „Az utolsó másfél év alatt a magyar kormány által követett politika fő célja az volt, hogy a körülmények által megengedett ütemben visszanyerje teljes cselekvési szabadságát, és ezzel egyidejűleg az ország közvéleményét és a hadsereget is átállítsa ennek a kizárólag magyar politikának a szolgálatába."

200–201. Német katonák a fővárosban

A holokauszt és a háborúból kiugrás kudarca

A megszállás legtragikusabb következménye a magyar zsidóság többségének elpusztítása lett. Sztójay Döme kormánya gyors egymásutánban adta ki zsidóellenes rendeleteit. A Gestapo és az Eichmann-kommandó a magyar állam szerveinek közreműködésére támaszkodhatott. Májusban megkezdődött a vidéki zsidóság gettókba történő összegyűjtése. A deportálás fő iránya a kassai vasútvonalon át a dél-lengyelországi megsemmisítő táborok (elsősorban Auschwitz) voltak. Első ütemben a Kárpátaljáról és a Felvidékről, majd Észak-Erdélyből, az Alföldről és a Duna–Tisza közéről, végül a Dunántúlról deportálták a zsidóságot. 1944. június végéig 440 ezer embert hurcoltak el. A felelősség nyilván más mértékben terhelte a hatalom birtokosait, a parancsot adókat, a végrehajtókat és a tétlen szemlélőket. Az üldözöttek mentésének, segítésének számos, nagy lelkierőről és személyes bátorságról tanúskodó példája említhető. A menekítés lehetőségével elsősorban az egyházak rendelkeztek. A keresztlevelek kiállítása vagy az egyházi intézményekbe, rendházakba, kolostorokba való befogadás több ezer embert mentett meg. A szövetséges hatalmak vezetői, a semleges országok illetékesei, sőt maga XII. Piusz pápa is tiltakoztak a deportálások ellen, és Horthyt több ízben felszólították azok beszüntetésére. A kormányzó a deportálásokat július elején állíttatta le. Így a több mint kétszázezres fővárosi zsidóság jelentős része megmenekült az elhurcolástól.

Az egész történetnek a drámai viták nyomán Hitler és Horthy között Klessheimben létrejött megállapodása volt az alapja. A kora okán is alaposan megfáradt kormányzó itthon kialudta, kipihente magát és felvette a küzdelmet a szemtelenül fiatal, helytartónak ideküldött Veesenmayer Ödönnel, vagyis Edmund Veesenmayerrel. Aki már Budapest felé tartva a vonaton felvetette a kormányzónak, hogy Imrédy legyen Kállay utóda. – A zsidó? – csúszott ki Horthy száján a megvető kérdés. Partnere nagy szemeket meresztett. És a helytartónak kiszemelt, ugyancsak tehetséges, ugyancsak alapos helyismerettel rendelkező, a német érdekek képviseletében – korábban már Ausztriában, Lengyelországban, Horvátországban, Szlovákiában e téren nagyszerűen teljesített – kíméletlen *homo novus* minden rohama lepergett Horthy Miklósról. Így alakult ki Sztójay Döme személyében a kompromisszum. A magyar államgépezet pedig az új miniszterelnökkel az élen most már valóban úgy működött, ahogy az egy szövetséges állam gépezetétől elvárható. Rendre lecserélték a németekkel való együttműködésben rest főispánokat, s az államigazgatás minden vonalán az új helyzetnek megfelelő személyek láttak munkához. A magyar gazdaság a háborús célok érdekében a korábbinál lényegesen jobban teljesített.

Közben Veesenmayer messze nem tudott kellő hatékonysággal dolgozni. Nem a magyarok miatt. Sajátjai akadályozták. Nagyon rossz volt a viszonya főnökével, Ribbentrop külügyminiszterrel. Veesenmayer ugyan SS-Brigadeführer, azaz vezérőrnagy volt. De miért? Mert tudta, hogy akinek nincs egyenruhája, az egy senki. Kimondottan rossz viszonyban volt Heinrich Himmler helyettesével, Ernst Kaltenbrunnerrel, és Georg Wilhelm Höttllel. Utóbbi a német elhárítás magyarországi főnöke volt. Osztrák. Veesenmayer birodalmi német. Ezen okból is utálták egymást. Veesenmayer folyton civakodott, civakodni volt kénytelen a magyarországi német rendőri erők főnökével, Otto Winkelmann-nal is. Valójában ki volt itt a főnök? Veesenmayer természetesen azzal az ambícióval jött, hogy itt majd mindenki neki fog engedelmeskedni. Aztán sorra azt tapasztalta, hogy nem akarnak neki engedelmeskedni. Kezdődött azzal, hogy személyét Himmler 12 fős csapattal védette. De kivel szemben? Nevetséges lett volna azt állítani, hogy a magyarok akarják eltenni láb alól. Hiszen Bajcsy-Zsilinszky pisztolylövésén kívül a megszállás minden ellenállás nélkül zajlott le. Kétségtelen tény, hogy voltak elszórtan úri családoktól a megszállóknak szóló ebéd- vagy vacsorameghívások. Nem kellett ehhez nácinak, náciszimpatizánsnak lenni. Ha a németek elvesztik a háborút, akkor Magyarország is vesztes lesz, annak minden következményével. Leginkább azzal, hogy minden visszaszorul az ország trianoni területére. A tehetős zsidó származású magyaroknak természetesen eszük ágában sem volt ilyesmit tenni. Nem lehetett kétséges, hogy a megszállás, Kállay Miklós illegalitásba szorulása után a hazai zsidóság sorsa drámaian rosszabb lesz. Ismét megmutatkozott,

hogy a társadalom tragikusan kettős szerkezetű. Utóbbiak főleg azt latolgatták, vajon a halálgyárakról keringő híreknek mekkora a valóságtartalmuk. És, ha igaz is, vajon fenyegeti-e őket ilyen vész? Megvédi-e őket a kormányzó úr? Például báró budai Goldberger Jenő sorsa is homokra épült reményeiről tanúskodik.

Szóval a teljhatalmú megbízott testőrei leginkább arra voltak jók, hogy védencük lépéseit figyeljék, Kaltenbrunnernek jelentsék. Aki szeptemberben feljelentette őt Himmlernél. Mert – úgymond – nem jól képviseli a Birodalom érdekeit. Hol feleslegesen durva a magyarokkal szemben, hol megengedhetetlenül puha. Júniusban – állítólag – annyira elkeseredett nehézségei közepette, hogy feleségével öngyilkosságot fontolgatott. Veesenmayer minden ponton cáfolta a vádakat. Ám 1948-ban Nürnbergben lezajlott perében egy elfogulatlan német tanú azt vallotta, hogy a megszállt országban munkaideje mintegy hetven százalékát a helytartó az ellene szőtt német intrikák elerőtlenítésével töltötte. Mivel magyar nyelven hetven esztendő múltán sem született monográfia életéről, magyarországi tevékenységéről, ezért bőven van még mit kutatni. Az ismert forrásokat újból és újból vallatóra fogni, valóságos összefüggéseikbe elhelyezni, nemkülönben az eddig magyar részről kézbe nem vett forrásokat elemezni, az összképbe illeszteni. Van egy Münchenben 2002-ben publikált PhD-értekezés. Hatalmas anyagot megmozgató munka. Ám a szerző a magyar históriát nem ismeri kellőképpen, olvasási szinten sem bírja a nyelvünket. Azt írja könyvében, a magyar anyag aligha fogja munkájának főbb megállapításait megcáfolni. Szemernyi kétely bujkál bennünk e tekintetben …

A közhiedelemmel ellentétben könyvtárnyi irodalom támasztja alá, hogy a világ már 1942 őszétől tudott a zsidók iparszerű pusztításáról. Az auschwitz-birkenaui táborból 667 személy kísérelt meg szökést. 270 főnek nem, 397-nek(!) ellenben sikeres volt a menekülése. Közöttük legalább hatan azért tették, hogy a potenciális áldozatokat óvják, s magát a világot tájékoztassák. A magyar holokauszt szempontjából Walter Rosenberg és Alfred Wetzler közös szökése a leglényegesebb. A nem ritkán tapasztalható kételyek okán mondjuk el a szökés hogyanját. Nos, a riadó után még három napig a táborban maradtak! Testüket kerozinnal átitatott, rossz minőségű dohánnyal kenték be, és egy farakás üregének a mélyén rejtőzködtek. Három nap elteltével előírás szerint az őrség a keresést abbahagyta, akkor hagyták el a tábort. 1944. április 25–26-án Zsolnán (Žilina, Szlovákia), az ottani zsidó aggok házában készült beszámolójuk alapján a jegyzőkönyv. A dokumentum Vrba–Wetzler-jelentésként is ismert. Rosenberg ugyanis a Vrba nevet használta hamis papírjaiban, s később fel is vette azt. A szökevények közel két éve raboskodtak, blokkírnokként dolgoztak. Ezért tudtak szlovákul elmondott beszámolójukban a tábor felépítéséről, a gázkamrákban két éve tartó gyilkosságokról, az elgázosítottak számáról és származási helyéről hiteles képet adni. Az elmondottakat a mérnök Oskar Krasňanský, a pozsonyi Zsidó Tanács oda érkezett képviselője szerkesztette egybe, s látta el rajzokkal. A Vrba–Wetzler-jelentés megerősítette a tömeges emberirtás tényét. E jelentés szerint e táborban 1 765 ezer főt gyilkoltak meg. A számot „újabb vizsgálatok […] 1 470 000-re csökkentik" – írja Haraszti György, a kiadványban olvasható gondos tanulmány szerzője. (8. o.) Haraszti részletesen tájékoztat arról, hogy a jegyzőkönyvek kikhez, mely szervezetekhez jutottak el. Magyarországra „szinte bizonyos", hogy Kasztner Rezső (Rudolf, Jiszráél) „jóvoltából került". Neki volt „a szlovák Mentőbizottság elgondolása szerint a feladata, hogy a jegyzőkönyvek tartalmáról értesítse Horthyt és Serédi Jusztinián hercegprímást". (10. o.) Haraszti tévedésnek mondja, amit emlékirataiban a kormányzó állít, mely szerint augusztusban olvasta először. „Bizonyos, hogy a jegyzőkönyv tartalmáról legkésőbb június első felében értesült, arról nem is szólva, hogy a náci emberirtás ténye – így a magyar zsidók prognosztizálható sorsa a deportálásban már jóval korábban, 1942-től, a legkülönbözőbb (katonai és diplomáciai csatornákon keresztül) ismert volt számára." (12. o.)

202. Auschwitzi jegyzőkönyv. *(Budapest, 2005) Címlapfotó*

Az augusztus 23-i sikeres román fordulat nyomán Horthy erejéből csak a Sztójay-kormány menesztésére, Lakatos Géza kinevezésére tellett. Majd szeptember második felében belátta, hogy Moszkvától kell fegyverszünetet kérnie. Az október 8-án kézhez vett, a szövetségesekkel egyeztetett, előzetes fegyverszüneti feltételek szerint Magyarország csapatait és köztisztviselőit az 1937. december 31-én érvényes határok mögé vonja vissza. Amikor október 11-én aláírják a megállapodást, a Vörös Hadsereg már éppen Szegedet foglalta el. Október 15-én, egy napfényes vasárnapon sokak korai örömére többször beolvasták a rádióban az államfő fegyverszüneti bejelentését. Ám a hatékony cselekvést nem alapozta meg. A csapatoknál néhány órás zűrzavar keletkezett, majd a káoszon a németek és a nyilasok lettek úrrá.

Bár a magyar közvélemény szereti román szomszédjainkat előnytelenül látni és láttatni, valójában külpolitikájuk számos alkalommal a magyarénál jobban igazodott a realitásokhoz. 1940-ben Bukarest számára nem okozott gondot, hogy felmondja a brit garanciát, mert tudták, hogy a térségben az adott pillanatban Németország szava a döntő. Amikor világos lett, hogy a magyar revíziós törekvéseket a németek akceptálni fogják, akkor ők kérték fel Hitlert döntőbíráskodásra, hogy a várható veszteségeiket minimalizálják. Amikor Németország rárontott a Szovjetunióra, akkor szinte az egész hadseregüket a frontra vezényelték, hogy ezzel érjék el a második bécsi döntés számukra kedvező módosítását. Amikor világos lett, hogy Berlin ezt a nagy háborút sem nyerheti meg, akkor ügyes konspirációval vették fel a kapcsolatot a szövetségesekkel. És amikor 1944 augusztusára a Vörös Hadsereg elérte országukat, akkor úgy álltak át a másik oldalra, hogy arról a bukaresti német nagykövet semmit sem neszelt meg. Nem látott más kiutat, mint a pisztoly csövét.

A történész ellenben ez esetben is elmondja, hogy a kormányzó sokkal nehezebb helyzetben volt. Sok szempontból érthető, hogy a Sztójay-kormány menesztésénél és a Lakatos-kormány kinevezésénél többre nem futotta…

203. Lakatos Géza a rádió mikrofonja előtt

A magyar vezetés számára roppant keserves volt a döntés, hogy fegyverszünetért közvetlenül Moszkvához kell fordulnia. A kormányzó szeptember 27-én fogadta Faraghót és a delegáció tagjait. Ekkor adta át továbbítás végett az angol nyelven Sztálinhoz írott, megrendítő, ám a múlt tényeivel számos ponton hadilábon álló levelét.

„Tábornagy!

Végső veszélyben forgó népem nevében és érdekében fordulok Önhöz. A magyar nép nevében, amelyet ennek a háborúnak a kitöréséért semmiféle felelősség nem terhel. Ezer éven át, de különösen az utolsó évtizedben népünk sorsát a szomszédos német kolosszus befolyásolta. Ennek a befolyásnak a hatása alatt sodródtunk ebbe a Szovjetunióval folytatott szerencsétlen háborúba is.

Nyomatékkal kell hangsúlyoznom azt a körülményt, hogy szegény hazámat valósággal elárasztotta a németek 'ötödik hadoszlopa'. Ez a nagyszabású behatolás ugyanakkor kezdődött, amikor német csapatok vonultak be Romániába és Bulgáriába is, melynek eredményeképpen a német ügynökök minden magyarországi megmozdulást, minden lépést közvetlen közelről figyeltek, s a legfontosabb hírek és jelentések soha nem jutottak el hozzám. Most szereztem tudomást arról, hogy Kassát és Munkácsot ért légitámadás után Molotov külügyminiszter – egy, a magyar követtel folytatott megbeszélés során – kifejezésre juttatta

a Szovjetuniónak Magyarország iránt táplált békés törekvéseit. Ha ez megfelel a valóságnak, tragikus, mert nem ért el hozzám idejében.

Az igazság kedvéért tájékoztatni szeretném Önt arról, hogy mi soha senkitől nem akartunk még egy talpalatnyi területet sem elvenni, ha az jog szerint nem illet meg bennünket. Ellenkezőleg, a románok foglalták el orosz szövetségesüktől Besszarábiát az első világháború után, a második világháború alatt pedig német segítséggel Oroszország déli részének jelentős részét igyekeztek megszerezni. Ezenkívül, amikor 1940-ben véget kívántunk vetni az erdélyi magyarság kegyetlen bánásmódjának, ismét a románok voltak azok, akik Németország segítségéért folyamodtak, kérve Hitlert, hogy tegyék számukra lehetővé a bécsi döntéssel e terület legalább egy részének megtartását.

Amikor delegátusomat teljhatalommal felruházva elküldöm a fegyverszüneti tárgyalásokra, kérem Önt, hogy kímélje meg ezt a szerencsétlen országot, amelynek megvannak a maga történeti érdemei, s amelynek népe az orosz néppel oly sok rokon vonást mutat fel.

Szíveskedjék hatalmas befolyását érvényesíteni szövetségeseinél, hogy népünk érdekeivel és becsületével összeegyeztethető feltételeket szabjanak, mert ez a nép valóban békés életet és biztonságos jövőt érdemel. Megragadom az alkalmat, hogy ön iránt, Sztálin tábornagy, a legmagasabb nagyrabecsülésemet fejezzem ki.

Őszinte híve
Horthy s. k.

P. S. Minthogy csapataink még mindig a határon tartózkodnak, s erős német egységek tartanak bennünket megszállva, arra kérem, hogy levelemet bizalmasan kezelje mindaddig, amíg a helyzeten felül tudunk kerekedni."

A magyar népet valóban nem terhelte semmiféle felelősség a háború kitöréséért. Sőt a magyar vezetést sem. Az is igaz, hogy geopolitikai helyzetéből következően az ország aligha kerülhette el a második világháborúban való részvételt. Ám a *hogyan*ban és a *mikor*ban bizony a kormányzónak súlyos, hogy ne mondjuk bűnös felelőssége volt. Bárdossy László valóban súlyosan hibázott, hogy Molotov szóban forgó üzenete megválaszolatlan maradt. Az is megfelel a valóságnak, hogy arról a kormányzót akkor nem tájékoztatta. Ám mindennél sokkal nagyobb súllyal esett latba az a tény, hogy a máig tisztázatlan kassai provokáció megtörténte után (Munkácsot nem érte támadás) a kormányzó a felelős magyar kormány állásfoglalása *előtt* eldöntötte a hadba lépést. Mert – mint a német követnek mondotta volt – különben lesült volna az arcáról a bőr.

Romantikus történelemszemléletéből következően könnyen meglehet, hogy a kormányzó valóban úgy tartotta: a magyarok másoktól soha nem vettek el egy talpalatnyi területet sem. Ám a magyarság azért kötődött a német birodalomhoz a második világháború végéig eltéphetetlenül, mert a döntően német erőből és akaratból visszanyert országnyi terület megtartása német vereség esetén elképzelhetetlen volt.(A kívánsággondolkodás világában természetesen más volt a helyzet.) Való igaz, hogy a második bécsi döntés előtt nem mi, hanem a románok kérték Berlint a döntőbíráskodásra. Ám az első bécsi döntés előtt Magyarország volt a kérelmező fél.

Hétfői MAGYARORSZÁG

20 fillér
1944 október 15 vasárnap

Szerkesztőség és kiadóhivatali címünk: VII., Rákóczi-út 54. szám. Telefonszámok: 422-430, 422-431.

FŐSZERKESZTŐ: VITÉZ TELEKI MIHÁLY GRÓF

III. évfolyam 42. szám

MAGYARORSZÁG FEGYVERSZÜNETET KÉRT

A Kormányzó szózatot intézett a nemzethez

HADPARANCS A HONVÉDSÉGHEZ

A Magyar Távirati Iroda jelenti:

A Kormányzó Úr Őfőméltósága a mai napon a magyar nemzethez a következő szózatot intézte:

— Amióta a nemzet akarata az ország élére állított, a magyar külpolitika legfontosabb célkitűzése volt a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak legalább részbeni megszüntetése a békés úton elérni kívánt revízió által. A Népszövetség működéséhez fűzött reményeink ezen a téren nem valósultak meg. Az újabb világkrízis beálltakor sem idegen területek megszerzésének vágya vezette Magyarországot, a csehszlovák közársasággal szemben sem voltak támadó szándékai és nem háború útján kívánta a tőle előzőleg elvett területek egy részét visszaszerezni. A bécsi[1] területre is csak az akkori jugoszláv kormányzat bekövetkezett összeomlása után vonultunk be saját véreink védelmére. A Románia részéről 1918-ban elvett területekre nézve is az általa a tengelyhatalmaktól kért békés döntést fogadtuk el.

Magyarország a szövetséges államok elleni háborúba a gográ[illegible] helyzetünk következtében reánk nehezedő német nyomás folytán sodródott bele, de ennek keretében sem voltak hatalmi céljaink és senkitől sem akartunk elvenni egy négyzetméternyi területet sem.

Ma már minden józanul gondolkodó előtt kétségtelen, hogy a német birodalom ezt a háborút elvesztette. A harcok sorsáért felelős kormányzatok le kell, hogy vonják ennek következményeit, mert mint ezt a nagy német államférfi, Bismarck mondotta: egy nép sem áldozhatja fel magát a szövetségi hűség oltárán. Történelmi felelősségem tudatában meg kell, hogy tegyek minden lépést abban az irányban, hogy a további felesleges vérontást elkerüljük. Olyan nép, amely egy már elvesztett háború szolgálatában áldozatokkal járó érdekek védelmében mindennapi harcok szintérévé engedné tenni apáitól örökölt földjét, elvesztené a világ közvéleménye előtt megbecsülését.

Szomorúan kell megállapítanom, hogy a német birodalom a szövetségi hűséget a maga részéről velünk szemben már régen megszegte. Már hosszabb idő óta a magyar hadvezetőnek egyre újabb és újabb részeit kívánságom és akaratom ellenére az ország határain túl vetette harcba. Ez év március havában pedig a német birodalom vezére éppen a magyar hadsereg visszahozatalára irányuló sürgetéseim folytán tárgyalásra hívott meg Kleesheimba s ott közölte velem, hogy Magyarországot német csapatok szállják meg és illetékességem daczára ezt fegyvernyomással is végrehajtsa, amíg engem odakint visszatartottak.

Egyidejűleg az országba benyomult a német politikai rendőrség is és letartóztatott számos magyar állampolgárt, közöttük a törvényhozó testület több tagját, valamint akkori kormányom belügyminisztert és a miniszterelnök is csupán úgy tudta a letartóztatást elkerülni, hogy egy semleges követségre menekült. A német birodalom vezetőtől kapott, arra a határozott igéretre, hogyha

204. 1944. október 15.

Az elmúlt közel két hónapban egyrészt több százezerre duzzadt a Magyarországon állomásozó németek száma, s emellett utolsó tartalékukat, a nyilasokat is alaposan felkészítették a hatalomátvételre. Az államfőt azok az erők hagyták cserben, amelyek negyedszázadon át hatalmi bázisát alkották. Ugyanakkor Dálnoki Miklós Béla, az 1. magyar hadsereg parancsnoka mintegy 20 ezer katonájával átállt a Vörös Hadsereg oldalára. Október 19-én hadparancsban utasította csapatait a németekkel való szembefordulásra.

A nyilas diktatúra (1944. október 16. – 1945. április)

November elejétől Szálasi nemzetvezetőként egy kézben egyesítette a kormányfői és az államfői tisztet. Sem a nyilasok, sem a németek nem zavarták szét az országgyűlést, hanem annak maradványaiból saját törvényhozást működtettek. A nemzetvezető esküt tett a Szent Koronára, és még az összeomlás napjaiban is ragaszkodott a koronázási jelvények birtoklásához.

A fegyveres erők tagjai, az állami és köztisztviselők többsége esküt tett. Az esküt megtagadókra tisztségük elvesztésén túl megtorlás várhatott. A gyilkosságokat a felállított Nemzeti Számonkérő Szék „törvényesítette".

A Budapestre és a Dunántúlra korlátozódó Szálasi-rendszer lakosságára még további féléves szenvedés várt. A Birodalmat a német hadvezetés Budapest és a Dunántúl végsőkig tartásával védte. A nyilas kormányzás gyakorlatilag nem jelentett mást, mint a németek jóváhagyása melletti szabadrablást és a polgári lakosság fegyveres terrorizálását. 1944 végén felállították a budapesti gettót. A razziáknak százával estek áldozatul zsidó és nem zsidó üldözöttek. A főváros környéki zsidóságot télvíz idején, még Budapest karácsonykor bekövetkezett bekerítése előtt, gyalogmenetben hajtották a nyugati határ, majd Ausztria felé. Ekkor pusztult el a magyar szellemi élet és irodalom több nagy alakja. A semleges országok itt maradt követségei tízezrével adták ki az üldözötteknek a menleveleket (Schutzpass), hogy tudniillik államuk védelme alatt állnak. A legtöbb ilyen menlevelet Angelo Rotta pápai nuncius adta a rászorultaknak. A Szentszék, a svájci, a svéd és portugál követség védelme alatt álló úgynevezett Palatinus-házakban (a pesti oldalon lévő Pozsonyi úton) jött létre a nemzetközi gettó. Ezekre az épületekre kitűzték az adott ország lobogóját, és a kapukban rendőrök posztoltak, hogy megakadályozzák az elhurcolást. A pesti zsidómentés legendás alakja volt Raoul Wallenberg svéd és Giorgio Perlasca olasz diplomata.

„A Margit hidat 1944. november 4-én, majd a budai tagot 1945. január 29-én robbantották fel. A novemberi megsemmisülés „még hosszú éveken át visszajárt, kísértett a szóbeszédben. Valakik tették. Németek. Nyilasok. Illegális kommunisták. Nem mondja komolyan. Szabotázs. Zsidó ellenállás. Ne mondja már. Mondom, hogy cionisták. Ugyan, beszél marhaságokat. Cionisták, többesben, úgy emlékszem, hogy az ostrom után ebben az összefüggésben hallottam először cionistát, mindig többesben. Nem tudtam a szót hová bekötni. Mindig többen voltak cionisták. De nem értettem, hogy kik lennének a bizonyos cionisták. Vészesen közel került a szó a cián hoz; az ostrom utáni időkben kiemelt jelentőségű anyag és művelet. Szóba került, hogy majd nálunk is cián oztatni kell. Úgy érzékeltem a róluk való beszédből, hogy a cionisták ettől a cián ozástól mégis csak távol állnak. Olyan távol nem állhattak. A cián mintha gáznemű lett volna, gázmester hozta nagy fémdobozban, a cionistákat szintén elhurcolták, el akarták gázosítani, akik megmaradtak, ez volt rá a szó,

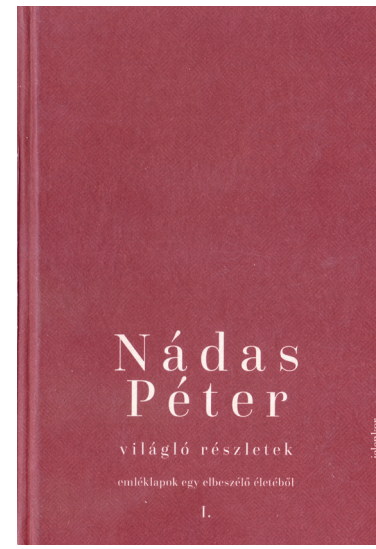

205. Nádas Péter: Világló részletek. *Címlapfotó*

megmaradtak, azok csoportosan valamilyen messzi Palesztinába mennek. Valami vagy valaki tiltakozott bennem. A nyelvérzékelés tiltakozott, hogy ne engedjem közel a cionistát a cianózáshoz, mert akkor soha nem fogom se a szót, se a közelségüket, se a távolságukat, se a Palesztinájukat megérteni. De ma sem tudnám megmondani, hogy mi lehet a nyelvérzék vagy a nyelvérzékelés. Amíg nem tud az ember valamit biztonságosan elhelyezni a tudatában, addig a tudat különböző területei között segédkapcsolatot létesít, a kétséges értelmű szó hangalakját és lehetséges értelmét összekötve ideiglenes tárhelyeket nyit.

206. Raoul Wallenberg
Ez az a helyzet, amikor a legenda a valóságot tükrözi. Valóban rengeteg ember életét mentette meg.

Akkoriban arról sem lehetett közvetlen tudomásom, hogy Mezei dédapám republikánus öccse, Ernő, a neves publicista, levelezett a cionisták ősatyjával, Herzl Tivadarral, kemény vitába szállt vele. Herzl 1903. március 10-én azt írta neki, hogy a magyar zsidókról ő akár le is mondana, ha tudná, hogy patriotizmusuk majd megkíméli őket az antiszemita nyomorúságtól. Levelét Bécsből írta, az akkor még kétnyelvű Budapestre címezte a Nagykorona utcába, ahol Mezei Ernő, a notórius agglegény, amíg mégis meg nem nősült, a nála tizenöt évvel idősebb dédapám lakásában élt. Auf die ungarischen Juden möchte ich sogar verzichten, wenn ich wüsste, dass ihnen das antisemitische Elend durch ihre Patriotismus erspart bleibt. S hogy ő nem a nyomorúság spekulánsa, írta Herzl. Ich mache keine Elendspekulation. Az antiszemitizmus azonban brutálisan le fog sújtani a magyar zsidókra is, es wird auch über die ungarischen Juden kommen, s minél később, annál keményebben, je später um so härter, annál vadabbul, minél hatalmasabbak lesznek addig, umso wilder je mächtiger sie bis dahin werden. Nincs menekvés. Davor gibt es keine Rettung. S milyen igaza volt Herzl Tivadarnak. Még prófétának sem kellett hozzá lennie. A zsidó nagypolgárság és az arisztokrácia politikai szövetsége igen gyönge lábon állt, mondom én most. Négy évtized múltán a leggazdagabb zsidók kivételével már tényleg alig valaki menekülhetett. Akkor Ön majd sábeszt rendezhet a patriotizmusából, írta jogos dühében Herzl a megrögzötten függetlenségi párti, mai szemmel nézve meghatóan patrióta Mezei Ernőnek. Ennek a mondatnak a fordításánál azonban megakadtam. Mert ez így, ez a sábeszt rendezhet, magyarul tényleg semmit nem jelent. Dann können Sie mit Ihrem Patriotizmus Schabbes machen. Világos volt, hogy a mondat nem azt jelenti, amit szó szerint jelent, azaz idiomatikus jelentése van, bizonyára jiddis zsargon, ám a dédapám öccsének hazafias érveire nézve megsemmisítő lehetett a jelentése, mélyen megvető. S ahogy most megyek utána, látom, hogy Komoróczy Géza monumentális szöveggyűjteménye, a magyar zsidók történetéhez kapcsolt Források és dokumentumok (965–2012) lábjegyzete szintén tükörfordításban adja meg a mondatot. De bármilyen szótárban vagy lexikonban kerestem is a Schabbes mellékjelentéseit, a sábesz mindenütt sábesz maradt, nem találtam a megoldást, a sábesz ezen a helyen lefordíthatatlan utalás maradt. Hónapok teltek el. Talán egy egész év. Közben mi, folytatja Herzl Tivadar a maga cionista mondókáját a Mezei Ernőhöz írott levelében, mi, akiket Önök kinevetnek, tevékenyek maradunk, mert mi azoknak is otthonos házat építünk, írja dühösen, akik ma még semmit nem akarnak tudni rólunk. […]"
(Nádas Péter: *Világló részletek*. I. kötet, 114–115. o.)

207. Giorgio Perlasca
Meggyőződéses fasiszta világnézete nem akadályozta abban, hogy ember legyen az embertelenségben.

208. Angelo Rotta
A derék főpap diplomata – azon logika mentén, mely szerint a jótettek elnyerik méltó büntetésüket – 1945. április 4-én kiutasíttatott. Természetesen nem magyar kezdeményezésre, a szovjet dominanciájú Szövetséges Ellenőrző Bizottság követelésére.

Az ország nemzetközi tekintélye a mélypontra zuhant, az egyre kisebb területre zsugorodó ország urainak azok előtt sem volt tekintélyük, akikkel szövetségben járták haláltáncukat. Mit is kezdhetett Hitler azzal a Szálasi Ferenccel, aki fantazmagóriáinak álomvilágában élt, aki annyira nem volt tisztában rendszerének helyével és szerepével, hogy „teljhatalmú megbízottat" akart küldeni Berlinbe, amint Veesenmayer is ebből a pozícióból közölte a Német Birodalom kötelező erejű elvárásait.

Az ellenállás és a magyarországi háború

Az 1944. márciusi német megszállás az ellenállás kibontakozását rendkívül megnehezítette. A háború időszakában a rezisztencia legfőbb területe a szellemi ellenállás volt, amelyet közvetett módon a kormányzat is támogatott. Május 16-án a hadifogságban levő magyar tisztek és katonák petícióval fordultak Sztálinhoz, hogy önálló magyar alakulatot szervezhessenek a németek elleni küzdelemre. A kérés teljesítésére nem került sor. Itthon, ugyancsak május derekán létrejött az ellenállás szerény erőit Magyar Frontba tömörítő összefogás. A már az ország területén küzdő Vörös Hadsereg erősen megnövelte a kommunisták Fronton belüli súlyát. November elején (a kiugrás bejelentésekor szabadlábra került) Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága. Árulás folytán többüket kivégezték. A szintén letartóztatott Bajcsy–Zsilinszky elmenekülhetett volna. Nem tette, választott halált halt, hogy a magyar – úgymond – megint gerinces legyen.

209. Bajcsy-Zsilinszky Endre háza Pálkövén

Pálköve ma is bűbájos üdülőtelep Révfülöp után, Balatonrendes felé, amelyhez jó ideje közigazgatásilag tartozik. Sok politikai küzdelme között Bajcsy-Zsilinszky a húszas évek második felében jutott arra az ötletre, hogy nyarait a Balaton északi partján fogja tölteni. Megállapodott Kővágóörs közbirtokosságával, hogy a vízparton kap egy darab, teljesen gondozatlan földet. Azzal a feltétellel, hogy arra házat húzat, s az 25 esztendő múlva a közbirtokosság tulajdonába kerül. – Addigra én már nem leszek az élők sorában mondás nyugalmával írta alá a szerződést. Valóban így történt. Hűséges élettársával, Mickóval, Bende Máriával (akivel majd közvetlenül halála előtt köt házasságot) rengeteg fizikai munkával paradicsomi viszonyokat teremtettek.

Pénzéből pedig mesébe illő házikót építtetett. A telek előtt a vízen vitorlása, a *Nádirigó* ringott. Azt a *Szabadság* című lapjának eladásából tudta megvásárolni. Képviselői illetménye természetesen tisztes megélhetésre nyújtott lehetőséget, ám a pénz nem maradt meg nála. (Sokszor közcélra költött erőn felül.) Volt, amikor vendégeit csak üres főzelékkel vendégelhette volna meg, ám az egyik vendég tarisznyájából szalonna került elő. A házigazda hófehér haja keretezte arca bár lángba borult, de végül mégis rásütötték…

Budapestet a szovjet csapatoknak nem sikerült Sztálin parancsára „menetből" elfoglalniuk. Ezután a fővárost karácsonyra teljesen körülkerítették. A „Budapest-erőd" ostroma a világháború egyik legpusztítóbb csatája lett. Utcai harcokban, kemény kézitusában Pest 1945. január 18-án, Buda február 13-án szabadult fel. A Dunántúlon március elején 30 hadosztállyal a németek újabb offenzívát bontakoztattak ki. Véres csaták után a szovjetek március derekán tudtak ellentámadásba lendülni. Bár a TASZSZ szovjet hírügynökség szerint április 4-én, valójában csak 13-án fejeződtek be a felszabadító harcok, amelyek egyben nyitányává lettek Magyarország szovjet megszállásának.

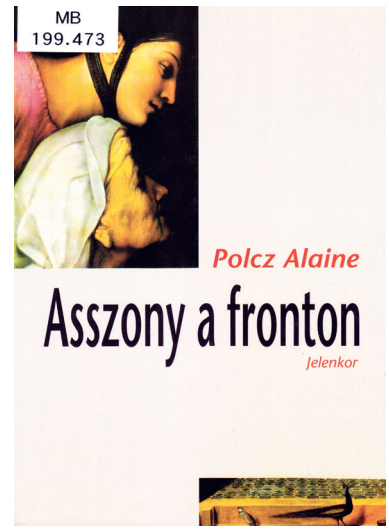

210. Polcz Alaine: Asszony a fronton. *Címlapfotó (Ötödik kiadás, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005. – Az első kiadás 1991-ben jelent meg Budapesten.)*
A könyv hatalmas szenzációt keltett. Hiszen bár sok minden emlék keringett az 1944–1945-ös fordulatról a magyar társadalomban, a politika évtizedekig mindent egysíkúra formált. Minden a felszabadulásról szólt. Amikor a 25. esztendőt ünnepelte a politika, és Karsai Elek és M. Somlyai Magda szerkesztésében megjelent egy dokumentumkötet, amelyben egyetlen iratból felderengett, hogy itt bizony megszállás is történt, hatalmas botrány támadt. Betiltás, pártfegyelmi következett…

Részletek a könyvből. „[…] Tél volt már, és Csákvárhoz közeledett a front. […] Esterházyék felguríttatták a hatalmas boroshordókat, fejszével üttették ki a hordók fenekét, patakban ömlött a bor. Ők *tudták,* miért. Vedrekkel rohantak oda az emberek. A németek dühösek voltak, de hallgattak. (65–66. o.)

[…] Végre odaértek az oroszok a hegy alá. A hírt az erdészek hozták. Éppen karácsonyra készülődtünk. […] Egyre türelmetlenebbül vártuk az oroszokat vagy az angolokat. Védtelenek voltunk, hiszen bármelyik percben kiirthattak mindnyájunkat. A partizánok, a németek, a csendőrök vagy akár a magyar katonák. Katonák? A tisztek, talán, *parancsszóra.* Ki hitt már akkor győzelemben a német oldalon? És mégis statárium volt, és főbelövések voltak. A fölkoncolási rendelet értelmében bárkit falhoz állíthattak. Senki sem tudta, hogy a másik mitől és kitől fél. Ennek ellenére valahogy bíztunk egymásban, idegenek is. Több volt a parancs, mint a tett.

Erről a következő vicc jut eszembe.

Azt kérdezi Münchenben egy ember a másiktól:

»Mondja, hisz abban, hogy a Führer győzni fog?« Mire a megkérdezett alaposan körülnéz… behúzza társát egy kapu alá, ott is körülnéz, int, kivezeti a kert végébe, meglát egy szénaboglyát, int, belemásznak, ott a füléhez hajol és azt súgja: »Én speciel igen.«

Ha most utólag visszagondolok, beszéltek az új titkos fegyverről… Mi történik, ha a németek kezében akkor ott lett volna az atombomba? Úgy tudom, Magyarország nem a 'Dienstvolk' (szolgálónép), hanem a *kiirtandók* listáján szerepelt. Hitler így osztályozta a népeket. Hogy eshetett ennek áldozatul a zsidóság?! és a németség, hogy gyilkossá vált?! S még fel sem eszméltünk, a fasizmust követte a sztálinizmus, az osztályharc nevében irtva ki milliókat. Hogy eshetett áldozatul ennek az orosz nép és a világ annyi népe?

Számomra nincsen válasz. Csak egy: »Uram, irgalmazz!« […] (81–84. o.)

[…] Ez a reggel élénken belém véső dött. […] Néztem ki a hóesésbe. Erősen havazott, nagy pelyhekben. Két behavazott lovas alakot láttam az udvaron, mimikris csuklyás köpenyben. Mint egy látomás!

Egészen mások voltak, mint a magyar vagy német katonák. […] »Az oroszok« – kiáltottam felugorva […]

A következő pillanatban csizmával rúgták be az ajtót, úgy havasan megállt az ajtóban egy katona, lövésre emelt géppisztollyal. […] Mindenkinek elváltozott az arca, a szeme az egyiknek kitágult, a másiknak összeszűkült […] (88. o.)

[…] Láttam volt még Pesten azokat a plakátokat, melyeken egy asszony nyakáról egy szovjet katona letépi a keresztet. Hallottam, hogy meggyalázzák az asszonyokat. Röpcédulákat is olvastam, hogy ezt meg ezt csinálják az oroszok. Mindezt nem hittem el, német propaganda – gondoltam. Elképzelhetetlennek találtam, hogy nőket leteperjenek […] (93. o.)

[…] elmentem a kommandaturára. Ott már nagyon sokan ültek és várták, hogy sorra kerüljenek. Közöttük egy kislány, akinek vérzett a feje, egy tincs a hajából kitépve. Nyomorult és kétségbeesett volt. »Átmentek rajta az oroszok« – mondta az anyja. – Nem értettem meg. – »Biciklivel?« – kérdeztem. Az asszony dühös lett. »Maga bolond? Nem tudja, mit csinálnak a nőkkel?« […]

Egyszerre föltárult az az iszonyat, ami körülöttünk van […]

[…] A magyar katonák sem viselkedhettek sokkal tisztességesebben az orosz falvakban. Csak nem voltak ennyire vadak. Itt Kelet tört be Nyugatra. […] (105. o.)

[…] Bejött három orosz, azt mondták románul, hogy menjek velük. Tudtam pontosan, hogy mit akarnak, nem tudom miből, de tudtam. […] Kiléptünk az L alakú folyosóra. […] Az L közepébe érve egyetlen szó nélkül, vadul támadtam. Rúgtam és ütöttem, teljes erőmből, de a következő percben már a földön voltam. Senki sem adott ki hangot, ők se, én se, némán verekedtünk. […] Elvesztettem az eszméletemet.

[…] Az egyik orosz volt rajtam. Hallottam, hogy a mennyezetről egy női hang csapott le: anyu, anyuka! – kiabálta. Aztán rájöttem, hogy az én hangom az, én kiabálok.

[…] Nem tudom, még hány orosz ment át rajtam. […] Mikor hajnalodott, otthagytak. […] Erősen véreztem. Nem azt éreztem, hogy megerőszakoltak, hanem azt, hogy testileg bántalmaztak. Ennek semmi köze nem volt az öleléshez, sem a szexushoz. […] Egyszerűen […] erő-szak. Az volt. […]

Amikor először elvittek – később tudtam meg –, Mami sírva és kiabálva megtagadta és megátkozta az Istent. Attól a naptól kezdve nem volt többet vallásos. […]

(Most már értem, miért találtam Izraelben – tavaly nyáron – annyi ateistát.) […]

Egy másik éjszaka egész csapat ütött rajtunk […]

Hajnal felé értettem meg a gerinctörést. A következőt csinálják: az ember két lábát a válla fölé hajtják, és térdelésből feküsznek bele. Ha valaki ezt túl erősen teszi, elroppan a nő gerince. Nem, mert akarják, hanem a fékevesztett erőszak miatt. A csigába tekert nőt a gerince egy pontján lökik előre-hátra, s észre sem veszik, hogyha elroppan. Én is azt hittem, hogy megölnek, hogy a kezük között halok meg. A gerincem megsérült, de nem törött el. […]

Aztán jött egy tiszt, az megsajnált, az ölébe vett, simogatott, betakart a kabátjával és dúdolt. […]

Mindnyájan véreztünk és nem tudtunk tisztálkodni. Titokban, a hóban próbáltunk mosdani. […]

Mami egyre fogyott, már azt sem ette meg, amit a csomagocskában találtam. Elmentem az orvoshoz […] Azt tanácsolta, hogy adjak neki folyadékot. […] Folyadékot, de hát mit? […]

Elmentem az oroszokhoz, és kértem egy csupor tejet. Tudtam, hogy mi az ára. Lefeküdtem egy csésze tejért. […]

Az orosz tiszt nem lelhetett nagy örömöt bennem. […]

Hogy leküldte a tisztiszolgáját is, arról nem gondoltam semmit. Ma már úgy vélem, talán demokratikusabbak, mint a magyar tisztek. Vagy magyar tiszt is leküldte volna a csicskását maga után? […]

Amikor még a pincében voltunk, ahol az emberek veszekedtek, türelmetlenek, idegesek voltak, gyakran mondták nekünk: ritkaság, hogy anya és lánya így szeresse egymást! Soha egy hangos szó sincs közöttünk. Kiigazítottam őket! Mami nem az anyám, az anyósom. […]" (108–123. o.)

Ennyi emberi nagyság láttán a történésznek levegővételnyire vissza kell vennie a szót.

Azok az Esterházyak, akik kiüttették a boroshordókat, bizonyosan valóban arisztokraták voltak. Tehát számtalan társuktól eltérően nem szenvedtek sertésvészben. (Ahogyan azt Thomas Carlyle mondotta volt.) És ha már nem tudták, hogyan is tudták volna megvédeni a környék népét a front megpróbáltatásaitól, legalább minimalizálták azt. Mert a katona, mióta katona, a polgári lakossággal szemben

számtalanszor injuriát követ el. Ám óriási különbség szokott lenni a józan s a lerészegedett katona között. A borok elfolyatásával ettől akarták mennél inkább népüket megvédeni.

És még két mozzanat erejéig vissza kell adnunk a szót az írónőnek. E könyvecske nagy sikerét az is jelzi, hogy eddig összesen tíz kiadásban, legutóbb 2017-ben látott napvilágot. Bizonyosan állítható, hogy akik elolvasták, azok fejében a nincsenek nem állnak össze, nem állnak már többé össze folyton valamikké, s nem kovácsolják össze a volnákat vanná. Ha el is mennek évente a Mátyás-templomba a doni áldozatainkra emlékező misékre – miért ne tennék –, tisztában vannak azzal, amit oly sokan képtelenek tudomásul venni? Nem ők jöttek ide, hanem mi mentünk bizony először oda.

„[…] A csapatban volt egy nő is, Nadjának hívták. Egy este megfogta a csuklómat, bevitt a konyhába, bezártuk valahogy az ajtót – azt hiszem spárgával bekötöztük. Kiordított valamit oroszul, gondolom, hogy »hagyjanak békén«, vizet melegített, hajat mosott, megfürdött, kimosta a melltartóját, bugyiját, és azon mód vizesen újból felvette. Először arra kért, amikor vetkőzött, hogy a melltartóját hátul összekötő spárgát vágjam át, csak úgy tudott kibújni belőle. Aztán, hogy mossam meg a hátát, majd mikor vizesen újból fölvette a melltartóját, hogy kötözzem össze ismét spárgával. »Jó erősen!« – biztatott, csak húzzam. Elképedtem. Aztán megértettem, hogy hetekig így fog tovább harcolni, ilyen mereven, feszesen tud csak mozogni, lovagolni a sok férfi között, hiszen lovas katona volt, férfiruhában. […]

[…] Egyik éjszaka sokat ittak, mulattak, ordítoztak. De minket békén hagytak. Reggel szóltak, takarítsuk ki a szobát. Anna néni azonnal indult. Nem! – tiltakoztak, ő öreg, menjek én. Akkor léptem be először a négyszögletes utcai szobába. A feketére piszkolódott padlón cigarettacsikkek, hányás, széttaposott ételmaradékok. A fal mellett két benzines kanna, itt-ott letámasztott géppisztolyok (olyan, mint egy rövid nyelű puska), ők meg ültek, szokásuk szerint a steppelt, prémezett nagykabátban, s nézték, hogy seprek, majd súrolom a padlót. Gúnyoltak, heccelődtek, hogy a fehér kisasszonykezem is kell dolgozzon. Nem volt könnyű, a hányadék bűzlött és nem mozdultak a helyükről. A székek alá bemásztam, a lábukat körbemostam. Röhögtek. Az egyikük rátette a csizmás lábát a kezemre, éreztem, hogy nem lépett rá, csak ijesztgetni akart, a sérült sarokvas felhasította a kezem fejét. Csöppet sem mélyen, de mivel vérzékeny vagyok, csurgott belőle a vér. Én meg gonoszkodásból közönyösen mostam tovább a padlót. Irtózatos vihar támadt, ordítva ütötték azt, amelyik a kezemre lépett, és rohanva vittek a ruszki orvoshoz. Az is haragudott rájuk, ők meg elhalmoztak ajándékokkal. (Egy kanál, egy bicska, két fél kenyér és egy tarka nyári ruha.) Rózsikával jót mulattunk.

Hát így éltünk. […]" (95., 147–148. o.)

211. Harcok Budapesten

212. Harcok Budapesten

213. Harcok Budapesten

214. A felszabadított, elpusztított főváros

Részlet I. M. Majszkij szovjet külügyi népbiztoshelyettes *A jövendő világ kívánatos alapelveiről* című 1944. január 11-i javaslatából:

„A Szovjetunió nem érdekelt erős Magyarország létrehozásában. … Ezért a Szovjetunió politikájának Magyarországgal kapcsolatban arra kell korlátozódnia, hogy megőrizze a magyar államot, de lehetőség szerint szűkítse területét a néprajzi elvet szigorúan követve. Azokban az esetekben, ha az adott elv alkalmazásában valamely kétség merül fel, a kérdést Magyarország ellenére kell megoldani. Az Erdéllyel kapcsolatos háromhatalmi [valójában német–olasz – P. P.] döntést felül kell vizsgálni a nemzetiségi elvnek megfelelően, de bizonyos előnnyel Románia javára … amely ily módon, délkeleten védelmünk fontos tényezőjévé válik. Magyarországot, legalábbis a háborút követő első években, nemzetközi elszigeteltségben kell tartani. Magyarországra ugyancsak jóvátételt kell kiróni."

Magyarország végül is a második világháború egyik legtöbb kárt és veszteséget szenvedett országa lett. Elpusztult a nemzeti vagyon 40 százaléka, az ipari berendezések és az infrastruktúra fele. Az állatállomány fele-kétharmada elveszett. Az 1941-es határokat számítva a 14 és fél milliós lakosságból 900 ezer fő halt meg háborús cselekmények következtében. Közülük kb. 350 ezerre becsülhető a katonák száma. 600 ezren szovjet hadifogságba estek, és további 170–180 ezer civil lakost hurcoltak el az új megszállók. A Szovjetunióból 1951-ig mintegy 450 ezren térhettek haza, a többiek nagyrészt elpusztultak. Az angolszászok fogságába 300 ezren kerültek, közülük 1947-ig 200 ezren tértek haza. Bár a szovjet katonai szervek a rend mielőbbi helyreállítását és a termelés megkezdését szorgalmazták, a katonák által elkövetett tömeges atrocitások – erőszakoskodások a nőkkel, civilek elhurcolása, rablások és fosztogatások – ennek ellenében hatottak.

6
H4+2-6

1945: A NAGY VÍZVÁLASZTÓ

Magyarország történetében az 1945 utáni folyamatos szovjet katonai jelenlét majd' fél évszázadon át – a nemzetközi viszonyok alakulásától függően változó formában és intenzitással – meghatározta az ország társadalmi-gazdasági berendezkedését, politikai rendszerét.

A koalíció évei

A front átvonulása után részint új hatalmi szervek alakultak, amelyek legtöbb helyen nemzeti bizottságnak nevezték magukat. Segítették az élet újraindítását, a romok eltakarítását, szervezték a közélelmezést, beindították a termelést. Ám megmaradt a régi közigazgatási struktúra is. A pozíciókért a pártok keményen versengtek. Gyakorlatilag csak azok a pártok és egyesületek működhettek, amelyeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) mint a politikai főhatalom birtokosa engedélyezett. Ez öt pártot jelentett: Magyar Kommunista Párt (MKP), Szociáldemokrata Párt (SZDP), Nemzeti Parasztpárt (NPP), a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKGP) és a Polgári Demokrata Párt (PDP). A két munkáspárt befolyása alatt a szakszervezeti mozgalom egységesen szerveződött újjá. A keresztény szakszervezetek és más nemzeti jellegű érdekképviseleti mozgalmak érdemben nem működhettek.

215. A Krisztina körút egyik háza (balra) és 216. Romeltakarítás

217. Minden hidat újjá kellett építeni.

218. Romeltakarítók a Madách téren

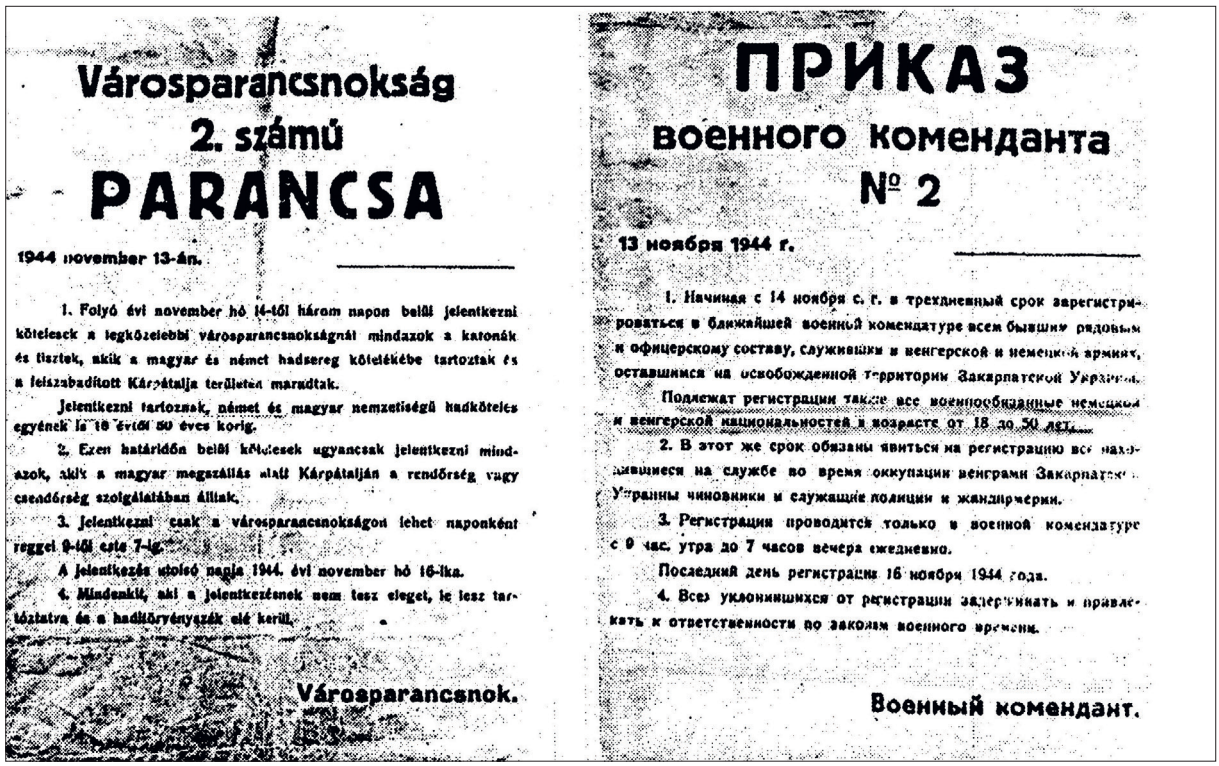

Városparancsnokság
2. számú
PARANCSA

1944 november 13-án.

1. Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.

Jelentkezni tartoznak, német és magyar nemzetiségű hadkötelés egyének is 18 évtől 50 éves korig.

2. Ezen határidőn belüli kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.

3. Jelentkezni csak a városparancsnokságon lehet naponként reggel 9-től este 7-ig.

A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika.

4. Mindenkit, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és a hadbíróságnak elé kerül.

Városparancsnok.

ПРИКАЗ
военного коменданта
№ 2

13 ноября 1944 г.

1. Начиная с 14 ноября с. г. в трехдневный срок зарегистрироваться в ближайшей военной комендатуре всем бывшим рядовым и офицерскому составу, служившим в венгерской и немецкой армиях, оставшимся на освобожденной территории Закарпатской Украины.

Подлежат регистрации также все военнообязанные немецкой и венгерской национальностей в возрасте от 18 до 50 лет.

2. В этот же срок обязаны явиться на регистрацию все находившиеся на службе во время оккупации венграми Закарпатской Украины чиновники и служащие полиции и жандармерии.

3. Регистрация проводится только в военной комендатуре с 9 час. утра до 7 часов вечера ежедневно.

Последний день регистрации 16 ноября 1944 года.

4. Всех уклонившихся от регистрации задерживать и привлекать к ответственности по законам военного времени.

Военный комендант.

219. Málenkij robot

Az ország felszabadulásáról – amint azt 1989-ig szokás, sőt kötelező volt beállítani – „csak" abban az értelemben lehet beszélni, hogy mindazok, akik üldözöttjei voltak a náci-nyilas uralomnak, most ettől a rémálomtól megszabadultak, ám a magyarországi harcokban mintegy 180 ezer katonát vesztett Vörös Hadsereg megszálló erőként érkezett ide. Veszteségeiért mindent elvett a lakosságtól, amit a győztesek ilyenkor el szoktak tulajdonítani. Mivel a második világháború egymásnak feszülő ideológiáknak is a küzdelme volt, ezért a háborúk utáni viszonyokban e helyzet annyiban különbözött, hogy a Szovjetunió – a hírhedt Churchill–Sztálin-százalékegyezmény, illetve a jaltai megállapodás szellemében – igen komoly támaszt nyújtott ideológiai exponensének, a Magyar Kommunista Pártnak.

1944 végén Szegeden Révai József Erdei Ferenccel is találkozott. 1930-ban hagyta el az országot, sokat, ám személyes élmények nélkül írt a magyar társadalomról. Ezért nagyon megkérte Erdeit, hogy vigye el néhány gazdához. Mikor visszatértek az útról, akkor – Erdei Ferenc Huszár Tibor szociológushoz 1970-ben intézett szavai szerint – pőrén megmondta: ezek a gazdák „még két évig" „a népfrontpolitikában szerepet kaphatnak", „de két év múlva ezek mind mind kuláknak fognak minősülni. S vagy velük mész, vagy velünk." Erdeinek szíve a parasztoknál maradt, de a kommunistákkal tartott. 1944. december 22-től 1945. november 15-ig belügyminiszter. Kiemelkedő szerepe volt a földreformtörvény és a földművesek földhöz juttatásáról szóló rendelet kimunkálásában. 1948-tól 1955-ig különféle tárcák birtokosa, 1956. október 31-ig a minisztertanács elnökhelyettese. Tagja volt a Maléter Pál által vezetett, Tökölön a szovjetek által tőrbe csalt delegációnak. A letartóztatásból, a kötéltől Kádár János közbenjárására menekült meg. 1971-ben az MTA főtitkáraként halt meg. Sárközi Márta (Molnár Ferenc leánya, Sárközi György özvegye, a *Válasz* című rangos közéleti, irodalmi folyóirat 1945 utáni újraindítója) számára Erdei nagy keserűség lett. Szabó Zoltánnak 1947 novemberében erről így írt: „[…] Ferencünk elveszett számomra és mindnyájunk számára, azt hiszem. Már én nem szeretek a gonoszul bezárt arcába nézni, és kerülöm, hogy ne is lássam […]" A történész ehhez azt teszi hozzá, hogy azok, akik formálják a históriát maguk is formálódnak, nemritkán rongálódnak. És elmondja, amikor Makón eltemették, a messzi tanyavilágból kerékpáron áradt ravatalához a nép. Mert érezték-tudták, hogy akit temetnek – ha nem is annyit, amennyit szeretett volna –, tett értük…

Az öt párt és a szakszervezetek 1944. december 2-án Szegeden megalakították a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot (MNFF). A Front elvetette a revíziós politikát, kilátásba helyezte a fasiszta szervezetek feloszlatását, a népellenes jogszabályok hatályon kívül helyezését, a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonását. Meghirdette a nagybirtokrendszer felszámolását, a munkások helyzetének javítását, a bányák államosítását és a bankok állami ellenőrzését. Az ország gazdasági újjáépítését magánvállalkozásra alapozta.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány

A helyi szervek delegálta küldöttekből létrejövő Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én ült össze Debrecenben. A 230 képviselő alkotta testület erősen baloldali jellegű volt. 90 kommunista, 56 kisgazda, 43 szociáldemokrata, 16 parasztpárti, 13 polgári demokrata mellett 26 szakszervezeti küldött és 12 pártonkívüli képviselő volt. Másnap „megválasztotta" a Moszkvában előzetesen jóváhagyott, kommunista és baloldali túlsúlyú Ideiglenes Nemzeti Kormányt, majd ülésezését elnapolta. (Ezt követően csupán egyetlen alkalommal hívták egybe.) A kormányfő Dálnoki Miklós Béla vezérezredes lett. Mellette még három úgynevezett „horthysta" kapott miniszteri posztot. A hatalom szempontjából leglényegesebb tárcák élére kommunisták kerültek. 1945 nyarától személycserék révén a kormány tovább tolódott balra.

220. A debreceni református nagytemplomban ülésezik az Ideiglenes Nemzetgyűlés.

221. Földosztás

A teendőket sokszor „pártközi megállapodások" keretében szabták meg. 23 tagú politikai bizottság látta el azokat a feladatokat, amelyekhez egyébként nemzetgyűlési határozatra, netán törvényre lett volna szükség. 1944. december 28-án a kormány hadat üzent Németországnak. Az 1945. január 20-án Moszkvában a szövetséges hatalmakkal megkötött fegyverszüneti megállapodás messze több volt a nevénél. Azt is tükrözte, hogy a leendő győztesek milyen békét szánnak Magyarországnak. Az ország szuverenitása – hasonlóképpen a többi legyőzöttéhez – az említett Szövetséges Ellenőrző Bizottság kezébe került. Elnöke Vorosilov marsall lett. Az MKP elhatárolódott a Tanácsköztársaság hagyományától, formailag tudomásul vette a polgári demokrácia játékszabályait. Közben a lehető legteljesebb mértékben élt a megszálló erők támogatásával.

Moszkva akarata miatt semmi nem lett azokból a háború alatt kiformált amerikai és brit elképzelésekből, amelyek lehetőség szerint etnikai határokat, az államok között pedig konföderációt terveztek. Sztálin garanciát akart arra, hogy 1941 históriája ne ismétlődjék meg. Ehhez (merőben szépen hangzó szólamokkal takarva) a térség országai közötti régi ellenségeskedéseket kellett életben tartani. Kárpátaljáról Eduard Beneš már 1943-ban lemondott a Szovjetunió javára. Cserében Moszkva nem csupán a trianoni határ visszaállítása mellett kötelezte el magát. Még abban is segítséget nyújtott az elvakultan magyarellenes cseh politikusnak, hogy az 1945. áprilisi kassai kormányprogramban kollektíve háborús bűnösnek nyilvánított magyarságot lakosságcsere keretében telepítsék ki az ismét visszaállítandó Csehszlovákiából. Erdély kérdésében pedig a Szovjetunió azért kedvezett a románoknak, hogy elfogadtassa velük Észak-Bukovinának és Besszarábiának a Szovjetunióhoz csatolását. A Délvidék magyar kézben tartása sem lehetett reális, hiszen London már 1941-ben agressziónak minősítette Magyarországhoz kerülését.

222. Ortutay Gyula 1945. november elsején az erő fölényével beszél.
1945. január 18-án került a Magyar Rádió és a Magyar Távirati Iroda egyesítésével létrejött Magyar Központi Híradó élére. Munkáját megkezdve természetesnek vette a BBC-vel történt megállapodást. Kliment Jefrimovics Vorosilov marsall, az 1947. évi párizsi békekötésig a magyar állami főhatalmat gyakorló Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke ellenben nem így tartotta. Ezért Ortutay tudomására hozta: ha még egyszer megkérdezésük nélkül hasonlót cselekszik, elválasztják a fejét a nyakától. Egyszóval a megszállt országban az erőnek is megvoltak a vaskos korlátai...

Ortutay Gyula (1910–1978) sokra készülő, nagy nemzedék tagja volt. Kiemelkedő képviselője annak a haladó erőnek, amely átgondolt programmal törekedett hazánk modernizálására, a (részeredményei ellenére) szerkezetében, mentalitásában elmaradott Horthy-rendszer leváltására. Csupán egyik

képviselője e teljesíthetetlen vállalásában elbukó nemzedéknek. Elbuktak, mert az 1945. év ezer esztendőt lezáró óriási, egyetemes történeti léptékű fordulata az addigi hazai politikai, társadalmi, gazdasági elit túlnyomó hányada akarata ellenére történt. Elbuktak, mert az új világot kezdettől külső nagyhatalom nyomása, majd monopolizáló befolyása alatt építették. Elbuktak, mert az új eliten belüli eltérő erők versengését az első perctől torzította az országot felszabadítva megszálló nagyhatalom beavatkozása. Mert a beavatkozók még a támogatott erők önállóságát sem tűrték el. Elbuktak, mert az általuk is működtetett modell – történelmi mércén mérve – nem bizonyult tartósnak.

223. Az Amerikai Egyesült Államoktól a csehszlovákiai, felvidéki magyarok elszállítására kapott ajándék teherautók átadása-átvétele a Hősök terén.

A Szlovák Nemzeti Tanács már a szlovák nemzeti felkelés idején rendeletben mondta ki az Esterházy János vezette Magyar Párt feloszlatását. Az új csehszlovák kormány április 5-én Kassán elfogadott programja szerint: „[…] A Csehszlovák Köztársaság azon német és magyar nemzetiségű polgárai közül, akik az 1938-as müncheni döntés előtt csehszlovák állampolgársággal rendelkeztek, elismeri az állampolgárságát, s esetlegesen biztosítja a köztársaságba való visszatérését az antináciknak és antifasisztáknak […] A többi német és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár csehszlovák állampolgársága megszűnik. Ezek a polgárok újra optálhatnak Csehszlovákia javára, miközben a köztársaság hatóságai fenntartják maguknak minden kérelem egyéni elbírálásának a jogát. […]" Az 1945. augusztus 2-án kiadott 33. számú alkotmánydekrétum a teljes magyar és német kisebbséget megfosztotta csehszlovák állampolgárságától. Más rendeletek e kisebbségek vagyonának elkobzásáról, egyesületeik feloszlatásáról, állásvesztésről, nyugdíjak megvonásáról, felsőoktatási intézményekből való kizárásáról, választójoguktól történő megfosztásukról, iskoláik bezárásáról intézkedtek. Büntették a magyar nyelv nyilvános használatát is. (A németet azért nem, mert gyakorlatilag minden németet elűztek.)

Az új hatalom hatályon kívül helyezte a zsidótörvényeket; feloszlatta a csendőrséget. A Belügyminisztérium alatt létrehozott politikai rendőrségen túl a honvédelmi tárcának is lett katonapolitikai osztálya. Nemzetközi kötelezettségi előírásként is megkezdődtek a háborús bűnösökkel szemben a népbírósági perek. Mintegy 60 ezer ember ügyében 27 ezer elmarasztaló ítélet született. Halálra 477 főt ítéltek, közülük 189 főt kivégeztek. Megtörtént a tisztviselők igazoltatása. Ez volt az úgynevezett B-listázás. 1945. január végén 25 fasiszta, szélsőjobboldali pártot, egyesületet, szervezetet tiltottak be.

Részlet Bárdossynak az első fokú tárgyaláson az utolsó szó jogán mondott beszédéből: „Ha élek azzal a joggal, amit a peres eljárás – azt hiszem – a világ minden részében biztosít a vádlottnak, hogy kérdések gátja és feleletek nyaktilója nélkül szabadon szóljon a maga ügyében azokhoz, akik ítélni akarnak felette – ha mondom, élek ezzel a joggal: nem a magam védelmében teszem! […] Kötelességem tájékoztatást adni, hogy a nemzet lássa és értse: mi miért történt, s hogy ezzel a tájékoztatással is szolgáljam a belső megbékélés ügyét.

224. Bárdossy László a kivégzőosztag előtt

[…] Elismerem, a trianoni korszaknak volt sok vétke és mulasztása. Elsősorban az, hogy elhanyagolta, elodázta a szociális kérdések rendezését s hogy életben tartott egy régen elkopott, elavult igazgatási rendszert, s annak rozsdás, akadozó gépezetét. De viszont ki akarná kétségbe vonni azt, hogy a korszak egész nemzedéke a magyar nemzeti egység helyreállításának akaratában és kiolthatatlan vágyában élt! A rokkant katona érezheti azt a vágyat, ami átjárta, mozgásban tartotta a magyarság egyetemét: még egyszer újra épnek, egészségesnek, egésznek lenni, együtt lenni! Még egyszer újra visszakapni, visszavenni mindazt, amit háború és erőszak szakított le a csonka törzsről! […] Egy magyar külügyminiszternek, Walko Lajosnak egyszer barátságosan megmondták Genfben, mi az, amire a magyarság a nyugati államok részéről számíthat, illetőleg mi az, amivel le kell számolnia. »Ha egy úttestet újraköveznek – mondották – s ha a munka közben megesik, hogy az egyik kőkockának kevesebb hely jut, mint amennyi nagysága, méretei szerint megilletné, akkor az így szűken mért helyre állított kőkocka bizony ki fog állni az úttest szintjéből. De vajon ki kívánhatná ezt – így folytatódott a barátságos figyelmeztetés –, hogy az úttest egész burkolatát ezért az egyetlen rosszul elhelyezett kőkockáért újból felszedjék és a munkát újból elvégezzék? […]«

[…] Íme a sors, amit a magyarságnak szántak! […] Minden gyökerében megváltozott Magyarország körül. Azok, kik még nemrég a nyugati államok járószalagán lépegettek, s csak a nyugati államok kívánságait lesték, most minden igyekezetükkel Berlin kegyét keresték és önként a német akaratnak vetették magukat alá. Azelőtt a nyugati államokra támaszkodva, ezek segítségével érvényesítették érdekeiket Magyarországgal szemben és a magyarság ellen. Most a megváltozott hatalmi helyzetben Berlin felől megint azoknak a magyar igényeknek akarták útját állni, amelyek jogosságát – ha kifelé tagadták is – őszintén maguk előtt el kellett ismerniök. […]

[…] Elképzelhető volt-e, hogy az a Magyarország tegye ezt, amelyet földrajzi helyzete, történelmi, szellemi és gazdasági kapcsolatai erősebben vontak a németség életterébe, mint bármely más Duna-völgyi nemzetet? […]

[…] A délkelet-európai területen a magyarság nem csak magára hagyva egyedül, de ellenséges érzelmű népektől körülvéve élt. […] A magyarság és a németség ebben a vonatkozásban természetesen szövetségese volt egymásnak. A magyarságnak a maga elszigetelt és exponált helyzetében szüksége volt ellensúlyra a szláv erők nyomásával szemben, viszont a németség a Duna völgyén átfutó érdekeinek védelmében az itt élő szláv eredetű népek között egyedül a magyarságra támaszkodhatott. […] Vajon elképzelhető-e, hogy az a nemzedék, amely az elmondottak tudatában élt, elháríthatta volna részben teljesen, részben túlnyomóan magyarlakta területek visszacsatolását csak azért, mert a visszacsatolás német–olasz állásfoglalás eredményeként jött létre? Ezt a kérdést komolyan nem is lehet feltenni! […] A döntéseket nyomon követte 1940. november 20-án Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez, ami Magyarország és az ún. tengelyhatalmak eddig csak önkéntes együttműködésen alapuló viszonyát kölcsönös kötelezettségeket magában foglaló szerződéses kapcsolattá tette. […]

[…] A kép teljességéhez tartozik, hogy a magyar közvélemény egy része viszont […] azért volt elégedetlen az első és második bécsi döntéssel, mert a visszaítélt területeket kevesellte. A közvéleménynek ez a része a „mindent vissza" hangos követelésével juttatta kifejezésre elégedetlenségét. […]

[…] 1941-ben nem lett volna olyan magyar kormány, amely a mérlegelt elhatározások szándékával huszonnégy óráig a helyén maradhatott volna. Az ilyen szándékú kormány mögött nem állt volna senki, akármilyen tiszteletreméltó aggodalmak éltek is egyes magyar hazafiak szívében, akik maguk is úgy ítélték meg a helyzetet, hogy aggodalmaikkal és kétségeikkel nem tanácsos előállni, mert az események rendjén változtatni úgysem tudnak, s mert a nemzet elhatározását magasabb szempontok döntik el. […]

[…] Teleki Pál önmagával került volna ellentétbe, a magyarság önmagához és nemzeti céljaihoz való hűségét tagadta volna meg, ha egyetlen pillanatig is kétséges lett volna előtte, hogy a délvidéki magyarság ügyében mit kell tennie. Halála az ő egyéni tragédiája, kétségei, vívódásai nem tartoznak a per keretébe, de érvként sem használható fel ama elhatározások ellen, amelyeknek létrehozásában Telekinek döntő szerepe volt. […]

[…] Az előbb elhangzott vádbeszédek közül az egyik hosszabban foglalkozott azzal: hogyan vettünk részt a jugoszláviai német háborúban. Megvallom, megütődve hallgattam, mert elképzelhetetlennek tartottam, hogy Magyarország fővárosában, magyar nyelven úgy lehessen beszélni erről a kérdésről, mintha 1941-ben valóságos rabló hadjáratot folytattunk volna idegen területek meghódítására. A beszédben egyetlen szó, egyetlen utalás nem volt arra, hogy a Délvidéken félmillió magyar várta a felszabadulást, és hogy az újra birtokba vett területek a népi és gazdasági összetartozás alapján ezer évig Magyarország testét alkották.

[…] Magyarországon a vezető katonai körök szerezhettek először értesülést arról, hogy a birodalmi kancellár úgy döntött, hogy ezt az ellentétet is fegyverrel oldja meg. [A Szovjetunió megtámadásáról van szó – P. P.] A magyar vezérkar – valószínűleg a német hadvezetőség szuggesztiójára – már május 6-án a kormány elé terjesztett hosszabb emlékiratban fektette le azt a véleményét, hogy a német–szovjet háborúval számolni kell, amit azzal a javaslattal egészített ki: ajánlja fel a kormány előre és spontán Magyarország fegyveres együttműködését a szovjet elleni háborúban, aminek ellenében a magyarság jelentékeny előnyökhöz, így területének további kiegészítéséhez juthat. A kormány a vezérkar javaslatát nem fogadta el […]

[…] Kétségtelen, hogy Magyarországon adva voltak azok a tényezők, amelyeknek – a német kormány számítása szerint – el kellett dönteniük az ország háborús részvételét. A kormányzati rendszer – egy rövid lélegzetű kommunista kísérlet után – az ún. ellenforradalmi mozgalomból nőtt ki. Elsősorban maga az államfő volt, húszéves szereplése és számtalan megnyilatkozása alapján, elkötelezve az antibolsevista törekvések oldalán, aminek a lengyel háború megindulása óta Berlinbe küldött üzeneteiben is ismételten kifejezést adott. Itt tényekről van szó, amelyek a magyar kormány felelősségét természetesen nem enyhítik.

[…] Ugyanilyen világnézeti és politikai beállítottság szabta meg a magyar hadvezetőség és a hadsereg tisztikarának állásfoglalását. […] A közvélemény nagy részénél […] (volt) félelem az ún. 'szláv veszedelem'-től, amely több mint száz éve, Wesselényi híres röpiratának megjelenése óta aggasztja a magyar közvéleményt. […] A veszedelem tudatával együtt járt az az erkölcsi kötelezettség, hogy a veszedelem elhárításában a közvetlenül fenyegetett Magyarországnak is részt kell vennie. Ugyanígy szerepet játszottak a magyar közvélemény állásfoglalásában az első világháborút követő kommunista kísérlet emlékei, nem különben a balti államokban csak nemrég lejátszódott eseményekről szóló értesülések. Nem kevesen voltak azok, akik azt vallották, hogy ha Magyarország nem vesz részt a háborúban, a nemrég szerzett területek birtokát kockáztatja, viszont részvételével további magyar területeket szerezhet vissza. Döntő jelentőségű tanácskozásokon ismételten elhangzott az az érv, hogy Magyarország önkéntes együttműködésével jogcímet biztosít magának a még idegen fennhatóság alatt álló volt magyar területekre, s hogy Magyarország annak a lekötelezettségi viszonynak megfelelően, amibe a felvidéki és észak-erdélyi területek visszajuttatása folytán Németországgal szemben jutott, most tartozik fegyveresen is a birodalom mellé állni. […] A kormánynak mindezzel számolnia kellett. De még inkább tekintetbe kellett vennie azokat az érdek- és erőviszonyokat, amelyek között a szovjet elleni háborúnak le kellett játszódnia. […]

[…] A Szovjetunió elleni támadással a háború új és döntő szakaszába lépett. A tulajdonképpeni ellenfelek kerültek egymással szembe. Az egyik oldalon kipróbált roppant katonai erő – a másikon a katonai felkészültség mértéke egyelőre ismeretlen, de a terület átfoghatatlan arányai, az erőforrások és nyersanyagok példátlan gazdagsága úgyszólván kimeríthetetlen lehetőséget nyújtott a védekezésre. […]

[…] Az a tény, hogy a Szovjetunió belekerült a küzdelembe, kitágította a háború kereteit és meghosszabbította valószínű tartamát. Most már előre látható volt, hogy azok a világhatalmak, amelyek egyelőre kimaradtak a háborúból (Egyesült Államok, Japán), előbb-utóbb szintén csatlakozni fognak. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok számára mindenesetre megnyílt a lehetőség, hogy kiépítsék azt a katonai gépezetet, amellyel a számukra legkedvezőbbnek ítélt helyen és pillanatban csaphatnak le az ellenfélre. […]

[…] Németország megint egyszer vállalta a két oldalról folyó háború súlyos kockázatát, s ha bízott is erejében, tisztában kellett lennie a rendkívüli veszélynek, amelyet magára idézett. […] Az európai kis- és középnemzeteknek tisztában kellett lenni azzal is, hogy számukra többé nincsen lehetőség arra, hogy ebből a háborúból valami haszonnal kerüljenek ki. Az óriásoknak ebben a kiszámíthatatlan küzdelmében az elérhetetlen előnyök helyett erejük felmorzsolódása fenyegette őket. […]

[…] A már említett okok mellett Németországnak még egy külön oka is volt arra, hogy Magyarországot a háborúba mielőbb belevigye. Ez az ok az élesen ellenséges magyar–román viszonnyal függ össze. Magyarország tartósabb passzivitása a román háborús vállalkozást is hamarosan lefékezte volna. […]

[…] Ha Magyarország vonakodásával, vagy akárcsak határozatlanságával is 1941-ben magára idézi azt, ami – sajnos egy végzetesen hibás politika következtében 1944 tavaszán bekövetkezett, akkor – kérdem – vajon hányan lehettek volna itt a főtárgyalási teremben azok közül, akik oly viharosan tapsoltak az ügyész vádbeszédének? […]

[…] Ha az eddig semmivel sem igazolt feltevés netalán mégis helytálló lenne, hogy a kassai bombázást valamilyen német kéz rendezhette: Magyarország kényszerhelyzetét ez bizonyítaná a legjobban. […]

[…] A működésbe lépett erőkkel szemben most már nem az volt a kérdés, hogy Magyarország a háborúban részt vesz-e vagy sem, hanem az: lehet-e a részvétel mértékét lehetőleg a minimumra csökkenteni. […]

[…] Elismerem, hogy annyi szenvedés és megpróbáltatás után, amely az utolsó évben különösen Budapest lakosságát sújtotta, nehéz e város lakosságának visszaidézni az 1941. évi helyzetet, és nehéz magát újra beleélni az akkori viszonyokba. Az elszenvedett bajok, csapások, fájdalmak, átsírt éjszakák ezer gyötrelme, mint sűrű fátyol, mint áthatolhatatlan köd fekszik a szemeken és szíveken. Ez a szenvedés szőtte fátyol akadályozza, vagy nehezíti meg, hogy Budapest lakossága előtt tisztán kirajzolódjék a négy év előtti magyar helyzet képe. […]

[…] Az Egyesült Államok és a tengelyhatalmak közötti háborúban […] a tengelyhatalmak önmagukat minősítették megtámadottnak – hogy milyen alapon, az nem tartozik a per anyagába. Viszont ismét az ország helyzetéből és e helyzetet meghatározó erőviszonyokból adódott, hogy a magyar kormány – ha nem akart a német kormánnyal összeütközni – nem tehette vitássá, hogy valójában melyik fél volt a támadó, melyik a megtámadott. […]

[…] A fizikai testeket csak akkor lehet kimozdítani a helyükből, ha súlypontjuk is elmozdul. Ugyanígy van ez a politikai világban, és ha könnyelműen előkészített, elvetélt kísérletek miatt a nemzetet többet nem lehet megállítani a lejtőn, amelyre nagyrészt a viszonyok kényszere folytán került, akkor még a bukásban is meg kell őrizni a nemzet egységét. Nincs borzalmasabb, nincs visszataszítóbb látvány, mintha egy süllyedő hajón egymást ölik az utasok. […]

[…] Hat hónap nehéz testi és lelki szenvedései után, a megalázás szándékainak folyton kitéve, itt állok tiszta és nyugodt lelkiismerettel. Csak a fejemet hajlítja le, csak a szívemet tölti el annak a fájdalomnak a tenger keserűsége, amely ezt a szerencsétlen nemzetet érte. Mégis hiszem, vallom, hogy Isten segíteni fog ezen a nemzeten.

Most kérem, teljesítsék önök a kötelességüket."

225. Kovács Imre beszél a Dózsa-ünnepségen Cegléden 1945. május 13-án

226. Veres Péter honvédelmi miniszter 1948. április 4-én szovjet és magyar tisztek társaságában az 1848-as zászlók ünnepélyes átadásán, átvételén

Kissé mulatságos történet, hogy az a Veres Péter, akinek kezében soha nem volt puska, aki ha találkozott a hatalommal, abból a számára leosztott hatalmas csendőrpofon sikeredett, az a személy a hatalmi osztozkodás logikájából adódóan – először 1947. március 14-től 1947. szeptember 24-ig építés- és közmunkaügyi, majd 1947. szeptember 24-től 1948. szeptember 9-ig honvédelmi miniszter lett. Szóval hatalom volt a kezében. És ebből következőleg sokan, frissen megszorultak, megkeresték, hogy segítsen. Ám ő – mert ezt parancsolta a történelem – nem segíthetett. Miért? Veres Péter vallja:

„VOGELFREI. Ezt az ellenszenves és magyarra lefordíthatatlan szót a Horthy-korszakban tanultam meg [írja 1946-ban Veres Péter], amikor én magam is 'vogelfrei' voltam. A szó nyelvtani értelmében 'szabad madár'-t jelent, de magyarországi értelme: törvényen kívül állni. Egész életemben 1919 nyarától, a forradalom bukásától kezdve, törvényen kívül álltam. Borzalmas sors volt: csak most látom igazán. Se jog, se törvény, se bíró: mindig lapulni, mindig kussolni, az igazságot félve, vagy körülírva, vagy elbujtatva kimondani, vagy fogcsikorgatva magamba nyelni: ez volt az életem.

De ez még hagyján. Bennem is volt ugyan már egy csendőr-idegesség és beteges undor kakastoll, szurony és hivatal iránt, de a feleségemben ez az undor hidegrázássá, az apró gyerekimben meg rémületté fokozódott. A csendőrökben ugyanis a legkisebb úrral szemben is volt valami kényszeredett illedelmesség, de a paraszttal szemben nem éreztek sem erkölcsi, sem ízlésbeli, sem illemszerű kötelezettséget. Ne menjünk a részletekbe, mert, hogy mi volt a helyzet, arra elég egyetlen példa. 1932-ben a szociáldemokrata párt országos szervezkedést kezdett és volt is eredménye. Paraszti tömegek mozdultak meg országszerte. De a csendőrök is megmozdultak. Ennek is volt eredménye: néhány halott és sok-sok összevert paraszt. Így többek közt Sarkadon is bevitték a szociáldemokrata vezetőket és véresre verték őket. Annyira, hogy bár a községi és tisztiorvosok ilyesmiről nem igen vettek látleletet, itt már elkerülhetetlen volt. A gyulai tisztiorvos látleletet vett fel a verésről. Így persze bíróság elé kerültek a csendőrök. Bíróság elé kerültek és – felmentették őket a látlelet ellenére. Egyetlen csendőrt büntettek meg – ha jól emlékszem 50 pengőre –, aki az egyik vezetőnek, ottani órásmesternek egyebek közt azt mondta, hogy 'büdös zsidó'.

Ezt is felekezet elleni izgatásért büntették meg és nem a verésért. Akik a parasztokat és az elnököt – aki egyébként kisbirtokos paraszt volt – összeverték, nem kaptak semmi büntetést.

Jómagam is jártam így néhányszor, ismerem hát, hogy mi az: törvényen kívül állni.

Nem a gyűlölködés szításáért, nem bosszúvágyból írom meg ezeket, hanem azért, mert amióta pártelnök vagyok, a kétségbeesett emberek, illetve asszonyok engem is felkeresnek, hogy segítsek, hogy mentsem meg, vagy szabadítsam ki azt, aki nekik kedves. Akire ma azt mondják, hogy nyilas vagy fasiszta, az elveszett ember, az előtt bezárul minden kapu, az ma 'vogelfrei'. […]

Mondom, én értem és érzem a sorsukat, és ismerem a sírást és a fogaknak csikorgatását. Segíteni nem igen tudok. Ez a történelem. Egyetlen megoldás: a szenvedni tudás. A bűnösök és ártatlanok mindig együtt szenvednek: a mi korunk és mi nemzetünk se kivétel. Gyenge vigasz a szenvedőknek. Igen; de én nem is vigasznak szántam, csak azért, hogy megmondjam: a keserű ég alatt viseld ember a sorsodat."

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások az ország akaratát tükrözték. A voksok 57 százalékát a gyűjtőpárttá vált Független Kisgazdapárt nyerte el. A két munkáspárt 17-17 százalékot kapott. A parasztpárt 7, a PDP 1,6 százalékot ért el. A többség ezzel a polgári demokrácia mellett szavazott. A SZEB akarata szerint koalíciós kormány alakult. Abban a győztes párt a tárcák felét, a többiek pedig a másik felét kapták. A kisgazdapárt vezére, a református Tildy Zoltán lett a kormányfő, a kommunista Rákosi Mátyás és a szociáldemokrata Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettesi posztot kapott. Formális volt az egyensúly. A kommunisták ragaszkodtak a hatalom kisajátítására szolgáló eszközökkel és szervekkel rendelkező belügyi tárcához.

227. Rákosi Mátyás Veres Péter társaságában egy nagygyűlésen 1946 szeptemberében

1918 novemberében a fővárosi tömeg kényszerítette ki a köztársaságot, s Magyarország népköztársaság lett. 1945 után az államforma kérdése ismét társadalmi-politikai tartalommal telítődött. Az 1946: I. tc. köztársaságról rendelkezett. A köztársaság kihirdetésének másnapján a nemzetgyűlés közfelkiáltással Tildy Zoltánt választotta meg – négy esztendőre – a köztársaság gyenge jogkörű elnökének.

228. Miniszteri szemleút a Szigetközben 1947–1948 táján

229. Az 1945. szeptemberi választás

230. Batyuzás
A városi lakosságot az éhezéstől a vidéki utak mentették meg, amelyekre olyasmit vittek, amiért élelmet kaptak, remélhettek.

1946. február 14-én, tehát Tildy Zoltán köztársasági elnökké történt megválasztása után iktatja törvénybe a Nemzetgyűlés Károlyi Mihály érdemeit. Korábban nem lehetett. Mert akkor annak súlya szerint kellett volna cselekednie. Vagyis az Elnök urat ismét Elnök úrrá kellett volna emelni. Hiszen aligha kétséges, hogy a modern haza megteremtéséért a gróf úr messze többet tett, mint az egyébként derék pap. Ám a derék pap azért vívta ki Rákosi Mátyás tetszését, mert csupán egy egyszerű paraszt figura volt az ő sakktábláján. E sakktáblán pedig mindinkább az ország története formálódott. Rákosi Mátyás pedig nem akart olyan országot irányítani, amelynek az élén – bármily formálisan is – komoly ember reprezentál. Ezért kellett neki Tildy Zoltán. (Félreértés ne essék: Tildy Zoltán is komoly ember volt. Ám történelmi mértékkel mérve jóval szerényebb alkat, mint Károlyi Mihály.)

A Kádár-rendszer elhatárolódott – mint folytatandó hagyománytól – a Magyarországi Tanácsköztársaságtól. Révai József 1957 márciusában a *Népszabadság*ban megfogalmazott kritikája is erre ösztönözte. (Lásd a 221. oldalon lévő keretes részt.) Az 1918-as, kapitalizmust, tulajdont tűzzel-vassal megvédő polgári demokratikus forradalmat sem emelhette élő hagyományává, ám a proletárállam túlzásaival szemben megfelelő ellensúlyként Károlyi Mihály emléke körül szolid kultuszt teremtett. (Szolidat. Tehát még emlékirata sem jelenhetett meg csonkítatlanul, hosszú évtizedek során publikált hatalmas levelezése 1978-ban(!) napvilágot látott első kötetéből is kihúzott a cenzor.) 1962-ben hazahozták hamvait

231. Károlyi Mihály mauzóleuma a Kerepesi úti temetőben

és újratemették a Kerepesi temetőben. Hűséges társa, özvegye akarata szerint a Kossuth-mauzóleum és a Munkásmozgalmi Mauzóleum közelében lett a végső nyughelye. És a síremlék is az ő akarata szerinti lett: fekvő kőtömb, felette egyszerű mintázatú boltív, egyszerű fémfedél.

Az *Ebéd a kastélyban* című regényben szereplő deklasszált gróffal folytatott szópárbajában Illyés Gyulát – a parasztság sok száz esztendős szenvedéseinek mély átélőjeként – súlyos indulat hajtja. Hiszen népét a fenn lévők állatnak tartották. Sokszor valóban az is volt, mert azzá tették. Ahogy a ceglédi Dózsa-beszéd befejező strófájában írja: a Temesvárra, a magyar történelem „jeltelen, szörnyű" mocsarába induló vezér mögött „mint egy barát írta harcairól szólván: nyomában ott tolong százhúszezer sátán". Mégis közben magában azon töpreng „mily nagy művész feladat úgy gyűlöletessé tenni egy társadalmi osztályt – vagy jelenséget –, hogy ne személyeiben érezzük gyűlöletesnek, mert a bizonyítás így esetleges, hanem szerkezetében!" A regény akkor íródott, amikor (mögötte 1956-tal, a megtorlások lényegében befejeztével) lezárult a téeszszervezés második hulláma, s Illyés is bízott (bár messze nem maradéktalanul) a szocialista rendszer végleges győzelmében, népet nemzetbe emelő voltában. Innen van az arisztokrácia történelmi szerepének irgalmatlanul kemény, s mégis kételyes megítélése. A gróf kérdésére „– Az egész magyar mágnásosztály történetét ön az elmekórtan egy fejezetébe utalja?" – így felel:

„– Engedelmével, először is kettőbe. És csak az újabb történetét.

232. Arisztokrata bál a 2000-es években valahol Magyarországon

S az is csak föltevés. Nem bizonyos, hogy odakerül. […] Nem bizonyos ugyanis, hogy a történelem vagy az irodalom annyi adatot, annyi használható emléket is följegyez róla. […] Hogy irodalmilag jeltelenül fordul a sírba, az már kétségtelen. Nincs és eszerint már nem is lesz mű, hogy mágnásaink újabbkori életéről az utódoknak hű képet adjon.

Semmi följegyezni való rólunk? Valamit mégiscsak csináltunk!

Például.

Ha egyebet nem, hát történelmet. Olyat, amilyet, de mégiscsak.

Az országlás valóban az önök kezében volt: felsőház, képviselőház, udvar, egyház, minden. Való az is, hogy ez az országlás vitte a történelemnek egyik legnagyobb katasztrófájába ezt a nemzetet. Ez az odavezetés azonban oly vakon, lustán, műveletlenül, az előrelátás és az elhatározás olyan híjával ment végbe, annyira tett nélkül, tehát annyira történetlenül, hogy cselekvésről, szerepről szó sem eshet, még 'történelmi'-ről sem. Így nem veszi tehát rossz néven, nyugodtan mondhatom, hogy a magyar történetírásban egy-két lábjegyzetet leszámítva, semmi személyes nyomuk nem lesz." (1982, 96–97. o.)

A szocializmus kudarca a kétely jogosságát igazolta. És most megint suhognak a szoknyák, hajnalokig megy az önfeledt szórakozás. Ám az öreg vakondok ma is túr…

Zilahy Lajos alaposan rácáfolt Illyés Gyulára, mert az Újvidéken (Novi Sad, Jugoszlávia) 1968-ban, egyébként a maga 180 ezres példányszámával a magyar könyvkiadás legnagyobb példányszámát prezentáló, a *Dukay család*ról festett hatalmas tablója bizony az utódoknak hű képet ad mágnásaink újabb kori életéről. És Illyésnek a mű szemléletével sem lehetett problémája. – Dali, az egyik főszereplő háziorvosának, az öreg Kunznak szemébe mondja, hogy végre nála jobb felcsert talált.

„ – Az új doktorom a skót történetíró, Thomas Carlyle, aki azt állapította meg, hogy sertésvészben szenvedek … Azt mondja, hogy aki csak az evésnek, emésztésnek, alvásnak és szeretkezésnek él, az semmivel sem áll magasabb fokon, mint a sertés. S azt mondta, hogy ez a fajtája a sertésvésznek leginkább az arisztokrácia köreiben van elterjedve." (I., köt, 217. o.)

A németek kitelepítése és a felvidéki magyarok betelepítése

Legenda az, hogy Potsdamban a győztes nagyhatalmak kötelezték volna Magyarországot is a *németek* kitelepítésére: A potsdami határozat engedélyt adott a németek kitelepítésére Csehszlovákia és Lengyelország (ezekben az országokban a németek kitelepítése már ezt megelőzően is folyt) mellett Magyarországnak is. Az egyezmény az egyéni felelősségre vonás mellett a kollektív elbírálásra is lehetőséget adott. Az is tény, hogy a SZEB augusztus 9-én 450 ezer fő kitelepítését kérte, jóllehet az 1941. évi népszámlálás alkalmával a trianoni országterületen összesen 303 ezer fő vallotta magát német nemzetiségűnek. (Német anyanyelvűnek 474 ezer fő nyilatkozott.) A magyar kormány 300 ezer főt akart kitelepíteni.

A magyar közvélemény jelentős része helyeselte a kormány álláspontját. Ám voltak, akik kiáltványban emeltek szót a kitelepítések ellen. A több hullámban s számos alkalommal embertelenül végrehajtott kitelepítés 200 ezer német elűzését jelentette. Mindez 1946. január 19-én vette kezdetét, s február 27-én írta alá Prágával a magyar kormány azt a rákényszerített lakosságcsere-egyezményt, amely viszont a felvidéki magyarság elűzését helyezte jogi alapokra. Hiszen már e megállapodás előtt 20–30 ezer főt utasítottak ki, s mellettük mintegy hatezren a hátrányos rendszabályok – ezek legsúlyosabbika a szlovákiai magyarok többségét állampolgárságától megfosztó 1945. augusztus 2-i köztársasági elnöki dekrétum – miatt „önként" jöttek át a határon. A lakosságcsere-egyezmény értelmében 1948 áprilisáig 73 ezer szlovák ment el Magyarországról, a Felvidékről pedig 68 ezer magyar érkezett. A népvándorlást tovább dagasztotta az a több tízezer

magyar, akiket a kitelepített szudétanémetek helyére deportáltak. A Felvidékről kitelepítettek többnyire a magyarországi németek gazdátlanná vált házaiban leltek új otthont.

Kovács Imre az ország demokratikus megújulásának jeles harcosa, a *Magyarország szovjet megszállása* című könyv szerzője, a németek ügyében ellenben azt az álláspontot vallotta, hogy „Egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek el." Élete vége felé felülbírálta álláspontját. Talán azért is így cselekedett, mert tudomására juthatott, hogy milyen sok kitelepített volt képtelen régi-új hazáját megszokni, s szökött vissza Magyarországra…

Az 1944 őszén Észak-Erdélyt ismét birtokba vevő román impérium háborús bűnösként kezelte a magyarságot, több tízezer magyart tartottak fogva internáló- és munkatáborokban. Az úgynevezett Maniu-gárdisták olyan mértékű terrort fejtettek ki, hogy annak megfékezésére november 14-én szovjet katonai közigazgatást vezettek be. A szovjet elhatározást jelentős mértékben taktikai megfontolások befolyásolták, mert 1945. március elején Észak-Erdély Romániával történő ismételt „egyesülésének" engedélyezésével érték el, hogy a román uralkodó a Moszkva szempontjából kívánatos Petru Grozát nevezze ki miniszterelnöknek. A Groza-kormány ugyan tett intézkedéseket a magyar–román viszony, valamint a magyar kisebbség helyzetének megjavítására, a hangsúly azonban a trianoni határok visszaállításán és a többségi nemzet pozíciójának erősítésén volt.

Nem győzzük hangsúlyozni: a történelem kegyetlen. 1940-ben a bevonuló honvédek, s nyomukban a magyar hatalom vett bosszút az erdélyi románokon azért, amit a román impérium művelt ott 1920 után. Majd amikor 1944. augusztus végén fordult a kocka, ismét a románok lettek a hatalom birtokosai, akkor sérelmeiken nemhogy bosszút, hanem szörnyű bosszút álltak.

Felső-Csernátony (Cernatul de Sus, Románia) kisközség tizenkét kilométerre Kézdivásárhelytől, a járási székhelytől. Észak-Erdély 1940-ben történt visszacsatolása után X. Árpádot Kézdivásárhelyre a járásbírósághoz nevezték ki elnöknek! 1944-ben, miután a Vörös Hadsereg elfoglalta a környéket, az egyik este egy orosz katona jelent meg a kapuban. És a házigazdát – géppisztoly tüzelésre készen a kezében – magával vitte Kézdivásárhelyre a parancsnokhoz. Aki egy kétméteres óriás volt. „Amikor az ajtóban megjelent, elsötétült a szoba. Megnézett, aztán szó nélkül mutatta, hogy üljek le. Váltott néhány szót a géppisztolyos őrökkel, akik közül az egyik elfutott, s néhány perc múlva a szomszéd község gyepmesterével tért vissza. Ismertem. Egy minden hájjal megkent cigány-oláh keverék. Mondja nekem, hogy az ezredes parancsára ő lesz a tolmács. Bólintok. Az ezredes leül velem szemben, a gyepmester oldalt áll, kettőnk között. Így beszélgettünk:

– Holnaptól kezdve maga lesz a város és a járás főszolgabírája. Szervezze meg a közigazgatást hozzáértő emberekből! Érti, amit mondok?! – így az ezredes.

– Értem, de sajnos nem tudom vállalni a megbízatást, mert nekem nagy a családom, és sok a dolgom otthon – válaszoltam. Az ezredes várt, amíg a tolmács lefordította a szavaimat, aztán elvörösödött, a szék karfájára csapott, felugrott, a két kezével torkon ragadott, és így, a levegőben odavitt a falhoz és felnyomott rá. A lábam húsz centire volt a földtől. De nem szorított meg, az állam és a tarkóm a tenyere élén feküdt. S kérdi: vállalom-e a megbízatást?! A gyepmester vigyorog, én vörösödök, fulladozok a falon, s mondom neki, inkább csak fejbólintással jelzem, hogy mindent vállalok!

– Harasó! – mondja, és leereszt a falról, s mutatja, hogy üljek vissza. Szóval ilyenformán szépen megbeszéltük, hogy én az itt maradt hozzáértő emberekből megszervezem a közigazgatást. Minden nap este hétkor meg kellett jelennünk nála, referádára. Én, mint főnök, aztán az általam kinevezendő szolgabíró, rendőr-kapitány, járásbíró, tűzoltóparancsnok, állomásfőnök, főorvos, és így tovább. Összekötő tisztként kijelölt egy orosz kapitányt, aki valami anyagi tiszt lehetett, mert ő gyűjtette össze az elhagyott, vagy elrekvirált anyagi javakat, és tőle kaptam az utasítást minden este, hogy másnapra hány vagon álljon

a rendelkezésére. Na, amikor az ezredes elbocsátott, azt gondoltam, hogy nem fogok én itt bohócot csinálni magamból, az ezredest holnap már biztosan tovább vezénylik, s szépen elindultam haza, Csernátonyba. Egy békés éjszaka után már azt hittem, hogy megúszom, amikor délben értem jöttek gépkocsival és vittek az ezredes elé. Az meg, se szó, se beszéd, megragadja a torkomat, és egyenesen fel a falra! S kérdi a tolmács útján, hogy kész-e már a közigazgatás?! Intettem a kezemmel, hogy engedjen le! Amikor földet értem, mondom neki, hogy beteg a feleségem, s öreg anyám van otthon, meg efféléket. Hogy ezért nem maradhattam a városban. Láthatóan megenyhült, hogy nem szabotálni akarok, s beintette a kapitányt, s hosszan beszélt hozzá. Az elment, az ezredes meg hozzám fordult:

– Az apja házát mentesítem mindenféle zaklatástól. Már viszik ki a táblát a kapura, ami megvédi. A feleségét és a gyerekeket pedig hozza be a városba. De ennek fejében este jelentse, hogy működik a közigazgatás! – mondta, s elbocsátott. […]"

(Várkonyi László (1907–1996) *Király voltam Kézdivásárhelyen* című 1967-es kéziratos visszaemlékezéséből, illetve annak alapján.)

A magyar–jugoszláv viszonyra is kezdetben a múlt sötét árnya telepedett. 1944 őszén–telén közel félszáz település magyar lakosságának kiirtásában versengtek Joszip Broz Tito partizánjai a királypárti csetnikekkel, hogy az újvidéki *„hideg napokért"* – többszörös – bosszút álljanak. Az új Jugoszláviában azonban létrejött a Vajdaság Autonóm Tartomány, a magyar nemzetiség a korábbinál kedvezőbb kulturális körülmények közé jutott, s mindennek nyomán a két ország kapcsolata már 1945 vége felé jószomszédivá vált.

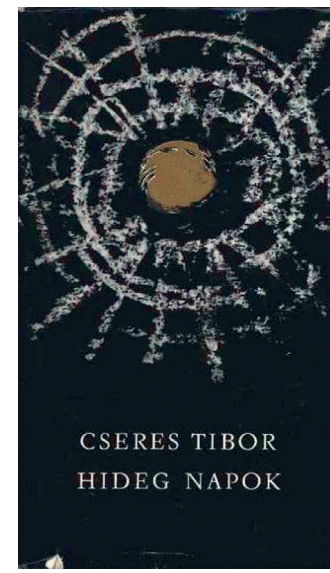

233. Cseres Tibor Hideg napok *című könyvének borítója*

Szombathelyi Ferenc volt a parancsnoka a Szovjetunió elleni háborúba induló, mintegy 45 ezer fős, tehát csekély létszámú hadseregnek. Amikor Bárdossy László 1941. augusztus végén a kormányzónál elérte, hogy az ennél sokkal-sokkal demonstratívabb részvételt szorgalmazó Werth Henrik, a Honvéd vezérkar főnöke posztjáról elkerüljön, akkor szeptember 5-én Szombathelyi lett az utódja. Az ország 1944. március 19-i német megszállása után német követelésre mentették fel állásából, a hatalomra került nyilasok pedig fogságba vetették. Kiszabadulva a Vörös Hadsereg elől menekülve elhagyta az országot, Ausztria területén azonban amerikai fogságba esett. A háborús főbűnösök első csoportjában hozták haza 1945. október 3-án. A repülőgépből kiszálló volt főtisztet azzal a Feketehalmi-Czeydner Ferenccel bilincselték össze, akit az újvidéki hideg napokért valóban bűnös felelősség terhelt. Szombathelyi pedig azért harcolt, hogy a magyarságon esett folt ne maradjon megtorlatlanul. 1946. március 30-án a budapesti népbíróság mégis 10 évi fegyházra ítélte. A Népbíróságok Országos Tanácsa pedig május 22-én az ítéletet életfogytiglani fegyházra súlyosbította. Jugoszlávia kikérte, s a magyar hatóságok – pedig várható volt a még súlyosabb ítélet – kiadták. Valóban így történt. Perében halálra ítélték, majd november 4-én 16 órakor Újvidéken, a pétervárad erődben golyó által kivégezték. Sokáig az a hír borzolta a kedélyeket, hogy a szerbek karóba húzták. Ez nem felelt meg a valóságnak. 1994. március 7-én a Legfelsőbb Bíróság a tragikus sorsú tábornokot felmentette a háborús bűnösség vádja alól.

Boris Tadić és Sólyom László – 2009 decemberében a szerb elnök hivatalos látogatásán – kezdeményezte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia vegyes bizottságot hozzon létre. Esztendő múltán a grémium létrejött és programot dolgozott ki a megbékélést leginkább hátráltató 1941–1944/45 közötti atrocitások teljesség igényével történő feltárására. Nyomában

szerte felgyorsultak a levéltári kutatások, s azokra épülve értékes munkák jelentek meg. Végéhez ért az áldozatok beazonosítása és összeírása. A közeli jövőben publikussá váló adatbázis szerint az 1944/45-ös megtorlás név szerint azonosított áldozatainak száma dokumentáltan mintegy 7400. Mivel az újvidéki és zombori áldozatok névsora nem került elő, ezért mai tudásunk szerint 13-14 ezer személy lehetett a megtorlás áldozata. (A bizottság ez alkalommal nem foglalkozott az 1942-es áldozatokkal. Mert a vita ott néhány száz fő körül forog, míg az 1944/45-ös atrocitások áldozatainak számát magyar részről még a mérsékeltebbek is korábban mintegy 20 ezer főre tették.)

1946. március 5-én az úgynevezett Baloldali Blokk – az MKP, az SZDP és az NPP szoros szövetsége – azzal a céllal jött létre, hogy egységesen léphessen fel a kisgazdapárttal szemben. A blokk március közepén rákényszerítette a kisgazdákat, hogy kizárják soraikból Sulyok Dezsővel az élen azt a húsz képviselőt, akiket a „reakció" támogatóinak tartottak. Valójában a polgári társadalom letéteményeseit távolították el. A kizártak a rövid életű Magyar Szabadság Pártot alakították meg. Az 1946: VII. tc., a „rendtörvény" az addigiaknál jóval szélesebb körű eljárást tett lehetővé a hatalom birtokosai számára. Ugyanakkor voltak, akik megszavazásával a kommunista hatalomátvételt vélték megelőzhetőnek.

234. Világos beszéd. Vagy mégsem?

Valójában a kommunisták kezében lett eszköz ellenfeleik félreállítására. A B-listázással 60 ezer közalkalmazottat bocsátottak el. Szovjet nyomásra nyáron társadalmi, valláserkölcsi, szociális, kulturális egyesületeket, szervezeteket oszlattak fel. Az adminisztratív eljárások irányítója a Belügyminisztériumban létrehozott Államvédelmi Osztály (ÁVO) volt. Ha kellett, a szovjet hatóságok cselekedtek. Kovács Bélát, a Kisgazdapárt főtitkárát 1947. február végén a Szovjetunióba hurcolták. 1956 áprilisában került szabadlábra. Október 31-én részt vett a Kisgazdapárt újjászervezésében. A második Nagy Imre-kormányban földművelésügyi miniszter, majd államminiszter lett. November 4-e után a kiegyezés lehetőségét kereste Kádár Jánossal. 1958-ban országgyűlési mandátumot szerzett. 1959 júniusában halt meg.

A párizsi békeszerződés

Nagy Ferenc miniszterelnök 1946. április közepén Moszkvában járt, kipuhatolandó, hogy számíthat-e szovjet támogatásra. Vjacseszlav Molotov külügyminiszter a témában magyar–román tárgyalásokat javasolt. Ebből ki lehetett volna következtetni a szovjet elzárkózást. A magyar kormány mégis 22 ezer négyzetkilométernyi igényt jelentett be. A Külügyminiszterek Tanácsa elhárította azt. Románia és Jugoszlávia a trianoni határokat akarta, Prága ellenben még a Csehszlovákiát és Jugoszláviát összekötő korridor negyedszázada elvetélt gondolatát is felmelegítette.

Nagy Ferenc miniszterelnök június végén üres kézzel tért haza Washingtonban, Londonban és Párizsban tett útjáról. Szeptemberre a magyar területi igények 3000 négyzetkilométerre zsugorodtak. A korridorból ismét nem lett semmi, s nem talált meghallgatásra Beneš azon igénye sem, hogy még 200 ezer magyar kitelepítésére legyen lehetősége. Pozsony stratégiai védelme érdekében ellenben három faluval 43 négyzetkilométert ítéltek az északi szomszédnak.

235. A pozsonyi hídfőnél tovább kisebbedett ország

Az 1947. február 10-én Párizsban Magyarország ezzel az újabb csonkulással nyerte vissza állami függetlenségét. Ám az Ausztriát megszálló csapatok biztonságára 50 ezer szovjet katona az országban maradt. A magyar szárazföldi haderő létszámát 60 ezer, a légierő nagyságát 5000 főben szabták meg. Jóvátételként 300 millió dollárt kellett fizetni. (Ebből 200 milliót a Szovjetuniónak, 70 milliót Jugoszláviának és 30 milliót Csehszlovákiának.)

236. Tildy Zoltán köztársasági elnök elbúcsúztatja a békeszerződés aláírásával megszűnt Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) tagjait. A testület Magyarországon a kommunista, Olaszországban az antikommunista erőknek kedvezett.

1947-ben végnapjait élte a polgári demokratikus berendezkedés. A nemzetgyűlés márciusi külpolitikai vitájában mégis többen az ország „híd" szerepében vélték megtalálni a kiutat. Magyarország közvetítő szerepére azonban nem volt igény. Sulyok Dezső – teljesen irreálisan – az ország örökös semlegességének törvénybe iktatását javasolta. Sokak szeméről lehullott a hályog, amikor 1947. június 1-jén a Svájcban tartózkodó, törvényesen megválasztott miniszterelnök, Nagy Ferenc lemondásra, emigrációra kényszerült. A Dinnyés Lajos vezette új kormányt a budapesti amerikai ügyvivő a német megszálláshoz szolgaian segédkező Sztójay-kormányhoz hasonlította, azzal a súlyos különbségtevéssel, hogy 1944-ben a német megszállás vége belátható közelségben volt, 1947-ben ellenben a formálódó kommunista rendszer szinte időtlennek tűnt. Szekfű Gyula is úgy látta, hogy a túlélésre kell berendezkedni.

Nagy Ferenc (1903–1979) tizenkét holdas Baranya megyei parasztcsalád gyermekeként látta meg a napvilágot. Mindössze hat elemit végzett, ám rengeteget olvasott, művelődött. 1946 februárjától 1947. június 1-jei lemondatásáig volt hazánk miniszterelnöke. Jó tollal írt, 1929-től a Pesti Naplóban is publikált. A húszas években a kormánypárt tagja volt, 1930-ban pedig a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt egyik megalapítója, főtitkára. Az 1935-ös országgyűlési választáson a nyílt szavazás ellenére alig maradt el a kormánypárti jelölttől, 1939-ben mandátumot szerzett. 1941-ben megszervezte a gazdák és földművesek érdekét védeni hivatott Parasztszövetséget. 1942-ben csatlakozott a Magyar Történelmi Emlékbizottsághoz. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta; Lakatos Géza közbenjárására október 14-én szabadult. 1945-től a Független Kisgazdapárt elnöke volt, majd újjáépítési miniszter. Az 1945. évi választások után az Országgyűlés elnöke, 1946 februárjától az államfővé választott Tildy Zoltánnak lett az utóda a miniszterelnöki székben. Svájci nyaralásán kényszerítették lemondásra. Így került emigrációba. Az Egyesült Államokban telepedett le. Az emigráció egyik vezetőjeként az amerikai kormány számos esetben kérte ki véleményét. 1978-ban támogatta a Szent Korona hazakerülését.

Jászi Oszkár utolsó európai útjára 1947. augusztus 21-én érkezett Londonba, s útja végén, november 22-én szállt le a gépe New Yorkban. Szeptemberben Prágában nem kereste fel régi ismerőseit, kiváltképpen nem óhajtott Benešsel találkozni. Kassán tíz napot töltve testközelből látta meg a szlovákiai magyarok tragédiáját. Majd pozsonyi, bécsi tartózkodás után október 20-án érkezett Budapestre. 29-én az alábbi előadást tartotta meg a Martinovics Páholyban. Abban a páholyban, amelyet négy évtizeddel korábban azért alapított, s lett főmestere, mert a Demokrata Páholyt túl lagymatagnak találta.

237. Nagy Ferenc Gaál Gaszton emlékünnepélyén Balatonbogláron 1946-ban

„Őszintén megvallom, nehéz ebben az órában számot adnom érzéseimről. Huszonnyolc év után jöttem vissza Magyarországra, egy teljesen új országot találtam, sajnos legjobb barátaim közül számosan nincsenek meg, és a nagy reményekre jogosító magyar fiatalságot még csak kevéssé ismerem. Úgy érzem, hiba volna sérelmekről és szenvedésekről beszélni, újra életre hívni az emigráció keserves napjait.

Az én feladatom, azt hiszem, inkább abban áll, hogy a mai történelmi fejlődésnek ebben a zivataros árjában néhány gondolatot tisztázzak, amelyek talán sokak számára idegenek. Magam is tapasztaltam, hogy még intim barátaim körében is egy-egy megjegyzésem, felfogásom nem talált megértésre, hanem ellenkezőleg, bizonyos riadalmat idézett fel, úgyhogy szeretném inkább csak megjelölni azt a vonalat, amely előttem áll, és amelyben Magyarország és az emberiség jövőjét keresem.

Úgy vélem, hogy ez a mai helyzet sok tekintetben megdöbbentő, nemcsak itt, hanem az egész világban. Én évtizedeken át ostoroztam a régi soviniszta politikát és támadtam a habsburgi monarchia rozoga várát. Úgy érzem, a tisztesség parancsolja most azt a vallomást, hogy ami most történik a világon Hitler óta, de már Hitler előtt is a különböző nemzeti csoportok üldözése tekintetében, az minden múltbeli kegyetlenséget felülmúl. Én gyakran támadtam Apponyit és társait azért, mert ők azt hitték, hogy a magyar nyelvű oktatás és nevelés erőltetésével egy egységes Magyarországot fognak teremteni. Ennek az abszurditása egészen nyilvánvaló volt, de meg kell mondanom, hogy Apponyi és a többiek sohasem nyúltak olyan eszközökhöz, amelyeket ma úgynevezett liberális és progresszív politikusok alkalmaznak.

Apponyinak és társainak sohasem jutott eszükbe, hogy a nemzeti kisebbséget fegyveres erővel kiűzzék lakóhelyükről, ötven kilogrammos csomagokkal. Ilyesmit el sem tudtunk volna képzelni, és a reakciós nemzedék sem tudta volna. Én nem bántam meg ezt a harcot, de nem szabad a történelmi távlatot meghamisítani, és rá kell mutatni egyes szörnyűségekre, amelyek a múltnál is sötétebb állapotokat teremtenek. A habsburgi monarchia sok hibája és mesterkéltsége mellett is egy nagy területen legyőzte a nemzeti szuverenitások tanát, és egy nagy állami életközösséget teremtett. Ezt persze nem akarjuk helyreállítani. Egyenesen képtelen gondolat lenne, hogy ezek a népek a Habsburg-jogar alatt még egyszer egyesülhetnének. Mégis látnunk kell, hogy miután két nemzedék legjobbjai és igazi progresszívjei állandóan hangsúlyozták a túlzott nemzeti szuverenitások rendszerének tarthatatlanságát, most ezek a nemzeti szuverenitások aranykorukat élik, és olyan követelményekkel lépnek fel, mint talán soha a múltban. Az új hatalmi uralmak eme rendszerében a jogrend illúzió lett.

Fel kell vetni a kérdést, hogy mi okozta a közéleti harcnak ezt a szörnyűséges eldurvulását és a militarista, nacionalista ellentéteknek ezt az orgiáját. És itt azt gondolom, hogy ezt a szörnyű erkölcsi züllést nem lehet egyszerűen Hitlerre való hivatkozással elintézni. Hitler maga is egy nemzetközi bomlásnak a terméke volt. Hogy ő ekkora dinamikát tudott belevinni barbár rendszerébe, az már egy nagy közéleti destrukciónak az eredménye volt. Egész civilizációnk pillérei meginogtak. Azok a pillérek, amelyek a múltban a békés, demokratikus élet előfeltételei voltak. Melyek voltak ezek a pillérek?

Nem tisztán gazdasági és politikai intézmények voltak ezek, hanem a kategorikus imperativusoknak egy rendszere, amely évszázadokon, sőt évezredeken át fejtette ki hatását az európai népek jellemére. Igen, egy rendszer volt ez, egy vallásos hit és erkölcsi meggyőződés, amelynek igazsága vitán felül állott. Ez a hit évezredek meggyőződéséből született.

Talán a görög stoa bölcseletét jelölném meg, mint ezeknek az eszméknek az első formulázását. A világ egységének és a szabad egyéniségnek hitvallása volt ez. Azután a természetjog rendszere következett, amely Európában a római jogászoktól kezdve a modern kor liberális és szociális áramlatáig állandóan mint egy szellemi és erkölcsi iránytű szerepelt. Ez a természetjog, amelyben az emberiség legfényesebb elméi hittek, azt jelentette, hogy van egy jog, amely magasabb, feltétlenebb és tiszteletreméltóbb, mint az államnak a joga. Ez a jog a becsületes és gondolkodó embereknek tudatában él, független a mindenkori adottságoktól, és mindenkor kell, hogy legyen egy olyan mérték, amellyel a tételes jogi és institúciós berendezéseket mérni kell. Maga a kereszténység voltaképpen ennek az antik szintézisnek továbbfolytatása, népszerűsítése volt, hatalmas művészi és érzelmi alapon.

Most ezt a rendszert, az erkölcsi parancsok, a kategorikus imperativusok rendszerét ledöntötték. Körülbelül a 19. század második felétől fogva az emberek úgy érezték, hogy nincsen szükségük erkölcsi parancsokra, végleges értékekre. Elég nekik a mindenkori célszerűségre alapított politika.

Így jutott hatalomra egy nagy áramlat, amely megingatta azt a hitet, hogy vannak alapvető, változatlan értékek. Minden relatív, minden mechanikus. Nincsenek intuitív értékek. Minden puszta hasznossági kalkulus. A helytelenül népszerűsített darwinizmus az ember állati mivoltának hangsúlyozása volt; nem tekintve azokat az értékeket, amelyekben az ember puszta állati létét túlhaladta. Azután jött a merev gazdasági determinizmus tana. Eszmék, erkölcsi felfogások mellékesek, ami döntő, az tisztára a gazdasági struktúra vagy ennek a gazdasági struktúrának átalakulása. Tápláld az emberi állatot, és minden probléma önmagától megoldódik. Azaz a jóllakott emberek önmaguktól fognak minden problémát megoldani.

Egy harmadik áramlat is közrejátszott ebben a folyamatban, amely Hobbes felújításával a 19. században újabb lendületet kapott: csak az erőszak és a hatalom számít. A hatalom minden, ez a leglényegesebb, a jogrend nem más, mint a hatalmasok parancsa. A szellemi küzdelemben végeredményben a hatalom, ha kell, az erőszak fogja a vitákat eldönteni. Itt említem meg a teljesség kedvéért a freudi iskolát is. Az egyedül végleges faktor a szexualitás. Le a „hemmungokkal", éljétek ki teljesen és gátlástalanul animális életetek teljét. Egyéb filozófiai áramlatokról is lehetne beszélni, amelyek mind az erkölcsnihilizmus felé sodorták az emberiséget. Itt azért említettem csupán ezeket, mert ezek a különböző áramlatok a legismertebbek, és a közhit, a társadalom ezeket követi.

A szellemi és erkölcsi faktorok relativizálása és lekicsinylése lett e korszaknak igazi levegője. Nincsenek többé alapvető, változatlan értékek, a fejlődést egyszerűen, mint anyagi változások függvényét magyarázzák. Én azt hiszem, hogy igenis vannak ilyen alapvető, változatlan értékek, amelyeket megvalósítani nem tudunk ugyan, de minden nemzedéknek az a feladata, hogy közelebb jusson ezekhez a végső értékekhez. Ezeket azonban puszta empirikus úton nem tudjuk megközelíteni. Az egész emberi történet minden magasabb megnyilvánulásában harc volt a tényleges adottságokkal és a merőben mechanikus felfogással szemben. Amit demokráciának nevezünk, az is ebből a vallási, erkölcsi és filozófiai szintézisből jött létre. Ezeken a kategorikus imperativusokon alapult az emberi lelkiismeretnek állandó küzdelme a társadalmi adottságokkal szemben. És bebizonyult, hogy nem elég ledönteni bizonyos adottságokat, gátlásokat, hanem mindig egy új, magasabb szintézist kell teremteni.

Vagyis a demokrácia nem egyszerűen bizonyos gazdasági és alkotmányjogi változásoknak keresztülvitele, hanem legalább éppen olyan fontos az erkölcsi szintézisnek továbbfejlesztése, a köztudatba bevitele. A demokrácia továbbfejlesztése csak bizonyos erkölcsi meglátások alapján lehetséges. Ilyen mély meggyőződések és hitek nélkül a demokrácia élettelen, alaptalan formulának bizonyult. Csak az erkölcsi parancsok felújítása adhat életet a demokráciának. És melyek ezek az imperativusok? A demokrácia lényege az, amit Ady úgy fejezett ki, hogy »minden ember fenség«. Hogy nem az államért élünk, hanem az állam feladata az embert tovább vinni a végső emberi értékek útján.

Az emberi egyenlőtlenséget bizonyos értelemben sohasem lehet megszüntetni. Ámde az egyenlőtlenséget mérsékelni kell az igazságosság parancsa szerint.

Ugyanebből a felfogásból ered az a meggyőződés, hogy a többségi elv nem a végső lényege a demokráciának. A többségi elv egy szükséges rossz, mert nem tudtunk helyette jobbat és igazabbat keresztül vinni. De ami a demokráciára igazán jellemző, az nem pusztán a többségi elv, hanem a kisebbségnek a joga, hogy a maga élni akarását egy észszerű rend keretében keresztülvigye, és az uralkodó osztály mellett a maga céljait és felfogását érvényesíthesse.

A demokráciának egyik alapvető parancsolata a vallás és a szellem világának sérthetetlensége. A lélek és a szellem szabad kell hogy legyen; e nélkül az egyén rabszolga. És végül: törekedni kell a háború kiküszöbölésére. Ehhez paktumok nem elegendők. Hazugság minden olyan paktum, intézmény, amely nem egy mély általános emberi, közös erkölcsi és szellemi meggyőződésen alapul. E nélkül a pacifizmus puszta játék. Gondoljunk csak vissza arra a keserves és megalázó szerepre, amely a régi Népszövetségnek jutott, és gondoljunk arra a mai szerepre, amelyet az Egyesült Nemzetek Szervezete játszik. Ahelyett, hogy a közös nagy érdekeket valósítaná meg, mindinkább úgy használják fel, mint egy propagandabázist hatalmi érdekek keresztülvitelére.

Mindezeknek az elgondolásoknak eredménye az, hogy a demokráciának igazi ereje csak akkor lesz, ha csakugyan telíteni tudjuk emberi méltósággal és az embereknek egyenlősítésével nem lefelé, de felfelé. E nélkül még nagyobb válságokhoz fog eljutni a világ. Gyakran eszembe jut Grillparzer szava. Ő már akkor látta, hogy a nemzetiségi elv megfelelő erkölcsi alap nélkül csak újabb katasztrófákhoz fog vezetni. A nemzetiségi elv első küzdelmeiben Grillparzer ezeket a megrendítő szavakat mondta: »Der Weg der modernen Bildung führt von Humanität zur Nationalität, von Nationalität zur Bestialität.«

Igazi erkölcsi alap nélkül minden demokratikus kísérlet csak új osztályuralmat és új elnyomási mechanizmusokat hozhat, de nem békességet. Az intézményes forradalmak nem fognak bennünket a nemzetköziséghez elvezetni, hanem a nemzeti küzdelmek kiélezéséhez, új imperializmusok rendszeréhez. Merőben gazdasági és politikai reformok nem elegendők, ha nem térünk vissza alapvető értékeinkhez. E nélkül a demokrácia új osztályuralmat fog teremteni, és nemzetköziség helyett még inkább kiélezi a szuverenitások rendszerét. És hogy mindezek ellenére én optimista maradtam – természetesen nem a saját személyemre és nem is a legközelebbi jövőre vonatkozóan, hanem abban az értelemben, hogy ezek az eszmék tovább élnek, és ha el is nyomják őket, annál diadalmasabban törnek előre későbbi korokban – azt arra alapítom, hogy a szabadság, egyenlőség, emberi méltóság értékeit nem lehet tartósan visszatartani. Még atombombákkal sem.

Nem szabad csüggednünk, és ki kell tartanunk amaz eszmék mellett, melyek a szabadkőművességet fénykorában vezérelték. A szabadkőművesség régi nagy szellemei jobban tisztában voltak az emberiség útjával, jövőjével, mint a mai utilitarizmus, gazdasági érdek és hatalmi részegség prófétái.

A mi optimizmusunk nem empirikus természetű. Csakis arra alapítható, hogy az emberi természet ősi alapvető értékei az emberiség lelkében mindig fel-felújulnak, egyre nagyobb intenzitással.

Egy nagy magyar költő szavaival fejezem be: »Ne gondolj veszteségre / Elvégre partra ér a tört hajó / S ha jó a cél, mit kitűztél magadnak / Akadnak mindig biztos eszközök.«"

A beszédről hűséges híve, budapesti vendéglátója, Csécsy Imre joggal mondotta, hogy az egyszersmind végrendelete is volt, amelyben a demokráciafelfogását így körvonalazta: „Igazi erkölcsi alap nélkül minden demokratikus kísérlet csak új osztályuralmat és új elnyomási mechanizmusokat hozhat, de nem békességet. Az intézményes forradalmak nem fognak bennünket a nemzetköziséghez elvezetni, hanem a nemzeti küzdelmek kiélezéséhez, új imperializmusok rendszeréhez. Merőben gazdasági és politikai reformok nem elegendők, ha nem térünk vissza alapvető értékeinkhez. E nélkül a demokrácia új osztályuralmat fog teremteni, és nemzetköziség helyett még inkább kiélezi a szuverenitások rendszerét." Mivel október 23-án végezték ki Donáth Györgyöt, szemernyi kételye sem maradt, hogy az ország a diktatúra felé halad.

238. Donáth György kivégzése előtt 1947. október 23-án
Pere volt az első koholt vádakra épülő véres színjáték 1945 után. Az volt a funkciója, hogy a kommunista diktatúra irányába egyengesse az utat; sikerült. Az utolsó szó jogán ötórás beszédben védte az igazságát.

Emberi nagyságára vall, hogy amikor társaival börtönsétájukat végezték, azt súgta hátra (tilos volt a beszéd), hogy valótlant is nyugodtan valljanak rá. Legalább társai maradjanak életben. Történeti emlékezete is a kettős társadalmi struktúra keserű valóságát példázza. Óriási – „eredményes" – ribilliót keltett 2016-ban az a terv, hogy emlékére egy reliefet állítsanak. A rikoltozók győztek…

A korabeli baloldal által nagyra tartott Rákosi Mátyás 1925-ös budapesti lebukása után a kihallgatások során gyengének bizonyult. Ez ártott az illegális mozgalomnak, ami Moszkvában sem maradt titok. Mégis, 1940-ben az 1848–1849-es zászlókért cserébe a testet-lelket deformáló hosszú börtön után Rákosi a Szovjetunióba távozhatott, ahol komoly számonkérés helyett a magyar párt első embere lett. Az 1947–1948-as rendszerváltás nyomán széles körök szemében rettegett diktátorrá váló politikus úgy befolyásolta évekig népének életét, határozta meg közvetlenül sokak

személyes sorsát, hogy közben saját életét sem tudhatta biztonságban – szolid biztosítótársaságtól aligha kapott volna életbiztosítást. A budapesti szovjet követnek is kezdettől fogva igen nagy volt a szerepe Magyarország sorsának alakításában, ám hatalmát a SZEB kompetenciája erősen behatárolta. A SZEB megszűntével a szovjet követ befolyása tovább nőtt. Mellette igen komoly ellenőrző szerepe volt a szovjet titkosszolgálat magyarországi főnökének: lényegében Rákosival együtt mindhárman Moszkva – egymást gyanakvással figyelő – helytartói voltak.

239. Születésnapi ünnepség az Operaházban 1952. március 8-án. Az ünneplők között Kodály Zoltán (a kép jobb szélén). Rákosi 60. születésnapjára személyiségét emelyítően dicsérő kötet is megjelent. A következő év derekán Moszkvában már a legdurvábban szidalmazták.

Illyés Gyula: ***Egy mondat a zsarnokságról***

(Részletek)[17]

Hol a zsarnokság van,
ott zsarnokság van,
…
nemcsak a talpraálltan
harsogott éljenekben,
hurrákban, énekekben,
…
nemcsak az ernyedetlen
tapsoló tenyerekben,
…

ott zsarnokság van
az óvodákban,
az apai tanácsban,
az anya mosolyában,
…
ott van a vallomásban,
az édes szó-mámorban,
mint légy a borban,
mert álmaidban

sem vagy magadban,
ott van a nászi ágyban,
…
mert zsarnokság szól
lázból, harangozásból,
a papból, kinek gyónol,
…
hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban;
…

17 Forrás: mek.oszk.hu – a szerk.

Az elérhetetlen Marshall-terv

1947. június 5-én George C. Marshall, az Amerikai Egyesült Államok nemrég hivatalba lépett külügyminisztere Európai Újjáépítési Programot hirdetett meg. Az amerikai segélyre épülő Marshall-terv – ez az elnevezés ment át a köztudatba – Európa kettéosztásának közvetlen kiváltója lett. A szovjet vezetés pontos titkosszolgálati értesülések birtokában világosan látta, hogy valójában nem egész Európa, csupán az Egyesült Államok által befolyásolt Európa szanálásáról van szó. Az az ország kap segélyt, amely függetleníteni tudja magát a szovjet befolyástól. Saját erőből ez a szovjet befolyási övezetbe került országoknak nem sikerülhetett. Ezért szakadt ketté 1949-ben Németország. A német kérdésben a volt szövetségesek nem tudtak megegyezni, s a megosztott Németországot még mindig jobb megoldásnak tartották, mint a szovjet befolyás alá csúszó egységes német államot.

1947. június 27. és július 3. között tartották Párizsban a Marshall-tervbe bekapcsolódni akaró országok első összejövetelét. Mivel a merev gazdasági rendszerű Szovjetunió iszonyatos háborús veszteségeit csak nagyon lassan kezdte kiheverni – az ország széles térségeiben éhínség pusztított –, ezért Moszkvában mégis úgy döntöttek, hogy részt vesznek a párizsi értekezleten, s hagyták a lengyel, csehszlovák és jugoszláv delegáció megjelenését is. A Moszkva iránt már ekkor túlteljesítő magyar kormány ellenben megalapozatlanul önérzetes válaszban hárította el az invitációt. A párizsi tanácskozás igazolta az előzetes értesüléseket, így a szovjet delegáció július 2-án hazautazott.

A Marshall-tervet elfogadó 16 ország konferenciája július 12-én kezdődött szintén Párizsban, s ezen a szovjet csatlós országok már nem vehettek részt. (Egyedül Prága vélte úgy, hogy elmehet a második összejövetelre is. Tévedett. Jan Masaryk (T. G. Masaryk fia) külügyminisztert Moszkvába rendelték, s onnan már – saját szavai szerint – „Sztálin fejbólintó Jánosaként" tért haza. Ugyanakkor viszont Mihályfi Ernő külügyminiszter július 13-án a „feltételezett segítség feltételeiről" érdeklődött. E furcsa érdekességű tett a magyar diplomácia egyik ritka önálló lépése az 1956-os népfelkelésig.

A szovjet titkosszolgálat évtizedeken át azért volt olyan jól értesült, mert szerte a világban baloldali rokonszenvezők anyagi ellenszolgáltatás nélkül segítették. Mai ésszel már sok minden elképzelhetetlen a múlt valóságából . Ezek közé tartozik az a vak hit is, amely lényegében az 1956-os magyar szabadságharc eltiprásáig a Szovjetuniót övezte. Járták a Szovjetuniót, s csak az újra, a jóra volt nyitva a szemük. A tisztogatások szörnyűségeiről szóló híreket egyszerűen a kapitalista világ – a „burzsoák", az „imperialisták" propagandájának, „aknamunkájának" tartották.

A Rákosi-vezetés nem vállalkozott arra, hogy a terebélyesedő hidegháborúban itthon egyféle polgárháborús helyzetet teremtsen. Parlamenti választásokat rendeztek 1947 nyarán, hogy törvényesen vegyék kézbe az államhatalom egészét. Tíz párt versenyezhetett a mandátumokért. Ezzel osztották meg az ellenzéket. Csaltak (kék cédulák), százezrek nem szavazhattak, s mégis: a kommunisták után a keresztényemokrata jellegű Demokrata Néppárt (Barankovics Istvánnal az élen) kapta a legtöbb szavazatot. (Választási machinációk miatt ez a megnyert mandátumok számában nem tükröződött.) Ám ez sem segített. A hidegháború légkörében, Jalta világában megkezdődött a parlamentáris többpártrendszerű demokrácia felszámolása.

240. Az 1947-es választások plakáthábor

Karig Sára: *Feltámadás*

„Menjünk vissza. Akiknek már
nincs helyük az élők szívében,
azoknak már könnyebb a temető földje."
Szabó Dezső: Feltámadás Makucskán

Zötyög a vonat. Csak nézem őket,
a Makucskára hazatérőket.
Mert meghallgatta a hő imákat
az Úr, s mind itt vannak, kiket vártak,
a sírból, mely most kidobta őket,
az asszonyt, férjet és szeretőket,
a Makucskára hazatérőket.

És ki fagytól égett, a pokolban,
most tudja meg, hogy a pokol hol van.
S kiket betemetett a tárna,
megtudják, hogy senki se várja,
bár a föld mélye kihányta őket,
az asszonyt, férjet és szeretőket,
a Makucskára hazatérőket.

S ki végre elérte a nirvánát,
most döbben rá, hogy azok se várják,
akiknek meghallgatta imáját
az Úr, kinyitva sírjuk száját,
volt otthonukba bocsátva őket,
az asszonyt, férjet és szeretőket
a Makucskára hazatérőket.

Hiába jöttek a holtak vissza,
hisz látják, borukat már más issza,
s megértik, nem elég visszatérni
a halálból, mert túl kell élni
a feltámadást. Nem várták őket,
az asszonyt, férjet és szeretőket,
a Makucskára hazatérőket.

E keserű versének az a nyitja, hogy a keserves esztendők után hazatért, törékenységén hosszú esztendőkön át szívósan győzedelmeskedő asszony lehangoltan tapasztalta meg: rokonszenv, együttérzés helyett távolságtartással fogadják. Adott esetben köszönés helyett a régi ismerős az utca másik járdáját választotta. Nehogy baja essék a vele történő beszélgetésből…

Rehabilitációjára is csak 1956-ban került sor.

241. Karig Sára (1914–1999)
Jeles műfordító. A vészkorszakban bátran mentette zsidó származású honfitársait. Ezt a Yad Vasem 1985-ben a Világ Igaza kitüntetéssel ismerte el. Az 1947-es választások egyik biztosaként nem csupán felfigyelt a kék cédulákra. Jelentett. Letartóztatták, majd a szibériai Vorkután hat esztendőt töltött kényszermunkával. Visszatérte után is megőrizte a szocializmusba vetett hitét. Három évtizeden át volt az Európa Kiadó szerkesztője, 1988-tól a Károlyi Társaság titkára, 1989-ben pedig a méltán népszerű Új Tükör *magazin kulturális rovatát vezette. A Göncz Árpád köztársasági elnöktől átvett magas kitüntetés kései elégtétel volt küzdelmes, nehéz életéért.*

242. Csisztapusztai fürdőzés, 1947
A két nagy háború elvesztése vastagon belejátszott abba, hogy nem kevés helyen a népnek efféle örömökkel kellett beérnie.

A Tájékoztató Iroda megalakulásától a koncepciós perek rémületéig

1947. szeptember 22. és 28. között a lengyelországi Wrocław mellett – mintegy az 1943-ban feloszlatott Komintern inkarnációjaként – megalakult a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája. Az összejövetel deklarálta a bipoláris világrendet, amelyben a Szovjetunió vezeti az „imperialistaellenes béketábort", az Egyesült Államok pedig – úgymond – az „imperialista, demokráciaellenes" erők élén áll. Az 1948-ban a térségben lezajló népi demokratikus átalakulások nyomán Magyarország is sorra megkötötte a „testvéri" országokkal a barátsági és kölcsönös segítségnyújtási megállapodásokat, ezeknek a jelentősége azonban a minimálisnál is kevesebb volt. Mert Moszkva nem jó szemmel nézte a csatlósok közötti kapcsolatok elmélyülését. A birodalmi igazgatás ősrégi elvének megfelelően olyan gyakorlatot szorgalmazott, amelyben minden szál a kezébe futott.

A Tájékoztató Iroda pártjainak második, 1948. júniusi bukaresti tanácskozásán a vádak özöne hullt Jugoszlávia kommunistáira, akik – úgymond – „*az imperialistaellenes egységfront megosztásának, a nemzetközi munkásmozgalom elárulásának útjára léptek*". A magyar fegyveres erők létszáma 1952-re 300 ezer főre duzzadt. E hatalmas, gyenge ütőerejű hadsereg óriási terhet rótt a háborús pusztításokat még alighogy kiheverő, nyersanyagkincsekben igencsak szegény gazdaságra. A nyugati hatalmak vétót emeltek Magyarország ENSZ-tagságával szemben. A polgári demokrácia magyar híveinek pedig semmit sem segítettek. A magyar katolikus egyház fejének, Mindszenty Józsefnek az 1948 karácsonyának másnapján történt őrizetbe vétele, majd februári elítélése nem csupán a hazai hívőket botránkoztatta és rettentette meg, hanem a Vatikánnal való viszonyt is a mélypontra süllyesztette. Rajk László 1949. májusi letartóztatása némi elégtételt válthatott ki azok körében, akik igencsak nem szívelték a volt keménykezű kommunista belügyminisztert. Azonban pere, majd kivégzése dermesztő világossággal mutatta, hogy a harmincas évek moszkvai pereire emlékeztető véres színjáték zajlik Budapesten, amelynek forgatókönyvét messze nem itt írták.

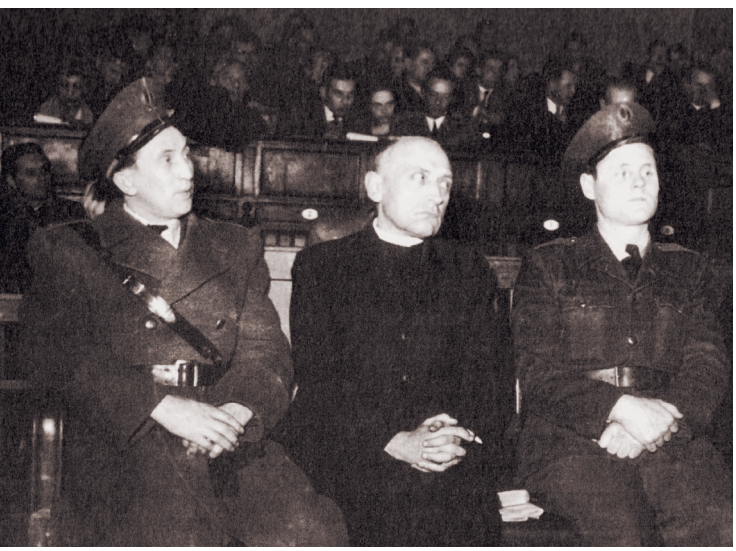

243. Mindszenty József a tárgyaláson
A Budapesti Népbíróság különtanácsa a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével és devizával való üzérkedéssel vádolta, s életfogytiglani börtönre ítélte.

Barankovics István (1906–1974) modern szemléletű, jeles kereszténydemokrata újságíró és (rövid időre) sikeres politikus. 1943-ban ő volt a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. Az 1944-ben, még a nyilasok hatalomra jutása előtt Pálffy József gróf által megalakított Kereszténydemokrata Néppárt főtitkára. A párt 1945 áprilisától Demokrata Néppártként is immár Barankovics vezetésével vesz részt az új Magyarország politikai harcaiban. A pápai szociális enciklikákra építő, nyugat-európai értelemben vett kereszténydemokrata felfogása ütközött Mindszenty törekvéseivel. Az egyeduralomra törő kommunista pártban pedig ellenségre lelt. Mégis az 1947-es országgyűlési választásokon az MKP után a legtöbb szavazatot szerezte meg, ám a mandátumai (csalás miatt) ezt nem tükrözték. Természetesen nem volt hajlandó a fogságban lévő Mindszenty elítélésére. 1949. február 2-án jelentette be pártja megszűnését, s elhagyta az országot. Rövid ideig Ausztriában, majd haláláig az Amerikai Egyesült Államokban élt. Az 1990-es rendszerváltás után vonalát Ghyczy György kísérelte meg folytatni. Sikertelenül.

244. Ortutay Gyula miniszter a Parlamentben bejelentette az iskolák államosítását.

A bejelentést a katolikus egyházzal vívott ádáz küzdelem előzte meg. A kíméletlen államosító korábban a szegedi piaristák diákja volt. Akinek – naplójának vallja – gyermekkorától a katolicizmus „jó hosszú ideig az életnek egyik legmagasabb létformája volt, tán legnagyobb szellemi élményem és lelki-érzelmi kapcsolódásom magyarságom mellett". 1938-ban, az első zsidótörvény elfogadásának esztendejében vette nőül a félig zsidó származású Kemény Zsuzsannát. Ezért, ha ugyanitt azt írja, hogy a zsidó kikeresztelkedések miatt most kiábrándult – akkor abban szemernyi antiszemitizmus sincs. Sokkal inkább ebből a nézőpontból is vallásának a nagyra tartása. Amikor 1940. április derekán rádiós közvetítés előkészítésére Pannonhalmán jár, „a jó papoknál" igen kellemesen érzi magát. Naplója szerint lelkében a kikeresztelkedések sok visszás vonása okozta említett rossz érzése zárójelbe került: „ismét találkozhattam ifjúságom nagy élményével, a jó tradíciójú katolicizmussal, a műveltség, ízlés és emberiesség szellemével, amellett a papi kedélyességgel, aminek katolikus formája humánusabb, mint református papjainké. Hiába, azt az ezer s néhány száz esztendőt sohasem tudja már behozni a protestantizmus. S ráadásul fermentum-jellegét is mind jobban elveszíti."

Egyszóval bármily hevesen is irányította Ortutay Gyula a modern kor követelményéből vajmi keveset megértő, magát az ország első zászlósurának tartó Mindszenty József egyháza elleni küzdelmet, az éppen belső meggyőződése ellenére, s a harc természetéből táplálkozott. A higgadtan mérlegelő történész vele együtt mondja: azt vitte véghez – természetesen messze nem egyedül, a korszellem parancsára cselekedve –, amit báró Eötvös József nem tudott megtenni: vagyis az iskolák államosítását. Rákosi Mátyás 1950 februárjában mondatta le Ortutayt, aki ezt soha nem tudta kiheverni. Pályafutásának leglényegesebb időszaka akkor fejeződött be, amikorra a kiépült kommunista diktatúra terrorrendszerré vált.

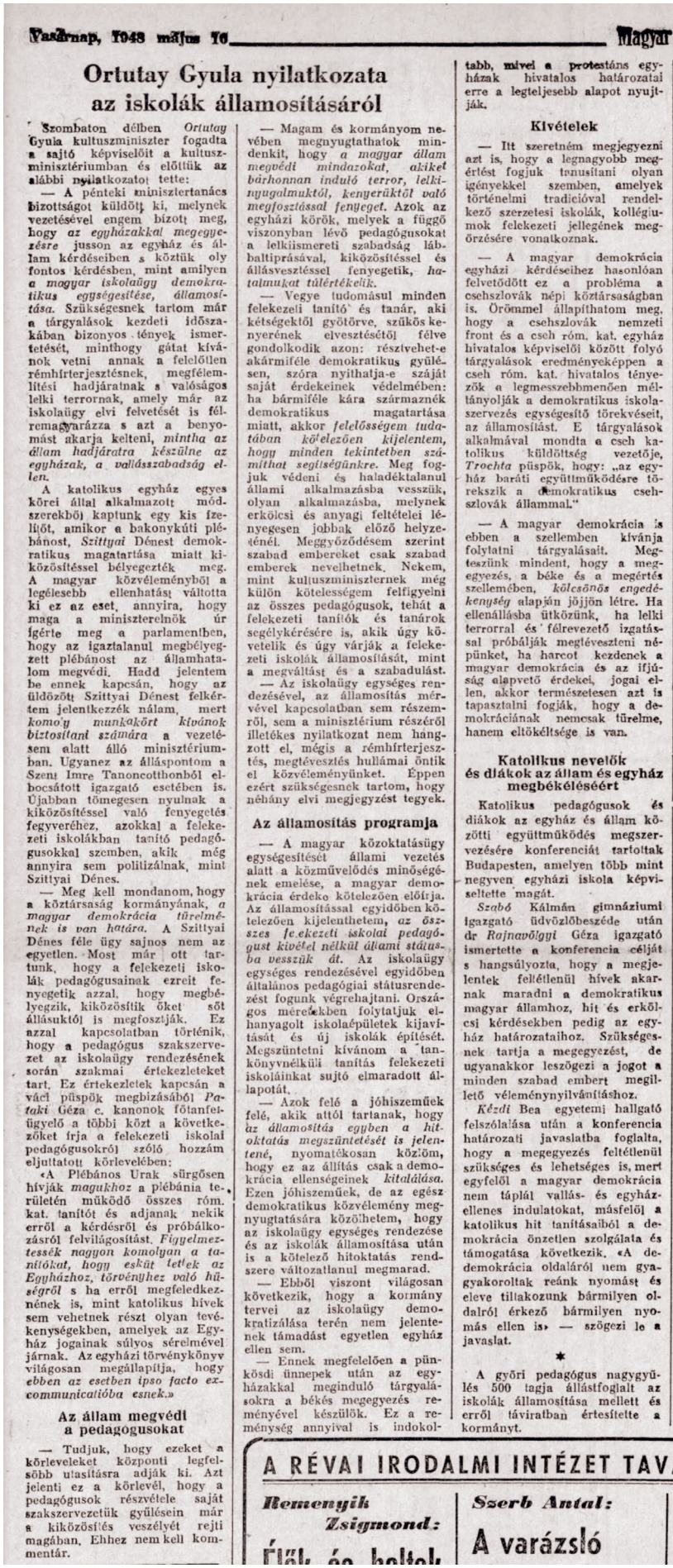

Vasárnap, 1948 május 16. Magyar

Ortutay Gyula nyilatkozata az iskolák államosításáról

Szombaton délben *Ortutay Gyula* kultuszminiszter fogadta a sajtó képviselőit a kultuszminisztériumban és előttük az alábbi nyilatkozatot tette:

— A pénteki miniszterlanács bizottságot küldött ki, melynek vezetésével engem bízott meg, hogy *az egyházakkal megegyezésre* jusson az egyház és állam kérdéseiben s köztük oly fontos kérdésben, mint amilyen *a magyar iskolaügy demokratikus egységesítése, államosítása.* Szükségesnek tartom már a tárgyalások kezdeti időszakában bizonyos tények ismertetését, minthogy gátat kívánok vetni annak a felelőtlen rémhírterjesztésnek, megfélemlítési hadjáratnak s valóságos lelki terrornak, amely már az iskolaügy elvi felvetését is félremagyarázza s azt a benyomást akarja kelteni, *mintha az állam hadjáratra készülne az egyházak, a vallásszabadság ellen.*

A katolikus egyház egyes körei által alkalmazott módszerekből kaptunk egy kis ízelítőt, amikor a bakonykúti plébánost, *Szittyai* Dénest demokratikus magatartása miatt kizárással bélyegezték meg. A magyar közvéleményből a legélesebb ellenhatást váltotta ki ez az eset, annyira, hogy maga a miniszterelnök úr ígérte meg a parlamentben, hogy az igaztalanul megbélyegzett plébánost az államhatalom megvédi. Hadd jelentem be ennek kapcsán, hogy az üldözött Szittyai Dénest felkértem jelentkezzék nálam, mert *komoly munkakört kívánok biztosítani számára* a vezetésem alatt álló minisztériumban. Ugyanez az álláspontom a Szent Imre Tanoncotthonból elbocsátott igazgató esetében is. Újabban tömegesen nyúlnak a kizárással való fenyegetés fegyveréhez, azokkal a felekezeti iskolákban tanító pedagógusokkal szemben, akik még annyira sem politizálnak, mint Szittyai Dénes.

— Meg kell mondanom, hogy a köztársaság kormányának, *a magyar demokrácia türelmének is van határa.* A Szittyai Dénes féle ügy sajnos nem az egyetlen. Most már ott tartunk, hogy a felekezeti iskolák pedagógusainak ezreit fenyegetik azzal, hogy megbélyegzik, kizárással őket sőt állásuktól is megfosztják. Ez azzal kapcsolatban történik, hogy a pedagógus szakszervezet az iskolaügy rendezésének során szakmai értekezleteket tart. Ez értekezletek kapcsán a váci püspök megbízásából *Pataki* Géza c. kanonok főtanfelügyelő a többi közt a következőket írja a felekezeti iskolai pedagógusokról szóló hozzám eljuttatott körlevelében:

«A Plébános Urak sürgősen hívják *magukhoz* a plébánia területén működő összes róm. kat. tanítót és adjanak nekik erről a kérdésről és próbálkozásról felvilágosítást. *Figyelmeztessék nagyon komolyan a tanítókat, hogy esküt tettek az Egyházhoz, törvényhez való hűségről* s ha erről megfeledkeznének is, mint katolikus hívek sem vehetnek részt olyan tevékenységekben, amelyek az Egyház jogainak súlyos sérelmével járnak. Az egyházi törvénykönyv világosan megállapítja, hogy *ebben az esetben ipso facto excommunicatióba esnek.*»

Az állam megvédi a pedagógusokat

— Tudjuk, hogy ezeket a körleveleket központi legfelsőbb utasításra adják ki. Azt jelenti ez a körlevél, hogy a pedagógusok részvétele saját szakszervezetük gyűlésein már a kizárás veszélyét rejti magában. Ehhez nem kell kommentár.

— Magam és kormányom nevében megnyugtathatok mindenkit, hogy *a magyar állam megvédi mindazokat, akiket bárhonnan induló terror, lelkinyugalmuktól, kenyerüktől való megfosztással fenyeget.* Azok az egyházi körök, melyek a függő viszonyban lévő pedagógusokat a lelkiismereti szabadság lábbaltiprásával, kizárással és állásvesztéssel fenyegetik, *hatalmukat túlértékelik.*

— Vegye tudomásul minden felekezeti tanító és tanár, aki kétségektől gyötörve, szűkös kenyerének elvesztésétől félve gondolkodik azon: résztvehet-e akármiféle demokratikus gyűlésen, szóra nyithatja-e saját saját érdekeinek védelmében: ha bármiféle kára származnék demokratikus magatartása miatt, akkor *felelősségem tudatában kötelezően kijelentem, hogy minden tekintetben számíthat segítségünkre.* Meg fogjuk védeni és haladéktalanul állami alkalmazásba vesszük, olyan alkalmazásba, melynek erkölcsi és anyagi feltételei lényegesen jobbak előző helyzetének. Meggyőződésem szerint szabad embereket csak szabad emberek nevelhetnek. Nekem, mint kultuszminisztemek még külön kötelességem felfigyelni az összes pedagógusok, tehát a felekezeti tanítók és tanárok segélykérésére is, akik úgy kötelezik és úgy várják a felekezeti iskolák államosítását, mint a megváltást és a szabadulást.

— Az iskolaügy egységes rendezésével, az államosítás mérvével kapcsolatban sem részemről, sem a minisztérium részéről illetékes nyilatkozat nem hangzott el, mégis a rémhírterjesztés, megtévesztés hullámai öntik el közvéleményünket. Éppen ezért szükségesnek tartom, hogy néhány elvi megjegyzést tegyek.

Az államosítás programja

— A magyar közoktatásügy egységesítését állami vezetés alatt a közművelődés minőségének emelése, a magyar demokrácia érdeke kötelezően előírja. Az államosítással egyidőben kötelezően kijelenthetem, *az összes felekezeti iskolai pedagógust kivétel nélkül állami státusba vesszük át.* Az iskolaügy egységes rendezésével egyidőben általános pedagógiai státusrendezést fogunk végrehajtani. Országos mérlegekben folytatjuk elhanyagolt iskolaépületek kijavítását és új iskolák építését. Megszüntetni kívánom a tankönyvnélküli tanítás felekezeti iskoláinkat sujtó elmaradott állapotát.

— Azok felé a jóhiszeműek felé, akik attól tartanak, hogy *az államosítás egyben a hitoktatás megszüntetését is jelentené,* nyomatékosan közlöm, hogy ez az állítás csak a demokrácia ellenségeinek *kitalálása.* Ezen jóhiszeműek, de az egész demokratikus közvélemény megnyugtatására közölhetem, hogy az iskolaügy egységes rendezése és az iskolák államosítása után is a kötelező hitoktatás rendszere változatlanul megmarad.

— Ebből viszont világosan következik, hogy a kormány tervei az iskolaügy demokratizálása terén nem jelentenek támadást egyetlen egyház ellen sem.

— Ennek megfelelően a pünkösdi ünnepek után az egyházakkal megindúló tárgyalásokra a békés megegyezés reményével készülök. Ez a reménység annyival is indokoltabb, mivel a protestáns egyházak hivatalos határozatai erre a legteljesebb alapot nyujtják.

Kivételek

— Itt szeretném megjegyezni azt is, hogy a legnagyobb megértést fogjuk tanusítani olyan igényekkel szemben, amelyek történelmi tradicióval rendelkező szerzetesi iskolák, kollégiumok felekezeti jellegének megőrzésére vonatkoznak.

— A magyar demokrácia egyházi kérdéseihez hasonlóan felvetődött ez a probléma a csehszlovák népi köztársaságban is. Örömmel állapíthatom meg, hogy a csehszlovák nemzeti front és a csch róm. kat. egyház hivatalos képviselői között folyó tárgyalások eredményeképpen a cseh róm. kat. hivatalos tényezők a legmesszebbmenően méltányolják a demokratikus iskolaszervezés egységesítő törekvéseit, az államosítást. E tárgyalások alkalmával mondta a csch katolikus küldöttség vezetője, *Trochta* püspök, hogy: „az egyház baráti együttműködésre törekszik a demokratikus csehszlovák állammal."

— A magyar demokrácia is ebben a szellemben kívánja folytatni tárgyalásait. Megteszünk mindent, hogy a megegyezés, a béke és a megértés szellemében, *kölcsönös engedékenység* alapján jöjjön létre. Ha ellenállásba ütközünk, ha lelki terrorral és félrevezető izgatással próbálják megtéveszteni népünket, ha harcot kezdenek a magyar demokrácia és az ifjúság alapvető érdekei, jogai ellen, akkor természetesen azt is tapasztalni fogják, hogy a demokráciánnak nemcsak türelme, hanem eltökéltsége is van.

Katolikus nevelők és diákok az állam és egyház megbékéléséért

Katolikus pedagógusok és diákok az egyház és állam közötti együttműködés megszervezésére konferenciát tartottak Budapesten, amelyen több mint negyven egyházi iskola képviseltette magát.

Szabó Kálmán gimnáziumi igazgató üdvözlőbeszéde után dr *Rajnavölgyi* Géza igazgató ismertette a konferencia célját s hangsúlyozta, hogy a megjelentek felelőtlenül hívek akarnak maradni a demokratikus magyar államhoz, hit és erkölcsi kérdésekben pedig az egyház határozataihoz. Szükségesnek tartja a megegyezést, de ugyanakkor leszögezi a jogot a minden szabad embert megillető véleménynyilvánításhoz.

Kézdi Bea egyetemi hallgató felszólalása után a konferencia határozati javaslatba foglalta, hogy a megegyezés feltétlenül szükséges és lehetséges is, mert egyfelől a magyar demokrácia nem táplál vallás- és egyházellenes indulatokat, másfelől a katolikus hit tanításaiból a demokrácia önzetlen szolgálata és támogatása következik. «A demokrácia oldaláról nem gyakoroltak reánk nyomást és eleve tiltakozunk bármilyen oldalról érkező bármilyen nyomás ellen is» — szögezi le a javaslat.

*

A győri pedagógus nagygyűlés 500 tagja állástfoglalt az iskolák államosítása mellett és erről táviratban értesítette a kormányt.

A RÉVAI IRODALMI INTÉZET TAV

Remenyik Zsigmond:

Szerb Antal:

A varázsló

RÁKOSI MÁTYÁS TERRORRENDSZERE

1947–1948 fordulóján a koalíció látszatkoalícióvá vált. A harmadik világháborúra való felkészülés közepette a kommunista párt totális hatalma lett a cél. Első lépésként felszámolták az SZDP-t. Természetesen a két párt „egyesülése" útján. Az új párt neve Magyar Dolgozók Pártja (MDP), elnöke Szakasits Árpád, főtitkára pedig Rákosi Mátyás lett. A legfőbb vezetésbe bekerült még a kommunista Farkas Mihály és Kádár János, illetve a baloldali szociáldemokrata Marosán György. Az MDP programnyilatkozata a szocialista építés megkezdését, a tervgazdálkodás kiterjesztését, a Szovjetunióval való szövetséget és a népi demokráciákkal való szoros együttműködést irányozta elő. Ezután leplezetlenül felszámolták a többpártrendszert. Az NPP és az FKGP vezetői és tagjai közül csak a feltétlen kollaboránsok maradhattak felszínen. Ők – mint a kisgazda Dobi István – formális vezető funkciót kaptak.

245. A két párt egyesülési kongresszusa

A Barankovics vezette, széles körben támogatott Demokrata Néppárt (DNP) szétzúzását nagyban segítette Mindszenty említett letartóztatása, majd életfogytiglani fegyházra ítélése. Barankovics is nyugatra menekült, a DNP pedig feloszlott.

1949. február 1-jén megalakult a Magyar Függetlenségi Népfront nevű látszatszervezet. A május közepén tartott országgyűlési választásoknak már nem volt tétje. Az állampártot egészen az 1980-as évek közepéig formálisan az ilyen választások legitimálták. 1948 őszétől a szakszervezetek érdekvédelmi funkciót nem tölthettek be az államosított termelésben. Az állam eszközeivé váltak, a dolgozók körében nevetségesek, esetenként gyűlöletesek voltak.

Rákosi a teljhatalmat pártfőtitkári pozícióból gyakorolta. Állami tisztségében miniszterelnök-helyettes volt. 1948 nyarán lemondatták Tildy Zoltán köztársasági elnököt, utóda pedig Szakasits Árpád lett. Dobi István miniszterelnökként szolgálta a hatalmat. Rajk László helyére Kádár János lépett, Farkas Mihály pedig hadügyminiszter lett. A „párt öklének" nevezett ÁVO 1948 szeptemberétől ÁVH-ként (a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága) működött tovább. A terrorszervezetnek kilenc vidéki főosztálya működött, s 1949 tavaszán létszáma már elérte a 3000 főt. Az állományba a tisztek mellé hamarosan sorkatonákat is soroztak, akiket a kék paroliról a „kék ávósnak", míg a határőrségbe sorozottakat a zöld váll-lapról „zöld ávósnak" neveztek. A politikai nyomozó szervek munkáját maga Rákosi Mátyás felügyelte. Az ÁVH munkáját a szovjet „testvérszervezet", az NKVD szervezte meg, egyes tisztjeit ott képezték ki, míg ők maguk operatív tiszteket is delegáltak a magyarok mellé.

246. Rajk László a pokol tornácán

Thomas Mann ismert mondása szerint mélységesen mély a múltnak kútja. Most ehhez a fertelmes szót tesszük hozzá. Persze ezzel csupán az érzelmi részt, a gyomor háborgását tangáljuk. Ennél bizonyára sokkal lényegesebb a tartalom. A Rajk-ügy elbeszélése kapcsán kevés azt mondani, hogy lényegében itt is az történt, amit a történetírás a gyermekeit felfaló forradalmakról mond. Hiszen messze nem a magyar história endogén alakulásából következett a keménykezű belügyminiszter felakasztása. Sokkal inkább arról volt szó, hogy Moszkva árnyékában, döntően az ottani akaratból formálódtak az események. Ám kevés lenne mindent a szovjet gyakorlatból eredeztetnünk. Ráadásul azt is el kell mondanunk, hogy ennek a sátáni történetnek nincs és már nem is lehet tudományos feldolgozása. Mert 1956 után az illetékesek úgy döntöttek, hogy minden nyomot meg kell semmisíteni. Ezért nem csupán az írott matéria, hanem a hanganyag is (ha igaz) megsemmisíttetett. Tehát az akkurátus történész azt is elmondja, hogy a *Társadalmi Szemlé*ben 1992-ben publikált forrás, amely – úgymond – leírt változata annak a hangszalagnak, amely Kádár Jánosnak és Farkas Mihálynak a bebörtönzött, agyonkínzott Rajkkal történt „beszélgetését" tartalmazza, ugyan bizonyosan hiteles, de egyik fél által sem hitelesített.

Mégis elmondható, elmondandó, hogy a lényeg dolgában tájékozottak vagyunk. Mert fennmaradt a per felülvizsgálati anyaga. És az messze többet tükröz a megtörténtekből, mint ami Platón barlangjának falán volt látható. Mert tudjuk, hogy Rajk László ügyet sem vetett moszkvai kapcsolatai erősítésére, s így semmit sem tett a maga védelmére. Sőt. Azzal, hogy nem volt hajlandó tudomásul venni Péter Gábor, s az általa vezetett ÁVO önmozgását, hanem azt éveken át korlátozta, korlátozni akarta, akaratlanul maga is a végzete felé lépdelt. Sok minden más – helyszűke okán itt nem részletezhető – egyébben is látható a pokol tornáca. Egy elem mégis idekívánkozik még. Azok a jelenetek, amikor a kínzók és a megkínzott egy asztalnál étkeztek. Hiszen elvtársak voltak. Egy ügyért harcoltak…

Az országgyűlés 1949. augusztus 18-án szovjet mintájú alkotmányt fogadott el. (Előtte a magyar históriában nem volt, mint ahogy – például – a britben ma sincs tételes alkotmány, azt az alaptörvények együttese adta, adja.) Az ország államformája népköztársaság lett. Az államfői jogkört kollektív testület, az Elnöki Tanács gyakorolta. Törvényerejű rendeleteket alkotott, s ezáltal

az országgyűlés még üresebbé vált. A csillagos-sarló-kalapácsos-búzakalászos új címernek semmi köze nem volt a heraldika szabályaihoz. Augusztus 20-ából, Szent István ünnepéből az alkotmány napja és az új kenyér ünnepe lett.

247. A munka szép ünnepe már 1949-ben efféle bizarr ötleteket szült... Rendszerek jöttek, jönnek és mennek, s közben a nép alattvalói tudata ilyen alkalmazkodásokat eredményezett és eredményez. Lehet, de nem méltányos a népet ostorozni azért, hogy ilyen túlteljesítéseket produkált és produkál. Ha a mindenkor jobb helyzetben lévő kettős osztatú nemzet az egymás elleni acsarkodását némileg mérsékelné, annak minden bizonnyal az efféle túlteljesítésekre is mérséklő hatása lenne…

248. Az új címer 1949-től 1956-ig volt érvényben.

249. A Kádár-rendszer idején Magyarország címere

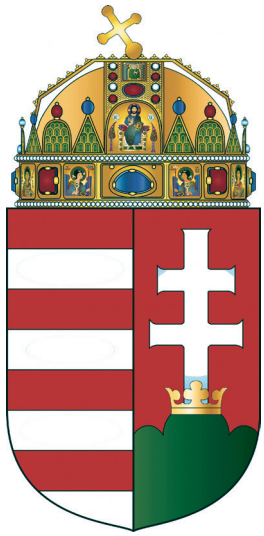

250. Az 1990-ben rendszert váltó Magyarország ma is érvényes – viták tüzében megszavazott – címere

1950 elején átszervezték az ország közigazgatását. Az addigi 25 megye helyett 19-et alakítottak ki. Megszüntették a megyei önkormányzatokat és adminisztrációt, illetve a városok addigi igazgatását. Helyükre megyei, illetve helyi tanácsokat szerveztek. A községi tulajdont is államosították. Mindez kb. 220 ezer embert érintett. Már korábban szétverték az addigi igazságszolgáltatást, megszüntetve a táblákat és a Kúriát. Helyükbe a népbíróságok kerültek.

251. Térkép az ország új közigazgatásáról

252. ZISZ – függöny nélkül
Budapest, 1946. június 26. Nagy Ferenc miniszterelnök (a volánnál) kipróbálja a Szovjetunió kormányától ajándékba kapott ZISZ 110-es típusú személygépkocsit. Az autót Szoboljev szovjet kereskedelmi megbízott adta át a magyar miniszterelnöknek Szviridov altábornagy és Beljanov vezérőrnagy jelenlétében, ünnepélyes külsőségek között, a budapesti szovjet követség udvarán. Ám a lényeg az volt, hogy ezek az ormótlan, 1956 előtt lefüggönyözött jószágok többnyire a hatalom pillanatnyi urait szállították.

A rendszer összeroppantotta a kasztos társadalmi szerkezetet, felemelkedési, művelődési lehetőséget nyújtott a népnek, amely felett addig az Erdei Ferenc megfogalmazta kettős társadalmi struktúra tagjai uraskodtak. Közben a magát igazságosnak és emberközpontúnak mondó diktatúra terrorrendszerbe torkollott. Abban a diktatúra gyakorlóinak is volt okuk rettegniük: mikor jön értük egy lefüggönyözött autó. Maga Rákosi Mátyás is rettegett. Tudta, hogy rendszere, saját pozíciója is Moszkvától, annak pillanatnyi hatalmasaitól függ. Kezdetben Sztálintól, aztán Berijától, majd Hruscsovtól.

A kulturális élet is szovjet minták szerint zajlott. Szörnyen sematikus darabokat játszottak. Mint a Madách Színházban egy Szurov nevű színműgyártó *Szabad a pálya* című darabját. „[…] kínosabb botrányok nélkül abszolváltuk – emlékszik vissza Darvas Iván – az első felvonást. A felvonást záró konfliktus értelmében az ifjú komszomolista masiniszta kiváló munkája jutalmául a magas vezetőségtől egy karórát kap ajándékba. Az ifjú sztahanovista azonban átlát a korrupt főnök ravasz taktikáján: a nagy értékű ajándékkal nyilván őt magát szeretnék itt megvesztegetni, nehogy leleplezze az imperialista zsoldban álló főnökség népellenes machinációit, ezért az ünnepség fénypontján, nagy nyilvánosság előtt botrányt kavarva nyíltan szovjetellenes magatartással vádolja meg a korrupt főnökét, a ritka becsű ajándékot, az ominózus karórát meg öntudatosan visszautasítja, erélyesen odalöki az elképedt főnök elé … Függöny. Soha, se azelőtt, se azóta ilyet nem éltem át. Lement a függöny. Csend. A szokás hatalmának engedelmeskedve az ügyelő néhány másodpercnyi szünet után (ahogy ez évtizedek óta beidegződött minden színházban) ismét felhúzatta a függönyt, hogy a színészek hajlongva megköszönhessék a közönség tapsát. Igen ám, de itt volt a bibi. Négy évvel a felszabadulás után [jól figyeljük meg: az előadottak összefüggésében az SZDSZ országgyűlési képviselője használja ezt a kifejezést 2001-ben megjelent visszaemlékezésében – P. P.] nem akadt egyetlen néző se, akiben ne keltett volna erős megdöbbenést a látvány: egy szovjet egyenruhába öltöztetett fiatalember (ha nem is katona; csak egyenruhás, de mégis egyenruhás és szovjet!) egy karóra láttán nem azt mondja: ide vele! hanem épp ellenkezőleg: Karóra? Nekem? Még mit nem! Piha! Nem kell … Ez messze túllépte a lélektani határt, amelyet a Madách Színház premierközönsége tolerálni tudott volna. Egyszerűen leblokkolt az egész nézőtér. Röhögni persze senki nem mert a groteszk, mesebelin valószínűtlen, már-már provokációnak ható szituáció láttán, de tapsolni pláne nem (sőt, azt aztán végképp nem – még félreértenék: netán azért tapsol valaki, mert úgy véli, ez a helyes magatartás, bárcsak annak idején, a felszabadulás alkalmával [láthatjuk, a rendszerváltást olyannyira helyeslő színész az előbb nem hibázott. Következetes a szóhasználatában. – P. P.] is ehhez tartották volna magukat az elvtársak. A publikum a döbbenettől némán, mereven, bambán bámulta az ugyancsak némán, mereven, bambán visszabámuló színészek sorfalát. Így néztük egymást néhány örökkévalóságnak tűnő, kínos másodpercig, aztán az ügyelő – nagy nehezen magához térve a pillanatnyi általános elmezavarból – végre rászánta magát, hogy a döbbent csendben leeressze a függönyt. […]”[18]

18 Darvas Iván: *Lábjegyzetek*. 114–115.

A katonai megszállást a Szovjetunió politikai és rendőri ellenőrzéssel párosította. Döntő mértékben ezt a szovjet államvédelmi szervezet rezidensei, tanácsadói végezték. Szovjet tanácsadók működtek az államvédelmi szerveknél, a honvédségnél, de fedve más kormányszerveknél és a gazdasági életben is. Mindennapos volt az ellenségkeresés. Az „osztályharc éleződésének" sztálini tétele a magyar rendszert is áthatotta. Tényleges ellenségein túl leszámolt a megbízhatatlannak, „fasisztának" bélyegzett rétegek soraiból több tízezer emberrel is: vasutasokkal, állami és közalkalmazottakkal, osztályidegen polgárokkal. Roppant kártékonyan számtalanszor kuláknak bélyegezték azokat a messze nem tehetős parasztokat is, akik tehetséggel, kemény szorgalommal vitték valamire. Az egész parasztságot, a szövetkezetekbe kényszerítés mellett, kollektíven sújtotta a rekvirálásszámba menő beszolgáltatási rendszer.

253–254. Padláslesöprés

ELEKTROMOS ELSŐ SORSOLÁSÚ
ELEKTROMOS ELSŐ SORSOLÁSÚ
ELEKTROMOS ELSŐ SORSOLÁSÚ

256. Az ötvenes évek elejének Budapestje

257. Tsz-szervezés
1962-ben fejeződött be a mezőgazdaság szocialista átszervezése, s két esztendővel később már megjelent Sánta Ferenc ragyogó kisregénye, a Húsz óra, *a rá következő évben pedig Fábri Zoltán filmadaptációja nyújtott lehetőséget Páger Antalnak (és sok más társának) felejthetetlen alakításra. Az alkotások képesek voltak arra, hogy a politikai érdekek sérelme nélkül (sőt sok vonatkozásban azt erősítve) szóljanak a múlt valóságáról, emberi szenvedésekről s a bekövetkezett előrelépésről.*

A koncepciós perekben legtöbb esetben megnevesített „bűnökről" és áldozatokról van szó. Mellettük a lakosság tízezreit megnyomorító terror névtelen áldozatai is számontartandók: a Budapestről 1951-ben kitelepített majd 13 ezer állampolgár, a vagyonától megfosztott és ugyancsak kitelepített „kulák", az internálótáborokban, Recsken és más kényszertáborokban vagy munkahelyeken sínylődő „politikai bűnösök" (mintegy száz internálótábor és munkatábor működött 45 ezer fogvatartottal). 1951 és 1953 között 650 ezer személy ellen folytattak le (számtalanszor egészen jelentéktelen ügyekben) eljárást, s ebből 387 ezer személyt elmarasztaltak. 1952-ben visszataszító szervilizmussal ünnepelték meg Rákosi 60. születésnapját.

258–259. Recsk

A 20. századi történelemben se szeri, se száma azoknak a történéseknek, amelyek az önálló nemzeti keretek megteremtését célozták, ugyanakkor azonban már a 19. század hetvenes éveitől megfigyelhetőek a nemzeti keretek meghaladására irányuló törekvések is. Az integráció irányába mutató igény a szovjet zónában a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) 1949. márciusi megalakulása. A szervezetet alakító Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia és Szovjetunió a népgazdasági tervek egyeztetésében, a nyersanyag-kiaknázás és iparfejlesztés összehangolásában jutott közös megállapodásra, s emellett elhatározták a szabványosítást, a technikai segítségnyújtást, a műszaki tapasztalatok egymásnak történő átadását. A szervezethez később Albánia, az NDK, Mongólia és Észak-Vietnám is csatlakozott, tehát földrajzilag nézve imponáló, interkontinentális összefogás volt. A valóságban azonban kezdetben az összefogás leginkább a Jugoszlávia elleni blokád érvényesítésében, majd később a tagországok közötti kereskedelmi megállapodások realizálásában merült ki. Hatékonyabbá tételére később számos erőfeszítés történt, s ezek az 1970-es években hoztak is bizonyos eredményt. Ám arra, hogy a szocialista országok gazdaságait hatékonyságban a nyugat-európai gazdaságnak komoly versenytársává tegye, ez a szovjet dominanciára épülő szervetlen integráció eleve nem lehetett alkalmas.

Sztálin halála után

1953. március 5-én meghalt Sztálin, s ezzel hosszú évekig elhúzódó utódlási harc kezdődött Moszkvában. Azzal a nem ritka beállítással szemben, amely szerint az örökségért „liberális" és „kevésbé liberális" erők mérkőztek volna, a valóság az, hogy az akkori szovjet vezetés alapvetően egyetértett az addigi út járhatatlanságában, s a birodalom megőrzése volt a célja. Az ádáz összecsapások a módszerek, a gyógymódok megválasztása körül sűrűsödtek. Ezek a küzdelmek alapvetően befolyásolták a csatlós országok, így Magyarország életét. Sztálin temetésekor egy percre megállt az élet Magyarországon is. A diktátor elhunyt, de a birodalom tovább élt, és keményen fogta a vazallusok kezét. A kelet-közép-európai szatellitállamokban (elsősorban az NDK-ban) ekkor mutatkozó elégedetlenség jelei arra késztették Moszkvát, hogy Magyarországon változásokat hajtson végre. A Kremlbe rendelték a vezetőket: Rákosit, Gerőt, a miniszterelnök-helyettes Nagy Imrét és a pártonkívüli Dobi Istvánt is. Rákosi olyan brutális bírálatban részesült, hogy a lakkozott jegyzőkönyv is csak az 1989–1990-es rendszerváltás után került publikálásra.

260. Pillanatnyi sikerek szárnyán. A magyar párt- és kormányküldöttség 1953. júniusi moszkvai útjáról hazaérkezett, kormányfőnek kijelölt Nagy Imre.

E fontos eseményről már a kortárs történetírás is elmondta, hogy Moszkva megfosztotta Rákosit a teljhatalmától, visszahozatja ismét a hatalomba Nagy Imrét, elindíttat egy olyan belpolitikai folyamatot hazánkban, mely politikai síkon megkezdi a személyi kultusz következményeinek a felszámolását, a gazdaságpolitikában áthelyezi a súlypontokat a nehézipar erőltetett fejlesztéséről a lakosság jobb ellátására. Ám azt a még lényegesebbet nem említette, hogy Moszkva milyen brutálisan érvényesítette magyar vonatkozásban is az akaratát, és azt sem, hogy mindennek nyomán a hazai belpolitikai csatározások mily' gyilkosan mélyek voltak.

Rákosi Mátyás jó ideig nem mérte fel Sztálin március 5-én bekövetkezett halálának sors- (benne az övét is) fordító jelentőségét. E látogatáson történtek még megközelítőleg reális bemutatása is veszedelmesen tépázta volna meg a szocialista közösség tömegekbe sulykolt képét. A magyar részről készült jegyzőkönyv ilyen volt, ezért azt páncélszekrény mélyébe süllyesztették. Kádár János 1957. november 27-én azt az utasítást adta, hogy az irat „... minden ide-oda rakosgatás nélkül, azonnal kerüljön a szigorúan bizalmas irattárba". Ismereteink szerint onnan mindössze két alkalommal került elő: Kádár János 1959. május 22-én, Korom Mihály 1965. június 15-én láttamozta. Az egyszerre velőt rázó, s egyben a dráma zömét elkendőző dokumentumot csak a rendszerváltás után lehetett publikálni.[19]

A jegyzőkönyv szerint Berija elmondja: „Nem helyes, hogy Rákosi elvtárs ad utasítást arra, hogy kit kell letartóztatni, megmondja, hogy kit kell megverni." A tanácskozáson elhangzott durva zsidózásokat a jegyzőkönyv ugyan nem adja vissza, ám azt kendőzetlenül rögzíti, hogy Berija Rákosit *expressis verbis* nem tartja magyarnak: „Helyesebb volna, ha a minisztertanács elnöke magyar volna. Sztálin elvtárs többször mondta Rákosi elvtársnak, hogy a magyarokat jobban kell előrevinni. Mondják, hogy sokan kiszolgálták Horthyt. Ha becsületes emberek és most minket szolgálnak, akkor támogatni kell őket. Ma még ott van Magyarországon a szovjet hadsereg, de nem mindig lesz ott. Ezért fel kell készülni és meg kell erősödni, hogy senki ne tudjon nekünk kárt okozni." Aztán generális szovjet álláspontként, Nagy Imre miniszterelnöki megbízatása kapcsán is indirekte megfogalmazódik, hogy Rákosit nem tartják magyarnak. „Nagy elvtárs lesz a Minisztertanács elnöke, Rákosi elvtárs maradjon a párt élén mint gazdag tapasztalatokkal rendelkező és a párt ügyéhez hű elvtárs. Nagy elvtárs megfelelő lenne a Minisztertanács elnökének (párthű, magyar, ismeri a mezőgazdaságot)." Végül az akkor miniszterelnöki posztot betöltő Bulganyin is egyetlen pörölycsapással vonja meg Rákosi országlásának a mérlegét: „…katasztrófa fog bekövetkezni, ha nem javítunk a helyzeten. Lehet, hogy egészen más volna a helyzet, ha nem volna ott a szovjet hadsereg. Tény, hogy Magyarországon megvannak az önkényeskedések elemei, a lakosság életszínvonala csökkent. Ez nem a szocializmushoz vezető út, hanem a katasztrófához vezető út."

Emigrációjában Rákosi Mátyás is papírra vetette visszaemlékezéseit, s annak az 1940–1956 közötti szakasza 1997-ben látott napvilágot Budapesten. Ebben elmondja, hogy a tárgyalás utáni éjszakán álmatlanul forgolódott az ágyában, mert nem tudta felfejteni a szovjet vezetők, főleg az abban a pillanatban legbefolyásosabb Lavrentyij Pavlovics Berija vele szembeni 180 fokos fordulatának a rugóit. Bő évtizeddel később aztán Ortutay Gyula terjedelmes memoárja is a könyvesboltokba került. Bár Ortutay csak Dobi István neki mondott szavait jegyezte le, a két visszaemlékezés egybecsengően és egymást kiegészítve ás a jegyzőkönyvnél még mélyebbre. A volt diktátor kendőzetlenül írja: már az is sokkoló volt, hogy táviratilag, „azonnal" és a delegációt is megjelölve rendelték ki őket Moszkvába. „Először fordult elő, hogy a Magyar Kommunista Párt delegációját nem maga a párt állította össze, hanem előírták, hogy kik legyenek a tagjai." [Kiemelés – P. P.] Az MDP nevének MKP-ként történő írása is jelzi, hogy Rákosi még a visszaemlékezése megírásának időpontjában is erősen a régi élményei hatása alá került. Azt is megírja, hogy a nem MDP-tag Dobi jelölése – hasztalan – ellenkezésre ösztönözte őt. Rákosi helyzetértékelésének csődje több ponton is látszik a szövegből. A Moszkvába ki nem rendelt Révai József „kereken" megmondta neki, hogy „régi Komintern-gyakorlat szerint […] az ilyen, a vezetés feje fölött meghívott delegáció a régi vezetés leváltásának kezdetét jelentette". Rákosi erre azzal riposztozott, hogy „nem lehetséges", mert „hatalmon lévő pártról van szó".

Ugyancsak szemléletes képet nyer az olvasó, amikor megtudja, hogy Rákosit „Berijával szembe ültették, aki lényegében az ülést vezette". Rákosi az elhangzott szavak orosz eredetijét is rögzíti. „Rendkívül élesen felvetették a magyarországi személyi kultuszt (ezt a kifejezést: kult licsnosztyi – akkor hallottam először). […] A törvénysértéseket Berija hánytorgatta fel, aki részletesen bizonyította, hogy én tulajdonképpen azt csináltam Magyarországon, amit Sztálin a SZU-ban."

Annyira elképesztőnek tartja a „vagy két órán keresztül" rájuk zuhogtatott „negatív tények"-et, hogy amikor „végre szóhoz jutott", akkor azzal a hasonlattal utasította el személyi kultuszának a vádját, hogy

19 Jegyzőkönyv a szovjet és magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.) Közli: Varga T. György. In: *Múltunk* 1992/2–3. 234–269.

az valójában semmiben sem tért el „a többi népi demokratikus országokétól". Ráadásul hozzáfűzte, a vélt különbséget „észre sem vettem, mint ahogy az ember nem érzi a saját szagát, amelyhez hozzá van szokva".

Berija annyira megalázóan bánt a vele szemben ülő Rákosival, hogy „végül hallatlan szemtelenséggel ilyeneket kezdett, most már részben a szovjet elvtársak felé fordulva mondani: Érdekes ember ez a Rákosi! Számára mindenki kémgyanús, még Gerő is! Ő maga pedig ugyanakkor minden gyanún felül áll!" Nincs mit az olvasónak csodálkoznia, hogy az ülés végeztével – írja – „kitámolyogtunk a teremből". Az éjszakai álmatlanságot a jövőre vonatkozó szovjet követelések is súlyosbították: „No és hogyan lépjünk kiáltványban a magyar nép elé azzal, hogy eddig a kommunista pártban a zsidók elnyomták a magyarokat?"

Ortutay Gyula visszaemlékezése a találkozót már annak hazai visszhangjába illesztve tárgyalja. Tanszéki kollégája, Keszi Kovács László azt mondta neki, „[…] a kulák sohasem hallgatott olyan mélyen, sohasem volt olyan óvatos, mint Nagy Imrének a parlamentben bejelentő nagy beszéde után. […] A kisparaszt, a szövetkezeti parasztság pendült meg, néhol félelmes erővel. Megverték a párttitkárokat, tanácselnököket, újraosztották a földeket. A városon is, falun is pánikhangulat ütött ki a párttisztviselők között. A pesti zsidóság halálos félelemben volt, egyesek szinte komikus és megszégyenítő túlzással szaladtak át a kommunista-pártiságból a magukat igazoló, bocsánatot kérő magatartásba. Halálra szántan készülődtek a párttisztviselők, a tanácsbeli parasztok. Szerinte pl. Zalában a padlásaikat valósággal megerősítették, beszedték a vadászfegyvereket, s maguk késsel, pisztollyal felszerelve jártak. (S mit mond Barcs Sanyi a félelemről!) Volt, aki éjszakánkint a padlásra hurcolkodott. Felfogása szerint Rákosit a beszéde után [Minden bizonnyal Rákosi Mátyásnak a budapesti pártaktíva előtt július 11-én elmondott beszédéről volt szó – P. P.] valósággal meggyűlölték, s ez után a beszéd után hagyta ott a tisztviselőin kívül vidéken mindenki a pártot. Ezek a párttisztviselők keserű dühvel vették tudomásul Nagy Imre beszédét, s lelkileg a legteljesebben ellene vannak: létüket féltik a megindult folyamattól, s ezért fogadták megkönnyebbüléssel Rákosi beszédét."

Aztán kétszer is leírja az informátoraitól hallottakat. Ortutaynak nem volt szokása a locsogás, a számára is hihetetlen dolgok miatt ismételt. Annak a ténye is ebbe az irányba viszi – s ezt is rögzíti a napló –, hogy „milyen széles körben s milyen hamar terjedtek el lényeges mozzanatok".

– „Olyan durván és dühösen beszéltek Rákosival és Gerővel – mondja Dobi –, hogy én ilyent el se tudtam volna képzelni. […] Durván, kíméletlenül, az hiányzott – ezt legalább kétszer elmondta –, hogy leköpjék. … Berija … így támadott Rákosira: Összetöröm a gerincét. … Berija valósággal ordítozott rájuk, azok meg hallgattak, egy árva szót sem szóltak. … a leginkább megvető módon (Molotov) beszélt. … elmondja, hogy nem azért kergették ki a kapitalistákat, hogy a magyar nép nagyobb nyomorban éljen, mint valaha. Adatokat sorolnak fel, hogy a magyar életszínvonal hogy romlott, s eljutott ez a virágzó mezőgazdaságú ország oda, hogy parasztsága éhezik…. Molotov egyenesen felvetette, hogy fel kellene oszlatni a szövetkezeteket, mert a magyar parasztság egésze ellenzi."

A napló Nagy Imre súlytalanságát is rögzíti. Dobit idézi, hogy Nagy kezében „sincs igazi hatalom … puha, tétova ember. Nem tudja mit is csináljon, érzi, hogy eléggé semmibe veszi a párt vezető rétege, érzi a szabotázs légkörét, s nem tud cselekedni."

Moszkvai utasításra Nagy Imre lett a miniszterelnök, ám Rákosi megmaradhatott a párt élén. Mivel két hét múlva Beriját, Rákosi legfőbb bírálóját kivégezték, ezért Rákosi eredménnyel vehette fel a harcot ellenlábasával. A változások mégis jelentősek voltak. Programját Nagy Imre az országgyűlésben mondta el. Bár az ÁVH-t nem oszlathatta fel, júliusban közkegyelmet hirdettek. Felállították a Legfőbb Ügyészséget, és megkezdték az ügyészi szervezet kiépítését. Ezzel megszűnt a rendőrbíráskodás. Feloszlatták az internálótáborokat, visszatérhettek a kitelepítettek, megszüntették a statáriális bíráskodást is. Mindez százezreket érintett, a Szovjetunióból hazaengedtek 1500 elhurcoltat. A gazdasági-szociális változások, engedmények révén javult a lakosság politikai hangulata. A szovjet vezetésen belüli belharcok itthon Rákosinak kedveztek. 1955 márciusában Nagy Imre politikáját pártellenesnek minősítették, április közepén lemondatták, az év végén még a pártból is kizárták.

261. A Népstadion felavatása 1953. augusztus 20-án

A sportnak nem csupán az ember- és erényformálásban, hanem a politikában is igen nagy a szerepe. Leginkább a tekintélyuralmi rendszerek élnek ezzel az eszközzel, de adott esetben a demokráciák sem vetik meg a sportágakba, sok helyütt főleg a labdarúgásba invesztált pénzzel elérhető politikai hasznot. A magyarázat roppant egyszerű. A sokat emlegetett demokrácia a hétköznapok világát számtalanszor alig-alig horzsolja. Mert ez a demokrácia döntően választási demokrácia, amelyben a szabadság minden olyasminek a szabadsága, amely nem veszélyezteti a „rendet". Amin jelentős mértékben azt kell érteni, hogy a társadalmakat feszítő, mert számos esetben teljesen igazságtalan vagyoni és abból adódó más különbségekre nem lehet kezet emelni. Mert e demokrácia a legtöbbször igen-igen távol van a gazdasági demokráciától. Miközben az emberiség a 20. század elején már megérkezik a tömegek korába. Amelyből következően „természetes" lett az emberélet iparszerű pusztítása. Az első világháborúban még „csak" a katona, a másodikban már a polgári lakosság is ipari méretekben pusztíttatott. Ellenhatásként a polgári demokráciákban 1945-től, a nulladik évtől nem csupán a szabadságjogok garantáltattak, hanem az emberi élet, sőt annak tisztelete is. (Lásd az Egyesült Nemzetek Szervezete alapokmányát.) Ez felmérhetetlenül óriási eredmény. Ám – tolult fel a nagy kérdés – hogyan lehet, hogyan kell a tömegeket féken tartani, amelyet természetesen nem csupán Bethlen István tartott nyersnek? Igazi demokraták is annak tartják (ma is), ha a hatalomból akarják őket kiebrudalni. Aztán majd börtönbe csukni. Ha óriási méreteivel lódul meg a tömeg, akkor ott csak gyökeres váltással, rendszerváltással lehet rendet teremteni. És hogy ez elkerülhető legyen, erre jó a manipuláció. Ősrégi eszköz. Igen. De ily' sokrétűvé, iparszerűvé először a 20. században vált. E boszorkánykonyhában a lelátóknak is lehet ilyen szerepük. A lelátók világa addig jó, amíg a jogos nemzeti büszkeséget táplálja. Hiszen a nemzetek között ma is van rivalizálás. Nagyszerű, ha ez a verseny az emberiséget gazdagítja. Ám az ellenfél nemzetének pocskondiázásánál már nem erről van szó.

És még két igen lényeges valami. Mindkettő az emberi természetből sarjad. Az egyik az, hogy bizony bennünk lakozik az állat. Amelyet csak a kultúra és a demokrácia képes féken tartani. Hiszen vannak jó néhányan, akik szívesen ütnek. Főleg, ha ezért fizetést is kapnak. A másik éppen ellenkezője az agresszivitásnak. Mégis legalább annyira veszedelmes. Arról beszélünk, hogy bizony sokan nem kérnek a szabadságból. Menekülnek előle. A hatalom mindkét adottsággal élhet. Nem ritkán él is…

1955-ben az NSZK tagja lett a NATO-nak, megszületett az osztrák államszerződés, deklarálták Ausztria örökös semlegességét. Ez utóbbi előtt egy nappal megszületett a Varsói Szerződés. Ezután a szovjet csapatok immáron szövetségesként tartózkodtak magyarországi bázisaikon. A nyugati hatalmakkal éleződő konfrontáció elszívta a levegőt Nagy Imre törekvésétől. Attól, hogy az országban emberarcú szocializmus legyen. 1956 februárjában, az SZKP XX. kongresszusán – bár szelektív módon – Hruscsov főtitkár nagy beszédben leplezi le a sztálini terrort. Rákosi márciusban nyilvánosan kénytelen beismerni, hogy Rajk Lászlót valótlan vádak alapján végezték ki, májusban pedig már arról kellett szólnia, hogy a gyilkosságban személyes felelősség terheli.

262. Az Orsó utcai Bauhaus-villa. Nagy Imre lakása. Ma bőkezűen fenntartott, látogatható, látogatandó emlékhely.

1945 után a legyőzött Németországot és az attól ismét elváló Ausztriát négy katonai zónára osztották a győztesek, akik maguk közé beemelték Franciaországot is. Mivel az egész Németországot sem a nyugati hatalmak, sem a Szovjetunió nem tudta saját befolyása alá vonni, ezért a zónák helyett két német állam jött létre. Először a kapitalista Nyugathoz tartozó Német Szövetségi Köztársaság (NSZK), majd a szocialista berendezkedésű, szovjet hegemónia alatt élő Német Demokratikus Köztársaság (NDK) alakult meg.
A Magyarországnál is kisebb területű Ausztria esetében a szétdarabolás helyett 1955-re kompromisszumként abban állapodtak meg, hogy társadalmi-gazdasági berendezkedésében maradjon az ország kapitalista, politikailag ellenben semlegesként nyerje vissza függetlenségét. Tehát nem lehet a NATO tagja.
Kelet-Európa szovjet hegemónia alatt élő államai akkor már bő fél évtizede – úgymond – a szocializmust építették. A Varsói Szerződés létrehozása azt a célt szolgálta, hogy ezen államok legalább formailag legyenek Moszkva szövetségesei. Ennek jegyében a szovjet csapatok ezentúl nem megszálló erőként, hanem – így szóltak a fennkölt mondatok – az internacionalizmus szellemében állomásoztak addigi laktanyáikban.

A világi eszmerendszerek között a marxizmus az egyetlen, amelynek tanaira évtizedeken át a Föld hatalmas térségeiben politikai rendszerek, politikai berendezkedések épültek. Ez csak úgy volt keresztülvihető, hogy az elvulgarizált marxizmus százmilliók számára világi vallásként (is) működött. Miközben a vezetők diktátorok, véreskezű diktátorok, terrorrendszerek működtetői voltak. Voltak? Kína rejtélyét nem említve sem feledkezhetünk meg Kubáról vagy a kimondottan terrorrendszerként működő Észak-Koreáról. Mindezt azért kellett elmondanunk, hogy a maga történeti valóságában váljék érthetővé az a megrendülés, amelyet a kommunisták tízmilliós tömegei számára az SZKP XX. kongresszusa, Hruscsov beszéde okozott. A szovjet katonák, még akkor is, ha nem voltak – tömegével nem voltak – az SZKP tagjai, akkor is *Sztálinért és a hazáért!* kiáltással mentek rohamra a világháborúban.

263. Az SZKP XX. kongresszusán a testvérpártok vezetői. Arcuk nem tükrözi, hogy felmérnék a történelmi fordulat nagyságát.

És most azzal a ténnyel szembesültek, hogy egy ilyen emberért kockáztatták életüket, számtalanszor érte sebesültek meg, érte váltak egy életre rokkanttá. Nem akarták elhinni. Egyébként is gyakran nyúltak a pohárhoz. Most még gyakrabban tették.

A kongresszushoz ma is sokak számára az a legenda tapad, hogy a főtitkár titkos beszédet mondott. Azt az amerikai titkosszolgálat csempészte ki a Szovjetunióból, s így vált ismertté. Nem kell e tényt elvitatnunk, hogy az is világos legyen: a beszédet azzal a feladattal kapták meg az SZKP különféle rendű, rangú titkárai, hogy azt olvassák fel a tagság számára. Megtették. A testvérpártok tájékoztatása már szelektívebben történt. Akkor már tartott a kötélhúzás a Kínai Kommunista Párttal. Ezért a pekingi szovjet nagykövetnek lett a dolga, hogy Mao Ce-tungot tájékoztassa. Ezt a főtitkár illetlenül kevésnek tartotta. Az illetlenségre illetlenséggel válaszolt. A nagykövetet hálószobájában fogadta. Pizsamában hallgatta meg a beszédet…

Az MDP KV 1956. július 18–21-i ülésén Moszkva képviseletében jelen volt Mikojan is, s csak így sikerült eltávolítani Rákosit, akit felmentettek első titkári tisztéből. (Másnap már Moszkvába vitték.) Az új első titkár Gerő Ernő lett. Az MDP Politikai Bizottságába beválasztották Kádár Jánost, Marosán Györgyöt, de Révai Józsefet is, míg Farkas Mihályt kizárták a pártból. E személyi összetétel nem adott garanciát a hatalomban való megújulásra. Hiszen Gerő Ernő Rákosihoz hasonlóan gyűlölt személy volt.

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

A műegyetemisták október 23-ára a lengyelek melletti rokonszenvtüntetést hirdettek. A hivatalos pártlap, a *Szabad Nép* üdvözölte a diákok demokratikus seregszemléjét, a Gerő-féle vezetés pedig nem merte betiltatni. A békésen induló felvonulás a verőfényes októberi napon a nagy történelmi pillanatokat idéző eufórikus hitet, a szabadság örömét sugározta. Az egyetemisták a Petőfi-szobornál találkoztak, majd innen a Bem térre vonultak, hogy a magyar–lengyel barátság szimbólumát jelentő Bem apó szobránál tüntessenek. A járókelők, a munkából hazaigyekvők, fiatal srácok egyaránt csatlakoztak a felvonulókhoz, amint egyre több honvéd és rendőr egyenruhás személy is feltűnt a tömegben. Estefelé az Országház elé már kb. 200 ezres tömeg hömpölygött, és Nagy Imrét akarta hallani. Ekkor már a forradalom jelszavait skandálták az emberek: „*Aki magyar, velünk tart!*" vagy „*Ez a haza magyar haza, minden ruszki menjen haza!*"; „*Piros, fehér, zöld, ez a magyar föld!*". A piros-fehér-zöld trikolorokból kivágták a Rákosi-címert, s így vált a forradalom jelképévé a közepén lyukas nemzeti lobogó.

264. A népfelkelés. A Margit hídon a Bem térre tartó áradat.

A forradalom néhány óra alatt szinte az egész városra kiterjedt. A Dózsa György úton kemény munkával ledöntötték a gyűlölt Sztálin-szobrot. Fejét végighurcolták a városon. A Bródy Sándor utcában, a Magyar Rádió székházánál a forrongás fegyveres harccá változott. A Rádió vezetői megtagadták az egyetemisták, a tüntetők programjának beolvasását, mire azok megpróbáltak behatolni az épületbe. Az ÁVH-s őrség azonban tüzet nyitott a civilekre. A Rádió védelmére küldött honvédalakulatok, köztük harckocsizók is, átálltak a felkelők oldalára. Reggelre ők győztek.

Október 25-én délelőtt az Akadémia utca 17. szám alatti központban tanácskozott az MDP vezetősége. És – három páncélossal – ide érkezett Anasztasz Mikojan, Mihail Szuszlov, Mihail Malinyin és Ivan Szerov. Utóbbi a titkosszolgálatnak, a KGB-nek volt a főnöke. Közben a Kossuth térre mintegy háromezer fős tömeg gyűlt össze. Amikor híre jött ennek, Szerov három szovjet és két magyar tiszt kíséretében kiment az épületből. Hanák Péter történész emléke szerint – ő ekkor többedmagával a pártközpont felé tartott – „a kaputól félreparancsoltak […] Kijött egy szovjet tiszti csoport […] Nem tudom, hogy kik voltak. […] Tisztek voltak, az biztos. De arra az egy szóra tisztán emlékszem, ami elhangzott: »sztreljaty!«, »sztreljaty!« – A szótárban a jelentése mellett ez áll: lő, tüzel, lelő, meglő, belelő. Itt felszólító értelemmel: lőni! A következő pillanatban csikorogva elhúzódtak a tankok. […] Én először voltam ilyen közel életemben harckocsihoz. Állíthatom: félelmetes látvány! Előrehúzódtak húsz-harminc métert, s akkor hangzott el a tüzelni! vezényszó. […] Döbbenten hallottuk, hogy lőnek. Nem a Parlament épületét vették tűz alá, hanem a teret."

Szerov a tér kiürítésére adott parancsot. Pár perccel 11 után kezdődött. Először csak riasztólövéseket adtak le. Utána azonban kitört a tűzharc. A Kossuth-szobor mögött is voltak szovjet tankok. Azok az épületeket kezdték ágyúzni. Majd a Ságvári Endre tér (ma Vértanúk tere) felől is feltűnt egy tank, s az a teret lőtte. Páncélosgránáttal, géppuskával. Öt-hat percig tartott az eszelős lövöldözés. Megjöttek a mentők, de még mindig lövöldöztek. Kiirthatatlan legenda szerint a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről lőttek volna. Az Akadémia utcában is volt tűzharc. 54 anyakönyvezett halott maradt a Kossuth téren. Reális számítás szerint a hatalom magyar védői közül 12, szovjet védői közül hárman estek el. 284 magyar sebesült meg. E becslés annak az első és a második világháborús tapasztalatnak alapján mondható reálisnak, hogy az akkori sebesültek minden negyedike meghalt.

Október 30-án az MDP Köztársaság téren lévő székházát a felkelők megostromolták, bevették, majd nyomában lincshangulat alakult ki, s lincselések történtek. A képek bejárták a világsajtót, s sokat rongáltak a népfelkelés pozitív képén. Ahhoz képest, hogy az ÁVH éveken keresztül mit művelt az országban, s mi történt néhány napja a Parlament előtt, az itteni események szerény visszahatásnak mondhatók. A történtek bemutatásának a megtorlások éveiben kimondottan igazoló funkciója lett.

265. A Kossuth téri vérengzés áldozatai. 1956. október 25.

A főváros hírei gyorsan eljutottak vidékre. A nagyobb városokban hasonló események zajlottak le, és néhány nap múlva már a falvakban is végbementek a helyi felkelések. Nagy Imre kormányának gesztusai – amelyek a reformkommunisták programját jelentették, hisz a kabinetben csak kommunisták voltak – nem tudták enyhíteni a korábbi terrort gyakorlók iránti gyűlölethullámot. Október 30-án a budapesti pártbizottság székházát a Köztársaság téren fegyveres felkelők vették ostrom alá. Az épületet védő ÁVH-sok viszonozták a tüzet, szabályos ostrom alakult ki. A magukat megadó fegyvereseket a tömeg meglincselte. Ugyanezen a napon Nagy Imre – szovjet jóváhagyással – bejelentette, hogy a kormányt koalíciós alapon átalakítják, és helyreállítják a többpártrendszert. A kormányban az 1945-ben létrejött demokratikus koalíció pártjai kaptak helyet: a kommunista Nagy Imre mellett Kádár és Losonczy Géza; a kisgazdáktól Tildy és Kovács Béla; a parasztpártból Erdei Ferenc és egy később kinevezendő szociáldemokrata miniszter. A kormánynyilatkozat tartalmazta a szovjet csapatok kivonását az országból, a szabad, demokratikus választások kiírását, a beszolgáltatás eltörlését. Úgy tűnt, győzelem.

A többpártrendszerű demokrácia helyreállításához október 31-én feloszlatták az MDP-t. Bejelentették a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) megalakítását Kádár János vezetésével. A párt ideiglenes intézőbizottságában Nagy Imre és társai voltak többségben. November 1-jén Kádár nyilatkozatát közvetítette hangfelvételről a rádió. Elítélte a múlt bűneit, magáévá tette a nemzeti függetlenség védelmét, a demokrácia és a szocializmus „ügyét". A hang Kádáré volt, a kéz már a szovjeteké. A nyilatkozat időpontjában Kádár János Moszkvába repült/vitték, hogy eszköze legyen a szovjet agressziónak.

266. Meglincselt ÁVH-s a budapesti utcán, 1956. október 30.

267. A felásott Köztársaság tér
A pártház ostroma nyomán kialakult tömeghisztéria hatására munkagépekkel hatalmas gödröket ástak a téren, mert az terjedt el, hogy az ÁVH föld alatti kínzókamráit s bennük foglyokat fognak megtalálni. Ilyenek azonban itt nem voltak, lévén, hogy a téren pártház, s nem terrorközpont működött.

Részletek Németh László 1956-ra vonatkozó visszaemlékezéseiből: „E sorok írója a forradalom első hetét egy dunántúli községben élte át.[20] A hír – hogy Budapest népe fölkelt, s a bevonult orosz tankokkal harcban áll – először képtelenségnek tűnt fel, azután rettenetes aggodalmat váltott ki. Nem is annyira hozzátartozóink életét féltettük, hanem azt a kis könnyebbséget, amelyet a 20. kongresszus hozott, s amelynek ezzel a harccal, éreztük, vége van. Amikor a forradalom az egész országon átcsapott, s hozzánk is eljutott: ez az aggodalom egy új aggodalommal bővült – nemcsak a nemzet életét, de jó hírét is féltettük, nem követ-e el most, hogy lánca egy percre lepattant, valami borzasztót s jóvátehetetlent a megkeseredett nép? Amikor pedig a harcok szünetében a küzdő nép mögött a politika régi bajnokai is föltűntek – az aggodalom új gyűrűvel bővült: nem hajtják-e a maguk malmára a zsarnokság ellen fölkelt szenvedélyeket a maguk restaurációjára törekvő emberek: nem ölti-e az ellenforradalom színét a szabadságharcnak indult fölkelés. […]

268. Németh László 1956-ban

Abban a kis faluban, amelyben a forradalom ért, két külön inger is volt, ami az első napokat véressé tehette volna: a szőlőhely hordóiban a frissen erjedő bor s falu szélén, amelyben most úgynevezett 'alkotókat' szolgáltak ki a nyomorgó község lányai. A 'hizlaldának' csúfolt ház legtöbb lakójának édeskevés köze volt az alkotáshoz – főként nyáron azonban annál fényűzőbben bűzölték oda a pretoriánus jólét szagát a beszolgáltatást nyögők orra alá. S hogy folytak ebben a faluban a kritikus napok? Az első nap a Nagy Imre szavának megörült nép – legalábbis az utcán láthatóan – alaposan leitta magát. Éjszaka a tanácsházán összetörték az írógépet, amellyel az idézéseket gépelték, szétszaggatták az iratokat, köztük az anyakönyvet is, halálra keresték a gyűlölt tanácselnököt, s az alkotóházba is bejöttek – a párttitkár gondnokot keresték. Másnap délelőtt kijött egy autó a szomszédos Tapolcáról – rajta egy igen rokonszenves, értelmes munkás, aki megválasztatta a forradalmi bizottságot, s egy ügyes suhanc, akiről később kiderült, hogy doktor, azaz orvostanhallgató, s aki ugyanabból az ablakból bátran lehurrogta a régi tanács ellen kiáltozó, jórészt italos választókat. A tíz bizottsági tag éjjel már ott 'zsugázott' a kivilágított tanácsházán – a vérmesebb ifjúság a jobb módú gazdák borát dézsmálta meg, és felgyújtotta a strandot, nyilván mint az úri mulatság szimbólumát. A kritikus szombat estén már ötvenfőnyi őrség járta a határt s az utcákat – a következő nap pedig autó ment a tanácselnökért, hogy szedje rendbe az iratokat. Én is ezzel az autóval jutottam a szépen udvarló munkásvezető s egy bájos irodai segéderő mellett néhány faluval odébb.

Szándékosan mondtam el részletesebben a vidéki forradalmat – benne elég jelképesen látni a forradalom szerkezetét: a helyi elégtételre s terhei ledobására törekvő, de a bosszú előtt tétova parasztságot, a munkás öntudatot s a népből származó egyetemi ifjúság erjesztő és fegyelmező mozgékonyságát. Lehet, hogy voltak olyan helyzetek az országban, ahol az első kitörés hevesebb volt, ahova nem jutott el a fehér autó s a mozgalomnak értelmet adó munkások és egyetemi fiatalok helyett másféle elemek szóltak ki a tanácsház ablakából. […]

A magyar nép természetes renyheségéhez, amellyel a bosszúnak nekilát, itt még a brillírozás magasabb ösztöne járult, úgyhogy az első veszélyhullám: a borzalmaké – e rövid forradalomnak már a vége előtt lefutott. Az idő, sajnos, túlságosan rövid volt ahhoz, hogy ugyanazt mondjuk – ha nem is az ellenforradalom, de a polgári demokráciába való visszaesés veszélyéről. A pártszervezkedés megindulásával kétségkívül valami ellenszenves, áporodott csapott az ifjúság vízióitól ózonossá vált levegőbe. Előjöttek pincéikből a hajdani szerepükre emlékező pártpolitikusok: megindult a párthelyiségek, autók rekvirálása: a felkelt nép fölött megjelent a kvóta, amely szerint az állásokat a pártemberek közt felosztják. […] Főként a Kisgazdapárt szervezkedését kellett volna szemmel tartani, hogy ifjúsága meg tudja-e akadályozni, hogy a kisbirtok képviseletet a magántulajdon védelmévé tágítsák a belésorakozó erők. Az 'ellen-

20 Szigligeten, a Magyar Írók Alkotóházában volt.

forradalom' kísértete egyelőre azonban voltaképp Mindszenty második beszédében öltött magára valami testfélét – inkább a hangjában, mint amit mondott. […] (Németh László: *A magyar forradalomról*. Bp., 2011.)

A börtönéből szabadult Mindszenty József november 3-án szólt az ország népéhez: „[…] Most van az első eset a történelem folyamán, hogy Magyarország a többi kultúrnép valóban hathatós rokonszenvét élvezi. Mind meg vagyunk illetődve emiatt. E kis nemzet minden tagja szívből örül, hogy a szabadságszeretetéért a többi nép fölkarolja ügyét. […] azt reméljük, hogy nincs ellenségünk. Azért, mert mi sem vagyunk ellenségei senkinek sem. […] Egész helyzetünket azonban az dönti most el, hogy a 200 milliós orosz birodalomnak mi a szándéka a határainkon belül lévő katonai erejével. […] Mi most nem támadtuk meg Oroszországot, s őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonása országunkból megtörténik.

Belső helyzetünket azonban az is válságossá teszi, hogy az előbb mondottak miatt a munka, a termelés országosan megállt. Közvetlen éhínség fenyeget. Szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. Ezért a munkát, termelést, a helyreállítási feladatok elvégzését mindenütt azonnal fel kell venni, saját összességünk, nemzeti érdekünkben. Ez a nemzet életének folytatásához szükséges, haladéktalanul. Amikor ezt megtettük, nem tévesztjük szem elől a következőket: tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. […]

Maga a politizálás is ma másodrendű ügy, a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk. A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásnak minden vonalon, éspedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkeznie. Magánbosszúkat el kell kerülni, és ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásukért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért egyaránt. Leleplező vallomásokhoz nem kívánok egyetlen megállapítást sem tenni, mert az (az) országos munkafelvételt és termelésfolytatást hátráltatná. Ha a kibontakozás az elhangzott ígéretek szerint tisztességesen halad előre, ez nem is lesz feladatom. […]"[21]

Az 1956-os elemi erejű népfelkelés és szabadságharc nem csupán a 20. századi magyar történelem legkiemelkedőbb eseménye, egyben a sztálini rendszerekkel szembeforduló megmozdulások tetőpontja is. Történelemfilozófiai értelemben a létező szocialista rendszerek megreformálhatatlanságáról tanúskodik, nemzetközi meghatározottsága okán elejétől magában hordozta bukása csíráját. Az SZKP KB PB-je október 24-től 31-ig naponta tárgyalta a lengyel és magyar eseményeket. Varsóban Władysław Gomułka révén sikerült a helyzetet megszilárdítani. Budapesten is a fegyveres út elkerülésének lehetőségét keresték. Ismét Nagy Imrével kísérleteznek. Október 24-én Nagy másodszor miniszterelnök. Moszkva szemében azonban napokon belül Nagy Imre totális csődnek bizonyult. Mert az állampárt romokban hevert, az ÁVH tagjai a nép bosszúja elől menekültek, a hadsereg működésképtelenné vált, a média pedig manipulálatlanul közölte a híreket. Október 31-én ezért Hruscsov a fegyveres megoldás mellett döntött. Nagy Imre november 1-jén bejelentette, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből, semleges lesz. Deklarációja azt az október 28-ától tartó átalakulását jelzi, amelynek jegyében a forradalmárok célkitűzéseivel azonosult. A moszkvai elhatározásban nagy szerepet játszott Mao Ce-tung, a kínai és Palmiro Togliatti, az Olasz Kommunista Párt első embere. Mindketten súlyos aggodalmukat fejezték ki a magyarországi helyzet miatt. A fegyveres megoldáshoz döntő hozzájárulást jelentett a szuezi válság. Amint Moszkva azzal szemben semleges, úgy Washington a magyarországi szovjet agresszióval szemben tanúsított közömbösséget: John Foster Dulles külügyminiszter október 27-i beszédében egyértelműen kijelentette, hogy a szovjet csatlós államok, s köztük Magyarország *nem* számíthatnak az Egyesült Államok katonai támogatására. A beszéd lényegét több csatornán keresztül erősítették meg Moszkva számára.

21 *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások. 1956. október 23. – november 9.* Bp., 1989. 461–463.

Részletek a beszédből

„[…] Külpolitikánk másfelől fokozott mértékben kíséri figyelemmel a világ rabságban sínylődő nemzeteinek sorsát […].

[…] Hazafiság szelleme, valamint az egyének gondolati és lelkiismereti szabadság utáni vágya, a saját élet alakításához való jog, olyan erők, melyek belülről rágják, és végül letörik a szolgaság bilincseit. […]

[…] A szovjet imperializmus gyengesége mindinkább nyilvánvalóvá válik. Nem katonai gyengeség ez vagy anyagi erők hiánya. Azért gyenge, mert egy természet ellen való önkényuralmat igyekszik életben tartani, azzal, hogy elnyomja a véglegesen el nem fojtható emberi vágyakat és eltitkolja az igazságot, amit véglegesen elrejteni nem lehet. […]

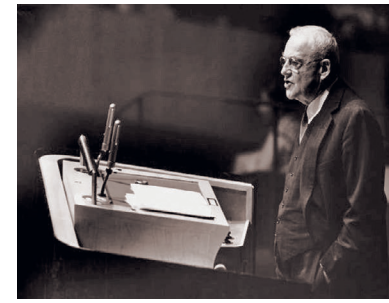

269. John Foster Dulles a mikrofon előtt. Október 27-én Dallasban elmondott beszéde hatalmas segítséget jelentett Moszkvának, hogy november 4-i agresszióját nyugodtan megtegye.

[…] nemzetünk továbbra is történelmi szerepet tölt be. A rabságban sínylődő népek soha nem vonhatják kétségbe azt, hogy bennünk igaz és odaadó barátra lelnek, aki osztozik vágyaikban. Tudniuk kell, hogy számíthatnak javainkra […].

És hogy kétség se férjen hozzá, hadd tisztázzam. Az Egyesült Államokat, amikor szót emel a csatlós országok függetlenségéért, nem hátsó szándékok vezérlik. Legfőbb vágyunk, hogy ezek a népek, melyektől saját nemzetünk fiainak oly jelentős része származik, visszakaphassák szuverén jogaikat és szabadon választhassák meg kormányaikat. *Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.* Barátainknak és egy új és baráti és immáron megosztott Európa részeinek tekintjük őket. […]" [Kiemelés – P. P.]

Előtörténet: a Krím félszigetén lévő Jaltában a három győztes nagyhatalom 1945. február 4–11. között tanácskozott. A befejezésül elfogadott nyilatkozat azt adta a világ tudtára, hogy a Szovjetunió igazi demokratikus állam. Jalta szellemén a világ ellenben – nagyon helyesen – azt értette, érti ma is, hogy az elfogadott dokumentumok betűivel szemben létrejött a bipoláris világrend. Amelyben Nagy-Britanniának a szerepe másodlagossá vált. Évtizedeken át, az 1989–1990-es évekig a másik két nagyhatalom uralta a világot. Tudomásul vették egymás érdekszféráit, a másikéba – fő vonásokban – évtizedekig nem avatkoztak bele. Közben pedig a világ közvéleménye azt várta el, hogy a két nagy világégés után az igazság, az azért történő áldozatos küzdelem rendezze el a problémákat. Ennek az elvárásnak Dulles külügyminiszter beszéde egyetlenegy – általunk kiemelt – mondat kivételével tökéletesen megfelelt. Ám közben „az igaz és odaadó barát" üres szavak halmazába rejtette a lényeget. Amely szerint Moszkva nyugodtan fojthatja el a magyar népfelkelést. Cserében pedig Washington azt várta el, hogy Moszkva a szuezi válság – érdekei szerinti – megoldásába nem avatkozik bele.

Így történt.

Jalta szellemét a brezsnyevi Szovjetunió kezdte ki először, amikor (főleg Afganisztánban) a nyugati világ érdekszférájába kezdett beavatkozni. Természetesen az emberiség javára, a szocializmus világméretű győzelme érdekében. Ám még 1975-ben is úgy tűnt – ez volt a helsinki szellem –, hogy a *status quo* még sokáig fennmarad. Igaz, ott már a „harmadik kosár" nyilatkozatba erőltetésével a nyugati világ kezdte feszegetni a szovjet világbirodalom belső biztonságát…

Befejezésül mindehhez: diktatúrákban – paradox módon – különösen nagy súlya van a leírt, adott esetben a kimondott szónak is. Mert nincs rendszer, amelyet hosszabb távon kizárólag a csupasz erőszak megtartana. A hatalom falán, szerkezetében pedig a szavak könnyen idéznek elő hajszálrepedéseket. Azért, hogy azokból később nehogy omlás legyen, a rendszer emberei állandóan éberen figyeltek, figyelnek. 1956 októberében a népfelkelés azért robbant ki elemi erővel, mert a Moszkvától függő Rákosi-rendszer nem csupán a népet, hanem a nemzetet is mélyen megalázta. Az „aki magyar, velünk tart" jelszónak ezért volt sodró ereje. A Kádár-rendszer lényeges vonásaiban tagadta a Rákosi-rendszert. Ám a nemzeti kérdésben csak annyiban tudta elődjét meghaladni, amennyiben Moszkva is lazított kelet-európai hegemóniájának módszerein.

A KÁDÁR-RENDSZER

A forradalom eltiprása és a Kádár-rendszer megszületése

Hruscsov végigjárta a térség kommunista vezetőit, s – Gomułka kivételével – mindenütt helyeslésre talált az intervenciós terv. November 4-én éjfél után Tökölön – mint 1541-ben, Buda bevétele előtt Szulejmán Török Bálintot – tőrbe csalták a magyar kormány- és katonai delegációt. Hajnalban megindult a támadás a forradalom elfojtására. Szolnokon szovjet szuronyok védelme alatt Kádár János vezetésével megalakult az úgynevezett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. Nagy Imre 5 óra 20 perckor drámai hangú rádiószózatban tájékoztatta az ország népét. „*Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.*" Valójában a teljesen reménytelen helyzetben lévő kormányfő a jugoszláv követségre menekült. Fegyveres ellenállást a Nemzetőrség és a felfegyverzett forradalmi alakulatok fejtettek ki november 10–11-ig.

270. Harcok Budapesten

Kádár János sok alakoskodással, hazudozással átszőtt tárgyalásaival akarta elérni, hogy az országgal-nemzettel szembeni teljes elszigeteltsége feloldódjék. November 22-én Nagy Imre és környezete – az általa adott oltalomlevélben bízva – hiszékenyen elhagyta a jugoszláv követséget. A szovjet elhárítás emberei Romániába hurcolták őket. December 5-én az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága az októberi hatalmas népfelkelésre az ellenforradalmi minősítést akasztotta. A világ közvéleménye mély együttérzéssel és a magyar nép hősiessége előtt meghajolva figyelte a szabadságharc sorsát, miközben a hatalmi körök hagyták, hogy a szovjet szoldateszka tegye a maga dolgát. Az ENSZ fóruma volt az a színpad, ahol az ellentmondást fel lehetett oldani, ahol el lehetett játszani a Moszkvával és magyar szövetségeseivel szembeni tiltakozás ártatlan komédiáját.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága – háromnapi tanácskozás után – 1956. december 5-én négy okát jelölte meg az október 23-án kezdődött eseményeknek. A harmadik szerint „alapvető tényező volt a Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom, melynek jelentős erői működtek illegálisan idehaza, fő erői pedig Nyugat-Németországban gyülekeztek és szervezkedtek. A magyar ellenforradalom célja a kapitalista, földesúri rendszer visszaállítása volt, amelyről az 1945-ben elszenvedett vereség óta egy pillanatig sem mondott le. Ellenkezőleg, azóta állandóan szervezkedett és csak a kedvező alkalomra várt, hogy lecsapjon népi demokratikus rendszerünkre és ellenforradalmi céljait valóra váltsa."

Glatz Ferenc, az MTA rendes tagja (1996–2002 között elnöke) a *História* című történelmi magazin 1988. 6. számában így meditált 1956-ról és az 1988 után vélhetőleg kialakuló világról:

„A forradalom a társadalom egészét meghatározó viszonyrendszer megváltoztatása. A társadalom ember ember közötti érintkezés. S az érintkezést, a kapcsolatrendszert alapjában a tulajdonviszonyok határozzák meg. A marxi gondolkodás alaptézisei közé tartozó állítások. 1956. október 23. – november 4. között Magyarországon az uralmon lévő politikai erők nem kívántak beavatkozni a társadalom alapjaiba. Nem kívánták az 1945–48 között(i) forradalmi reformokkal szemben a földet, a gyárakat, a bankokat 'visszaadni' tulajdonosaiknak. (Érvek 1981-ből, a Magyarország történeti kronológiája IV. kötetének belső vitájából.) Vagyis: nem volt 'forradalom' 1956 októbere, mert nem nyúlt a társadalmi rendszer alapjaihoz. És ugyanígy nem volt 'ellenforradalom' sem, mivel nem kívánta az 1945–1948 közötti forradalmi viszonyokat megdönteni. (Nem is található a kronológia adott kötetében – melynek e sorok írója volt a szerkesztője s részben szerzője is – ilyen értékelő megállapítás.)

Napvilágra kell hozni azokat a politikai programokat, amelyek megfogalmazódtak azokban a hetekben. El kell őket olvasni, gondolkozni kell felettük. Nyugodtan, indulatok nélkül. Előttünk másolatok a hevenyészett programokról … (Ha egyáltalán programoknak nevezhetők a felszínre fakadó indulatok.) Bennük egy közös elem: a Szovjetunió és Magyarország közötti viszony újrarendezésének igénye. 'Reálpolitikusok' ha a semlegességről olvasnak ma, könnyen legyintenek: naivitás. (Érveink, sárguló cédulákon 1981-ből: 1956 őszén az SZKP [a Szovjetunió Kommunista Pártja – P. P.] is felvetette a szocialista országok és a Szovjetunió közötti viszony újrarendezésének szükségességét. Éppen a magyarországi felkelés idején, október 30-án hozott határozatot erről. Magyarországon e keveset idézett dokumentumra a História következetesen hivatkozott, teljes terjedelmében közölte a Pravda 'elfeledett' szövegét. A Kronológia IV. kötete annak idején ugyancsak utalt erre.) – A történettudomány nemcsak a levéltárban ülés, de a gondolkodás tudománya is. Erről gyakran megfeledkezünk. Vajon hogyan álltak az alternatívák 1956 őszén? Ausztria 1955. évi semlegessége (a szovjet csapatok kivonulása) rendkívül közeli, mind térben, mind időben. Az akkor politikáról gondolkodó generáció még nem nyugodott bele a Pobeda-szintű technikai kultúrához tartozásba. (A mai generációk – mi történészek is – belenyugodni látszanak.) Ők még nyíltabban beszéltek és gondolkodtak a világháború utáni átrendezésekről. (Ne felejtsük: tőlünk 1956 három évtizednél messzebb távolodott, az akkor cselekvőktől 1945 alig [több mint – P. P.] tíz évre.) Amerikaiak Nyugat-Európában, szovjetek Közép-Kelet-Európában. E 'nagyhatalmi osztozkodás' egyféle szovjetellenesség alapja is lehetett. Mások úgy gondolkodtak: a fasizmus évszázadunkat megrázó brutalitása alól e térséget a Vörös Hadsereg szabadította fel. Ez egyféle szovjetbarátság alapja is lehetett. És ma már az is

feledésbe merülni látszik: a sztálinizmus-ellenesség is akkor természetesen szovjetellenességként jelenhetett meg. A társadalmi mozgalmakban a résztvevőket nem lehet, mint fizikai kísérletben a reszeléket mágnessel 'negatív' és 'pozitív' pólusokra szétválasztani. Vagy, mint a vegyészi logika teszi: pontosan megállapítani az indulatok indikátorait. – Vagyis: *1956 október nem volt forradalom, s nem volt ellenforradalom*, hanem *népfelkelés a sztálini rendszer ellen*, amely a térség népeire egy hagyomány nélküli rendszert kívánt ráerőszakolni, s eközben nemcsak a konzervatív, de a helyi baloldali erők – mindenekelőtt a szervezett munkásság – hagyományaival is leszámolt. – Figyeljük a virágok szaporítását. Nem tudható előre pontosan, melyik levágott gyökérdarabból nő a sarj erőssé és lesz az anyanövény folytatója. Gyakran jelenünk izmos gyökérdarabjai rothadnak el holnap, s ma csenevésznek látszó darabkák hajtanak erős utódokat. 1956. október 23. – november 4. között a vezető politikai pozíciókban nem ellenforradalmárok és forradalmárok között folyt a harc, hanem a baloldali kibontakozás két alternatívája között: a sztálini rendszert fenntartani akaró szárny és a reformot képviselők között. 1956. október végén egy táborban voltak a később elítélt (és kivégzett), valamint az elítélésekről (kivégzésekről 1957/58-ban) tudomást vevők, vagy éppen azokat elrendelők. A baloldal ismét felfalta saját tagjait. Történetietlen hamisítás, hogy a baloldal őszinte elhivatottságú harcosainak *céljait* nevetséges módon összemossuk a valóban reakciós, ellenforradalmi elemek elszabadulásával. (Ne feledkezzünk el ismét: 1944, 1945 alig [több mint – P. P.] tíz évnyire volt csak 1956-tól.)

A történelem mindenkié. Ösztönösen választanak a jelen politikai harcosai. 1848 mozgalmában 1789 francia forradalma, 1918-ban pedig 1848 kliséi munkáltak. 1956 októberében, a monolitikus intézményrendszer felbontásának kezdetén a korabeli cselekvők természetességgel nyúltak az 1949 előtti politikai intézményekhez. A többpártrendszerhez. Sőt, 1957 elejéig, amíg a táboron belüli inga nem lengett ki 'bal'-ra, addig az MSZMP sem zárkózott el a többpártrendszer visszaállításától. Egészen más kérdés: a konkrét pártcsoportulások kezdeteiben elsősorban a régi pártok újjáélesztésének szándéka nyilvánult meg. A néhány rövid nap nem mutathatta meg: vajon a magyar társadalom 1956 végén ugyanazon pártokat igényelte-e, mint amelyeket felszámoltak 1949-ben? Egészen más kérdés: ma, ismét a többpártrendszer esetleges hasznát mérlegelve egy modern társadalom számára Magyarországon, 'modellként' miért 1956-hoz, illetve 1949 előtti állapothoz nyúl vissza a politikai gondolkodás? Kifejez-e még valamit és mennyit a régi pártok újjászerveződése? – A politikai párt nem más, mint a társaséletben munkáló érdekek politikai rendszer-szintű megfogalmazása. A történelem, ha ismétlésekhez példatárként kívánjuk felhasználni, rossz tanácsadó lehet. 1988-ban a réteg- és csoportérdekek egészen mások, mint 1956-ban, vagy voltak 1948-ban. Lesz-e társadalmi méretekben értelme a régi pártkeretek (és programok) felújításának? Csak a politikai gyakorlat döntheti el …

De többről is szó van. A század végéhez közeledő Magyarország, a történész szemével nézve, egy új politikai világban keresi elhelyezkedését. Világméretekben változik a politika, a politizáló tevékenység tartalma. A modern ipari társadalom százesztendős történelmében az egyes társadalmi osztályok érdekeit megfogalmazták azok a pártok (közép- és felső rétegek, munkások, parasztok pártjai), kik alkotói, létrehozói voltak e társadalomnak. A magyarországi pártrendszer 1948-ig ennek a politizálásnak volt része. Ma már azonban világméretekben megkezdődött e rendszer bomlása. Új tényezők kerültek előtérbe az emberiség sorsának alakításában, új tényezők a politikában. Gyermekeinket arra neveljük, számukra a politika tartalma, eltérően az elmúlt évszázad pártpolitikai tényezőitől: az államhatalmi erőszak visszaszorítása a csoportérdekek (etnikai, vallási, szokásrendi, lokális) javára; a fegyverkezés kiűzése a politikából (nem a rendfenntartásé); az egzaltált technokraták és katonák lázálmainak megfékezése a természet tönkretételében. Vajon nem ezek köré, az immáron *politikai célok* köré kellene szerveződnie az új 'többpártrendszer'-nek Magyarországon? És szerte a világon?"

Az 1988 után elképzelhetően kialakuló világról meditáló gondolatokra nem reflektálunk. Az ezen évtizedekkel kapcsolatban az Olvasó e könyv utolsó *Európa és Magyarország* című fejezetében talál – remélhetőleg szintén elgondolkoztató – bekezdéseket. Itt most azt kell leszögeznünk, hogy magunk is azt tartjuk: 1956 őszén sem forradalom, sem ellenforradalom nem zajlott hazánkban. Ha így van – kérdezheti

joggal az Olvasó –, vajon e könyvben is több ízben miért a forradalom kifejezés található? A válasz roppant egyszerű. Azért, mert az MSZMP felső vezetése 1956 decemberében az elemi erejű népfelkelést és a november 4-i agresszió elleni szabadságharcot nemes egyszerűséggel ellenforradalomnak bélyegezte. Amelynek nyomán tömegesen mentek tönkre, nyomorodtak meg életek. És bár a konszolidáció révén és következtében a társadalommal kiegyező politika lehetőleg kerülte az ellenforradalmi jelzőt, nem kifogásolta, ha helyette „1956”-ról, vagy „a sajnálatos ötvenhatos események”-ről esett szó csupán, ám e minősítést 1989-ig mégsem vonta vissza. Mert a rendszert ez a jelző legitimálta. Berecz János sokáig magasra ívelő politikai karrierje 1986-ban áll meg. Azon a ponton, ahonnan már elveszti reális esélyét, hogy ő legyen Kádár János örököse. Mert az évfordulós megemlékezések karmestereként ezen minősítésen szemernyit sem enyhített. Mert, ha elfogadta a karmesteri pálcát, nem vezényelhetett másként.

A történész tehát a tömegesen tönkrement életek iránti empátia okán használja – messze nem kizárólagosan – a forradalom kifejezést. Mert a sebek még mindig sajognak.

271. 1957. május 1. Kádár János beszél a Hősök terén.

Részletek Kádár János beszédéből. „Hatvanezer öntudatos budapesti munkás gyűlt össze ezen a helyen, ahol ma állunk, 1890. május 1-én, hogy Magyarországon először tüntessen a proletár nemzetköziség eszméje mellett. […] Hol van már a gőgös monarchia? […] de él és győzelmet aratott a munkáshatalom, a proletárdiktatúra, a munkás-paraszt állam, a Magyar Népköztársaság! Él, és legyőzhetetlen erővé változott a proletár nemzetköziség eszméje […] úgy gondolom, hogy az 1890-es, az 1919-es és az 1945-ös május elsejék mellett sokáig emlékezetes marad és kiemelkedő jelentőségű lesz a mai, 1957-es május elseje. […] Miben van a különös jelentősége az 1957-es magyar május elsejének […]? Abban, hogy ezen a napon az októberi sikertelen ellenforradalom fölött a munkásosztály nemzetközi segítségével döntő győzelmet aratott magyar dolgozó nép ünnepli szabadon május elsejét, a proletár nemzetköziség ünnepét. (*Taps.*)

Elvtársaim!

Az 1956 októberi események menetében a fasiszta magyar burzsoázia, amely egyrészről az ellenforradalom posványába süllyedt áruló Nagy Imre-csoporttal, másrészről az amerikai nagytőke által vezetett

nemzetközi imperializmussal szövetkezett, megdöntéssel fenyegette a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjét. Halálos veszély, a megsemmisítés veszélye fenyegette a magyar munkás-paraszt államot, a néphatalmat, a proletariátus diktatúráját Magyarországon. Veszélyben volt népünk nemzeti függetlensége, a béke ügye éppen úgy, mint a gyárak, a bankok, a bányák államosítása, a földosztás, mindazok a nagy vívmányok, melyeket népünk a társadalmi haladás 12 éve alatt elért. […]

[…] nekünk, kommunistáknak kellett döntenünk, tűrjük-e tovább, hogy lemészárolják a nép elejét, sírba tegyék a népköztársaságot, elrabolják nemzeti függetlenségünket és háborús tűzfészekké változtassák hazánkat, vagy minden elképzelhető erővel szálljunk szembe az árulással, és semmisítsük meg az ellenforradalmat. […] Ugyanakkor ismét segítséget kértünk a magyar nép legönzetlenebb, legigazabb barátjától, a Szovjetuniótól. (*Ütemes taps. – Szovjet–magyar barátság! felkiáltások*) A szovjet kormány és a szovjet nép a kért segítséget a proletár internacionalizmus szellemében megadta.

[…] Elvetettük a hazug semlegesség jelszavát, és megmondtuk, hogy a Magyar Népköztársaság kitéphetetlen tagja a szocialista országok Szovjetunió által vezetett hatalmas családjának és következetesen hű marad a varsói szerződéshez." (*Népszabadság*, 1957. május 1. Rendkívüli kiadás.)

Révai József, a nagy tehetségű ideológus 1956–1957-re végleg elvesztette kapcsolatát a valósággal. Számára Kádár János politikája – amely 1963-ig alapvetően a megtorlás politikája volt – elfogadhatatlanul megengedő volt. Kádár János tisztában volt az akkoron a mi históriánkat erősen megszabó moszkvai erőviszonyokkal, s ezért nem tartotta bölcsnek megakadályozni, hogy a politikáját bíráló terjedelmes Révai-dolgozat megjelenjen a *Népszabadság* 1957. március 7-i számában. Jó politikusként ráadásul hasznot is húzott belőle. Azt üzente ezzel a magyar társadalomnak: lássátok be, lehet nálamnál sokkal rosszabb is. Révai azt írta, hogy nem csupán a társadalmat fertőzték meg az „ellenforradalom" eszméi. A fertőzöttség vonatkozik „[…] magára a pártra is […]" Megemlíti „azt a szégyenletes tényt", hogy magának a lapnak nem volt ott „a homlokán a világ kommunistáinak […] büszke jelszava […] 'Világ proletárjai egyesüljetek'." [November elsejétől január 20-ig hiányzott a jelszó – P. P.] Sokszor lehetett hallani – írja éllel –, hogy a régi párttagok a múlt hibáinak visszatérésétől tartva nem lépnek be a pártba, „de arról egyszer sem olvastunk, hogy van sok olyan régi kommunista is, aki az ellenforradalomnak való eszmei behódolás ilyen jelenségei miatt nem érezte még igazán magáénak az MSZMP-t."

Bizonyára voltak, de – szerencsére – egészen bizonyosan nem sokan.

Az 1898-ban született Révai József nem sokkal később, 1959 nyarán meghalt.

272. E fénykép a parlamentben és 1950-ben készült. Amikor az arc többnyire messze nem volt ily kedvesen megengedő. Sőt...

A Kádár-rendszer konszolidációja nem haladhatott tovább a Nagy Imre-kérdés valamilyen megoldása nélkül. Az ő miniszterelnöksége megkérdőjelezhetetlen volt. Ezért vagy rá kellett venni a fogságban tartott politikust, hogy mondjon le, vagy pedig el kellett távolítani az élők sorából. Ő azonban inkább az életét adta, mintsem hogy aláírásával legitimálja a vérben, árulásban született rendszert. 1958. június 16-án történt kivégzésében Kádár Jánosnak és közvetlen környezetének döntő a felelőssége. Ugyanakkor a halálos ítéletet az összes kommunista fővárosban, leginkább Moszkvában, Pekingben és Tiranában is támogatták.

Nagy Imre az utolsó szó jogán: „Engedje meg az igen tisztelt Népbírósági Tanács, [hogy] pár szóval indokoljam a kegyelmi kéréssel kapcsolatos álláspontomat. A halálos ítéletet, amelyet rám az igen tisztelt Népbírósági Tanács kirótt, én a magam részéről igazságtalannak tartom, indoklását nem tartom

273. Nagy Imre az utolsó szó jogán beszél

megalapozottnak, és ezért a magam részéről, bár tudom azt, hogy fellebbezésnek helye nincs, elfogadni nem tudom. Egyetlen vigaszom ebben a helyzetben az a meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb a magyar nép és a nemzetközi munkásosztály majd felment azok alól a súlyos vádak alól, amelyeknek súlyát most nekem kell viselnem, amelynek következményeként nekem életemet kell áldoznom, de amelyet nekem vállalnom kell. Úgy érzem, eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok. Kegyelmet nem kérek."

A *Múltkor* című történelmi magazinban 2009 januárjában a visszaemlékező Pozsgay Imre elmondta: 1989. január 30-án, hétfőn berontott irodájába Mark Palmer, az Egyesült Államok nagykövete. (A helyzetre már – jól jegyezzük meg – az is jellemző volt, hogy az állampárt gyakorlatilag második embere irodája átjáró szoba lett e nagykövet számára. Aki – bizonyára – úgy vélte, már a budapesti volt szovjet nagykövetek székében ül. Tévedett, azoknál kiváltságosabb helyzetben gondolta magát. Mert 1958 tájától a szovjet nagykövetek ilyesmit már nemigen engedhettek meg maguknak. (Ehhez lásd még a 225. oldalt) Nos, a derék diplomata a maga közvetlen stílusában azt kérdezte az alakuló rendszerváltás hullámain további emelkedését építő PB-tag államminisztertől, hogy gondoskodott-e a személyi biztonságáról?

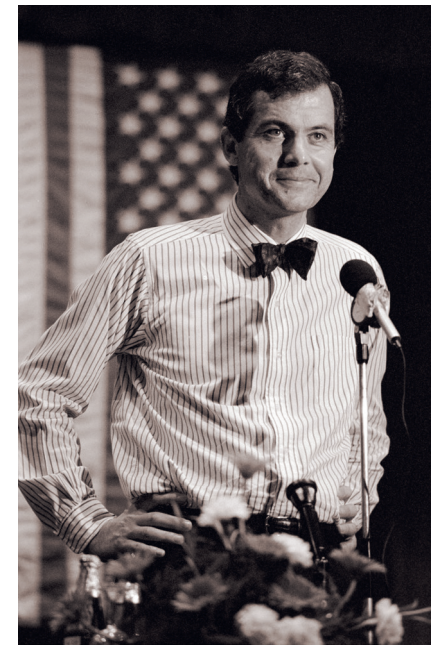

274. Mark Palmer az MDF tanácskozásán 1989-ben – éppen nem az MDF iránti túlzott rokonszenve miatt hívták vissza...

A turbulens jelenet mögött az történt, hogy szombaton, 1989. január 28-án aratta le Pozsgay az MSZMP KB által Berend T. Iván vezetésével kiküldött bizottság jelentésének babérjait. Vagyis 1956-ban nem ellenforradalom, hanem népfelkelés zajlott hazánkban.

A kérdésre a már ugyancsak magabiztos volt kommunista, immáron vérbő nemzeti politikus évődve visszakérdezett: – Maga beszél így? Annak az országnak a nagykövete, ahol az elnököket, mint a kutyát lövik le? Nálunk ez nem szokás. Nálunk a politikai gyilkosságot bírói úton csinálják, s kötéllel fejezik be." A történésznek nincs oka a párbeszéd megtörténtében kételkednie. Ám azt hozzáfűzi, hogy Pozsgay valójában egyáltalán nem volt ilyen magabiztos. Miért is lett volna? Pontosan tudta, hogy a hatalom egyes berkeiben szikrázó gyűlölet övezi. Februárban ezért igenis sor került védelme átvizsgálására, megerősítésére.

A Nagy Imre-per előkészületeivel párhuzamosan munkálatok kezdődtek a népi írókkal szembeni álláspont megfogalmazására. A nevezetes dokumentum lényege: a népi írók alkossanak, munkájukhoz kedvező feltételeket teremtenek, ám eszük ágába se jusson a mozgalmat újjászervezni. A Horthy-rendszer éppen ellenkezőleg cselekedett: mozgalmukat eltűrte, a művek szerzőit ellenben több ízben bírósági perekkel sújtotta.

A szocializmus a pluralizmust általában sem tűrte. A nemzeti kérdésben még kevésbé lehetett pardon. Mert bármiféle engedmény nem csupán '56 megismétlődése rémével fenyegetett. Az összmagyarság dolgában a rendszer és a népi írók felfogása között szakadék tátongott. Miközben Kádár János és elvtársai – plebejus államnemzet felfogásuk jegyében – a trianoni ország népét a nemzetbe igyekeztek beemelni,

a határon túlra szakadt magyarságnak a rendszer szinte végig csak a mostohája maradt. Sokáig szemét sem csípte az internacionalizmus malaclopó köntösébe burkolózó csehszlovák, román és jugoszláv, államnemzetet építő nacionalista gyakorlat. Amely – legkevésbé délen, s legdurvábban keleten – az erőszakos asszimiláció kelléktárával sorvasztotta az ottani magyar kisebbséget. És ezzel természetesen az egész magyarságot sújtotta.

A harmincas években, majd az 1989–1990-es rendszerváltás óta pusztító népi-urbánus ellentétet a szocialista évtizedekben igyekeztek elfojtani. Ám az a hamu alatt is parázslott. Az 1959-es pártdokumentum e vita jegyében is értelmezendő. Nagy Péter 1964-ben megjelent Szabó Dezső-monográfiája és a dokumentum között szoros tartalmi összefüggés létezik. Az MTA Irodalomtörténeti Főbizottsága 1955. márciusi ülésén Nagy Péter javasolta annak megvitatását, hogy „a felszabadulás utáni erdélyi irodalom része-e a magyar irodalomnak, vagy pedig csupán magyar nyelvű román irodalom. (Nem romániai, hanem román!) Ő hajlik ez utóbbi nézet felé, ez a helyes, de természetesen ilyen problémát csak a leggondosabb elemzés után dönthetni el. Mindenki maga elé nézett, senki sem szólt egy szót sem, az elnöklő Eckhardt Sándor sem. Bóka (László), Tolnai (Gábor), Gyergyai Albert, Klaniczay (Tibor) s a többiek sem. Én kezdő, meghívott tag voltam – nem mentség ez, így a lejegyző Ortutay Gyula –, nem akartam elsőnek hozzászólni ehhez a kérdéshez, pedig bitangság, hogy nem szóltam én sem, persze bitangság, hogy a többiek is hallgattak.” Az emlegetett szakbizottsági tagság nem tévesztendő össze Ortutaynak az MTA-n belüli tagságával. Mivel 1945. május 30-án lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, ezért bőven lett volna alapja arra, hogy Nagy Péter felvetésével keményen szembeszálljon. Ha bitangság volt a hallgatás, akkor felesleges szavakat keresni Nagy Péter felvetésére. A lényeg világos: a hatalom szóríthat ugyan hallgatásra, cinkos lapításra, ám arra nem képes, hogy magát az ellentétet elsimítsa.

A Magyar Távirati Iroda jelenti:

Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében

Az Igazságügyminisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásról

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Ügyésze vádiratában *Nagy Imrét* és büntársait: *Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Tildy Zoltánt, Maléter Pált, Kopácsi Sándort, Szilágyi Józsefet, Jánosi Ferencet, Vásárhelyi Miklóst* a magyar népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntettével, ezenkívül Nagy Imrét hazaárulás, Kopácsi Sándort és Maléter Pált katonai zendítés büntettével vádolta meg. Losoncy Géza terhelt ellen az ügyészség a büntető eljárást megszüntette, mert ügyészi időközben betegség következtében meghalt.

A Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa Nagy Imre és társai bűnügyében a vádlottak vallomása, 29 tanú kihallgatása, a védők és védelem meghallgatása, s a zsidek bizonyítási anyag megvizsgálása alapján megállapította:

Nagy Imre és legközvetlenebb bűntársai, *Losoncy Géza, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Szilágyi József* 1955 decemberében, illetőleg államellenes szervezkedést hoztak létre abból a célból, hogy erőszakos úton megragadják a hatalmat és megdöntsék a Magyar Népköztársaságot, illetőleg tárgyalása során megállapítást nyert, hogy Nagy Imrének és bűntársainak vezető szerepük volt az 1956 októberi ellenforradalmi felkelés előkészítésében és kirobbantásában. Tildy Zoltán és Maléter Pál 1956 októberében megismerték Nagy Imre és társai ellenséges célkitűzéseit, azokkal egyetértettek, és cselekvően bekapcsolódtak az ellenforradalmi felkelésbe. Az összeesküvő csoport taglai a hazai reakciós erők élén és a külföldi imperialistákkal szövetségben, a Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló puccskísérletet hajtottak végre.

A bíróság megállapította, hogy Nagy Imre a hatalom erőszakos megszerzése érdekében legkésőbb 1955 végén szűk illegális csoportot hozott létre. Az illegális csoport törvénytelen eszközökkel és a törvényes lehetőségek kihasználásával vegyes ellenséges tevékenységet, a népi hatalom megdöntésére irányuló célkitűzések végrehajtása érdekében mozgósította és tevékenységükbe bevontak a népi demokrácia államrendjét ellenséges rendű és rangú ellenségek. Ugyanakkor valódi céljaikat, ellenséges demagóg és hazug módon, „szocialista” jelszavakkal hangoztatva, átmenetileg megtévesztették és állandóan célzásra felhívják különböző személyek, akiket is.

Az összeesküvő csoport, elsősorban a csoport vezetője maga Nagy Imre, rendszeres kidolgozta a népi demokrácia ellenes mondanivalóját, politikai platformját, közvetlen feladatait, módszereit és távolabbi célkitűzéseit. A vád képviselője ezt a bíróság előtt tárta ezeket a — nagyrészt Nagy Imre által saját kezűleg írt titkos — okmányokat.

Nagy Imre az 1955 decemberében kidolgozott („Erkölcs és Etika” című) dokumentumban a népi demokratikus államrendet „talpig bonapartista hatalom”-nak nevette és annak erőszakos megdöntésére hívott fel. Egy másik, 1956 januárjában írt („Mától időszerű kérdés” című) dokumentumban a népi demokráciával szembenálló erőket való szövetségre hívta fel feladatul: a munkásosztály hatalmát feladva a többpártrendszer visszaállítása. Ilyen értelemben ki célul. Az ugyancsak 1956 januárjában kelt („A nemzetközi kapcsolatok és alapelve” című) írásában a kapitalizmus coport egyik céljaként, a „tömegpolitika felszámolása” érdekében a szocializmus és a békés egymás mellett élés alapelveit megsértette, mert szervezeti időközben betegség következtében meghalt.

A Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa Nagy Imre és társai bűnügyében a vádlottak vallomása, 29 tanú kihallgatása, a védők és védelem meghallgatása, s a zsidek bizonyítási anyag megvizsgálása alapján megállapította:

Nagy Imre és legközvetlenebb bűntársai, *Losoncy Géza, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Szilágyi József* 1955 decemberében illetőleg államellenes szervezkedést hoztak létre abból a célból, hogy erőszakos úton megragadják a hatalmat és megdöntsék a Magyar Népköztársaságot, illetőleg tárgyalása során megállapítást nyert, hogy Nagy Imrének és bűntársainak vezető szerepük volt az 1956 októberi ellenforradalmi felkelés előkészítésében és kirobbantásában. Tildy Zoltán és Maléter Pál 1956 októberében megismerték Nagy Imre és társai ellenséges célkitűzéseit, azokkal egyetértettek, és cselekvően bekapcsolódtak az ellenforradalmi felkelésbe. Az összeesküvő csoport taglai a hazai reakciós erők élén és a külföldi imperialistákkal szövetségben, a Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló puccskísérletet hajtottak végre.

A bíróság megállapította, hogy Nagy Imre a hatalom erőszakos megszerzése érdekében legkésőbb 1955 végén szűk illegális csoportot hozott létre. Az illegális csoport törvénytelen eszközökkel és a törvényes lehetőségek kihasználásával vegyes ellenséges tevékenységet, a népi hatalom megdöntésére irányuló célkitűzések végrehajtása érdekében mozgósította és tevékenységükbe bevontak a népi demokrácia államrendjét ellenséges rendű és rangú ellenségeket. Ugyanakkor valódi célkitűzéseit, célkitűzéseit

Ignotus Pál az új Magyarország diplomáciájában vállalt szolgálatot. A londoni magyar követségnek volt a munkatársa. A terrorrendszer születésének jeleit lebecsülte, s amikor jelentéstételre hazarendelték, akkor (sokkal nagyobb valószínűséget adva, hogy Prágába küldik nagykövetnek, mint börtönbe zárják) veszélytudatát elnyomva hazajött. Nagy árat fizetett érte. Nem csupán lecsukták, hanem alaposan megkínozták, majd sok esztendőre elítélték. 1956 nyitotta meg előtte is a zárka ajtaját, s akkor már nem volt hite az újrakezdéshez.

Ennek a történetnek a lenyomata is rajta van azon a rajzon, ahogy említett írásában Rákosi Mátyásról és Révai Józsefről megemlékezik. „Az üzletember sokat érzeleg és sokat ábrándozik. Kivált az olyan szatócsfi, mint Rákosi Mátyás, vagy textiles ivadék, mint Révai József, akik nem adták volna egy vak lóért, ha „y"-os vezetéknévvel születnek s akik saját zsidó és kereskedelmi hátterük bizonytalanságát gyűlölték a 'polgári társadalom'-ban. Cigánymuzsikás álmaikban, az országtól távol szakadva, a honvágytól felfokozva álmodtak olyan marxista–leninista hazatérésről, amelyet egyszersmind Feszty-körképen lehetne megörökíteni. Nyilván nem véletlen, hogy aki a 35-től 45-ig terjedő időszakban legalaposabban és leggyengédebben (bár persze párt-diktálta fenntartásokkal) foglalkozott a falukutató mozgalommal, a moszkovita Révai József volt."

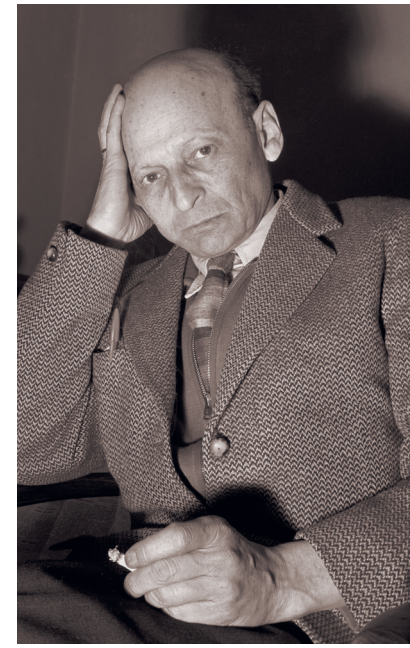

276. Ignotus Pál 1959-ben

Az első időkben a Kádár-rendszer nemzetközileg szinte teljesen elszigetelődött. 1957-ben – amikor döntés született arról, hogy Romániából kivonják a Szovjet Hadsereget – Hruscsov agyafúrt módon felajánlotta: Magyarországról is visszahívja csapatait. Kádár János azonban pontosan tudta, hogy a szovjet fegyveres erő nélkül rendszere nem életképes. 1957. május 27-én magyar–szovjet szerződést írtak alá az itt állomásozó szovjet katonai erő jogi helyzetéről. Teljes elszigeteltségét a rezsim először a harmadik világ országaiban tudta feltörni. 1957 augusztusában magyar diplomáciai küldöttség kereste fel Indiát, Burmát, Indonéziát, Nepált, Ceylont, Szíriát, Egyiptomot és Szudánt, s közben olyan nemzetközileg tekintélyes politikusok fogadtatásában részesülhettek, mint Dzsawaharlal Nehru, illetve Gamal Abdel Nasszer. Ahmed Szukarno indonéz elnök 1960-as, Kwame Nkrumah ghánai elnök 1961-es budapesti útjának ez a háttér növelte meg a jelentőségét. Az elszigeteltség abroncsának lazulását jelezte, hogy következő lépcsőként sikerült az európai semleges országokkal, valamint a szabadkereskedelmi társulás (EFTA) országaival is javítani a viszonyt. Mindennek megvolt a szerepe abban, hogy lassan a „magyar ügynek" az ENSZ napirendjéről való levétele irányában is lépéseket lehessen tenni.

A dátumok mindennél világosabban megmutatják, hogy az ENSZ-nek a magyar kérdésben (sem) volt lehetősége a nagyhatalmi alkut felülírni. 1957. január 9-én kezdte meg a világszervezet a „magyar kérdés" vizsgálatát, majd különbizottság feladatává tette az események kivizsgálását. Tette ezt akkor, amikor már a kádári rendszer feloszlatta a forradalmi bizottságokat, statáriummal elfojtott minden megmozdulást, a Központi Munkástanácsot szétzúzta, a helyi munkástanácsokat törvényen kívül helyezte.

Az elkészült jelentést szeptember 10-én kezdte a közgyűlés tárgyalni, majd négy nappal később 64-14-10 arányban elfogadta. Ám ekkor itthon Kádár János már régen és csírájában elfojtotta a márciusi újrakezdési kísérletet. Április 13-án feloldották az éjszakai kijárási tilalmat. Május elsejét pedig a rezsim – láttuk – sikertörténetként könyvelte el.

A sztálini korszakhoz képest a hruscsovi időszakban a Szovjetunió és szövetségesei közötti kapcsolatok jelentősen, az utóbbiak számára kedvezően változtak meg: a diktátumok, utasítások helyébe Moszkvában a partnerségre igyekeztek a hangsúlyt helyezni. Ennek megfelelően a szovjet nagykövetségek számára kifejezetten tilalmazták a fogadó ország belügyeibe történő beavatkozást. Az 1956 utáni új helyzet nem csekély mértékben elbizonytalanította a szovjet diplomatákat. 1957. május 25-én Andrej Gromiko – akkoron külügyminiszter-helyettes – így írt Nyikita Szergejevics Hruscsovnak: „Egyes országokban nagykövetségeink jelenleg túlzottan tartózkodóak, mivel attól félnek, hogy az ország egyik vagy másik kérdése iránti érdeklődésüket úgy értékelhetik, mint a belügyekbe történő beavatkozást."

277. Kádár János hivatali dolgozószobájában. Ha nem tudnánk, hogy a kép 1986-ban készült, csak azt, hogy hivatali használatra, tekintete akkor is eligazítana akkori helyzetéről és állapotáról. Elege volt az egészből, de nem szabadulhatott...

A Birodalom a durva sztálini módszereket elvetette, ám hegemóniája természetesen megmaradt. Az ugyanakkor nyitott bizonyos mozgásteret, s azt Kádár János kihasználta. Esetenként megengedte magának, hogy a szovjet nagykövetet tájékoztatás címén semmitmondó propagandaszólamokkal traktálja. „[…] A helyzet most falun is jó, a parasztok támogatják a néphatalmat. Az 1956-os események után vidéken a termelőszövetkezetek nagyobb része szétesett, most viszont kezdenek helyreállni. 1959 elején elkezdett fejlődni a szövetkezeti mozgalom, ennek során számos megyében a parasztok tömegesen léptek a termelőszövetkezetekbe, miközben középparasztok is beléptek a szövetkezetbe. Jelenleg a szántóterület hozzávetőleg 50%-a szövetkezeti és állami. Úgy véljük, hogy azért került sor ilyen belépési mozgalomra a szövetkezetbe, mert a magyar paraszt hisz a néphatalomban, és úgy véli, hogy a magyar mezőgazdaság további fejlődésének útja a szövetkezetesítés" – jelenti Tyerentyij Fomics Stikov.

A hruscsovi korszak jellemzői közé tartozott, hogy Moszkva rendszeresen tájékoztatta csatlós szövetségeseit külpolitikai lépéseiről. Amikor – például – Kádár János a budapesti szovjet nagykövettől átvette azt a feljegyzést, amely Hruscsov Dzsavaharlal Nehruval 1960 februárjában folytatott megbeszéléséről készült,

278. 1956-nak döntő szerepe volt abban, hogy hazánk tapintatosan megszállt ország lett. A kiskatonák nem randalírozhattak az utcákon, laktanyájukba bezárt, idegőrlően monoton életet éltek. Ha kitörtek – voltak rá példák –, nagyon durva volt a büntetésük. E sorok írója kisiskolásként nap mint nap a Pestújhelyen lévő központi kórházuk mellett haladt el. A betonkerítés feletti szögesdrótok között az utcára bámészkodó, lábadozó kiskatonák sokkal inkább szánalmat, mint félelmet ébresztettek. A kerítés egy része idővel civilizált vaskerítés lett. A búcsúzáskor nekünk minden jót kívánó plakát elé állított kiskatona égi mása a korábban látottaknak. A kép megszaggatása szerint többekben nem ébredt bocsánat. Vélhetőleg ők azt sem mérlegelték, hogy először mi mentünk oda...

akkor lényegében ugyanolyan cikornyásan alázatos hangon köszöni meg a moszkvai gesztust, mint ahogy hajdan a ravasz erdélyi fejedelmek hálálkodtak a török portának. S ahogy annak idején az ilyen szólamok fedezékében törekedtek mennél önállóbb külpolitikára, most Kádár János igyekezett szűk mozgásterét bővíteni. „Hálásak vagyunk a szovjet elvtársaknak és mindenekelőtt az SZKP KB-nak a részletes, rendszeres tájékoztatásért, amelyet a nemzetközi kérdésekről kapunk. Az ilyen tájékoztatással összefüggésben képben vagyunk a Szovjetunió által folytatott nemzetközi politikáról, ismerjük azokat a fontosabb megbeszéléseket, amelyeket a Szovjetunió és személyesen Ny. Sz. Hruscsov elvtárs folytat. Az ilyen operatív és rendszeres tájékoztatás, amelyet a szovjet elvtársaktól kapunk, lehetővé teszi, hogy könnyen tájékozódjunk a nemzetközi kérdésekben, és következésképpen az országunk külpolitikai kérdéseiben komoly hibák nélkül döntsünk."

A Kádár-rendszer meghagyta a népnek a morgás jogát. A nép pedig kiegyezett. Az 1960. áprilisi részleges amnesztiarendelet megszüntette az internálás gyűlöletes gyakorlatát, és a hat évnél rövidebb időre elítéltek szabadlábra kerültek. Az Egyesült Államokkal – Moszkva jóváhagyásával – folytatott titkos tárgyalások nyomán megállapodás született. 1962. december végén Kádár János Magyarországa visszakapta ENSZ-mandátumát. 1963 márciusában kihirdették az általános amnesztiát.

Vas István: *Cambridge-i elégia*

Az íves boltozat alatt,
A legyező-gótika alatt,
Eszembe jutott Sárospatak,
Nem is tudom, miért.

Talán az együgyű kis boltozat
Jutott eszembe,
Ahol a faragott rózsa alatt
Négy tehetetlen magyar nagyúr
Vergődve, megromolva és
bizalmatlanul
Egymással sub rosa beszélt,
Hogy mi lenne, ha... mi lenne...

És jártam, néztem, álltam
Kollégiumi parkvilágban,
Rododendronok, gótikák,
Röneszánsz kutak, azaleák,
A pázsit meg az Erasmus-ablak
Gyöngéd izzással felragyogtak
Hűvös, tengeri, szürke szélben.

Ezt is megéltem, ezt is megértem...
Hányszor gondoltam erre
a veszélyben,
Mikor üldözve, zaklatottan
Diákjait, költőit fordítottam,
Börtönök, razziák közt,
angol bombaverésben,
S háromszáz év után
Az ő lelkükkel egyetértve írtam,
Suckling, a gavallér,
Marvell, a puritán,
Nyakfodros, régi angolok
Adtak erőt, hogy azt kibírjam.

S most innen arra gondolok,
Miről beszéltek a „rózsa alatt"!
Hát mit nekem nagyúri
összeesküvők,
A kelepcébe hullt szomorú dúvadak,
Mit tudok velük kezdeni?
Mit nekem a bécsújhelyi
Siralomház fala?
Mikor azt nézték, mit gondoltak ők?
Hogy „kár vala... kár vala..."?

És ugyanakkor itt
A Cam folyón ugyanígy
Siklottak puntjaik,
Rajtuk a csáklyázó diákok,
Velük a hamvas bőrű lányok,
Mezítláb akkor is, hűvös,
tengeri szélben,
A költő kezében gitár –
Vagy lant inkább?

Kár vala, kár –
Ezt gondolhatta börtönében.

Egy ívelt kis kőhidon át
Fekete köntösében két diák –
Elég ma Cambridge-ből, elég!
Hogyan is szokás az elégiát
Befejezni? Él magyar, áll Buda még...
Csodának ez is épp elég.

Mert elmúltak a nagyurak,
De megmaradt Sárospatak,
Megmaradt Sárospatakon
A régi metszet a falon:
Zrínyi Péter
Horvát bán
Inas nyakán
Még levágatlanul szegény fejével.
Az egész alak
Áthúzva vastagon
– Tán Bretzenheim vagy
Windischgrätz alatt –
Rajta felírás, kései,
És ma is hirdeti

Császárhűséggel a fekete tinta:
„Decapitato in Vienna."
De megmaradt
Sárospatak
És megmaradtak ablakdíszei,
A röneszánsz domborművek,
A bajszos és kerek,
Víg magyar koponyák

Onnan néznek le rád,
És él magyar, áll Buda,
És ez is épp elég csoda,
A századokon át
Élnek a magyar koponyák,
A múlt csak példa legyen ma:
Decapitato in Vienna –
Elég volt már, elég!

Hol is vagyok? Szívem ritmust cserél.
Emeletes teázó, tej és erős tea.
Barátságosan szürke angol ég.
Rododendron, narancsvörös, lila,
Buján tenyésző sárga viola.
Tengerről fúj a szél.

(1959)

A költőt Shakespeare-fordítóként hívta meg a brit külügyminisztérium 1958-ban Angliába, így jutott életében először oda. Végül 1959-ben érkezett meg a szigetországba, ami abban az időben kivételesnek számított. Vallomása szerint érdemtelennek tartotta magát az útra, hiszen azt – vélte – sokkal inkább Arany Jánosnak vagy Babits Mihálynak kellett volna megkapnia. Az 1956 utáni bizonytalanságból a költő az angliai nyugalomba érkezett. Cambridge-ben a patinás Trinity College falai között elfogyasztott ebéd hangulatában született meg a vers. Emlékezete mélyéből hirtelen Sárospatak bukkant elő, mert az is kollégium volt. És a jóval szerényebb pataki boltívek is ösztönözték. Hiszen külföldön sokkal élesebben látjuk magunkat. 1949-ben lakott a *sub rosa* teremben. Az is nagyon furcsa élmény volt, emlék lett. A költő már akkor sem értette, hogyan fért el hajdan a négy hatalmas összeesküvő főúr a szűkös boltívek alatt. Feszengését az is okozta, hogy barátai, Déry Tibor és a többiek otthon még börtönben ültek. Lelkiismeret-furdalást, szégyenkezést érzett.

Cambridge nyugalmából nézve messze nem volt természetes, hogy mi magyarok még mindig életben vagyunk…

Németh László 1957 őszétől 1961-ig ideje zömét a Tihanyi-félszigetnek a tó nyugati medencéjére néző, világtól eldugott telepén, édenkertjében töltötte. Az itt született esszéit gyűjtötte egybe a *Sajkódi esték* című, 1961-ben publikált kötetbe, amely később az újabb ilyen jellegű írásaival bővítve jelent meg ismét. Egyikükben Hatvany Lajos látogatását beszéli el. Szenvedélyesen megoszlanak a vélemények, hogy a népi-urbánus vitát mely oldalról, s személy szerint ki robbantotta ki. Meglehet, mindkét oldalnak megvan a vétke, s jobb egy helyett több személy szerepét firtatni. Bárhogy is történt, Hatvany Lajosról, aki Németh Lászlót azzal a súlyos váddal illette, hogy szellemi különítményes lett volna, nem lehet nem szólni. (Napjainkban a vörös terror emlegetése, a fehér megtorlás bagatellizálása dívik, ám akkoron velőt rázó volt az ilyetén vád.) A megtámadott részletes vallomással válaszolt. Amikor 1930-ban Baumgartner-díjat kapott, azt mély megbántottsága kifejezéseként visszaadta.

279. Németh László a ház ablakában

Életük végére ellenben mindkét oldalról teljes mértékben kiengesztelődtek egymás iránt. Hatvany Lajos Petőfi-könyve hozta először Németh Lászlót hajdan gyűlölködő és minden bizonnyal *anno* gyűlölt partneréhez közelebb. „A Galilei megjelenése s bemutatója – vallja Németh – új alkalom volt az irodalmár maga felülmúlására. Az előadásra – bár arcszíne már a szív végső pusztulásáról szólt –, ahogy az egy irodalombaráthoz s egy irodalmi eseményhez illik, odahurcoltatta magát, tapsolt, mint Lengyel Menyhértnek valaha, hogy ölelésfélében adva át (bennem legalább is valami közvetlen testi emléke maradt, hogy magasabb s szélesebb mellű volt, mint én) a nagy nemzedék gratulációját, melyhez tartoznia büszkesége és tiszte volt. Néhány nap múlva, 1956. november 2-án, amikor cikkemet a rádióba beolvasták, ő volt az első, aki fölcsengetett. […]"

Az *Emelkedő nemzet* című írásról van szó, amelyben a nagy író a szocializmus mellett tett hitet. „[…] ha a helyzet nem is parancsolná – írja –, a magyar nép klasszikus művekben testet öltött vágya is azt diktálja, hogy a szocializmus elvéhez ragaszkodjunk […]", figyelmeztet sok egyéb más, ma nemigen idézett, pedig mélyen megszívlelendő gondolat mellett. Megszívlelendő nem csupán az egyszer a messzi ködben ismét bekövetkező jövő, hanem az akkori valóság összetettsége meglátásának szakmai követelménye okán is. Amelyben kétségkívül négy merőben egymással feleselő törekvés volt. Ezek – ha nincs a november 4-i szovjet invázió –, bizony könnyen meglehet, a polgárháború lángját borítják az országra. Természetesen nem tudjuk, mi lett volna, s nincs is értelme a további ilyen irányú töprenkedésnek. Ám azt bizonyosan állíthatjuk, hogy az említett négy irányzat közül a legerősebb az volt, amit a reformkommunisták képviseltek. És – láthatjuk – az a Németh László, aki a harmincas években oly éles szenvedélyességgel fordult a marxizmussal szembe, bizony szintén azt igenelte. Ezért is lehet, hogy majd 1957. március idusán átveszi a Kádár-rendszer által neki adományozott Kossuth-díjat. Mivel a szovjet inváziót természetesen mélyen elítélte, ezért a díjjal járó magas anyagi összegből magának semmit sem tartott meg, hanem a hódmezővásárhelyi iskola javára utaltatta át. (Az említett négy irányzatból a másik három egyike az 1945 utáni koalíciós korszakot folytatta volna, természetesen a mind fullasztóbb kommunista hegemónia nélkül. A másiknak a Mindszenty Józsefből áradó fluidum – nem szavakba öntött programja – adta a velejét. A harmadik pedig a pesti srácok bizony lumpenvilága volt, amit később a szovjet tankokkal vívott hősies küzdelmük betakart.)

Mivel Németh László és Hatvany Lajos (oly nehéz elhinni) kimondottan szeretetteljessé vált kapcsolata személyes sorsukon messze túlmutató jelentőségű, ezért történetüket folytatnunk kell.

„Azóta – írja Németh László – egyszer találkoztunk: Szigligetre ment pihenni, a feleségével s az orvosnővel, aki mint egy élő Pravaz[22] kísérte mindenhová a serkentésre szoruló szívet. Az út balatoni tanyám közelében visz el, s nem állhatta meg, hogy a rossz dűlön be ne hozassa magát. Nyilván kíváncsi volt, hol, milyen körülmények közt remetéskedik az állítólagos remete. […] Nyilván képtelen volt elhinni, hogy valaki, hozzá író, a magányban, ilyesféle furcsára nyírt gyümölcsbokrok közt valóban jól érezze magát." Vagyis az a természetesen lényeges, ám önmagában egymást messze nem bántó különbség, amely a népi és az urbánus mentalitás között létezett, létezik, s mindig is létezni fog, az természetesen megmaradt közöttük. Ám az a gyilkolódás, amely *anno* az ő viszonyukat (is) áthatotta, s amely az 1990-es rendszerváltás óta széles körökben ismét vehemensen lobog, annak közöttük írmagjuk sem maradt.

Ezért tartjuk megkockáztathatónak: a szocializmus évtizedei nem csupán szőnyeg alá söpörték ezt az őrületet, hanem gyengítették is. Itt is a magyar sors suhog, a magyar átok arat. Amint a nemzetközi körülmények nyomtak bele bennünket 1914-ben a nagy háborúba, s vele a pusztulásba, mely megakadályozta, hogy a természetes asszimiláció retortáin megszűnjék a magyar–zsidó szembenállás, hasonlóképpen a szocializmus pusztulása ránk hozta – amint attól Szűcs Jenő rettegett, s rettegésében a halálba menekült – a népi-urbánus gyűlölködés lángra lobbanását, mögötte pedig a kettős társadalmi struktúra korábbit idéző szárba szökkenését. Az Olvasó természetesen Szűcs Jenő felszólalásában ne keresse a fentieket betű szerint kimondó részt. Ám megtalálja annak betű szerinti alapját: „[…] a válság csak a társadalom elemi erejű kényszerítő erejével együtt lenne képes a demokráciát kierőszakolni, éspedig egy olyan 'civil társadalmi' jellegű, józan és fegyelmezett alapállásából kiindulva, amelyben nem a hatalom megosztása (vagy éppenséggel, ami még rosszabb; a hatalomból való 'részesedés') a legfőbb áhított cél, hanem a hatalom minden oldalú, módszeres reformmunkálatokkal kidolgozott, intézményes ellenőrzése. […]" Nos, egy olyan társadalom, amelyben a nép feletti nemzet gyilkos kettős struktúrában él, ahol még arról sem lehet szó, hogy az ellenzék a hatalomból ténylegesen részesedjék, az bizony, sajnos, beláthatatlanul távol van attól az állapottól, amelyben a civil társadalom ellenőrzi a hatalmat. És Szűcs Jenő azt is megmondta, bárhová néz, úgy látja, hogy „a 'szükségszerűségek' nagy súlya és a 'lehetőségek' törékenysége mellett" olyan konklúziót, hogy „a magyar társadalom történetileg determinálva van a demokráciára, mintegy történetileg 'megilleti' […] homo historicus minőségemben nem tudok kimondani." (Lásd részletesen a 253–254. oldalakon lévő keretes részt.)

22 Németh Lászlónak orvosi diplomája volt. Pravaz lyoni sebészről nevezték el azt az egészen kicsiny tartalmú fecskendőt, melyet ő használt először orvosszerek bőr alá fecskendezésére.

Az elmúlt bő ezer esztendőben a magyar állam és a pápaság, illetve a hazai katolikus egyház és az Apostoli Szentszék közötti kapcsolatok – az időnkénti ütközések ellenére – alapvetően jók, időnként kifejezetten jók voltak. Ellenben az 1945 utáni évtizedek ez alól kivételt képeztek. A kádári Magyarország és a Szentszék között 1964-ben létrejött részleges megállapodás jelentősége ezért is igen nagynak mondható. A dualista korszakban a bécsi nunciatúrának magyar szekciója volt. A Károlyi-kormánynak a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló törekvését a Vatikánban kedvezően fogadták, az idő rövidsége ellenben megakadályozta a terv kivitelét. 1920 júliusában ellenben létrejött a diplomáciai viszony. A kapcsolatok szívélyességét a főkegyúri jog körüli vita terhelte meg. Ugyanis a Szentszék már 1918-tól kezdve vitatta a magyar államfő prezentálási jogát. 1927-ben ellenben ún. *intesa semplice*, azaz egyszerű megállapodás született, amely a magyar államnak a főpapkinevezésekbe viszonylagos beleszólási lehetőséget adott, és szabályozta azt. Angelo Rotta 1930-tól kezdődő nunciusi tevékenysége igen eredményes volt, s ő kiváltképpen nagy érdemeket szerzett – mint azt az adott helyen jeleztük – a zsidómentésekben. 1945. április 4-én ellenben a SZEB követelésére távoznia kellett. Ez azért történt így, mert Moszkva nem akart szemtanút, aki hitelt érdemlően tájékoztatta volna a nagyvilágot arról, ami majd a következő esztendőkben Magyarországon zajlik. Bár Mindszenty Józsefnek a magyar katolikus egyház élére 1945 augusztusában történt kinevezése egyoldalú vatikáni lépés volt, azt a magyar állam – tekintettel a főpap antifasiszta ellenálló voltára – nem kifogásolta. Ellenben a főpapnak a belpolitikai küzdelmekbe való beleszólása, majd 1949. február 8-án életfogytiglanra történt elítélése a mélypontra vitte a kapcsolatokat. A pápa egyházi átokkal sújtotta mindazokat, akik az érsek elleni eljárásban bármi módon közreműködtek. A magyar állam keményen korlátozta az egyház működését. Az 1957: 22. sz. törvényerejű rendelet állami hatóságok előzetes hozzájárulását írta elő a főpapi kinevezésekhez, a Szentszék pedig kiközösítés terhe mellett tiltotta a katolikus papok politikai szerepvállalását.

280. Lékai László. „A megnyesett fa kizöldül" – hangoztatta. Bölcs ember volt.

1962 decemberében Magyarország visszanyerte mandátumát az ENSZ-ben, 1963 elején életbe lépett az általános amnesztia, tavasszal pedig megkezdődtek a Szentszékkel a kapcsolatok normalizálását célzó tárgyalások. A többfordulós tárgyalássorozat 1964. szeptember 15-én megállapodással zárult. A dokumentumokat 99 évre titkosították. A kiadott sajtóközlemény, az egyházi sajtó híradása, valamint az iratokba betekintést nyerő egyháztörténészek – első helyen Gergely Jenő – publikációi révén a lényeget tekintve azonban el lehet benne igazodni. Ha figyelembe vesszük, hogy konkordátum a két fél között soha nem köttetett, 1927-ben is csak részleges megállapodást írtak alá, akkor az 1964-es megállapodás joggal történelmi jelentőségűnek mondható. A lényeg az, hogy a hitélet gyakorlása könnyebbé vált, a főpapi kinevezések dolgában pedig olyan megállapodás született, amely szerint a magyar állam vétójogának elismerése mellett a Szentszék döntött a kinevezendő főpapok alkalmasságáról. Mindennek pedig az volt az alapja, hogy az állampárt berendezkedésű Magyarország végleg tudomásul vette, hogy az állampolgárok fejéből nem lehet a hitet kiűzni, a Szentszék pedig történelmi realitásnak vette az ország szocialista berendezkedését.

A Hruscsov–Brezsnyev-váltás próbatétele

1964-ben puccsal megbuktatták Nyikita Hruscsovot. A Lengyelországból hazatérőben lévő Kádár Jánossal szemben itthon a jól értesültek rákosista fordulat lehetőségéről pusmogtak. Az egész nemzetközi közvélemény élénk figyelmét s egyben elismerését váltotta ki, hogy a magyar pártvezető mégis nyíltan méltatta az eltávolított Hruscsov külpolitikai érdemeit. Az új főtitkárral, Leonyid Iljics Brezsnyevvel való találkozóján még keményebben fogalmazott: „Mi nem tudunk egyik napról a másikra leköpni egy olyan embert, aki mindig velünk harcolt." Az egyenes kiállásnak meglett a durva viszonzása. Amikor Kádár a bukott Hruscsovnak almaküldeménnyel akart kedveskedni, akkor a moszkvai lakájok Brezsnyev döntéséhez folyamodtak, aki a küldeményt azzal parancsolta vissza Budapestre, hogy a címzett ismeretlen.

281. Kádár János Lengyelországból megérkezve a Nyugati pályaudvaron beszél.

Ezekben az években – miközben 1965-ben megszületett a hírhedt Brezsnyev-doktrína – a kádári portré a nyugati sajtóban és közvéleményben átszíneződik. A rendszernek a nép életkörülményeit javító intézkedései kedvező visszhangra találtak. Jóllehet az 1956 előtti politikai intézményrendszeren nem hajtottak végre jelentős módosításokat, ám a rendszer hagyta, hogy a magánélet depolitizálódjék. 1960-tól enyhülni kezdtek az utazási korlátozások. Piros útlevéllel vízummentesen lehetett a határt átlépni először Csehszlovákiába és Lengyelországba, később Bulgáriába, Romániába és az NDK-ba, majd 1966-tól Jugoszláviába. A nyugati országokban kék útlevéllel háromévente egyszer járhatott a rendőrséggel összeütközésbe nem került állampolgár, ha pedig rokona volt, azt kétévente kereshette fel. 1960-ban 300 ezer fő lépte át a határt, 1970-ben már egymillió fő fordult meg idegen országban, 1980-ban pedig 5,2 millió kiutazást regisztráltak. A turisták túlnyomó többsége a szomszédos országokat kereste fel, kedvelt úti célt jelentett az adriai tengerpart, ám közben az eleinte egészen minimális nyugati forgalom is dinamikusan nőtt (1958-ban 28 ezer, 1962-ben 65 ezer, 1965-ben 120 ezer és 1986-ban 708 ezer).

1965-ben, Leonyid Iljics Brezsnyev, a szovjet párt főtitkára bejelentette, hogy a Szovjetuniónak, mint az – úgymond – legfejlettebb szocialista országnak joga és kötelessége mindenütt beavatkozni, ahol a szocializmus építése veszély került. Ez a Brezsnyev-doktrína. 1968-ban Csehszlovákiában alkalmazták. 1981-ben Lengyelországban Jaruzelski elnöki kivételes állapot kihirdetésével előzte meg az alkalmazását. Még nincs szakmai konszenzus arról, hogy meddig volt a doktrína érvényben. Jelen sorok szerzője szerint 1988 decemberében szűnt meg. Amikor Gorbacsov főtitkár az ENSZ közgyűlésén bejelentette, hogy Moszkva csökkenti a szövetséges országokban állomásozó katonáinak a létszámát. Ezzel azt üzente ugyanis nekik és a világ közvéleményének, hogy a szocialista berendezkedés megőrzése ezen túl minden országnak saját belügye.

282. Magyar turisták külföldön
A legendássá vált – háromesztendőnként kiváltható – 70 dolláros keretből a leleményes magyarnak szinte mindenre futotta. Futnia kellett…

Az életszínvonal is lassan, viszonylag egyenletesen emelkedett. A véreskezű diktátor mindeközben lassan a reálpolitikus Kádárrá változik. S ezzel a politikussal a nyugati világ vezetői is mind gyakrabban ráztak kezet. „*Aki nincs ellenünk, velünk van*" jelszavával Kádár megfordította Rákosi – *aki nincs velünk, az ellenünk* – elvét. A konszolidációt lehetővé tette, hogy Moszkva sem erőltette a sztálinista szisztéma restaurálását, és a Kádár mumusának bizonyuló Rákosit sem engedték haza. 1962-ben az MSZMP VIII. kongresszusa deklarálta, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásával befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása. Kádár közölte, hogy miután az alapvető termelőeszközök szocialista (állami és szövetkezeti) tulajdonban vannak, a magántulajdonos paraszti osztály felszámolásával megszűnt a kapitalista restauráció lehetősége. Megkezdődhetett a „fejlett szocializmus" felépítése, amihez a párt vezetésével a nemzeti egység jegyében a lakosság egészének részvételére van szükség.

A kádári vezetés következetesen törekedett arra, hogy a lakosság minél szélesebb rétegeinek az életszínvonalát emelje. Ezt célozták a nagyarányú és olcsó lakásépítések (új lakótelepek), a hétvégi telekhez és autóhoz, tévéhez, háztartási gépekhez jutás lehetősége, a vidék villamosításának befejezése, az élelmiszer-ellátás bővülése (például a déligyümölcs megjelenése), a háztáji gazdaságok engedélyezése, a kisiparosok működési lehetőségei, majd ami a csúcsot jelentette: a Kánaánnak hitt Nyugatra való utazás lehetővé tétele – a „gyanús elemek" kivételével.

283. Panellakás szokásos berendezése

284. A József Attila lakótelep

1968 és a világgazdasági válság kihívása

A prágai tavasz „emberarcú szocializmus” törekvése a Brezsnyev-doktrína sziklájába ütközött. Kádár János kettős lelkülete szerint cselekedett. Alexander Dubčeket szinte fiaként kezelte, s lehetőségei, tehetsége szerint igyekezett őt Brezsnyevvel elfogadtatni. Ám a prágai tavasz a magyar 1956 emlékét is felidézte. Nagy Imre halála 10. évfordulóján a *Literárne listy* című hetilap kegyelettel idézte fel őt. Nem sokkal később a Budapestre érkező Dubčeknek Fock Jenő miniszterelnök keményen megmondta: ha nem határolódnak el a cikktől, akkor azokkal tartanak, akik Kádárban és társaiban gyilkosokat látnak. Dubček azonban még Kádár elvárásai szerint sem tudta a folya-

285. Kondor Béla: Pléhkrisztus

Ha egy szép élet vágyát őrzöd,
a múlttal nem szabad törődnöd,
s mindig úgy tégy ha veszteség ér,
minthogyha újjászülten élnél;

Mit akar? – kérdd meg minden naptól
és minden nap felel majd akkor;
Tetteidnek tudjál örülni,
más tetteit tudd megbecsülni;

főként ne gyűlölj egy embert se,
s a többit hagyd az Úristenre.

(Johann Wolfgang Goethe)

Kondor Béla (1931–1972) rövid életét, munkásságát sokan, sokféleképpen magyarázzák. Az 1963-ban festett *Darázskirály* az egyik legismertebb, tán a legismertebb alkotása. Talán az lenne a titok nyitja, hogy két, merőben más arcot és témát látunk ötvözve? Zseniálisan. Nem csupán a keleti egyházi képek hangulata ragadja meg a nézőt. (A művésznek van még nem egy más „ikonos”műve is.) Ám ott látjuk a képen a bohócot, Pierrot-t is. Belőle csupán a szomorúság sugárzik. Ellenben Jézus Krisztus az emberiségért vállalt kínhalált.

matokat mederben tartani. Ezért a magyar vezető a kisebbik rosszat választotta. Augusztus 21-én a szovjet, bolgár, lengyel, keletnémet katonák mellett magyar alakulatok is részt vettek a prágai tavasz elfojtásában.

286. Nyers Rezső (1923–2018) az MSZMP KB gazdaságpolitikáért felelős titkára volt. Küzdelmét számos fronton folytatta. Itt a parlamentben érvel, ám volt, amikor a televízióban (annak idején nem kellett sokat keresgélni a csatornák között) magyarázta a Váci utcai egyik kirakatban látható százezer forintos nercbunda látványán felháborodott nézőknek, hogy a szocializmus nem a primitív egyenlőség társadalma. A javakból a polgárok munkájuk szerint részesednek. Nehezen értették meg. Hiszen – például – alig több mint tíz esztendeje minden teljesítménydifferenciálás nélkül emelték a gyárakban jelentősen a fizetéseket. Mert akkor a hatalom konszolidálása, most ellenben nemzetközi versenyképességének megteremtése volt a cél...

A hatvanas években, ha nem is sokan, de voltak számosan, akik a – természetesen adottságaihoz mérten – a korábbiaknál lényegesen jobb életet nyújtó szocialista világ láttán az elvek tisztaságát féltették. Így tett Veres Péter is. Írásaiban a fogyasztási javak elterjedésétől óvott. Ő is gyakran és elítélően használta az ún. fridzsider-szocializmus kifejezést. Felfogásának természetesen volt egészséges magva. Ám a hétköznapokat sokkal inkább a javak modern időkhöz mért bosszantó hiánya jellemezte. (Például – tisztesség ne essék – nem volt mindig kapható a WC-papír, nyáron a hűsítő serital. Még a kőbányai világos sem. A banánról már szót sem ejtve.) Nyáron nem volt mivel az élelmiszereket az idő előtti megromlástól megóvni. A háziasszonyoknak rengeteget kellett robotolniuk a család mindennapi ellátásában, miközben már kenyérkereső állásba kényszerültek. Ilyen viszonyok mellett a félkész termékek megléte, jégszekrényben történő tárolása nemhogy a szocialista életviszonyokat nem veszélyeztette, hanem éppen hiányuk okozott feszültséget. Következőleg a lakosság ahelyett, hogy a szocialista humanizmus magasabbrendűségének örült volna, inkább bűnös módon a jóléti kapitalizmus hétköznapjaiba vágyakozott. Sóvárgása később az egekig robbant, amikor a Grósz-kormány világútlevelet adott szinte mindenkinek. A nagy kincscsel egyszerűen képtelenek voltak a józan ész szabályai szerint élni. Helyette habzsoltak, habzsolni akartak, és semmit sem tettek a hamarosan rájuk köszöntő cudar, mert állástalan, pénztelen idők kivédésére. (Lásd még a 345. képet és a 270. oldalon lévő keretes részt.)

Ratkó Anna 1950 végétől 1953 áprilisáig volt egészségügyi miniszter, de a róla elnevezett korszak túlélte őt. Szigorú intézkedésekkel akadályozta a magzatelhajtást. Korszaka 1956 júniusában ért végett, amikor egy minisztertanácsi rendelet szinte teljesen szabaddá tette a terhességmegszakítást. Ezzel sikerült ismét átbillenni a ló másik oldalára. Kádár János 1966 októberében a Politikai Bizottság ülésén szenvedélyesen ítélte el az akkori gyakorlatot: „A szülőotthonokra ki van írva, hogy szülőotthon, de azok a valóságban hatósági angyalcsináló gyárak."

287. Ratkó Anna – egy korszak és egy nemzedék, a „Ratkó-gyerekek" kifejezés névadója

Az optimális születési arányszám 17-18 ezrelék. A szigorú Ratkó-korszak 1954-ben 23 ezrelékkel ért a csúcsra. (Tehát amikor a névadó már nem állt a tárca élén.) 1962-re ellenben a születési arányszám 12,9 ezrelékre zuhant. (A mutató manapság 10 ezrelék alatt mozog.) A politikai vezetés 1959-től nézett szembe a problémával és hozott ellenintézkedéseket. A húsz hétre emelt szülési szabadság idején teljes jövedelmét megkapta az anya, többször növelték a családi pótlékot, nagyobb lett a jogosultak köre, közelítették a bérből és fizetésből élőknek, valamint a mezőgazdaságban dolgozóknak járó támogatás összegét. 1967-ben bevezették a gyermekgondozási segélyt (GYES), amelyet az anya a gyerek harmadik életévének betöltéséig kapott, majd 1985-ben jött a gyermekgondozási díj (GYED), amely a második életév betöltéséig járt. A Bokros-csomag 1996-ban megszüntette, 1998-tól ismét jár. Mindennek eredményeként 1980-ig emelkedett az ország lélekszáma. Azóta állandóan fogy, ami világosan jelzi, hogy a gyermekvállalási kedvet a szociálpolitika mellett számos egyéb ok is befolyásolja. Az elmúlt években a politikai vezetés nagy erőfeszítéseket tesz a probléma mérséklésére.

A hatvanas években a népességszám csökkenésével azonos nagyságrendű problémát okozott, hogy nagyrészt a terhesség művi megszakításában merült ki a születésszabályozás. Az élveszülések számát évente ötven–hetven ezerrel haladta meg a közel kétszázezer(!) mesterséges vetélés. Így érthető, hogy míg az Amerikai Egyesült Államokban 1960-ban jelent meg a fogamzásgátló tabletta, 1967-ben már hazánkban is bevezették az Infecundin névre elkeresztelt szert. Felírhatóvá, kiválthatóvá vált.

A demográfiai kérdésnek természetesen hatalmas irodalma van. Jó nevet szerzett benne Fekete Gyula író is. Számos írásában, köztük a nagy visszhangot vert *Kicsi vagy kocsi* című cikkében szenvedélyesen küzdött a népességfogyás ellen.

288. Prága belvárosa a hatvanas években

A nácizmus a maga faji őrülete okán alaposan diszkreditálta a geopolitikai gondolkodást. Annak fogalomkészletét a hatvanas évekig a nyugati tudományosságban sem lehetett használni. Miközben a geopolitika törvényei a nemzetközi politizálást természetesen továbbra is keményen befolyásolták. Így érvényben maradt Clausewitz tanítása is arról, hogy a német élettérbe beékelődött Cseh-medence birtoklásának alapvető stratégiai fontossága van. És ennek a tételnek a prágai tavasz elfojtásában is megvolt a maga jelentősége. A bipoláris világrendben is zajlott a titkos háború a másik érdekeinek rongálására, az érdekszférájába történő behatolásra. Így az amerikai hírszerzés is kapott azon a lehetőségen, amit a Csehszlovák Kommunista Párt élére választott Alexander Dubčeknek és csapatának egy emberarcú szocializmus megteremtésére irányuló kísérlete számukra kínált. Ezen amerikai titkos mozgás természetesen nem maradt ismeretlen Moszkva előtt. A prágai változásokat annak okán is gyanakvó ingerültséggel figyelték, hogy ismerték az USA titkosszolgálati penetráció konkrét számait. Amikor 1968. augusztus 20-án a szocialista országok fegyveres erői elözönlötték Csehszlovákiát, akkor ezt nem csupán a testvéri segítségnyújtás elemi vágyától, hanem az amerikai behatolás megszüntetésének követelményétől hajtva is tették…

A csehszlovákiai fordulat igen kedvezőtlenül érintette a Magyarországon éppen kibontakozó új gazdasági mechanizmust, az intervencióban való magyar részvétel pedig visszavetette az ország nemzetközi megítélésének az előző években megindult javulását. A tragikus esemény a széles körökben az elmúlt évtizedben eluralkodott apolitikus beállítottságon semmit sem változtatott: sokak számára fontosabb esemény volt, hogy ekkortól lehetett az olyannyira kedvelt Coca-Colához az élelmiszerboltokban is hozzájutni, a fiatalokat pedig inkább a táncdalfesztivál dalai kötötték le.

289. A hatvanas évek Budapestje

290. A hatvanas évek Budapestje

291. A legendás Coca-Cola…

292. A hatvanas évek Balatonja

293. A hatvanas évek Balatonja

294. Lesznai Anna és Zoób Kati találkozása. Kiállítás Balatonfüreden a Vaszary-villában 2018-ban.

A balatonfüredi Vaszary-villát Vaszary Kolos hercegprímás építtette nyári rezidenciának. 1945 után hányatott sorsát az ezredfordulóra heverte ki. Manapság Balatonfüred kulturális életének egyik központja. A 2018 derekán megnyílt időszaki kiállítás érdemben segítette az érdemtelenül ismeretlen Lesznai Anna életművének megismerését. Egyben a neves divattervező kiállításon bemutatott ruhái Lesznai Anna népi motívumokból építkező ornamentális művészetének erejét mutatták, érveltek mellette.

Nagy László: *Versben bujdosó*

Versben bujdosó haramia vagy,
fohászból, gondból, rádszabott sorsból
hirhedett erdőt meg iszalagos
bozótot teremtesz magad köré,
vele fekete éjt, hol fehér
inged is rebegő selyemlidérc,
alkohol szélverte lángja csak,
versben bujdosó haramia vagy,
szemed, a szemed is tünedező,
levelek rése ahogy tágul,
ahogy szűkül, de mindig másutt,
szüntelen célzó, de célozhatatlan,
kintről ordasi tűz s fegyelem,
belül piros őzike-csillag –
belül véredtől, véred vasától
hártyáid azúr ablakai közt
káprázatos világ a vemhed
s vétked, mert ott ragyog igazi nap,
versben bujdosó haramia vagy,
megáldott szakállas anyaság,
partizán-anyaság, lomb-koronás,
hogy az éterben cirkáló öklök
ünnepén eleven dob ne lehess,
hogy léted értelmét el ne vetéld
a halál dögönyöző bábáitól
és csipesz-kezek nehogy kiszedjék
érzékeid tündéri villámait
s kötözzék csokorba tükör elé,
megfagyna minden, ha lélegező
ingedbe kő-cölöp öltözne föl,
koszorúzd lombbal és tartsd meg magad,
versben bujdosó haramia vagy,
az vagy: mert égi és földi körök
lángolnak s hamuként lehull a madár,
mert gyászban megtébolyodva forog
aki a kereket hozta világra
és sír a propelleres juharfa-mag,
mi lett a róla-vett ős-ideából,
s mert nem éden az ég, ahol ejtőernyők
nyílnak: a halál margarétái
s bezárul a lét – mert az áldás is zagyva
ha manna és puskapor keveredik,
mert fénykaszáknak fordítva hátat
megrémült kisded az anyai kaput
üti ököllel, s döbbenetükben
futnának a fehérje-láncolatok
óriás hegygerinc-csordái vissza
elbújni a bátor, pici ős-sejtbe,
vissza a fölgyujtott holdak alatt –
versben bujdosó haramia vagy,
moha-csizma rajtad és hangya-telep
és izzasz a nyugtalanság mérgeitől
és ítélsz a hűség tövisei közt
és holtig a hűségtől nem menekülsz,
versben bujdosó haramia vagy,
kesztyűdet: ötujjú liliomodat
kidobod a szimatoló ebek elé,
vallatják, szivárog belőle a vér.

(1968)

Nagyon szerette Balassi Bálint költészetét, Zrínyi Miklóst a darabos erőteljes verselése miatt olvasta szívesen. Ifjúkorának nagy élménye volt Csokonai világa, az idős Vajda János verseinek olvasása. Nagyon sokáig Ady Endre is a sugalmazója volt. Ám a költő akkor lett költő, amikor József Attila versei kerültek a kezébe. Kortársairól nehezen beszélt, hiszen köztük élt. Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Pilinszky János volt rá a legnagyobb hatással, mert értékeiket nézte. Nem várta el tőlük, hogy hozzá hasonlóan írjanak, de azt sem tűrte el, hogy hasonlítania kelljen hozzájuk. Már pápai diák korában ismerte Illyés Gyula műveit, melyeknek nagyon sokat köszönhetett.

A Szovjetunióban, a „testvéri” szocialista országokban s nemkülönben itthon a keményvonalas kommunisták kárhoztatták a gazdaságirányítás új rendszere nyomán – állítólag – eluralkodott, a „szocialista értékeket” aláásó „szerzésvágyat”, „kispolgáriságot”, „individualizmust”.

Ekkor terjedt el a Kádár-rendszer jellemzéseként a „gulyáskommunizmus”, a „fridzsider-szocializmus” emlegetése, amely az ortodox kommunisták nemtetszését váltotta ki. Nyugaton természetesen kedvezően ítélték meg a rendszer fogyasztói jellegének megjelenését. Kádár János 1972-ben Moszkvában erős fejmosást kapott.

295. Felvétel az artistaképzőbe 1979-ben – itt minden és mindenki magáért beszél…

296. Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez *METEM, Bp., 2011. (Szerk. Somorjai Ádám) Címlapfotó*
Azoknak ajánlható e kötet olvasgatása, akik ideológiai elfogultságoktól mentesen, a maguk szemével akarnak képet nyerni a volt egyházfő világlátásáról, a tárgyilagossághoz való viszonyáról. Sikerülni fog.

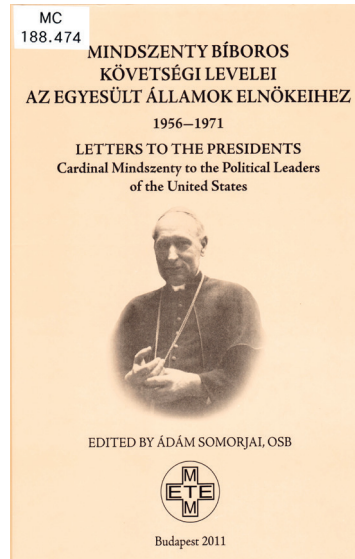

Lehet csodálni a katolikus egyház szervezettségét, azt, hogy miként volt képes és képes ma is a folyton változó világi hatalmakkal úgy együtt élni, hogy közben őrzi hívei sok száz milliós táborában spirituális hatalmát, ám az joggal feltételezhető, hogy a volt egyházfő nem úgy képzelte el utolsó éveit, ahogyan azt megélte. A hetvenes években is ment a csendes tusakodás a bipoláris világrend két szuperhatalma között. Ám közben az volt az uralkodó nézet, hogy ez a *status quo* még beláthatatlan ideig fennmarad. És ennek jegyében cselekedett az Apostoli Szentszék is. Ezért történt, hogy – miután Mindszenty nem volt hajlandó önként lemondani – VI. Pál pápa 1974-ben üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, majd Lékai Lászlót apostoli kormányzónak nevezte ki.

Pilinszky János: *Vesztőhely télen*

Kit fölvezetnek? Nem tudom.
Kik fölvezetik? Nem tudom.
Vágóhíd vagy vesztőhely? Nem tudom.
Ki és kit öl? Ember öl állatot
vagy állat embert? Nem tudom.
S a zuhanás, a félreérthetetlen,
s a csönd utána? Nem tudom.
S a hó, a téli hó? Talán
számüzött tenger, Isten hallgatása.
Vesztőhely télen. Semmit sem tudunk.

(1971–1972)

A nevezetes *Szálkák* című kötetét naplószerűen, három hét alatt írta meg. Volt olyan nap, hogy öt verset is papírra vetett. Fizikailag teljesen kimerült, és mégis megírt még egy újabb verset. Belső présben, csiszolgatás nélkül szülte meg e költeményeket. Maga is meglepődött azon, hogy a kritika nem vette észre: mily nyersen tette közzé e verseit. Szerette, ha a forma szétrepedt, de nem akarta azt szétrepeszteni. A konzervatív és avantgárd elemek vegyültek lírájában. A publikálás tényét kihagyhatatlannak, de mégis másodlagosnak tartotta.

Ennek nyomán a következő két esztendőben számos, a régi gazdaságpolitikára emlékeztető észszerűtlen intézkedést vezettek be. Azok káros következményeit az olaj világpiaci árának 1973-ban bekövetkezett robbanásszerű drágulása megsokszorozta. Drámaian romlottak a magyar gazdaság nemzetközi cserearányai is, az addig kiegyensúlyozott külkereskedelem deficitessé vált. Az ideológiai sémáknak megfelelően Kádár mereven ragaszkodott a teljes foglalkoztatottság fenntartásához, valamint ahhoz is, hogy az életszínvonal továbbra se csökkenjen. A présből – átmenetileg – külföldi kölcsönökkel lehetett szabadulni. A dollár akkori mélyrepülése hamar elmúlt. A Kádár-rendszer olyan adósságcsapdába szorult, amely később jelentős mértékben hozzájárult az 1989-ben bekövetkezett összeroppanásához. Míg 1970-ben még csak 0,8 milliárd dollár volt a felvett kölcsönök nagysága, addig 1975-ben 3,1, 1980-ban 9,1 milliárd, 1989-ben nem kevesebb, mint 20 milliárd kölcsön nyomta már a népgazdaságot.

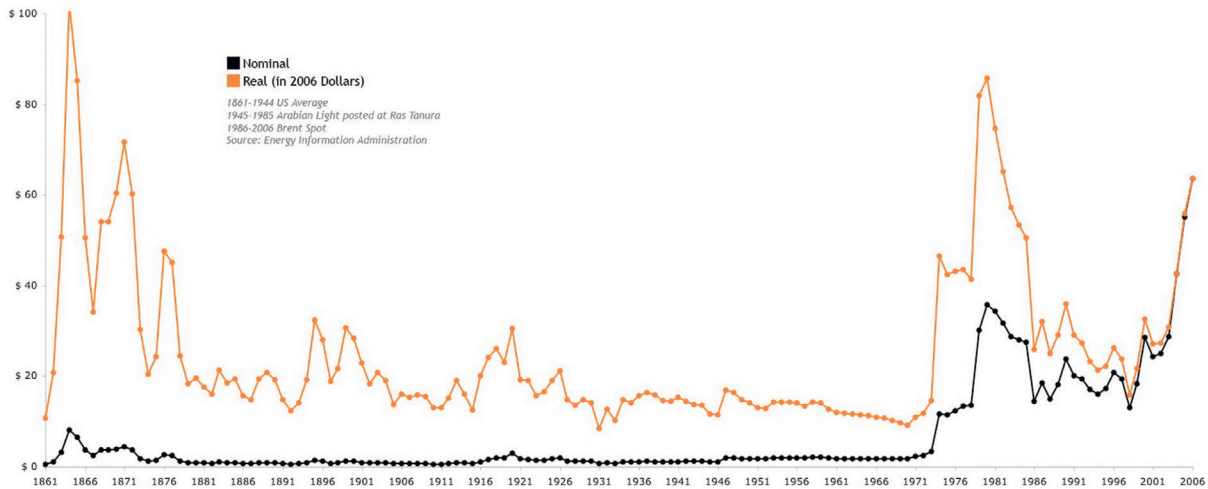

297. Inflációval korrigált olajár-szuperciklusok (1859–2015)

Látványos külpolitikai sikerek; a kisebbségi magyarság mostoha sorsa

1976-ban Kádár János Ausztriában járt, a következő két esztendőben szívesen látott vendég volt Olaszországban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Jugoszláviában, illetve Franciaországban. 1977 kiemelkedő eseménye volt, amikor olaszországi útján Kádár Jánost VI. Pál pápa magánkihallgatáson fogadta. 1978-ban Jimmy Carter elnök döntése értelmében visszaérkezett hazájába a Szent Korona. Az amerikai verzió szerint „a néptől a népnek” szóló aktus ténylegesen a Kádár-rendszer legitimációját erősítette.

298. A Szent Korona a Magyar Nemzeti Múzeumban
A rendszer nagy becsben tartandó múzeumi tárgynak tartotta és ennek megfelelően helyezte el.

Részlet Kádár Jánosnak 1975-ben Helsinkiben a záró konferencián elmondott beszédéből: „[…] Mi annak a magyar népnek a küldötteiként veszünk részt ezen a történelmi jelentőségű tanácskozáson, amely államot alapítva 1100 éve él a Duna–Tisza táján. Európa közepén, így múltunk és jövőnk egyaránt az itt élő népek sorsához kötődik. Meggyőződésünk, hogy Európa minden népének kívánsága a béke. Ha lehetséges, még fokozottabban így van ez a magyar nép esetében, amely évszázadokon át a hadak útjának kereszteződési pontján élt és mérhetetlen véráldozatokat hozott, hogy fennmaradhasson, megőrizze államát a fenyegető pusztulással szemben. Századunkban, az első világháború hiábavaló áldozatai után a vesztes Magyarország területe a korábbinak egyharmadára csökkent, a második világháborúban, urai bűnéből a rossz oldalon vérezve, elvesztette felnőtt lakosságának 8%-át, és az ország romhalmazzá vált."

Nem az a lényeg, hogy a történelem ennél jóval bonyolultabban festett, hanem az, hogy az MSZMP első embere első ízben beszélt nagy nemzetközi nyilvánosság előtt az évszázadokon át véres múltról és a trianoni csonkításról.

299. Kádár János VI. Pál pápánál
A pápától emlékérmet, felesége pedig rózsafüzért kapott. Nagyot változtak az idők. XII. Piusz 1949 februárjában mindenkit egyházi átokkal sújtott, aki közreműködött Mindszenty elítélésében. Aligha kétséges, hogy a szentatya most egy kiátkozottat jutalmazott. Persze az átokkal sújtott sem ismételgette, régen nem ismételgette hajdani szavait: „mi a klerikalizmus ellen tűzzel-vassal, golyószóróval és börtönnel harcolunk".

Részletek Szabó Ferenc SJ visszaemlékezéséből: „Az Ostpolitik egyik állomása volt Kádár János látogatása a Vatikánban. A. Casaroli diplomáciája sikerének könyvelhette el ezt az eseményt. Bár amikor VI. Pál ajtaja előtt Kádárra vártunk, kissé habozva mondta nekem (engem tolmácsnak hívott meg), hogy nem tudja, jól teszik-e, hogy fogadják a magyar kommunista párttitkárt. »De hát ő maga kérte ezt, majd a történelem ítélni fog.« Tény az, hogy a nemzetközi sajtó vegyesen kommentálta az eseményt. Amikor 1977. június 9-én reggel a Vatikánba igyekeztem (reverendában, ez volt a kívánság), láttam, hogy a Vatikánból az Angyalvárba vezető városfalra nagy betűkkel, mésszel felírták: KADAR BOIA = Kádár gyilkos.

Mikor már értesítést kaptunk arról, hogy Kádár és küldöttsége megérkezett a Vatikánba, Casaroli érsekkel bementünk VI. Pál dolgozószobájába. Az idős pápa (mindez egy évvel halála előtt történt!) kissé izgulhatott, mert hallottam gyomra korgását. Jelen volt még a pápa titkára, Mons. Macchi. Amikor VI. Pál azt mondta nekem, hogy majd jegyzeteljek, hogy Casarolinak beszámolhassak a beszélgetésről, elém tolt egy noteszt és felém nyújtotta aranytollát. [Casaroli jelen volt – P. P.] Mire Mons. Macchi elkapta kezemből, mondván, hogy a pápa azzal enciklikáit írja alá, és adott egy egyszerű írószerszámot. Kádár megérkezett a pápa ajtaja elé, saját tolmácsával; mire mi eléje mentünk. VI. Pál az ajtóban barátságosan fogadta, hosszú ideig fogta Kádár kezét, miközben üdvözlő szavakat váltottak. Aztán hárman-hárman leültünk az asztalhoz. A pápa jobbján Casaroli, balján én, VI. Pállal szemben Kádár János, jobbján Nagy János külügyminiszter-helyettes (nem Puja Frigyes, mint több dokumentumban szerepel), balján tolmácsa. […]"[23]

23 Szabó Ferenc SJ: *Új távlatok. Válogatott irodalmi, művelődéstörténeti és teológiai tanulmányok*. Éghajlat, Bp., 2011. 473.

1979-ben az NSZK kancellárja, Helmut Schmidt járt Budapesten (a nyugatnémet állammal Magyarországnak 1974 óta volt diplomáciai kapcsolata). A következő esztendő két kiemelkedő diplomáciai sikere Agostino Casaroli bíborosnak, a Vatikán állam keleti politikája irányítójának, valamint François Mitterrand francia köztársasági elnöknek a látogatása. 1982-ben Kádár János ismét az NSZK-ban vendégeskedett, itthon pedig az Egyesült Államok alelnökét, George Busht fogadta. 1983-ban a „Vaslady", Margaret Thatcher kereste fel a magyar fővárost. A következő esztendőben az új német kancellár, Helmut Kohl vizitált Kádár Jánosnál.

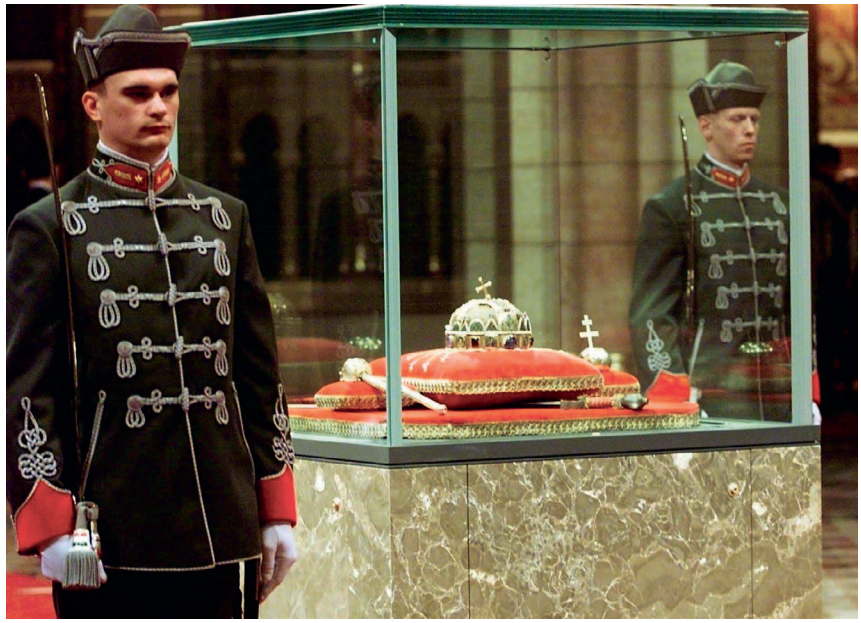

300. A Szent Korona az Országház kupolája alatt. Nagyot tévedett Kis János, egy ideig az SZDSZ választmányának elnöke, amikor a Szent Koronát svájci sapkának titulálta. Pártja koporsójába (természetesen akaratlanul) bizonyosan belevert ezzel egy szeget…

301. Casaroli 2006-ban magyarul is megjelent emlékirata. Címlapfotó

A szegény családban született, nagy ívű pályát befutó Agostino Casaroli (1914–1998) ragyogó diplomata volt. Hiszen világnézete II. János Pál pápa konzervativizmusával volt rokon, mégis képes volt az egyházzal ellenséges hatalmakkal a rezzenéstelen arcot mosolygással ötvöző tekintettel, a realitásokat tudomásul véve, s közben a Szentszék érdekeit a lehető legmesszebb menően érvényesítve tárgyalni. 1940-től dolgozott az államtitkárságon, levéltárosi munkával kezdte, tehát az évtizedek során a gépezet minden csínját-bínját megismerte. Mindezt a tudást kamatoztatva hozta tető alá egyik első jelentős diplomáciai sikerét, a Magyarországgal 1964-ben kötött részleges megállapodást.

Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus nagyon rossz csillagzat alatt indult. A prágai tavasz elfojtása a magyar gazdasági reformra is ráeresztette azokat a dogmatikusokat, akik – többüknél a jó szándékukat el nem vitatva – képtelenek voltak megérteni, hogy a piacgazdasággal történő kombináció nélkül a szocialista modell el fog bukni a világversenyben. Kádár Jánosnak és csapatának nagy nehezen sikerült eljutnia oda, hogy Moszkvában békén hagyták őket. Biszku Béla saját kardjába dőlt, amikor vastag dossziényi, Moszkvába küldött (feljelentő)

anyaggal vélte Kádárt meneszthetőnek. A dosszié felbontatlanul visszaérkezett, s Biszku Béla nyugdíjba helyeztetett. Az ország nyugati kapcsolatai szépen fejlődtek. És akkor beütött az afganisztáni válság.

Ez abból állt, hogy Washington nem volt hajlandó lenyelni a jaltai megállapodás szovjet részről történt felrúgását. Carter elnök 1980. január 20-án felszólította a világ országait, hogy ne küldjék el sportolóikat az év nyarára kitűzött moszkvai olimpiai játékokra. Válaszként a Kreml megfújta a harsonát. Budapestet (például) arra kérte, hogy Puja Frigyes külügyminiszter mondja le soron következő bonni látogatását, az Országgyűlés elnöke, Apró Antal pedig ne menjen el küldöttségével az Amerikai Egyesült Államokba. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága január 29-én tárgyalta meg a kialakult helyzetet. A történész abban a szerencsés helyzetben van, hogy nem csupán az Óvári Miklós által ez alkalommal is áramvonalasra igazított jegyzőkönyvből, hanem az ülés fennmaradt magnófelvételéből is tájékozódhat. Nem kétséges, hogy ez utóbbi a hiteles forrás.

Gyenes Antal [a KB külügyi titkára – P. P.]: […] Talán szót kellene váltani a szovjet elvtársakkal, és egy kicsit átfogóbban konzultálni arról, hogy hogyan járjunk el általában a kapcsolatok kérdésében. […] Nemes Dezső: […] Én a legfontosabbnak azt tartanám, hogy az NSZK-val való kapcsolatban a halasztás ne történjen meg. […] Fock Jenő: […] Engem meglepett ez […] próbáljuk megmagyarázni, hogy […] nem tartjuk helyesnek azt, amit a Ruszakov elvtárs közölt velünk [ti. a két lemondást – P. P.] […] az a véleményem, hogy ezeket a látogatásokat bonyolítani kell, a két említettet is, a többit is bonyolítani kéne […] Aczél György: […] abból induljunk ki, hogy Magyarországnak van egy státusa, a közvéleményre is ad. […] a Politikai Bizottság küldje ki Gyenes elvtársat ezt megértetni, és bonyolítsuk (le) ezeket az utazásokat, amennyire csak lehetséges. […] nekünk […] a kapcsolatok építése mellett kellene lenni. […] Óvári Miklós: […] kevésbé sajnálnám az Egyesült Államokat, fontosabbnak tartanám az NSZK-val történő látogatásnak a megrendezését. […] Lázár György: […] amit most ajánlanak a szovjet elvtársak […] az […] most a legrosszabb […] Puja Frigyes: […] engem ugyanúgy meglepett ez a szovjet javaslat […] Apró Antal: […] beszéltem tegnap Hollai elvtárssal [külügyminiszter-helyettes – P. P.] […] ő is azt mondta […] hajtsuk végre […] Kádár János: Tessék, nincs több? Szabad nekem hozzászólni, elvtársak? Nekem az a véleményem, hogy megint előállott egy olyan helyzet, amikor csak két rossz között választhatunk. […] hát hivatalosan meg van mondva, az SZKP Politikai Bizottsága fordult hozzánk azzal a kéréssel, hogy mi ettől a két aktustól tekintsünk el. […] Magyarországnak most van a nemzetközi politikában egy bizonyos reputációja […] ez úgy született, […] hogy a NATO-bojkottal startoltunk, és elvergődtünk egy bizonyos pozícióba […] de azzal, hogy mindvégig […] a Szovjetunió szövetségesei vagyunk. […] Mert ez egy olyan dolog, mit gondolnak, meddig udvariaskodnak ők. Miért velünk … bocsánat a kifejezésért –, a mi kis tetű életünkkel, meg országunkkal, meg minden … meddig fognak ők velünk udvariaskodni? Úgyhogy nem helyes ez a kifejezés, hogyha csinálnánk, akkor egyedül lennénk, mert akkor a románokkal lennénk együtt, mert nem egyedül lennénk, és oda én nem kívánkozok haragba [sic!] […][24]

302. Szovjet katonák Afganisztánban

24 1956-os Intézet. Évkönyv 2003. Bp., 2003. 234–247.

A Kádár-rendszer nagyfokú érzéketlenséget tanúsított a szomszéd államokban élő magyarság sorsa iránt. 1958-ban Kádár János Romániában, Münnich Ferenc pedig Csehszlovákiában tett látogatást. Leszögezték, hogy Magyarországnak nincsenek területi követelései, s a megfelelőnek mondott nemzetiségi politikát belügynek deklarálták. Következőleg 1959 márciusában a Kolozsvárott működő magyar tannyelvű Bolyai Egyetemet összevonták a román tannyelvű Babeş Egyetemmel, a magyar tannyelvű képzés mind jobban visszaszorult. Csehszlovákiában ekkortájt kezdik összevonni a magyar és szlovák tannyelvű iskolákat, s oly módon szabják át a közigazgatási területek határait, hogy az addig szép számban létező magyar többségű egységek szinte teljesen megszűntek. Az internacionalizmus elvei mögött magyarságellenes kártevésben a román járt az élen. A szűk körű, ám erőteljes hazai tiltakozás hatására a rezsim elkezdett érdeklődést mutatni a kisebbségi sorsban élők, főleg az erdélyiek megpróbáltatásai iránt. Kádár János 1977-ben Nagyváradon és Debrecenben Ceauşescuval tartott találkozóján már kritikusan veti fel a magyar nemzetiséget sújtó kérdéseket, ám semmiféle engedményt nem tud kicsikarni. Az sem segít, hogy Kádár többé nem találkozik a román diktátorral, a román politika mind keményebben asszimilál. Az elvakult magyarellenesség 1988-ban az eszelős falurombolási programba torkollik. A tiltakozás nemzetközi méreteket öltött, ennek egyik fontos állomásaként Budapesten a Grósz-kormány engedélyével június 27-én több tízezres tömeg tüntetett a Hősök terén.

Kádár János pohárköszöntője a Maros Autonóm Tartomány párt és néptanácsi vezetői által adott díszebéden 1958. február 25-én. „Itt laknak magyar származásúak is. A nacionalizmus mélyen él az emberek gondolkodásában. Sokszor nem is tudatosan hat és húz vissza. Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. *A határok problémája csak alárendelt kérdés. Élhet egy magyar dolgozó Magyarországon rabságban és élhet a Román Népköztársaságban szabadon. Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek rabokká válnak, és a Román Népköztársaságban a magyar emberek szabadok maradtak volna továbbra is.* Hogy ez nem következett be, azt a magyar dolgozók saját állhatatosságuk mellett a Szovjetunió segítségének köszönhetik."

Kádár elvtárs végül kijelentette: „Mi szembeszállunk a 'minden magyar testvér' hazug jelszavával. A gyilkos nem lehet testvére áldozatának. Ezt bebizonyította az ellenforradalom is. Mi azt akarjuk, hogy minden becsületes magyar dolgozó szabadon éljen, de szabadság néphatalom nélkül nincs és nincs nemzeti kultúra sem.

Mi testvéri barátság mellett vagyunk és ezért kívánjuk, hogy a két népköztársaság együtt és egymás mellett erősödjék, mert ez a legjobb a magyaroknak is. A két párt viszonya jó, kormányaink viszonya szintén, és mi azt akarjuk, hogy tovább erősödjék népeink barátsága." (*Népszabadság*, 1958. február 26.)

Kádár Jánosnak már az első mondata letaglózta az erdélyi magyarokat, az összmagyarságban élőket. Nem lehet nem gondolnunk arra a szörnyű jelenetre, amikor Kádár János a halál torkában lévő Rajk Lászlónak az ő Pécsett mondott szavaiban a burzsoá nacionalizmus szörnyűségét látta. Rajk László ott arról beszélt, hogy „előbb magyarok vagyunk, azután kommunisták, kisgazdák vagy más pártiak". Ezután Bukarest Kádár Jánostól is segítséget kapott román nemzetépítő politikájához. Amellyel az ország más ajkú lakosainak, köztük Kádár János magyar testvéreinek ártott.

Zavarba ejtő lehet, ám a történelem bonyolultságában eligazodni képes számára mégis inkább gondolatébresztő az a levél, amelyet akkor majd évtizede Rákosi Mátyás intézett román partneréhez, Gheorghe Gheorghiu-Dejhez. 1949. január 6-át mutatta a naptár.

„Felhívom a figyelmeteket arra is, hogy a magyar–román személyforgalom megkönnyítésére 1948. október 16-án egy vízumegyezményt kötöttünk meg. Ezt a vízumegyezményt mi a román állampolgárok számára azonnal életbe léptettük. Román részről azonban az egyezménynek közönséges – azaz nem diplomáciai vagy szolgálati – útlevélre vonatkozó részét nem hajtják végre, ami miatt szinte lehetetlenség

Erdélyből Magyarországra, vagy megfordítva, közönséges útlevéllel utazni. Ennek következtében ma a szocializmust építő magyar népi demokrácia hasonlíthatatlanul jobban el van szigetelve a szocializmust építő román népi demokráciától, mint ez a Horthy és Antonescu országai között volt. Ezek az intézkedések tíz és tízezer magyart érintenek a határon innen és túl, akiknek hiába magyarázzuk mi, hogy Románia a lenini-sztálini nemzetiségi politikát alkalmazza, amikor a saját tapasztalatai azt mutatják, hogy most sokkal jobban el vannak zárva egymástól, mint Antonescu alatt."

Aligha hihető, hogy Kádár János ne lett volna mindezzel tisztában….

303. A Varsói Szerződés tagállamainak csúcstalálkozója Budapesten 1986 nyarán. A képen Ceauşescu és Kádár, amint a magyar politikus román kollégáját levegőnek nézi. A képen még Jaruzelski, Gorbacsov (háttal) és Honecker

304. Az 1988. június 27-i tüntetés a Hősök terén

305. Falurombolás Romániában

306. A magyar ipar egyik legnagyobb sikertörténete. Az 1990-es rendszerváltást ellenben nem élte túl.

A politikai kabarénak a Kádár-rendszerben egészen sajátos színfoltját jelentette a 180 fő nézőteres, 1967-től 2012-ig működő Mikroszkóp Színpad. Sok nagyszerű színész játszott ott, de a fazont mégis az igazgató Komlós János, s a kisembert nagyszerűen megtestesítő Hofi Géza jelentette. Komlós János (1922–1984) nem csupán tehetsége, hanem múltja okán is nagy vonzerejű férfiú volt. A legendárium szerint egy alkalommal Komlós összefutott a színészkirállyal, Latinovits Zoltánnal. – Nem tudom, kit is tisztelhetek Önben? – kérdezte a színésztől. – A nagybirtokos sarjat, a Gundel unokát vagy a nagyszerű színészt? Latinovits nem maradt adós. – Én sem tudom, hogy kivel állok szemben? A volt rabbinövendékkel vagy az ÁVH volt kihallgatótisztjével, avagy a befolyásos kabarészerzővel? A beszélgetés így bizonyosan nem hangzott el, de egészében mégis mindkettőjükre, a magyar társadalom- és politikatörténetre jellemző. Komlós mélyen elkötelezett baloldali személyiség volt, aki a többségnél messze jobban ismerte a politika boszorkánykonyháját. Ismerte a gőz leeresztésének művészetét, mindig tudta, hogy meddig lehet elmenni, és ebben Hofi Géza nagyszerű partnere volt.

307. Hofi Géza és Komlós János Aczél György és Lázár György kormányfő társaságában

308. Lázár György és Grósz Károly
Két miniszterelnök, két mentalitás.

Lázár György (1924–2014) hosszú életében ugyancsak hosszú ideig 1975-től 1987-ig állt a kormány élén. Már régen abban az időszakban, amikor az 1968-ban elindult (igaz, aztán nem sokkal később alaposan elakadt) új gazdasági mechanizmus keretében megvoltak a törekvések az államélet fontosságának a pártélet fontossága mellé emelésére. Számára mindig az volt az első, hogy végrehajtsa a kádári

politikát. Grósz Károly (1930–1996) rövidebb életében még rövidebb ideig állt a kormány élén. Azzal az ambícióval, hogy lendületet adjon a szocializmus ügyének Magyarországon. Ennek jegyében erősen ambicionálta, hogy Kádár János helyére léphessen. Ez sikerült, ám modellváltó törekvése kudarcot vallott.

EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

A vasfüggöny természetesen – főleg a Rákosi-korszakban – hazánkat is elzárta Európától. Ugyanakkor az ország akkor is európai maradt. Akinek volt bátorsága, s voltak ilyenek, azok a gyermekeiket ekkor is beírathatták/beíratták az iskolában hittanoktatásra. Pedig ekkortájt – lehet bármilyen elképesztő – az ország vezetői, nem csupán gondolták, bőven tettek is érte, hogy tizenöt éven belül a nép fejében megszűnjön a vallásos gondolkodás. Volt egy *Olcsó könyvtár* sorozat. 1954-ben indult, végigkísérte a rendszert. A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozta. Éveken át hetente egy könyvet adtak ki a magyar és a világirodalom értékeiből. Közel *ezer* kötet. Zsebkönyvek egymás utánja, sokáig darabja három forintért. Amikor ötven fillérért mértek egy gombóc fagylaltot. Tehát, aki nem sajnált hatgombócnyi pénzt, az ennyiért a magyar mellett a világirodalom klasszikusait vehette meg. A korszak szegénységéhez mérve nem volt mit restelkedni a 11 × 15 centis, sokáig *hetente* rendre megjelenő kötetek miatt, amelyeket 1967-től 11 × 18 centisre növeltek. 1981-től színes borítóra váltottak. A három-négy forintos árat 1979-ig tartották. Az utolsó könyvek sem kerültek harminc-negyven forintnál többe.

Münchenben létezett a Szabad Európa Rádió. Zavarták, de nem annyira, hogy akiben volt kitartás – sokakban volt –, az a sok sistergés közepette, ne hallgathatott volna a Kossuth rádió és egyéb propagandafórumokon hallható bölcsességek helyett/mellett éppen ellenkező bölcsességeket. És közben valóban híreket is. Lehetett hallani, hogy a Himnusz helyett Kodály Zoltánnal más himnuszt íratnak. Borzongással hallgattuk, de Kodály azért mégis Kodály volt. *Esti dal, Háry János, Este a székelyeknél*. Szóval az is európai magyarság lett volna. Szerte hosszában pletykálták, hogy Magyarországot az egyik tagköztársaságként betagolják a Szovjetunióba. Ezt is fejcsóválva vette az ember tudomásul. Nem volt lelkesítő, de nem tűnt olyan borzasztónak, mint azok az évtizeddel korábban keringett térképek, amelyeken a Délvidékre és a Dunántúlra berajzolt *Gau*-k jövője riogatott.

Az esti beszélgetéseken sokan reménykedtek, hogy Churchill hamarosan tenni fog az országért, s megjönnek a felszabadító amerikai csapatok. Azok természetesen nem érkeztek meg, ám 1954-től a bipoláris rend nagyjai az enyhülés húrjait kezdték pengetni, s 1955-ben Magyarország mandátumot kapott az ENSZ-ben. Senki sem sejtette, hogy micsoda bonyodalmaknak lesz ez forrása a következő esztendőben kirobbanó magyar szabadságharc eltiprása után.

1956 előtt a lakosság főleg viharkabátot vagy lódenkabátot hordott. Nyáron szandálban szaladgáltunk, ősztől tavaszig bakancsban jártunk. Nemigen lehetett megúszni annak átvizesedését, a folytonos fázást. Cipőpasztára – bár lehetett kapni – gyakorta nemigen tellett, ezért a bakancsot kettévágott vöröshagymával tisztogattuk, „impregnáltuk". 1956 után – ha lassan is – mindenben javultak az életkörülmények. Az utazási korlátozások sokat enyhültek, s akik eljutottak Bécsbe, azok nem csupán maguknak vásároltak. Révükön megjelentek a Nyugaton hordott orkánkabátok, amelyek voltak bár kékek vagy barnák, de mindenképpen sokkal könnyebbek voltak a viharkabátoknál, s kimondottan elegánsnak érezte magát benne az ember.

Ha jobb „cuccokat" akartunk, de a közeli Bécsbe nem sikerült eljutni, akkor el lehet menni „Cseszkó"-ba (mondjuk jó minőségű melegítőért, villanyborotváért) vagy a még távolabbi NDK-ba. Hiszen Berlinbe, a *Flughafen Schönefeld*re még az ugyancsak áremelkedéses nyolcvanas években sem kellett ezer forintnál többet adni egy oda-vissza jegyért. Ha az ember mondjuk ezt választotta, akkor semmi pénzért igen jó minőségű plédeket vásárolhatott. (Olyan jókat, hogy – ha viselten is –

még ma is ráülhet, magára terítheti.) Ha étteremben akart ebédezni, akkor azt szintén a hazai (egyébként igazán nem magas) áraknál alacsonyabbakért tehette meg. Mondjuk Potsdamban, a Cecilienhofban. Azon a helyen, ahol 1945 nyarán Sztálin, Roosevelt, Churchill konferenciázott. Vagy, ha a természeti és épített környezetet akarta megismerni, akkor hüledezve tapasztalta a szovjet vörös katonák jelenlétét. Akiket itthon parancsnokaik a laktanyák falai mögött tartottak. Nagyon sokaknak nyaranta szabadságra Bulgáriába, az Aranypartra vitt az útjuk. Mások „Jugó"-ba mentek, természetesen főleg az Adriára, szabadságukon. Majd hazafelé érdemes volt Mostaron, Szarajevón és végül Belgrádon keresztül hazaérkezni. A régi Nándorfehérváron, Hunyadi Jánoson, a soha nem létező, ám sokak fejében ma is élő Dugovics Tituszon járt az utazó agya, s a Kalimegdánról gyönyörködött a világvárossá vált délszláv főváros panorámájában. Innen persze a derék magyar turista Cézár konyakkal tért haza, s a férfinépség utazótáskájában ott lapult a *Playboy* nem feltétlenül legfrissebb, ám itthon tiltott száma. Romániába, Erdélybe, ahová sokakat rokonszálak kötötték, másokat „csak" erős nemzeti érzésük vitt (volna) újból és újból oda, egyre nehezebb, keservesebb lett az eljutás. Hiszen idővel még az idegen helyen való megszállás is tilos lett. Aztán nemhogy hoztunk volna valamit, hanem mi vittünk. Óvszert, jobbfajta szappant és egyebeket. Kárpátaljára meg szinte lehetetlenség volt elutazni. Mint ahogy a nagy testvér országát és népeit sem lehetett egyéni turistaként bejárni. Csoportban igen.

A lakosságnak továbbra is a mozi volt a fő szórakozási helye. 1956 után a filmek között igazán nem tengtek túl a szovjet alkotások. És adott esetben azokból is a java filmeket láthattuk. A *Tiszta égbolt* a sztálinizmusról, a tőle való megszabadulásról szólt. Az *Emberi sors* sok millió szovjet katona helytállásáról kliséktől mentesen tudósított. *Veronika és Borisz* szerelmi története a *Szállnak a darvak*ban ma is él bennünk. Hiszen a szerelmespár tragédiája nem emberi gyengeségük, hanem a szörnyű háborús kiszolgáltatottságuk (sokmilliós életünk) következménye. Természetesen Zsivágóról nem lehetett szó. Róla a fáma regélt. Ellenben a nyugati filmekből, főleg az olasz és a francia új hullám alkotásaiból bőséges volt a kínálat. Hiszen azok nem csekély erővel azt az életérzést sugározták, amely a rendszer propagandistáinak is malmára hajtotta a vizet. Ha vannak is nehézségeink, de itthon más az élet minősége. És főleg egyre jobb lesz. Amit az életszínvonal szerény, de állandó emelkedése a hetvenes évek végéig kézzelfoghatóan dokumentált. A *Húsz óra* vagy a *Tízezer nap* úgy szólt a mezőgazdaság átalakulásáról, hogy nem hallgatta el a drámákat, s közben az alapüzenet az volt, hogy a szocialista világ az emberiség jövője. Jancsó Miklós filmjei, képi világa új színt hozott a hazai filmtermésbe. Volt rajtuk bőven mit vitatkoznunk, s lehetett is azokat mint a szocialista világ szörnyűségeit interpretálni. Ám a propagandagépezet tette a dolgát, és ahhoz az alkotó nyilatkozatai is támaszt adtak. Nem beszélve szövegírójáról, Hernádi Gyuláról, akiről mindenki tudta, hogy a kultúrpápának, Aczél Györgynek az intimusa. Akkor mi itt a probléma? Aczéltól pedig már csak egy lépés volt az Öregig. (Bethlen István a *Gazda* volt. Érdemes elgondolkodni az eltérő szóhasználat – ténylegesen meglévő – mélyebb értelmén. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Kádár Jánosnak ne lett volna Bethlen Istvánnál sokkal nagyobb *személyes hatalma*. Ráadásul olyan, amely Rákosi hatalmát is felülmúlta. Ám azt nem tűrte, hogy személyi kultusz övezze. Amiből következően az országában is más lett a mentalitás. Abból pedig, szerencsére, sok minden az 1990-es rendszerváltás után is megmaradt.)

Az Öregről sok jó is keringett – a propagandagépezet által is lankadatlanul sulykoltan. Ám tartósan csak az lehet jó propaganda, aminek van valóságalapja. És Kádár Jánosnak igazán nem esett nehezére, hogy alapot adjon az ilyesmihez. Külföldre utazva (ha tehette, leginkább vonatra szállt) indulás előtt odament a masinisztához, s a legújabb Kádár-viccekről faggatta. – *Csak bátrabban, Hofi elvtárs*, mondta, amikor a parodistával találkozott. Mert bölcs ember volt. Hogyne tudta volna, hogy ami a Mikroszkóp Színpadon elhangzott, az rendszerének valójában mikroszkóp nagyságban sem ártott. Sőt. Mivel leengedte a gőzt, tartósította a rendszert. Amelyre egyre nagyobb szüksége lett.

ÚT A RENDSZERVÁLTÁSBA – ÉS ANNAK HISTÓRIÁJA

1987-ben az 54 esztendős Mihail Gorbacsov kerül a Szovjetunió élére a mind súlyosabb működési zavarokkal küszködő birodalom megmentésére. Amikor belátta, hogy elengedhetetlen a politikai intézményrendszer átformálása, a hagyományos eszköztárral kísérletező magyar vezetővel szemben is bizalmatlanná vált. Kádár Jánosnak az 1988. májusi pártértekezleten történő hatalomfosztása Gorbacsov teljes egyetértésével találkozott. Ám a Grósz Károly vezette MSZMP sem tudott megbirkózni a válsággal, Gorbacsov pedig 1989 decemberében a Bush amerikai elnökkel való máltai találkozóján hozzájárul ahhoz, hogy a kapitalista berendezkedésre épülő polgári demokráciákra való áttérés a régió országaiban bekövetkezhessék.

Amikor Mihail Gorbacsov az SZKP élére került, akkor még olyan meggyőződéses kommunista volt, aki úgy vélte, hogy elegendő rendszere modernizálásához a dinamizálás – vagyis *uszkorenyije* – útjára lépni, s meglesz a siker. Nem lett meg. Ezért következő lépcsőben úgy gondolkodott, hogy át kell alakítani a gazdaság intézményrendszerét, s akkor jön el a siker. Ez a *peresztrojka* időszaka. Így sem jutott előbbre. Ekkor arra a következtetésre jutott, hogy úgy kell politizálnia, mint a cárizmusnak az 1850-es esztendőkben. Vagyis magának a politikai intézményrendszernek az átformálása hozza meg az eredményt. Ekkortól zengett minden a *glasznoszty*tól. Vagyis demokratizálni kell a társadalmat. Ám a birodalom bizánci gyökérzete ezt sem tette lehetővé. És a főtitkár két lépcsőben vonta le a tanulságot. Először 1988 decemberében az ENSZ-ben elmondott beszédében bejelentette, hogy a Szovjetunió csökkenteni fogja a Varsói Szerződés tagállamaiban állomásozó csapatainak a létszámát. Ezzel azt üzente szövetségeseinek s egyben az egész világnak, hogy vége a Brezsnyev-doktrínának. Moszkva már nem akarja megmutatni másoknak, hogyan kell a szocializmust építeni. Hiszen maga sem tudja. Második lépcsőben pedig arra a következtetésre jutott, hogy át kell térni a kapitalizmusra. És megszűnt a Szovjetunió, helyére a Független Államok Szövetsége lépett.

309. Az 54 éves Gorbacsov

A dinamizálással kísérletező Gorbacsov nagy tisztelettel övezte Kádár Jánost. Ám amikor már a peresztrojka szemüvegén keresztül szemlélte a világot, akkor azt tapasztalta, hogy annak a követelményrendszerével már Kádár Jánosnak sem személye, sem politikája nincs összhangban. És egyetértett azzal, hogy a kádárizmus véget érjen.

310. A májusi pártértekezlet

„[…] Az ország egyre mélyebbre süllyedt az alkalmazkodásképtelenség és ettől nem független hitelválság okozta gazdasági krízisben. Így került sor annak a követelménynek a megfogalmazására, hogy a párt kongresszusát, amely csak négy év múlva lett volna esedékes, előrehozzák és rendkívüli kongresszuson nézzen szembe a párt a valósággal. A legfőbb cél a kívánt személyi változások keresztülvitele volt, hogy a tehetetlenségtől megszabadulva, az önmaga szabta korlátokat félretolva, az új helyzetnek megfelelő reformokra kerülhessen sor.

Végül is 1988 májusában rendezték meg azt a rendkívüli pártértekezletet, amely megújította a párt vezetését és programját. Valóságos lázadás volt ez, amely elsöpörte majdnem az egész régi, kádári gárdát, s Kádár Jánost magát is. A szavazatok számlálására elrendelt szünetben egy kis csoportban álltam, beszélgetve. Hirtelen nagy nyüzsgés támadt körülöttem. Kádárt hívták be a szavazatszámláló bizottság szobájába. Kisvártatva teljesen feldúlva ismét megjelent Kádár. Csoportunkból valaki éppen hátralépett egyet, nem látva a gyors léptekkel közeledő Kádárt, s összeütköztek. Kádár majdhogynem őrjöngött, úgyszólván szerette volna megölni, akibe beleütközött. Ekkor tudta meg az eredményt, amit mi még csak sejtettünk. A pártértekezlet, nem utolsósorban Pozsgay Imre és Németh Miklós felszólalásai, megfogalmazta a piacgazdaság, jogállamiság és plurális demokrácia elvi platformját. Igaz, korántsem tisztázva, hogy mit is ért alatta. A kiadott hivatalos közlemény például »a párt vezető szerepére épülő szocialista pluralizmusról« beszélt, ugyanakkor viszont leszögezte, hogy »törvényben kell szabályozni […] a gyülekezés, az egyesülés […] az egyéni és közösségi jogok védelmének garanciáit«, létre kell hozni az alkotmánybíróságot, és törvénybe kell iktatni a népszavazás intézményét. A legfontosabb azonban az volt, hogy több mint harminc év után Kádár Jánost és majdnem egész politikai bizottságát, nem utolsósorban Németh Károlyt, Havasi Ferencet, Lázár Györgyöt, Gáspár Sándort, a magát nem jelöltető Aczél Györgyöt, a pártértekezlet elmozdította, és új vezetést választott. Ebben még nem kevéssé érvényesült a végrehajtott 'palotaforradalom' kompromisszumos megoldása, amennyiben a miniszterelnökként 1987 nyarától új stílust meghonosító, reformok elfogadására hajlandó, de ösztönösen konzervatív Grósz Károly került a főtitkári székbe, s a PB tagja maradt Berecz János is. Az áttörés azonban így is hatalmas volt, hiszen Nyers Rezső, Pozsgay Imre és Németh Miklós a Politikai Bizottság tagjai lettek. A megválasztott 108 tagú Központi Bizottság egyharmada új tagokból, zömében reformértelmiségiekből állt."[25]

25 (Berend T. Iván: *A történelem – ahogyan megéltem*. Kulturtrade, Budapest, 1997. 289–290.

A „tárgyalásos forradalom”

A részben volt marxista, kommunista értelmiségiekből szerveződő, a változásokat egy liberális, szociálisan érzékeny rendszer irányában kereső ún. demokratikus ellenzékből született a Szabad Demokraták Szövetsége. A később fellépő Magyar Demokrata Fórum hívei a nemzeti komponens mentén keresték a megújulást. Első időszakában a Fiatal Demokraták Szövetsége az SZDSZ szellemiségében politizált. Mellettük a korábbi koalíciós pártok is feléledtek. Az 1989 elejétől létező egyesülési és gyülekezési szabadság több mint 60 párt jelentkezését tette lehetővé az esztendő végére. Az utolsó, Németh Miklós vezette szocialista kormány megteremtette a békés átmenet lehetőségét. 1989. június 16-án Nagy Imre és mártírtársainak újratemetésén hatalmas tömeg a bukott rendszert tette sírba. Azután három héttel később Kádár János temetésén is hatalmas tömeg tisztelgett. Látszólagos paradoxon, hogy sokan mindkét helyen főt hajtottak.

311. A hatalmától megfosztott Kádár János feleségével magányosan távozik a pártértekezletről

A nemzetközi nyári filozófiai iskolát 1968 augusztusában is megszervezték az Adriai-tenger szigetvilágának egyik gyöngyszemén, Korčulán. Történetesen ez akkor zajlott, amikor a brezsnyevi Szovjetunió szövetségeseivel együtt – és ekkor ebbe már Kádár János Magyarországa is beletartozott – elérkezettnek látta a pillanatot, hogy katonai erővel vessen véget a prágai tavasz kísérletének. Az iskolán résztvevő magyar kommunista filozófusok – Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Mária, Sós Vilmos és Tordai Zádor – nyilatkozatban ítélték el a lépést, s azt is, hogy ehhez az MSZMP szintén csatlakozott. A hír felkerült a világlapok első oldalára. A kétfrontos küzdelmet folytató MSZMP pedig ennek nyomán is kétfelé vágott. Mind az MTA Filozófiai Intézetének, mind pedig a Szociológiai Kutató Csoportjának élén álló vezetőt leváltotta. Az előbbi élén addig az a Szigeti József állt, aki hajdan szellemtörténészként indult, tehát teljesen alkalmas volt arra, hogy később e tant porrá zúzza. Tudása biztos talaján pedig azzal is hasznos munkát végzett, hogy keményen ostorozta a világhíres Lukács Györgyöt. Aki 1956-ban Nagy Imre oldalán állt. Szigeti helyére Tőkei Ferenc került. Ő neves sinológus volt, akinek munkássága középpontjában jó ideje már az ún. ázsiai termelési mód vizsgálata állt. Vagyis azt kutatta, hogy a döntő mértékben az európai tényanyagra épülő marxizmusnak a tanításait miként lehet az Európán kívüli világban is alkalmazni. Ez roppant időszerű volt, hiszen a Mao Ce-tung vezette Kínai Népköztársaság már jó ideje feszegette azt a szocialista *status quo*t, amelyben neki csak a második hely dukált a nagy Szovjetunió mögött.

312. Korčula. 1968

E lépéssel az MSZMP tehát azt mutatta meg, hogy miként kell harcolni a marxizmust dogmatikusan értelmezőkkel szemben. A Szociológiai Kutató Csoport élén történő személycserével pedig a revizionistákat figyelmeztette, hogy ne tovább. Hegedűs András 1955-ben Rákosi Mátyás akaratából lett 33 esztendősen Magyarország miniszterelnöke. 1956 októberében ő hívta be a szovjet csapatokat az „ellenforradalom" elfojtására. 1957-ben, amikor visszaérkezett a kádári Magyarországra, már régen tudta, hogy hibásan cselekedett. És a múltjával, valamint a szocializmus építésének hibáival akkor számol le a leghatékonyabban, ha politizálás helyett tudományos kutató munkát végez. Szociológusként. A szociológiára a korabeli dogmatikus marxisták (lettek bár légyen politikusok vagy tudósok) nagy gyanakvással néztek. Valóban sok veszélyt rejtett magában. Hiszen alkalmas a társadalom élő valóságának a megmutatására. Tehát legegyszerűbb volt burzsoá áltudománynak minősíteni. (Ez a jelző járt ki – hasonlóan érthető okokból – a pszichológiának is.) A kádári Magyarország ellenben sok szempontból – a meglévő strukturális azonosságok alapján és keretében – valóban különbözött az 1956 előtti világtól. Ezért a szociológiát eszközként akarta használni a szocializmus építésére. 1958-ban az MTA-n belül Hegedűs vezetésével alakult meg a Szociológiai Kutató Csoport. Ez az elnevezés az induló intézeteknek járt. Ha bizonyítottak, megkapták az Intézet elnevezést. Hegedűs András tudása gyarapodásával (abba erősen beletartozott a nálánál nagyobb tudású szakemberekkel – mondjuk Heller Ágnessel, Márkus Györggyel, Vajda Mihállyal – való sok-sok eszmecsere is) mind kritikusabb lett a szocialista világgal szemben, s azt nem rejtette véka alá. Korčula után mennie kellett. Helyére Kulcsár Kálmán (1928–2010) került. Nagy tudású kitűnő intellektus volt. Jogász, a jogot és a szociológiát kombinálva a hazai jogszociológiának lett a megteremtője. Mindig a lehetőségek határáig elmenő innovatív elme. Így készséggel elvállalta az igazgatói posztot. 1988-ban Grósz Károly, majd Németh Miklós kormányában igazságügy-miniszter. Vezetésével született meg az új alkotmány. Formailag „csupán" a meglévő alkotmány módosítása.

313. Aczél György és Illyés Gyula (az asztalfőn Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke)

Aczél György kultúrpolitikájának a kádárizmus nemzetfelfogása volt az alapzata. E nemzetfelfogás a trianoni országon belüli nemzetért érzett felelősségben öltött testet. Vagyis Kádár János államnemzetben gondolkodott. A korabeli trendbe illeszkedve úgy tartotta, hogy a szomszédos országok magyarságának boldogulása az ottani uralkodó nemzetek dolga. Volt ennek a nemzetfelfogásnak természetesen személyes gyökérzete is. Az a mély megvetettség, üldözöttség, amely az illegális kommunistát a Horthy-korszakban érte. Ebből sarjadt később az is, amit a letartóztatott Rajk Lászlónak vág a szemébe. Később pedig az a szörnyű mondat ott Marosvásárhelyen 1958-ban (lásd a 242. oldalon lévő keretes részt). Természetesen mindezeknél sokkal rosszabb volt a diaszpórában élő magyarság tényleges sorsa. Leginkább Romániában. Amely ellen már Rákosi Mátyás is szót emelt. És amely megváltoztatásáért – tartották itthon a baloldalon is sokan – igenis felelőssége van az MSZMP-nek. Álláspontjukat Illyés Gyula fogalmazta meg számos írásában a legtávolabbra is szólóan. A nép a Magyar Nemzet*et a „nemzeti újság"-nak mondta. A költőfejedelem cikkei is ott jelentek meg. 1977 karácsonyán és a rá következő újév napján a* Válasz Herdernek és Adynak *című esszé.*

Illyés Gyula számára a német nyelvfilozófus jóslata és a magyar költő lidérces látomásai csupán kiinduló pontul szolgáltak. Reményt sugárzó, nagy ívű esszét írt, amelyben azt sürgette, hogy a határon inneniek a határon túlra is lássanak. Az összmagyarságban gondolkodjanak. Abból indult ki, hogy az 1977-ben megrendezett Ady-centenárium – bár a lehető „legaranycirádásabb" keretet adta – formális volt. Mert hiányzott belőle „Ady lírájának fő vonása. Pusztán egy szerencsétlen sorsra jutott szó miatt.

Hogy Ady magyarsága a fajiság felől nézhető. Mindnyájunk előtt tisztán áll, hogy az Ady emlegette faj, fajta szónak semmi köze még a 'tudományos' race-tanokhoz sem, annál kevésbé az ellenforradalmi 'fajvédők' szólamaihoz. Nem néztünk mélyére Ady egy eredendően költői fogalmának, ezért nincs máig világos szembenézésünk magával a teljes Ady-képpel. […] Ady bénulásos szája újra s újra ezt a szót akarta érthetően kimondani, Erdély. Mert olyan sötétet még ő sem jósolt, mint amit haldokló szemével látott. S nemcsak 'népe egén'; földjén is. A mi tekintetünk már tárgyilagos. Szemünket az évek hideg járása éleslátásra edzette. Nem ereszthetünk hát pillát ezúttal sem. Miképp láthatnánk meg másként a reménynek azt a világosságát, melyről e fejtegetések végén szólni akarunk? […] A számokkal mérhető meggyengülésnél szinte katasztrofálisabb lett, ami a nemzeti tudatot érte. […] Nem tudunk Herder jóslatára végső választ adni Ady mélyreható meghallgatása nélkül. Nem hozhatjuk közel ifjúságunkhoz Ady szavát, ha nem érzékeltetjük, mi rezeg abban feleletül arra az ítéletre, mely nem csupán Herderé volt. Ady igazi arcával csak úgy tudunk szembenézni, ha szembenézünk már nem is Herderrel, hanem túlbuzgó, kéretlen tanítványaival; igéinek kicsavaróival. […] Herder már európai tekintély, a szellemi életnek győztes irányítója, amikor jóslatára fölkapták fejüket – nemcsak a magyarok. Azoknak a népeknek a szellemi vezetői is, melyek közé az a kisszámú nép Herder szerint is be van ékelve. […] Herder szerencsétlen kifejezésével kezdődik az az 'ébredés' is, amely a magyarságot egy sor egymásra utalt nép közt idegen testnek fogja hirdetni. […] Megnyugtatót mondhatok, még Herder meg-megjelenő árnya felé fordulva is. […] Gazdasági helyzetünk, közállapotaink alakulása jó ideje és messze távoli gyűrűkben: kontinensünkön túli távolságban is ébreszt megbecsülő figyelmet; nemegyszer sóvárgástól se mentes tiszteletet. Mint olyan nép iránt, amely annyi megpróbáltatás után is talpra állt, […] Herder nem ismerne rá. Még kevésbé, akik jóslását károrvendően terjesztették és toldogatták. […]" Ezek után Illyés nem csupán azt említi (a Trianon szót nem írja le, mert az leírhatatlan volt), hogy minden harmadik magyar határon túlra került, hanem nyelvünk térségen belüli rokontalanságát is. E helyzetet „a nem várt erővel elharapódzott nemzeti ingerültség" súlyosbítja. Különösen „a kisebbséggyötrő türelmetlenségnek ellenében sok helyt hatástalan az a humanizmus is, melyet a szocializmus hirdet". Illyés joggal teszi szóvá, hogy a háború utáni békerendezés a nemzeti kisebbségek jogait semmiféle megállapodással nem védte. (Ennek az volt az oka, hogy az első világháború után ilyen irányú jogalkotás teljesen hatástalannak bizonyult, ellenben 1945 után az egyéni jogok garantáltattak, s az volt a remény, hogy ily módon gátat vetettek a nemzetiségekkel szembeni jogtalanságoknak.) Illyés Gyula írásával tehát – ismételjük – arra ösztönzi az ország vezetőit, hogy tegyenek ez ellen.

314. A Bibó-emlékkönyv. *Címlapfotó*
A jeles politikai gondolkodó 1979-ben bekövetkezett halála után 1980 októberére 76 jeles értelmiségi adott írást a Bibó István emléke előtt tisztelgő kötetbe. Bár az írások zömét a Pártközpont belső elemzője sem minősítette ellenzékinek, végül a kéziratból akkor nem lehetett könyv. A kötet szamizdatban terjedt, s csak a rendszerváltás után látott napvilágot. A hatalom számára az első komoly figyelmeztetés volt, hogy másként kell az országot vezetnie. Mert olyan kötet született meg, amelyben a népi-nemzeti és demokratikus ellenzéki tábor jelesei együtt szerepeltek. Együtt gondolkodtak.

Lezsák Sándor lakitelki méretes telkén 181 fő részvételével legálisan lezajlott tanácskozás már nem tudta folytatni azt az ellenzéki egységet, amely a *Bibó-emlékkönyv*ben, s utána még az 1985-ös monori illegális találkozón is megmutatkozott. A demokratikus ellenzéket csupán Konrád György képviselte. Igaz, számosan voltak olyanok is, akiket aligha lehetett a népi-nemzeti oldalra besorolni. Az okokat sokféleképpen magyarázzák. A lényeg az, hogy a demokratikus ellenzék azzal, hogy a *Beszélő* című szamizdat folyóiratban megjelentette Kis Jánosnak a *Kádárnak mennie kell* című írását, azt mutatta, hogy megítélésük szerint eljött a keményebb konfrontáció ideje. A népi-nemzeti tábor ellenben úgy látta, hogy nemhogy nem

szabad, hanem nem is kell a kemény konfrontációt vállalni. E felfogás azért is tűnt jobbnak sok ellenzéki szemében, mert az MSZMP-n belül már kiformálódott a reformkommunista irányzat. Vezérképviselője Pozsgay Imre volt, aki PB-tagsága révén is rendelkezett olyan politikai erővel, hogy védernyőt tudott a sátor fölé húzni az MSZMP keményvonalas, s akkor még ugyancsak jelentős erejű képviselőivel szemben.

315. 1987. szeptember. A lakitelki sátor. Bíró Zoltán beszél.

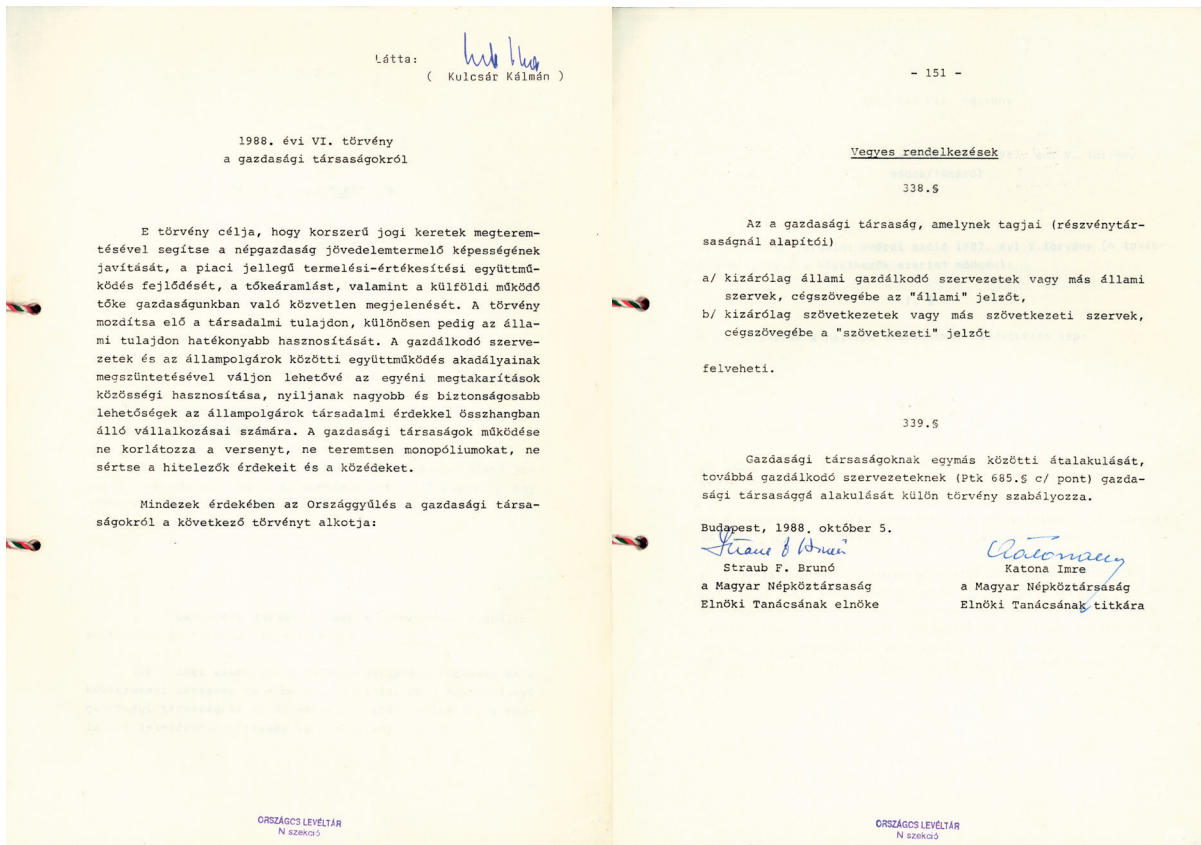

Látta:
(Kulcsár Kálmán)

1988. évi VI. törvény
a gazdasági társaságokról

E törvény célja, hogy korszerű jogi keretek megteremtésével segítse a népgazdaság jövedelemtermelő képességének javítását, a piaci jellegű termelési-értékesítési együttműködés fejlődését, a tőkeáramlást, valamint a külföldi működő tőke gazdaságunkban való közvetlen megjelenését. A törvény mozdítsa elő a társadalmi tulajdon, különösen pedig az állami tulajdon hatékonyabb hasznosítását. A gazdálkodó szervezetek és az állampolgárok közötti együttműködés akadályainak megszüntetésével váljon lehetővé az egyéni megtakarítások közösségi hasznosítása, nyiljanak nagyobb és biztonságosabb lehetőségek az állampolgárok társadalmi érdekkel összhangban álló vállalkozásai számára. A gazdasági társaságok működése ne korlátozza a versenyt, ne teremtsen monopóliumokat, ne sértse a hitelezők érdekeit és a közérdeket.

Mindezek érdekében az Országgyűlés a gazdasági társaságokról a következő törvényt alkotja:

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
N szekció

- 151 -

Vegyes rendelkezések

338.§

Az a gazdasági társaság, amelynek tagjai (részvénytársaságnál alapítói)

a/ kizárólag állami gazdálkodó szervezetek vagy más állami szervek, cégszövegébe az "állami" jelzőt,
b/ kizárólag szövetkezetek vagy más szövetkezeti szervek, cégszövegébe a "szövetkezeti" jelzőt

felveheti.

339.§

Gazdasági társaságoknak egymás közötti átalakulását, továbbá gazdálkodó szervezeteknek (Ptk 685.§ c/ pont) gazdasági társasággá alakulását külön törvény szabályozza.

Budapest, 1988. október 5.

Straub F. Brunó
a Magyar Népköztársaság
Elnöki Tanácsának elnöke

Katona Imre
a Magyar Népköztársaság
Elnöki Tanácsának titkára

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
N szekció

316. Az 1988. évi VI. törvény
Az úgynevezett társasági törvényt a Parlament 1988 októberében fogadta el. A törvény az állami vállalatok magántársaságokká alakulását engedélyezte, vagyis a kapitalizmusra való visszatérés jogi alapját fektette le. A másik nagy kérdés a politikai intézményrendszer reformja volt…

Az MSZMP felső vezetésén belül Nyers Rezső adott védelmet annak az értelmiségi kezdeményezésnek, hogy az 1937-ben zászlót bontó front történelmi súlyára, előremutató üzenetére építkezve segítsék kilábalni az országot a válságból. Nyers Rezső ezért a tettéért a Politikai Bizottságban elmarasztaltatott. A riválisBerecz János, Grósz Károly, Pozsgay Imre részéről vélhetőleg leginkább azért, hogy kevesebben maradjanak az esélyes riválisok. Kádár János pedig azért volt ellene a kezdeményezésnek, mert attól tartott, a Frontból valami olyasmi lesz, mint ami 1956-ban a Petőfi Kör volt. Amely úgymond az ellenforradalmat készítette elő. A párhuzam ellenben nem volt valós. Mert a Petőfi Kör – azzal együtt is, hogy valóban (egyik) fermentálója az október 23-i robbanásnak, semmiféle ellenforradalom felé nem vezetett. Akik ott vitatkoztak, azok egy élhetőbb, emberarcú szocializmust akartak hazánkban. 1988-ban ellenben már a modellváltók is messze túlléptek ezen a Petőfi körös programon. Nem beszélve arról, hogy a párton belül is erősödött, a társadalom szélesebb körein belül pedig szélsebesen növekedett a rendszerváltók tábora.

317. Új Márciusi Front. Az 1988. márciusi felhívástól az 1988. november 5-i vitanapig. A Mozgó Világ *címlapja*

A november 5-i vitanapon a legsúlyosabb, mély szkepszistől áthatott felszólalást Szűcs Jenő mondta el.

„[…] 1. A demokrácia több-kevesebb lehetősége ebben a pillanatban adva van két tényezőben is: Az egyik, hogy a válság nemcsak értelmes és elemzésre képes embereket késztet arra a következtetésre, hogy a – komplex – válság meghaladására az egyetlen igazi alternatíva a gazdaság reformjával összhangban a demokrácia, nem pedig 'demokratizmus' kiépítése lenne, hanem immár a hatalmi szférát is demokrata retorikába kényszeríti. A másik, hogy a nagyobb szabású válság végre egy intelligens és energikus politikust is arra kényszerített, hogy kimondjon valamit abból: a szocializmus Kelet-Európában átsúlyozódott elveinek egybekovácsolása valamivel tarthatatlan. Ez a valami többé-kevésbé jól leírható a több évszázados autokrácia – Marx szerint ugyan ázsiai despotizmus – jegyeiben, ideértve alapvető szerkezeti jegyeit, a 'birodalom' és a gazdaság, a 'gazdasági válság' fúziója egyfajta messianizmus jegyében és a társadalom államosítása talaján. És egyebeket, amikről Gorbacsov egyelőre csak mértékkel ismert be valamit, jóllehet természetesen már az is világtörténeti jelentőségű, hogy a zsarnokságot zsarnokságnak nevezi; másfelől szocialista jogállamról, erről a párttörténet szótárában hiába is keresett fogalomról beszél. Mellékes, hogy magára a részleges felismerésre, a kényszerpályán visszatérő történeti modellek tényére ugyancsak egy hagyományos 'szerkezeti' elem kényszeríti, hiszen a Nyugattal való hatalmi egyensúly tarthatatlan a politikai status quo mellett.

2. Ami tehát a 'lehetőséget' illeti, a dolog e pillanatban két irányból sem fest rosszul. A legkisebb baj az, hogy a válság kényszeríti ki a reformszellemet, hiszen a történelem megannyi példát kínál arra, hogy éppen válságokból születtek új struktúrák. Csakhogy *nagy valószínűséggel el fog puskázódni, s ami a legsajnálatosabb, nem is két, hanem három okból.* [Kiemelés – P. P.]

3. Az egyik ok, hogy egy pillanatig sem hiszem, hogy a hatalom pólusán (ahol elég eredményesen gyökeresedett meg az imént jelzett fúzió kicsinyített mása) egy-két (két-három?) felelős emberen kívül bárki is komolyan gondolna demokráciára. A demokrácia ugyanis, azaz, megint Bibót híva segítségül, a »szabadság objektív technikája«, nagyon hamar nemcsak megkérdőjelezné, hanem alighanem rosszabbat is csinálna azzal a hatalmi monopóliummal, aminél fontosabb a benne részesülők számára nincs. Más kérdés, és önmagában is a válság egész komoly szimptómája (de aligha egyébé), hogy pártfunkcionáriusok kezdenek hovatovább úton-útfélen többpártrendszerről beszélni. Nota bene; akkor, amikor én, jóllehet hajlamaim szerint aztán igazán szívesen élnék egy klasszikus parlamenti demokráciában, legfeljebb huszadik helyen pengetném ennek elvi lehetőségét. Természetesen, amit Bihari Mihály barátom elmond, az valami más; én pontosan a szó szerinti többpártrendszerre gondolok. (nevetés) De akár például a párt és állam következetes és valóságos elválasztása az alsó szinttől a legfelsőkig – sokkal elemibb követelmény egyelőre.

4. Az elpuskázódás másik és világtörténetileg természetesen súlyosabb tényezője, hogy kívánságommal ellentétben, de sejtésem szerint – Gorbacsov reformkísérlete vagy az orosz autokrácia történetében ciklikusan fel-felmerülő, majd elvetélődő próbálkozások sorsára fog jutni, vagy a mi szempontunkból nem sokkal jobb, 'szocialista' kiadása lesz Nagy Péter reformjainak. Mondani sem kell, hogy az utóbbi sem segítené elő a demokrácia kivirágzását Magyarországon.

5. Ezeknél is leverőbb azonban, hogy mód felett szkeptikus vagyok a másik, a 'társadalmi 'pólust illetően is. Ez a társadalom képes kivételes helyzetekben – lásd 1956 – heroizmusra. Normális állapotban olyasmikre, amit összevontan ügyeskedésnek neveznék. Ám, ami a fő; kevés a fogalma arról, hogy mi az a civil társadalom. Nem csoda. Na persze, meg kellene tanítani rá. De nem keverendő össze a Sollen és a Sein. Egyelőre az a billenő pont, hogy a válság csak a társadalom elemi erejű kényszerítő erejével együtt lenne képes a demokráciát kierőszakolni, éspedig egy olyan 'civil társadalmi' jellegű, józan és fegyelmezett alapállásából kiindulva, amelyben nem a hatalom megosztása (vagy éppenséggel, ami még roszszabb; a hatalomból való 'részesedés') a legfőbb áhított cél, hanem a hatalom minden oldalú, módszeres reformmunkálatokkal kidolgozott, intézményes ellenőrzése. Ha nem keverem a kívánságot a valósággal, negyedéves impresszióim nem szólnak amellett, hogy az egyébként lelkesen üdvözölt egyletesdi és kvázi pártalakulások mögött formálódna valami a civil társadalomnak annak az ellenállhatatlan erejéből, ami egyebek közt egyelőre – legalább egy 'belső' közmegegyezés alapján – megteremtené a feltételt, mely nélkül jottányit sem lehet mozdulni, vagy éppen csak jottányit.

6. Hadd zárjam a kört azzal, hogy ha referátumot tartottam volna, kézenfekvő módon valamiképpen valóban a történeti dimenzióból kellett volna kiindulnom, mint ahogy e körül már forgolódtam, amolyan »Ember küzdj, és bízva bízzál« alapon. Más dolog azonban elemezni, és más világosan és pontosan kimondani a jelenre vonatkozó facitot. Az európai régiókról szóló írásom végkicsengése, sajnos, az a lapidáris és megfoghatatlan általánosság, hogy valamilyen gyökérzete megvan a magyar történelemben és általában ebben a szerencsétlen régióban a demokráciának, következésképpen a Kelet-Európába való (de facto bekövetkezett) elcsúszás visszafordításának a reménye. Milyen? Mennyi? Nehezen vizsgálható, és nem is az én eszközeimmel. Mindenesetre a visszafordítás eddigi kísérletei, 1956, 1968, 1980 a maguk más-más stílusával manifeszt módon bizonyították, egyrészt a Közép-Kelet-Európa vagy Kelet-Közép-Európa (ahogy vesszük) valóban virtuális valóság, másrészt, hogy a valóságban nem sok helye van. Most azonban e kétnapi töprengésem lényege – két napig töprengtem – ebben a vonatkozásban az lenne, ha módszeresen és lelkesen bizonygatnám: a magyar társadalom történetileg determinálva van a demokráciára, mintegy történetileg 'megilleti'. Sajnos azonban, a kiindulópontként vett kategóriákban kifejezve, bárhová nézek, úgy látom, hogy a 'szükségszerűségek' nagy súlya és a 'lehetőségek' törékenysége mellett, ilyen konklúziót homo historicus minőségemben nem tudok kimondani. Más kérdés, homo politicus minőségemben mit szeretnék. […]"[26]

318. Szűcs Jenő

Grósz Károlynak a Sportcsarnokban 1988. november 29-én elmondott beszéde a jelen lévő tízezer aktivista előtt nagy tetszést aratott. Széles társadalmi visszhangja ellenben kifejezetten ellenkezően alakult. Széles körben az terjedt el – és ez rögzült a történeti köztudatban –, hogy az MSZMP első embere szerint fehérterror réme fenyeget. A beszédben valóban elhangzott e kifejezés, ám a beszédfolyam foszlánynál is kisebb részeként, s egyáltalán nem volt határozott állítás. Hogyan következhetett be ez a hatalmas aránytévesztés?

26 Új Márciusi Front 1988. Dokumentumok, cikkek, interjúk. Az 1988. november 5-ei vitanap. *Mozgó Világ*, Budapest, 1989. 209–212.

Hiteles válasz a hosszú beszéd tartalmának felidézése nélkül lehetetlen. A főtitkár azzal kezdte beszédét, hogy nincs az eseményben semmi rendkívüli. Az ilyesmi a párt természetes létezési módjából következik. Közli szövetségeseivel, hogy számíthatnak rá, s ellenfeleivel, „hogy birtokolja szerte az országban a sportcsarnokokat, a munkahelyeket, a területeket és természetesen – ha kell – az utcákat is. Megüzeni, hogy jelen van, nehogy félreértsék vagy rosszul magyarázzák higgadtságát, türelmét, megértését." A megélénkült politikai légkört úgy jellemezte, hogy „a felelősen gondolkodó emberek nagy többsége […] úgy akar változást és megújulást, hogy vállalja a négy évtized értékeinek a folyamatosságát is.

319. Németh Miklós és kormányának tagjai a Kossuth téren, a köztársaság kikiáltásának ünnepélyén, 1989. október 23-án

Nem a szocializmust tagadja, hanem azt a modellt, ami 1948 és 1956 között jellemző volt, s amely az utolsó 30 évben eltűnt az életünkből. Ugyanakkor […] szükség van a sztálinista modell teljes, maradványaiban és következményeiben jelenleg is tetten érhető felszámolására." Nyugtalanítónak mondta ugyanakkor, hogy „a felfrissülés parttalansága iránt nagy a hajlam": „Figyelmeztető továbbá, hogy megnőtt az ellenséges, ugyan kis létszámú, de hangos, a polgári restaurációs, ellenforradalmi erők agresszivitása. […] a parlament lejáratásával és a választások kierőszakolásával, előrehozatalával akarják a vezetést kényszerpályára bírni. Eltúlozzák a többpártrendszer lehetőségét, felnagyítják vélt előnyeit. Zavarják nemzetközi kapcsolatainkat. Védelmi rendszerünk lejáratására és szétzilálására törekszenek. […] Követelik a Munkásőrség megszüntetését azzal az indokkal, hogy nem törvényesen működő testület. Látszik tehát, hogy célirányos, végiggondolt koncepció alapján akarják szétzilálni a szocializmus intézményrendszerét." A társadalom jó irányban halad, de „benne van a bukás esélye is". A harc osztályharc lett a javából. Ha határozottan fel tudunk lépni az ellenforradalmi erőkkel szemben, akkor „megmarad a rend […] s egy új, korszerűbb és hatékonyabban működő szocializmust hozunk létre. Ha nem, az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – a fehérterror fog eluralkodni."

A kialakult nehéz helyzet okait egy megszépített múlt felvázolásával kezdte. „1956 után a magyar politika nyíltan és határozottan szembefordult egyrészt a sztálinizmussal. Élére állt a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusán megfogalmazott elvek magyarországi megvalósításának. […] kis létszámú, de politikailag erős, harcra kész pártot szervezett, és elhatárolta magát mindenfajta ideológiai dogmatizmustól. […] helyreállította a törvényességet, korszerű gazdaságpolitikát dolgozott ki, olyan agrárpolitikát, amely a háztáji gazdaságokkal kombinált, piacra orientált, önigazgató szövetkezeti mozgalmat szült. […]"

A nyolcvanas évek második felére kialakult bizalmi válságot első helyen a gyorsan romló gazdasági helyzettel magyarázta. Hibáztatta a rossz gazdasági struktúrát, a világpiaci követelményektől való elmaradást. Szólt a nagy léptékű inflációról. Említette, hogy visszajött a régen elfelejtett létbizonytalanság. Először a pártban alakult ki a bizalmi válság, mert a tagságnak nem volt tényleges beleszólása „a folyamatok alakulásába". Nem a szocializmus, hanem egy gyakorlat került válságba. „Szocializmust akarunk – szegezte le –, de az eddiginél demokratikusabb módon." Ennek jellemzője, „hogy a hagyományos, túlközpontosított politikai gyakorlatot felváltja egy új típusú, plurális szerződésre épülő, alulról építkező, de felülről is támogatott, harmonikus egységben működő politikai rendszer."

A megújulás révén az elosztás szocialista elve, vagyis a teljesítményelv fog érvényesülni. Javítani kell az állami szektor hatékonyságát, piaci rugalmasságát. A tulajdonviszonyok egészén belül az lenne a jó, ha a magántulajdon elérné a 25–30%-ot. Nem a magántulajdontól, hanem a rosszul működő társadalmi tulajdontól kell félteni a szocializmust. Nem rengeteget kell dolgozni, hanem értékesebb termékeket kell előállítani. Nem konzerválhatjuk az esélyegyenlőtlenséget.

A politikai pluralizmust fontosnak mondotta, de az a demokratizálódásnak csupán egyik feltétele. „Önmagában annyit jelent, hogy egy tagolt, differenciált társadalomban az eltérő érdekek demokratikusan jutnak a felszínre. […] Mi többre vállalkozunk […] mi az állam és a politikai hatalom társadalmasításán munkálkodunk. Ez az erősen központosított hatalmi funkciók leépítését és a helyi önigazgatási funkciók fejlesztését, kibontakoztatását igényli."

A kollektivizmusról – mondotta – nem mondunk le. A létbiztonság feltételeit újra kell teremtenünk. „Van programunk a szocializmus megújítására" – húzta alá, s leszögezte: kikerülhetetlen a gazdaság átalakítása. A külföldi működő tőkét szívesen látják, de az nem akar bejönni. Mert 1. nem bíznak az ország belpolitikai helyzete szilárdságában. 2. Nem megfelelőek a feltételek a tőke hatékony működéséhez. Nincs elég telefon, telex, út, repülőtér.

A többpártrendszerről zajló vita kapcsán világosan megmondta, hogy a kommunisták a májusi pártértekezlet álláspontja mellett tartanak ki. Tehát maradjon meg az egypártrendszer. Ám hozzáfűzte, hogy az MSZMP nem akar harcolni azokkal, akik polgári berendezkedést akarnak, „hanem ezt a réteget napról napra meg kell nyernie politikai törekvéseinek." Arról a tényről, hogy „bejelentkezett" a Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, Magyar Kommunista Párt alakult, ő pedig személy szerint levelet kapott, hogy lépjen be a Szociáldemokrata Pártba, azt mondta, hogy „jogilag kell a kérdést rendezni. […] Ezek a pártok – a Szociáldemokrata Pártot leszámítva – jogilag Magyarországon nem szűntek meg. Ezek a pártok azonban egyelőre jogilag még meg sem alakultak a mai Magyarországon. […] Én azt mondom, a majdani törvény rendezze ezt el a jog szempontjából, de nekünk politikai eszközökkel kell kezelnünk."

320. Grósz Károly beszél a Sportcsarnokban november 29-én

Az MSZMP-nek „mindenekelőtt korlátoznia kell önmagát". Nem kell mindenütt ott lenni, nem kell mindenbe beleszólni. És pártreform kell. „Nem Marxot meg Lenint kell megtagadni, hanem azt kell megtagadni, amit marxizmus és leninizmus címén hirdettünk és tanítottunk." Beszédét pedig azon reménynek kinyilvánításával fejezte be, hogy a magyar nép a harmadik évezredbe az MSZMP „alkotó közreműködésével jut majd el".

Nos, Grósz Károly ezzel a beszédével is azt fejtegette, hogy a modellváltás a jó jövő. Ám erről akkor már a párton belül is egyre inkább csak ajkbiggyesztéssel szóltak, a párton kívüli politizálók pedig már tudni sem akartak bármiféle szocializmusról. (Arról, hogy a hallgatag többség mit gondolt, nem lehet pontosat tudni. Minden bizonnyal ekkortájt még inkább nagy félelemmel nézett a változó jövőbe, majd mind inkább osztozott abban a hiú reményben, hogy a rendszerváltás azt a jólétet hozza meg, ami az irigyelt Nyugaton, a közvetlenül szomszédos Ausztriában van.) A főtitkárnak teljesen homokra épült nézetei voltak a párton belül mértékadók törekvéseiről. (Nem a talpasokról beszélünk. Azok csak nézték-nézték a nagy átalakulásokat, s nézeteik a fentebb leírt hallgatag többséggel érintkezhettek.) Mivel a hatalmat gyakorló, kommunistának zömében aligha mondható elit maga is a rendszerváltás mellett volt, számukra a tét leginkább az volt, hogy *(mutatis mutandis)* kedvező körülményeik megmaradjanak. Az alkuba a hatalomba készülők zöme lényegében belement. (Az ügynöktörvény körül három évtizede tartó, fel-felparázsló hercehurca is ezt mutatja.)

Ezért Grósz Károly szavai a Sportcsarnok falain túl nem csupán üresen kongtak. Egyre befolyásosabb ellenlábasai mindent megtettek az elhangzottak kedvező tartalmának kifakításáért, a fehérterrorra tett utalásának a valóságos összefüggéseiből való kiragadásáért, a főtitkár mind jobban zsugorodó tekintélyének lerombolásáért.

Grósz tekintélye már nyáron nagyot zuhant a szerencsétlen aradi találkozó miatt. A társasági törvény októberben történő elfogadása ugyan a sportcsarnoki beszéd hiteles szavaival összhangban lehetett, ám a meghamisítottal már aligha. Öt nappal korábban vált meg a főtitkár a miniszterelnöki funkciójától, amely akkortájt már messze nagyobb hatalom volt, mint Lázár György időszakában. Önmagában az öt nap ugyan nem volt számottevő, ám a sportcsarnoki hangulat további hetekben és hónapokban történő diabolizálásában ennek is megvolt a maga jelentősége. Főleg annak révén, hogy az új kormányfő is mind világosabban a modellváltás helyett rendszerváltásra voksolt.

Grósz akkor is nagyot hibázott, amikor hagyta, hogy a kormányfői tisztségtől történő megválásának másnapján nem ő, hanem Pozsgay Imre jelentse be: az MSZMP párbeszédet kezd az ellenzéki szervezetekkel. A két politikus korábban sokáig együttműködött. Abban is, hogy az ország szekere Kádár János nélkül menjen tovább. Ám a jövőt illető nézeteik már jó ideje mind markánsabban elváltak.

❖

A hatalmát vesztettet Miskolcon nem sokkal később leköpdösték, a komolyabb inzultustól csak elvtársai szűk köre menekítette meg. Mivel a rendszerváltás hamarosan hozzávetőleg másfél millió munkavállalót tett az utcára, feltételezhető, hogy a köpdösők között is akadhattak, akik idővel rájöttek: rosszul tették. Grósz Károly politikája felett akkor az idő kemény ítéletet mondott, mégis – amint az a sportcsarnoki beszéd hiteles tartalmából is kitetszik – olyan társadalomért küzdött, melyben a lenn lévőknek is élhető az élete, s ha tehetségesek, akkor kitörhetnek, felemelkedhetnek. Az elmúlt három évtized nem ezt hozta…

321. Pozsgay Imre államminiszter.
1989. január 28-án a 168 óra*nak nyilatkozva kijelentette: „1956 nem ellenforradalom volt, hanem egy nemzeti érzékenységében, önbecsülésében a diktatúra által megtiport nép jogos felkelése, népfelkelés volt.”*

A májusi pártértekezlet lezárta a Kádár-korszakot, de a hogyan tovább iránya és tartalma jelentős mértékben nyitott maradt. A vezetők közötti éles küzdelem tovább morzsolta az MSZMP egyébként is gyengülő erejét. Nyáron – ilyenkor szokásosan – helyzetelemző, programalkotó testületeket hoztak létre. Vezetésüket Pozsgay Imre azzal a feltétellel vállalta el, hogy teljes történelmi vizsgálatot végez a párt. Abban természetesen a legfontosabb 1956 jellege és az utána következő megtorlás története volt. Így a csúcsbizottság alá szervezett négy albizottság között az első a múltat vizsgálta. Ennek élére Berend T. Iván (1985–1990 között az MTA elnöke) került. Horn Gyula, Ormos Mária és Tőkei Ferenc, tagként, Hajdu Tibor, Balogh Sándor és Bayer József szakértőként munkálkodott. Földes György a titkári teendőket látta el. A megszületett, több vonatkozásban kiterjedt levéltári kutatásokra is támaszkodó előtanulmányokból az elnök 1988 végén közel száz oldalas elaborátumot készített. Ebben többek között az írta, hogy „[…] a nemzeti érzelmében amúgy is sértett tömegek számára a felkelés nemzeti függetlenségi küzdelemmé vált […] elementáris erővel jutott kifejezésre a tömegek szembefordulása az önkénnyel, tiltakozása az életviszonyok romlása ellen.”

Az anyagot a munkabizottság 1989. január 27-i ülésén vitatta meg. Azon – a testület számára váratlanul – megjelent a hallgatásba burkolózó Pozsgay Imre. Némasága ugyancsak átgondolt, messze tekintő tervet takart. Mint két évtizeddel később elmondta: „már rákészült”, hogy mondanivalóját valahogy, a bizottság véleményét is jelezve, arra támaszkodva nyilvánosságra hozza. Őt akkor már – emlékezett vissza – „csak egy valaki” cenzúrázhatta. Grósz Károly. Ezért – ismét szavait idézzük – „ki kellett lesnie azt a pillanatot”, hogy távol legyen az országtól. Azért, hogy 1956 történeti valóságnak megfelelő minősítése előbb-utóbb döntő emeltyűje legyen az ország élére jutásának. Amikor a riporter Pozsgay szájából meghallotta a fordulatot, „leszakadt” benne „az ég”.

Az interjúnak öt és fél perces rövidített változata a *Reggeli Krónikában* háromnegyed ötkor hangzott el. Előtte az éjszaka bejött a riporterhez Hajdu István, a Rádió elnöke. Az akkori viszonyokra jellemző módon „nagyon erősen ajánlotta", hogy ne adják adásba, mégis leadták. A hatás frenetikus lett. A néhány perc elég volt arra, hogy délután százezrek, milliók kapcsoljanak rá a *168 óra*ra. Az egész ország hallgatta a teljes interjút.

30-án, hétfőn délelőtt Grósz Károly fölényes hangon kezdte Pozsgayval a beszélgetést. Tiltakozó telexek halmazát dobta eléje. Partnere joggal vágott vissza, hogy ezek a telextulajdonosok véleményét adják vissza. A február 11–12-i KB-ülésre – bár volt még ott is forrongás bőven – sokat csendesedtek a kedélyek. Hiszen a múlt így világos lett, de a jövő annál több kétellyel, kérdéssel volt terhes. Miközben nem lehetett kétséges – Grósz Károly sportcsarnoki beszéde is emellett volt – , hogy az már csak a pluralizmus lehet. De milyen legyen az a pluralizmus? A kiadott közlemény is első helyen ezt a kérdést taglalta. A múltról a második fejezet szólt. A népfelkelés minősítést a testület természetesen jóváhagyta, Pozsgay lépését „elsietettnek" mondta, ugyanakkor személyét bizalmáról biztosította. Tehát a *frondőr* lényegében – a párton belül – elérte a célját. A vereséget később a négyigenes szavazás kikényszerítésével az SZDSZ mérte rá. Ám az már egy másik történet…

Márciusban a párt elméleti folyóirata, a *Társadalmi Szemle* 300 ezres példányszámban is utánnyomásra került különszámban tette közzé a jelentést.

322. Ormos Mária az MSZP alakuló kongresszusán 1989. október elején

A történész professzor asszony fontosabb felszólalása az MSZMP KB 1989. februári, a többpártrendszer bevezetéséről tartott ülésén hangzott el. Itt egy valódi versenyhelyzetet teremtő, valóságos többpártrendszer létrejöttét az egész ország jövőjére nézve hibásnak, károsnak bélyegezte. Helyette olyan „kvázi többpártrendszert" támogatott, amely fenntartja a párt hegemón szerepét. Mert – úgymond – a magyar történelemben nem alakult ki huzamosabb időn át fennálló politikai váltógazdaságra építő demokratikus kultúra. Az elmúlt harminc esztendő – sajnálatosan – igazolta e felfogást. A szónok a többpártrendszer működtetéséhez számos külföldi minta alátámasztotta politikai tréninget tartott elengedhetetlennek. E tréning azóta is tart. Eredménye – finoman szólva – nem lelkesítő. Ha a politikai kultúra egyik mintaországára tekintünk, azt látjuk, hogy a 17. század második fele óta politizált whig és tory párt a 19. század két meghatározó politikai csoportosulásává nőtte ki magát, melyek a váltógazdaság elemének beiktatásával segítették Nagy-Britanniát világbirodalmi pozíciója kivívásában. A 20. században bekövetkező változások eredményeként a Liberális Párt kiszorult a politikai palettáról, s lehetővé vált, hogy az évszázadok óta működő politikai váltógazdaság két eleme azontúl a Konzervatív Párt és a Munkáspárt legyen. Arra a számunkra oly égető kérdésre, hogy a magyar társadalom valóban megérett-e az immár három évtizede fennálló demokratikus többpártrendszerre, nehéz harsogó igennel válaszolni. Hiszen a politikai elemző rezignáltan azt látja, a kormányzó párt leginkább abból profitál, ha valamelyik ellenzéki párt valamibe belefog.

Ezért Ormos Mária három évtizede elhangzott szavainak fényében a mai pártviszonyokat még világosabban a történelem fogságában látjuk. Ellenben a történész nem hallgathatja el, hogy a professzor asszony felszólalása is a belpolitikai történésekre összpontosított. Holott az 1989–1990-es rendszerváltást (bármily ricsajt is csapnak a hazai rabonbánok a honi történések orbitálisnak kikiáltott jelentősége mellett) döntően a nemzetközi körülmények drámai megváltozása tette lehetővé, kényszerítette ki.

323. Kádár János utolsó, ereje teljében elmondott felszólalása az Országgyűlésben 1987. szeptember 16-án

Kádár János az MSZMP KB plénumán utoljára 1989. április 12-én, a kórházat erőszakkal elhagyva, orvosi tiltás ellenére jelent meg. Részletek a beszédből: „[…] Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok […] a bibliai értelemben bűnbak vagyok. […] nekem éjjel nappal és az is energiát kíván, pörög az agyam, hogy milyen felelősségem van […] nekem a legeslegfontosabb az volt akkor, hogy biztonságban eljussak Szolnokra bármilyen úton-módon akárkik vesznek körül, eljussak […] mert ha ez nem ellenforradalom, hát akkor nem tudom, hogy erre ki hivatkozhat. Nem tudom, ki hivatkozhat. És én még tüzetesen elolvastam én egy erőtényezőt sem neveztem ellenforradalomnak. Ezt sem. Csak azt mondtam, hogy kaput nyitottak az ellenforradalomnak! Hát most mit csináljak? Ennek ez a neve. Nem tudok mást mondani. […] nekem Önök mindenféle minősítést jóváhagyhatnak, amit akarnak, de én tudom, hogy amikor szabadlábra kerültem, akkor kétféle lap volt […] nem csak a felelősségem, az életem is attól függött, és sok ember élete, hogy ezt elmondhassam, […] az első vád az volt ellenem, hogy szovjet ügynök vagyok. De én nem voltam szovjet ügynök. Ezt teljes felelősséggel kijelentem Önöknek és tudom bizonyítani. […] Nem az én sorsomról van szó, hanem az atyaisten tudja, hogy hány embernek a sorsáról, […] Elkeseredtem: nem szabad többé Lenin nevét kimondani? […] Mert akkor volt már ez a Rajk-ügy. Ami kiderült, hogy ez egy koncepciós per volt. Itt úgy hívják. És akkor most megkérdezem Önöket, hogy jó, én hülye vagyok, én azt is vállalnám, de akkor… […] Elvtársak! Itt szabad még használni, hogy elvtársak? Mert a Parlamentben már nem… […] Mert én, amikor elmondtam a nyilatkozatot, akkor azt mondtam egész pontosan, békés diáktüntetés, fölkelés és nem minősítettem ellenforradalomnak. Mert az a, most már rájöttem, 28-ától kezdődött, az amikor ruhára, bőrszínre rámutatva fegyvertelen embereket pogrom alapján megöltek. És azokat előbb ölték meg, mint a Nagy Imréét! Mert ha arról van szó, hogy nem történelmileg nézem, akkor én is nyugodtan azt mondanám, hogy én harminc év távlatából nézem, akkor én mindenkit sajnálok. […]”[27]

A hosszú beszédből (amelynek egészét könnyen meglehet: kegyeletsértő volt közzétenni) itt közölt töredékek is bizonyára meggyőzik az Olvasót, hogy a shakespeare-i drámákkal való párhuzam nem csupán helytálló, hanem az is világos, hogy a megbomlott elme is használható adalékokkal szolgál a történész számára. Mivel nem az egész beszéd megfejthető részeinek a bemutatása a cél, hanem az előző állítás dokumentálása, ezért elemzésünk „csupán” az idézett részekre épül. Nos, először arra hívjuk fel

27 Kornis Mihály: *Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás*. Kalligram, Pozsony–Budapest, 2006. 99–153. A töredékes beszédet Kornis Mihály dőlt betűkkel kiegészítette. Mi ezeket a kiegészítéseket nem használtuk.

a figyelmet, hogy a volt főtitkár halálát a mély felelősségérzete siettette. Nyilván siettette halálát az, hogy világosan tudta, nem csupán rendszerének, a szocializmusnak is vége Magyarországon. A bomlott elme is pontosan tudja, eljött az Elvtársak megszólítás idejének a vége. Az idézett szavak is igazolják, Kádár János a november 4. előtti napokban messze nem volt szabad ember. Ha nem vállalja a muszkavezető szerepet, ő kerülhet Nagy Imre helyett (vagy mellett) bitóra. Bomlott aggyal is visszautasítja a vádat, hogy szovjet ügynök lett volna. Egy mérhetetlenül nehéz helyzetben vállalta el az ország vezetését. Történelmi tette, hogy ebből a mélységből emelte országát abba a pozícióba, hogy itt lett az élet a legjobb. Ahogy mondották volt: ez lett a legvidámabb barakk. A bomlott agy is pontosan érzékeli, hogy Lenin neve már messze nem úgy cseng Magyarországon, mint a korábbi évtizedekben. A bomlott agy is pontosan emlékszik arra, hogy egy folyamat végén érkeztek el oda, hogy a diáktüntetésből ellenforradalom lett a népfelkelés megnevezése. A bomlott agy is emlékszik a Köztársaság téri lincselésre. Erre természetesen neki annál is inkább emlékeznie kellett, hiszen döntő volt a szerepe Nagy Imre és társai kivégzésében. Tehát van ebben jó adag felelősségáthárítás is. Ám az utolsó szó nem a felelősségáthárítás, hanem a sajnálkozás. Ha úgy tetszik, a bocsánatkérés.

324. Nagy Imre és társai újratemetése a Hősök terén 1989. június 16-án

325. Orbán Viktor beszél
Előtte tájékoztatták, hogy a szovjetek jelezték, készek csapataikat kivonni Magyarországról.

A beszéd

„Polgártársak!

Az orosz megszállás és a kommunista diktatúra negyven évvel ezelőtt történt bevezetése óta a magyar nemzetnek egyszer nyílt alkalma, csak egyszer volt elegendő bátorsága és ereje ahhoz, hogy megkísérelje elérni a már 1848-ban kitűzött céljait, a nemzeti függetlenséget és a politikai szabadságot. Céljaink máig nem változtak, ma sem engedünk a '48-ból, így nem engedünk '56-ból sem.

Azok a fiatalok, akik ma az európai polgári demokrácia megvalósításáért küzdenek, két okból hajtanak fejet a kommunista Nagy Imre és társai előtt.

Mi azokat az államférfiakat tiszteljük bennük, akik azonosultak a magyar társadalom akaratával, akik, hogy ezt megtehessék, képesek voltak leszámolni a szent kommunista tabukkal, azaz az orosz birodalom feltétlen szolgálatával és a párt diktatúrájával.

Ők azok az államférfiak számunkra, akik az akasztófa árnyékában sem vállalták, hogy a társadalmat megtizedelő gyilkosokkal egy sorba álljanak, akik életük árán sem tagadták meg azt a nemzetet, amely elfogadta őket, és bizalmát beléjük helyezte.

Mi az ő sorsukból tanultuk meg, hogy a demokrácia és a kommunizmus összeegyeztethetetlenek. Jól tudjuk, a forradalom és a megtorlások áldozatainak többsége korunkbeli, magunkfajta fiatal volt. De nem pusztán ezért érezzük magunkénak a hatodik koporsót. Mind a mai napig 1956 volt az utolsó esély arra, hogy nemzetünk a nyugati fejlődés útjára lépve gazdasági jólétet teremtsen.

A ma vállunkra nehezedő csődtömeg egyenes következménye annak, hogy vérbe fojtották forradalmunkat, és visszakényszerítenek bennünket abba az ázsiai zsákutcába, amelyből most újra megpróbálunk kiutat találni.

Valójában akkor, 1956-ban vette el tőlünk – mai fiataloktól – a jövőnket a Magyar Szocialista Munkáspárt. Ezért a hatodik koporsóban nem csupán egy legyilkolt fiatal, hanem a mi elkövetkező húsz vagy ki tudja hány évünk is ott fekszik.

Barátaim!

Mi, fiatalok, sok mindent nem értünk, ami talán természetes az idősebb generációk számára. Mi értetlenül állunk az előtt, hogy a forradalmat, és annak miniszterelnökét nemrég még kórusban gyalázók ma váratlanul ráébrednek, hogy ők Nagy Imre reformpolitikájának folytatói. Azt sem értjük, hogy azok a párt- és állami vezetők, akik elrendelték, hogy bennünket a forradalmat meghamisító tankönyvekből oktassanak, ma szinte tülekednek, hogy – mintegy szerencsehozó talizmánként – megérinthessék ezeket a koporsókat. Mi úgy véljük, nem tartozunk hálával azért, hogy harmincegy év után eltemethetjük halottainkat, nem jár nekik köszönet azért, mert ma már működhetnek politikai szervezeteink.

A magyar politikai vezetésnek nem érdeme, hogy a demokráciát és szabad választásokat követelőkkel szemben – bár fegyvereik súlyánál fogva megtehetné – nem lép fel a Pol Potéhoz, Jaruzelskiéhez, Li Pengéhez vagy Rákosiékhoz hasonló módszerekkel.

Polgártársak!

Ma, harminchárom évvel a magyar forradalom és harmincegy évvel az utolsó felelős magyar miniszterelnök kivégzése után esélyünk van arra, hogy békés úton érjük el mindazt, amit az ´56-os forradalmárok véres harcokban, ha csak néhány napra is, de megszereztek a nemzet számára. Ha hiszünk a magunk erejében, képesek vagyunk véget vetni a kommunista diktatúrának, ha elég eltökéltek vagyunk, rászo-

ríthatjuk az uralkodó pártot, hogy alávesse magát a szabad választásoknak. Ha nem tévesztjük szem elől ´56 eszméit, olyan kormányt választhatunk magunknak, amely azonnali tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről. Ha van bennünk elég mersz, hogy mindezt akarjuk, akkor, de csak akkor, beteljesíthetjük forradalmunk akaratát. Senki sem hiheti, hogy a pártállam magától fog megváltozni.

Emlékezzetek: 1956. október 6-án, Rajk László temetésének napján a párt napilapja, a Szabad Nép öles betűkkel hirdette címlapján: Soha többé! Csak három hét telt el, és a kommunista párt ÁVH-s keretlegényeivel békés, fegyvertelen tüntetők közé lövetett. Két év sem telt el, és az MSZMP Rajkéhoz hasonló koncepciós perekben ítéltette halálra ártatlanok százait, köztük saját elvtársait. Mi nem érjük be a kommunista politikusok semmire sem kötelező ígéretével, nekünk azt kell elérnünk, hogy az uralkodó párt, ha akar, se tudjon erőszakot alkalmazni ellenünk. Csak ezen a módon kerülhetjük el az újabb koporsókat, a maihoz hasonló, megkésett temetéseket.

Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál, Szilágyi József a magyar függetlenségért és szabadságért adták életüket. Azok a magyar fiatalok, akik előtt ezek az eszmék még ma is sérthetetlenek: meghajtják fejüket emléketek előtt.

Nyugodjatok békében!"

326. A Legfelsőbb Bíróságon 1989. július 6-án kihirdetik Nagy Imre és társai rehabilitációját
A bejelentés közben a teremben az emberek egymás kezébe adtak egy papírt, amire ez a három szó volt írva: „Meghalt Kádár János".

Részletek Nyers Rezső búcsúbeszédéből: „A magyar nemzet kiváló, nemzetközileg elismert államférfiától szakít el bennünket a kérlelhetetlen sors. […] hiányozni fog egy nagyszerű küzdőtárs […] egy csendes szavú, meggondoltan beszélő, egyszerű életet élő vezető […] Hamvai hamarosan a sírba szállnak, lénye azonban kitörölhetetlenül megmarad nemzeti emlékezetünkben. […] Az egykori Csermanek János nyiladozó értelmű gyerekként is mindig a jót igyekezett kiválogatni a világ dolgaiból. A nevelőszülőknél az egyszerű emberséget a nehézségek prizmáján át is optimistán felfogó bölcsességét, a munkában megkérgesedett tenyér simogatásának gyöngédségét leste el, és fogadta magába. […] Kádár János az 1956-os tragikus események után a kompromisszumok robotosaként hirdette meg: »*Aki nincs ellenünk, velünk van*«.

327. Kádár János temetése július 14-én

> Ezzel a bibliai utalással fejezte ki, hogy politikai fordulatot indít el. A konszolidáció sikerei révén olyan személyiséggé növekedett a nemzetközi politikában […], akinek véleményét nem lehetett figyelmen kívül hagyni. […] Korszakos munkásságával olyan politikát képviselt, amely az embereket a haza felemelkedése érdekében nem elválasztani, hanem összefűzni akarta. […] nemzeti közmegegyezésre törekedett […] *Isten veled, János!"*

A rendszerváltoztatás zöld asztalnál zajlott. Az 1989. június közepétől szeptember közepéig tartó tárgyalásokon egyetértés alakult ki az alkotmánymódosításról, a köztársasági elnöki intézményről, az Alkotmánybíróságról, az Állami Számvevőszékről, a pártokról és a választásokról, a büntető törvénykönyv módosításáról, a tájékoztatásról, az erőszak kizárásának garanciáiról. A kormány megnyitotta az osztrák–magyar határt, feloszlatta a munkásőrséget, az Állami Egyházügyi Hivatalt, eltörölte a halálbüntetést. Október 7-én a feloszlott állampárt jogutódja – elhatárolódva az állampárti rendszertől – a Magyar Szocialista Párt lett. Október 23-án kikiáltották a köztársaságot. Az új választójogi törvény többségi és arányos rendszert vezetett be. 1990. március 10-én a magyar és a szovjet kormány megállapodott a szovjet csapatok teljes kivonásáról Magyarország területéről. Az utolsó szovjet katona 1991. június 19-én hagyta el az országot Záhonynál. Megszűnt a KGST, és 1991 júniusában a Varsói Szerződés is.

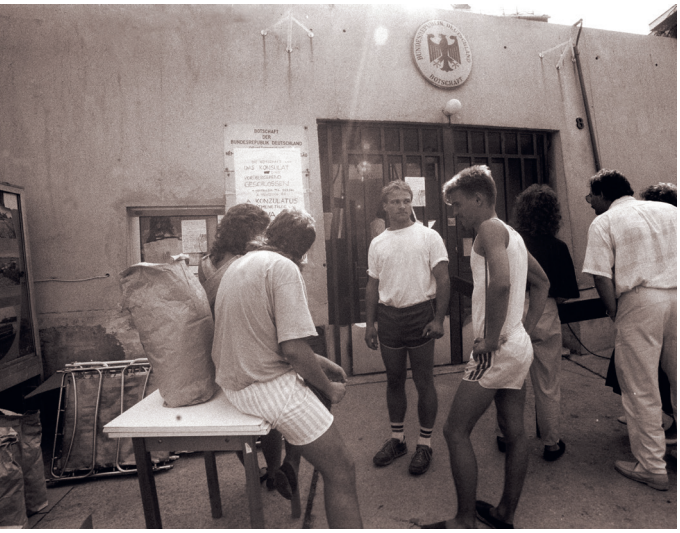

328. NDK-s menekültek az NSZK budapesti nagykövetségénél

329. Páneurópai piknik a határon Sopronnál

330. A magyar hatóságok megnyitják a határt az NDK-s menekültek előtt

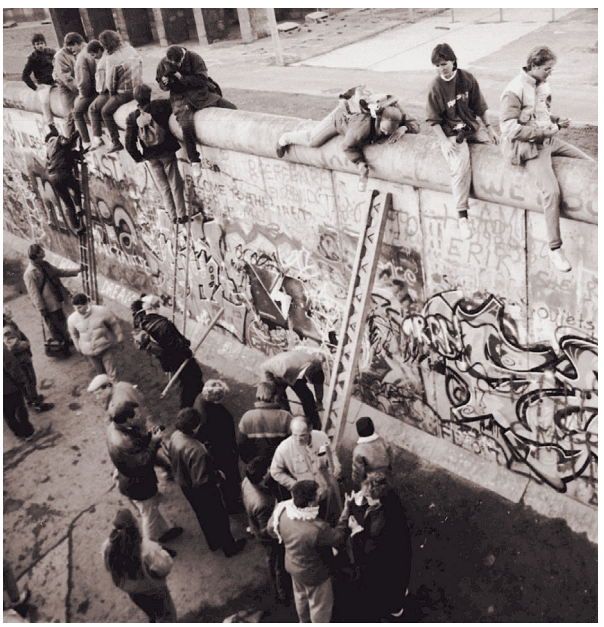

331. Leomlik a berlini fal

332. Az MSZP alakuló kongresszusa

333. Október 23-án a Parlament erkélyén Szűrös Mátyás kikiáltja a köztársaságot

A rendszerváltás lebonyolítására – az addig megtett lépések nyomán – nemzeti kerekasztal-tárgyalásokon alakítottak ki forgatókönyvet. Ennek fontos eleme volt az MSZMP és az MDF között az államfői hatalom jellegére és az államfő személyére született megállapodás. Akkor már az MDF-nek Antall József volt a tényleges vezetője. Ő azzal a kikötéssel ment bele az alkuba, hogy az államfőnek gyenge hatalma, lényegében csupán reprezentatív szerepe legyen, a kormányfő ellenben igen erős, kancellári jogosítványokkal fog rendelkezni. Akkortájt népszerűségben az MDF messze az SZDSZ előtt járt, amelynek külföldön, leginkább az Egyesült Államok Magyarországra figyelő köreiben volt erős támogatottsága. Élharcosuk a budapesti nagykövet, Mark Palmer volt. Yale-en végzett diplomata, Gerald Ford, Jimmy Carter és Ronald Reagan beszédírója, majd a kelet-európai országokkal foglalkozó külügyminisztériumi részleg helyettes államtitkára, 1986 végétől állomásozik fővárosunkban. Hamarosan szinte mindenhova bejáratos lett. (Lásd erre még a 222. oldalon lévő keretes részt.) A diplomata szerepkörből erősen kilépő nagykövet nem rejtette véka alá meggyőződését, hogy az SZDSZ nyeri meg a választásokat, s adja majd a kormányfőt. A közvélemény-kutatásokra figyelő washingtoni kormányzati exponensek ellenben felfigyeltek a gyülekező viharfelhőre. 1990. január 30-i hatállyal Palmert hazarendelték.

Szeptember 18-án azzal zárultak a kerekasztal-tárgyalások, hogy január 7-én az 1986-ban megalakult országgyűlés választja meg az új Magyarország államfőjét. A posztra több személy neve is forgott, ám Pozsgay Imre volt a legesélyesebb. Tehát ő írta volna ki az új országgyűlés összetételét megszabó választásokat is. Ekkor született meg az SZDSZ vezető köreiben az a zseniális ötlet, hogy négy kérdésről olyan népszavazást kell tartani, amely kérdéseivel, azok megfogalmazási módjával jégre viszi az ellenfelek alkuját. A népszavazási kezdeményezést négy párt kezdeményezte. Az SZDSZ, a Fidesz, az FKGP és az MSZDP. E négy párt között az első kettőnek volt komolyabb támogatottsága, ráadásul kettő nem is volt igazából kettő, mert az akkori fiatal demokraták nagyjából az SZDSZ ifjúsági szervezetét alkották. Az FKGP vezetői a párt múltjából akartak tőkét kovácsolni. Ez ellenben számos okból nemigen kecsegtetett sikerrel. Ennek meglehetősen markáns jele volt az is, hogy – családi hagyományait nem folytatva – maga Antall József sem voksolt a pártra, hanem az MDF-ben kereste és találta meg a politikai jövőjét. Az MSZDP pedig még az FKGP-t is mélyen alulmúlta. (Az 1990-es választásokon minden külföldi támogatása mellett sem volt képes a parlamenti küszöb közelébe kerülni, nemhogy a Házba bejutni.) Az SZDSZ ötlete tehát nem csupán intellektuálisan volt ragyogó húzás, hanem politikailag is komoly tett volt. Hiszen lényegében egyetlen pártként képes volt az ugyan rogyadozó, de mégis a hatalom bástyáin belül lévő állampárt és a nála sokkal erősebb MDF szövetségét vesztes pozícióba szorítani.

Ezt pedig – mondjuk részletesebben – azzal érték el, hogy három álkérdésbe csúsztatták be az igazi kérdést: mikor kerüljön sor a köztársasági elnök megválasztására? Az adott körülmények között még így sem volt igazából éles a fegyverük. Mert Pozsgay Imre akkortájt ugyancsak népszerű volt. Önmagában a Berend T. Iván vezette bizottság megszületett jelentésének a kisajátításával hatalmasat lendített januárban a népszerűségén.

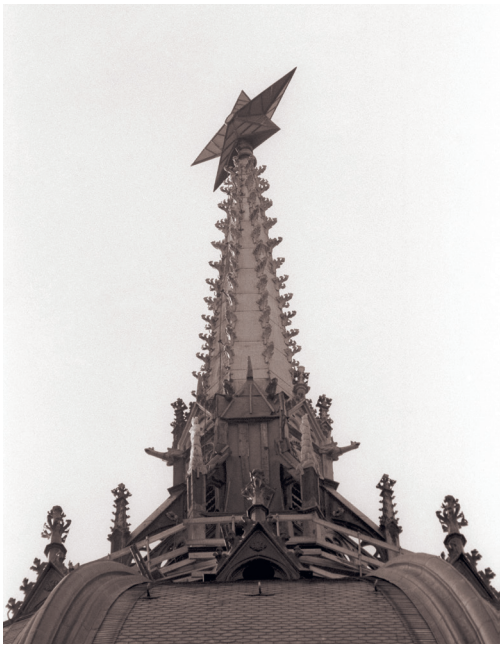

334. Vörös csillag a Parlament kupolájának csúcsán immár fénytelenül
Bár a Költő 1919-ben azt írta, hogy mióta ember néz az égre, vörös csillag volt a reménye, ám ezt a reményt a kommunista rendszerek gyakorlata sok-sok millió ember számára nemhogy megcáfolta, hanem kimondottan megcsúfolta.

335. A „négy igenes" népszavazás választási plakátja

Ám a kérdések formulázásával, azzal, hogy olyan kérdésekre vártak joggal igenlő választ, amelyeknél napnál világosabb volt a társadalom túlnyomó többségének a támogatása, komoly esélyt teremtettek arra, hogy elütik Pozsgayt az államfőségtől. Álkérdés volt, hogy kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről. Igazából már a pártszervek kifejezés is hamis volt. Hiszen a munkahelyeken évtizedek óta az MSZMP szervezetei voltak egyedül jelen, s attól a társadalom már nagyon szívesen megszabadult. Az MSZMP már régen kész volt arra, hogy elszámol a vagyonával, hiszen ez is az egyik feltétele volt annak, hogy ha nem is MSZMP-ként, de továbbra is jelen legyen az új Magyarország politikai életében. Tehát ez is álkérdés volt. És még inkább álkérdés volt a Munkásőrség jövője. E párthadseregtől mint kolonctól magának a pártnak a túlnyomó hányada is búcsút akart venni.

Hatásos, az MDF-et sarokba szorító volt a kampányszlogen is: „Aki otthon marad, a múltra szavaz". Ráadásul az MDF elkövette az a szarvashibát, hogy szimpatizánsait a szavazástól való tartózkodásra hívta fel. Mivel a november 26-i – 58%-os részvétellel lebonyolított – szavazáson a leadott szavazatok 50,07%-a volt csak az igen, ezért napnál világosabban látható, hogy az MDF a szavazástól való tartózkodással maga alatt vágta a fát.

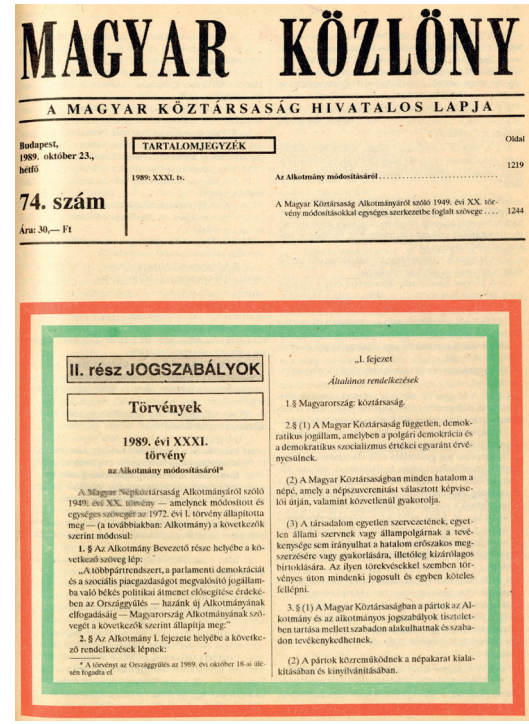

MAGYAR KÖZLÖNY

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG HIVATALOS LAPJA

Budapest, 1989. október 23., hétfő

74. szám

Ára: 30,— Ft

TARTALOMJEGYZÉK

Oldal

1989. XXXI. tv. Az Alkotmány módosításáról 1219

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövege 1244

II. rész JOGSZABÁLYOK

Törvények

1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról*

A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény — amelynek módosított és egységes szövegét az 1972. évi I. törvény állapította meg — (a továbbiakban: Alkotmány) a következők szerint módosul:

1. § Az Alkotmány Bevezető része helyébe a következő szöveg lép:

„A többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés — hazánk új Alkotmányának elfogadásáig — Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg:"

2. § Az Alkotmány I. fejezete helyébe a következő rendelkezések lépnek:

* A törvényt az Országgyűlés az 1989. évi október 18-ai ülésén fogadta el.

„I. fejezet

Általános rendelkezések

1. § Magyarország: köztársaság.

2. § (1) A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek.

(2) A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.

(3) A társadalom egyetlen szervezetének, egyetlen állami szervnek vagy állampolgárnak a tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és egyben köteles fellépni.

3. § (1) A Magyar Köztársaságban a pártok az Alkotmány és az alkotmányos jogszabályok tiszteletben tartása mellett szabadon alakulhatnak és szabadon tevékenykedhetnek.

(2) A pártok közreműködnek a népakarat kialakításában és kinyilvánításában.

336. Az új választójogi törvény. Fakszimile

337. Horn Gyula magyar és Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter 1990. március 10-én Moszkvában megállapodást ír alá a csapatkivonásról.

338. Viktor Silov, az utolsó szovjet katona 1991. június 19-én Záhonynál elhagyja Magyarországot – búcsúztatja Annus Antal altábornagy, HM-államtitkár

Jóllehet a szovjetek már a Nagy Imre-temetés előtt jelezték, hogy kivonják csapataikat hazánkból, az írásos megállapodás csak 1990. március 10-én született meg. Mert nagy vita zajlott akörül, hogy a szovjetek fizessenek kárpótlást az okozott anyagi és természeti károkért, vagy ők kapjanak pénzt itt felhúzott létesítményeikért. Végül Kádár Béla külgazdasági miniszter nullszaldós megállapodást írt alá. Az alapmegállapodást Horn Gyula és Eduard Sevardnadze írta alá. Az utolsó szovjet katonaként Viktor Silov altábornagy 1991. június 19-én integetve hagyta el az országot Záhonynál. Nem azért történt ez oly lassan, mert Moszkva közben meggondolta volna magát. Hanem egyszerűen az összeomlófélben lévő birodalom hazatérő katonáinak nemhogy munkáról, még elemi szintű lakhatásról is csak keservesen tudott gondoskodni. 2001-től törvényben szabályozottan nemzeti emléknap lett ez a dátum azzal, hogy június utolsó szombatján a magyar szabadságot ünnepeljük. *Tempora mutantur* – mondja a latin, változnak az idők, mondja a történész. Mert a magyarság bizonyosan sokkal több vért ontott függetlenségéért, mint sok más nemzet. 1956 is eltiport szabadságharcba torkollott. Mit miért? – nem tudjuk. De az bizonyos, hogy elemi népünnepélyekkel az elmúlt közel két évtizedben ezen a napon nemigen lehetett találkozni…

A KGST-t néhány héttel a Varsói Szerződés megszüntetése előtt oszlatták fel. Léte szintén azt bizonyította, hogy a huszadik században lehetetlenség a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokat nemzeti keretek között modern követelmények szerint működtetni. Az alapításakor meghirdetett célnak, hogy a tagországok népgazdaságait a gazdasági összefogás és a nemzetközi szocialista munkamegosztás útján fejlesszék, csak nagyon töredékesen tudott megfelelni. A transzferábilis rubel nemigen pótolta a közös valutát. A cserekereskedelem összehangolásában fontos volt a szerepe, ám mivel termékeket termékekkel cseréltek, ezért az sem volt kellőképpen hatékony. Az Ikarus buszoknak ugyan – például – biztos piacot adott, ám ezek a járművek kapitalista viszonylatban is jól megállták a helyüket. Leginkább a nagy fontosságú energetikai és nehézipari fejlesztések bizonyultak eredménynek. Így az országokon átnyúló földgáz- és olajvezetékek, valamint a villamosenergia-hálózatok építése. Mivel a vezetékek a Szovjetunió területéről indultak, ezért a felhasználók még inkább Moszkvától függtek. Eredmény volt a közös vasúti vagonpark is.

Ismét szabad választások és a három tengely körül forgó új magyar külpolitika

A parlamenti választásokon – 4%-os küszöb mellett – az MDF 164, az SZDSZ 94, az FKGP 44, az MSZP 33, a Fidesz 22, a KDNP 21 mandátumot szerzett. Antall József, az MDF elnöke a keresztény és nemzeti erők abszolút többségének birtokában is tudta: az ország csak akkor kormányozható, ha paktumot köt az SZDSZ-szel. Ennek jegyében Göncz Árpád lett az államfő, s rögzítették

azokat a törvényjavaslatokat, melyek megszavazásához kétharmados többség kellett. Az esztendő őszén megtartott önkormányzati választásokon a kormányzó erő már nem tudta tavaszi sikerét megismételni. Októberben pedig a benzináremelésből gerjesztett taxisblokád roppant nehezen kezelhető belpolitikai válságot robbantott ki. A Szovjetunió 1991 végén történt felbomlása nyomán Ukrajna lett az északkeleti szomszéd. Délen 1991-től 1995-ig tartó véres küzdelem eredményeként a korábbi Jugoszlávia helyett három szomszédja lesz Magyarországnak: Szlovénia, Horvátország és Szerbia. 1993. január 1-jétől az északi szomszéd már nem Csehszlovákia, hanem a felénél is kisebb Szlovákia. Mindezen változások geopolitikailag ma a korábbinál kedvezőbb adottságot nyújtanak Magyarország számára.

339. A választási hadjárat plakátháborúja

340. Tudjuk, merjük, tesszük
Merték és tették. De nem tudták. Megbüntette őket a történelem. Lehet, hogy a Momentumban élnek tovább, ám átütő erőre nem jutnak.

341. Tovarisi konyec
Nem volt nagy dolog, hogy ledobták magukról az ideológiát. (Nem ők az elsők a nagy átalakulásban.) Gazdasági, politikai erőként ma is itt vannak. A putyini Oroszország világpolitikai tényező. Az MDF-et – rendszerváltó társához hasonlóan – szintén enyészettel büntette a történelem. Minimális belátással is tudható, hogy a Fidesz nem az MDF folytatója. Tartós sikere, módszerei is ezt bizonyítják.

342. Ünneplő tömeg az MDF Bem téri székházában a választási győzelem éjszakáján

343. A taxisblokád
Nem volt okos dolog a másik rendszerváltó pártra rátámadni. Nem beszélve arról, hogy e cselekedet a demokrácia normájának sem felelt meg. Az, hogy eltűntek a süllyesztőbe, egy dolog. Nagyobb kárt okoztak a társadalomnak. Mert a másik nagy párttal együtt – akaratukon kívül – az MSZP-t hozták helyzetbe. Amely aztán képtelen volt elvei szerint politizálni. Az MSZP tönkremenetele nem Gyurcsány Ferenccel, s nem az őszödi beszéddel, hanem Horn Gyulával s a Bokros-csomag végrehajtásával kezdődött. Baloldali párt büntetlenül nem hajthat végre neoliberális programot. A lépten-nyomon használt neoliberális baloldal szófordulat merő értelmetlenség. Mert az a tűz és a víz elegyítése. Ráadásul úgy, hogy a neoliberálisok szolgálólányukká tették a baloldaliakat. Itt tartanak. Itt tartunk.

344. Közép-Európa 1993-ban

345. Az Ausztriába irányuló bevásárlóturizmus szégyenletes képei

Ezek a nagy horderejű események alapvetően megváltoztatták a magyar külpolitika irányát. A változások strukturális jelentőségét plasztikusan mutatja, hogy két évtized egymástól markánsan különböző kormányainak külpolitikai törekvései alapjában három tengely körül forogtak. (A 2010 utáni esztendők végképp nincsenek még történeti időtávban, ezért azokról hallgatunk.) A korábbi Kelet felé fordulás helyett a Nyugattal megszakadt szálak maradéktalan helyreállítása, s ennek keretében a NATO-tagság, valamint az EU-tagság elnyerése alkotta az egyik tengelyt. A közvetlen és közvetett szomszédokkal való együttműködés elmélyítésében rejlő lehetőségek feltalálása és kiaknázása formálta a másik tengelyt, míg a harmadik tengely körül, a szomszédos országokban élő magyar kisebbség sorsával való törődés terén a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul komolyabb erőfeszítések történtek.

A Grósz-kormány világútlevelet adott szinte mindenkinek. Hihetetlen érzés volt. Hiszen a korábbi évtizedekben még egy Európa-útlevél is csodának számított. Már nem büntették azt, aki (persze nem mértéktelen nagyságban) devizát tartott magánál. (A kormányzat valuta-lapot rendszeresített, amellyel el lehetett helyezni a valutát az OTP-nél. Kamatozott, tehát észszerűen nézve megérte. De a történelmet nem az észszerűség kormányozza. A kormánynak, mint magának a szocializmusnak akkor már szinte semmi hitele nem volt a lakosság széles köreiben.) Az emberek továbbra is a párnában tartották külföldi pénzeszközeiket. Hiszen az már nem számított bűntettnek, még kihágásnak sem. És megindult az áradat. Hiba lenne azt gondolni, hogy csupán a szocialista hiánygazdaság következményeiről volt szó. Itt sem feledkezhetünk meg arról, hogy hazánkban 1931. július derekától szűnt meg a szabad devizagazdálkodás. Amelynek következtében – például – alkotók külföldről származó jogdíjai nem a címzetthez, hanem az MNB-hez érkeztek, majd a bank hazai fizetőeszközben, mérhetetlenül méltánytalan árfolyamon utalta tovább a szerzőnek.

Szóval habzsoltak, mindent, ami itthon addig vágyálom volt. Meg akartak venni a szomszédos Ausztriában minden ilyesmit. Jégszekrényt. Abból a Gorenje volt a sztár. Tehát az rendelkezett a legjobb ár-érték aránnyal. Aztán nagy sláger volt az olajsütő, a fritőz. Amivel krumplit, sajtot, húst lehetett sütni. Messze nem egészséges ételeket, de ilyen az élet, ilyenek vagyunk. És sok minden egyebet. Leginkább omlós csokoládékat, kozmetikumokat, audio-technikai csodáknak számító, valójában tömegárut. Amire – egy ponton túl – valójában nem is volt szükség. Főleg nem volt szükség arra, hogy a számtalanszor mérhetetlenül sok többlet-munkával megszerzett devizát értelmetlen dolgokra költsék el. Miközben a gépkocsi-áradatban egymást akadályozták a derék magyarok. (Főleg, hogy nem sokkal később milliónyian lettek állástalanok. Következőleg pénztelenek. Amikor nagyszerű segítség lett volna a korábban összekuporgatott valuta. Voltak, hogyne lettek volna, ám elenyészően kevesen, akik Commodore 64 vagy Sinclair ZX Spectrum számítógépet vásároltak. Ők, ha nem is értek el kiugróan nagy egzisztenciális sikereket, ám bizonyosan nem lettek a rendszerváltás vesztesei. A megvásárolt eszközökkel a jövőjükbe fektettek be.)

Az áradat résztvevői olyan autókkal mentek, amelyek nem voltak szokva a folytonos megálláshoz, a kilométereken át tartó araszoláshoz. Következőleg leégett a kuplung, felforrt a hűtővíz. Akkor még nem volt autópálya Budapest és Bécs között. Az autókaravánok burgenlandi kis falvakon át kígyóztak. Az ottani lakosság elátkozta őket. Miközben törpe kisebbsége tetemes hasznot húzott a magyarok népvándorlásából. Nem beszélve azokról az út menti illetlenségekről, amelyek abból adódtak, hogy erre az áradatra messze nem volt elegendő illemhely.

Darvas Iván már idézett remek visszaemlékezése is látlelete annak, hogy mily didergően egyedül volt Szűcs Jenő a Márciusi Frontban feltárt diagnózisával. Hiszen a nemzet színésze így vall 1989-es életérzéséről. Amikor az SZDSZ felkérte, hogy – pártonkívüliként is akár – legyen képviselőjük a parlamentben. (Valójában nem vállalta a tagságot, a mandátumot egy ciklusra ellenben igen. Azután tovább már nem.)

„[…] Féltem. Attól tartottam, hátha elmulasztja az ország ezt a talán soha vissza nem térő alkalmat: hogy egyszer s mindenkorra betagozódjék Európába, hogy végre-valahára szabad, egyenrangú tagjává váljék a művelt Nyugatnak. Úgy látszott, hosszú századok óta – talán egyenest Mátyás király óta – most először csillant meg Magyarország előtt egy ilyen lehetőség, én meg attól féltem, hátha a lakosság nem fogja fel a pillanat nagyszerűségét, hátha a sok évtizedes beidegződés folytán úgy ítélik meg az emberek: kár ugrálni, úgy sincs értelme, úgyis a fejük felett dőlnek el a dolgok, és tunyaságból, lustaságból, nemtörődömségből, fásultságból el se mennek majd szavazni. Féltem, hogy elmennek ugyan a megszállók, de helyükön maradnak a helytartók. […]" (273–274. o.)

346. Egy őrült naplója. *Darvas Iván az egyik legtöbb sikert aratott szerepében*

A kormányok külpolitikája közötti, természetesen ugyancsak markáns különbségek röviden úgy ragadhatók meg, hogy míg Horn Gyula, Medgyessy Péter, Gyurcsány Ferenc és Bajnai Gordon kormányzata a NATO- és EU-tagság stratégiai céljainak alárendelten törekedett a magyar diaszpóra ügyének felkarolására, addig az Antall József, majd az Orbán Viktor irányította kormány mindezt fordítva tette.

A naiv magyarok is a kapitalizmushoz való visszatérést úgy képzelték el, hogy hamarosan a jóléti társadalmak bősége jellemzi majd a magyar állampolgárok mindennapjait. Azután a bekövetkezett drasztikus életszínvonal-csökkenés, a munkanélküliség tömegessé válása, mindezek mögött a bruttó nemzeti összterméknek a korábbi háborús károkhoz hasonlítható összezsugorodása, az állami lakásépítési program megszűnése, a társadalmi mobilitás hallatlan beszűkülése s az 1995-ös Bokros-csomag mind-mind sokkolta a társadalmat, s felerősödött a szocialista korszak iránti nosztalgia.

347. Horn Gyula a „fejékével". Nem kevés szavazatot hozott…

1997. november derekán az urnák elé járuló állampolgárok 85 százaléka voksolt a NATO-tagság mellett (az aktus árnyoldala, hogy a szavazásra jogosultaknak csupán 49 százaléka tartotta érdemesnek véleményének kinyilvánítását), 1999 márciusában pedig – Lengyelország és Csehország mellett – Magyarország is felvételt nyert e nagy fontosságú katonai szervezetbe.

Az Európai Unióhoz vezető út sokkal hosszabb lett. Az 1991. decemberi társulási szerződés 2001-ig tartó menetrendje tartalmazta az ipari vámok leépítésének ütemtervét. A megállapodás az agráriumra azért nem terjedt ki, mert annak az EU-normák közé való beillesztése még hosszabb periódust igényelt. Magyarország 1994 áprilisában nyújtotta be hivatalosan felvételi kérelmét. Válaszként 1997. július derekán született meg az *Agenda 2000* elnevezésű dokumentum. A felvételre végül – ügydöntő népszavazás után, kilenc más országgal együtt – 2004. május 1-jén került sor.

348. Medgyessy Péter miniszterelnök és Kovács László külügyminiszter hazánk nevében ünnepélyesen aláírja Rómában a capitoliumi dombon a szerződést.

A regionális együttműködés 1978-ban magyar–osztrák–olasz–délszláv helyi szintű szerveződésként kezdődött, azt 1989-ben kormányzati szintre emelték, 1991-ben pedig Csehszlovákia, majd Lengyelország is csatlakozott hozzá. A délszláv utódállamok belépése után a szervezet a Közép-európai Kezdeményezés nevet viselte, majd elhalt. Ellenben az 1335-ös visegrádi király-

találkozó tradícióját feleleventve 1991-től – változó intenzitással – ma is működik a Visegrádi Kezdeményezés, amely az önálló Szlovákia csatlakozása óta négy állam egymás közötti kapcsolatainak sokoldalú elmélyítését ígéri.

Amikor Antall József miniszterelnök kormányzása elején kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének tekinti magát, akkor szavai bel- és külföldön is vihart kavartak. Nem kevesen félreértették, sokan ingerülten félremagyarázták, holott a politikus tulajdonképpen a kultúrnemzet-koncepciónak adott ekképpen hangot. Bár a nagy politikai-területi változások hatására fel-felbukkant a trianoni béke érvénytelenítésének a gondolata, a magyar társadalom messze túlnyomó hányada a második világháborús kataklizma és következményei fényében tudomásul vette, hogy a kisebbségi sors rendezésének nem a határkérdés a kulcsa. A magyar kisebbségek szervezetei kollektív jogokért, kulturális vagy területi autonómiáért harcoltak, harcolnak, a szomszédos országokban azonban e törekvéseket sokszor nem akarták, nem akarják honorálni.

A második világháború végén az Esztergomot Párkánnyal összekötő híd is elpusztult. Az újjáépített hídon 2001-ben indulhatott meg ismét a forgalom. A történelem kegyetlen természetét, kacskaringós útjait ismerő, ám alapjában mégis bizakodó történész e hídban jelképet lát. Annak a jelképét, hogy amíg élünk, nem adhatjuk fel. E térségben is van remény a különböző, sokszor egymásnak ártó népek boldogabb együttélésére.

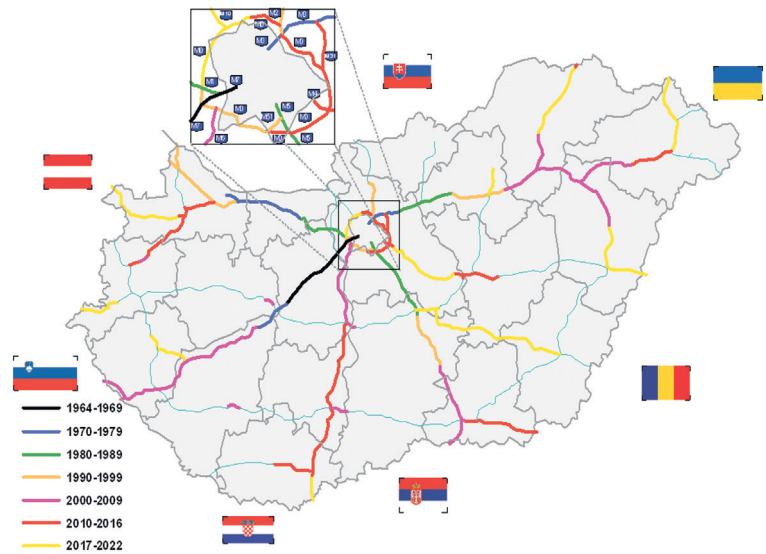

349. Az ország autópálya-térképe 2019-ben

2009. február 23-ra virradó éjszaka Tatárszentgyörgyön hidegvérű bérgyilkosok – előtte már legalább nyolc helyen brutalizálták a romákat, volt ahol öltek is – lelőtték a roma származású 27 éves Csorba Róbertet és ötéves kisfiát, a házukat pedig felgyújtották. A kiérkezett rendőrök mélyen hivatásuk alatt viselkedtek. Bár a sorozatgyilkosság kezdte felrázni a társadalmat, de nem annyira, hogy a három felbujtott elkövető augusztus 21-én történt letartóztatásáig még ne gyilkoljon Tiszalökön, majd Kislétán. Az áldozatok minden esetben roma származásúak voltak. Április 14-ig Gyurcsány Ferenc, majd Bajnai Gordon állt a kormány élén. 2016 januárjában harmadfokú eljárásban a Kúria nyolc év után azzal zárta le a példátlan támadássorozatot, hogy a három bűnelkövető élete végéig börtönben marad. Fellebbezésnek nincs helye.

Láthatóan kemény dió a személyiség valós történelmi szerepének megragadása. Finom elemzés és meggyőző helykijelölés helyett számtalanszor kétféle torzítás dívik. Ha az „elemző" rokonszenvezik, netán kimondottan azonosul a szemügyre vett történelmi szereplővel, akkor az a szokásos verdikt, hogy az illetőt (aki pedig igencsak felelőssé tehető /lenne/ mulasztásaiért, hibákért) a történelmi körülmények akadályozták meg feladata teljesítésében. Tehát ilyenkor az *objektív körülmények* hangsúlyoztatnak túl.

Ha ellenben az „elemző" inkább ellenszenvvel viseltetik vizsgált személye iránt, akkor nincs semmi mentség, az illető hibái kerülnek reflektorfénybe, nagyítódnak fel. Tehát a *szubjektív körülmények* növekszenek aránytalanul nagyra.

Munkánkkal következetesen e hibák elkerülésére törekedtünk, mégis célszerűnek látszik, hogy mielőtt az Olvasótól az Epilógusban majd elköszönünk, oly módon is segítsük helyes eligazodását, hogy a 20. századi magyar sorsban kiemelkedő szerepet vivő tizenkét személyiség teljesítményét két, ölelkező szempont alapján szemügyre vesszük.

Tisza István, Károlyi Mihály, Horthy Miklós, Bethlen István, Teleki Pál, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bárdossy László, Kállay Miklós, Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Kádár János, Antall József kiválasztását vélhetőleg felesleges lenne indokolnom. Mégis jogos lehet a kérdés, miért hiányzik e névsorból másik tucatnyi személyiség.

A felelet roppant egyszerű. Egy tucatba nyilván nem fér bele két tucat személy. Az 1918 előtti világból vélhetőleg ugyanúgy szükségtelen Tisza István személyének indoklása, mint ahogy 1918/1919 kapcsán Károlyi Mihály, vagy az 1945 utáni időszakból Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Kádár János és Antall József személyének kiválasztása.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy az arányokat helyesebben (netán teljesen helyesen) látó majdani korok szemszögéből az 1919 utáni negyedszázad túlreprezentált. Horthy, Bethlen, Teleki, Bajcsy-Zsilinszky, Bárdossy, Kállay közül három (netán csak kettő) személynek lesz helye a majdani arányos listában. Ráadásul a hatból több személy joggal megkérdőjelezhető. Teleki helyett miért nem szerepel Gömbös Gyula? Bárdossy, Kállay helyett miért nem a ragyogó tehetségű Imrédy Bélát illesztettem a sorba? Bajcsy-Zsilinszky helyett miért nem Szálasi Ferenc szerepel?

E névsorban Bajcsy-Zsilinszky rendelkezett a legkevesebb hatalommal. De gondoljuk meg: a még taglalandó problémák ellenére is az ő személye körül van a leginkább egyetértés történeti közgondolkodásunkban. Míg a többiek körül nagy hullámokat vert az idő, a *Bajcsy-Zsilinszky* út dacolt-dacol a rendszerváltások viharaival.

Vajon mit is jelent a trianoni korszak? Nyilván többféle válasznak is megvan az indokoltsága. Alapvetően azt az időszakot jelöli, amikor a társadalom zöme abban a naiv hitben élt, hogy meg lehet szabadulni a *trianoni farsang* tréfájától. (A kifejezés 1928-ban hagyta el Bethlen István száját. Dermesztő. Hiszen, ha ő is így gondolkodott, miképpen vélekedhetett Trianon múlandóságáról akkor a magyar.) Mintegy kilencszázezer halott, a nemzeti vagyon mintegy negyven százalékának elpusztulása kellett a felébredéshez. Így nézve a második világháború vége a cezúra. Ám az 1945 utáni évtizedek mindennapjai rengeteg keservének tükrében 2004 az igazi választóvonal. Az Európai Unióban elnyert helyünk időpontja. A brüsszeli pozíció sok szempontból nagyszerű lehetőségeket nyitott csonkaságunk bénító következményeinek leküzdésére. Mégsem kétséges: mindaddig, míg a kisebbségi magyarság nem nyer társnemzeti pozíciót, addig bizony Trianon seb marad a nemzet testén.

Ezért is érthető, hogy a rendszerváltás utáni véleménynyitási szabadság a talajban maradt gyommagvakat is szárba szökkentette. Sok egyéb mellett azt a dőreséget is, hogy a határok

spiritualizálása, a szabad tőkemozgás és sok egyéb lehetőség kiaknázása helyett ismét a területi revízió programjával kell foglalkoznunk, annak sikere révén lehetne sebünk fájdalmát orvosolni.

Az 1918–1945 közötti időszak azért is túlreprezentált, mert az 1989–1990-es rendszerváltás után ismét megerősödött – annak minden kártékony, nemzetpusztító következményével – a magyar társadalom kettős szerkezete.

Ezért a sok Horthy-korszakos név.

Most nincs terünk, s vélhetőleg e keretben nem is szükséges mindazon szempontokat mérlegelnünk, amelyek részletes elemzés esetén módszeresen vizsgálandók. Ilyen munka keretében bizonyára a személyes tehetség boncolgatásával kell kezdeni. Most ellenben a személyes tehetségből két – ismétlem: egymással szorosan összefonódó – szempont megválaszolása gyümölcsöző lehet. Milyen volt az illetők *helyzetfelismerő*, és milyen volt *helyzetkihasználó* képességük? Nem csupán terjedelmi okok, s nem is csupán a külpolitika iránti érdeklődésem magyarázza, hogy nézőpontom – ha nem is kizárólagosan, de döntő mértékben – a külpolitikai összefüggésekre összpontosít. Ezzel most is arra az egyébként lépten-nyomon figyelmen kívül hagyott aspektusra hívjuk fel a figyelmet, hogy *históriánk alakulását döntően a külpolitikai összefüggések befolyásolták, és befolyásolják ma is.* Az a tény, hogy történetírásunkban mégis a belpolitika (számos esetben nem is lényeges, inkább csupán apró-cseprő) tényeinek bemutatása dominál, bizonyosan eltorzítja, elhalványítja, elmossa a történelem valós dimenzióit. Az eredmény az, hogy a történelem és a történetírás közötti kapcsolat (finoman szólva) sok esetben nem harmonikus.

Tisza István helyesen ismerte fel, hogy recseg-ropog a dualizmus építménye, jól látta, hogy a nemzetiségek mily keményen fordultak a magyarság birodalmon belül élvezett társnemzeti pozíciója ellen, jól látta, hogy a szarajevói merénylet után, ha fegyverhez nyúlnak, abból világháború kerekedik. (Miközben – mondjuk – a külügyekben maga és mások által szaktekintélynek tartott ifj. Andrássy Gyula meg volt győződve arról, hogy az angolok nem fordulnak ellenünk, az oroszok nem adnak fegyveres segítséget Szerbiának.) Tisza jól látta, hogy a világháborúból a magyarság semmiképpen sem tud jól kijönni. Ha győzünk, akkor a németek hegemón szerepbe kerülnek, ha vesztünk, akkor a nagyhatalmak bátorította nemzetiségek szétszedik a Szent István-i birodalmat. Ugyanakkor képtelen volt meglátni, hogy az állagőrző liberalizmus eszköztára messze nem elégséges az érlelődő polgári demokratikus forradalom elhárítására.

Károlyi Mihály helyesen ismerte fel, hogy az ország polgári demokratikus átalakulása van napirenden, de azt képtelen volt meglátni, hogy a történelem kegyetlen természete (amit egyébként természetesen sok vonatkozásban ő is jól ismert, aztán hamari bukása után élete végéig azt saját bőrén volt kénytelen megtapasztalni) jegyében az antant számára szinte teljesen lényegtelen az irányukban addig követett, számukra előnyös politikája. Számára az volt a döntő, hogy tud-e, akar-e az új Magyarország tényezővé válni Németországgal szemben? Nem tudott, nem tudhatott.

Károlyi közmondásosan nem ismerte fel, hogy forradalma időszakában a szociáldemokraták egyre inkább kommunistaként cselekszenek, s ebből adódott az ő végzetes tévedése 1919. március 20-án.

Hatalma birtokában Károlyi nem tudta kihasználni a parasztság föld utáni mérhetetlen vágyát. Ha ezt megteszi, akkor időben szervezhetnek olyan zsoldos hadsereget, amely a betolakodó szomszédok önkényeskedését feltehetőleg mérsékli. (Természetesen az akkori körülményeket jól ismerő történész nem hallgatja el, hogy e döntés elé irgalmatlan akadályok tornyosultak. Társadalmi bázisa önhibáján kívül rohamosan fogyatkozott, mert a győztes antant nem létezőnek tekintette államát. E támaszának egyik fontos elemét pedig a nagybirtok adta, melyet csonkítania kellett volna. Másik fontos támasza a hazai szociáldemokrácia volt, amely konok doktrinerségéből következően a nagyüzem pártján állt, ellene volt a földosztásnak.)

Szegezzük le: ha mégis időben kierőszakolja Károlyi a földosztást, azzal sem menti meg a Szent István-i birodalmat. Annak sorsát – újra csak ismételjük – a győztes antant akarata pecsételte meg. Ám feltételezhetően a trianoni ország mérete kedvezőbben alakulhatott volna.

Ezt segítette volna az általános választások mielőbbi megtartása, amelyet a forradalom pártjai bizonyosan fölényesen megnyernek. A késlekedés döntő oka az a (szinte minden kortársa által osztott) illúzió volt, mely szerint az ország történelmileg kialakult nagyságában megőrizhető.

Horthy Miklós sok mindent helyesen ismert fel 1919 nyarán, ez sokban segítette őt a kormányzói székbe emelkedésében. Bár osztályhelyzete és rokonszenve a keresztény középosztály katonai diktatúrás törekvései oldalára állította, s azt a köztudottnál jóval tovább képviselte, mégis amikor törésre került a sor 1923-ban Bethlen István és Gömbös Gyula között, akkor nem habozott az őt felemelő társaitól elhatárolódni. A harmincas évek végéig tudja, hogy kit kell támogatni, és kit kell elejteni. Tudja, hogy mikor kell váltania, mikor szükséges Bethlen, majd Gömbös ellen fordulnia.

Ám azt a nagy ellentmondást, amely az ország külpolitikáján belül feszült, nevezetesen, hogy a Szent István-i Magyarország visszaállítása soha nem saját erőből, hanem csak nagyhatalmi partner(ek) akarata révén vihető keresztül, és ebből következően a maradék ország biztonságát is kockára teszik, Horthy Miklós 1938 augusztusáig igen, később már nem mérlegelte. Adolf Hitlerrel 1938 augusztusában Kielben történt találkozóján – kormányfője és külügyminisztere tanácsát elfogadva – elhárította az egyszerre hallatlanul kedvező és egyben életveszélyes ajánlatot, miszerint Magyarország legyen Csehszlovákia szétzúzásában a kezdeményező.

Az első bécsi döntéssel (hiszen annak jogi alapját a London és Párizs részvételével létrejött müncheni szerződés alkotta) az akkori vezetés még nem kockáztatta az ország jövőjét, ám a második bécsi döntés elfogadásával (melyet egyébként a román fél kért Németországtól) már azt tették. Még inkább ez volt a helyzet az 1941. tavaszi délvidéki akcióval, ahol bizonyíthatóan Teleki államférfiúi fellépése tartotta vissza a kormányzót attól, hogy minden mérlegelés nélkül elfogadja a kieli ajánlat másolataként is felfogható újabb hitleri javaslatot.

Kristálytisztán látható a kormányzó téves helyzetértékelése a Szovjetunió elhamarkodott megtámadása, majd az ország 1944. márciusi megszállása körül. Jól döntött a kormányzó (és a helyzetet is jól használta ki) a budapesti zsidóság deportálásának leállításában 1944. július 6-án, de ez nem feledtetheti felelősségét, hogy előtte nem kísérelte meg megakadályozni a több mint négyszázezer vidéki zsidó elhurcolását.

Súlyosan rosszul mérte fel a kormányzó az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet előtt a helyzetet, s ezzel jelentős mértékben hozzájárult a lépés teljes csődjéhez. Javára írandó ugyanakkor, hogy az előkészületek jegyében olyan levelet volt képes J. V. Sztálinnak elküldeni, amely mély antikommunista előítéleteinek pillanatnyi zárójelbe tétele nélkül elképzelhetetlen volt, s amely levéllel hatást tudott gyakorolni az egyébként messze nem könnyen befolyásolható diktátorra.

Bethlen István helyesen ismerte fel, hogy az országnak Trianon után be kell illeszkednie a korabeli Európába. Komoly belpolitikai ellenerőket leszerelve miniszterelnökként képes volt az ország sorsát átmenetileg ennek jegyében formálni. Ám (széles társadalmi körökkel összhangban) képtelen volt meglátni, hogy e békeszerződés után semmi esély a Szent István-i birodalom feltámasztására. A történeti közgondolkodás mai napig nem látja, hogy az ország második világháborús tragédiájában a tíz esztendőn át miniszterelnöki posztot betöltő államférfinak bizony nem lebecsülendő a közvetett szerepe és felelőssége. Utódai végzetes lépéseit szokásos felemlegetni, ám arról már jóval kevesebbet lehet olvasni, hogy maga Bethlen is a Németország melletti politikai elköteleződést szorgalmazta. Ez pedig – amint a kortárs Gratz Gusztáv írta – bizony szerencsejáték volt az ország sorsával. A nagyhatalmi akaratból megvalósuló területi revízió csapdája hozza az országra a végzetet. Bethlen pedig szintén örömteli elégtétellel vette a revíziós politika sikereit.

Teleki Pál kétszeri miniszterelnöksége közül a második égett mélyebben bele a történeti köztudatba, ám az első is igen jelentős, s alapvetően előremutató volt. Hiszen az 1920/21-es időszak fő vonalában az utód Bethlen István dolgát könnyítette meg. A második miniszterelnökség legdöntőbb mozzanata minden bizonnyal az a kétségbeesett, reménytelen birkózás volt, amelynek tengelyében a fegyveres semlegesség megőrzése állt. Ez azt jelentette, hogy az európai *státus quo* átrendeződésének folyamatából úgy húzzon az ország hasznot a trianoni csonkaság enyhítésére, hogy az jövőt ígérő legyen. Vagyis megmaradjon a nyugati világ jóindulata.

Eleve bukásra ítélt célkitűzés volt. Olyan intellektus, mint Teleki Pál, erre a képtelenségre csakis azért vállalkozhatott, mert ő is foglya volt a magyarság már régen letűnt nagyságának. Teleki egyszerre látta az ország gyengeségét – amelybe igencsak beletartozott a szociális elmaradottság mély ismerete – s a régi nagyság nagyon is eleven igézetét.

A feladvány megvalósíthatatlanságát az 1941. április 2-ról 3-ra virradó éjszaka hosszúra nyúlt árnyai tették számára kézzelfogható valósággá. A helyzetfelismerés tehát kifogástalan, s csak nagyon kevesek számára volt látható. Helyzetkihasználásról ellenben még elméletileg sem lehetett szó. Hiszen a helyzet kruciálisan nehéz volt. Cselekedni itt kizárólag egyképpen lehetett volna. A nemzet elé állva elmondani, hogy az addig követett politika zsákutcába vitt, s onnan az anyaország épsége érdekében vissza kell fordulni. Robusztus államférfiúi erő birtokában is vélhetőleg megoldhatatlan volt a feladvány. Teleki kísérletet sem tett a megvalósításra. Ám arra volt ereje, hogy élete feláldozásával lármafát állítson: ne tovább. Az államfő és a külügyminiszter bizonyosan megértette az öngyilkos tett üzenetét.

Mégis mentek tovább ezen az úton. Hiszen az pillanatnyi sikert, nagy népszerűséget hozott. És a pillanat varázsa alól oly nehéz szabadulni.

Így kínáltatott meg miniszterelnöki bársonyszékkel Bárdossy László. Olyan történelmi szituációban, amelyben még egy államférfi számára is irgalmatlanul nagy lett volna a lecke. Bárdossy ellenben – maga is tudta, látta, (később) beismerte – nem ez a minőség volt. Mégis vállalta a feladatot. Életével fizet majd ezért. 1943-ban már bizonyosan látja nem túl távoli sorsát. Megkockáztatjuk: 1941-ben is tudta, hogy könnyen ez lehet a sorsa. De abban is bizonyosak lehetünk, hogy annak elkerülésében is erősen reménykedett. Mert nem működött helyzetfelismerő képessége. A Teleki Pál által állított lármafa ellenére sem.

Mert ő is foglya volt Bethlen István és mindahányak illúziójának. Miniszterelnöksége 11 hónapja három világhatalommal való hadi állapot megszületését eredményezte. A történeti közgondolkodás többnyire a Londonnal és Washingtonnal való végzetes szembekerülésért legalább annyira elmarasztalja, mint a Szovjetuniónak küldött „hadüzenet"-ben vitt szerepéért. Holott világosan látható: az ősbűn a Szovjetunió *akkor* és úgy történt megtámadása volt. Nem annak okán, hogy ő lett volna első helyen a vétkes.

Abban Horthy Miklóst kell a történésznek elmarasztalnia. Bárdossy történelmi bűne „csupán" annyi, hogy *felelőtlen*ül cselekedett. Miközben törvényben rögzítetten felelős magyar miniszterelnök volt. Ám nem élt ezzel a jogállásával. Igaz, azt az államfő veszi el tőle. Ellenben neki joga lett volna másként cselekedni.

Főben járó perében, 1945-ben maga ismerte be, hogy nem volt tisztában helyzetével.

Helyzetkihasználásról tehát még elméletileg sem lehet szó. Ám a mulasztás tényét a historikusnak mindennek ellenére fel kell említenie.

Bajcsy-Zsilinszky Endre nem volt soha ilyen magas politikai poszton. Emlékezete mégis élénken él a történeti köztudatban. Hiszen szíve dacában – amikor választott halálába ment – lángként égett népének dühe. („Pulóvert, kucsmát, hócipőt – Széttestált rabtársai közt. / Ment – arc-színe bár a falé – Hólepte bitófa felé. / Szíve dacában, mint a láng egy nép dühe. Azt hagyta ránk.") Történelmi szerepe körül ellenben – bár az utcanévháborúból a legjobban jött ki – máig nincs konszenzuális megnyugvás.

Nem volt jó politikus. Sokszor inkább az indulat, mint a józan mérlegelés, alapos helyzetelemzés szabta meg szavait, cselekedeteit. Politikai felfogásának nem kis ellentmondása, hogy miközben a húszas évek végétől mind hangosabb szóval helyesen óvta nemzetét a német imperializmus melletti elköteleződéstől, ám (ő is) képtelen volt szakítani a Szent István-i birodalom újjászületésének ábrándjával. Romantikus világlátása helyzetelemzéseit számos ponton tette történetietlenné, irreálissá. A merőben más alkatú Szekfű Gyula joggal írta neki (a *Magyar történet*et több ponton vak indulattal támadó terjedelmes bírálatára válaszképpen), hogy lehetetlenség vele kezet fognia. Bajcsy-Zsilinszky nemzeti összefogást szorgalmazott, de közben vad indulatai ökölbe szorították a kezét. Az ökölbe rántott kezet pedig lehetetlen parolázásra megfogni.[28] Mivel nem volt hatalma, helyzetkihasználási képesség helyett arról lehet és kell beszélni, hogy erkölcsi bátorsága volt a zsákutcából történő visszafordulásra. Számos esetben ment szembe az árral, bátran vetette el korábbi előítéleteit. Cikket adott a szociáldemokrata Népszava 1941. évi karácsonyi számába, az újvidéki gyalázat kivizsgálását magukból kivetkőzött nyilas képviselők tombolása közepette követelte stb. A nemzeti panteonban erkölcsi nagysága, bátor kiállásai, választott halála okán van helye.

Kállay Miklós irgalmatlanul nehéz helyzetben vette át a miniszterelnöki posztot 1942 márciusában. Az őt pozícióba emelőkkel összhangban helyesen ismerte fel, hogy a német szövetség szörnyű tragédiával fenyeget. Ne feledjük nyomasztó látomását a lefelé fordított címerpajzsról. Ezért tudta, hogy a másik oldal irányában kell béketapogatódzó lépéseket tenni. Osztálya nemhogy nem értette meg, hanem tagjai kezdik terjeszteni a *kállai kettős*sel példálózó buta közbeszédet. És mivel a világ úgy van berendezve, hogy a helyes felismerések roppant nehezen rögzülnek, ellenben az ostobaságoktól szinte lehetetlenség megszabadulnunk, ezért manapság is sokak fejében Kállayval kapcsolatban kiirthatatlanul e tévképzet él. Miközben miről volt szó? Hangzatos németbarát szólamok fedezékéből igyekezett a magyar csónakot a német gályától eloldani. Nem voltak kiugrási kísérletei, hiszen fel sem merült benne, hogy Moszkvában kopogtatva törekedjen a másik oldallal kapcsolatra. Mivel – messze nem egyedülállóan – jól sejtette, hogy a háború elvesztése nem csupán szovjet hegemónia alá helyezi az országot, de előbb-utóbb a polgári rend felszámolására is sor kerül, ezért újabb és újabb kétségbeesett békekísérletei az ország angolszász megszállását célozták. Winston Churchill ugyan még Teheránban is tett ilyen kísérletet, ám a Roosevelt által támogatott Sztálin ezt felülírta. Kállay Miklós mindaddig a kívánsággondolkodás csapdájában kormányzott, míg a Klessheimben a Führerrel drámai szócsatákban is alul maradó Horthy Miklós kényszerűen elfogadta felmentését.

Kállay messze nem mérte fel helyesen az ország nemzetközi helyzetét. Sem akarata, sem képessége nem volt, hogy a bekövetkező német megszállással az országot szembefordítsa. Ám jelentős szélsőjobboldali belpolitikai ellenlábasaival s a berlini súlyos nyomással szemben megakadályozta, hogy az ország még mélyebbre süllyedjen a háború mocsarában. Ebbe az a nagyon fontos eredmény is beletartozott, hogy a tengely-Európában (egy darabig a dánok, valamint a finnek mellett) egyedül az ő országa őrizte meg a korlátozott parlamentarizmust, s ebből is következőleg a zsidóság mintegy 800 ezer fős tömbje – bár rengeteg megalázó korlát között – miniszterelnöksége idején legalább létében háborítatlanul élt.

Rákosi Mátyás helyzetfelismerő képessége hol jól, hol igencsak rosszul működött. Ahhoz természetesen nem kellett különösebb judícium, hogy felismerje az 1945 utáni Magyarország Moszkvától függő viszonyát, s az antifasiszta koalíción belüli konfrontáció kiterebélyesedése is könnyen megláthatóvá tette, hogy a szovjet jelenlét nemhogy hegemónia, annál sokkal durvább lesz. Voltak évek, amikor a diktátor életére szolid biztosítótársaság nem kötött volna szerződést. Testőreinek egyben foglya is volt, akiket kicselezve ment Moszkvába, hogy hiteles értesülésekhez jusson. (Természetesen az eset messze nem egyedülálló. Edmund Veesenmayert is – ismételjük – úgy védték a megszállt magyaroktól a Himmlertől melléje rendeltek, hogy valójában minden

28 Szekfű Gyula levele 1942. május 30-án Bajcsy-Zsilinszky Endréhez. MTA Könyvtára Kézirattár. Ms 10.205.

lépését ellenőrizték.) Az elfogulatlanságra törekvő történész hozzáteszi, hogy Rákosi önként, politikai meggyőződésből folytatott olyan politikát, amelyben alárendelt jelentőségű volt, hogy a magyar állam Moszkvával szemben valójában nem független. Mert számára a kommunista rendszer bevezetése volt a fő cél. Ennek érdekében azon munkálkodott, hogy a Szovjetunió hegemóniáját a magyar társadalom tartósan elfogadja.

Az sem igényelt nagyobb politikai talentumot, hogy ez a helyzet Rákosi számára igen jó lehetőséget kínál politikai ellenfelei legyőzésére, amit ő közmondásos szalámi taktikájával igen eredményesen aknázott ki. A neve alatt és tevékeny irányításával meghonosodott terrorrendszer alaposan diszkreditálta a szocialista berendezkedést, ám az akkoron még igen éles emlékeket hátrahagyó előző rendszer 1945-ben olyan csődtömegbe torkollott, hogy az 1956. október 23-án elemi erővel kirobbant népfelkelés, majd szabadságharc fő vonulatához tartozóknak eszük ágában sem volt a tőkés viszonyok helyreállítása. Sokkal inkább egy emberarcú világot akartak. Olyant, amelyben Moszkva egyenrangúan bánik szövetségeseivel.

Rákosi tévesen mérte fel a Sztálin halála utáni helyzetet, nem látta meg az SZKP XX. kongresszusa korszakos jelentőségét, s minden bizonnyal – ennek köszönhetően is – helyzetét félreismerve intrikált Moszkvában 1957-ben Kádár János ellen. Természetesen az akkori helyzet is meglehetősen zűrzavaros volt. Hruscsov helyzete még messze nem volt megnyugtatóan szilárd. A szovjet felső vezetésen belül nem kevesen gondolkodtak Rákosihoz hasonlóan.

Nagy Imre történelmi nagysága erkölcsi tartásában, a szocializmus hirdetett elvei szerinti politizálás lehetőségeinek keresésében, s abban van, hogy a halál árnyékában is volt ereje lemondásának megtagadásával makacsul ellenezni a Kádár-rendszer legitimitását. Helyzetfelismerő képességének voltak eredményei a Sztálin halála utáni időszakban, ám azt tartósan nem tudta kihasználni. Bár alá kell húzni, hogy a Rákosival való küzdelmében 1955-re bekövetkezett teljes vereségét döntő mértékben a moszkvai hatalmi viszonyok számára végzetesen kedvezőtlen fordulatai okozták.

Helyzetfelismerő képességének legnagyobb fogyatékosságai ellenben leginkább az 1956. október 23. utáni két hétben mutatkoztak meg. A bipoláris világ kegyetlen valósága, az atomháború fenyegető lehetősége világosan megmutatta, hogy a Szovjetunió hatalmi érdekeivel szemben az Egyesült Államok érdemben semmit sem fog tenni. Ebből következőleg Nagy Imre sorsát az a tény pecsételte meg, hogy semmiféle komoly jelét nem tudta felmutatni egy kommunista rendszer konszolidálásának. Hiszen sem egy ütőképes kommunista párt, sem egy hatékony hadsereg, sem a kommunista uralmat segítő titkosrendőrség, sem a tömegeket eredményesen manipuláló tömegtájékoztatás terén nem voltak eredményei.

Moszkva ezért döntött az agresszió mellett. A higgadtan mérlegelő történész természetesen elmondja, hogy Nagy Imrének lényegében sem módja, sem ideje nem volt ezeknek az igényeknek megfelelni. Ám a történelem kegyetlen természetéből következően nem az a kérdés, hogy volt-e rá idő, volt-e rá mód. A kérdés az volt, hogy a magyar kormányfő meg tud-e felelni ezeknek a követelményeknek vagy sem. Nem tudott.

A helytartó gyűlölt szerepét kénytelen-kelletlen elvállaló Kádár János helyzete ezért november 4-én és utána még nagyon sokáig mérhetetlenül nehéz volt. Helyzetfelismerő képessége rengeteg alakoskodással, álnoksággal párosult. Szovjet szuronyok hegyén került az ország élére. Nem csupán a megtorlás eszközével élt keményen, de azt is világossá tette, hogy diktatúrája nem lesz terrorrendszer. Lehet, hogy 1956-ban lobbant utoljára magasra az a magyar akarat, amely évszázadokon keresztül annyi véráldozatot hozott a nemzeti függetlenségért. Ám az bizonyosan tudható, hogy az új rendszer a megvásárolt legitimitás mind látványosabb eredményeivel büsz-

kélkedhetett. Kádár János helyzetkihasználó képessége az évek során jelentős mozgástérbővítést eredményezett. Hadd emlékeztessünk egyetlen, bár ugyancsak látványos jelenetre: amikor az 1949 elején egyházi átokkal sújtott politikust maga a szentatya fogadta és emlékéremmel jutalmazta…

Ugyancsak komoly történelmi tett, hogy Kádár János a kompromisszumok robotosaként államférfivá növekedett. A huszadik századi magyar históriában egy kézen is megszámolhatjuk az államférfiak számát. Tisza István, Bethlen István, Teleki Pál és ő. Ám az, hogy ideológiai koloncaitól nem tudott megszabadulni, teljesítményét 1973-tól végzetesen lerontotta. Az 1973-as olajárrobbanással sajátos helyzet alakult ki, amely mögött ott bújt meg a még nagyobb baj, nevezetesen, hogy a Kelet lépést vesztett a Nyugattal való gazdasági versenyfutásban. Ez a helyzet Kádár kommunista felfogásának ortodox alapelemeitől való eltávolodását követelte volna. És ekkortól helyzetfelismerő képessége éppen a leglényegesebb ponton csődöt mondott. Nem tudott megszabadulni a teljes foglalkoztatás, a fix árak dogmájától. És nem szabadulhatott az életszínvonal állandó emelésének követelményétől sem. Hiszen rendszerének szilárdsága éppen ezeken az oszlopokon nyugodott. Paradox módon a sors neki, akivel oly sokszor bánt mostohán, itt másfél évtizedre elégtételt adott. Se vége, se hossza látványos külpolitikai sikereinek. Ám 1987–1988-ra vége lesz a kegyelmi időnek. Éppen az a Mihail Gorbacsov, aki kezdetben oly nagy elismeréssel figyelte teljesítményét, vált vele szemben mind kritikusabbá, hogy végül ellenfele legyen.

Az 1988. évi májusi pártértekezlet nem csupán személyes bukását, rendszerének csődjét is meghozta. És bár azt a mindig készenlétben tartott bőröndöt nem kellett kézbe vennie, mert nem vitték börtönbe, Rajk László és Nagy Imre hosszú árnyéka elmeháborodottá tette. Így ment el az életből.

1989-ben Antall József szinte a semmiből, a teljes ismeretlenségből lett a rendszerváltó Magyarország első kormányfője. Hiába pergett le azóta a homokórán negyedszázadnál is több idő, aligha lehet ma még az ő teljesítményéről összegzően történetileg hiteleset mondani. Sok mindenben lehet (és kell) természetesen elutasítani a politikáját ért ócsárlásokat, míg az államférfiúi nagyságáról szóló eszmefuttatások is bizonyosan túlzóak. Jó néhány dolgot ellenben biztonsággal állíthatunk. Az egyik az, hogy – minden pártpolitikai kötődése ellenére – Antall József képes volt az *egészben* gondolkodni. Tehát országát a világban, nemzetét pedig a pártok felett látta. Ezzel azt is mondjuk, hogy Antall József munkássága egyik erős vonása a külpolitikai összefüggések tudatos szem előtt tartása, tehát az volt, hogy igyekezett nemzete külpolitikai horizontját tágítani. Ehhez rendelkezett azzal a műveltséggel, amely a politikusok világát jó ideje meglehetősen ritkán jellemzi. Így lehetett az, hogy az MDF nagy választási győzelme mámorában is helyesen ismerte fel az államfői poszt ügyében a vesztes párttal való megegyezés elkerülhetetlenségét. Az is jól látható – bármit is állítottak ellenlábasai –, hogy a demokratikus berendezkedés tántoríthatatlan híve volt. Tehát maradéktalanul akceptálta a politikai pluralizmus játékszabályait.

Neki az akkor is irgalmatlanul nagy nehézségek percig sem sugallták azt, hogy le kell térni erről az útról.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány gondolata – mint a kormányzati stabilitás garanciája – ismeretesen német földről származó import, s azt sem lenne helyes mondani, hogy ő volt az importőr. De ő volt az első ember, aki alkalmazta itthon, s ezért elsősorban mégis az ő nevéhez köthető az elgondolás hazai földre ültetése. Bízvást elmondható, hogy ennek híján a 2010-ig tartott két évtized honi nehézségei a bekövetkezettnél is beláthatatlanul súlyosabbak lettek volna.

Az elmondottak (is) vélhetőleg amellett érvelnek, hogy a személyiségnek mindenkor igen nagy a történelmi szerepe. Nem helyes azt a körülmények súlyára hivatkozva elmosni. Ám a másik végletbe esés hibájától is óvakodnunk kell.

Az 1945 előtti időszak bemutatása során a nagyvilágra kitekintő alfejezeteknek *Európa és Magyarország* a címe. Hiszen a nagy vízválasztót jelentő *nulladik év* előtt az öreg kontinensnek a világ históriájában olyan hatalmas volt a súlya, hogy a világtörténelem lényegében Európa történetével volt azonos. Ennek a valóságnak volt kifejeződése az a számtalan egyetemes történeti összefoglaló is, melyek szerzői a lehető legnagyobb nyugalommal adták munkájuknak a *világtörténet* címet, miközben alig-alig pillantottak ki a többi kontinensre. És ezt olvasóik is így tartották rendjén. Ha most az előző és a mostani fejezetnek a címe az előzőekhez hasonlóan Európa és Magyarország, ám – főleg ezen alkalommal – annál többet markolunk, akkor az szemernyi jóvátétel is akar lenni a kontinensünkön túli világ népei és nemzetei számára.

Nos, az 1990-es rendszerváltás óta eltelt három évtizedben a Föld népessége azzal a dinamizmussal növekedett tovább, amelyet 1945 óta állandóan mutatott. És ennek következtében a mintegy hétmilliárdos nagyságával elérkezett arra a határra, amelyen túli gyarapodása robbanással fenyeget. Miközben Európa félmilliárdos népességgel sem rendelkezik. A legtöbb ország népessége – köztük hazánké is – növekedés helyett állandó fogyást mutat.

De mielőtt gondolatmenetünket folytatnánk, le kell szögezni, hogy a várható robbanást döntően nem önmagában a népességszám, hanem az okozza, hogy a kapitalizmust mozgató törvények egyik legfontosabbika, az egyenlőtlen fejlődés törvénye a Szovjetunió szétesése óta nemhogy mérsékeltebben, hanem éppen ellenkezőleg, a korábbinál is fékevesztettebben érvényesül. (Régi – de véleményünk szerint értelmetlen – vita egyik pólusát képviselők szerint nem törvény az, amely hol jobban, hol kevésbé érvényesül. Márpedig az emberek cselekedetein keresztül érvényesülő társadalmi törvények valóban ilyenek. Ha az emberiség történetében valamilyen tendencia, jelenség hosszú távon keresztül megfigyelhető, akkor az bizonyosan törvény szabta jelenség. Nos, az egyenlőtlen fejlődés törvényéből következően az emberiség egyfelől már nem csupán arra képes, hogy mesterséges bolygókkal népesítse be a világűrt – pontosabban szólva annak a Földhöz közeli részét –, embert küldjön a Holdra, hanem már a Marsra szállást készíti elő, másfelől ellenben érdemben semmit nem tud tenni azért, hogy kétmilliárdnál is több embertársa *valamelyest* emberhez méltóbb módon éljen. Ne csupán vegetáljon. Márpedig, vegetál, vonszolja magát, éhezik, szomjazik, s üres tekintettel mered közeli, szomorú végébe. Amely legalább földi kínjaitól megváltás lesz. És hiszi, hogy egyszersmind belépő is egy jobb, de már nem e Földön létező világba.

Mind e szörnyűségeket tetézi, hogy hamarosan – évtizedeken belül – elérkezünk oda, ahol százmilliók számára még a szennyezett víz sem adatik meg. Ez pedig az egyenlőtlen fejlődés törvényének az érvényesülését bizonyítja. Mindennek velejárójaként a fejlett civilizációk országai semmit nem tesznek azon anomália felszámolásáért, hogy lakosságuk úgy öblíti le WC-jét ivóvízzel, hogy közben – ismétlem – százmilliók számára belátható időn belül szennyezett víz sem jut. E közben nyakló nélkül árad a tömegtájékoztatásból a demokrácia jelszava, annak jegyében egyik-másik országot – úgymond – demokráciadeficitje miatt oktatják ki. Közben a kioktatónak elemi ismerete nincs arról, hogy mit jelent a demokrácia a szó igazi értelmében. Témánknál maradva (sok egyéb hiányosságuk mellett) azt, hogy az emberiség cselekvésre képes része a vízzel való bűnösen pazarló gazdálkodást nem tűrhetné el.

A népvándorlás az emberiséggel egyidős. Ha úgy tetszik, az is törvény, hogy mindenki jobb életre vágyik, olyan vidékre, ahol erre az előző szállásterületénél több kilátása van. A 9. század végén a magyar honfoglalásra is így került sor. Sok egyéb mellett Augsburg és Merseburg felemlítése bizonyára elegendő e szűk terjedelemben, hogy akkor sem volt egyszerű a megérkezőnek

beilleszkednie oda, ahová érkezett. (Tragikomikus, hogy iskoláinkban ezen Európát megsarcoló, megsarcolni akaró *rabló háborúkat a* kedélyes *kalandozások kora* kifejezéssel tanulják meg egy életre szólóan ma is a gyerekek.) Ez végül is megtörtént. Beilleszkedtünk. Tehát felvettük a kereszténységet, annak nyugati válfaját.

A mostani népvándorlás azért különbözik minőségileg az előzőektől, mert az Európa falait ostromlók semmi komoly jelét nem mutatják annak, hogy a szó eredeti értelmében be akarnának illeszkedni. Párhuzamos társadalmakat hoztak létre, amelyek lakóinak az európaiaktól gyökeresen eltérő (zömüknek a vallásukból táplálkozó) identitástudatuk van. És ez bizony valóban az európai identitást fenyegeti. (Amely sokak számára már messze nem a szó szigorú értelmében vett kereszténységet jelenti. Ám olyan gyökerekről van szó, amelyekkel a másként gondolkodók még ebben a kihűlt formájukban sem tudnak megbékélni.) Európa összetartását szemmel láthatóan az is gyengíti, hogy ezen azonosságtudat megléte, mibenléte dolgában is sehová sem vezető viták zajlanak. Miközben a másik fél elutasító magatartásán keresztül is látható, hogy ilyen identitás bizonyosan van. Demokratikus értéktételezésű egyén nem osztályozza a vallásokat, s főleg nem minősíti le embertársát annak okán, hogy az másként képzeli el a túlvilág urát. Az Istent. Ennek az alapelvnek a tiszteletben tartása ellenben élesen elválasztandó attól a másik kérdéstől, hogy melyik vallásnak van *ma is* alapvető *identitásképző szerep*e. A kereszténységnek ezer esztendeje volt. Az is tény, hogy 1945, a nulladik év előtt még hazánkban is nagyon nagy szerepe volt annak, hogy a kereszténységen belül ki volt római katolikus vagy – úgymond – csak protestáns. És azon belül a kálvini avagy a lutheri hitet vallotta. Egyszerű példát említve: Horthy Miklós államfői hatalmának ideiglenességén – sok egyéb fontos tényező mellett – azért sem lehetett változtatni, mert ő kálvinista vallásban kereszteltetett meg. És bár e vallást tartották, tartják ma is nem kevesen a legmagyarabb vallásnak, ám a lakosság legalább háromszorosa római katolikusnak kereszteltet. És ezért az ő első számú lelki vezetőjük, az esztergomi érsek soha nem lett volna hajlandó a kormányzó vagy valamely családtagja fejére tenni Szent István koronáját.

Nos, az Európába bejönni akarók zöme annak a muzulmán hitnek a buzgó híve, amely e tekintetben ott tart, ahol a kereszténység ezer esztendeje volt. A történelem ellenben biztos, hogy nem ad ezer esztendőt e kérdés békés elrendezésére.

Azután van itt még egy cudar tényező: a gyarmatosítás árnyéka. Amelynek jegyében bizony Európa számos országa, még a ma már nem éppen jelentős területű és népességű Hollandia, Portugália, Belgium óriási területeket szipolyozott ki. Lehet ezt a kérdést úgy is előadni, gyakran megteszik, hogy a gyarmatosítók kultúrát, civilizációt vittek a gyarmataikra. Ám a volt gyarmatok őslakói erre nem így emlékeznek. És ők akarnak idejönni.

Józan tárgyilagossággal gondolkodó könnyen belátja: cefet következménye lehet ennek is.

❖

A józan megfigyelő természetesen látja, hogy a népvándorlás kérdésének kezelésében így és úgy ott van a belpolitikai haszonlesés. De ettől a tény tény marad. Az, hogy nem figyeltünk rá, nem változtat rajta, hogy évtizedek óta érlelődött. Amit 2015-ben láthattunk, az „csupán" a folyamat egyik (és bizonyosan belpolitikai okokból tovább dagasztott) megrázó, a magyar társadalom számára közvetlenül is megtapasztalt epizódja volt. Közgazdász számítások keringenek, hogy Európa szegényebbjei is virtuálisan hány rabszolgával rendelkeznek. Nem beszélve azokról a mérhetetlenül gazdagokról, akik fékevesztett dőzsölésükben – például – aranylemezkéket dobnak pezsgőjükbe. (Mert a tájékozottak régóta tudják, hogy ehető az arany. Egyes ázsiai országokban aranyat tesznek a gyümölcsökbe, édességekbe, kávéba és még a teába is. Európában az 1500-as évek óta tettek aranylemezkéket a likőrök palackjaiba. A legismertebbek a Danziger Goldwasser

és a Goldschlager. Egyes indián törzsek hiedelme szerint, azok, akik aranyat ettek, képessé váltak arra, hogy lebegjenek.) Szóval korunk dőzsölői abba az italba teszik e lemezkéket, amely aranylemezke nélkül is oly drága, hogy abból széles tömegek heteken keresztül élhetik a náluknál is szegényebb társaik számára elképesztően tehetős életüket. Mert itt még a koldus is viszonylag tehetős ahhoz a mérhetetlen nyomorhoz képest, amely szerte a világban mindennapi osztályrésze annak a – számában bizonyosan alábecsült – kétmilliárdnál nagyobb embertömegnek, melynek tagjai még a kizsákmányoltságra is alkalmatlanok. Ezért lehet ebből egyszer bizonyosan robbanás. Hacsak nem mutatja meg a kapitalizmus ismét, hogy képes a szerkezeti átalakulásra. Ennek azonban mélyebbnek kell lennie, mint amit mintegy évszázada produkált. Olyannak kell lennie, mint Thészeusz hajójának. Úgy kell átalakulnia, hogy minden eresztékében már más lesz.

Abban a véget nem érő vitában, amely a körül zajlik, hogy a világot pusztulással fenyegető klímakatasztrófában mi is az emberi tényező, e sorok szerzője bizonyosan nem tud perdöntő újat mondani. Ám arra maga is nyomatékkal utal, hogy az emberi tényező bizonyosan jelen van. És az is látszik, hogy nem csekély erők munkálnak abban az irányban, hogy ez az emberi rongáló szerep kisebb, sokkal kisebb legyen.

Közben tudni lehet, hogy földünk klímájára a napfolttevékenységnek óriási hatása van. A 16. században Európában azért volt olyan hűvös az időjárás – kis jégkorszakként van ez az időszak számon tartva –, mert a Napnak az állása okozta ezt. És most hamarosan megint ilyen lesz a napállás. Tehát van esély arra – párosulva környezetépítő tevékenységgel –, hogy a klímakatasztrófa elkerülhető vagy legalábbis is távolabbi jövőbe tolható legyen.

EPILÓGUS

Mit tegyünk az elmondottakkal, a bemutatott képanyaggal? Az Olvasó – még ha nem is vette át módszeresen az egész anyagot, hanem zömmel inkább csupán egyik-másik részét böngészte át alaposabban, hiszen magának a munkának a szerkezete is erre csábít – mostanra vélhetőleg véleményt formált. Bízom benne, hogy úgy tartja: tudása érdemben gazdagodott. Hiszem, hogy nem keveseknek számos vonatkozásban elmélyült, netán megváltozott a század történelméről, szereplőiről, egyes összefüggéseiről eddig magában hordott képe. Feltételezem, hogy vannak olyanok, akiknek első olvasásra nem volt meggyőző az elbeszélésem, történelemfelfogásom. Mégis remélem, hogy ismételt olvasás nyomán elfogad majd belőle néhány elemet. Leginkább azt, hogy a történetírás bizony tudomány. A tények feltárására, tiszteletére épül. A világnézet nem lehet akadálya a múlttal való szembenézésnek. A történelem a *folyamatosság* és a *megszakítottság* dialektikájára épül. Hátha – a várható jövő nyomasztó súlya alatt – vége szakad a gyűlölködés folyamatosságának, s a költő szavai szerint cselekszünk: elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani. Elérkezik a párbeszéd, a higgadt vita pillanata. Mert már belátható/belátandó: bár – mondjuk – a Gellért-hegy másként látható a Duna-partról, mint a Sas-hegy magasáról, azért a Gellért-hegy bizony mégis ugyanaz. A történelem más és más nézőpontból történő szemléleténél sincs ez másként.

Zárásként néhány összegző megállapítással búcsúzom tisztelt Olvasóimtól.

A trianoni magyarság száz esztendeje keserves, de messze nem egyedülállóan nehéz sors. (Természetesen voltak benne kimondottan komisz, s voltak egészen sikeres évek. És természetesen az is nagyon sokat számított, hogy ki mely részében élt a társadalomnak. Sőt az sem mindegy, hogy az ország mely részében lakott. Kisebbségi sorsba szorult, vagy Magyarországon maradhatott. És így tovább.) Például a kurdok sorsa bizonyosan szörnyűbb, az örményekre 1915-ben szakadt, az elkövetők által a mai napig konokul tagadott népirtás vajon miért lenne örmény barátainknak könnyebben feldolgozható, mint nekünk Trianon tragédiája? A belátáshoz ez is elég lehet. Ha mégsem, több példával sem jutnánk messzebbre. Az első nagy háború elvesztéséből még nem következett hatalmas csonkulásunk. Arra, s vele együtt – az osztrákokkal társnemzetként élvezett – nagyhatalmi állásunktól történt megfosztásunkra azért került sor, mert London, Párizs és Róma számára legkésőbb 1918 nyarára semmi kétség nem maradt a felől, hogy a Habsburgok birodalma már jó ideje nem alkalmas korábbi századokban betöltött *európai egyensúlyozó szerep*ére. Ez a szerep a *német birodalom* miatt veszett el. Mert az legyőzöttként is félelmetes maradt London és főleg Párizs számára. Mert mélyen megalázott helyzetében is megőrizte *potenciális nagyhatalom v*oltát.

Az angolok azért lehettek a nyugtalanító jövővel szemben higgadtabbak, mert őket a csatorna is védte. És valóban nem csupán hajdan Napóleonnak, de később Hitlernek sem sikerült a szigetország bevétele. Ám a britek higgadtságukban is partnerük voltak a franciáknak. Abban, hogy egy másik egyensúlyozó államegyüttes jöjjön létre Közép-Európában. Így született meg az addig nem is létező Csehszlovákia, az addig nem is létező nagy délszláv állam (vagyis Jugoszlávia), az akkor már létező Románia pedig duplájánál is nagyobbra növekedhetett. Ezeknek az államoknak az volt a győztes nagyoktól elvárt, remélt feladata, hogy – szükség esetén – hatékonyan közreműködjenek a majdan ismét ütőképessé váló német birodalom megfékezésében. Maguktól pedig készek voltak arra – bármiféle szerződések nélkül is –, hogy a kétségtelenül első pillanattól létező magyar revansvággyal szemben szükség esetén csatasorba álljanak. Mivel a Duna-medence felett – az egyébként az ún. megcsonkított győzelme miatt kesergő – Olaszország is hegemóniára tört, ezért a három szomszédos állam blokká formálása irányában először Róma kezdett munkálkodni. Mire azonban IV. Károly elhibázott visszatérési kísérletei megszülték a kétoldalú kisantantszerződéseket – már a francia hegemónia uralta a térséget.

A homokra épült reményekkel szemben a kisantant soha nem lett olyan erős blokk, amely képes lett volna a három ország más irányú ellentétjeit megszüntetni. Vagyis nem lett képes a béke megvédésében érdemben közreműködni. Két évtizedes formális létezése során csupán a Budapesttel szembeni összefogásban volt erős. Ám ez az erő is rögvest enyészni kezdett, amikor a Harmadik Birodalom dermesztő gyorsasággal kiépült.

A százesztendős trianoni magyar sors nem csupán az óriási terület- és népességvesztés miatt, hanem demográfiai nyomorúságunk miatt is keserves. Míg a szomszédos népek mintegy megháromszorozódtak, mi tízmillióról csak tizenkétmillióra erősödtünk.

Rengeteget rongált a magyarság mentális állapotán az a tény, hogy a számos rendszerváltás egyike sem belső változásnak, hanem nemzetközi átrendeződésnek lett a következménye. Ráadásul bármennyire merőben különböző társadalmi berendezkedések jöttek ekképpen létre, végeredményben az irigyelt Nyugathoz – sem a GDP nagyságában, sem az életszínvonal tekintetében, sem az élet minőségében – nem sikerült közelebb jutnunk. A számok nyelvén szólva mi Ausztriához 1938-ban kerültünk a legközelebb. Annak a Horthy-rendszernek a teljesítményeként, amelynek megítélése dolgában a magyar társadalom ma is végletesen megosztott.

Nem az volt a baj – húzzuk ismételten alá –, hogy a nemzet nagynak álmodta magát. A baj az volt, hogy urainak legtöbbje mindeközben nemigen volt tisztában a mind kedvezőtlenebb nemzetközi körülményekkel, s itthon nemhogy nem tettek szinte semmit a népnek a nemzetbe emelése érdekében, hanem éppen hogy az áldatlan állapotokat konzerválták. Amint azt az 1920: I. tc. 9. §-a letagadhatatlanul mutatja, az új hatalom sokkal merevebb ridegséggel határolta el magát a korábbitól, mint ahogy az majd 1945-ben vagy 1990-ben bekövetkezett. Ehhez jött még, hogy a nagybirtokrendszer 1945-ig fennmaradt. Ez a képlet csontosította meg úgy a magyar társadalom kettős társadalmi szerkezetét, hogy a szocializmus négy évtizede sem tudta felszámolni. Az 1990-es rendszerváltás után viszonyaink ezt roppant világosan megmutatják. Döntően ezért él oly elevenen az antikorszakos gondolkodás. Vagyis az a szemlélet, amelyben a megelőző rendszer/korszak valóságát – döntően legitimációs célokból – befeketítik, leminősítik. Messze nem csupán magyar, s természetesen nem kizárólag mai gyakorlat.

Mindezekből következően a hazai történetpolitikai gondolkodás számos szegmensében még a tények tisztelete is hiányzik. Ezért van az, hogy „folyton a nincsenek állnak össze valamikké, a volnákat pedig a sírdogáló emlékezet vanná kovácsolja".

Jászi Oszkár földi maradványainak hazai földbe történő elhelyezésekor az országgyűlés elnöke haszontalanul deklamált szép szavakat. Arról, hogy immáron megindul szellemi örökségének recepciója. Ennek érdekében még azok sem tettek semmit – pedig sok esztendőn át kormányzó pozícióban voltak –, akik programjukban elődjüknek mondták őt. Sok minden egyéb közepette mélyen megszívlelendő (lenne), amit – ismételjük – 1947-ben a Martinovics páholyban végrendelkezett: „Igazi erkölcsi alap nélkül minden demokratikus kísérlet csak új osztályuralmat és új elnyomási mechanizmusokat hozhat, de nem békességet. Az intézményes forradalmak nem fognak bennünket a nemzetköziséghez elvezetni, hanem a nemzeti küzdelmek kiélezéséhez, új imperializmusok rendszeréhez. Merőben gazdasági és politikai reformok nem elegendők, ha nem térünk vissza alapvető értékeinkhez. E nélkül a demokrácia új osztályuralmat fog teremteni, és nemzetköziség helyett még inkább kiélezi a szuverenitások rendszerét."

Az 1990-es rendszerváltozás nagy eredménye, hogy megszületett a politikai pluralizmus. Ám minden jel szerint a kettős társadalmi szerkezetbe csak akkor történik meg a nép beemelése, s a fenn lévők gyilkos, nemzetpusztító viszálya pedig csak akkor fog nemes politikai küzdelemmé szelídülni, ha megtörténik az állam és a politikai hatalom társadalmasítása.

350. Kínai-magyar gyorskorcsolyázó testvérek

2015-től újabb népvándorlási hullám indult meg Európába. Mert a világkapitalizmus mintegy kétmilliárd embert (és akkor ugyancsak alacsony számot mondunk) még kizsákmányolásra sem alkalmas léttel sújt. Ugyanakkor Európa versenyképességét számos országban demográfiai apály fékezi. A nemzetközi nagytőke, valamint a nem kimondottan Európa javát akaró erők – megbújva az ENSZ és más nemes intézmények nemes eszméi vagy egyszerűen a humanizmus fedezékében – a bevándorlás megkönnyítésében látják a megoldást, illetve így akarják a kontinens világgazdasági, világpolitikai adottságait rontani. A helyzet tehát most is – mint számos ízben a történelemben – hallatlanul összetett. Egyszerre kell ügyelni az etnikai sokszínűség nyújtotta lehetőségek kiaknázhatóságára/kiaknázandóságára és megvédeni a kontinens sokszínű eredményeit, bő ezer esztendő során felhalmozott kulturális kincseit. Nekünk pedig ebben a végtelenül összetett, sokszor a kiismerhetetlenségig zavaros helyzetben is iránytűül kell hogy szolgáljon Németh László óvása: „a magyarságnak vagy európai problémák megoldását kell magára vennie – vagy a maga problémáiban is alulmarad". Ámen.

Szakirodalmi tájékoztató (helyett)

Az internet korát éljük. Amelyben – komolyabb előképzettség nélkül is – bárki eligazodhat valamely téma szakirodalmában. Ezért a szerző nem a szokásos bibliográfiai listákkal traktálja remélt olvasóját. Hanem két névsort közöl. Az elsőben azoknak a (számos esetben nem történész) kollégáinak a neve található, akiktől tanult, tanul, s – remélhetőleg – még a jövőben is tanulni fog. Messze nem feltétlenül tételes tudást. (És adott esetben azt, hogy így ne.) Hanem olyan történelemszemléletet, amely több, mint a szakirodalom és a források ismerete. (A felsoroltak között nem kevesen vannak, akik már elmentek közülünk. Emlékük bennem él. Ám munkáik itt vannak, olvashatóak, okulásra ösztönzőek. Hiszen az újraolvasás nem csupán a források, hanem a java szakirodalom esetében is magától értetődően segít/het/ a szellemi továbblépésben. Vagy szellemi aknák elkerülésében.)

Ablonczy Balázs, Ablonczy Bálint, †Aczél Endre, Alexa Károly, Andreides Gábor, †Antall József, †Aradi Nóra, †Babics András, Babics László, †Baksay Zoltán, †H. Balázs Éva, Balogh András, L. Balogh Béni, Balogh István, Balogh Margit, †Balogh Sándor, Baráth Magdolna, †Barkóczi László, Barta Róbert, Bartha Elek, Bayer József (politikatudomány), Bayer József (közgazdász), Bálint Csanád, Bárdi Nándor, Beke László, Berend T. Iván, Békés Csaba, Blahó András, Bondár Mária, Buzinkay Géza, †Castiglione László, Csaba László, Csorba László, Diószegi István, †Dobrovits Aladár, †Dolmányos István, Dombrády Loránd, Egedy Gergely, Egry Gábor, Eiler Ferenc, †Elekes Lajos, Erdődy Gábor, Erdős Tibor, Erényi Tibor, Farkas László, Fedinec Csilla, Feitl István, Fischer Ferenc, Holger Fischer, Földes György, Frank Tibor, Gecse Géza, Gecsényi Lajos, †Gerevich László, Gergely András, †Gergely Jenő, Gerő András, Glant Tibor, Glatz Ferenc, Gombár Csaba, Gyáni Gábor, Gyarmati György, †Györffy György, Gyurgyák János, Hajdu Tibor, †Hanák Péter, Haraszti György (hebrista), †Harsányi Iván, Hatos Pál, †Herczeg Géza, Hernádi András, Hernádi Miklós, †Jörg. K. Hoensch, Hornyák Árpád, Horváth Jenő, Hunyady György, †Hunyady Györgyné Gárdonyi Zsuzsa, †Huszár Tibor, Inotai András, Iván Géza, Izsák Lajos, Hans Adolf Jacobsen, Jankovics József, Jeszenszky Géza, Johancsik János, †József Farkas, †Juhász Gyula, Juhász József, Kádár Béla, †Kákosy László, †Karsai Elek, Karsai László, Kende Péter, †Kerekes Lajos, Keviczky László, Király Attila, Király Tibor, Kiss J. László, †Kosáry Domokos, †Kovács Endre, Kovács László (régész), Kónya Sándor, Kovács Tamás, Kozári Monika, †Köpeczi Béla, Kövér György, Krausz Tamás, Kroó Norbert, †Kulcsár Kálmán, †Lackó Miklós, Tuomo Lahdelma, †Láng István, Lengyel László, †Litván György, Majoros István, Mann Jolán, Marosi Ernő, Makó Csaba, Erwin Matsch, †Mádl Ferenc, Mátay Mónika, Máthé Gábor, †Mátrai László, †Meskó Attila, Monok István, Henry de Montety, Mucsi Ferenc, Nagy József Zsigmond, †L. Nagy Zsuzsa, Hans Werner Neulen, †Németh Lajos, †Németh G. Béla, Novák Csaba Zoltán, Nyíri Kristóf, †Ormos Mária, Paál Vince, †Pach Zsigmond Pál, Pajkossy Gábor, Palasik Mária, Palánkai Tibor, Pankovits József, †Papp Zsolt, †Pamlényi Ervin, Papp Gábor, †Perjés Géza, Peter Pastor, Péterfi Gábor, †Pataki Ferenc, Pihurik Judit, Pléh Csaba, Pók Attila, Potó János, †Pölöskei Ferenc, Püski Levente, Rainer M. János, †Ránki György, Repiszky Tamás, Révész Sándor, Révész T. Mihály, Ripp Zoltán, Romsics Gergely, Romsics Ignác, †Rottler Ferenc, Rozgonyi Tamás, A. Sajti Enikő, Sáringer János, Sárkány Mihály, Sík Endre, Simai Mihály, †Simon Péter, Simonovits András, †Sipos Aladár, Sipos Balázs, Sipos Lajos, †Sipos Péter, †M. Somlyai Magda, Somogyi Éva, Soós Viktor Attila, Standeisky Éva, Stark Antal, Stauder Mária, Stemler Gyula, †Stier Miklós, †Szabad György, Szabolcsi Hedvig, †Szabolcsi Miklós, †Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szarka László, Szále László, Szász Zoltán, Széchenyi Ágnes,

†Szegedy-Maszák Aladár, †Szegedy-Maszák Mihály, Szegő Károly, Székely Gábor, †Székely György, Szerencsés Károly, Szörényi László, †Szűcs Jenő, Szvák Gyula, Takács Róbert, Teplán István, Tilkovszky Loránt, Tischler János, Tomka Béla, †Torzsa István, Tóth Ágnes, Tóth Imre, †Tóth István (ókortörténész), †Tőkéczki László, †Tőkés Ottó, Török László, Tverdota György, †Ujfalussy József, Ujváry Gábor, Ungváry Krisztián, Valuch Tibor, Varga Lajos, Varga Zsuzsa, †Vass Henrik, Várkonyi László (1939–), Veres András, Vida István, Vitári Zsolt, Vonyó József, Vörös Boldizsár, †Vörös Antal, †Vörös Károly, Jürgen Wendt, Zeidler Miklós, †Zsigmond László és Zsupos Zoltán.

Második körben azokat az ifjú kollégáimat említem, akik az ELTE BTK doktori iskolájának poszt-doktori műhelyében 2013 ősze és 2019 tavasza között részt vettek azokon az ún. teadélutánokon, ahol egy-egy témát úgy boncolgattunk, hogy az ő észrevételeik is számos esetben gazdagították történeti műveltségemet, látásmódomat.

Baczoni Dorottya, Bern Andrea, Bödők Gergely, Csonka Laura, Eöry Áron, Erdős Kristóf, Grósz András, Hegedűs Gyula, Ignácz Károly, Kosztricz Anna, Kozák Péter, Lénár Andor, Madarász Anita, Marchut Réka, Melkovics Tamás, Paksa Rudolf, Papp István, Pál Zoltán, Somlai Péter Ferenc, Szécsényi András és Szölösi Nóra.

A képek jegyzéke

1. CULTiRiS / Schäffer László
2. CULTiRiS
3. Fortepan / Széman György
4. Magyar Nemzeti Galéria
5. Székely Aladár felvétele, 1907. Petőfi Irodalmi Múzeum
6. Manfred Werner / Wikimedia Commons
7. Magyar Nemzeti Galéria
8. FSZEK Budapest-képarchívum (Kőhalminé Christianus Janka felvétele, 1910-es évek)
9. Országos Széchényi Könyvtár
10. Magyar Nemzeti Múzeum
11. Magyar Nemzeti Múzeum
12. CULTiRiS / HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
13. Fortepan / Veszprém Megyei Levéltár / Klauszer
14. MTI Fotó
15. Országos Széchényi Könyvtár
16. Országos Széchényi Könyvtár
17. Országos Széchényi Könyvtár
18. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
19. Magyar Nemzeti Múzeum
20. Országos Széchényi Könyvtár
21. CULTiRiS
22. Országos Széchényi Könyvtár
23. Országos Széchényi Könyvtár
24. MTI Fotó
25. A térképet Nagy Béla készítette
26. A térképet Nagy Béla készítette

27a-b. Országos Széchényi Könyvtár

28. Országos Széchényi Könyvtár
29. Braunschweigisches Landesmuseum / Wikimedia Commons
30. *Vasárnapi Ujság*, 1911. évi 52. szám; Országos Széchényi Könyvtár
31. Magyar Nemzeti Múzeum
32. Országos Széchényi Könyvtár
33. Wikimedia Commons
34. Magyar Nemzeti Múzeum
35. Fortepan / Kurutz Márton
36. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
37. Országos Széchényi Könyvtár
38. Székely Aladár felvétele / Wikimedia Commons
39. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum
40. Országos Széchényi Könyvtár
41. Országos Széchényi Könyvtár
42. Zempléni Múzeum, Szerencs
43. Országos Széchényi Könyvtár
44. Országos Széchényi Könyvtár
45. Zempléni Múzeum, Szerencs
46. Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
47. Wikimedia Commons
48. Fortepan / Schmidt Albin
49. Wikimedia Commons
50. Wikimedia Commons
51. Magyar Nemzeti Múzeum
52. Országos Széchényi Könyvtár
53. Országos Széchényi Könyvtár
54. Magyar Nemzeti Múzeum
55. A térképet Nagy Béla készítette
56. MTI Fotó
57. MTI Fotó
58. MTI Fotó
59. Fortepan / Péchy László
60. CULTiRiS / INTERFOTO / Bildarchiv Hansmann
61. Buzinkay Géza szívességéből
62. Országos Széchényi Könyvtár
63. Magyar Nemzeti Múzeum
64. MTI Fotó / MAFIRT felvétel
65. Wikimedia Commons
66. Wikimedia Commons
67. Lidovky.cz
68. Országos Széchényi Könyvtár
69. MTI Fotó / MAFIRT
70. MTI Fotó
71. Országos Széchényi Könyvtár
72. Kossuth Kiadó archívuma
73. Országos Széchényi Könyvtár
74. Albert Smith festménye. UK Art / Government Art Collection
75. National Archives and Records Administration, Washington DC, USA

76. MTI Fotó
77. A szekszárdi direktórium tagjai kivégzésük előtt 1919 augusztusában; a megtorlást a Prónay-különítményhez tartozó Gömbös János főhadnagy vezette. MTI Fotó
78. A Nemzeti Hadsereg tiszti különítményesei akasztanak Tabon. MTI Fotó
79. Beniczky Ödön a Huszár-kormány tagjaként. *Vasárnapi Ujság,* 1919. 32. / Wikimedia Commons
80. CULTiRiS / AKG-Images
81. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
82. *Borsszem Jankó*, 1896. márc. 22. Országos Széchényi Könyvtár
83. MTI Fotó
84. Fortepan / Pesti Brúnó
85. Országos Széchényi Könyvtár
86. Magyar Nemzeti Múzeum
87. Magángyűjteményben
88. Vujity Tvrtko felvétele
89. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
90. Andrea Polereczky / Wikimedia Commons
91. MTI Fotó
92. CULTiRiS / Gedeon Péter
93. Magyar Nemzeti Múzeum
94. Fortepan / Fődi Gábor
95. MTI Fotó: Soós Lajos
96. Magyar Nemzeti Múzeum
97. MTI / Magyar Fotó: Csépány Sándor
98. Magángyűjteményben
99. Országos Széchényi Könyvtár
100. Országos Széchényi Könyvtár
101. Országos Széchényi Könyvtár
102. AKG-IMAGES
103. CULTiRiS / INTERFOTO / D.H.Teuffen
104. Balatoni Múzeum, Keszthely
105. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: *…és Gömbös Gyula a kapitány.* Gondolat Kiadó, 1960 – Országos Széchényi Könyvtár
106. Bildarchiv Austria
107. Magyar Nemzeti Múzeum
108. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
109. Magyar Nemzeti Múzeum
110. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
111. Fortepan / Sütő János
112. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
113. Magyar Nemzeti Múzeum
114. Wikimedia Commons
115. Wikimedia Commons
116. Magyar Nemzeti Múzeum
117. MTI Fotó: Seidner Zoltán
118. Tomka Béla: „Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon". In: Gyáni Gábor – Pritz Pál – Romsics Ignác – Szarka László – Tomka Béla: *A mi 20. századunk.* Komp-Press Kiadó, 2011
119. Bundesarchiv (Bild 183-R14433)
120. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
121. MTI Fotó: Reprodukció
122. Wikimedia Commons
123. MTI Fotó: Bartal Ferenc
124. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár - Budapest Gyűjtemény
125. Magyar Nemzeti Múzeum
126. Wikimedia Commons
127. Forrás: *A nyolcvan éves Pesti Napló ajándék-albuma 1850-1930,* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1930
128. Magángyűjteményben
129. Magyar Nemzeti Galéria
130. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
131. Balatoni Múzeum, Keszthely
132. MTI Fotó
133. Országos Széchényi Könyvtár
134. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár - Budapest Gyűjtemény
135. Fortepan / Kiss Ádám László
136. MTI Fotó: Sziklai Dezső
137. Országos Széchényi Könyvtár
138. CULTiRiS / Schäffer László
139. Fortepan / Becker György
140. Fortepan
141. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
142. Országos Széchényi Könyvtár
143. Fortepan / Buzinkay Géza
144. Országos Széchényi Könyvtár
145. MTA BTK Zenetudományi Intézet; Vikárius László szívességéből
146. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
147–148. Országos Széchényi Könyvtár
149. MTI Fotó
150. Bridgeman Images
151. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
152. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.

153. MTI Fotó
154. CULTiRiS / AKG-Images
155. Forrás: Szűcs László – Szinai Miklós (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai*, Kossuth Könyvkiadó, 1972
156. Fortepan / Lőrinczi Ákos
157. Getty Images
158. CULTiRiS / AKG-Images
159. Wikimedia Commons
160. Magyar Nemzeti Múzeum
161. Forrás: Szokoly Endre – Gáspár Antal: i. m.
162. Fortepan / Kölcsey Ferenc Dunakeszi Városi Könyvtár / Petanovits fényképek
163. MTI Fotó: Haár Ferenc
164. Wikimedia Commons
165. MTI Fotó
166. Savaria Múzeum, Szombathely
167. MTI Fotó / Magyar Fotó: Várkonyi László
168. CULTiRiS / AKG-Images
169. CULTiRiS / AKG-Images
170. Magángyűjteményben
171. Forrás: Rónai András: *Térképezett történelem*, Püski, 1993. Országos Széchényi Könyvtár
172. Mátra Múzeum, Gyöngyös
173. MTI Fotó: reprodukció
174. Országos Széchényi Könyvtár
175–176. MTI Fotó: reprodukció
177. Fortepan / Lissák Tivadar
178. MTI Fotó / Hadtörténeti Intézet
179. Országos Széchényi Könyvtár
180. Magyar Nemzeti Múzeum
181. Bundesarchiv (Bild101I-126-0350-26A)
182. Országos Széchényi Könyvtár
183. A térképet Nagy Béla készítette
184. MTI Fotó / Hadtörténeti Intézet
185. A térképet Nagy Béla készítette
186. Wikimedia Commons
187. Wikimedia Commons – Bucz Sándor hagyatéka
188. Imperial Japanese Navy / Official U.S. Navy photograph NH 50930/Wikimedia Commons
189. Országos Széchényi Könyvtár
190. Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény
191. Fortepan
192. Országos Széchényi Könyvtár
193. Magyar Nemzeti Múzeum
194–197. Országos Széchényi Könyvtár
198. Fortepan / Archiv für Zeitgeschichte ETH Zürich / Agnes Hirschi / Carl Lutz felvétele
199. Wikimedia Commons/USHMM
200. CULTiRiS / HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
201. MTI Fotó
202. Országos Széchényi Könyvtár
203. Országos Széchényi Könyvtár
204. MTI Fotó
205. Országos Széchényi Könyvtár
206. Getty Images
207. Wikimedia Commons
208. Wikimedia Commons
209. Országos Széchényi Könyvtár
210. Országos Széchényi Könyvtár
211. MTI / APN
212. MTI Fotó: Jevgenyij Haldej
213. MTI / INT
214. MTI Fotó: Jevgenyij Haldej
215. MTI / INT / Jevgenyij Haldej
216. MTI Fotó / Magyar Fotó: Adorján Rezső
217. MTI Fotó / MAFIRT
218. MTI Fotó
219. Wikimedia Commons
220. MTI Fotó (reprodukció)
221. MTI Fotó / MAFIRT
222. MTI Fotó
223. MTI Fotó / MAFIRT: Rév Miklós
224. MTI Fotó / MAFIRT
225. Országos Széchényi Könyvtár
226. Országos Széchényi Könyvtár
227. Országos Széchényi Könyvtár
228. Országos Széchényi Könyvtár
229. MTI Fotó / MAFIRT
230. MTI Fotó / MAFIRT
231. MTVA / Jászai Csaba
232. MTI Fotó: Kertész Gábor
233. Országos Széchényi Könyvtár
234. MTI / MAFIRT: Bass Tibor
235. Országos Széchényi Könyvtár
236. MTI / Magyar Fotó: Adorján Rezső
237. Országos Széchényi Könyvtár
238. MTI Fotó / Magyar Fotó
239. MTI Fotó / Magyar Fotó: Bartal Ferenc
240. MTI Fotó / MAFIRT: Rév Miklós
241. magángyűjteményben
243. MTI Fotó
244. Országos Széchényi Könyvtár

245. MTI / Magyar Fotó
246. MTI Fotó
247. Fortepan / Vaskapu utca
248. Wikimedia Commons
249. MTI
250. 123RF
251. A térképet Nagy Béla készítette
252. MTI Fotó / MAFIRT
253–254. Magyar Nemzeti Múzeum
255. MTI Fotó / Magyar Fotó: Kotnyek Antal
256. MTI Fotó
257. MTI Fotó
258–259. MTI Fotó
260. Nagy Imre Alapítvány
261. MTI Fotó: Seidner Zoltán
262. Nagy Imre Alapítvány
263. MTI Fotó / Külföldi képszolgálat
264. MTI Fotó: Bojár Sándor
265. Bridgeman Images
266. Országos Széchényi Könyvtár
267. Fortepan / Bauer Sándor
268. MTI Fotó: Zinner Erzsébet
269. Bridgeman Images
270. MTI Fotó: Bojár Sándor
271. Országos Széchényi Könyvtár
272. Fortepan / Bauer Sándor
273. MTI Fotó / reprodukció / MAFILM
274. MTI Fotó
275. Országos Széchényi Könyvtár
276. MTVA / MTI / Forgács Károly
277. MTI Fotó: Horling Róbert
278. MTI Fotó: Bartos Gyula
279. Németh László Társaság
280. MTI Fotó: Rohonyi Iván
281. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
282. Fortepan / Lencse Zoltán
283. MTI Fotó: Horváth Péter
284. MTI Fotó: Járai Rudolf
285. MTVA / MTI / Oláh Tibor
286. MTI Fotó: Papp Jenő
287. MTI Fotó / MAFIRT
288. Magángyűjteményben
289. MTI Fotó: Bojár Sándor
290. MTI Fotó / Magyar Fotó: Járai Rudolf
291. MTI Fotó: Kácsor László
292. MTI Fotó / Magyar Fotó: Járai Rudolf
293. MTI Fotó: Járai Rudolf
294. Katti Zoób
295. Fortepan / Urbán Tamás
296. Országos Széchényi Könyvtár
297. Wikimedia Commons
298. MTI Fotó: Fényes Tamás
299. MTI Fotó
300. MTI Fotó: Bruzák Noémi
301. Országos Széchényi Könyvtár
302. Romano Cagnoni/Getty Images
303. Szalay Zoltán
304. MTI Fotó: E. Várkonyi Péter
305. MTI Fotó: T. Asztalos Zoltán
306. MTI Fotó: Mező Sándor
307. MTI Fotó: Szebellédy Géza
308. MTI Fotó: Varga László
309. MTI Fotó: Balogh P. László
310. MTI Fotó: Szebellédy Géza
311. MTI Fotó: Kovács Attila
312. Magángyűjteményben
313. MTI Fotó: Soós Lajos
314. Országos Széchényi Könyvtár
315. MTI Fotó: E. Várkonyi Péter
316. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
317. Országos Széchényi Könyvtár
318. MTI Fotó
319. MTI Fotó: Manek Attila
320. MTI Fotó: Manek Attila
321. MTI Fotó: Tóth István Csaba
322. MTI Fotó: Varga László
323. Országos Széchényi Könyvtár
324. MTI Fotó: Balaton József
325. MTI Fotó: Tóth István Csaba
326. MTI Fotó: Soós Lajos
327. MTI Fotó: Fényes Gábor
328. MTI Fotó: E. Várkonyi Péter
329. MTI Fotó: Matusz Károly
330. MTI Fotó: Honéczy Barnabás
331. MTI Fotó / EPA
332. MTI Fotó: Kovács Attila
333. MTI Fotó: Manek Attila
334. MTI Fotó: Varga László
335. Országos Széchényi Könyvtár
336. Országos Széchényi Könyvtár
337. MTI Fotó: Soós Lajos
338. MTI Fotó: Kleb Attila
339. MTI Fotó: Oláh Tibor
340. MTI Fotó: Balaton József
341. MTI Fotó: Balaton József
342. MTI Fotó: Manek Attila
343. MTI Fotó

344. 123rf
345. MTI Fotó: Matusz Károly
346. Fortepan / Magyar Hírek
347. MTI Fotó
348. MTI Fotó / EPA
349. Wikimedia Commons
350. MTI Fotó / EPA

Névmutató*

Aba-Novák Vilmos 99
Aczél György 241, 244, 246, 248, 250
Ady Endre 9, 14–16, 31, 41, 44, 56, 67, 69, 71, 73, 77, 95, 103, 104, 191, 236, 250, 251
Ágoston, Szent 7
Alexander Bernát 67
Allen, Denis Wiliam 148
Andrássy Gyula, id. gróf 11, 17, 18, 152
Andrássy Gyula, ifj. gróf 24, 62, 63, 274
Annus Antal 267
Antal István 101, 109
Antall József 66, 265, 267, 271–273, 279
Apor Gábor, báró 111
Apponyi Albert, gróf 36, 64, 68, 189, 190
Apró Antal 241
Arany János 227
Árpád, vezér 71
Asbóth Oszkár 67
Babel, Iszaak 51
Babits Mihály 25, 31, 44, 55, 56, 67, 70, 77, 90, 94, 227
Bajcsy-Zsilinszky Endre 103, 113, 114, 145, 152–154, 157, 158, 164, 273, 276, 277
Bajnai Gordon 271, 272
Balassi Bálint 236
Balázs Béla 54, 67
Balogh Sándor 257
Bánffy Miklós, gróf 35, 36
Bangha Béla 56
Barankovics István 145, 194, 196, 199
Barcza György 11, 36, 45
Barcs Sándor 207
Bárdossy László 109, 139, 143–146, 152, 154, 161, 176, 177, 186, 273, 276
Barna Attila 51
Bartha Albert 37, 42
Barthou, Louis 114
Bartók Béla 9, 56, 70, 98, 104
Batthyány Ilona, grófnő 24
Batthyány Lajos, gróf 62
Batthyány-Strattmann László, herceg 23
Baumgarten Ferenc Ferdinánd 89, 90
Bayer József (politikatudomány) 257
Beke Manó 67
Beljanov, Alekszandr Mihajlovics 202
Bem József 211
Bénárd Ágoston 69
Benczúr Gyula 29
Bende Mária 164
Benedek István Gábor 223
Benedek Marcell 67
Beneš, Edvard 78, 85, 115, 150, 152, 175, 188, 189
Beniczky Ödön 61–63
Berecz János 220, 248, 253
Beregi Oszkár 44
Berend T. Iván 86, 222, 248, 257, 265
Berija, Lavrentyij Pavlovics 202, 206, 207
Berinkey Dénes 30
Berzeviczy Albert 130
Bethlen István, gróf 7, 40, 43, 48, 53, 58, 62, 63, 71, 72, 79–84, 87–92, 95, 97, 99, 102, 111, 119, 128, 129, 146, 148, 154, 208, 246, 273, 275, 276, 279
Bezerédj István 132
Bibó István 154, 251, 253
Bihari Mihály 253
Biró Lajos 67
Bíró Zoltán 252
Biszku Béla 240, 241
Bleyer Jakab 119, 120
Bódy Tivadar 64
Bóka László 223
Bolgár Elek 55
Borromini, Francesco 92
Borsos Miklós 77
Brezsnyev, Leonyid Iljics 230, 232, 247
Bulgakov, Mihail Afanaszjevics 51
Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics 206
Bunyin, Ivan 51
Bush, George 240, 247
Buzinkay Géza 30

* A Névmutató csak egészen kivételesen tartalmazza a Szakirodalmi tájékoztató (helyett) című fejezetben olvasható személyek nevét.

Carlyle, Thomas 154, 166, 184
Carter, Jimmy 238, 241, 265
Casaroli, Agostino 239, 240
Ce-tung, Mao 210, 215, 249
Ceaușescu, Nicolae 242, 243
Chamberlain, Neville 126
Churchill, Winston, Sir 58, 110, 137, 173, 245, 246, 277
Ciano, Galeazzo, gróf 126, 139
Clausewitz, Carl von 234
Clemenceau, Georges 53, 54
Clerk, George 58, 59, 64, 84
Codreanu, Zelea 134
Colleoni, Bartolomeo 101
Comnen, Petrescu Nicolae 78
Croce, Benedetto 7

Cs. Szabó László 137
Csáky István, gróf 134, 136
Csatay Lajos 52
Csécsy Imre 192
Cseres Tibor 186
Csernyák Imre 34
Csicserin, Grigorij 87
Csokonai Vitéz Mihály 236
Csorba Róbert 272

d'Espèrey, Louis Félix Franchet 34
Daladier, Édouard 126
Dálnoki Miklós Béla 162, 174
Darányi Ignác 15
Darányi Kálmán 121, 123, 124
Darvas Iván 116, 202, 270
Darvas József 155
Deák Ferenc 11, 152
Deák, Francis 48
Dénes István 75
Derkovits Gyula 94
Déry Tibor 227
Dinnyés Lajos 188
Dobi István 199, 200, 205–207
Dohnányi Ernő 56
Dollfuss, Engelbert 110
Donáth György 192
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 22
Drasche Lázár Alfréd 69
Dubček, Alexander 232, 234
Dugovics Titusz 246
Dulles, John Foster 215, 216
Dzsingisz kán 147

Éber László 67
Eckhardt Sándor 223
Eckhardt Tibor 82
Ék Sándor 67
Engels, Friedrich 22
Eötvös József, báró 11, 93, 197
Erdei Ferenc 7, 65, 125, 155, 156, 173, 202, 213
Erdős Renée 77
Esküdt Lajos 81
Esterházy János, gróf 176
Esterházy Péter 134

Fábri Zoltán 204
Faraghó Gábor 160
Farkas Mihály 199, 200, 210
Féja Géza 103
Fekete Gyula 234
Feketehalmi-Czeydner Ferenc 186
Ferenc József, I. 17, 29
Ferenczi Sándor 67
Festetics György, herceg 121
Festetics Sándor, gróf 37
Feszty Árpád 12, 224
Fichte, Johann Gottlieb 54
Fock Jenő 232, 241
Fodor Ferenc 130
Ford, Gerald 265
Földes György 257
Friedrich István 58, 83
Fukuyama, Francis 7
Futó Dezső 155
Fülep Lajos 36, 56
Fürst Sándor 125

Gaál Gaszton 189
Gábor Dénes 67
Garami Ernő 22, 96
Garbai Sándor 49
Gáspár Antal 79
Gáspár Sándor 248
Gergely Jenő 101, 229
Gerő Ernő 205, 207, 210, 211

Gheorghiu-Dej, Gheorghe 242
Ghyczy György 196
Gimes Miklós 262
Glatz Ferenc 218
Goebbels, Joseph 101
Goethe, Johann Wolfgang 232
Goldberger Jenő 159
Gomułka, Władisław 215, 217
Gorbacsov, Mihail 230, 243, 247, 253, 254, 279
Gorkij, Makszim 51
Gorton, Reginald 59
Goszthony Mária 55
Gömbös Gyula 22, 82–84, 87, 95, 96, 99, 101–103, 105, 108, 110–114, 118, 121, 122, 128, 154, 173, 175
Göncz Árpád 130, 195, 267
Göring, Hermann 115
Grassalkovich (I.) Antal, gróf 41
Gratz Gusztáv 119, 120, 129, 275
Grillparzer, Franz 191
Gromiko, Andrej 225
Grósz Károly 244, 245, 247, 248, 250, 253, 256–258
Groza, Petru 185

Gyáni Gábor 71
Gyenes Antal 241
Gyergyai Albert 223
Györffy István 130, 131
Gyurcsány Ferenc 271, 272
Gyurgyák János 7, 79

Habsburg József főherceg 30, 36
Hajdu Tibor 48, 257, 258
Hajós Alfréd 98
Halecki, Oscar 51
Hanák Péter 28, 32, 212
Hantos Elemér 96
Haraszti György 159
Harrer Ferenc 35
Hatvany Ferenc, báró 41
Hatvany Lajos, báró 41, 67, 89, 227, 228
Hauser Arnold 67
Havasi Ferenc 248
Hayden István 63
Hegedűs András 250
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 7
Heller Ágnes 249, 250
Hennyey Gusztáv 52
Herder, Johann Gottfried 126, 250, 251
Hernádi Gyula 246
Herzl Tivadar 163
Hevesy György 56, 67
Heydrich, Reinhard 146
Hikisch Rezső 67
Hildebrandt, Johann Lukas von 17
Himmler, Heinrich 146, 158, 159, 277
Hitler, Adolf 8, 57, 58, 109, 111–115, 118, 120, 123–126, 126, 129, 134, 137–141, 143, 147, 150, 156, 158, 160, 161, 164, 165, 189, 190, 275, 283
Hobbes, Thomas 190
Hofi Géza 9, 244, 246
Hollai Imre 241
Hóman Bálint 93, 105–110, 122, 154
Homérosz 9
Honecker, Erich 243
Horn Gyula 257, 266, 267, 269, 271
Horthy István 145
Horthy Magdolna 25
Horthy Miklós 10, 25, 52, 58, 59, 62–64, 66, 67, 76, 79, 83–85, 88, 108, 109, 115, 125, 126, 128, 139, 140, 143, 145, 150, 154, 156, 158–161, 206, 243, 273, 275–277, 281
Horváth Attila 51
Horváth János 73
Hory András 19, 88, 89, 111, 138
Höttl, Georg Wilhelm 158
Hruscsov, Nyikolaj Szergejevics 202, 209, 215, 217, 224–226, 230, 278
Hunyadi János 84, 246
Huszár Károly 64
Huszár Tibor 173

Ignotus Pál (Veigelsberg Hugó) 36, 223, 224
Illyés Gyula 23, 27, 28, 42, 43, 48, 49, 77, 102, 103, 147, 183, 184, 193, 223, 236, 250, 251
Imre, Szent 132
Imrédy Béla 72, 83, 124, 127–129, 158, 273
Incze Péter 130
István, Szent 91, 107, 132, 201, 281

Jagow, Dietrich von 146, 156
Jancsó Miklós 246

János Pál, II. 240
Jány Gusztáv 52
Jaruzelski, Wojciech 230, 243, 261
Jászi Oszkár 22, 23, 27, 31, 40, 41, 43–45, 67, 70, 90, 189, 284
Jelačić, Josip 107
Jodl, Alfred 143
Joffe, Adolf 87
Joó Tibor 108
József Attila 41, 120, 236
József Farkas 55
Juhász Ferenc 236
Juhász Géza 155

Kádár Béla 267
Kádár János 173, 187, 199, 200, 206, 210, 213, 217, 218, 220, 221, 222, 224–226, 230–233, 237–243, 245–251, 253, 257, 259, 260, 262, 263, 273, 278, 279
Kádár Jánosné 249
Kádár Lajos 155
Kaffka Margit 25
Kállai Gyula 145
Kállay Miklós 101, 145, 146, 148, 150–152, 156–158, 273, 277
Kaltenbrunner, Ernst 158, 159
Kánya Kálmán 87, 114, 117, 123, 127, 136
Karig Sára 195
Kármán Tódor 67
Károly, IV. 17, 64, 78, 80, 283
Károlyi Gyula, gróf 97, 99, 101
Károlyi József, gróf 62
Károlyi Mihály, gróf 22, 23, 25, 26–30, 34, 36, 40, 43–46, 48, 58, 76, 182, 183, 273–275
Karsai Elek 112, 165
Kassák Lajos 56, 104
Kasztner Rezső (Rudolf, Jiszráél) 159
Keitel, Wilhelm 144
Kemény Zsuzsanna 197
Kéri Pál 36
Kernstok Károly 44, 55
Keszi Kovács László 207
Khuen-Héderváry Sándor, gróf 88, 89
Kis János 240
Kis János (filozófus) 251
Kisantal Tamás 7
Kisfaludi Stróbl Zsigmond 90
Klaniczay Tibor 223
Klebelsberg Kunó, gróf 93, 94, 97, 108, 122, 123
Kober Leó 30
Kodály Zoltán 56, 104, 122, 193, 245
Kohl, Helmuth 240
Komját Aladár 104
Komlós János 244
Komoróczy Géza 163
Kondor Béla 232
Konrád György 251
Korda Sándor 67
Kornis Mihály 259
Korniss Dezső 98
Korom Mihály 206
Kós Károly 70, 71
Kosáry Domokos 122
Kovács Béla 187, 213
Kovács Imre 131, 155, 180, 185
Kovács László 271
Kozma Miklós 25, 26, 29, 83, 84, 103, 135
Krasňanský, Oskar 159
Kraszin, Leonyid 87
Kratochvill Károly 36
Krofta, Kamil 78
Kulcsár Kálmán 250
Kun Béla 47, 49, 52, 53, 55, 56, 103, 104
Kunfi Zsigmond 22, 44

Laczkó Géza 67
Lajos Iván 136
Lajos, Nagy 106
Lakatos Géza 52, 160, 189
Latinovits Zoltán 244
Lázár György 241, 244, 248, 257
Léda (Brüll Adél) 16
Lékai László 229, 237
Lendl Adolf 67
Lengyel Menyhért 227
Lenin, Vlagyimir Iljics 256, 259, 260
Lesznai Anna 23, 39, 235, 236
Lezsák Sándor 251
Linder Béla 37
Losonczi Pál 250
Losonczy Géza 213, 262
Lugosi Béla 67
Lukács György 49, 55, 57, 249
Luther, Martin 146

M. Somlyai Magda 165
Macchi, Pasquale 239
Madách Imre 51
Magyary Zoltán 130
Majláth Jolán 155
Majszkij, Ivan Mihajlovics 169
Maléter Pál 173, 262
Malinyin, Mihail 212
Málnai Béla 67
Málnási Ödön 58
Maniu, Iuliu 43, 185
Mann, Thomas 57, 120, 200
Mannheim Károly 67
Márai Sándor 146, 147
Marczali Henrik 67
Márffy Ödön 44
Márkus György 249, 250
Márkus Mária 249
Marosán György 199, 210
Marshall, George C. 194
Marx, Karl 22, 23, 253, 256
Masaryk, Jan 194
Masaryk, Thomas 54, 115, 116, 194
Máthé Gábor 51
Matuska Szilveszter 99
Mátyás, I. 270
Medgyessy Péter 271
Mednyánszky László 20
Meller Simon 67
Meyrink, Gustav 116
Mezei Ernő 163
Mihályfi Ernő 194
Miklós Ödön 36
Mikojan, Anasztaz 210, 212
Mindszenty József 196, 197, 199, 215, 228, 229, 237, 239
Mitterrand, François 240
Moholy-Nagy László 67
Molnár Ferenc 173
Molotov, Vjacseszlav 129, 135, 143, 149, 160, 161, 187, 207
Móricz Zsigmond 31, 44, 46, 70, 103
Mussolini, Benito 88, 89, 105, 108, 110, 111, 114, 115, 117, 118, 124, 126, 151
Münnich Ferenc 242

Nádas Péter 162
Náday István 52
Nádosy Imre 87
Nagy Emil 81
Nagy Ferenc 187–189, 202
Nagy Imre 205–207, 209, 211, 213–215, 217, 218, 220–222, 232, 249, 259–262, 267, 273, 278, 279
Nagy János 239
Nagy Péter 223
Nagyatádi Szabó István 26, 74, 75, 79, 81
Napóleon, Bonaparte 7, 51, 95, 112, 283
Napóleon, III. 106
Nasszer, Gamal Abdel 224
Nehru, Dzsawaharlal 224, 225
Nemes Dezső 241
Németh Imre 103
Németh László 74, 91, 103, 104, 116, 117, 128, 154–156, 214, 215, 227, 228, 285
Németh Miklós 248–250, 255
Neumann János 67
Ninčić, Momčilo 88
Nkrumah, Kwame 224
Nyékhegyi Ferenc 34
Nyers Rezső 233, 248, 253, 262

Ódry Árpád 44
Orbán Viktor 261, 271
Ormos Mária 257, 258
Oross Ignácné 28
Ortutay Gyula 104, 137, 156, 175, 197, 206, 207, 223
Ostenburg-Moravek Gyula 63
Ottlik György 97
Ottlik László 90
Óvári Miklós 241

Páger Antal 204
Pál, VI. 237–239
Pálffy József 196
Pallavicini György, őrgróf 62
Palmer, Mark 222, 265
Pechy László 50
Pelényi János 136, 137
Peng, Li 261
Perlasca, Giorgio 162, 163
Pesthy Pál 81
Péter, (Nagy) I. 254
Péter Gábor 200
Péterfi Gábor 129

Petőfi Sándor 31
Peyer Károly 80, 82
Pilinszky János 236, 237
Piti Istvánné 32
Piusz, XII. 158, 239
Pogány József 51
Polányi Károly 67
Polányi Mihály 67
Polcz Alaine 165
Polübiosz 7
Pop, Valariu 138
Popovics Sándor 72, 97
Pot, Pol 261
Pozsgay Imre 222, 248, 252, 253, 257, 258, 265, 266
Pravaz, Charles 228
Pritz Pál 71
Prohászka Ottokár 66
Prónay György 132
Prónay Pál 66, 85
Puja Frigyes 239, 241
Putyin, Vlagyimir 268
Püski Sándor 155

Rajk László 196, 200, 209, 242, 250, 262, 279
Rákóczi Ferenc, II. 56, 157
Rákosi Mátyás 22, 101, 122, 180–182, 192, 197, 199, 200, 202, 204–207, 209, 210, 224, 231, 242, 246, 250, 261, 273, 277, 278
Ránki György 86, 101
Rassay Károly 128
Ratkó Anna 233
Reagan, Ronald 265
Reinitz Béla 67
Révai József 124, 125, 173, 182, 206, 210, 221, 224
Révay József 67
Révész Imre 15
Ribbentrop, Joachim von 129, 135, 144, 146, 157, 158
Rilke, Rainer Maria 116
Rippl-Rónai József 104
Ritoók Emma 30
Roboz Imre 63
Romsics Ignác 48, 71
Roosevelt, Delano 58, 102, 246, 277
Rosenberg, Walter 159
Rothermere, Lord Harold Sidney 90
Rotta, Angelo 162, 164, 229
Rubinek Gyula 75
Ruszakov, Konsztantyin 241

Sallai Imre 125
Sándor, I. (jugoszláv király) 114
Sándor, VI. 50
Sánta Ferenc 204
Sárközi György 173
Sárközi Márta 173
Schmidt József 67
Schmidt, Helmuth 240
Seghers, Anna 112
Serédi Jusztinián 159
Sevardnadze, Eduard 266, 267
Shakespeare, William 227, 259
Sigray Antal, gróf 36, 136
Silov, Viktor 267
Simándy Pál 155
Simonyi Zsigmond 67
Sinka István 155
Smuts, Jan Christiaan 52
Sobieski János 107
Sólyom László 186
Somló Bódog 67
Somogyi Béla 63
Somorjai Ádám 237
Speer, Albert 137
Stikov, Tyerentyij Fomics 225
Stromfeld Aurél 52
Sulyok Dezső 187, 188

Szabédi László 155
Szabó Dezső 25, 56, 71, 73, 129, 154, 195, 223
Szabó Ervin 22, 31
Szabó Ferenc SJ. 239
Szabó Lőrinc 77, 103
Szabó Pál 155
Szabó Zoltán 173
Szakasits Árpád 145, 181, 199, 200
Szálasi Ferenc 76, 121, 124, 138, 162, 164, 273
Szamuely Tibor 50, 51
Szarka László 71
Szegedy-Maszák Aladár 137, 148
Szekfű Gyula 56, 105, 145, 188, 277
Szent-Györgyi Albert 150
Szent-Iványi Domokos 109
Szerov, Ivan 212

Szigeti József 249
Szikora János 57
Szilágyi József 262
Szilárd Leó 67
Szinyei Merse Pál 104
Szladits Károly 30
Szoboljev, Arkagyij 202
Szombathelyi Ferenc 52, 144, 186
Sztálin, Joszif Visszarionovics 97, 129, 137, 160, 161, 164, 165, 173, 175, 194, 202, 205, 206, 209, 246, 275, 277, 278
Sztojadinovics, Milan 78
Sztójay Döme 52, 158
Szukarno, Ahmed 224
Szulejmán, I. 217
Szurov, Anatolij 202
Szuszlov, Mihail 212
Szűcs Jenő 51, 228, 253, 254, 270
Szűrös Mátyás 264
Szviridov, Vlagyimir Petrovics 202

Tadić, Boris 186
Tamási Áron 103
Tardieu, André 99
Teleki Pál, gróf 79, 83, 88, 109, 121, 127, 128–132, 135, 137, 139, 145, 152, 154, 178, 273, 275, 276, 279
Teller Ede 67
Thatcher, Margaret 240
Thienemann Tivadar 73, 74
Thököly Imre 107
Tildy Zoltán 181, 182, 188, 189, 200, 213
Timur Lenk 147
Tiso, Jozef 127
Tisza István, gróf 7, 15, 16, 19, 26–30, 48, 66, 72, 103, 104, 106, 113, 273, 274, 279
Tito, Joszip Broz 186
Titulescu, Nicolae 117
Togliatti, Palmiro 8, 215
Tolnai Gábor 223
Tombor Jenő 42
Tomka Béla 71
Tormay Cécile (Krenmüller Cécile) 25, 71
Tóth Árpád 77
Tóth Zoltán József 51
Tőkéczki László 7
Tőkei Ferenc 249, 257
Török Bálint 217

Uitz Béla 67
Ulain Ferenc 82
Ullein-Reviczky Antal 109

Vadász Elemér 67
Vajda János 236
Vajda Lajos 98
Vajda Mihály 250
Vámbéry Rusztem 30
Varga T. György 206
Varjas Sándor 67
Várkonyi László 186
Váry Albert 55
Vas István 226
Vass József 79, 121
Vaszary Kolos 236
Vázsonyi Vilmos 44, 82
Veesenmayer, Edmund 17, 156–159, 164, 277
Veres Péter 155, 180, 181, 233
Verocchio, Andrea del 101
Vix, Ferdinand 46, 48
Vorosilov, Kliment Jefrimovics 175
Vörös János 52

Walko Lajos 89, 177
Wallenberg, Raoul 162, 163
Wekerle Sándor 79
Weöres Sándor 236
Werfel, Franz 116
Werth Henrik 152, 186
Wesselényi Miklós, báró 178
Wetzler, Alfred 159
Wigner Jenő 67
Windischgrätz Lajos, herceg 87, 88
Windischgrätz, Alfred Candidus Ferdinand zu 226
Winkelmann, Otto 158
Wirth, Joseph 87

Zilahy Lajos 75, 102, 103, 113, 184, 223
Zita, Bourbon–Parmai hercegnő 80
Zoób Kati 235
Zrínyi Miklós, gróf 145, 236
Zrínyi Péter 226